

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΥΛΗ
ΕΠΙΛΟΓΗΣ
Γ' ΓΕΝΙΚΟΥ
ΛΥΚΕΙΟΥ

1. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ
2. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ
3. ΘΕΜΑΤΑ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
(1750-1850) ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΥΛΗ ΕΠΙΛΟΓΗΣ
Γ' ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ

Με απόφαση της Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως τὰ διδακτικά βιβλία τοῦ Δημοτικοῦ, Γυμνασίου καὶ Λυκείου τυπώνονται ἀπὸ τὸν Ὅργανισμό Ἐκδόσεως Διδακτικῶν Βιβλίων καὶ μοιράζονται ΔΩΡΕΑΝ.

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ

Με απόφαση της Ελληνικής Κυβερνήσεως το διδακτικό βιβλίο του Δημοτικού, Γυμνασίου και Λυκείου επιβλέπεται από τον Οργανισμό Έκδοσης Διδακτικών Βιβλίων και μοιράζεται ΔΩΡΕΑΝ.

ΙΣΤΟΡΙΑ

ΥΛΗ
ΕΠΙΛΟΓΗΣ
Γ' ΓΕΝΙΚΟΥ
ΛΥΚΕΙΟΥ

1. ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ
2. ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ
3. ΘΕΜΑΤΑ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ
(1750-1850) ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΗΓΕΣ

ΟΡΓΑΝΙΣΜΟΣ ΕΚΔΟΣΕΩΣ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ ΒΙΒΛΙΩΝ
ΑΘΗΝΑ 1979

Τό βιβλίο αυτό γράφτηκε από 'Ομάδα 'Εργασίας, πού συγκροτήθηκε μέ απόφαση του 'Υπουργού Παιδείας 'Ι. Βαρβιτσιώτη (άριθ. Φ. 211.13/2/5/681/9.2.79).

Τήν 'Ομάδα αποτέλεσαν οί:

Φ.Κ. Βῶρας, Σύμβουλος β' του ΚΕΜΕ,
Ξένη Οικονομοπούλου, ΓΕΜΕ,
Βασίλειος Δ. 'Ασημομύτης, καθηγητής
Νικ. Π. Δημακόπουλος, καθηγητής
Θ. Κατσουλάκος, καθηγητής, ὄλοι φιλόλογοι.

Τά μέλη τῆς 'Ομάδας προσπάθησαν ὅσο τούς ἐπέτρεπαν οί περιστάσεις νά ἀνταποκριθοῦν σέ μιά ἐπείγουσα σχολική ἀνάγκη· γνωρίζουν τίς ἀτέλειες τῆς ἐργασίας τους καί ἐλπίζουν ὅτι γρήγορα θά προκηρυχθεῖ διαγωνισμός γιά τή συγγραφή νέου ἀρτιότερου βιβλίου, πού θά ἐξυπηρετήσῃ καλύτερα τίς σχολικές ἀνάγκες ἀπό τό σχολικό ἔτος 1980-81.

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

1. Τό βιβλίον τοῦτο περιλαμβάνει τά ἀκόλουθα τρία κεφάλαια:
  1. Ὁ Εὐρωπαϊκός Διαφωτισμός (18ος αἰώνας).
  2. Ὁ Νεοελληνικός Διαφωτισμός (περίπου 1750-1821).
  3. Θέματα τῆς Νεοελληνικῆς Ἱστορίας ἀπό τίς πηγές (τῆς περιόδου 1821-1850).

Τά κεφάλαια αὐτά ἔχουν συνάφεια ὀρατή καί διαπλέκονται χρονικά καί θεματικά. Ὁ Εὐρωπαϊκός Διαφωτισμός ἀπλώνεται σέ ὅλο τό 18ο αἰώνα· ὁ Νεοελληνικός Διαφωτισμός (χωρίς νά παραβλέπεται ἡ προϊστορία του) ἐκδηλώνεται κυρίως ὕστερα ἀπό τά μέσα τοῦ 18ου αἰώνα καί δανεῖζεται στοιχεῖα ἀπό τόν Εὐρωπαϊκό Διαφωτισμό — χωρίς τοῦτο νά μειώνει τήν αὐτοδυναμία του — γιά τή λύση τῶν προβλημάτων τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας καί διαμορφώνει τή φυσιογνωμία του ὡς τίς παραμονές τοῦ 1821, ὅποτε εὐλόγα οἱ φορεῖς του στρέφουν τά διαφέροντα καί τή δραστηριότητά τους σέ κρισιμότερες ἀνάγκες, στόν Ἄγωνα τῆς Ἀνεξαρτησίας. Σέ ἄμεση χρονική καί θεματική συνάφεια πρὸς τό δεύτερο βρίσκεται τό τελευταῖο κεφάλαιο, πού περιλαμβάνει θέματα, ὅπως: ἡ παιδεία κατά τόν Ἄγωνα, πολιτειακές ἀναζητήσεις, ἡ διπλωματική δραστηριότητα γύρω ἀπό τό Ἑλληνικό Ζήτημα (1821-1832).

2. Τό κεφάλαιο Εὐρωπαϊκός Διαφωτισμός ἐκτίθεται συνοπτικά, γιατί σέ τοῦτο τό βιβλίον ὑπηρετεῖ ἕναν ὀρισμένο καί κάπως περιορισμένο σκοπό: νά δώσει μιά γενική ἰδέα γιά τό Κίνημα τοῦ Διαφωτισμοῦ, ὥστε νά διευκολυνθεῖ ἡ σπουδή τοῦ ἐπόμενου κεφαλαίου, πού αὐτό ἰδιαίτερα μᾶς ἐνδιαφέρει.

3. Ὑπάρχει σημαντική διαφορὰ στή δομή τῶν τριῶν κεφαλαίων. Τό πρῶτο δίνεται ὡς **ἱστορική ἀφήγηση**. Στήν περίπτωση αὐτή — ὅπως

συνήθως γίνεται όταν πρόκειται για ιστορική σύνθεση — βασιζόμαστε στην εργασία του ιστορικού-συγγραφέα, πού θεωρούμε ότι: μελέτησε τις πηγές του, έκρινε τήν αξιοπιστία τους, αξιολόγησε τά γεγονότα, έπισήμανε τήν αίτιακή άλληλουχία τους (ή τή γενεσιουργό σχέση τών προηγουμένων καί τών επομένων), διάλεξε τά πιό σημαντικά γιά τήν ιστορούμενη περίοδο ή τό ιστορούμενο θέμα, κατανόησε τό πνεύμα τής ιστορούμενης εποχής (ή τής κοινωνίας ή του θέματος) καί τό έρμήνευσε σωστά στίς ποικίλες έκφάνσεις του καί, τελικά, παρουσίασε μιά ένιαία ιστορική αφήγηση μέ άμεροληψία καί μέ τήν άνθρωπινα δυνατή άντικειμενικότητα*.

Γιά τά άλλα δύο όμως κεφάλαια ή μέθοδος παρουσίασης είναι διαφορετική. Μέ αυτά έπιχειρείται — έστω στοιχειώδης καί δοκιμαστική — **είσαγωγή τών μαθητών στην ιστορική έρευνα**. Πιό συγκεκριμένα:

α. Του Νεοελληνικού Διαφωτισμού δίνεται πρώτα ή φυσιογνωμία του συνθετικά (μέ αναφορά όμως στίς πηγές του), έπισημαίνονται πρόσωπα-φορείς, έργα, ιδέες, προβλήματα, πού φαίνονται ότι συναποτελούν ένιαίο ρεύμα (άναγκών, όραματισμών, έπιδιώξεων) μιās περιόδου κρίσιμης γιά τίς τύχες του νέου Έλληνισμού· έπειτα έπιχειρείται τεκμηρίωση τών παραπάνω μέ βάση τά κείμενα-πηγές τής εποχής εκείνης, κείμενα πού γράφτηκαν από τούς ίδιους τούς φορείς ή έκφραστές ή συνδημιουργούς τής εποχής εκείνης ή από άλλους συγχρόνους τους, πού ήταν μέτοχοι τών ίδιων προβληματισμών. Σέ λίγες περιπτώσεις παρατίθενται καί κρίσεις μεταγενέστερων ειδικών έρευνητών. Καί φυσικά γιά όλα αυτά υπάρχουν βιβλιογραφικές ένδειξεις, πού υποδηλώνουν τί σημαίνει έπιστημονική τεκμηρίωση, αλλά μέ κανέναν τρόπο δέν υποχρεώνουν τούς διδάσκοντες καί διδασκόμενους — στά πλαίσια τής σχολικής συνεργασίας τους — νά περιπλανηθούν σέ τόσο πλατιές διερευνήσεις· αυτοί γιά τίς άνάγκες τίς σχολικές υποχρεούνται μόνο νά μελετούν τό σχολικό έγχειρίδιο, έχοντας άκόμα ύπόψη έναν έλαφρυντικό όρο, πού περιέχεται στην έπόμενη ύποση.

β. Στο τελευταίο κεφάλαιο είναι περισσότερο έμφανής ή συρρίκνωση τής ιστορικής σύνθεσης-άφήγησης· αντίθετα, είναι έκδηλη καί θελημένη ή **παρουσίαση-παράθεση τών κειμένων-πηγών***, πού τεκμηριώ-

* Στο τέλος του κεφαλαίου έχουν παρατεθεί μερικές ένδεικτικές σελίδες από τά κείμενα τών κύριων εκπροσώπων του Εύρωπαϊκού Διαφωτισμού.

Διευκρινίζεται ότι:

α. — Ούτε οί διδάσκοντες ούτε οί διδασκόμενοι έχουν ύποχρέωση καίά τή σχολική εργασία τους νά προστρέχουν σέ κείμενα άλλα ή εκτενέστερα από αυτά πού περιέχονται στό σχολικό έγχειρίδιο (χωρίς νά άποκλείεται βέβαια ή άνάγκωση ενός εκτενέστερου άποσπάσματος, όταν υπάρχει πρόχειρο — π.χ. 'Απομνημονεύματα τών Άγωνιστών του 1821-καί κρίνεται πιό διαφωτιστικό).

νουν άμεσα όσα λέγονται στη σύντομη άλλωστε ιστορική αφήγησή-
ένημέρωση και φέρνουν τό μελετητή σέ άμεση έπαφή μέ τούς φορείς
τής ιστορικής δράσης ή τούς αυτόπτες μάρτυρες. Ό σκοπός έδω
είναι διπλός:

1. Νά μελετήσουν οί μαθητές μερικά θέματα τής νεοελληνικής
ιστορίας, πού συνήθως τά άντιπαρερχόμαστε μέ πολλή γενικότητα,
ένώ είναι κρίσιμα γιά τή νεοελληνική πραγματικότητα και τήν κατανό-
ησή της.

2. Νά κατανοήσουν οί μαθητές ότι σέ μιά ιστορική αφήγηση — όπως
συμβαίνει και γενικότερα στίς κοινωνικές έπιστήμες — τά τεκμήρια
άποτελοϋν στοιχείο άπαιτητό, όπως έπίσης είναι θέματα συζητήσιμα
πάντα τά παρακάτω: ή άποκάλυψη τών κινήτρων τών δρώντων
προσώπων και ή έρμηνεία και αξιολόγηση τών γεγονότων. Εϊδικότερα
είναι χρήσιμο νά συνειδητοποιήσουν (και διά μέσου αύτου τοϋ
κεφαλαίου) οί μαθητές ότι: όταν εκφράζουν γνώμη γιά περασμένα
(και γιά τωρινά) γεγονότα, όφείλουν νά τή θεμελιώνουν μέ σεβασμό
γιά τά γεγονότα, γιά τήν προσωπική κρίση τους, γιά τό συνομιλητή
τους· και ότι, αντίστροφα, όταν άκούν άλλοι γνώμη, έχουν δικαίωμα
και ύποχρέωση νά ζητούν τεκμήρια γιά νά πειστοϋν· ότι, τέλος, κάθε
κρίση ύπόκειται σέ άναθεώρηση, όταν προκύπτουν νέα τεκμήρια.

4. Μολονότι διευκρινίσαμε ότι καμιά ύποχρέωση δέν έχουν οί διδάσκο-
ντες και οί διδασκόμενοι νά ανατρέχουν γιά τή σχολική έργασία τους
(διδασκαλία, εξέταση) στίς σημειούμενες πηγές ή άλλα βιβλία, θεωρού-
με βέβαιο ότι θά έπιζητήσουν κάποτε κάποια παραπλήσια μελέτη γιά
γενικότερη ένημέρωση ή γιά κάποια διευκρίνηση. Μέ αύτή τή σκέψη
σημειώνουμε έδω 2-3 βοηθήματα γιά κάθε κεφάλαιο:

α Γιά τόν Εϋρωπαϊκό Διαφωτισμό:

1. W. DURANT, Παγκόσμιος Ίστορία τοϋ Πολιτισμοϋ, Τόμοι θ'-ι',
(κεφάλαια γιά τούς μεγάλους εκπροσώπους τοϋ Διαφωτισμοϋ:
Βολταίρο, Ρουσό κ.ά.)
2. Τά 100 γεγονότα πού άλλαξαν τόν Κόσμο (έκδ. Φυτράκη), τόμ. Β',
κεφ. 45.

β. Τά κείμενα, πού παρατίθενται μέ τή μορφή παραπομπών-σημειώσεων,
σπουδάζονται παράλληλα μέ τήν αντίστοιχη ιστορική αφήγηση τήν όποία
συνοδεϋουν και συζητούνται στά πλαίσια τοϋ καθημερινού μαθήματος, αλλά
δέν περιλαμβάνονται στά έξεταστέα άντικείμενα τών εξετάσεων· και γιά τή
συνήθη προφορική σχολική εξέταση πρέπει νά θεωρείται άρκετή ή περιληπτική
άπόδοση τοϋ περιεχομένου τών κειμένων-πηγών και ή άντληση έπιχειρηματο-
λογίας άπό τά κείμενα αύτά. Είναι διδακτικά αναγκαίο νά κατανοηθεί ότι σέ
κάθε έπιμέρους κεφάλαιο (π.χ. ό χαρακτήρας τών συνταγματικών κειμένων τοϋ
Άγώνα) ή σύντομη αφήγηση πού προτάσσεται βρίσκεται σέ άμεση εξάρτηση
άπό τίς πηγές πού τήν τεκμηριώνουν.

β Για τό Νεοελληνικό Διαφωτισμό:

1. Δημαρά, Κ.Θ., Νεοελληνικός Διαφωτισμός.
2. 'Ιστορία του 'Ελληνικού 'Εθνους ('Εκδοτικής 'Αθηνών), τομ. ΙΑ', σσ. 306 359.
3. G. P. Henderson, 'Η 'Αναβίωση του 'Ελληνικού Στοχασμού 1620-1821.

γ Για τή Νεοελληνική 'Ιστορία τής περιόδου 1750-1850:

1. 'Ιστορία του 'Ελληνικού 'Εθνους ('Εκδοτικής 'Αθηνών) τόμ. ΙΒ'.
2. Κόκκινου, Δ., 'Ιστορία τής Νεωτέρας 'Ελλάδος, τόμοι 1-2.

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ

Ευρωπαϊκός Διαφωτισμός

**«Διαφωτισμός είναι ή έξοδος του Άνθρώπου
από την άνωριμότητά του, γιά την οποία ο ίδιος
είναι υπεύθυνος»**

**KANT, Άπόκριση στό έρώτημα:
Τί είναι Διαφωτισμός**

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Στόν Πρόλογο του βιβλίου μνημονεύτηκαν δύο βοηθήματα για γενικότερη ενημέρωση των ενδιαφερομένων· στις σελίδες που ακολουθούν αναφέρονται μερικά ακόμη βοηθήματα για λόγους ειδικούς (γίνεται παραπομπή σε όρισμένες σελίδες τους με θέματα συγκεκριμένα). Έκτός όμως από τα παραπάνω σημειώνονται εδώ μερικά άλλα βιβλία για γενικότερη ενημέρωση εκείνων που θά τήν θελήσουν:

1. H. G. Wells, Παγκόσμιος Ίστορία (μετάφρ. Κ. Γερογιάννη), τόμ. β', κεφ. λγ'-λε' (σελ. 855-1095): **από τήν Ύναγέννηση ως τή Γαλλική Ύπανάσταση.**
2. André Maurois, Ίστορία τής Γαλλίας (μετ. Κοσμά Πολίτη), σελ. 240-248: **πώς οί Φιλόσοφοι ἔγιναν δύναμη πολιτική.**
3. W. Durant, Ίστορία τής Φιλοσοφίας (μετ. Κ.Ν. Παπαρρόδου), σελ. 201-249: **ὁ Βολταῖρος καί ἡ Γαλλική Διαφώτιση.**

Διευκρίνιση:

Οί ἀστερίσκοι δηλώνουν ὅτι ὑπάρχει ὑποσημείωση διευκρινιστική στήν ἴδια σελίδα, οί ἀριθμοί παραπέμπουν σέ κείμενα-πηγές στό τέλος τοῦ κεφαλαίου

Ο ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ

1. Εισαγωγικά και όρισμός

Διαφωτισμό ή Αίωνα των Φώτων έχουν ονομάσει την πνευματική κίνηση, που εκτείνεται χρονικά άπ' τό 1688 ("Ενδοξη Έπανάσταση στην Άγγλία") ως τό 1789 (έναρηη τής Γαλλικής Έπανάστασης). Κύρια γνωρίσματα αΰτης τής πνευματικής κίνησης ήταν:

- Έμπιστοσύνη στή λογική ικανότητα του ανθρώπου.
- Κριτικός έλεγχος και άρνηση τών παραδόσεων και κάθε αϰθεντίας.
- Γενικότερα, άμείλικτη κριτική κάθε θεωρίας για τή φύση, για τή γνώση, για τήν κοινωνία, για τή θρησκεία, για τήν πολιτική όργάνωση, για όλους τούς θεσμούς.
- Πίστη στή δυνατότητα βελτίωσης του ανθρώπου και άπεριορίστης προόδου του πολιτισμού.
- Προσδοκία ανάπλασης τής κοινωνίας μέ τή δύναμη τής ανθρώπινης λογικής.

“Όλη εκείνη ή πνευματική δραστηριότητα στρεφόταν ένάντια στο «παλιό καθεστώς», τήν άπόλυτη μοναρχία** και έμμεσα αλλά σταθερά

---

* Μέ τήν Έπανάσταση εκείνη οι Άγγλοι περιόρισαν άναίμακτα τή βασιλική έξουσία στα ακόλουθα σημεία:

- α. Ό βασιλιάς δέν μπορούσε νά αναστέλλει τήν ισχύ τών νόμων.
- β. Έπίσης δέν μπορούσε νά συγκροτεί έπιτροπές μέ δικαστική άρμοδιότητα.
- γ. Τό κυριότερο, δέν μπορούσε νά επιβάλλει φόρους ή νά συγκροτεί στρατό χωρίς τή συγκατάθεση του Κοινοβουλίου.

** Άπόλυτη Μοναρχία, που κυριαρχούσε τότε σ' όλη σχεδόν τήν Εϰρώπη, σήμαινε ότι: α. Υπήρχε μονάρχης κληρονομικός μέ άπόλυτη έξουσία (νομοθετική, έκτελεστική, δικαστική). β. Ό μονάρχης περιοριζόταν άπό μία έπίσης κληρονομική άριστοκρατία (πρόκειται για τίς δυό προνομιοϰηες τότε τάξεις:

διεκδικούσε: έλευθερία στοχασμού και έκφρασης, άνεξιθρησκία, έλευθερία στην οικονομική δραστηριότητα τών ατόμων, κατάργηση τών προνομίων (τών εύγενών), κοινωνική και πολιτική ισότητα, γενίκευση τής παιδείας· μέ λίγα λόγια ό Διαφωτισμός πρόβαλλε τά βασικά αίτήματα τής άνερχομένης τότε άστικής τάξης, ή όποία, ένώ είχε άποκτήσει οικονομική εύρωστία, δέν είχε άκόμη άνάλογη πολιτική δύναμη.

Αίτια και άφορμές για τήν εκδήλωση του κινήματος του Διαφωτισμού ήταν τά τρωτά του «παλαιού καθεστώτος»*. Οί πνευματικές ρίζες του βρίσκονταν στην έπιστημονική πρόοδο, που είχε συντελεστεί από τήν Άναγέννηση ως τς μέρες του Νεύτονα, και στό φιλοσοφικό στοχασμό του Ντεκάρτ (RENÉ DESCARTES, 1591-1650), που είχε διακηρύξει μέ σαφήνεια ότι άμφιβάλλει για όλες τς άυθεντιες (*άρχαιους συγγραφείς, παραδόσεις κτλ.*) και ότι άποδέχεται ως άληθινός μονάχα, ό,τι παρουσιάζεται μέ τρόπο πειστικό στή σκέψη του¹.

Ό Διαφωτισμός ξεκίνησε άπ' τήν Άγγλία, γιατί εκεί ευνόησαν οι οικονομικές και κοινωνικές εξελίξεις κατά τό 17ο αιώνα· στή χώρα εκείνη έζησαν και οι δύο σπουδαιότεροι πρόδρομοι του κινήματος: ό Νεύτονας (ISAAC NEWTON, 1642-1727), που διαμόρφωσε νέα έπιστημονική μέθοδο², και ό Λόκ (JOHN LOCKE, 1632-1704), που θεμελίωσε φιλοσοφικά τόν πολιτικό φιλελευθερισμό και τό νεότερο εμπειρισμό³. Έπίκεντρο όμως του Διαφωτισμού κατά τό 18^ο αιώνα έγινε ή Γαλλία λόγω τών ειδικών οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών συνθηκών που γνώρισε ή χώρα εκείνη τότε. Ό Διαφωτισμός είχε σπουδαίους φορείς και σ' άλλες χώρες (*Γερμανία, Ίταλία*) και ή άκτινοβολία του άπλώθηκε σ' όλη σχεδόν τήν Εύρώπη· επηρέασε βέβαια και τόν Έλληνισμό, πρώτα στις παροικίες του έξωτερικού και έπειτα στην τουρκοκρατούμενη πατρίδα. *[Στίς σελίδες που άκολουθούν θά γίνει λόγος κυρίως για τό Γαλλικό Διαφωτισμό, γιατί είχε άμεσότερη επίδραση στόν Έλληνισμό].*

Οί γνωστότεροι εκπρόσωποι του Γαλλικού Διαφωτισμού υπήρξαν οι:

τών Εύγενών και του Άνώτερου Κλήρου, που προερχόταν επίσης από τς οικογένειες τών εύγενών), που έπαιρνε προνομιακά όλα τά άνώτατα αξιώματα. γ. Ύπήρχε ένα ούσιαστικά κληρονομικό σώμα άνωτάτων αξιωματούχων. δ. Ή λεγομένη Τρίτη Τάξη (έργάτες, άγρότες, άστοί: έμποροι, γιατροί, δικηγόροι, τραπεζίτες, βιοτέχνες κλπ.), που άποτελούσε τή συντριπτική πλειοψηφία (περίπου 98% ύπολογίζεται) είχε μόνο ύποχρεώσεις.

* Συνακόλουθο τής δομής του (*βλέπε τήν προηγούμενη σημείωση*) ήταν και τοϋτο: ότι ή κορυφή του κρατικού μηχανισμού δέν μπορούσε νά άνανεωθεί και νά ενισχυθεί μέ άνθρώπους ικανούς και δημιουργικούς από τήν Τρίτη Τάξη· κι άν κάποιος γόνος αύτής τής τάξης κάποτε έφτανε στην κορυφή διαπίστωνε ότι βελτίωση δέν ήταν έπιτρεπτή άφού δέν μπορούσαν νά θιγούν τά «προνόμια».

Βολταίρος, Μοντεσκιέ, Ρουσσό, ο κύκλος τῶν ἐγκυκλοπαιδιστῶν (Ντιντερό, ντ' Ἀλαμπέρ, Κοντορσέ, Κοντιγιάκ, Χόλμπαχ, Ἐλβέτιος κ.ἄ).

Πρὸς τὸ τέλος τῆς ἐποχῆς τοῦ Διαφωτισμοῦ ὁ γερμανὸς φιλόσοφος Κάντ διατύπωσε ἕναν ὀρισμὸ τοῦ ὄλου κινήματος: «Διαφωτισμὸς εἶναι ἡ ἐξοδος τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν ἀνωριμότητά του γιὰ τὴν ὁποία ὁ ἴδιος εἶναι ὑπεύθυνος»*. Ὁ ἄνθρωπος πραγματικά ἀρχίζει νά βγαίνει ἀπὸ τὴν ἀνωριμότητά του, ὅταν ἀποφασίζει ὑπεύθυνα νά χρησιμοποιήσει τὸ λογικὸ του, ὅταν τολμάει νά σκέπτεται ἐλεύθερα, ἀνεπηρέαστος ἀπὸ προκαταλήψεις, αὐθεντίες, περιορισμοὺς.

2. Κύρια γνωρίσματα τοῦ Διαφωτισμοῦ

Δέν εἶχαν ὅλοι οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ Διαφωτισμοῦ τὶς ἴδιες ἀντιλήψεις γιὰ τὴν κοινωνία, τὴν κρατικὴ ὀργάνωση, τὴν οικονομικὴ ζωὴ, τὴ θρησκευτικὴ πίστη· ὑπάρχουν ὅμως κάποια κοινὰ σημεῖα στό στοχασμὸ τους, πού συγκλίνουν στὰ ἐξῆς:

α. Οἱ αἰσθήσεις, χωρὶς νά εἶναι ἡ μοναδικὴ πηγὴ γνώσης, εἶναι πάντως ἀπαραίτητη προϋπόθεση καὶ ἀφετηρία τῆς.

β. Ἡ φύση εἶναι ἐνιαία, τουλάχιστο μέσα στό ὄρια ὅπου μπορεῖ νά φτάσει ἡ γνώση μας γι' αὐτή.

γ. Καὶ ὁ ἄνθρωπος ὑπάγεται στοὺς ἴδιους φυσικοὺς νόμους, πού διέπουν τὴν ἀνόργανη φύση καὶ τὰ ζῶα.

δ. Τὸ ἀνώτατο σημεῖο, στό ὁποῖο μπορεῖ νά φτάσει γνωστικά ὁ ἄνθρωπος, εἶναι ἡ γνώση τῆς νομοτέλειας πού ἐπικρατεῖ στὴ φύση (*ὅτι δηλαδὴ κάθε ἀποτέλεσμα ἔχει αἰτία καὶ ὅτι ὑπάρχει σταθερὴ σχέση ἀνάμεσα στὴν αἰτία καὶ τὸ ἀποτέλεσμα*) καὶ ἡ πρακτικὴ ἀξιοποίησή τῆς πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ ἀνθρώπου. Στὴν οὐσία τῶν πραγμάτων δέν μπορεῖ νά φτάσει οὔτε τὸ πιὸ δυνατό πνεῦμα· σταματᾷ λοιπὸν στὴν ἀνακάλυψη τῶν σχέσεων, πού συνδέουν τὰ πράγματα καὶ τὰ φαινόμενα, δηλαδὴ στὴ διατύπωση νόμων.

ε. Καὶ ἡ γνώση τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὸν ἄνθρωπο (*ἀνθρωπογνωσία*) εἶναι μέρος τῆς γνώσης τοῦ ἀνθρώπου γιὰ τὰ πράγματα (*πραγματογνωσία*), γιὰ τὴ φύση· ἄρα καὶ ἡ ἀνθρωπογνωσία ὑπάγεται στὴν πραγματογνωσία**.

Παρακάτω ἐκτίθενται πιὸ ἀναλυτικὰ πῶς ξεκίνησε ὁ Διαφωτισμὸς καὶ πῶς ἐπηρέασε τὴ ζωὴ τῆς εὐρωπαϊκῆς κοινωνίας κατὰ τὸ 18ο αἰώνα.

* IMMANUEL KANT, Δοκίμια (μετ. Ε.Π. Παπανούτσου), σ. 42

** Ἀναστ. Γιανναρᾶ, Ὁ ἀγγλικὸς Ἐμπειρισμὸς καὶ ὁ Γαλλικὸς Διαφωτισμὸς, Ἀθήνα 1976, σελ. 23-24.

‘Η πρόοδος τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καί ἡ ἐπίδρασή τους στόν τρόπο σκέψης τῶν διαφωτιστῶν

Οἱ θεαματικές ἀνακαλύψεις τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, πού κορυφώθηκαν, ὅταν ὁ Νεύτωνας διατύπωσε τόν νόμο τῆς «παγκόσμιας ἑλξης» (1687), εἶχαν ὀδηγήσει στή σκέψη ὅτι: τὸ φυσικό σύμπαν εἶναι *(ἢ μοιάζει μέ)* μιά πελώρια καλοφτιαγμένη μηχανή, πού λειτουργεῖ σύμφωνα μέ νόμους φυσικούς. Πολλοί στοχαστές τότε — παρακινημένοι κι ἀπό τή δυσἀρέσκεια γιά τά τρωτά τοῦ λεγόμενου «παλιοῦ καθεστώτος» (*πρόνομα γιά τούς λίγους, καταπίεση γιά τούς πολλούς*) — ἄρχισαν νά σκέπτονται ὅτι πρέπει νά ὑπάρχουν καί ἄλλοι νόμοι πού ρυθμίζουν καί τή ζωή τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας, πού μποροῦν, κατά συνέπεια, νά ὀδηγήσουν σέ κοινωνική ἄρμονία. Τό μόνο πού χρειάζεται εἶναι νά ἀνακαλυφτοῦν οἱ νόμοι αὐτοί μέ τίς νέες ἐπιστημονικές μεθόδους* (*πού εἶχαν ὀδηγήσει σέ ἐπιτυχία τούς ἀστρονόμους καί τούς φυσικούς ἐπιστήμονες*) καί νά ἀξιοποιηθοῦν πρακτικά.

Παράλληλα μέ αὐτή τήν ἐμπιστοσύνη στήν ἀνθρώπινη ἐπιστήμη πορευόταν ἡ πίστη στήν ἀνθρώπινη λογική, ὡς πρωταρχική πηγή τῆς ἀλήθειας, καθώς καί ἡ πεποίθηση ὅτι εἶναι δυνατή ἡ διαρκῆς βελτίωση τοῦ ἀνθρώπου (*μέ τήν παιδεία*) καί ἡ ἀπεριόριστη πρόοδος τοῦ πολιτισμοῦ**. ‘Η ἐποχή πού ἄρχισε, ὅταν ὁ ἐπιστημονικός στοχασμός εἶχε μεταδώσει τόση αἰσιοδοξία γιά τήν πνευματική ἰκανότητα τοῦ ἀνθρώπου, ὀνομάστηκε ἐπίσης **Αἰώνας τῆς Λογικῆς**. Μερικοί ἱστορικοί θεωροῦν ἀφετηρία τῆς νέας ἐποχῆς ὄχι τὸ 1688 (*ὅταν δηλαδή συνέβη ἕνα σπουδαῖο καί ἐνδεικτικό νέων τάσεων πολιτικό γεγονός, ἡ “Ἐνδοξη Ἐπανάσταση*) ἀλλά τὸ 1687, ὅταν σημειώθηκε ἕνα σημαντικό ἐπιστημονικό ἐπίτευγμα, ἡ διατύπωση τῆς θεωρίας τοῦ Νεύτονα. Τά διασημότερα

* ‘Η μέθοδος τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν διαμορφώθηκε οὐσιαστικά στοὺς νεότερους χρόνους καί εἶναι **ἐπαγωγική**, πού σημαίνει συλλογιστική πορεία ἀπό τίς ἐπιμέρους παρατηρήσεις (*πειράματα, μετρήσεις*) πρὸς τή διατύπωση γενικῶν προτάσεων, νόμων. Θεμελιωτῆς θεωρητικός τῆς ἐπαγωγῆς ὑπῆρξε ὁ Φράνσις Μπέικον (FRANCIS BACON, 1561-1626). Αὐτός ἀντιδιαστέλλει ἐμφαντικά — μέ τόν τίτλο κίόλας τοῦ ἔργου: NOVUM ORGANUM (Νέο ὄργανο) — τήν **ἐπαγωγική μέθοδο** πρὸς τήν ἀντίστροφή της, τήν **παραγωγική**, πού τήν εἶχε ἀναλύσει ὁ Ἀριστοτέλης στά Λογικά ἔργα του, τά ὁποῖα στήν Ἱστορία τῆς Φιλοσοφίας εἶναι γνωστά μέ τόν περιληπτικό ὄρο “Ὀργανο (Λογικό). Στήν **ἐπαγωγική μέθοδο** ἀφετηρία εἶναι τὸ συγκεκριμένο, πράγμα ἢ φαινόμενο, ζητούμενο εἶναι τὸ γενικό, ἡ γενική ἀρχή, ὁ νόμος. Αὐτὴ τῆ μέθοδο ἐφάρμοσε ὁ Νεύτωνας καί θεωρητικά τήν ὀλοκλήρωσε ὁ Μίλ (J.S. MILL, 1806-1873).

** Χαρακτηριστικὸς εἶναι ὁ τίτλος τοῦ ἔργου τοῦ Κοντοράε, «Διάγραμμα τῆς ἱστορικῆς εἰκόνας τῆς Προόδου τοῦ Ἀνθρώπινου Πνεύματος (1795), παρ’ ὄλο πού οἱ συνθήκες συγγραφῆς ἦταν ἰδιαίτερα δυσμενεῖς γιά τὸ συγγραφέα, πού βρισκόταν στή φυλακή, ὅταν ἔγραφε αὐτὸ τὸ σύγγραμμα τῆς αἰσιοδοξίας (1794).

πνεύματα εκείνης της εποχής ξεκινώντας από τις επιτυχίες της επιστήμης δοκίμασαν να βρουν κατά πόσο κάποιοι φυσικοί νόμοι έχουν εφαρμογή σ' όλους τους τομείς της ανθρώπινης δράσης· κι είναι διάχυτος στο στοχασμό τους ένας ευδιάκριτος τόνος αισιοδοξίας, ότι μπορούν οι πληγές να θεραπευτούν και η κοινωνία να αναμορφωθεί με τόν ανθρώπινο λόγο. Η αισιοδοξία εκείνη επρόκειτο να κορυφωθεί αλλά και σοβαρότατα να δοκιμαστεί με τη Γαλλική Έπανάσταση (1789).

3. Οί ιδέες του Λόκ και του Μοντεσκιέ για την πολιτική ζωή.

“Όπως είδαμε ο Λόκ* (1632-1704) ανήκει στους στοχαστές που θεμελίωσαν το Διαφωτισμό. Πίστευε ότι η πρόοδος των ανθρώπων είναι βέβαιη, εφόσον οι άνθρωποι θά χρησιμοποιήσουν το δρόμο της λογικής τους, αδέσμευτοι από προκαταλήψεις και φανατισμό. Σύμφωνα με την πολιτική θεωρία του οι άνθρωποι έχουν άπαράγραπτα φυσικά δικαιώματα: ζωής, ελευθερίας, περιουσίας. Όταν οι άνθρωποι συγκρότησαν κοινωνίες και όρισαν κυβερνήσεις, δίδασκε ο Λόκ, έδωσαν στις κυβερνήσεις έξουσία εκείνες να προστατεύουν αυτά τά δικαιώματα. Είχε δηλαδή, κατά κάποιο νόημα, συναφθεί ανάμεσα στους αρχόμενους και τους άρχοντες ένα είδος συμφωνίας, ένα «κοινωνικό συμβόλαιο». Αν μία κυβέρνηση δέν προστατεύει τά δικαιώματα των πολιτών, τότε αυτοί έχουν τό αναπαλλοτρίωτο δικαίωμα να την αντικαταστήσουν. Η θεωρία του Λόκ έδινε ένα σαφές έπιχείρημα για τό δικαίωμα αντίστασης και επανάστασης των λαών έναντίον των τυραννικών κυβερνήσεων. Οι απόψεις του, σύμφωνες με τό πολιτικό κλίμα της Άγγλιας την εποχή της Ένδοξης Έπανάστασης (1688), είχαν άργότερα επίδραση στην άμερικανική Διακήρυξη της Άνεξαρτησίας (1776)**.

Πιο γνωστός έκφραστής της πολιτικής επιστήμης στά χρόνια του Διαφωτισμού υπήρξε ο Μοντεσκιέ (CHARLES-LOUIS DE SECONDAT, BARON DE MONTESCIEU, 1689-1755). Ο Μοντεσκιέ έφάρμοσε τή νέα επιστημονική μέθοδο (έπαγωγική) στην πολιτική επιστήμη. Τό 1748 δημοσίευσε τό έργο που τόν καθιέρωσε ως έναν από τους θεμελιωτές της επιστήμης αυτής, τό **Πνεύμα των Νόμων**⁴. Με συγκριτική μελέτη πολλών θεσμών απ' τήν αρχαιότητα ως τήν εποχή του, θέλησε να δείξει ότι οι νόμοι διαμορφώνονται σύμφωνα με τις συνθηκες ζωής και τις ανάγκες των κοινωνιών, και υποστήριξε ότι πρέπει η κρατική έξουσία να

* Κύρια έργα του είναι: «Δύο δοκίμια περί διακυβερνήσεως» (1689), «Μερικές σκέψεις περί παιδείας» (1693), «Δοκίμιο για τήν ανθρώπινη νόηση» (1690), από τό όποιο ένα απόσπασμα παρατίθεται στο τέλος αυτού του κεφαλαίου, σμ. 3.

** Άρκει να διαβάσει κανείς τις πρώτες παραγράφους της Διακήρυξης της Άνεξαρτησίας (1776) για να αναγνωρίσει εκεί ιδέες του Λόκ.

διακρίνεται σέ τρεῖς ἐπιμέρους ἐξουσίες («διάκριση τῶν ἐξουσιῶν»): **νομοθετική, ἐκτελεστική, δικαστική**, μέ ἀρμοδιότητες ἔτσι κατανεμημένες, ὥστε νά ἐξισορροποῦνται ἀμοιβαῖα καί νά ἀποτρέπεται ἡ δυνατότητα κατάχρησης τῆς κρατικῆς ἐξουσίας*. Οἱ ἰδέες τοῦ Λόκ καί τοῦ Μοντεσκιέ ἐπηρέασαν ἰδιαίτερα τούς ἀνθρώπους πού ἀργότερα σχεδίασαν τό ἀμερικανικό Σύνταγμα (1787) καί — λίγο μετά — τά γαλλικά Συντάγματα τῆς Ἐπανάστασης.

4. Ὑπεράσπιση τῆς Ἀνεξιθρησκίας

Κύριος ὑπέρμαχος τῆς ἰδέας τῆς ἀνεξιθρησκίας ἀναδείχθηκε ὁ Βολταῖρος (FRANCOIS MARIE AROUET, 1694-1778, ψευδώνυμο VOLTAIRE). Συγγραφέας μέ πνεῦμα καυστικό, ὑπερασπιστής ἀκατάβλητος τῆς ἐλευθερίας τῆς σκέψης καί τοῦ λόγου, ἐπιγραμματικός ἐκλαϊκευτής φιλοσοφικῶν θεωριῶν προβλήθηκε ὡς ὁ διαπρεπέστερος ἀπό τούς Διαφωτιστές. Ἐξαιτίας τῆς ἐλευθεροφροσύνης του καί τῆς αὐστηρῆς κριτικῆς του συχνά περιῆλθε σέ προστριβές μέ ἰσχυροῦς παράγοντες τοῦ «παλαιοῦ καθεστώτος»· γνώρισε καί τή Βασίλλη γιά ἔνδεκα μῆνες καί ἔμεινε ἐξόριστος στήν Ἀγγλία τρία χρόνια. Σ' ἓνα ἔργο του διακωμώδησε τήν ἰδέα ὅτι «ὁ κόσμος μας εἶναι ὁ καλύτερος δυνατός κόσμος». Ἡ πιά σημαντική ὅμως προσφορά του εἶναι ἡ ἐπίμονη ὑπεράσπιση τῆς ἀνεξιθρησκίας⁵. Ὁ ἴδιος ἦταν ὁπαδός τοῦ ντεϊσμοῦ**. Οἱ ντεϊστές, συνεπείς στίς ἀπόψεις τους, ἐπέκριναν τῆς θρησκευτικῆς διαμάχης καί τίς διώξεις πού προέρχονταν ἀπό θρησκευτικές διαφορές. Ἐπειδή ὁ Βολταῖρος ἦταν τότε ὁ πιά δριμύς ἐπικριτής τῆς ρωμαιοκαθολικῆς ἐκκλησίας καί τοῦ φανατισμοῦ πού ἐπικρατοῦσε σ' αὐτήν, θεωρήθηκε ἄθεος· ὅμως αὐτός θεωροῦσε τή θρησκευτική πίστη ἀνάγκη καί διατύπωσε ἀποφθεγματικά τήν ἀποψή του λέγοντας: «ἄν δέν ὑπῆρχε Θεός, θά ἔπρεπε νά ἐφεύρουμε ἓνα Θεό».

Ὡς ὀρθολογιστής καί σκεπτικιστής (*ὑποστηρικτής τῆς ἰδέας ὅτι ὅλα εἶναι σχετικά καί γι' αὐτό ἀνεκτά*) ἀποστρεφόμενος τό φανατισμό καί τή μισαλλοδοξία θρησότερο ἀπό καθετί ἄλλο. Σέ ἀρκετές περιπτώσεις θρησκευτικῶν διώξεων μῆτε στή μέση ἀπρόσκλητος, γιά νά ὑπερασπίσει τή δικαιοσύνη, τό δικαίωμα κάθε ἀνθρώπου νά πρεσβεύει ὅποιο

* Θυμίζουμε ὅτι ἡ «διάκριση τῶν ἐξουσιῶν» δέν ἦταν ἰδέα νέα· εἶχε διατυπωθεῖ ἀπ' τόν Ἀριστοτέλη, πού εἶχε ὀνομάσει τίς τρεῖς ἐξουσίες ἀντίστοιχα: τό βουλευόμενον, τό περί τάς ἀρχάς καί τό δικάζον (*πολιτικά*, 1298a).

** Οἱ ντεϊστές (ὁπαδοί τοῦ DEISMUS) πίστευαν ὅτι ὁ θεός δημιούργησε τόν κόσμο καί τούς φυσικούς νόμους πού τόν διέπουν, ἀλλά δέν παρεμβαίνει στή λειτουργία τοῦ κόσμου οὔτε βέβαια στίς ὑποθέσεις τῶν ἀνθρώπων. Πρέσβευαν ἐπίσης ὅτι δέ χρειάζονται προσευχές οὔτε ἔχουν σημασία οἱ τελετές.

δόγμα ἐπιθυμῆ. Στό Βολταίρο ἀνήκει ἡ ἀποφθεγματική διατύπωση τῆς πνευματικῆς ἀνεκτικότητος· ἔγραψε σέ κάποιον: «Δέ συμφωνῶ οὔτε μέ μία λέξη ἀπό ὅσα λές, ἀλλά θά ὑπερασπίζω — καί μέ τό τίμημα τῆς ζωῆς μου ἀκόμη — τό δικαίωμά σου ἐλεύθερα νά λές ὅσα πρεσβεύεις».

5. Τό αἶτημα γιά ἐλευθερία

Τό αἶτημα γιά τήν ἐλευθερία καί γενικότερα γιά τήν ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου ἦταν ὑπόθεση καθολική τῶν Διαφωτιστῶν. Πρωταγωνιστής ὁμως γιά τό συγκεκριμένο αὐτό ζήτημα ἀναδείχτηκε ὁ Ρουσσό (J.J. ROUSSEAU, 1712-78). Αὐτός συμεριζόταν πολλές ἄλλες ιδέες τῶν Διαφωτιστῶν, ἀλλά τίς προσέγγιζε ἀπ' τή σκοπιά τῶν αἰσθημάτων, ὄχι τῆς λογικῆς, γιατί θεωροῦσε ὅτι ἡ λογική μόνη δέν ἀποτελεῖ καλό ὁδηγό στή ζωή τῶν ἀνθρώπων καί τῶν κοινωνιῶν, ἐνῶ τά αἰσθήματα ἀποτελοῦν πιό πηγαία ἔκφραση τῆς ζωῆς*· καί ὁ ἴδιος ἦταν φύση πλοῦσια σέ συναισθηματισμό. Ἀπ' τά παιδικά του χρόνια γνώρισε πολλές περιπέτειες καί δέν εἶχε ἤρεμη οἰκογενειακή ζωή σχεδόν ποτέ· ἀλλάζε συχνά ἐπαγγέλματα, ἀλλά δέν μπόρεσε νά ριζώσει πουθενά. Γνώρισε συχνά τό θαυμασμό τῶν ἄλλων, ἀλλά ἦταν πολύ δύσκολος στή διατήρηση τῆς φιλίας.

Ὁ Ρουσσό ἔγινε διάσημος ξαφνικά, ὅταν στά 1750 κέρδισε ἕνα διαγωνισμό μέ τό «Δοκίμιο περί τῶν Τεχνῶν καί Ἐπιστημῶν». Μ' αὐτό ὑποστήριξε ὅτι ὁ ἄνθρωπος ἦταν καλός καί ἀγνός, ὅταν ζοῦσε στήν ἀγκαλιά τῆς φύσης, πρῖν φθαρεῖ ἀπ' τόν πολιτισμό του, ὅτι φθείρουν τήν ἀθωρόπινη φύση οἱ κακοί νόμοι, ἡ κακή παιδεία, ἡ κατεστημένη ρωμαιοκαθολική ἐκκλησία, τό ἐμπόριο· ὅτι μπορεῖ ὁ ἄνθρωπος νά ξανακερδίσει τήν ἀγνότητα καί τήν καλοσύνη, ἂν γυρίσει «πίσω στή φύση», ἐλεύθερος ἀπό τίς συμβατικότητες τοῦ πολιτισμοῦ. Ἡ ἰδέα τῆς ἀπλοϊκῆς καί εὐγενικῆς ζωῆς βρῆκε πολλή ἀπήχηση στήν ὑψηλή κοινωνία τότε, πού εἶχε κουραστεῖ ἀπ' τή συμβατικότητα καί τήν προσποίηση.

Ἐνα ἀπ' τά πιό γνωστά βιβλία τοῦ Ρουσσό εἶναι τό **Κοινωνικό Συμβόλαιο** (1762)⁶. Πίστευε ὁ συγγραφέας, ὅπως νωρίτερα ὁ Λόκ, ὅτι ἕνα εἶδος συμφωνίας ἔγινε καί διαρκῶς ἀνανεώνεται (ἢ πρέπει νά ἀνανεώνεται) ἀνάμεσα στό λαό καί τήν Κυβέρνησή του. Ὅμως ὁ Ρουσσό δέν ἔφτασε στό τελικό συμπέρασμα τοῦ Λόκ, νά δικαιολογεῖ δηλαδή τήν ἐπανάσταση· ἀντίθετα, ἐνῶ υπεράσπιζε τήν ἐλευθερία καί τήν ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀτόμου, ὑποστήριξε ὅτι ὁ πολίτης δεσμεύεται ἀπ' τή Γενική Βούληση, πού δηλώνει τό τί εἶναι καλό γιά τό κοινωνικό

* Ἀπό τήν ἀποψη αὐτή ὁ Ρουσσό θεωρεῖται ὡς ὁ πιό χαρακτηριστικός πρόδρομος τοῦ ρομαντισμοῦ.

σύνολο και πού αποκαλύπτεται κάθε φορά με δημοκρατικές εκλογές. Η επίδραση του Ρουσσό στην πολιτική ζωή της Γαλλίας υπήρξε μεγάλη· βασικά τις δικές του ιδέες ασπάζονταν οι δημιουργοί του 1789, ιδιαίτερα οι πιο ριζοσπαστικοί της δεύτερης φάσης της Έπανάστασης.

Τίς παιδαγωγικές αντιλήψεις του, πού ξεκινούν απ' τόν απόλυτο σεβασμό για την προσωπικότητα του μαθητή, τίς εξέθεσε ο Ρουσσό στο έργο του **Αιμίλιος**. Πρώτο δάσκαλο του ανθρώπου θεωρεί την προσωπική ένασχόληση με τὰ πράγματα, την προσωπική πείρα. Κι έργο ιερό του δασκάλου είναι αυτό ακριβώς, νά οδηγεί σταδιακά τó μαθητή σε γνωριμία με τὰ πράγματα, για νά συζητηί έπειτα για τή φύση τών πραγμάτων, τή λειτουργία τους, την αξιοποίησή τους. Η φύση είναι, κατά την άποψη του Ρουσσό, σοφή και αυτή ύποδεικνύει πρώτα απ' όλα σεβασμό για την αξιοπρέπεια και την ελευθερία του ανθρώπου.

6. Οί Έγκυκλοπαιδιστές και ή διάδοση τών ιδεών του Διαφωτισμού.

Η έγκυκλοπαίδεια ή «Συστηματικό Λεξικό τών Έπιστημών, τών Τεχνών και τών Έπαγγελμάτων» αποτελεί τή συλλογική έκφραση του Διαφωτισμού. Ψυχή της έγκυκλοπαίδειας υπήρξε ο Ντιντερό (DENIS DIDEROT, 1713-1784): Αὐτός ανέλαβε και πραγματοποιήσε την ιδέα νά εκτεθοῦν σέ ένιαίο έργο, πού τελικά έφθασε στους 27 τόμους, όλες οι έπιστημονικές ανακαλύψεις και οι νέες ιδέες, πού συγκινοῦσαν τούς προοδευτικούς ανθρώπους της εποχής. Μέ τó συλλογικό αυτό έργο μπόρεσαν ο Ντιντερό και οι συνεργάτες του νά διαφωτίσουν τή γαλλική κοινωνία προβάλλοντας ιδιαίτερα κάποιες θεμελιώδεις ιδέες: ανεξιθρησκία, ειρήνη, δικαιοσύνη, έπιστήμη, ελευθερία, άπελευθέρωση του ανθρώπου από δεισιδαιμονίες, προκαταλήψεις, αυθεντίες⁷. Οί διασημότεροι στοχαστές και έπιστήμονες της εποχής υπήρξαν συνεργάτες της έγκυκλοπαίδειας: Κοντιγιάκ, Κοντορσέ, Χόλμπαχ, Χέλβέτιους, ντ' Άλαμπέρ (ό πιο στενός συνεργάτης του Ντιντερό τά πρώτα χρόνια της προσπάθειας). Η συγγραφή και έκδοση του έργου κράτησε πάνω από είκοσι χρόνια (1751-1772): πολλές φορές ο DIDEROT ως εκδότης αντιμετώπιζε απαγόρευση από τó καθεστώς, έχανε λιγόψυχους συνεργάτες, αλλά συνέχιζε ακατάβλητος: και τó απαγορευμένο έργο κέρδιζε χιλιάδες συνδρομητές σ' όλη τή χώρα και πολύ περισσότερους αναγνώστες, ακόμη και μέσα στα άνακτορα, όπου στεγαζόταν τó «παλιό καθεστώς», οι αντίπαλοι του Διαφωτισμού. Η έγκυκλοπαίδεια, έκδοτικό έπίτευγμα εκείνο τόν καιρό, πρόσφερε υπηρεσία μοναδικής σπουδαιότητας: διάδοση τών ιδεών του Διαφωτισμού· μετέδωσε έμπιστοσύνη για τήν έπιστήμη και τή νέα τεχνολογία, πού έκανε τότε τὰ πρώτα βήματά της, ένθουσιασμό για τίς νέες ιδέες, επιχειρηματολογία ένάντια στα δεινά της τότε κοινωνικής κατάστασης, ιδεολογία για μιά άστική

επανάσταση, πού επρόκειτο σέ λίγο νά έκδηλωθει, αισιοδοξία γιά τήν πρόοδο τής ανθρώπινης κοινωνίας καί τή δυνατότητα βελτίωσης τής ανθρώπινης φύσης.

7. Κοινωνικές αλλαγές πού προώθησε ό Διαφωτισμός

Ό Αιώνας τών Φώτων θά μπορούσε νά καυχιέται ότι ξύπνησε στίς συνειδήσεις τών ανθρώπων τό ενδιαφέρον γιά τή βελτίωση τής ζωής όλων τών ανθρώπινων όντων καί τελικά συνέβαλε νά γίνουν βελτιώσεις σημαντικές στίς ανθρώπινες σχέσεις. Συγκεκριμένα:

α. Τά κηρύγματα άνεξιθηροκίας βρήκαν άπήχηση καί οί διώξεις γιά ζητήματα θρησκευτικά σταδιακά περιορίστηκαν ή βασικά σταμάτησαν.

β. Από διάφορες πλευρές (λ.χ. από τήν Άγγλία, τήν Ιταλία) άκούονταν διαμαρτυρίες γιά τήν κακή κατάσταση τών φυλακών καί τήν άπάνθρωπη μεταχείριση τών κρατουμένων. Ό Ιταλός Τσεζάρε Μπεκαρία (CESARE BECCARIA) δημοσίευσε στό Μιλάνο ένα «Δοκίμιο περι Έγκλημάτων καί Ποινών» καί διατύπωσε τρεις θεμελιακές άρχές γιά τό νόημα τής ποινής καί τής άπονομής δικαιοσύνης. Υποστήριξε ότι:

(1) Σκοπός τής ποινής δέν είναι ή έκδίκηση αλλά ό σωφρονισμός εκείνου πού διέπραξε άδίκημα καί ό παραδειγματισμός τών άλλων· άρα, σωστό είναι νά επιλέγεται όχι ή πιό έξοντωτική ποινή αλλά εκείνη πού θά έχει τό διαρκέστερο άποτέλεσμα στή σκέψη καί στή βούληση του δράστη καί τών άλλων.

(2) Η δικαιοσύνη πρέπει νά ενεργεί άμεσα, σύντομα· γιατί όσο πιό σύντομα έλθει ή ποινή τόσο πιό στενός θά είναι ό συνειρμός τών δύο (άδικήματος-ποινής) στή σκέψη όλων, ώστε νά άποφεύγουν άξιόποινες πράξεις.

(3) Τό άδίκημα άποτρέπεται πιό άποτελεσματικά μάλλον όταν υπάρχει ή βεβαιότητα κάποιας ποινής παρά όταν έπισείεται ή αύστηρότητα άβέβαιης τιμωρίας· ή βεβαιότητα μιās μικρής ποινής ενεργεί άποτρεπτικά πιό πολύ από μιá μεγάλη ποινή πού θεωρείται πιθανή μόνο. Σέ πολλές χώρες άρχισαν νά άναθεωρούν τήν ποινική νομοθεσία πρós τό ανθρωπινότερο (βελτίωση όρων ζωής στίς φυλακές, έλαφρότερες ποινές κτλ.).

γ. Από τά διδάγματα τών Διαφωτιστών επηρεάστηκε ή εκπαίδευση ως θεωρία καί πράξη. Οί παιδαγωγοί άρχισαν νά χαλαρώνουν τή μεθοδολογία τής αύστηρής πειθαρχίας καί σέ διάφορες χώρες άρχισαν προσπάθειες γιά καθολική εκπαίδευση. Τό άποφασιστικό βήμα τό έκανε σέ λίγο ή Γαλλική Έπανάσταση. Μεγάλη ήταν ή επίδραση τών ιδεών του Ρουσσό, πού είχε υποστηρίξει ότι τά παιδιά δέν πρέπει νά άντιμετώπιζονται ως μικρογραφία τών μεγάλων (έχουν δικό τους κόσμο καί δική

τους ψυχολογία), ότι δεν πρέπει να φορτώνονται με τις συμβατικότητα της ζωής της «πολιτισμένης» κοινωνίας, ότι, αντίθετα, πρέπει να ένθαρρύνονται θετικά, για να εκφράζονται με τό δικό τους τρόπο.

δ. Οί κήρυκες των ανθρώπινων δικαιωμάτων δεν ήταν δυνατό να ανέχονται τό θεσμό της δουλείας για όποιαδήποτε άνθρωπινα όντα, πού άνηκαν σ' όποιαδήποτε φυλή ή θρησκεία. Τό κήρυγμα για τήν άπελευθέρωση των δούλων βρήκε βέβαια αντίσταση, γιατί ό άπάνθρωπος θεσμός είχε συνδεθεί με συμφέροντα της τότε ιθύνουσας τάξης (στην Άμερική λ.χ. *οί λευκοί χρησιμοποιούσαν τούς δούλους για τήν καλλιέργεια των φυτειών*). Ό άγώνας λοιπόν για τήν άπελευθέρωση των δούλων επρόκειτο να διαρκέσει δεκαετίες (*ώς τόν άμερικανικό έμφύλιο πόλεμο κι ως τις πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας*), αλλά τά σπέρματα για τήν έξάλειψη της δουλείας — πού ύπήρχαν ήδη στή διδασκαλία των Σοφιστών και στό κήρυγμα του Χριστού — διαδόθηκαν πολύ με τό Διαφωτισμό. Τό άποφασιστικό βήμα κι εδώ έγινε με τή Γαλλική Έπανάσταση*, πού κατάργησε τή δουλεία.

8. Η οικονομική σκέψη κατά τούς χρόνους του Διαφωτισμού Οί φυσιοκράτες

Όί άλλαγές στην οικονομική ζωή, πού είχαν άρχίσει από τά χρόνια της Άναγέννησης, συνεχίζονταν άθόρυβα αλλά σταθερά κατά τή διάρκεια του 18ου αιώνα* και επρόκειτο για τόσο βαθιές άλλαγές (στό έμπόριο, στή γεωργία, άργότερα στή βιοτεχνία-βιομηχανία), ώστε οί μελετητές να μιλούν για Οικονομική Έπανάσταση (πού προκάλεσε ή βοήθησε και τήν Πνευματική Έπανάσταση). Έμπόδιο στις οικονομικές αυτές έξελίξεις στεκόταν ή παλαιότερη οικονομική αντίληψη του μερκαντιλισμού**, του άυστηρού δηλαδή κρατικού παρεμβατισμού, πού

---

* Στην Έλλάδα ό θεσμός της δουλείας θεωρήθηκε άπαράδεκτος και άπαγορεύτηκε με συνταγματική ρήτρα, από τά πρώτα κιόλας βήματα του Άγώνα για τήν Άνεξαρτησία (*Νόμος της Έπιδάουρου, άρθρο θ'*).

** Μερκαντιλισμός όνομάστηκε από τούς αντίπαλους της (τούς «φυσιοκράτες») ή οικονομική πρακτική μάλλον παρά θεωρία, πού είχε επικρατήσει στις δυτικοευρωπαϊκές χώρες τό 16ο και 17ο αιώνα και ως τόν 18ο. Η μερκαντιλική οικονομική πολιτική διέφερε από χώρα σε χώρα, αλλά είχε κάποια κοινά γνωρίσματα:

α. Πλούτο μιάς χώρας θεωρούσαν τό άπόθεμα πού διέθετε ή χώρα σε πολύτιμα μέταλλα.

β. Κατά συνέπεια, επιδίωκαν να έχουν ενεργητικό πάντα έμπορικό ίσοζυγίο, δηλαδή περισσότερες έξαγωγές προϊόντων παρά εισαγωγές, ώστε τελικά να εισάγουν πολύτιμα μέταλλα από τό πλεόνασμα του έμπορικού ίσοζυγίου.

ρύθμιζε όλη τήν οικονομική ζωή και περιόριζε έτσι τήν ελεύθερη οικονομική δραστηριότητα τών πρωτοπόρων τής ανερχόμενης τότε άστικής τάξης.

Τέτοιος παρεμβατισμός ήταν αντίθετος μέ τή φύση, διακήρυξαν οι οικονομολόγοι του Διαφωτισμού, πού πρέσβευαν ότι μπορεί και στήν οικονομία νά εφαρμοστεί ό «νόμος τής φύσης», νά επικρατήσει τό φυσικό δίκαιο, πού δέν έμποδίζει τήν ελεύθερη οικονομική δραστηριότητα. Άπ' τή θεμελιακή αυτή θέση τους ονομάστηκαν **φυσιοκράτες**.

Αυτοί θεωρούσαν ότι ή γεωργία είναι ή πηγή του πλούτου μιάς χώρας και ότι ό πιό θεμελιακός νόμος στήν οικονομική ζωή είναι ή επιθυμία νά είναι ελεύθερη ή διακίνηση τών αγαθών πού παράγει ή γεωργία· ότι, γενικότερα, ή οικονομική δραστηριότητα διαμορφώνεται μέ τόν καλύτερο δυνατό τρόπο, έφόσον εκλείψει κάθε περιορισμός, κρατικός παρεμβατισμός, στήν παραγωγή και διακίνηση τών αγαθών.

Οι πιό γνωστοί φυσιοκράτες είναι οι: Κενάι (FRANCOIS QUESNAY), Νεμούρ (DUPONT DE NEMOURS) και Τυργκό (Turgot). Άλλά ή πιό επιβλητική μορφή στή θεωρητική οικονομία του 18ου αιώνα υπήρξε ό σκοτσέζος Άνταμ Σμίθ (ADAM SMITH, 1723-1790). Έπηρεάστηκε από τους φυσιοκράτες, αλλά δέ συμεριζόταν μιά βασική θέση τους, τήν πρωταρχικότητα τής γεωργίας· και τουτο ήταν εύλογο, γιατί ή δική του έμπειρία προερχόταν από χώρα πού τότε πλούτιζε από τό παγκόσμιο έμπόριο.

Τό πιό γνωστό έργο του SMITH, «ό Πλούτος τών Έθνών» (1776), άποτελεϊ τήν πρώτη λεπτομερειακή περιγραφή και άνάλυση τής οικονομικής δραστηριότητας. Ό SMITH διατύπωσε τό νόμο «τής προσφοράς και ζήτησης» και ύποστήριξε ότι αυτός ό νόμος ουσιαστικά ρυθμίζει τήν παραγωγή και τή διακίνηση και τίς τιμές τών αγαθών· άρα, είναι βλαπτική κάθε παρέμβαση στήν οικονομική δραστηριότητα· κατά συνέπεια, ύποστήριξε και ό SMITH (*άντίθετα πρός τήν παλαιότερη μερκαντιλική θεωρία*), ή σωστή οικονομική πολιτική συνίσταται στό νά παρεμβαίνει τό Κράτος όσο μπορεί πιό λίγο στήν οικονομική ζωή τής κοινωνίας.

Ή οικονομική αντίληψη τών φυσιοκρατών και του SMITH βρήκε έπιγραμματική διατύπωση στή φράση: *Laissez-faire, Laissez-passer* (λεσέ-φέρ, λεσέ-πασέ, *άφήστε τους ανθρώπους νά δρούν ελεύθεροι στήν*

γ. Γιά νά επιτύχουν τό παραπάνω άποτέλεσμα, έφάρμοζαν κρατικό παρεμβατισμό πρός δύο κατευθύνσεις: (1) ενθάρρυνση παραγωγής και έξαγωγής όρισμένων προϊόντων, (2) αποθάρρυνση είσαγωγής άλλων προϊόντων είτε μέ προστατευτικούς δασμούς είτε μέ ενίσχυση τής έγχώριας παραγωγής τών ίδιων προϊόντων.

Κυριότατο λοιπόν γνώρισμα του μερκαντισμού ήταν ό παρεμβατισμός, πού παρεμποδίζει τήν ελεύθερη οικονομική δραστηριότητα.

οικονομική ζωή, άφηστε τὰ αγαθά νά διακινούνται ελεύθερα). Ἡ φύση ὀδηγεῖ ὅλους στίς συμφερότερες οικονομικές πράξεις. Αὐτή ἡ οικονομική θεωρία, σύμφωνη μέ τίς ἀπόψεις τῆς ἀνερχόμενης τότε ἀστικής τάξης, ἐπικράτησε τό 18ο καί 19ο αἰώνα ὡς οικονομικός **φιλελευθερισμός**: ἀλλά ὀδήγησε καί σέ κοινωνικό ἀδιέξοδο, πού κληρονομήθηκε στούς ἐπόμενους αἰῶνες.

9. Ἐπίλογος

Ἡ τόλμη, μέ τήν ὁποία ἔκριναν παλαιούς θεσμούς καί παλαιές ἀντιλήψεις καί σεβαστές αὐθεντίες, ἀλλά καί τὰ κύρια θέματα πού ἄγγιζαν οἱ Διαφωτιστές (*παιδεία, κοινωνική δικαιοσύνη, φυσικά δικαιώματα, θεσμός τῆς δουλείας, ἀνεξιθρησκία κτλ.*), ὅλα αὐτά θύμισαν σέ πολλούς μελετητές ὅτι ὁ Διαφωτισμός τοῦ 18ου αἰώνα δέν ἦταν τό μοναδικό τέτοιο φαινόμενο πού γνώρισε ἡ Ἱστορία. Στήν κλασική Ἀθήνα (*ἀπό τὰ μέσα τοῦ 5ου αἰώνα π.Χ. καί ὕστερα*) οἱ Σοφιστές ὑπῆρξαν σκαπανεῖς ἐνός ἀνάλογοι πνευματικοῦ κινήματος, πού ἀμφισβήτησε τήν προτεραιότητα τῆς ἀριστοκρατικῆς καταγωγῆς καί πρόβαλε τή σημασία τῆς παιδείας καί τῆς προσωπικῆς ἀξίας, ἀπαίτησε ἰσονομία, ἀντιπαράθεσε τό νόμο (*καθιερωμένη συνήθεια*) στή φύση καί μίλησε γιά φυσική ὁμοιότητα ὄλων τῶν ἀνθρώπων, ἐλευθέρων καί δούλων. Οἱ μελετητές βλέποντας τίς ὁμοιότητες τοῦ νεότερου Διαφωτισμοῦ ὀνόμασαν ἀναδρομικά ἐκεῖνο τό κίνημα τῶν ἀρχαίων Σοφιστῶν **Ἑλληνικό Διαφωτισμό***.

Τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ τὰ φῶτα μεταδόθηκαν διαμέσου τῶν παροικιῶν στόν ὑπόλοιπο Ἑλληνισμό. Πρῶτα ἔγινε γνωστό τό ὄνομα τοῦ Βολταίρου, ἔπειτα οἱ Ἐγκυκλοπαιδιστές, ἀργότερα οἱ λεγόμενοι Ἰδεολόγοι. Τά μηνύματα τῆς «φωτισμένης» Εὐρώπης συγκίνησαν τοὺς ὑπόδουλους καί ἄρχισε — μέ κυριότερο ἐργάτη τόν Κοραή — ἡ «μετακένωση» τῶν εὐρωπαϊκῶν ἰδεῶν στό ὑπόδουλο ἑλληνικό Γένος, πού προσδοκοῦσε ὅτι ἡ παιδεία θά τοῦ φέροι ἐλευθερία (*προσδοκία ἀνάλογη μέ τή διάχυτη τότε πίστη ὅτι ὁ Γαλλικός Διαφωτισμός εἶχε ἐτοιμάσει τή Γαλλική Ἐπανάσταση*). Οἱ Ἕλληνες βέβαια εἶχαν τότε προβλήματα διαφορετικά ἀπό τοὺς Εὐρωπαίους. Ὅμως ἡ πνευματική κίνηση πού γινόταν ὀλοένα πιό αἰσθητή στόν ἑλληνικό χῶρο ὕστερα ἀπ' τό 1750 καί ὡς τό 1821 εἶχε ἀναλογίες πρὸς τόν Εὐρωπαϊκό Διαφωτισμό: γινόταν καί ἐδῶ λόγος γιά παιδεία, φιλοσοφία, ἐπιστήμη, ἀρετή, εὐδαμονία, νόμο, δικαιοσύνη, ἀνεξιθρησκία, ἐλευθερία. Τήν ὀνόμασαν λοιπόν

* Βλέπε λ.χ. W. Jaeger, Παιδεία (μετ. Γ.Π. Βέρροϊου) 1, 324-68 καί Albin Lesky, Ἱστορία τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Λογοτεχνίας (μετ. Ἄγ. Τσοπανάκη), σελ. 486-703.

οί ειδικοί έρευνητές τήν έλληνική πνευματική δραστηριότητα τής περιόδου 1750-1821 **Νεοελληνικό Διαφωτισμό. Άποτελεί χωριστό κεφάλαιο γιά μάς.**

ΚΕΙΜΕΝΑ ΠΗΓΕΣ

1

Οί κανόνες μεθοδικής (λογικής) σκέψης του Descartes (άπό τό έργο του **Λόγος περί τής Μεθόδου, μέρος 2ο**) είναι οί εξής (μέ κάποια συντόμευση φραστική):

- Νά μήν αποδέχομαι ποτέ μιά ιδέα ώς άληθινή, άν δέν παρουσιάζεται στό νού μου ώς άληθινή μέ τόση σαφήνεια καί εύκρίνεια (*idea clara et distincta*), ώστε νά μή μένει καμιά δυνατότητα νά άμφιβάλλω γι' αυτή. (*Κανόνας τής προφάνειας*).
- Νά διαιρώ κάθε σύνθετο πρόβλημα σέ άλλα άπλά. (*Κανόνας τής άνάλυσης*).
- Νά κατευθύνω τή σκέψη μου άπό τά άπλούστερα στά συνθετότερα. (*Κανόνας τής σύνθεσης*).
- Νά άναθεωρώ τή σειρά τών συλλογισμών μου, ώστε νά βεβαιώνομαι ότι δέν ύπάρχει κενό ή λάθος στή συλλογιστική πορεία μου. (*Κανόνας τής έπαγωγής*).

2

‘Η μέθοδος του Νεύτονα διατυπώθηκε άπ' τόν ίδιο στό τρίτο βιβλίο του έργου του **Mathematical Principles of Natural Philosophy** (= Μαθηματικές Άρχές τής Φυσικής Φιλοσοφίας). Σημειώνει εκεί τούς εξής **«Κανόνες Διαλογισμού στή (Φυσική) Φιλοσοφία:**

1. Δέ θά δεχόμαστε καμιά άλλη αίτία γιά τά φυσικά πράγματα (*φαινόμενα*) εκτός άπό κείνες τίς αίτίες πού είναι άληθινές καί έπαρκείς, γιά νά έρμηνεύσουν τήν εμφάνιση τών πραγμάτων (*φαινομένων*).

2. Κατά συνέπεια, όφείλουμε, όσο είναι δυνατό, τά ίδια φυσικά άποτελέσματα νά τά έρμηνεύουμε μέ τά ίδια αίτια.

3. Οί ιδιότητες τών σωμάτων, πού δέν επιδέχονται αύξηση ή μείωση βαθμού καί πού διαπιστώνεται ότι άνήκουν σέ όλα τά άντικείμενα τών πειραμάτων (*καί παρατηρήσεών*) μας, πρέπει νά θεωρούνται ιδιότητες γενικές όλων τών σωμάτων, όποιανδήποτε.

4. Στήν πειραματική (*φυσική*) φιλοσοφία άναζητούμε προτάσεις όσο γίνεται πío άκριβείς καί πío κοντά στήν άλήθεια, πού συνάγονται μέ γενική έπαγωγή άπό τά φαινόμενα...»

Στούς παραπάνω κανόνες πρέπει νά προστεθεϊ καί μιά κατηγορηματική δήλωση, πού έχει σημειώσει ό Νεύτονας στίς τελευταίες σελίδες του ίδιου έργου:

«Υποθέσεις δέ διατυπώνω (*hypotheses non fingo*)· καί ύπόθεση πρέπει νά όνομάζεται κάθε πρόταση πού δέν προκύπτει συλλογιστικά άπό τά φαινόμενα. Υποθέσεις, λοιπόν, μεταφυσικές ή φυσικές, γιά ιδιότητες μηχανικές ή μουσικές, δέν έχουν θέση στήν πειραματική (φυσική) φιλοσοφία».

§ 2. "Ὅλες οἱ ἰδέες (μας) προέρχονται ἀπὸ τὴν αἴσθησις ἢ τὸ διαλογισμὸ. Ὑποθέτομε λοιπὸν ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι αὐτὸ πού ὀνομάζουσι *tabula rasa* (*ἄγραφος πίνακας*), ἄδεια ἀπὸ ὀποιοδήποτε χαρακτηριστικὸ, χωρὶς καμιά ἰδέα, ὀποιαδήποτε. Πῶς ὅμως συμβαίνει ἡ ψυχὴ νὰ δέχεται ἰδέες; Μὲ ποιὸν τρόπο ἀποκτᾶ αὐτὸν τὸ θαυμαστὸ πλοῦτο ἰδεῶν, πού μᾶς παρουσιάζει ἡ πάντα δραστήρια ἀνθρώπινη φαντασία... μὲ μιά σχεδὸν ἀπειρη ποικιλία; Ἀπὸ πού ἀντλεῖ ἡ ψυχὴ ὄλο αὐτὸ τὸ ὑλικὸ, πού ἀποτελεῖ κατὰ κάποιον τρόπο τὴν ὑποδομὴ ὄλων τῶν διαλογισμῶν καὶ τῶν γνώσεών μας; σ' αὐτὰ ἀπαντῶ μὲ μιά ἀπλή φράσι: **ἀπὸ τὴν ἐμπειρία**· ἐδῶ βρίσκειται τὸ θεμέλιο ὄλων τῶν γνώσεών μας· ἀπὸ ἐδῶ οἱ γνώσεις μας παίρνουν τὴν πρώτη ἀφετηρία τους. Οἱ παρατηρήσεις πού κάνουμε πάνω στὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα ἢ στὶς ἐσωτερικὲς διεργασίες τῆς ψυχῆς, τίς ὀποῖες ἀντιλαμβάνομαστε καὶ πάνω στὶς ὀποῖες διαλογιζόμαστε ἐμεῖς οἱ ἴδιοι, αὐτές οἱ παρατηρήσεις προσφέρουν στὸ πνεῦμα μας τὸ ὑλικὸ ὄλων τῶν σκέψεών μας. Ἐδῶ λοιπὸν βρίσκονται, **στὴν ἐμπειρία**, οἱ δύο πηγές ἀπὸ ὅπου ἀπορρέουν ὄλες οἱ ἰδέες πού ἔχουμε, ὅσες βέβαια μπορούμε νὰ ἔχουμε.

§ 3. **Τὰ ἀντικείμενα τῆς αἴσθησις εἶναι μιά πηγὴ ἰδεῶν.** Ἀρχίζουμε μὲ τίς αἰσθήσεις μας· καθὼς φτάνουν στὶς αἰσθήσεις ἐρεθίσματα ἀπὸ τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα, οἱ αἰσθήσεις συντελοῦν, ὥστε νὰ ποῦν στὴ ψυχὴ μας χωριστὲς καὶ εὐδιάκριτες παραστάσεις τῶν πραγμάτων, ἀνάλογα μὲ τοὺς διαφοροτικὸς τρόπους μὲ τοὺς ὀποίους αὐτὰ τὰ ἀντικείμενα ἐπιδρῶν σέ μᾶς. Ἔτσι ἀποκτοῦμε τίς ἰδέες πού ἔχουμε γιὰ τὸ λευκὸ, τὸ κίτρινο, τὸ ζεστό, τὸ κρύο, τὸ σκληρὸ, τὸ μαλακὸ, τὸ γλυκὸ, τὸ πικρὸ καὶ γιὰ καθετὶ πού ὀνομάζουμε αἰσθητὲς ποιότητες. **Οἱ αἰσθήσεις μας** λοιπὸν συντελοῦν, ὥστε νὰ μπαίνουν ὄλες αὐτές οἱ ἰδέες στὴν ψυχὴ μας· μὲ αὐτὸ ἐννοῶ ὅτι οἱ αἰσθήσεις κάνουν, ὥστε οἱ εἰκόνας τῶν ἐξωτερικῶν ἀντικειμένων νὰ μπαίνουν (*νὰ ἐντυπώνονται*) στὴ ψυχὴ μας. Αὐτὴ ἡ διαδικασία δημιουργεῖ ἐκεῖ τὰ παραπάνω εἶδη τῶν ἀντιλήψεων. Καί, ἐπειδὴ αὐτὴ ἡ μεγάλη πηγὴ τῶν περισσώτερων ἰδεῶν μας ἐξαρτᾶται ὀλοκληρωτικὰ ἀπὸ τίς αἰσθήσεις μας (*ἀπὸ τὰ αἰσθητήρια ὄργανα*) καὶ φθάνει στὴ νόση μας διὰ μέσου τῶν αἰσθητήριων ὀργάνων μας, γι' αὐτὸ τὴν ὀνομάζω **αἴσθησις γενικὰ** (*sensation*).

§ 4. **Ἡ λειτουργία τοῦ νοῦ εἶναι ἡ ἄλλη πηγὴ τῶν ἰδεῶν μας.** Ἡ ἄλλη πηγὴ, ἀπὸ ὅπου συμβαίνει ἡ νόση μας νὰ δέχεται ἰδέες, εἶναι ἡ ἀντίληψη τῶν ἐσωτερικῶν ἐνεργειῶν τῆς ψυχῆς, ὅταν αὐτὴ στρέφεται πρὸς τίς ἰδέες (*εἰκόνας*) πού δέχτηκε διαμέσου τῶν αἰσθήσεων. Αὐτές οἱ ἐνέργειες, ὅταν γίνονται ἀντικείμενο τῶν διαλογισμῶν τῆς ψυχῆς, παράγουν στὴ νόση ἓνα ἄλλο εἶδος ἰδεῶν, πού δὲν μπορούν νὰ προσέλθουν ἀπὸ τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα. Τέτοιες ἰδέες — μὴ προερχόμενες ἀπὸ τίς αἰσθήσεις ἀλλὰ ὕστερα ἀπὸ ἐσωτερικὲς διεργασίες τῆς ψυχῆς — ἐκφράζουμε ὅταν λέμε: ἀντιλαμβάνομαι (= *ἀναγνωρίζω μιά εἰκόνα τωρινὴ συνδυάζοντάς τὴν μὲ ἄλλη ὁμοία ἢ ἀντίστοιχη πού θυμᾶμαι ἀπὸ τὸ παρελθόν*), σκέπτομαι, ἀμφιβάλλω, πιστεύω, διαλογίζομαι, γνωρίζω, θέλω καὶ ὄλα τὰ ἄλλα πράγματα πού δηλώνουν ἐνέργεια τῆς ψυχῆς..., ἀπὸ τίς ὀποῖες ἡ ψυχὴ πορίζεται νέες ἰδέες τόσο εὐδιάκριτες ὅσο καὶ οἱ εἰκόνας πού προκαλοῦν στὴν ψυχὴ μας τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα, ὅταν συμβεῖ νὰ ἐρεθίζουσι τίς αἰσθήσεις μας...

Ἐπειδὴ ὀνόμασα τὴν πρώτη πηγὴ τῶν ἰδεῶν μας **αἴσθησις**, θὰ ὀνομάσω αὐτὴν

ἐδῶ τῆ δευτέρῃ πηγῇ ἰδεῶν **διαλογισμὸ** (*διαστοχασμὸ*), γιατί ἀπ' αὐτὴ τὴν πηγῇ ἡ ψυχὴ δέχεται ἰδέες, πού ἢ ἴδια τίς δημιουργεῖ διαλογιζόμενη (*διαστοχαζόμενη*) πᾶνω στὶς δικές της ἐνέργειες.....

§ 5. "Ὅλες οἱ ἰδέες μας λοιπὸν προέρχονται εἴτε ἀπὸ τῆ μία πηγῇ εἴτε ἀπὸ τὴν ἄλλαν (*sensation or reflection, αἴσθηση ἢ διαλογισμὸ*).

4 Μοντεσκιέ, Τὸ Πνεῦμα τῶν Νόμων

Μέρος πρῶτο (Ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ κεφάλαια πρῶτο καὶ δευτερο:)

α) Γενικά γιά τούς νόμους

Οἱ νόμοι, μέ τὴν πιό πλατιά σημασία τοῦ ὄρου, εἶναι σχέσεις ἀναγκαῖες πού πηγάζουν ἀπὸ τὴ φύσῃ τῶν πραγμάτων. Μέ τὸ νόημα αὐτὸ ὅλα τὰ ὄντα ἔχουν τούς νόμους τους...

Πᾶνω ἀπ' ὅλα εἶναι οἱ νόμοι τῆς φύσης, πού ὀνομάστηκαν ἔτσι, γιατί πηγάζουν ἀποκλειστικά ἀπὸ τὴν ὀργάνωση τῆς φυσικῆς μας ὑπαρξης. Γιά νά τούς γνωρίσουμε καλά, χρειάζεται νά ἐξετάσουμε ἕναν ἄνθρωπο στή φυσικὴ κατάσταση, πρὶν ἀπὸ τὴ συγκρότηση τῆς κοινωνίας...

Ἄμεσως μόλις οἱ ἄνθρωποι συγκροτοῦν μιά κοινωνία, ἐξαφανίζεται τὸ αἶσθημα τῆς ἀδυναμίας τους. Ἡ ἰσότητα πού ὑπῆρχε ἀνάμεσά τους παύει κι ἐμφανίζεται τὸ κράτος τοῦ πολέμου...

Οἱ ἀτομικὲς δυνάμεις δέν μποροῦν νά ἐνωθοῦν, ἂν δέν ἐνωθοῦν προηγουμένως ὅλες οἱ θελήσεις. Ἡ ἐνωσις αὐτῶν τῶν θελήσεων εἶναι αὐτὸ πού ὀνομάζουμε «πολιτικὸ καθεστῶς»...

Θά ἐρευνήσω ὅλες τίς σχέσεις πού συνολικά σχηματίζουν αὐτὸ πού ὀνομάζουμε **Πνεῦμα τῶν Νόμων**. Δέν ἔχω χωρίσει τούς πολιτικούς νόμους ἀπὸ τούς ἀστικούς, γιατί δέν πραγματεύομαι τούς νόμους ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τῶν νόμων.

β) Γιά τούς νόμους πού πηγάζουν ἀπὸ τὸ εἶδος διακυβέρνησης

Ἐπάρχουν τρία εἶδη κυβερνήσεων: δημοκρατικὴ, μοναρχικὴ, ἀπολυταρχικὴ...

Ὁ λαὸς στή δημοκρατία εἶναι ἀπὸ ὀρισμένες ἀπόψεις ὁ μονάρχης· ἀπὸ ἄλλες ἀπόψεις εἶναι ὁ ὑπῆκοος. Δέν μπορεῖ νά εἶναι μονάρχης παρὰ μέ τὴν ψῆφο του, πού ἐκφράζει τὴ θέλησή του. Ἡ θέλησις τοῦ κυρίαρχου λαοῦ εἶναι ὁ κυρίαρχος. Οἱ νόμοι λοιπὸν πού καθιερώνουν τὸ δικαίωμα τῆς ψῆφου εἶναι βασικοὶ σ' αὐτὸ τὸ πολίτευμα. Καὶ εἶναι πραγματικὰ ἐνδιαφέρον ἐκεῖ νά ρυθμίζου: πῶς, ἀπὸ ποιόν, σέ ποιόν, γιά ποιὸ ζήτημα πρέπει νά δίδεται ἡ ψῆφος...

Ὁ λαὸς, πού ἔχει ὑπέρτατη ἐξουσία, ὀφείλει μόνος του καθετὶ πού μπορεῖ νά τὸ ἐκτελέσει καλά. Κι ὅ,τι δέν μπορεῖ, πρέπει νά τὸ ἐκτελέσει διαμέσου τῶν ὑπουργῶν του. Οἱ ὑπουργοὶ του δέν εἶναι γι' αὐτὸν τίποτα, ἂν δέν τούς ὀνομάσει ὁ ἴδιος. Αὐτὸ εἶναι λοιπὸν τὸ βασικὸ ἀξίωμα γιά τὴ δημοκρατικὴ κυβέρνησις, ὅτι ὁ λαὸς ὀνομάζει (*ἐκλέγει*) τούς ὑπουργούς του...

"Ἄν ἀμφιβάλλουμε γιά τὴ φυσικὴ ἰκανότητα πού ἔχει ὁ λαὸς νά διακρίνει τὴν ἀξία (*τούς ἀξιους ἡγέτες*), δέν ἔχουμε παρὰ νά ρίξουμε μιά ματιὰ πᾶνω σέ κείνο τὸ συνεχὲς ἀποτέλεσμα ἐπιτυχημένων ἐκλογῶν, πού ἔκαναν οἱ (*ἀρχαῖοι*) Ἀθηναῖοι καὶ οἱ Ῥωμαῖοι καὶ αὐτὸ δὲ θά τὸ ἀποδώσουμε βέβαια στὴν τύχη...

Ὅτ κρατικὲς ὑποθέσεις εἶναι ἀνάγκη νά βαδίζουν μέ ἕναν ὀρισμένο ρυθμὸ. Ἄλλὰ ὁ λαὸς ἔχει ἢ πολλὴ ἐνεργητικὴ ἢ πολὺ λίγη. Κάποτε μέ ἑκατὸ χιλιάδες χέρια ἀνατρέπει τὰ πάντα· ἄλλοτε μέ ἑκατὸ χιλιάδες πόδια δέν προχωράει καλύτερα ἀπὸ τὰ ἔντομα...

(μετ. Γρ. Λιόνη)

5 Βολταίρου, 'Ανεξιθρησκία
(λήμμα από τό «φιλοσοφικό λεξικό» του)

Τί είναι ή ανεξιθρησκία; Είναι ίδιο του ανθρώπου. "Όλοι μας είμαστε γεμάτοι αδυναμίες καί πλάνες: άς παραβλέπουμε ό ένας του άλλου τίς μωρίες — αυτός είναι ό πρώτος νόμος τής φύσης.

Στίς χρηματοαγορές του "Αμστερνταμ, του Λονδίνου ή τής Βομβάης ή τής Βασσώρας ό Πέρσης, ό 'Ινδός, ό 'Εβραίος, ό Μωαμεθανός, ό Κινέζος, ό Βραχμάνος, ό 'Ορθόδοξος, ό Καθολικός, ό Προτεστάντης, ό Κουάκερος έμπορεύονται μεταξύ τους: όμως ποτέ δέ θά τραβήξει ό ένας στόν άλλο μαχαίρι, γιά νά τόν πάρει μέ τή θρησκεία του .....

..... Είναι φανερό πώς κάθε άνθρωπος πού καταδιώκει τό συνάνθρωπο καί αδελφό του, γιατί δέ συμφωνούν οι γνώμες τους, είναι ένα τέρας. Κι ώς έδώ πάει καλά. Οί κυβερνήσεις όμως, οι δικαστές, οι ήγεμόνες πώς θά μεταχειριστούν αυτούς πού ακολουθούσιν άλλο θρήσκειμα άπ' τό δικό τους; "Αν πρόκειται γιά κραταιούς ξένους, θά κάνουν ό,τι κι ό Φραγκίσκος ό 1ος, ό χριστιανικότατος βασιλιάς πού συμμάχησε μέ τούς μουσουλμάνους έναντίον του καθολικότατου Καρόλου του Πέμπτου. 'Ο ίδιος ό Φραγκίσκος ό 1ος θά δώσει χρήματα στους Λουθηρανούς τής Γερμανίας, γιά 'νά τούς βοηθήσει στήν εξέγερσή τους έναντίον του αυτοκράτορα: στή χώρα του όμως θ' άρχίσει νά καίει, όπως ήταν συνήθεια, τούς Λουθηρανούς. Στή Σαξονία τούς χρηματοδοτεί από πολιτική σκοπιμότητα, στό Παρίσι τούς καίει, πάλι από πολιτική σκοπιμότητα. Τί θά συμβεί όμως;

Οί διωγμοί γίνονται μέσο προσηλυτισμού: σέ λίγο ή Γαλλία θά γεμίσει νεοφώτιστους προτεστάντες. Στήν άρχή θά τούς κρεμούν, ύστερα όμως θά κρεμούν αυτοί. Θ' άρχίσει ό έμφύλιος πόλεμος, έπειτα έρχεται ή νύχτα του 'Αγίου Βαρθολομαίου, (1572) κι έτσι ή γωνιά αυτής τής γής θά ξεπεράσει σέ φρίκη ό,τι άρχαίοι καί νέοι έχουν πει γιά τήν κόλαση.

"Αμυαλοι, πού δέν μπορέσατε νά λατρέψετε άγνά τό Θεό πού σάς έπλασε! Ούτε ποτέ σας; άμοιροι, ώφεληθήκατε άπ' τό παράδειγμα πού έδωσαν οι άπόγονοι του Νώε, οι Κινέζοι λόγιοι, οι Πέρσες ζωροαστρικοί καί τόσοι άλλοι σοφοί! **Θηρία πού τρέφεστε μέ προλήψεις**, όπως ό κόρακας τρέφεται μέ ψόφια! Τό παμε καί θά τό ξαναπούμε: άν, στόν τόπο σας, έχετε δύο θρησκείες, θά φαγωθούν μεταξύ τους: άν έχετε τριάντα, θά ζήσουν ειρηνικά...

.... Αυτή ή φριχτή διχόνοια, πού κρατάει έδώ καί τόσους αιώνες, μάς διδάσκει μέ πολύ πειστικό τρόπο ότι έχουμε χρέος άμοιβαίο νά παραβλέπουμε ό ένας τά λάθη του άλλου: τό μεγαλύτερο κακό τής ανθρωπότητας είναι ή διχόνοια, κι **ένα μόνο βάλαμο ύπάρχει: ή άμοιβαία άνοχή**.

Δέν ύπάρχει άνθρωπος πού νά αυτή τήν άλήθεια, είτε μονάχος καί γαλήνιος τή στοχάζεται, είτε τή συζητεί ήρεμα μέ τούς φίλους του. Γιατί όμως τάχα οι ίδιοι άνθρωποι πού παραδέχονται τήν έπιείκεια, τήν άγαθοεργία, τή δικαιοσύνη, νά κατακρίνουν μπροστά στους άλλους μέ τόση κακία αυτές τίς άρετές; Γιά ποιο λόγο; Γιά τό λόγο ότι Θεός τους είναι τό συμφέρον τους, κι όλα τά θυσιάζουν στό τέρας αυτό πού λατρεύουν.

Τήν έπιβολή καί τή δύναμή μου τίς χρωστώ στήν άγνοια καί τήν εύπιστία: πατάω πάνω στά κεφάλια των ανθρώπων πού 'χουν πέσει στά πόδια μου καί μέ προσκυνούν: άν κάνουν πώς σηκώνονται καί μέ κοιτάζουν κατά πρόσωπο, είμαι χαμένος: πρέπει λοιπόν νά τούς έχεις δεμένους στή γή μέ βαριές άλυσίδες.

“Έτσι σκέπτονταν μερικοί άνθρωποι πού αιώνες φανατισμού τούς είχαν κάνει ισχυρούς.....

“Αν υπήρχε τρόπος νά διαλογοιστεί κανείς μέ συνέπεια πάνω στή θρησκεία.... θά αντίλαμβανόταν πώς όλοι μας έχουμε χρέος νά άνεχόμαστε ό ένας τίς γνώμες του άλλου, γιατί είμαστε όλοι αδύναμοι, άσυνεπείς, εύμετάβολοι, εκτεθειμένοι σέ κάθε λογιής πλάνες. “Ένα καλάμι πλαγιασμένο άπ’ τόν άέρα, μέσ’ στή λάσπη ποτέ δέ θά ‘λεγε στό πλαινό του, ριγμένο σέ αντίθετη φορά: «Κοίτα πώς σέρνομαι έγώ, έτσι καί σύ νά σύρθεις, μέ τόν ίδιο τρόπο. Γιατί άλλιώτικα, άλίμονό σου, θά κάνω άναφορά νά σέ ξεριζώσουν καί νά σέ κάψουν».

(μετάφραση Δ. ‘Ο. Θοιβιδόπουλου,
περιοδ. ΕΠΟΧΕΣ, τεύχος 8, Δεκέμβριος 1963)

6

“Η ιδέα του «κοινωνικού συμβολαίου», μιάς συμφωνίας πού έγινε κάποτε καί μέ κάποιο τρόπο ανανεώνεται (ή πρέπει νά ανανεώνεται) διαρκώς ανάμεσα σέ αρχόμενους καί άρχοντες, ύπάρχει διάχυτη στά κείμενα του Διαφωτισμού. “Έχει όμως ιδιαίτερα συνδεθεί μέ τό όνομα του J.J. Rousseau, πού τιτλοφόρησε έτσι ένα από τά βασικά έργα του, τό **Κοινωνικό Συμβόλαιο** (1762). Παραθέτουμε ένα απόσπασμα από τήν αρχή του πρώτου κεφαλαίου:

“Ο άνθρωπος γεννήθηκε ελεύθερος μά είναι παντού άλυσοδεμένος. Καί εκείνος άκόμα πού πιστεύει τόν έαυτό του κύριο τών άλλων είναι ώστόσο σκλάβος πιότερος άπ’ αυτούς. Πώς έγινε τούτη ή μεταβολή; δέν τό ξέρω. Καί τί μπορεί νά τήν κάνει νόμιμη; Τούτο τό πρόβλημα, θαρρώ, μπορώ νά τό λύσω. “Αν ύπολόγιζα μόνο τή δύναμη καί τίς συνέπειές της, θά ‘λεγα: “Όσο ένας λαός έξαναγκάζεται νά ύπακούει καί ύπακούει, κάνει καλά; μόλις όμως μπορέσει νά άποτινάξει τό ζυγό καί τόν άποτινάζει, κάνει καλύτερα. Γιατί, άφου ξανακερδίζει τή λευτεριά του μέ τό ίδιο δικαίωμα (μέ τόν ίδιο τρόπο) πού του τήν άρπαξαν, ή είναι δίκιο νά τήν ξανακερδίσει ή ήταν άδικο νά του τήν άφαιρέσουν.

Μά ή κοινωνική τάξη είναι δίκαιο ιερό, πού άποτελεί τή βάση γιά όλα τά άλλα δικαιώματα. **‘Όστόσο τό δίκαιο αυτό δέν προέρχεται από τή φύση. Στηρίζεται σέ συμφωνίες. Θά έξετάσουμε λοιπόν ποιές είναι αυτές οι συμφωνίες.** ‘Αλλά πιό μπροστά όφείλω νά άποδείξω αυτά πού άνέφερα παραπάνω».

(μετάφραση Δανάης καί Νίκου Κουχτσόγλου)

7

Ντιντερό, Πολιτική Αύθεντία
(λήμμα από τήν ‘Εγκυκλοπαίδεια)

Κανένας άνθρωπος δέν πήρε από τή φύση τό δικαίωμα νά κυβερνάει τούς άλλους. “Η έλευθερία είναι δώρο του Ούρανού καί κάθε άτομο του ίδιου είδους έχει δικαίωμα νά τήν άπολαύσει άμεσα, όπως άποδέχεται καί άπολαμβάνει τή λογική.

“Αν ή φύση έχει δημιουργήσει κάποια αύθεντία, αυτή άσφαλώς είναι ή πατρική έξουσία: κι αυτή όμως έχει τά όριά της καί μέσα στό κράτος τής φύσης τελειώνει κι αυτή ή αύθεντία μόλις τά τέκνα είναι σέ θέση νά αύτενεργούν καί νά άυτοκαθοδηγούνται.

Κάθε άλλη αὐθεντία προέρχεται ἀπὸ ἄλλη πηγή, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ φύση. "Ἄν ἐξετάσει κανεὶς τὴν αὐθεντία καλὰ, θὰ διαπιστώσει ὅτι αὐτὴ ἀνατρέχει πάντα σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς ἀκόλουθες δυὸ πηγές: ἢ στὴ δύναμη καὶ τὴ βία.... ἢ στὴ συναίνεση αὐτῶν πού ἔχουν ἀποδεχθεῖ τὴν αὐθεντία μὲ ἓνα συμβόλαιο πού ἔγινε (ἢ ὑποτίθεται ὅτι ἔγινε) ἀνάμεσα σὲ κείνους πού ἀναγνωρίζουν τὴν αὐθεντία καὶ ἐκείνους στὸν ὁποῖο ἔχει ἀναγνωρισθεῖ ἡ αὐθεντία.

Ἡ δύναμη πού ἀποκτᾶται μὲ τὴ βία δὲν εἶναι παρά σφετερισμός, πού δὲ διαρκεῖ παρά ὅσο ἡ δύναμη... "Ὡστε, ἂν οἱ ἄλλοι μὲ τὴ σειρά τους γίνουν πιὸ δυνατοὶ καὶ μπορέσουν νὰ ριξουν τὴ δουλεία (*τὴν αὐθεντία τῆς δύναμης*), ἐνεργοῦν τόσο σωστά καὶ δίκαια ὅσο ὁ ἄλλος πού τούς εἶχε ἐπιβάλλει τὴν τυραννία εἶχε πράξει ἄδικα...

Ἡ δύναμη πού προέρχεται ἀπὸ τὴ συγκατάθεση τῶν λαῶν προϋποθέτει ἀπαραίτητα συνθήκες πού νὰ καθιστοῦν τὴ νόμιμη χρῆση τῆς ὠφέλιμη στὴν κοινωνία, συμφέρουσα στὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα, καὶ νὰ τὴν καθορίζουν καὶ νὰ τὴν περιορίζουν μέσα σὲ κάποια ὅρια. Γιατὶ ὁ ἄνθρωπος οὔτε μπορεῖ οὔτε πρέπει νὰ ὑποτάσσεται σ' ἓναν ἄλλο ἄνθρωπο ὀλοκληρωτικά καὶ κυρίως ἀνεπιφύλακτα .... ἡ ὑποταγὴ αὐτὴ (*τῶν πολλῶν σὲ ἓναν ἄρχοντα, σωστό εἶναι*) νὰ γίνεταί μὲ λογικὴ καὶ μὲ μέτρο, ὄχι τυφλὰ καὶ χωρὶς ἐπιφύλαξη...

Κάθε ἄλλη ὑποταγὴ εἶναι ἐγκλημα εἰδωλολατρείας· τὸ νὰ κλίνει κανεὶς τὸ γόνυ μπροστὰ σ' ἓναν ἄνθρωπο ἢ μιὰ εἰκόνα δὲν εἶναι παρά μιὰ πράξη ἐξωτερικὴ, γιὰ τὴν ὁποία ὁ πραγματικὸς θεός, πού ζητᾶται τὴν ψυχὴ καὶ τὸ πνεῦμα, δὲν ἐνδιαφέρεται καθόλου...

Καὶ ἡ αὐθεντία αὐτὴ (*τοῦ ἄρχοντα*) περιορίζεται ἀπὸ τοὺς νόμους τῆς φύσης καὶ τοῦ Κράτους. Ὁ ἄρχοντας λοιπὸν δὲν μπορεῖ νὰ διαθέσει τὴν ἐξουσία του καὶ τοὺς ὑπηκόους του χωρὶς τὴ συγκατάθεση τοῦ ἔθνους καὶ ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐκλογή, πού ἔχει σημειωθεῖ στὸ συμβόλαιο τῆς ὑπακοῆς...

Οἱ ὅροι αὐτῆς τῆς συνθήκης εἶναι ποικίλοι στὰ διάφορα κράτη, ἀλλὰ παντοῦ τὸ ἔθνος ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ διατηρήσει ἀπέναντι στὸν καθένα τὸ συμβόλαιο πού ἔκανε· καμιά δύναμη δὲν μπορεῖ νὰ τὸ ἀλλάξει καί, **ὅταν τὸ συμβόλαιο δὲν ἐφαρμόζεται πιά, τότε τὸ ἔθνος ἐπιστρέφει στὸ ἀρχικὸ του δικαίωμα** καὶ στὴν πλήρη ἐλευθερία του νὰ ψηφίζει ἓνα καινούριο συμβόλαιο μὲ ὅποιον καὶ ὅπως τοῦ ἀρέσει...*

* "Ὅπου δὲν ἀναφέρεται μεταφραστικὴ ἢ μετάφραση ἔχει γίνεαι ἀπὸ κάποιο ἀπὸ τὰ μέλη «ὀμάδας ἐργασίας» πού ἐτοίμασε τὸ βιβλίο ὅλο.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

Νεοελληνικός Διαφωτισμός

«Αναγνώστα αγαπητέ, όποιος κι' αν είσαι, σέ παρακαλώ νά στοχασθής αρκετά, πρώτον μόνος σου τήν υπόθεσιν καί έπειτα νά αναγνώσης ταυτα τά ύστερινά κατεβατά του πονήματός μου, νά στοχασθής, λέγω, ότι τό πράγμα είναι κοινόν, ότι ή τιμή σου, ή ευτυχία σου καί ή ζωή σου κρέμονται από τόν όρθόν στοχασμόν σου.

ΑΝΩΝΥΜΟΥ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΟΣ,
Έλληνική Νομαρχία.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- 1 Α.Ε. Βακαλόπουλος, 'Ιστορία του Νέου Έλληνισμού, τ.Δ, Θεσσαλονίκη, 1973
2. Α.Ε. Βακαλόπουλος, Πηγές της 'Ιστορίας του Νέου Έλληνισμού, 2, Θεσσαλονίκη 1977.
3. Γ. Βαλέτας, ό Νεοελληνικός διαφωτισμός, περιοδ. «Σύγχρονα Θέματα, τευχ. 1,2, 'Αθήνα, 1962.
4. Λ.Ι. Βρανούσης, Ρήγας, «Βασική βιβλιοθήκη», άρ. 18, 'Αθήνα, 1957.
5. Μ.Ι. Γεδεών, 'Η Πνευματική κίνησις του Γένους κατά τόν ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα έκδοτική φροντίδα, 'Αλκης 'Αγγέλου-Φίλιππος 'Ηλιού, έκδοτική «'Ερμής», 'Αθήνα 1976.
6. Κ.Θ. Δημαράς, Νεοελληνικός Διαφωτισμός, έκδοτική «'Ερμής», 'Αθήνα, 1977.
7. Κ.Θ. Δημαράς, 'Ιστορία τας Νεοελληνικής Λογοτεχνίας τ.Α, έκδοτική 'Εταιρεία «'Ικαρος».
8. Κ.Θ. Δημαράς, ό Κοραΐς και ή εποχή του, «Βασική βιβλιοθήκη», άρ. 9, 'Αθήνα, 1958.
9. 'Ιστορία του Έλληνικού 'Εθνους, τ. ΙΑ, «'Εκδοτική 'Αθηνών», 1975.
10. Καρράς, Καΐρης-Κούμας, (GUTENBERG, 1977.)
11. 'Ιώσηπος Μοισιόδακας, 'Απολογία, έπιμέλ. 'Αλκης 'Αγγέλου, έκδοτική «'Ερμής», 'Αθήνα, 1976.
12. Ε.Π. Παπανούτσος Νεοελληνική Φιλοσοφία, τ.Α «Βασική βιβλιοθήκη», άρ. 35, 'Αθήνα, 1959.
13. Ρήγας, Σχολείον τών ντελικάτων έραστών, έπιμ. Π.Σ. Πίστας, «έκδοτική «'Ερμής», 1971.
14. Δανιήλ Φιλιππίδης-Γρηγόριος Κωνσταντάς, Γεωγραφία Νεωτερική περί της 'Ελλάδος, έπιμελ. Αίκ. Κουμαριανού, έκδοτική «'Ερμής», 'Αθήνα, 1970.
15. G.P. HENDERSON, 'Η αναβίωση του Έλληνικού στοχασμού, μετάφραση Φ. Κ. Βώρου, έκδοση 'Ακαδημίας 'Αθηνών, 'Αθήνα, 1977.

Διευκρίνιση:

Οί άστερίσκοι δηλώνουν ότι υπάρχει διευκρινιστική ύποσημείωση στην ίδια σελίδα, οί άριθμητικοί δείκτες παραπέμπουν σέ κείμενα πηγές στό τέλος του σχετικού θέματος.

ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΣ

Εισαγωγικό Διάγραμμα

Ο Εύρωπαϊκός διαφωτισμός είχε άπληξηση και στόν υπόδουλο Έλλη-νισμό, παροικιακό και τουρκοκρατούμενο. Σιγά-σιγά διαμορφώνεται στόν Έλλαδικό χώρο στά μισά του ΙΗ' αιώνα και τίς άρχές του ΙΘ' (1750-1821) μιά πνευματική κίνηση, ό Νεοελληνικός Διαφωτισμός*, μέσα στά πλαίσια της Εύρωπαϊκής παιδείας, μέ άντικειμενικό σκοπό τήν καλλιέργεια της έθνικής συνείδησης, πού θά όδηγήσει στήν έθνική άποκατάσταση.

Τό φαινόμενο αυτό παρουσιάζεται στήν Έλλάδα μέ σχετική καθυ-στέρηση.

Ένώ ό Εύρωπαϊκός ΙΗ' αιώνας είναι ή έποχή της πλατιάς ανάπτυξης τών έπιστημών, ιδίως τών φυσικών, της καλλιέργειας τών έθνικών γλωσσών και της άναζήτησης του άρχαίου κόσμου, ό Έλληνικός ΙΗ' αιώνας είναι, εξαιτίας τών ιδιόρρυθμων συνθηκών, πού ζούσαν τότε οι Έλληνες, ό αιώνας της άφύπνισης και της προπαρασκευής.

Ός τίς άρχές του ΙΗ' αιώνα ή εύρωπαϊκή σκέψη παρέμεινε σχεδόν άγνωστη στόν Έλληνικό χώρο. Μόλις τότε ό Έλληνικός κόσμος και ιδίως ό Έλληνισμός της διασποράς, πού βρισκόταν στίς Παρίστριες Έγεμονίες, είτε έξω, στή Βουδαπέστη και στή Βιέννη, μακριά άπ' τήν επίδραση του άσιάτη δυνάστη, άρχισε νά γνωρίζει τήν Εύρωπαϊκή σκέψη, νά στρέφει τά βλέμματά του στή "φωτισμένη" Εύρώπη.

---

* Άνάλογη πνευματική κίνηση μέ πολλές άναφορές στή θρησκεία και τήν παιδεία και μέ έκδηλο κοινωνικό και πολιτικό περιεχόμενο έκδηλώθηκε και στήν κλασική Άθήνα τό δεύτερο μισό του 5ου αιώνα. Έκφραστές της ήταν οι Σοφιστές και ό Σωκράτης. Άναδρομικά οι νεότεροι ιστορικοί όνόμασαν έκείνη τήν πνευματική κίνηση Έλληνικό Διαφωτισμό.

Στήν ἀναγεννητική αὐτή προσπάθεια συνέβαλαν πολλοί παράγοντες, κοινωνικοί, οικονομικοί κ.ά., ὅπως ἡ ἀνάπτυξη ἐμπορικῶν κέντρων στήν τουρκοκρατούμενη Ἑλλάδα, καθώς καί ἡ δημιουργία ἐμπορικῶν παροικιῶν στό ἐξωτερικό (στήν Βιέννη, στήν Τεργέστη, στό Βουκουρέστι, στό Λιβόρνο κ.ά.). Σ' ὅλα αὐτά τά κέντρα οἱ ἰδέες τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ βρῆκαν γόνιμο ἔδαφος καί ἀνταποκρίθηκαν στίς ἀναζητήσεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Φορεῖς τῶν ἰδεῶν ἦταν κυρίως λόγιοι, κληρικοί καί ἔμποροι. Κορυφαία μορφή καί κεντρικό πρόσωπο τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ ὑπῆρξε ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς.

Τά πιό μεγάλα προβλήματα πού ἀπασχόλησαν τούς λόγιους ἦταν: α) ἡ γλώσσα καί β) ἡ θέση τῶν νέων φιλοσοφικῶν ἰδεῶν καί τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν μέσα στή νεοελληνική κοινωνία.

Οἱ προοδευτικοί λόγιοι, ἐπηρεασμένοι ἀπ' τῆς ἰδέες τοῦ εὐρωπαϊκοῦ διαφωτισμοῦ καί ἀπ' τά κηρύγματα τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, ἐπιθυμοῦν παιδεία καθολική, γλώσσα λαϊκή, «μετακένωση» τῶν ἐπιστημονικῶν κατακτήσεων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ καί δημιουργική ἀφομοίωση τοῦ πνεύματος τῶν ἀρχαίων κλασικῶν.

Οἱ συντηρητικοί, ἀντίθετα, φοβοῦνται τῆς συγκλονιστικῆς ἐπιδράσεις τῆς Εὐρώπης καί δείχνουν δυσπιστία στίς φυσικές ἐπιστήμες καί στίς θεωρίες τῆς νεότερης φιλοσοφίας. Ἔχουν ἐμπιστοσύνη μόνο στήν παιδευτική αὐτοτέλεια τῆς πολιτιστικῆς παράδοσης, πού ἔχουν κληρονομήσει, καί θέλουν γλώσσα ἀρχαῖζουσα.

Ὅμως οἱ διαφορές προοδευτικῶν καί συντηρητικῶν δέν ἦταν μόνο θεωρητικές, ἐκπαιδευτικές καί γλωσσικές· εἶχαν καί κοινωνική ὑποδομή. Πρὸς τό τέλος μάλιστα τοῦ ΙΗ' αἰῶνα καί στίς ἀρχές τοῦ ΙΘ' αἰῶνα, ὁ Νεοελληνικός Διαφωτισμός ἐκφράζει καί κοινωνική ἀντιδικία. Χαρακτηριστικό ὡς πρὸς αὐτό εἶναι τό κείμενο τῆς «Ἑλληνικῆς Νομαρχίας».

Ἄπ' τῆ μιά μεριά οἱ Φαναριῶτες καί οἱ Κοτζαμπάσηδες (*διοικητική ἀριστοκρατία*), ἀπ' τήν ἄλλη οἱ ἐμποροναυτικοί κύκλοι καί ὁ ὑπόλοιπος λαός. Ἡ ἐπίσημη Ἐκκλησία μέσα στά πλαίσια τοῦ Ὄθωμανικοῦ κράτους βρισκόταν σέ δύσκολη θέση. Ὅμως ἡ μεγάλη μάζα τοῦ κλήρου συνοδοιποροῦσε μέ τό δουλωμένο γένος στό δρόμο τοῦ φωτισμοῦ καί τῆς ἀναγέννησης.

Μετά τόν Ἀγώνα ὁ Νεοελληνικός Διαφωτισμός ἀναστέλλεται καί συνεχίζει τό ἔργο του ἀπ' τῆς ἀλύτρωτες περιοχές ὡς γλωσσικό καί πνευματικό κίνημα.

1. ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

(‘Από τό 1600 ὡς τήν ὀλοκλήρωση τῆς τουρκικῆς κυριαρχίας (1669)): Ἐρησκευτικός Ἀνθρωπισμός - Ἀναβίωση τῶν φιλοσοφικῶν σπουδῶν.

Κύριλλος Λούκαρης - Θεόφιλος Κορυδαλεύς

Στή σκοτεινή περίοδο τῶν πρώτων χρόνων μετά τήν ἄλωση τό ὑπόδουλο Γένος φαινόταν καταδικασμένο σέ ἀπομόνωση κάτω ἀπό ἕνα δυνάστη πολιτιστικά κατώτερο. «‘Όλα ἔλειψαν, ὅλα ἐξηφανίσθησαν.... πού πλέον σχολεῖα Ἑλληνικά! πού Ἀκαδημία! Ἐπιστημονικά! ἡ Πανδημία φιλολογικά! πού διδάσκαλοι, ἡ ἐν συντόμῳ πού γλώσσα Ἑλληνική! ‘Όλα ἔπρεπε νά προχωροῦν κατά θυμόν καί κατ’ ἀρέσκειαν τῶν κρατούντων»*.

Οἱ παράγοντες πού βοηθοῦν τό Γένος νά συγκροτηθεῖ καί νά διασωθεῖ εἶναι ἡ Ἐκκλησία, ἡ κοινή γλώσσα, ὁ χώρος καί ὁ λαός μέ τήν ἱστορική του συνέχεια, οἱ πατροπαράδοτοι θεσμοί καί παραδόσεις, ἡ συλλογική μνήμη τοῦ κοινοῦ παρελθόντος, καί οἱ ἴδιες ἐλπίδες γιά τό μέλλον.

Γύρω στά 1600 — καί λίγο πρίν καί ἀργότερα — ἡγετικά στελέχη τῆς Ὀρθοδοξίας μέ σπουδές στήν Πάδοβα (*Μελέτιος Πηγάς, Μάξιμος Μαργουάνιος, Γαβριήλ Σεβήρος κ.ἄ*), ἀνανεώνουν τό ἀνθρώπινο δυναμικό τοῦ Πατριαρχείου. Ἀνασυγκροτεῖται ἡ Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή, πού διαδέχτηκε τήν παλιά Πατριαρχική Ἀκαδημία. Γύρω στά 1625 ὁ Πατριάρχης Κύριλλος Λούκαρης (1572-1638) καλεῖ τόν Ἀθηναῖο φιλόσοφο Κορυδαλέα στήν Κωνσταντινούπολη καί τοῦ ἀναθέτει τή διεύθυνση τῆς σχολῆς.

Καί οἱ δύο φιλοδοξοῦν νά κάνουν τήν Κωνσταντινούπολη πνευματική ἐστία τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὁ Λούκαρης, μεγάλη προδρομική μορφή τοῦ νέου Ἑλληνισμοῦ, θέλησε νά εὐρύνει τήν προσπάθεια, πού λίγα χρόνια πρίν (1593) εἶχε γίνει ἀπ’ τό Πατριαρχεῖο γιά τήν τόνωση τῆς Παιδείας. Ὁργανώνει τήν ἐκπαίδευση, ἰδρύει τυπογραφεῖο ἑλληνικό καί ἀναθέτει στό μοναχό Μάξιμο Καλλιπολίτη τή μετάφραση τῆς Καινῆς Διαθήκης, γιά νά γίνει τό περιεχόμενο της κατανοητό ἀπ’ ὅλους. Ὁ ὀρθόδοξος κληρικός ἀνεβαίνει σέ κύρος καί ἀξία, κρατάει στά χέρια του τήν παιδεία καί τῆς δίνει τήν ὀρμή του**.

* Γ. Καρά, οἱ φυσικές-θετικές ἐπιστῆμες στόν Ἑλληνικό ΙΗ’ αἰῶνα.

** Κ.Θ. Δημαρά, Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας τ.Α’, σελ. 48.

Όμως ή γενναία προσπάθεια του Λούκαρη καταδικάζεται σέ άποτυχία, κυρίως γιατί τό Γένος δέ διαθέτει άκόμα άνάλογες δυνάμεις γιά τόσο μεγάλο έργο.

Ό Κορυδαλεύς δίνει νέα πνοή στή Σχολή. Παραμερίζει τό θεολογικό πνεύμα, πού έπικρατούσε ώς τότε, καί στό κέντρο βάζει τή συστηματική διδασκαλία τής Φιλοσοφίας, μέ τήν έρμηνεία καί τό σχολιασμό τών Άριστοτελικών συγγραμμάτων. Άποτέλεσμα τής διδασκαλίας αύτου του είδους ήταν ένας εκπαιδευτικός προσανατολισμός, πού πήρε τό όνομα «θηρσκευτικός άνθρωπισμός».

Ή συστηματική άνώτερη εκπαίδευση, πού ήταν άναγκαστικά εκκλησιαστική, τόσο στά γενικά πλαίσιά της όσο καί στους στόχους της, κοσμικοποιήθηκε σέ κάποιο βαθμό, έγινε άνθρωπιστική κατά τουτο: ότι χειραγωγούσε τούς σπουδαστές σέ μία μέθοδο στοχασμού, πού τά κριτήριά του ήταν περισσότερο προϊόν τής ανθρώπινης προσπάθειας γιά έρευνα παρά κάτι «δεδομένο» άπ' τήν αθηνεία.

Ό Κορυδαλεύς μέ τά έργα του πρόσφερε μεγάλες ύπηρεσίες στή φιλοσοφική παιδεία του "Έθνους: μέ τόν καιρό όμως ή διδασκαλία του γίνεται τροχοπέδη, πού δέν αφήνει τή νεοελληνική σκέψη νά παρακολουθήσει τίς νέες εξελίξεις τής εύρωπαϊκής φιλοσοφίας καί έλεύθερα νά προσπελάσει τά προβλήματα του θεωρητικού στοχασμού.

Ό Κορυδαλισμός γιά τούς πιό φωτισμένους δασκάλους του Γένους καταντάει (τόν επόμενο, τό ΙΗ' αιώνα), συνώνυμο τής σχολαστικής φιλοσοφίας*.

---

* Ε.Π. Παπανούτσος, Νεοελληνική Φιλοσοφία, τ.Α', σελ. 17.

2. ΦΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ

Εισαγωγικό σημείωμα.

Ἡ ἐξέλιξη τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ στὸν ἐλληνικό χῶρο, ὅπως διαμορφώνεται μέσα στὸν ΙΗ' αἰῶνα κι ὡς τὸν Ἀγῶνα, δείχνει σαφῆ στροφή πρὸς τὴ γαλλικὴ παιδεία.

Ἔτσι, ἐνῶ ξεκινᾷ ἀπ' τὸν Ἄγγλο JOHN LOCKE (Λόκ), ὅταν ἀποκρυσταλλώνεται, σφραγίζεται ἀπὸ διαδοχικὲς ἐπιδράσεις τοῦ γαλλικοῦ πνεύματος: Βολταίρο, Γαλλικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια, Ἰδεολόγους*.

Καί αὐτὴ ἡ ἐπιλογὴ πρότυπων δὲν εἶναι τυχαία. Τὸ πνεῦμα τῆς ἐλευθεροφροσύνης πού χαρακτηρίζει τὸ Βολταίρο, ὁ χαρακτήρας ἀπογραφῆς τοῦ πνευματικοῦ δυτικοῦ κόσμου πού διακρίνει τὴ Γαλλικὴ Ἐγκυκλοπαίδεια, καθὼς καί ἡ προσήλωση στὶς ἀρχές τῆς ἐλευθερίας καί τῆς ἰσότητος, μέ τὴν ταυτόχρονη ἀποδοκιμασία τῆς βίας στὴν ἐφαρμογὴ τῆς, πού ἐμπνέει τὰ ἰδανικά τῶν ἰδεολόγων,** εἶναι στοιχεῖα πού μποροῦν ν' ἀφομοιωθοῦν ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας γόνιμα καί δημιουργικά σὲ συνάρτηση εἴτε πρὸς ὅ,τι εἶχε κληρονομήσει τὸ παρελθόν τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἴτε πρὸς ὅ,τι ἀποτελοῦσε αἴτημα τοῦ παρόντος γιὰ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη. Ἀντίστοιχα, στὶς τρεῖς φάσεις τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ διαπιστώνουμε κύριες ἐπιδράσεις: τοῦ Βολταίρου, τῶν Ἐγκυκλοπαιδιστῶν, τῶν Ἰδεολόγων.

Α' Προδρομικὴ περίοδος

(Ἀπὸ τὸ 1670 ὡς τὴ συνθήκη τοῦ Κιουτσούκ-Καϊναρτζή 1774.)

Στὴν περίοδο αὐτὴ καί ἰδίως στὶς ἀρχές τοῦ ΙΗ' αἰῶνα ἔχουν δημιουργηθεῖ καλύτεροι ὅροι γιὰ τὴν ἀνανέωση τῆς παιδείας, ἀλλὰ ἡ συνειδητοποίηση τῆς ἀνάγκης γιὰ τὴ διάδοση τῆς ἐκπαίδευσης εἶχε περιορισμένη προέλευση, καθὼς καί περιορισμένη ἀντίστοιχα ἀκτινοβολία. Ἀπ' τὴν πλευρὰ τῶν φορέων τὸν πρῶτο λόγο τώρα ἔχει τὸ ἄτομο. Σὲ μιὰ περίπτωση ὁ πλούσιος ἔμπορος ἀπ' τὴν Πόλη (*Μανολάκης Καστοριανός*), σὲ ἄλλη ὁ φωτισμένος Φαναριώτης ἡγεμόνας στὴ Μολδοβλαχία (*Νικόλαος Μαυροκορδάτος*), σὲ ἄλλη ὁ ἔμπορος τῆς παροικίας πού

---

* Ἰδεολόγοι ὀνομάστηκαν οἱ πολιτικοὶ στοχαστές τοῦ τέλους τοῦ ΙΗ' αἰῶνα, πού εἶχαν ἀνατραφεῖ μέ τὰ ἰδεώδη τοῦ Διαφωτισμοῦ, εἶχαν ζήσει τοὺς ἐνθουσιασμούς τῆς Ἐπανάστασης (1789) καί εἶχαν γνωρίσει τίς πράξεις βίας, πού ἐπακολούθησαν, καί ὕστερα ἀπ' αὐτές τίς ἐμπειρίες ἔμειναν συνεπεῖς στὶς ἀρχές τῆς Ἐπανάστασης, ἀλλ' ἀποδοκίμαζαν κάθε πράξη βίας.

** Κ.Θ. Δημαρᾶ, ὁ Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς, 1964, σ. 23 κέ.

θέλει νά βοηθήσει τήν πατρίδα του (ό *Μαρούτση* στά *Γιάννενα*): σέ άλλη, τέλος, ό προοδευτικός μοναχός, (*Μελέτιος Βατοπεδινός*) κ.ο.κ.

Σέ καμία προσπάθεια δέ βλέπουμε νά δραστηριοποιείται ένα συλλογικό όργανο, σέ καμία προσπάθεια ή εκπαιδευτική πραγμάτωση δέν παίρνει πιό καθολικό χαρακτήρα*.

Ή αποτέλεσμα του ζήλου των «φιλογενών» αυτών αρχόντων, της Ήκκλησίας, καθώς και των νέων οικονομικών συνθηκών ήταν νά εξελιχθούν όρισμένα σχολεία σέ αξιόλογες έστίες παιδείας, στά όνομαζόμενα τότε, όπως και σήμερα, γυμνάσια, πού λειτουργούν στίς αρχές του 18ου αιώνα σέ πολλές πόλεις.

Μιά σύγχρονη πηγή, ό λόγιος Ήλέξανδρος Ήλλάδιος** αναφέρει πώς τό 1714 λειτουργούσαν σχολεία σ' όλα τά μέρη της Ήλλάδας, και μάλιστα δείχνει εύχαριστημένος και υπερήφανος γιά τίς προόδους πού σημειώνουν οί συμπατριώτες του στόν τομέα της παιδείας, μολοντί οί ελλείψεις είναι πολλές και οί συνθήκες της ζωής τους καταπιεστικές.

Ήπίσης στό τετράγλωσσο λεξικό πού εξέδωσε τό 1757 στή Βενετία ό Γ. Κωνσταντίνου, άφοϋ καταδικάζει όσους όνομάζουν «τό ήμέτερο γένος... πάντη βάρβαρον, άμαθές και έρημον παντοίας σπουδής, σχολείων και έπιστημών, μή ειδότες οί άσύνετοι τά τοιαϋτα σχολεία πανταχοϋ εις τάς έπισήμους πόλεις της Ήλλάδος και νήσους»***, μάς δίνει έναν κατάλογο των σχολείων πού λειτουργούσαν τήν έποχή εκείνη.

Σχολεία ή Σχολές

Προπορεύονται τά Ήωάννενα (Σχολή Γκιούνμα και Μαρούτση), όπου ό ιερομόναχος Μεθόδιος Ήνθρακίτης, μιά άπ' τίς κορυφαίες, τίς προδρομικές μορφές της νεοελληνικής αναγέννησης, διδάξε τά μαθηματικά μέ τό νέο έπιστημονικό πνεϋμα, καθώς και τή φιλοσοφία, ή Θεσσαλονίκη, ή Κωνσταντινούπολη, ή Ήθήνα και τό Βουκουρέστι: ακολουθούν ή Καστοριά, ή Σιάτιστα, ή Μοσχόπολη, ή Σμύρνη, ή Χίος, ή Πάτμος κ.ά.

Όλα τά παραπάνω σχολεία λειτούργησαν σέ κέντρα μ' έμπορική κίνηση. Τά προγράμματα των μαθημάτων δέν ήταν παντού όμοιομορφα. Ήπήρχε μία ποικιλία ως πρός τήν έπιλογή των αρχαίων και των έκκλησιαστικών συγγραφέων, καθώς και ως πρός τή μέθοδο της διδασκαλίας.

Ή διδασκαλία δέν έξαντλούσε όλα τά κείμενα. Ή έπιτυχία της

* Ήστορία του Ήλληνικού Ήθνους, τ. ΙΑ', σ. 308.

** HELLADIUS, STATUS PRAESENS ECCLESIAE GRAECAE, σ. 42.

*** Γ. Καρά, Οί φυσικές θετικές έπιστήμες στόν Ήλληνικό 18ο αιώνα σ. 15.

έξαρτιόταν απ' τήν προσωπικότητα του δασκάλου. Έπομένως τά περισσότερα έλληνικά σχολεία ώς τίς άρχές του ΙΗ' αιώνα, πριν άκόμη δηλαδή γίνει αισθητή ή συνταρακτική μεταβολή πού έρχεται μέ τήν έμφάνιση τών φιλοσόφων του διαφωτισμού, συνεχίζουν τήν παράδοση τής παιδείας του Βυζαντίου*.

Ό αιώνας τών Φαναριωτών

Ή παντοδυναμία όμως τής έκκλησίας δέν έπρόκειτο νά διαρκέσει. Ό ΙΗ' αιώνας φέρνει στό προσκήνιο νέες δυνάμεις καί νέες τάξεις, τούς Φαναριώτες καί τούς έμπόρους.

Παραδουνάβιες ήγεμονίες

Τό 1709 ό Νικόλαος Μαυροκορδάτος γίνεται πρώτος "Έλληνας ήγεμόνας στή Μολδοβλαχία" άρχίζει έτσι, ή μακρά σειρά τών Έλλήνων, ή έξελληνισμένων ήγεμόνων τών παραδουνάβιων ήγεμονιών, τήν όποία θά τερματίσει στά 1821 ό Άγώνας τής Έλευθερίας. Γλωσσομαθείς άνάμεσα σέ άπαιδευτους, οί Φαναριώτες, φιλοδοξούν νά δημιουργήσουν στίς αϋλές καί στίς επικράτειές τους όρους άνάλογους μέ κείνους πού επικρατούν στίς δυτικές Αϋλές**. Ή προτίμησή τους είναι ή γαλλική παιδεία καί ό γαλλικός πολιτισμός. Διαβάζουν γαλλικά μυθιστορήματα καί άλλα ιστορικά καί φιλοσοφικά έργα, μελετούν τίς φυσικές έπιστήμες καί ιδίως τήν ιατρική καί μιμούνται τό γαλλικό τρόπο ζωής. Γενικά, οί Φαναριώτες στίς παραδουνάβιες ήγεμονίες, πολύ κοντά στήν καρδιά τής Εϋρώπης καί μακριά απ' τήν επίδραση τής Κωνσταντινούπολης, άκολουθούν τά πρότυπα τής «φωτισμένης δεσποτείας» τών δυτικοευρωπαϊκών αϋλών, γίνονται θερμοί φίλοι τών γραμμάτων, τιμούν καί βοηθούν τούς λόγιους καί συσταίνουν σχολεία. Άκόμη καί στό ζήτημα τής γραφής τής Έλληνικής γλώσσας δείχνονται προοδευτικοί.

Έμποροι

Όι έμποροι απ' τήν άλλη μεριά εξελίσσονται σέ κύριους μοχλούς τής παιδευτικής έξόρμησης καί τής άπελευθερωτικής προετοιμασίας, αλλά δέν έχουν άποκτήσει άκόμη ταξική συνείδηση. Πρωτεύει ό υλικός πλοϋτος καί τό ξύπνημα τών συνειδήσεων πού πραγματοποιείται απ' τήν άδιάκοπη έπαφή μέ τή Δύση. Βρίσκονται καί αύτοί στήν πρωτοπορία γιά τήν άνανέωση τής παιδείας, αλλά δέν έχουν άκόμη ήγετικές διαθέσεις, καθώς οί Φαναριώτες.

Ή προδρομική αύτή περίοδος του Νεοελληνικού Διαφωτισμού λαμ-

* Α. Βακαλόπουλος, 'Ιστορία του Νέου Έλληνισμού, τ. Δ'. σ. 344.

** Κ.Θ. Δημαρά, Νεοελληνικός Διαφωτισμός, σ. 7.

πρύνεται ἀπ' τὶς μορφές τοῦ Σαμουήλ Χαντζερῆ, τοῦ Εὐγενίου Βούλγαρη καὶ τοῦ Κοσμά τοῦ Αἰτωλοῦ*.

Ὁ Σαμουήλ Χαντζερῆς ἀπ' τὸ 1731, πού ἐγινε δεσπότης Δέρκων, ὡς τὰ 1775 πού πέθανε στὴ Χάλκη, προώθησε τὸ Νεοελληνικὸ Διαφωτισμὸ καὶ τὸν ἔβαλε στὸ δρόμο τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς Ἑθνικῆς παιδείας.

Κοσμάς ὁ Αἰτωλός

Τὸ δρόμο ὁμως πρὸς τὸ διαφωτισμὸ ἀνοίξε ὁ καλόγερος Κοσμάς ὁ Αἰτωλός (1714-1779). Μὲ τὶς μεγάλες του περιοδεῖες μεταξὺ τοῦ 1759-1779 στὴ Θράκη, στὴ Δυτικὴ Στερεά, στὴ Δυτικὴ Μακεδονία, στὴν Ἥπειρο, στὴν Ἀλβανία καὶ στὰ Ἐφτάνησα προσπάθησε νὰ φέρει τὴν ἀγάπη καὶ τὴ συνοχὴ ἀνάμεσα στοὺς Χριστιανικοὺς πληθυσμοὺς. Σκοπὸς τοῦ κηρύγματός του ὁ φωτισμὸς τοῦ Γένους καὶ μέσο γιὰ τὴν πραγματοποίησιν ἡ ἴδρυσις σχολείων.

«Δέ βλέπετε, ἔλεγε, ὅπου τὸ γένος μας ἀγρίευσεν ἀπ' τὴν ἀμάθεια καὶ ἐγίναμεν ὅλοι ὡσάν θηρία; Διὰ τοῦτο σὰς συμβουλεύω νὰ κάμετε σχολεῖο. Νά σπουδάζετε καὶ ἐσεῖς ἀδελφοί... Τὸ σχολεῖο φωτίζει τοὺς ἀνθρώπους».

Λίγους μῆνες πρὶν ἀπ' τὸ θάνατό του, κάνοντας ἀπολογισμὸ τῆς ζωῆς του καὶ τοῦ ἔργου του, γράφει στὸν ἀδερφό του Χρῦσανθο. (2 Μαρτίου 1779): «Ἔως τριάκοντα ἐπαρχίας περιῆλθον, δέκα σχολεῖα ἑλληνικὰ ἐποίησα, διακόσια διὰ κοινὰ γράμματα».

Ὁ Κοσμάς ὁ Αἰτωλός στάθηκε μεγάλος παιδαγωγὸς καὶ ἐθνομάρτυρας τοῦ Ἑλληνισμοῦ.

Μὲ τὸ μαρτυρικὸ του θάνατο (*τὸν κρέμασαν ἔξω ἀπ' τὸ χωριὸ Κολικόντασι, κοντὰ στὸν Ἄψο ποταμὸ*) στὶς 24 Αὐγούστου τοῦ 1779 ἐπισφράγισε τὸ διαφωτιστικὸ του ἔργο.

---

* Οἱ πρῶτες περιοδεῖες τοῦ Κοσμά τοῦ Αἰτωλοῦ ἐγίναν πρὶν ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ ἐπανάστασιν τοῦ 1770 καὶ οἱ δύο ἄλλες ὕστερ' ἀπ' αὐτὴν, σύμφωνα μὲ τὸ σημεῖωμα τοῦ Σαμφεῖρου Χριστοδοουλίδου, «Ἀκολουθία καὶ βίος τοῦ ὀσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Κοσμά τοῦ ἱερομάρτυρος καὶ ἰσαποστόλου ψαλλομένη κατὰ τὴν κδ' τοῦ Αὐγούστου μηνός, ἔκδ. Β.Π. Σεκοπούλου, Πάτρα 1878, 6.17-20, 24-25. (Ἀ. Βακαλόπουλος, σ. 308 σημ. 1).

Περίοδος Β': 'Η μεγάλη ώρα του διαφωτισμοῦ.

(ἀπό τό 1775 ὡς τά τέλη τοῦ αἰῶνα)

«Τό σκοτάδι δέ θά σκεπάσει τήν ἡμέρα».

Ἔμβλημα τῆς ἑταιρείας* τῶν Ἀβλαβῶν**

Ἡ δεύτερη περίοδος τοῦ νεοελληνικοῦ διαφωτισμοῦ εἶναι περίοδος ὀρμῆς. Ἀρχίζει μέ τή συνθήκη τοῦ Κιουτσούκ-Καϊναρτζή (1774), *** καί διαρκεῖ ὡς τά τέλη τοῦ αἰῶνα.

Συντελεστές τῆς ἀνανέωσης

Συντελεστές τῆς ἀνανέωσης ἦταν: ἡ μεταβολή τῶν ὑλικῶν, τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν καί τῶν ἀντιλήψεων.

Μετά τή συνθήκη οἱ σκληρές βιοτικές καί πολιτικές συνθήκες ἀναγκάζουν τούς κατοίκους πολλῶν νησιῶν ἢ παραθαλάσσιων Ἑλληνικῶν χωρῶν ν' ἀκολουθήσουν τούς μακρινούς δρόμους τῆς θάλασσας καί τῆς ξηρᾶς, μέ προορισμό τά ἐλεύθερα Εὐρωπαϊκά κράτη. Οἱ ταξιδιώτες αὐτοί καί οἱ πραματευτάδες, γυρίζοντας στίς πατρίδες τους, δέ φέρνουν μονάχα πλοῦτη ἀπ' τίς χώρες τῆς Εὐρώπης, ὅπου ταξιδεύ-

* μυστική ὀργάνωση.

** F Πίσω ἀπ' τά «Ἄνθη εὐλαβείας» (1708), τήν ποιητική ἐξόρμηση τῶν σπουδαστῶν τοῦ Φλαγγιανοῦ Ἑλληνομουσείου, πού ἡ λειτουργία του ἀρχισε στή Βενετία στά 1644 καί κράτησε ὡς τό τέλος τοῦ 18' αἰῶνα, κρύβεται καί κινεῖται μιά μυστική ὀργάνωση λογίων: ἡ «Ἑταιρεία τῶν Ἀβλαβῶν». Οἱ Ἀβλαβεῖς παρουσιάζονται μ' ἓνα ἔμβλημα διαφωτισμοῦ. Μιά εἰκόνα μ' ἓναν ἥλιο ὀρμητικό, πού ἀγωνίζεται νά σκίσει τά σύννεφα πού τόν σκεπάζουν, καί ἀπό κάτω τὸ ρητό: NON VELAT UMBRA DIEM. Μ' αὐτό τό ἔμβλημα τῆς πίστης στήν ἀξία καί τή δύναμη τοῦ φωτισμοῦ ἀρχίζει τήν πορεία του ὁ νεοελληνικός διαφωτισμός. Οἱ Ἀβλαβεῖς τῆς Βενετίας, ὅσο κι ἂν χάθηκαν τά ἴχνη τους ἀργότερα, εἶναι χωρὶς ἀμφιβολία οἱ πρόδρομοι, οἱ ἀφανεῖς καί ἀπόμακροι προάγγελοι τῶν Φιλικῶν. (Γ. Βαλέτας, *περιοδ. «Σύγχρονα θέματα»* τ. 2, σ. 204-205).

*** Ὁ Ρωσοτουρκικὸς πόλεμος τοῦ 1768-1774 τέλειωσε μέ τή συνθήκη τοῦ Κιουτσούκ-Καϊναρτζή, πού ἓνας ὅρος τῆς πρόβλεπε ἐλεύθερη ναυσιπλοῖα ἀπ' τή Μεσόγειο πρὸς τόν Εὐξείνιο καί ἀντίστροφα γιά τά Ἑλληνικά πλοῖα, πού θά ἔφεραν ρωσική σημαία. Ἐπί ἐξυπηρετοῦνταν τὰ ρωσικά συμφέροντα ἀπὸ ἓνα στόλο, πού δέν ἀνῆκε σέ ἀντίζηλη δύναμη, καί πού μπορούσε ἴσως νά χρησιμοποιηθεῖ μελλοντικά γι' ἀντιπερισσασμούς στήν Τουρκία. Ταυτόχρονα ὁμως ἐξυπηρετοῦνταν τὰ ἑλληνικά ἐμπορικά συμφέροντα μέ τρόπο ἄμεσο καί δραστικό. Ἐμμεση συνέπεια ἦταν ἡ ἐπιχειρηματικότητα τῶν Ἑλλήνων κεφαλαιούχων νά στραφεῖ στό ἐμπόριο καί τή ναυτιλία καί ὄχι στή βιομηχανία. (βλ. σχετικά, Βασ. Κρεμμυδά, *Εἰσαγωγή στήν Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Κοινωνίας, 1700-1821*, Ἀθήνα, 1976 σ. 125-126).

ουν, φέρνουν καί τόν πόθο μιᾶς καλλίτερης ζωῆς, τήν πεποίθηση ὅτι τήν καλλίτερη αὐτή ζωή τήν προσφέρει ἡ παιδεία πού εἶναι μητέρα τῆς ἐλευθερίας*. Τά χρήματα καί οἱ νέες ἰδέες ἀναζωογονοῦν τίς φτωχές ὀρεινές περιοχές.

α. Μεταναστεύσεις—ταξίδια

Οἱ μεταναστεύσεις ἐξάλλου τῶν Ἑλλήνων στά μεγάλα ἐμπορικά κέντρα τῆς Νοτιοανατολικῆς καί τῆς Μέσης Εὐρώπης καθώς καί στά μεγάλα λιμάνια τῆς Μεσογείου, ἰδίως μετά τήν ἔκρηξη τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης, δίνουν τήν εὐκαιρία στούς Ἕλληνες ναυτικούς, προπάρτων στούς Ὑδραίους, Σπετσιώτες καί Ψαριανούς νά ἐπεκτείνουν τίς ἐπιχειρήσεις τους. Στό «Ἐπόμημά» του (1803) ὁ Κοραῆς γράφει: «Καί οἱ νησιῶται, οἵτινες κατά τό πλεῖστον μέρος ἦσαν οἱ ἀμαθέστεροι τοῦ ἔθνους, ἀρχίζουν ἤδη νά αἰσθάνονται τήν χρεῖαν καί τήν ἀξίαν τῶν φώτων, καί σπεύδουσι προθύμως ἀμιλλώμενοι νά συστήσωσι σχολεῖα καί γυμνάσια εἰς τās πατρίδας των».

β. Παροικίες

Ἀπ' τό Γιβραλτάρ ὡς τήν Ὀδησό ἀναπτύσσονται καί ἀκμάζου ἐλληνικές παροικίες. Οἱ πιό ἀξιόλογες εἶναι τῆς Βενετίας, τῆς Βιέννης καί τῆς Βουδαπέστης. Στή Βενετία, στή Βιέννη, στή Λιψία ἀνοίγουν ἐλληνικά τυπογραφεῖα** καί ἐκδοτικοί οἴκοι. Τό βιβλίον γίνεται πιά ἐμπορική ἐπιχείρηση. Στή Βιέννη ἐκδίδονται οἱ πρῶτες ἐλληνικές ἐφημερίδες, πού γίνονται ἀνάρπαστες ἀπ' τοὺς Ἕλληνες τοῦ ἐξωτερικοῦ καί ἀπ' τοὺς σκλαβωμένους ἀδελφούς. Ὁ Παλλατίδης, ξενιτεμένος γιατρός στή Βιέννη, γράφει: «... Διδάσκαλοι καί φιλόλογοι, ἰατροὶ ἔμπειροι, ἔμποροι, ἐκκλησιαστικοὶ ἐλλόγιμοι ἔζων ἐν τῇ ἐκλεκτῇ ταύτῃ κοινῶν καί εἰργάζοντο καί ἐνήργουν εἰς τήν ἠθικὴν ἀναγέννησιν τῶν Ἑλλήνων».

γ. Ὁ ρόλος τῶν ἐμπόρων καί ἡ δημιουργία τῆς ἀστικῆς τάξης

Στό ἐξωτερικό, στήν κεντρικὴ Εὐρώπη καί στή Ρωσία, οἱ Ἕλληνες ἔμποροι πλουτίζουν, γνωρίζουν ξένα ἤθη καί πολιτισμούς, μορφώνονται καί μαθαίνουν καλλίτερα τοὺς ἀρχαίους προγόνους τους καί τόν πολιτισμό τους, πού εἶναι τό βᾶθρο τοῦ εὐρωπαϊκοῦ. Ἔτσι συγκροτεῖται ἐκεῖ μιά ἰσχυρὴ ἐλληνικὴ ἀστικὴ τάξη, πού μέλη της ξαναγυρίζουν στίς

* Κ. Θ. Δημαράς, Ὁ Κοραῆς καί ἡ ἐποχή του, σ. 13.

** Τό πιό σημαντικό ἐλληνικό τυπογραφεῖο ἦταν τῶν Σιατιστινῶν τυπογράφων Μαρκιδῶν Πούλιου στή Βιέννη. Στό τυπογραφεῖο αὐτό τυπώθηκε ἀπ' τὸ Γεώργιο Βεντόνη, ἡ «Ἐφημερίς» 1790, ἡ πρώτη ἐλληνικὴ ἐφημερίδα.

πατρίδες τους, μεταφέροντας πλούτη, νέες αντιλήψεις και επαναστατικές ιδέες. Οί έμποροι αυτοί, αντιπρόσωποι τής νέας τάξης πού ανεβαίνει παντού στην Εύρώπη, θά έπιβληθούν στον τόπο τους μέ τά πλούτη τους και θά έρθουν σέ σύγκρουση μέ τίς παλιές «ήγέτιδες τάξεις».

δ. Ίδρυση σχολείων, εκδόσεις βιβλίων, μελέτη τών θετικών έπιστημών

Οί Φαναριώτες, πού κατά τήν προηγούμενη περίοδο πρωτοστάτησαν στην εισαγωγή τών έπιστημών και στην ίδρυση σχολείων, ευθυγραμμίζονται τώρα μέ δυνάμεις του Έλληνισμού σαφώς συντηρητικές.

Όπου υπάρχουν έμπορικά και βιομηχανικά κέντρα ιδρύονται σχολεία. Τά πιό αξιόλογα είναι τής Σμύρνης και τών Κυθωνίων, τής Χίου, τών Ίωαννίνων, του Βουκουρεστίου και του Ίασιού. Μέσα στά δέκα χρόνια (1790-1800) γίνονται τόσα σχολεία, μεταφράζονται και τυπώνονται στην Έλληνική τόσα ξένα βιβλία, όσα δέν είχαν δει οί έλληνικές χώρες ύστερ' άπ' τήν Άλωση, παρατηρεί ό Κοραής. Γι' αυτό πλημμυρισμένος από χαρά γράφει στά 1802. «Έφθασε, τέλος πάντων, ή ώρα, τήν όποίαν οί δυστυχείς ήμών πατέρες έπεθύμησαν εις μάτην».

«Η μελέτη τών μαθηματικών, τής φυσικής και τής χημείας βρισκονται στην βάση του νέου πνευματικού προσανατολισμού.

Η έξάπλωση τών εφαρμοσμένων έπιστημών δέν έχει πιά σάν μοναδικό σκοπό τον έμπλουτισμό τών πρακτικών γνώσεων, αλλά και βοηθεί στην ανανέωση τής θεωρητικής σκέψης και στην δημιουργία μιās νέας αντίληψης για τή ζωή, φέρνοντας τούς Έλληνες λόγιους σ' έπαφή μέ τήν όρθολογιστική σκέψη τής Εύρώπης».

ε. Φιλοσοφία, παιδαγωγική, σύνδεση μέ τήν άρχαιότητα

Ό παραδοσιακός όρος φιλοσοφία άρχίζει νά παίρνει τώρα ένα περιεχόμενο διαφορετικό: είναι ή «ύγιαίνουσα», ή «άληθινή», ή «ύγιής», ή «πειραματική», ή όπως λέει ό Μοισιόδακας, ή «νεώτερη» φιλοσοφία.

Οί φυσικοί ή, όπως τούς λένε, οί φιλόσοφοι, προσπαθούν νά πείσουν τό γένος πώς ή φιλοσοφία θά τ' άπαλλάξει άπ' τή δεισιδαιμονία. Η δίψα για μάθηση, και ή ανάγκη νά ικανοποιηθεί πιό μεθοδικά, παρακινούν μερικούς συγγραφείς νά ένδιαφερθούν για τά παιδαγωγικά συστήματα τής Εύρώπης. Ό Μοισιόδακας δημοσιεύει στην Βενετία στά 1779 τήν πραγματεία του «περί παιδων άγωγής ή παιδαγωγία.»

Χαρακτηριστική έπίσης είναι ή τάση τών Νέων Έλλήνων νά συνδεθούν ψυχικά μέ τήν άρχαιότητα: δίνουν άρχαία έλληνικά όνόματα στά παιδιά τους (Θεμιστοκλής, Άλκιβιάδης, Άσπασία κτλ.)* και στά καράβια

* Α.Ε. Βακαλόπουλος, Ίστορία του Νέου Έλληνισμού, σ. 662,4

τους*. 'Η άρχαιολατρία αυτή δέν είναι άποτέλεσμα μόνο μελέτης και θαυμασμού τών άρχαίων συγγραφέων, αλλά περισσότερο συνέπεια τής άναγεννητικής όρμης του "Έθνους, πού μόλις άφυπνίζεται, είναι φυσικό νά ζητεί νά στηριχτεί στα κλασικά πρότυπα.

'Η κλασική άρχαιότητα και ή όρθόδοξη παράδοση αντιμετωπίζονται μέ πνεύμα κριτικό· ή χρησιμοποίηση τής ζωντανής γλώσσας γίνεται αίτημα μέ θεωρητική, φιλοσοφική και ιστορική βάση, άμεσα συνδεδεμένο μέ τό πρόβλημα τής έθνικής χειραφέτησης: γιά ν' άπελευθερωθεί ή 'Ελλάδα άπ' τήν 'Οθωμανική κυριαρχία, πρέπει νά μορφωθεί ό λαός· άρα πρέπει νά χρησιμοποιηθεί ή γλώσσα του, πού είναι ικανή νά εκφράζει όλες τίς ανθρώπινες γνώσεις και όλα τά αισθήματα.

'Η ριζική όμως αυτή μεταβολή του πνεύματος δέν έγινε χωρίς έμπόδια.

'Η ομάδα του Μοισιόδακα και του Καταρτζή δοκιμάζει αντίδραση και διώξεις. Οι συντηρητικοί διανοούμενοι και τό Πατριαρχείο ύποστηρίζουν τήν άρχαϊζουσα.

Στίς προσπάθειες αυτές τών προοδευτικών όλων τών άποχρώσεων τό έργο του 'Αδαμαντίου Κοραή κατέχει, μέ τήν εύρύτητα και τήν ώριμότητά του, ιδιαίτερη θέση.

Περίοδος Γ': 'Ανακαινιστική πνοή

(άπό τό 1800 ως τό 1821)

'Η τρίτη περίοδος του Νεοελληνικού Διαφωτισμού είναι γεμάτη άπ' όνόματα μεγάλα και έργα, άπό σχολεία, εκδόσεις πρωτότυπες ή σε μετάφραση, περιοδικά και γενικά δημιουργική κίνηση. 'Η στροφή πρós τά παιδευτικά ενδιαφέροντα γίνεται πιο έντονη και, όπως είναι έπόμενο, εύρύνεται ό κύκλος τών ανθρώπων πού συμμετέχουν στην κίνηση γιά τήν αναγέννηση του έθνους. 'Η παιδεία προσανατολίζεται σταθερά πρós τό δυτικό πολιτισμό· τά μαθηματικά και οι φυσικές έπιστήμες διδάσκονται σε πολλά σχολεία (*όχι φυσικά χωρίς αντίσταση*)· ή φιλοσοφική σκέψη γίνεται κριτική και πνέει παντού φιλελεύθερο πνεύμα. 'Η νέα έμπορική τάξη ύπηρετεί και συντηρεί τό παιδευτικό κίνημα τώρα πού ή έπίσημη 'Εκκλησία και οι "Έλληνες ήγεμόνες τών Παραδουναβίων έπαρχιών ύποχωρούν άπ' τίς προοδευτικές τους θέσεις και αναδιπλώνονται σε συντηρητικότερα σχήματα εξαιτίας διαφόρων δυσμενών περιστάσεων του καιρού και του τόπου. Μεγάλες και οργανωμένες εκδοτικές προσπάθειες πραγματοποιούνται άπό πλούσιους έμπόρους,

* 'Α.Ε. Βακαλόπουλος, 'Ιστορία του Νέου 'Ελληνισμού, σ. 662, 5

ὅπως οἱ Ζωσιμάδες. Οἱ ἑλληνικές κοινότητες τοῦ ἔξωτερικοῦ, ἡ ἑλληνική «δισπορά», εἶναι πυρῆνες, ὅπου ἀναπτύσσεται μέ γοργό ρυθμό τό πρόγραμμα γιά τήν πνευματική, πολιτιστική καί τήν πολιτική ἀνάπτυξη τοῦ ἔθνους καί διοχετεύεται στόν καθαυτό ἑλληνικό Χῶρο. Μέσα σ' αὐτόν, δίπλα σέ παραδοσιακά κέντρα ὅπως ἡ Κωνσταντινούπολη, ἡ Σμύρνη (*Εὐαγγελική Σχολή*), τά Γιάννενα, ἡ Πάτμος, ἔρχονται νά προστεθοῦν τώρα νέα πνευματικά κέντρα, ὅπου χάρη σέ γενναίες χορηγίες Ἑλλήνων ἰδρύονται σχολεῖα, βιβλιοθήκες, τυπογραφεῖα. Τά πιό ἀξιόλογα εἶναι: ἡ Σχολή τοῦ Ζῶη Καπλάνη στά Γιάννενα καί ἡ σχολή τῶν Κυδωνιῶν στή μικρασιατική ἀκτή. Στήν πρώτη δίδαξε ἀπ' τό 1797 ὡς τά 1820 τά νέα φιλοσοφικά συστήματα καί τίς φυσικές ἐπιστήμες σέ ἀπλή γλώσσα ὁ Ἄθανάσιος Ψαλίδας, ἡ μεγαλύτερη πνευματική προσωπικότητα τῶν Ἰωαννίνων· στή δευτέρα ἀπ' τό 1800 ὁ Βενιαμίν ὁ Λέσβιος καί ὁ ἀντάξιος μαθητής του Θεόφιλος Καΐρης. «Οἱ φυσικομαθηματικοί αὐτοί ἐπιστήμονες, ὅπως γράφει ὁ μαθηματικός Νίκος Σωτηράκης, στάθηκαν στό ὕψος τῆς εὐρωπαϊκῆς ἐπιστήμης καί τό ξεπέρασαν μέ πρωτότυπες θεωρίες».

Ὁ Κοραῆς ἀρχίζει συστηματικά τή μεγάλη του ἐκδοτική προσπάθεια, δημοσιεύοντας τά «Αἰθιοπικά» τοῦ Ἡλιοδώρου στά 1804. Ὁ πρόλογός του, πού ἔχει μορφή ἐπιστολῆς πρὸς τό φίλο του Ἀλέξανδρο Βασιλείου, ἐγκαινιάζει τή σειρά τῶν Προλεγομένων στίς ἐκδόσεις του, πού σέ μεγάλο ποσοστό τιτλοφοροῦνται «Αὐτοσχέδιοι στοχασμοί». Μέσα στά πλείσια τοῦ παιδευτικοῦ προγραμματισμοῦ του τοποθετεῖ ὁ Κοραῆς καί τήν ἔκδοση περιοδικοῦ, γιατί πιστεύει ὅτι θά συντελέσει ἀποφασιστικά καί γοργά στό φωτισμό τοῦ Γένους. Καί πραγματικά στά 1811 πραγματοποιεῖται ἀπ' τόν ἀρχιμανδρίτη Ἄνθιμο Γαζή στή Βιέννη ἡ ἔκδοση τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ». Θέληση καί ἐπιθυμία τῶν ἐκδοτῶν καί συνεργατῶν εἶναι ν' ἀποτελέσει τό περιοδικό τό συνεκτικό δεσμό τῶν Ἑλλήνων πού ζοῦν εἴτε στήν τουρκοκρατούμενη Ἑλλάδα εἴτε ἔξω ἀπ' τόν Ἑλληνικό χῶρο. Τό αἰσθάνονται σάν (... τό πρόχειρον καί καθημερινόν μέσον διὰ τοῦ ὁποίου οἱ πεπαιδευμένοι συνομιλοῦσι τρόπον τινά μέ τό ἔθνος...», «... ἔν τῶν ὠφελιμωτέρων καί δρατηριωτέρων ἐπιχειρημάτων περί φωτισμοῦ τῆς πατρίδος...» «... ἔθνικόν, ὠφέλιμον γέννημα καί κτῆμα ἠθικόν»*. Οἱ ἐκδότες του, ὁπαδοί τῆς νέας γλώσσας παίρνουν μέρος στή γλωσσική διαμάχη πού ἐπιτείνεται ἰδίως ἀνάμεσα στά 1816 καί 1820. Τήν πιό μεγάλη πολεμική τή δέχεται ὁ «Λόγιος Ἑρμῆς» ἀπό ἕνα ἄλλο περιοδικό πού ἐπίσης ἔβγαине στή Βιέννη, τήν «Καλλιόπη», ὄργανο τῶν ἀρχαϊστῶν.

Στήν ἐποχή αὐτή τῆς ἀκμῆς τῆς ἑλληνικῆς παιδείας παράλληλα πρὸς τή μέση ὁδὸ πού ἐκπροσωπεῖ ὁ Κοραῆς, ἐκδηλώνονται ἄλλες, ἀκραίες τάσεις: ἀπ' τή μιά μεριά οἱ τελειῶς συντηρητικές, οἱ ἀντίθετες πρὸς τό

* (βλ. σχετ. Αἰκατ. Κουμαριανοῦ, περιοδ. Ἐποχές Ὀκτώβρ. 1964, σ. 26).

Διαφωτισμό· καί οί τελείως ριζοσπαστικές άπ' τήν άλλη. Τών τελευταίων σαφείς εικόνας δίνουν τέσσερα έργα, άνωνυμα: ό «'Ανώνυμος του 1789», ό «Ρωσαγγλογάλλος» του 1805, ή «Έλληνική Νομαρχία» του 1806, καί τέλος, οί «Κρίτωνος στοχασμοί». Τό συντηρητικό πνεύμα εκπροσωπείται στήν τότε γραμματεία άπ' τό ψευδώνυμο έργο του 'Αθανάσιου Πάριου: «'Αντιφώνησις προς τόν παράλογον ζήλον των άπό τής Εύρώπης έρχομένων φιλοσόφων (1802).

3. ΟΙ ΚΥΡΙΟΙ ΦΟΡΕΙΣ ΤΟΥ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΔΙΑΦΩΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΑ ΕΡΓΑ ΤΟΥ

1. Εὐγένιος Βούλγαρης (1716-1806)

Στὴν αὐγὴ τῶν νέων Ἑλληνικῶν διαμορφώσεων ἔχει ἐπικρατήσει ν' ἀναφέρεται τ' ὄνομα τοῦ Εὐγένιου Βούλγαρη. «Πνεῦμα ὀξύ καὶ εὐστροφῶ, μέ πλούσια ἐπιστημονικὴ καὶ φιλοσοφικὴ μόρφωση, ἄνθρωπος ζωηρός, μέ πολλά καὶ ποικίλα ἐνδιαφέροντα, πολυγνώστης, καλύπτει μέ τὴ μακρὰ ζωὴ του καὶ μέ τὴν πολύτροπὴ δραστηριότητά του ὁλόκληρο τὸ 18ο αἰῶνα*».

Γεννήθηκε στὴν Κέρκυρα τὸ 1716. Ἀρχίζει τὸ καθηγητικὸ του στάδιο στὰ Γιάννενα καὶ συνεχίζει τὴ διδακτικὴ του δραστηριότητα στὴν Κοζάνη, στὸ Ἅγιο Ὀρος (*διευθυντὴς τῆς Ἀθωνιάδας Ἀκαδημίας*), στὴν Κωνσταντινούπολη. Τὸ 1762 ἀφήνει ὀριστικὰ τὸ γεωγραφικὸ χῶρο, πού θά μπορούσε νά ὀνομαστεῖ μητροπολιτικὴ Ἑλλάδα, καὶ ἀρχίζει τὰ ταξίδια. Καταλήγει στὴ Λιψία τῆς Γερμανίας, γιὰ νά ἐπιδοθεῖ σέ εἰδικότερες μελέτες καὶ νά τυπώσει τὰ βιβλία του.

Τὸ 1772 διορίζεται βιβλιοθηκῆριος καὶ σύμβουλος στὴν αὐτοκρατορικὴ αὐλὴ τῆς Μεγάλης Αἰκατερίνης τῆς Ρωσίας. Ἀργότερα χειροτονεῖται μοναχός καὶ ἔπειτα Ἀρχιεπίσκοπος Σλαβίνιου καὶ Χερσώνας. Ἀπ' τὴ θέση αὐτὴ παραιτεῖται τὸ 1779 ὑπέρ τοῦ πατριώτη καὶ φίλου του Νικηφόρου Θεοτόκη καὶ γυρίζει στὴν Πετρούπολη. Δύο χρόνια ἀργότερα ἀποσύρεται σέ μοναστήρι· πέθανε τὸ 1806.

Ἡ συγγραφικὴ του ἐργασία εἶναι ἀπέραντη· συγγράφει πολλά φιλοσοφικά, θεολογικά καὶ ἐπιστημονικά ἔργα· μεταφράζει ἀρχαίους (*τὸ Βιργίλιο*) καὶ συγχρόνους του ξένους συγγραφεῖς καὶ καταγίνεται σέ διάφορες μελέτες. Τὸ βιβλίον ὅμως μέ τὸ ὁποῖο φιλοσοφικά μόρφωσε τὸ Ἕθνος καὶ ἔγινε διάσημος εἶναι ἡ «*Λογικὴ του*» (1766)**. Στὸ σύγγραμμα αὐτό, πού εἶναι γραμμένο στὴν ἀρχαῖζουσα, ὁ Βούλγαρης, καταδικάζει τὴ μονοδιάστατὴ ἐμμονὴ στὸ στοχασμὸ τῶν ἀρχαίων καὶ ἀναφέρεται σέ δυτικούς φιλοσόφους τοῦ ΙΖ' καὶ ΙΗ' αἰῶνα (*Καρτέσιο, Νεύτονα, Λόκ κ.ἄ.*) πού ἀνανέωσαν τὴ φιλοσοφικὴ σκέψη.

Χαρακτηριστικὴ ἀλλ' ὄχι ἀνεξήγητὴ εἶναι ἡ στάση τοῦ Βούλγαρη ἀπέναντι στὸ Βολταίρο. Πρῶτος αὐτός ἢ σχεδόν πρῶτος ἔκανε γνωστὸ τὸ ὄνομα τοῦ Βολταίρου στὴν Ἑλλάδα (*τὸ 1776 μεταφράζει στὰ*

* Ε.Π. Παπανοῦτσος, *Νεοελληνικὴ φιλοσοφία* τ. Α', σ. 23.

** Ἀναλυτικὲς πληροφορίες γιὰ τὴ Λογικὴ τοῦ Βούλγαρη παρέχει ὁ Henderson, Ἐναβίωση τοῦ Ἑλληνικοῦ Στοχασμοῦ, μέ εἰδικὸ κεφάλαιό του (σελ. 81-95 τῆς ἑλληνικῆς μετάφρασης).

έλληνικά τό «Μέμνονα» τοῦ Βολταίρου καί δυό χρόνια ἀργότερα ἕνα ἄλλο ἔργο του, τό «Δοκίμιον ἱστορικόν καί κριτικόν περὶ τῶν διχονοιῶν τῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς Πολωνίας»), καί αὐτός πάλι εἶναι ἀπ' τούς πρῶτους πού θά ρίξουν ἐπάνω στό Βολταῖρο τήν πέτρα τοῦ ἀναθέματος. Εἶναι ἡ ἐποχή πού ἡ Μεγάλη Αἰκατερίνη, ἰδίως μετά τή Γαλλική Ἐπανάσταση καί πέρα, διακόπτει τίς σχέσεις της μέ τήν ἐλεύθερη γαλλική σκέψη καί συμφιλῶνεται μέ τούς Τούρκους.

Ὁ Βούλγαρης ἐγκαταστημένος στήν Πετρούπολη, γέρος πιά, ὀσφραίνεται τή γενική ἀλλαγὴ καί ἀπαρνιέται τίς προοδευτικές ἰδέες πού τοῦ ἦταν τόσο ἀγαπητές στόν καιρό τῆς νιότης του.

Στά 1790, σ' ἕνα γράμμα του πού δημοσιεύεται τόν ἐπόμενο χρόνο, κατατάσσει τό Βολταῖρο ἀνάμεσα στά «μεγάλα καί ξακουστά ἐπί δυσσεβείᾳ ὀνόματα».

Ὅπως παρατηρεῖ ἕνας κριτικός, ὁ Βούλγαρης ἦταν ἕνα περίεργο ἀμάλαμα βυζαντινῆς χριστιανικῆς παράδοσης καί δυτικοῦ πολιτισμοῦ.

Συγγράμματα

1. «Λογική», Λιψία 1766.
2. «Σχεδιάγραμμα περὶ Ἄνεξιθρησκείας», Λιψία 1768.
3. «Περὶ Εὐθανασίας», Πετρούπολις 1804.
4. «Στοιχεῖα Μεταφυσικῆς» (τ.3) Βενετία 1805.

2. Ἰώσηπος Μοισιόδακας (1725-1800)

Γεννήθηκε στή Ρουμανικὴ πόλη Τσερναβόδα στά 1725. Φτωχός, ἀλλὰ διψασμένος γιά παιδεΐα, ταξίδεψε μέσα καί ἔξω ἀπ' τήν Ἑλλάδα γιά νά μορφωθεῖ. Στά 1752 τόν βρῖσκουμε στή Θεσσαλονικὴ κι ὕστερα στή Σμύρνη. Ἀνικανοποίητος ἀπ' τήν περιδιάβασή του στά σπουδαῖα ἐκπαιδευτικὰ κέντρα τοῦ τόπου του καί τῆς ἐποχῆς του, στρέφει τή ματιά του καί πρὸς τὴ Δύση· ἀλλὰ δέν ἔχει τὰ οικονομικὰ μέσα. «Ὅταν ἐγὼ κατὰ τοὺς 1753», ἀφηγεῖται, «εὐρισκόμενος ἐν Σμύρνη, ἐζήτουν τὴν ἀντίληψιν*» τοῦ τότε Σμύρνης καί τῶν λοιπῶν προϊσταμένων, ὥστε νά ὑπάγω εἰς τό Πατάβιον, τί δέν ἔκαμε, τί δέν εἶπεν ὁ Ἱερόθεος ὁ ἐξ Ἰθάκης, ὁ διδάσκαλος τῆς αὐτῆς Σμύρνης, ὥστε νά ἀποτρέψῃ τὴν ζητουμένην ἀντίληψιν, ὡς καί ἀπέτρεψε τέλος αὐτήν· «Ἀθειζοῦσιν, κατεβόα σφαδάζων ὁ ἀνήρ, ὅσοι σπουδάζουσιν ἐν τῇ Φραγγίᾳ καί μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν αὐτῶν συναθειζοῦσι καί ἐτέρους». Στά 1765 ὁ ἡγεμόνας τῆς Βλαχίας

* βοήθεια, προστασία.

Γρηγόριος Γκίκας* (1764-1766) του αναθέτει τή διεύθυνση τῆς Ἀκαδημίας τοῦ Ἰασίου.

Στὴν Ἀκαδημία ὁ Μοισιόδακας, φωτισμένος ἄνθρωπος καὶ φορέας τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πνεύματος, εἰσάγει μερικές πολὺ σημαντικές καινοτομίες: πρῶτα διδάσκει στὴν ἀπλή γλώσσα¹, γιὰ νὰ γίνετα ἀντιληπτός ἀπ' τούς μαθητές του· στὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά βάζει τούς μαθητές του νὰ μεταφράζουν ἀπλά κἀ ν' ἀναλύουν τὸ περιεχόμενο τῶν κλασικῶν κειμένων· καὶ τὸ σπουδιαότερο, ἀρχίζει τὴ διδασκαλία τῆς φιλοσοφίας ὄχι μὲ τὴ λογική, ἀλλὰ μὲ τὰ μαθηματικά². Αὐτός ὁ τελευταῖος νεωτερισμός ἐξοργίζει τούς «γραμματικούς»· στὰ 1777 ὁ Μοισιόδακας παραιτεῖται ἀπ' τὴ θέση του**· καὶ πηγαίνει στὴ Βιέννη.

Ὁ Μοισιόδακας πίστευε σὲ μιὰ ἀνανέωση τῆς παιδείας μὲ προγράμματα διδασκαλίας προσαρμοσμένα στὰ εὐρωπαϊκὰ πρότυπα καὶ στίς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς, ἀλλὰ οἱ προσπάθειές του ἀπέτυχαν. Μόνη χαρὰ καὶ ἀπασχόληση ὡς τὸ θάνατό του (1800) τοῦ μένει ἡ συγγραφή. Μεταφράζει τὴν «Ἠθική φιλοσοφία» τοῦ Ἰταλοῦ φιλοσόφου MURATORI, δημοσιεύει τὴν πραγματεία του «Περὶ παίδων ἀγωγῆς ἢ Παιδαγωγία», «σύγγραμμα πραγματικά πολύτιμο γιὰ τὸν Ἕλληνα δάσκαλο καὶ πατέρα τῆς ἐποχῆς του», ὅπως γράφει ὁ Κριαρᾶς, τὴν «Ἀπολογία» του καὶ τέλος μιὰ «Θεωρία τῆς Γεωγραφίας». Ἡ «Ἀπολογία» ἐκφράζει τὸ Μοισιόδακα ὅσο κανένα ἄλλο ἀπ' τὰ ἔργα του. Δέν πρόκειται γιὰ βιβλίον συστηματικό, ἀλλὰ γιὰ μιὰ συλλογὴ ἀπ' ὀμιλίες, προσφωνήσεις, ὑποδειγματικά μαθήματα καὶ ἀπολογητικά κείμενα. Εἶναι ἡ πιὸ γνωστὴ πηγὴ γιὰ τὸ πῶς ἀντιλαμβάνοταν ὁ Μοισιόδακας τὴν «ὑγιῆ φιλοσοφία»*.

«Εἶναι ὑγιῆς φιλοσοφία θεωρία ὀλική, ἥτις ἐρευνᾷ τὰς φύσεις τῶν πραγμάτων ἀεὶ πρὸς τὸ τέλος, ὥστε νὰ συντηρήσῃ νὰ συστήσῃ, τὴν ἀληθινὴν εὐδαιμονίαν, τὴν ὁποῖαν ὁ ἄνθρωπος, ὡς ἄνθρωπος, δύναται ν' ἀπολαύσῃ ἐπὶ τῆς Γῆς». (Ἰ.Α. 96).

Ἀπορρίπτει τὴ σχολαστικὴ ἔπαρση καὶ τίς κούφιες ἰδέες καὶ δέν ἐπιτρέπει νὰ γίνετα καμιὰ ἀναφορά σὲ καμιὰ αὐθεντία, εἴτε πρόκειται γιὰ τὸν Πλάτωνα, τὸν Ἀριστοτέλη, τὸ Leibnitz, τὸ Νεύτονα, ἢ ὁποιοῦνδήποτε ἄλλο. Παραδέχεται ὅτι ἡ «ὑγιῆς φιλοσοφία» περιλαμβάνει πέντε

---

* Στὴ Βλαχία ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ἑλληνικὴ παιδεία ἔδειξαν ἀκόμη καὶ ντόπιοι ἡγεμόνες καὶ ἰδιαίτερα ὁ Γρηγόριος Γκίκας. Στὰ 1766 ἔκτισε νέο κτίριο, φρόντισε γιὰ τὴν ἐποπτεία τῶν σχολείων, γιὰ τὴν πορεία τῶν μαθημάτων καὶ τὴν ἐνίσχυση τῶν ἀπόρων κτλ. Στὴν Ἀκαδημία Ἰασίου δίδαξαν ἐπιφανεῖς Ἕλληνες διδάσκαλοι: Ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης, ὁ Ἰώσηπος Μοισιόδακας κ.ἄ. Χάρη στὴ μὲρψωση καὶ στοὺς κύρους τους ἡ Ἀκαδημία ἀπέκτησε τὴ σπουδαιότητα ἐνός Πανεπιστημιακοῦ κέντρου στὴν ἐγγύς Ἀνατολή.

** Ε.Π. Παπανοῦτσος, Νεοελληνικὴ φιλοσοφία, τ. Α' σ. 29.

ἐπί μέρους μαθήσεις: Ἠθική, Μεταφυσική, Φυσική, Μαθηματικά καὶ αὐτὸ πού ὀνομάζεται Λογικοκριτική.

“Ὅλοι ὄμως αὐτοὶ οἱ τομεῖς, μ’ ἐξάιρεση τῆ Μεταφυσικῆ χαρακτηρίζονται ὡς σπουδῆς μὲ πρακτικὸ προσανατολισμό”.

Μὲ τὸ Μοισιόδρακα «εἰσβάλλει» στὸ χῶρο τῆς νεοελληνικῆς παιδείας ἡ νεοελληνικὴ σκέψη.

Συγγράμματα

1. Ἠθικὴ φιλοσοφία, μετ. ἀπ’ τὰ Ἱταλικά τοῦ φιλοσόφου MURATORI, 1762.
2. Πραγματεία περὶ παίδων Ἀγωγῆς ἢ Παιδαγωγία, 1779.
3. Ἀπολογία.

Κείμενα**

1 Τρεῖς εἶναι οἱ λόγοι κυρίως, ὑπὸ τῶν ὁποίων προαχθεῖς προέκριναν τὸ ἀπλοῦν ὕφος ἀπὸ τοῦ Ἑλληνισμοῦ (ἀρχαία ἐλληνικῆς γλώσσας).

Ὁ πρῶτος μὲν εἶναι διότι ἡ σαφήνεια, ὡσὰκις τὰ πράγματα ἐκτίθενται ἀπλοϊκῶς, προσλαμβάνει ἐπίτασιν, ὁ δεῦτερος δέ, διότι τὰ πράγματα ἐκτεθειμῆνα ἀπλοϊκῶς, γίνονται νοητὰ καὶ αὐτοῖς τοῖς μὴ ἀψαμένοις Γραμματικῆς, ὁ τρίτος δέ, διότι καλὸν εἶναι τέλος, ὅτι καὶ οἱ Ἕλληνες αὐτοὶ νὰ γράψωσιν εἴτε περὶ τῶν Ἐπιστημῶν, εἴτε περὶ πραγμάτων ἄλλων ἐν τῇ τετριμμένῃ, ἐν τῇ κοινῇ διαλέκτῳ αὐτῶν». (Θεωρία τῆς Γεωγραφίας, σελ., Χ.).

2 «Πάντα τὰ σχολεῖα κοινῶς τῆς Ἑλλάδος συνηθίζουσι νὰ προοιμιάζωσι τὴν Φιλοσοφίαν ἀπὸ τῆς λογικῆς, καὶ μῆτε ὁ κλεινὸς Εὐγένιος αὐτὸς δὲν ἐφάνη ἀντικεικρουκῶς αὐτῇ τῇ τάξει» (Α, 13).

«Βλέπων τὸ λοιπὸν ἐγὼ αὐτὴν τὴν ἀξιολογώτατην πρόοδον τῆς Φιλοσοφίας, καὶ ἐπιθυμῶν, ὅτι καὶ τὰ ἡμέτερα σχολεῖα νὰ μεθέξωσιν αὐτῆς τῆς προόδου, ἔκρινον νὰ μμηθῶ τοῦς Εὐρωπαϊοὺς, καὶ νὰ προοιμιάσω τὴν παράδοσιν τῆς Φιλοσοφίας ἀπὸ τῆς Μαθηματικῆς» (Α, 25).

«Ἐτεραι δὺμ αἰτίαι μὲ ἐκίνησαν νὰ προοιμιάσω τὴν παράδοσιν τῆς Φιλοσοφίας ἀπὸ τῆς Μαθηματικῆς. Ἡ πρώτη εἶναι, διότι ἐνόμισα πῶς, δυνάμει τῆς Μαθηματικῆς καὶ τῆς Φυσικῆς, πᾶσα ἡ λοιπὴ πολυμάθεια ἀπλῶς δύναται νὰ λάβῃ ὑπόληψιν καλὴν τοῖς ἡμετέροις. Ἡ Μαθηματικὴ, καὶ κατ’ ἐξοχὴν ἡ Φυσικὴ, εἶναι ἐπιστῆμαι ἐνασχολούμεναι κυρίως περὶ τὰ αἰσθητά... καὶ ἐπομένως ἱκαναὶ νὰ ἐνσταλάξωσι περιεργίαν, φιλομάθειαν ἐν τῷ νῷ πάντων ἀπλῶς τῶν ἡμετέρων...» (Α, 30).

* G.P. HENDERSON, Ἡ ἀναβίωση τοῦ Ἑλληνικοῦ στοχασμοῦ, σ. 136.

** Διευκρίνιση:

Τὰ κείμενα πού ἀπανθίζονται στὸ βιβλίον καταχωρίζονται μὲ τὴν ὀρθογραφικὴ μορφή τους.

3. Δημήτριος Καταρτζής (περ. 1730-1807)

Ὁ Δημήτριος Καταρτζής ἢ Φωτιάδης γεννήθηκε στήν Πόλη στά 1730. Ἐκεῖ μεγάλωσε καί σπούδασε. Τά περισσότερα χρόνια τῆς ζωῆς του τά πέρασε στό Βουκουρέστι, ὅπου κατέλαβε ὑψηλά δικαστικά ἀξιώματα, καί τιμήθηκε καί μέ τόν τίτλο τοῦ Μεγάλου Λογοθέτη τῆς Βλαχίας. Οἱ σύγχρονοί του τόν τιμοῦσαν βαθύτατα. Τόν δνόμαζαν «Μαικήνα τῶν σοφῶν τῆς Βλαχίας» καί «σεβάσμιο Πατριάρχη τῶν λογίων». Ἡ ἐπίδραση τοῦ ἔργου του ἦταν μικρή, ὅμως ἡ προσωπική του ἀκτινοβολία στάθηκε μεγάλη, καί εἶναι αἰσθητή σέ πολλούς ἐκπροσώπους τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγενεσίας: Ρήγα, Γρηγόριο Κωνσταντά, Δανιήλ Φιλιππίδη καί σ' ἄλλους.

Ὁπαδός τοῦ Γαλλικοῦ διαφωτισμοῦ καί τῶν ἐγκυκλοπαιδιστῶν ἐπικαλεῖται συχνά στίς συγγραφές του τόν D' ALEMBERT καί τόν DIDEROT. Κατέχει ξεχωριστή θέση στήν ἱστορία τοῦ γλωσσικοῦ μας ζητήματος. Ὑπέρμαχος τῆς δημοτικῆς¹, τῆς «φυσικῆς», ὅπως λέει, γλώσσας τοῦ λαοῦ, ἔγραψε μέ πειστικότητα γιά τίς ἀρετές της καί τόνισε τήν ἀνάγκη νά καλλιεργηθεῖ ἡ γλώσσα αὐτή συστηματικά, γιά νά προαχθεῖ μέ τή βοήθειά της ἡ παιδεία τοῦ Ἔθνους. Βασική μέριμνά του «ἡ κοινή προκοπή»· «καί, ἂν θέλωμεν μέ θεμέλιον νά τό κατορθώσωμεν αὐτό, πρέπει νά ἐνώσωμεν τήν δύναμίν μας πολλοί· νά μεταφράζουμε σι' ἀπλοελληνικά κάθε χρησιμο βιβλίον, νά διαδοθοῦν τά σχολεῖα², νά συσταθοῦν ὑποτροφίες καί φυτώρια δασκάλων, νά συγχρονισθῇ ἡ παιδεία, νά ἐκλαϊκευθοῦν προπάντων οἱ ἐπιστήμες, νά φέρουμε στό ταλαίπωρο Γένος «τήν Ἑλληνικήν παιδείαν καί τήν μάθησιν τῆς Εὐρώπης». Καί ὅλα αὐτά νά γίνουν στή «φυσική» γλώσσα, τῆ ρωμέικια*. «Εἶν' ἀνάγκη νά συγγράψουμε τίς ἐπιστήμες καί τέχνες ρωμαί(ι)κα, γιά νά προκόβουν οἱ νέοι μας πιό γρήγορα καί μέ πιό θεμέλιο εἰς ὅλα».

Ὁ Καταρτζής ὅμως ἀργότερα (1791) ἐγκαταλείπει τήν ἀναμορφωτική του προσπάθεια, ἀναφορικά μέ τή δημοτική γλώσσα, καί ἀρχίζει νά γράφει «κατά τό ὕφος τῶν σπουδαίων, ἀδιαφορώντας μέ ὅ,τι τρόπον καί ἂν εἶναι, μόνον «νά ὠφελήσω τό γένος μου».

Τό ἔργο του ὀλοκληρώθηκε μέσα σέ πολύ λίγα χρόνια ἀπ' τό 1783-1791. Ἀπό κεῖ καί πέρα ἡ ὁρμή του κοπάζει καί ἡ δημιουργική του πνοή ἐλαττώνεται, γιατί ἡ Γαλλική Ἐπανάσταση δημιουργεῖ νέες καταστάσεις.

Ὁ Καταρτζής ἀνήκει στήν ἐξοχη γιά τίς πνευματικές ἐπιδόσεις τοῦ Γένους περίοδο τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, στά 70-80 χρόνια δηλαδή, πού προηγήθηκαν ἀπ' τήν Ἐπανάσταση τοῦ 1821, καί κατέχει μιά ἀπ' τίς πρῶτες θέσεις.

* δημοτική, νέα ἑλληνική.

Συγγράμματα

1. «Σχέδιο ότ' ή ρωμαίικια γλώσσα, όταν καθώς λαλιέται καί γράφετ', έχει στά λογογραφικά της τή μελωδία, καί στά ποιητικά της τό ρυθμό, καί τό πάθος καί τήν πειθώ στά ρητορικά της· ότι τέτοια, είναι σάν τήν 'Έλληνική*, κατá πάντα καλύτερ' άπ' όλαις ταίς γλώσσαις. Κι' ότ' ή καλλιέργιά της, κι' ή συγγραφή βιβλίων σ' αύτήνα είναι γενική καί όλική άγωγή τοϋ έθνους». Τό έργο του είναι τό γλωσσικό του μανιφέστο.
2. «Σχέδιο τής άγωγής τών παιδιών Ρωμηών καί Βλάχων, πού πρέπει νά γίνεται μετά λόγου στά κοινά καί σπητικά σκολειά». Μέ τό έργο αυτό ό Καταρτζής προσπαθει ν' άνοιξει ένα δρόμο καινούριο στήν άγωγή τών παιδιών.
3. «Γραμματική τής φυσικής γλώσσας». Καί άλλα.

Κείμενα

1

'Η γλώσσα έφευρέθηκε για νά κοινολογοϋμε τής ιδέαις μας άναμεταξύ μας, καί για νά καταλαβαινομε μ' εύκολία ένας τόν άλλον· αυτό λοιπόν δέ γίνεται σωστά καί όρθά, ά δέ λαλοϋμε ή δέν ακοϋμε τή γλώσσα ... όπου συνηθίσαμε νά λαλοϋμε καί ν' ακοϋμ' άπτά μικράτα μας· τό όποιο σ' έμäs είν' ή ρωμαίικια γλώσσα» (δημοτική νέα ελληνική).

2

«Διδάσκοντας τά παιδιά, πρέπει νά προβαινομε μεθοδικώς κατá φύσιν, ήγουν σ' εκείνην τήν γλώσσα πώχει τό παιδί ξει, σ' αύτήνα νά τό δίνουμ' ιδέαις· ή θέλωντας νά τό διδάξουμ' άλληνα, νά τοϋ τήν εξηγοϋμε σ' εκείνην πού ξερ· άλλιώς είν' ό κόπος μας μάταιος ...». Τά παιδιά έχουνε πάθη καθώς κι' οί μεγάλοι ... αύτά λοιπόν δέν πρέπει νά πάσχομε νά τά σβύσομε στά παιδιά καί νά τά κάμομε τάχ' άπαθῆ, γιατί «χωρίς τά πάθη δέ γίνεται καλύτερο τό παιδί, αλλά γένετ' ένα κούτζουρο. Έκείνο πού τυχαίνει (πρέπει) μάλλον, είναι νά οικονομοϋμε τά πάθη τους πρόσ τήν ίδια τους επίδοσι, καί μέ τοϋτο νά δίνουμε καλαις έξες, ή όποιες είναι άρεταις κ' έχουν τήν εδρα τους στά πάθη, ή μάλλον ειπείν αύταις είναι τά ίδιαπάθη, βαλμέν' άπτό λόγο σέ τάξι».

4 Δ. Φιλιππίδης - Γ. Κωνσταντάς Γεωγραφία Νεωτερική περί τής 'Ελλάδος

Ό Δημήτριος Δανιήλ Φιλιππίδης καί ό Γρηγόριος Κωνσταντάς γεννηθήκαν στή δεκαετία ανάμεσα στά 1750 καί 1760 στίς Μηλιές, τή μικρή πολιτεία τοϋ Πηλίου. Στά 1780-1790 βρίσκονται στίς 'Ηγεμονίες, καί μαζί μέ μία ομάδα νέων, ανάμεσα στους όποιους καί ό Ρήγας, άποτελοϋν τόν

* άρχαία 'Ελληνική

«κύκλο» του Καταρτζή. Αὐτός στάθηκε γιά τούς Δημητριάδους* —μ' αὐτό τό ὄνομα θά ὑπογράψουν στά 1791 τόν πρῶτο τους πνευματικό μόχθο, τή Νεωτερική Γεωγραφία —, ἐμπνευστής καί ὁδηγός τους. Πηγές τους γιά τή συγγραφή ὑπῆρξαν οἱ ἀρχαῖοι "Ἕλληνες γεωγράφοι, ἰδίως ὁ Στράβων καί ὁ Παυσανίας, ἡ GEOGRAPHIE MODERNE καί οἱ γεωγράφοι τοῦ ΙΗ' αἰῶνα. Ἡ μέθοδος πού ἐφάρμοσαν γιά τή συγκέντρωση τοῦ γεωγραφικοῦ ὕλικου τους ἦταν πρωτότυπη· βασίστηκαν στήν ἐμπειρία καί στήν αὐτοψία.... «Τριγύρω εἰς τή Βοσκόπολι εἶναι χώραις πολλαῖς καί χωριά τῶν ὁποίων ἡ περιγραφή ἀνήκει εἰς ἕνα αὐτόπτη ...» Εἶδαν τόν ἑλληνικό χώρο ὡς παρόν καί τόν περιέγραψαν μέ κάθε δυνατή λεπτομέρεια καί ἀκρίβεια σέ στενή σχέση καί συνάρτηση μέ τόν ἄνθρωπο. Ἡ ὕλη τοῦ βιβλίου χωρίζεται σέ δύο ἐνότητες, στό «Βιβλίον πρῶτον», ὅπου τά «Περί γῆϊνης σφαίρας ἐν γένει» καί στό «Βιβλίον δεῦτερον», ὅπου τά «Περί Εὐρώπης ἐν γένει». Τό κεφάλαιο τῆς Γεωγραφίας πού ἀναφέρεται στήν περιγραφή τῆς Μαγνησίας¹ ἀποτελεῖ τήν ἐφαρμογή τῶν θεωρητικῶν προβληματισμῶν τῶν Φιλιππίδη-Κωνσταντᾶ.

Ἡ γλῶσσα² στήν ὁποία ἔγραψαν οἱ Δημητριάδους τή Γεωγραφία τους εἶναι ἡ «φυσική» (ἀπλή γλῶσσα), πού εἶχαν χρησιμοποιήσει οἱ προηγούμενοι γεωγράφοι (*Μελέτιος, Χρύσανθος, Νοταράς-Φατζέας*).

Τό 1884 ὁ Ἄντ. Μηλιαράκης³ ὑπογράμμισε τή σημασία τῆς Νεωτερικῆς Γεωγραφίας γιά τή νέα φιλολογία. Ὁ Κ.Θ. Δημαράς τή χαρακτήρισε «... κείμενο φωτεινό, σχεδόν ἰσάξιο νά συγκριθεῖ μέ τό Ὑπόμνημα τοῦ Κοραῆ καί σχεδόν ἰσότιμο μέ τή «Νομαρχία»**», «ἕνα ἀπό τά πιό σημαντικά βιβλία τῆς ἐποχῆς τοῦ διαφωτισμοῦ».

Βιβλιογραφία

Γεωγραφία Νεωτερική, Αἴκ. Κουμαριανοῦ. Ἐκδόσεις Ἑρμῆς 1970.

Κείμενα

Κείμενα Νεωτερικῆς Γεωγραφίας.

1 Μέσα εἰς αὐτά τά κάρπιμα καί ἐπικερδῆ δάση φωλεύουν 24 χωριά, διὰ τά ὅποια θέλομεν εἰπῆ παρακάτω κομμάτι πλατύτερα, μέ τό νά εἶναι πατρίδα μας, καί ἔχομεν ὀλίγη ἰδέα αὐτῆς καί χρέος νά εἰποῦμε ἐκεῖνο ὅπου ἤξεύρομεν διὰ νά τό μάθουν καί ἄλλοι ὅπου δέν τό ἤξεύρουσιν, πρὸς τούτοις νά δώσωμεν καί παράδειγμα εἰς τούς λοιπούς λογιστάτους μας· ἂν μᾶς μιμηθοῦν καί ἄλλοι, καί περιγράψῃ καθέννας τόν τόπο ὅπου ἐγεννήθηκε, ὅχι μαθηματικῶς μήτε μέ ἀκρίβειαν γεωγραφική, διορίζοντας δηλαδή μήκη καί πλάτη· ἐπειδὴ αὐτό ἡ δυστυχία τοῦ Ἑθνους μας δέν τό συγχωρεῖ ἀκόμ' ὄχι λέγω μαθηματικῶς καί

* Ὀνομαζόνται «Δημητριάδους» γιατί κατάγονται ἀπ' τή Δημητριάδα, παλιό ὄνομα τῆς περιοχῆς τῆς Μαγνησίας.

** Κ.Θ. Δημαράς, *Φροντισμάτα*, «Γρηγ. Κωνσταντᾶς». 1962, σ. 62.

γεωγραφικῶς, ἀμὴ διηγηματικῶς, ἱστορῶντας καθένας τί χώραις καί χωριά ἔχει ὁ τόπος του, τί διοίκησι, πόσαις ψυχαῖς, κάθε χωριό, τί ἀνθρώπους, τί ἦθη, τί θρησκεία, τί δένδρα, τί εἰσοδήματα, τί ζῶα, ποιά θάλασσα τόν γειτονεύει, μέ ποιά ἄλλη ἐπαρχία συνορεύει, λέγωντας ἀφιλοπροσώπως ὅ,τι ἀξίεπαίνο, ἢ ἀξιοκατηγόρητο ἔχουν οἱ συμπατριῶται του, καί αὐτό ἄν φιλοτιμηθοῦν αὐτήν τήν καλήν καί ἐπαιετή φιλοτιμία καί τό κάμουν ὅλοι, νά ὅπου ἀποχτοῦμεν καί ἡμεῖς μιά χωρογραφία τοῦ τόπου μας, πράγμα ἀναγκαιότατο καί ὠφελιμώτατο εἰς ὅλους, καί ἄν ὄχι μέ τόση πολυμάθεια καί ἀκριβεία, μά ποῖο ἔθνος ἐστάθηκε στήν ἀρχή, ἦ στήν παλιγγενεσία του σοφό· ὁ χρόνος καλλιτερεύει ὅλα, καί φθάνει, μόνο νά ἀρχίσῃ ἕνα ἔθνος νά ἀγαπᾷ νά μαθαίνη νά περιεργάζεται, νά ἐξετάξῃ καί νά μήν καταφρονῇ ἐκεῖνα ὅπου εἶναι· εὐκόλα νά μάθῃ. (Νεωτ. Γεωγρ., σ. 102).

2

Ἡ γλώσσα μας, κοντά εἰς τά ἄλλα προτερήματα ὅπου ἔχει, εἶναι καί πολλά ἀρμονική καί ποιητική, καί ὅλα τά ξένα ἔθνη τό ὁμολογοῦν, ἡμεῖς μόνον δέν τό ἤξεύρομεν, καί φαίνεται πῶς εἴμασθε ἕνα ἔθνος γηραλέο, καί πάσχομεν τό πάθος μερικῶν γερόντων ὅπου διά τήν ἐπιπέδωσιν τῶν ματιῶν μας δέν βλέπομεν ἀπό κοντά νά καταλάβωμεν τί θησαυρό ἔχομεν. (Ν. Γεωγρ. σ. 44).

3

«[...] περί τοῦ πονήματος τούτου, ὅπερ εἰς ὀλίγους εἶναι σήμερον γνωστόν ἐκ τῆς ἐπιγραφῆς, εἰς ὀλίγιστους δ' ἐξ ἀναγνώσεως ἔνεκα τῆς σπανιότητός του, προτιθέμενοι νά πραγματευθῶμεν ἐνταῦθα, προλέγομεν, προλαμβάνοντες τήν εὐλόγον περιέργειαν τοῦ ἀναγνώστου, ὅτι δέν πρόκειται περί γεωγραφίας, ἐκ τῶν συνήθων, ὧν γίνεται χρῆσις ἐν τοῖς σχολείοις πρός διδασκαλίαν τῶν παιδῶν, ἀλλά περί βιβλίου μοναδικοῦ ἐν τῇ νέᾳ ἑλληνικῇ φιλολογία, ἐν τῷ ὀπιῶν τό πρῶτον μετά θάρρους παρέστησαν, ... τήν πολιτικὴν αὐτῆς κατάστασιν ὑπό τήν δουλείαν, καί ὑπό τό φθοροποιόν σύστημα τῆς τουρκικῆς διοικήσεως. (Ἄντ. Μηλιαράκης, «Δανιὴλ Φιλιππίδης καί ἡ Γεωγραφία αὐτοῦ 1791», περ. «Ἐστία», 10, 1885, σ. 114).

5 Ρήγας Βελεστινλῆς (1757-1798)

Στά πρῶτα χρόνια ἔπειτα ἀπ' τήν ἀπελευθέρωση τοῦ τόπου ἀπ' τόν τουρκικό ζυγό στά καφενεῖα καί στά σπῖτια, στίς πολιτείες καί στά χωριά, ἔβλεπες κρεμασμένη μιά χαλκογραφία πού παράσταινε τήν Ἑλλάδα κουρελιασμένη, γονατισμένη κι ἄλυσσοδεμένη. Δύο ἄντρες γύρευαν νά τή σηκώσουν σπάζοντας τά δεσμά της· ὁ ἕνας ἦταν ὁ Κοραῆς κι ὁ ἄλλος ὁ Ρήγας. Τέτοια θέση τιμητική ἀναγνώριζε τό σκλαβωμένο Γένος στόν Ἑθνομάρτυρα Ρήγα.

Γεννήθηκε γύρω στό 1757 στό Βελεστίνο· ἐκεῖ ἔμαθε τά πρῶτα γράμματα καί συνέχισε, κατά τήν παράδοση, τίς σπουδές του στή Ζαγορά ἢ στ' Ἄμπελάκια. Γιά τίς σπουδές του ἔχουμε ἕναν ὠραῖο χαρακτηρισμό ἀπ' τόν ἴδιο. Στόν πρόλογο ἑνός διδακτικοῦ βιβλίου του

γράφει:* «Ἡ αἰτία ὅπου μετεχειρίσθη ἀπλοῦν ὕφος ἦτον διὰ νά μήν προξενήσω μέ τήν γριφότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ (= ἀρχαϊσμοῦ) εἰς τοὺς ἄλλους ἐκεῖνο ὅπου ὁ ἴδιος ἔπαθα σπουδάζοντας».

Στά παιδικά καί ἐφηβικά του χρόνια ἐξήσσε ἴσως τή μεγάλη ἀναστάτωση, πού προκάλεσε ἡ ἐπανάσταση τοῦ 1770, καί κατόπιν τά δύσκολα χρόνια τῆς ἀρβανιτοκρατίας στή Θεσσαλία. Ἀπ' τή Θεσσαλία πρέπει νά ἔφυγε, ὅπως λέει χαρακτηριστικά ἕνας ἀπ' τοὺς βιογράφους του, «μέ τό ὄνειρο μιᾶς καλύτερης σταδιοδρομίας στό ἐμπόριο ἢ στά γράμματα»*.

Πηγαίνει πρῶτα στήν Πόλη. Γύρω στά 1785 κατορθώνει νά μπεῖ στό φαναριώτικο περιβάλλον καί γίνεται γραμματέας τοῦ ἡγεμόνα Ἀλέξανδρου Ὑψηλάντη, πάππου τῶν Ὑψηλάντηδων τοῦ Εἰκοσιένα.

Στά 1788 τόν βρίσκουμε ἐγκαταστημένο στή Βλαχία μαζί μέ τή μητέρα του καί τόν ἀδερφό του. Στή Βλαχία σταδιοδρομεῖ ὡς γραμματικός τοπικῶν ἀρχόντων, ὡς διοικητικός καί διπλωματικός ὑπάλληλος. Τόν Ἰούλιο τοῦ 1790 προσλαμβάνεται στήν ὑπηρεσία τοῦ βαρῶνου Ντέ Λάγγενφελδ*** (LANGENFELD) καί τόν συνοδεύει στή Βιέννη. Ὁ Ρήγας ἔμεινε στήν ὑπηρεσία τοῦ Λάγγενφελδ καί στή Βιέννη ὡς τόν Ἰανουάριο τοῦ 1791.

Ἡ Βιέννη στάθηκε γιά τό Ρήγα πραγματική ἀποκάλυψη, γιατί ἐκεῖ εἶχαν συγκεντρωθεῖ πολλά ἀπ' τά πιό ζωντανά στοιχεῖα τοῦ ἔθνους. Στό διάστημα τῆς ἐκεῖ παραμονῆς του τυπώνει δύο βιβλία: Τό «Σχολεῖον τῶν ντελικάτων ἐραστῶν»****, καί τό «Φυσικῆς ἀπάνθισμα¹ διὰ τοὺς ἀγχίνους καί φιλομαθεῖς Ἑλληνας...».

«Δέ θά βροῦμε στό «Φυσικῆς ἀπάνθισμα, γράφει ὁ Βρανούσης***** τόν εἰδικό ἐπιστήμονα. Φιλοδοξία τῶν λόγιων πατριωτῶν ἦταν ὁ «φωτισμός» τοῦ Γένους. Ἡ φυσική στόν αἰῶνα τοῦ ὀρθοῦ λόγου εἶναι ἡ νέα, ἡ κατεξοχὴν «ἐπιστήμη», βάση καί ἀφετηρία τοῦ φωτισμοῦ».

---

* Βλ. σχετ. Π.Σ. Πίστας, Ρήγας, Σχολεῖον τῶν ντελικάτων ἐραστῶν, σ. 1ε'.

** Λ. Βρανούσης, σ. 14.

*** Τοπικός ἄρχοντας τῆς Οὐγγροβλαχίας, βογιάρος ἢ ἀξιωματοῦχος, ἐλληνικῆς καταγωγῆς.

**** Τό «Σχολεῖον τῶν ντελικάτων ἐραστῶν», μιά ἀρκετά «πρωτότυπη διασκευὴ ἔξι ἐρωτικῶν διηγημάτων τοῦ Γάλλου Rétif de la Bretonne», εἶναι τό νεανικό ἔργο τοῦ ἐθνομάρτυρα Ρήγα Βελεστινλή, ἀφιερωμένο ἀπ' τόν ἴδιο «εἰς τές αἰσθάντικες νέες καί νέους» τοῦ 1790. Μέ τό βιβλίο του αὐτό ὁ Ρήγας ἔδινε τήν πρώτη ὤθηση γιά τή δημιουργία νεοελληνικῆς πεζογραφίας καί γιά τή γένεση εἰδικά τοῦ νεοελληνικοῦ διηγήματος· ταυτόχρονα ἐξέφραζε τήν ἠθική καί ἰδεολογική ὁρμή πού εἶχαν τήν ἐποχὴ ἐκεῖνη οἱ νέες κοινωνικὲς δυνάμεις στήν Ἑλλάδα.

***** Λ. Βρανούσης, Ρήγας, σ. 251—254.

Ἡ διαπραγματεύση τῶν θεμάτων γίνεται σέ ἀπλή γλώσσα, μέ τρόπο διαλογικό καί μαρτυρεῖ τόν παιδαγωγικό χαρακτήρα τοῦ ἔργου καί τήν προσπάθεια τοῦ μεταφραστῆ γιά τήν ἐκλαϊκεύση τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων, γιά τήν ἀπολύτρωσή τοῦ στοχασμοῦ ἀπ' τίς «προλήψεις» καί τήν προπαρασκευή τοῦ ἐδάφους γιά τήν καλλιέργεια τῶν ἐπαναστατικῶν ἰδεῶν. Ἡ ἐπιγραμματική φράση: «Ὅποιος ἐλεύθερα συλλογᾶται, συλλογᾶται καλά», συμπυκνώνει ὅλο τό νόημα τοῦ φιλελευθερισμοῦ τῆς ἐποχῆς καί ἀποτελεῖ τό βάθρο τῶν ἰδεολογικῶν πεποιθήσεων καί τό σύνθημα τῶν ἐθνοδιαφωτιστικῶν προσπαθειῶν τοῦ Ρήγα.

Τό μετέπειτα ἔργο του

Ἦτοτε ἀπό μία μακρά σχετικῶς «μεταβατική περίοδο παραμονῆς στή Βλαχία καί προπαρασκευῆς», ὁ Ρήγας θά ξαναπάει στή Βιέννη τόν Αὔγουστο τοῦ 1796, γιά νά συνεχίσει, πλαισιωμένος αὐτή τή φορά ἀπό μιὰ ομάδα συνεργατῶν του, τό ἐκδοτικό του ἔργο. Τό 1797 τυπώνει καί κυκλοφορεῖ μιὰ σειρά ἀπό χάρτες: «Νέα Χάρτα τῆς Βλαχίας», «Γενική Χάρτα τῆς Μολδαβίας», «Μεγάλη Χάρτα τῆς Ἑλλάδος», μιὰ χαλκογραφία τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου καί δύο βιβλία, τόν «Ἠθικό Τρίποδα» καί τόν «Ἀνάχαρση».

Ἀπ' τά ἔργα τοῦ Ρήγα τό πιό σημαντικό εἶναι: Ἡ «Νέα Πολιτική Διοίκησις τῶν κατοίκων τῆς Ρούμελης (ἡπειρωτικῆς Ἑλλάδος), τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῶν Μεσογείων Νήσων καί τῆς Βλαχομογδανίας» πού περιεῖχε: α) μιὰ ἐπαναστατική προκήρυξη,² β) διακήρυξη τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου³, γ) τό κυρίως σύνταγμα τοῦ Ρήγα⁴ καί δ) τό γνωστότατο «Θούριο»⁵, τό «ιερώτερο ἄσμα τῆς φυλῆς μας», ὅπως γράφει ὁ Τερτσέτης.

Ὁ μαρτυρικός του Θάνατος στίς 24 Ἰουνίου τοῦ 1798 σταμάτησε τό πολύπλευρο διαφωτιστικό του πρόγραμμα, ἡ ἀπήχηση ὅμως τοῦ ἔργου καί τῆς θυσίας του ὑπῆρξε, πραγματικά, τεράστια σ' ἔκταση καί σέ βάθος καί ἀνεξάντλητη σέ ἱστορική συνέχεια.

Συγγράμματα

1. Σχολεῖον τῶν ντελικάτων ἐραστῶν	1790
2. Φυσικῆς Ἀπάνθισμα	1790
3. Ὁ Νέος Ἀνάχαρσις	1797
4. Νέα Πολιτική Διοίκησις	1797

Κεῖμενα

1

Ἦντα φύσει φιλέλλην, δέν εὐχαριστήθην μόνον ἀπλῶς νά θρηνήσω τή κατάστασιν τοῦ Γένους μου, ἀλλά καί συνδρομήν νά ἐπιφέρω ἐπάσχισα, ὅσον τό ἐπ' ἐμοί, ἀπανθίζοντα ἀπό τε τῆς γερμανικῆς καί γαλλικῆς γλώσσας τά

οὐσιωδέστερα τῆς Φυσικῆς ἱστορίας, τὰ ὁποῖα, διὰ νά γένουν πλεόν εὐληπτα, συνέπονται κατ' ἐρωταπόκρισιν διδασκάλου καί μαθητοῦ, ἕως εἰς ἓνα μέρος». «Ἡ αἰτία ὅπου μετεχειρίσθη ἀπλοῦν ὕφος, ἦτον διὰ νά μὴν προξενήσω μέ τὴν γριφότητα τοῦ Ἑλληνισμοῦ (ἀρχαίας Ἑλληνικῆς, ἀρχαϊκῆς γλώσσας) εἰς τοὺς ἄλλους ἐκεῖνο ὅπου ὁ ἴδιος ἔπαθα σπουδάζοντας». «Ὅθεν, ἀφορῶντας ὁ σκοπός μου εἰς τὸ **νά ὠφελῶ, τὸ Γένος μου.....** ἔπρεπε νά τὸ ἐκθέσω μέ σαφῆνειαν, ὅσον τὸ δυνατόν, ὅπου νά τὸ καταλάβουν ὄλοι, καί νά ἀποκτήσουν μίαν παραμικράν ἰδέαν τῆς ἀκαταλήπτου Φυσικῆς».

2

«Ὁ λαός, ἀπόγονος τῶν Ἑλλήνων, ὅπου κατοικεῖ τὴν Ροῦμελην, τὴν Μικράν Ἀσίαν, τὰς Μεσογειοὺς νήσους ... καί ὅσοι **στενάζουν ὑπὸ τὴν** δυσφορωτάτην τυραννίαν τοῦ Ὄθωμανικοῦ **βδελυρωτάτου δεσποτισμοῦ...** ἀπεφάσισεν νά ἐκβοήσῃ μεγαλοφῶνως, ἐνώπιον πάσης τῆς Οἰκουμένης **τά ἱερά καὶ ἄμωμα δίκαια**, ὅπου Θεόθεν τῷ ἐχαρίσθησαν διὰ νά ζῆσῃ ἡσύχως ἐπάνω εἰς τὴν γῆν».

3

Ἄρθρον 2: «Αὐτὰ τὰ φυσικὰ δίκαια εἶναι: πρῶτον νά εἴμεθα ὄλοι ἴσοι, καὶ ὄχι ὁ ἓνας κατώτερος ἀπὸ τὸν ἄλλον· δεύτερον, νά εἴμεθα ἐλεύθεροι καὶ ὄχι ὁ ἓνας σκλάβος τοῦ ἄλουνοῦ· τρίτον, νά εἴμεθα σίγουροι εἰς τὴν ζωὴν μας, καὶ κανένας νά μὴν ἤμπορεῖ νά μᾶς τὴν πάρῃ ἀδίκως καὶ κατὰ τὴν φαντασίαν· καὶ τέταρτον, τὰ κτήματα ὅπου ἔχομεν κανένας νά μὴν ἤμπορῇ νά μᾶς ἐγγιζῆ, ἀλλ' εἶναι δικά μας καὶ τῶν κληρονόμων μας.

Ἄρθρον 22. «Ὅλοι, χωρὶς ἐξαίρεσιν, ἔχουν χρέος νά ἡξεύρουν γράμματα. Ἡ πατρίς ἔχει (ὀφείλει) νά καταστήσῃ σχολεῖα εἰς ὄλα τὰ χωρία διὰ τὰ ἀρσενικά καὶ θηλυκὰ παιδιὰ. Ἐκ τῶν γραμμάτων γεννᾶται ἡ προκοπὴ, μέ τὴν ὅποιαν λάμπουν τὰ ἐλεύθερα ἔθνη...»

Ἄρθρον 35. «Ὅταν ἡ Διοίκησις βιάζῃ, ἀθετῇ, καταφρονῇ τὰ δίκαια τοῦ λαοῦ, καὶ δέν εἰσακούῃ τὰ παράπονά του, τὸ νά κάμῃ τότε ὁ λαός ἢ κάθε μέρος τοῦ λαοῦ ἐπανάστασιν, νά ἀρπάξῃ τὰ ἄρματα καὶ νά τιμωρήσῃ τοὺς τυράννους του, εἶναι τὸ πλεόν ἱερὸν ἀπὸ ὄλα τὰ δίκαιά του καὶ τὸ πλεόν ἀπαραίτητον ἀπὸ ὄλα τὰ χρέη του.

4

Ἄρθρον 1: «Ἡ Ἑλληνικὴ Δημοκρατία εἶναι μία, μ' ὄλον ὅπου συμπεριλαμβάνει εἰς τὸν κόλπον τῆς διάφορα γένη καὶ Ἰθρησκείας ... εἶναι ἀδιαίρετος, μ' ὄλον ὅπου ποταμοὶ καὶ πελάγη διαχωρίζουν τέσ ἐπαρχίες τῆς, αἱ ὁποῖαι ὄλαι εἶναι ἓνα συνεσφιγμένον ἀδιάλυτον σῶμα».

5

Ὡς πότε, παλληκάρια, νά ζοῦμε στὰ στενά,
μονάχοι, σάν λιοντάρια, στές ράχες, στὰ βουνά;
σπηλιές νά κατοικοῦμεν, νά βλέπωμεν κλαδιά,
νά φεύγωμ' ἀπ' τὸν κόσμον, γιὰ τὴν πικρὴ σκλαβιά;
νά χάνωμεν ἀδέρφια, Πατρίδα καὶ γονεῖς,
τούς φίλους, τὰ παιδιὰ μας κι' ὄλους τούς συγγενεῖς;
Καλλιὸ ν'αἰ μιᾶς ὥρας ἐλεύθερη ζωὴ,
παρὰ σαράντα χρόνοι σκλαβιά καὶ φυλακή!
Τί σ' ὠφελεῖ ἂν ζήσης καὶ εἶσαι στή σκλαβιά;
Στοχάσου πῶς σέ ψένουν καθ' ὥραν στή φωτιά.
Βεζύρης, Δραγουμάνος, Ἀφέντης κι ἂν σταθῆς,
ὁ Τύραννος ἀδίκως σέ κάμει νά χαθῆς·

δουλεύεις ὄλ' ἡμέρα σέ ὄ,τι κι ἄν σοί πῆ,
κι αὐτός πασχίζει πάλιν τό αίμα σου νά πιῆ.
Ὁ Σουτζος κι ὁ Μουρούζης, Πετράκης, Σκαναβής,
Γκίκας καί Μαυρογένης, καθρέπτῃς εἶν' νά ἰδῆς.
Ἄνδρῆοι καπετάνοι, παπάδες, λαϊκοί,
σκοτώθηκαν, κι ἀγάδες, μέ ἄδικον σπαθί·
κι ἀμέτρητ' ἄλλοι τόσοι, καί Τουῦρκοι καί Ρωμιοί,
ζωήν καί πλοῦτον χάνουν, χωρίς καμμιά 'φορμή.

Ἐλάτε μ' ἕναν ζῆλον σέ τοῦτον τόν καιρόν,
νά κάμωμεν τόν ὄρκον ἐπάνω στόν Σταυρόν,
συμβούλους προκομμένους, μέ πατριωτισμόν,
νά βάλωμεν, εἰς ὄλα νά δίδουν ὄρισμόν·
οἱ Νόμοι νάν' ὁ πῶτος καί ὁ μόνος ὄδηγός,
καί τῆς Πατρίδος ἕνας νά γένη ἀρχηγός·
γιατί κ' ἡ ἀναρχία ὁμοιάζει τήν σκλαβιά·
νά ζοῦμε σά θηρία, εἶν' πλιό σκληρή φωτιά.
Καί τότε, μέ τά χέρια ψηλά στόν οὐρανόν,
ἄς ποῦμε ἀπ' τήν καρδιά μας ἐτοῦτα στόν Θεόν».

6 Ἄδαμάντιος Κοραῆς (1748-1833)

Ὁ Ἄδαμάντιος Κοραῆς στή σύντομη, σεμνή καί λιτή «αὐτοβιογραφία» του γράφει: «Ἐγεννήθην πρωτότοκος τήν 27ην Αὐγούστου τοῦ 1748 ἔτους εἰς τήν Σμύρνην ἀπό τόν Ἰωάννην Κοραῆν Χίον τήν πατρίδα, καί τήν Θωμαῖδα Ρωσίαν, Σμυρναίαν... ὁ πατήρ μου δέν ηὐτύχησε νά λάβῃ παιδείαν.. ἡ μήτηρ μου ἔλαβε ἐλευθεριωτέραν ἀνατροφήν, διότι εὐτύχησε νά ἔχη πατέρα Ἄδαμάντιον τόν Ρύσιον, τόν σοφώτατον ἐκείνου τοῦ καιροῦ εἰς τήν ἑλληνικήν φιλολογίαν ἄνδρα, ὅστις ἀπέθανεν ἕν ἔτος (1747) πρό τῆς γεννήσεώς μου... Ὁ Πατήρ μου, ἄν καί στερημένος παιδείας, ἦτο στολισμένος ἀπό τήν φύσιν μέ νοῦν ὀξύτατον καί ἄλλα τῆς φύσεως δωρήματα πολλά, ὥστε ἐκατάλαβεν, **ὅτι μόνῃ ἡ παιδεία τελειοποιεῖ τά δῶρα τῆς φύσεως**, καί ἐπυρῶθῃ μέ τόν ἔρωτα τῆς παιδείας.. ἀκόλουθον ἦτο νά φροντίσῃ τήν παιδείαν τῶν τέκνων του.. ὁ θάνατος τοῦ πάππου μου τόν ἠνάγκασε νά μᾶς παραδώσῃ εἰς τό τότε πρό μικροῦ συσταθέν ἑλληνικόν σχολεῖον, τό ὅποιον ἐσχολαρχεῖτο τότε ἀπό Μοναχόν τινα, Ἰθακήσιον τήν πατρίδα*.

Ὁ διδάσκαλος καί τό σχολεῖον, ὁμοιάζον ὄλους τοῦς ἄλλου διδασκάλους καί τά σχολεῖα τῆς Ἑλλάδος, ἤγουν ἔδιδαν διδασκαλίαν πολλά πτωχήν, συνωδευομένην μέ ραβδισμόν πλουσιοπάροχον... Ὁ πατήρ μου

* Πρόκειται γιά τόν Ἱερόθεο Δενδρινό, πῶτος διδάσκαλο τῆς Εὐαγγελικῆς Σχολῆς.

ἐπώλει μεταξωτά, ἐμπορευόμενος εἰς τό λεγόμενον Βεζεστένιον τῆς Σμύρνης.. ὅθεν ἐπεθύμει νά ἐκτείνῃ τό ἐμπόριόν του καί διὰ θαλάσσης εἰς τήν Ὀλλανδίαν, κατά μίμησιν τοῦ πενθεροῦ του καί πάππου μου· ἀλλ' ἐπεθύμει νά ἔξῃ ἐκεῖ ἄνθρωπον οἰκεῖον.. Ἐμβῆκα λοιπόν (1772) εἰς πλοῖον Δανικόν καί μετὰ 26 ἡμερῶν κατευώδωθην εἰς Λιβόρνον, καί μετ' ὀλίγας ἡμέρας, ἐκεῖθεν εἰς τό Ἄμστελόδαμον...»

Ἦ Κοραῆς τά χρόνια τῆς διαμονῆς του στήν Ὀλλανδία τά χρησιμοποιοεῖ γιά τήν πνευματική του συγκρότηση. Ἐπειτα ἀπό ἑφτά χρόνια θά ξαναπάει στή Σμύρνη. Στά 1782 πηγαίνει στό Μομπελιέ τῆς Γαλλίας, γιά νά σπουδάσει ἰατρική. Στά 1787 τόν βρίσκουμε στό Παρίσι, ὅπου θά παραμείνει ὡς τό θάνατό του, 6 Ἀπριλίου τοῦ 1833.

Ἐδῶ ζεῖ τήν Ἐπανάσταση, τῆ θαυμάζει, τήν κρίνει καί τήν ἀξιολογεῖ: «Τάς μέχρι τούτου ἀπορίας μου περί τῆς εἰς τήν πατρίδα ἐπιστροφῆς.. ἔλυσε πλέον ὀλότελα ἡ πολιτική μεταβολή τῆς Γαλλίας, καί ἀπεφάσισα ἀμεταθέτως νά μή συζήσω εἰς τό ἐξῆς μέ τυράννους...»

Βαθιά στοχαστικός, μέ πλούσιο προβληματισμό συγκροτεῖ τήν προσωπικότητά του μέσα ἀπό πολλές καί πλούσιες ἐμπειρίες.

Συνδέει ἀναπόσπαστα στή συνείδησή του τά κλασικά γράμματα καί τήν ἐλευθερία. Ὅταν λέει «Δράξασθε παιδείας», ξέρει καλά ὅτι συμβουλεύει τούς πατριῶτες του νά δράξουν ἓνα ὄπλο. «Ὁ Πάπα-τρέχας»¹ εἶναι ἓνα προσκλητήριο παιδείας γεμάτο ζωντάνια, λαϊκότητα καί χαριτολόγο διάθεση, γιά νά γίνεῖ προσιτό στους πολλούς.

Εἶναι τά χρόνια πού οἱ κλασικές σπουδές καί ἀκόμη περισσότερο ὁ νεοκλασικισμός ἐπιβάλλονται στή συνείδηση τοῦ ἀνθρώπου.

Στά 1798 ἡ ἔκδοσις τῆς «Πατρικῆς διδασκαλίας»² καί ἡ σύλληψη τοῦ Ρήγα τοῦ ἐμπνέουν ἓνα βίαιο φυλλάδιο, ὅπου προσαπίζεται τίς φιλελεύθερες ἰδέες: εἶναι ἡ «Ἀδελφική διδασκαλία»³. Στά 1804 ἀρχίζει μεθοδικά τήν ἔκδοσις τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων συγγραφέων. Μέσα σέ δεκαπέντε περίπου χρόνια, ὡς τόν Ἀγώνα, θά ἐκδοθῶν πάνω ἀπό 20 τόμοι ἀρχαίων κειμένων. Στά «προλεγόμενά» τους, πού ἔχουν τόν τίτλο «Αὐτοσχέδιοι στοχασμοί», παραθέτει τίς γλωσσικές καί ἐκπαιδευτικές του ἀπόψεις.

Στό γλωσσικό καί στίς πολιτικές καί κοινωνικές πεποιθήσεις του ἀκολουθεῖ «τῆ μέση ὁδὸ»⁴. Ὁ Κοραῆς, γράφει ὁ Δημαράς, «δέν εἶναι ἐπαναστάτης, καί ἡ σκέψη του δέν εἶναι ἐπαναστατική, εἶναι πρόμαχος τῆς ἐξέλιξης, τῆς προόδου, ἀνήκει πνευματικά στόν κύκλο τῶν ἰδεολογῶν, μέ τόν ὁποῖον φαίνεται νά εἶχε καί ἄμεσες ἐπαφές»*.

«Λατρεύω, ἔγραφε, τήν ἐλευθερίαν, ἀλλά θά ἤθελα νά τήν βρῆσκω

* Κ.Θ. Δημαρά, Ἄδ. Κοραῆς, σ. 31. Βλέπε ἐπίσης εἰδικό κεφάλαιο γιά τόν Κοραῆ καί τό ἔργο του στοῦ G.P. Henderson, Ἀναβίωσις τοῦ Ἑλληνικοῦ Στοχασμοῦ.

πάντοτε θρονιασμένη ανάμεσα στη δικαιοσύνη και τόν άνθρωπισμό». «Ἐλευθερία χωρίς δικαιοσύνη εἶναι καθαρὰ ληστεία». Καί γιά τή γλώσσα τά ἴδια: «Μήτε τύραννοι τῶν χυδαίων οὔτε δοῦλοι τῆς χυδαίότητος αὐτῶν». Ὁ Κοραῆς καί οἱ ὀπαδοί του πιστεύουν καί ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ δυτική παιδεία θά βοηθήσει τόν Ἑλληνισμό, σ' αὐτή τή φάση τῆς ἱστορίας του, ν' ἀποκαταστήσει τήν ἐπαφή του μέ τό πνεῦμα τῆς κλασικῆς ἀρχαιότητος, ὥστε νά οικειωθεῖ πάλι τόν ἀπέραντο χῶρο τῆς καί νά ἐπανασυνδέσει τούς δεσμούς μέ τή μεγάλη Ἑλληνική παράδοση. Τό σύνθημα τῆς παιδείας πρέπει νά εἶναι ἡ «μετακένωσις»⁵.

Μετά τό θάνατό του ἐλάχιστοι ἀπ' τούς ὀπαδοῦς του ἤ καί ἀπ' τούς τρίτους πού εἶχαν θαμπωθεῖ ἀπ' τό φέγγος τοῦ ἔργου του, παρέμειναν στή δική του γραμμή, Κούμας, Φαρμακίδης. Ὅστόσο ὅλος ὁ Διαφωτισμός κλείνεται μέσα στή διδασκαλία τοῦ Κοραῆ.

Συγγράμματα

1. Ἐπιστολή πρὸς Ἀλέξανδρον Βασιλεῖου.
2. «Πρόκηρυξις νέας ἐκδόσεως Ἑλληνικῶν ποιητῶν καί Συγγραφέων, ἥτις γίνεται διά δαπάνης τῶν ἀδελφῶν ΖΩΣΙΜΑΔΩΝ, διά τούς σπουδάζοντας τήν Ἑλληνικήν γλῶσσαν Ἑλληνας».
3. «Ἀκολουθία τῶν αὐτοσχέδιων στοχασμῶν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς παιδείας καί γλώσσας».
4. Παπατρέχας.
5. Αὐτοβιογραφία. Καί ἄλλα.

Κείμενα

1

Ὁ Παπατρέχας «μέ παραστατικό τρόπο» κρίνει πῶς φερόταν πρὶν μορφωθεῖ. «Οὔτε διάβολος ἤμην, πρὸ τῆς παιδείας, οὔτ' ἀγγέλον μ' ἔκαμεν ἡ παιδεία. Ἄλλ' ὁ ἀπαίδευτος Παπᾶ Τρέχας, χωρίς νά ἦτο κακός, ἔπραττε κ' ἔλεγε πολλά κακά, διότι δέν ἤξευρεν ὁ ταλαίπωρος, οὔτε τί ἐπρασσεν, οὔτε τί ἔλεγεν». «Ἡ ἀπαιδευσία πολλήν ἐνδίδωσι ροπήν εἰς ἀδικίαν». **Ἡ παιδεία, τέκνον μου (τώρα τό καταλαμβάνω ὁ δυστυχής), ὅταν εἶναι μοιρασμένη ἀναλόγως εἰς ἔθνος ὀλόκληρον, γίνεται φραγμός καί τοίχος εἰς τὰς ἐπιχειρήσεις τῶν κακῶν ἀνθρώπων, καί ἂν δέν τῶν διορθῶσιν τήν ψυχὴν, τούς ἀναγκάζει καί μὴ θέλοντας νά φαίνονται καλοί. Τίνας ἀδικοῦσι πλέον εὐκόλα οἱ ἀδικοί; τούς ἀπειδεύτους, καί διά τοῦτο ἀδυνάτους νά γνωρίσωσιν ἢ νά ὑπερασπίσωσιν τά κτήματά των. Τίνας ἐκδύνουσι οἱ κλέπται; Τούς ἀνικάνους νά φυλάξωσι τά κτήματά των. Τίνας ἀπατῶσιν οἱ πλάνοι; Ὅσοις ἡ ἀπαιδευσία ἔκαμεν εὐκόλους νά πλανῶνται».**

2

Στό τέλος τοῦ 18ου καί στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα, ὅταν ἡ Εὐρώπη συνταρασσόταν ἀπό τίς ἐπαναστατικές ἰδέες τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης καί τούς Ναπολεόντειους πολέμους καί οἱ ἀπηχῆσεις τούς ἀναστάτωναν μέ κρυφές ἐλπίδες καί

χαρά τούς σκλαβωμένους, πού περίμεναν μέ άνυπομονησία τό Ναπολέοντα, είδε τό φώς τής δημοσιότητας ένα λαθρόβιο άνώνυμο φυλλάδιο, **Πατρική Διδασκαλία**, μ' ένα αδιάντροπο κήρυγμα ήθελοδουλείας, γεμάτο από γελλία καί μωρά έπιχειρήματα γιά τήν υπεράσπιση τής «Θεόθεν» δεσποτίας τών τυράννων, καθώς καί γιά τήν καταδίκη τών άρχών τής Δημοκρατικής Γαλλίας.

Τό κήρυγμα τής σκλαβιάς:

«Έδω όμως πάλιν, αγαπητοί Χριστιανοί, πρέπει νά ιδώμεν καί νά θαυμάσωμεν τήν άπειρον του Θεου πρός ήμάς αγάπην... ό Πάνσοφος ήμών Κύριος, διά νά φυλάξη καί αύθις άλώβητον τήν άγίαν καί όρθόδοξον πίστιν ήμών... καί νά σώση τούς πάντας, ήγειρεν εκ του μηδενός τήν ισχυράν αύτήν βασιλείαν τών Όθωμανών αντί τής τών Ρωμαίων ήμών βασιλείας.. καί ύψωσε περισσότερον από κάθε άλλην, διά νά αποδείξη αναμφιβόλως, ότι θεΐω ήγένετο βουλήματι, καί όχι μέ δύναμιν τών ανθρώπων, καί νά πιστοποιήση πάντας τούς πιστούς, ότι μέ αυτόν τόν τρόπον εύδόκησε νά οικονομήση, μέγα μυστήριον, τήν σωτηρίαν δηλαδή εις τούς έκλεκτούς του λαούς.. καί ταύτα μέν τά του Θεου κρίματα.. ό πρώτος άποστάτης ό Διάβολος.. έμεθοδεύθη εις τόν τρέχοντα αιώνα μίαν άλλην πονηρίαν καί άπάτην ξεχωριστήν, δηλαδή τό νύν θρυλούμενον σύστημα τής έλευθερίας...»

3

“Όταν τό παραπάνω γραπτό, πού εκθειάζει σάν ύψιστη άρετή καί εύτυχία τή σκλαβιά, έπεσε στά χέρια του Άδ. Κοραή, έγραψε καί τύπωσε άπάντηση στό φιλότουρκο συγγραφέα μέ τόν τίτλο «**Άδελφική διδασκαλία**». «Ό ψευδώνυμος συγγραφέας τής πατρικής διδασκαλίας, διά νά δικαιώση τούς φίλους του Όθωμανούς ζητεί νά μάς πείση ότι τήν ισχυράν καί ύψηλήν βασιλείαν αυτών, καθώς αύτός δέν αισχύνεται νά τήν ονομάζη μέ δλον τό ότι τήν σήμεραν αύτή είναι ή ταπεινότερα, άγκαλά ή πλέον άπάνθρωπος, καί άπ'αύτάς τάς έλαχίστας τής Εύρώπης τυραννίας, ότι λέγω, αύτήν τήν βασιλείαν τήν ήγειρεν οικονομικώς ή θεΐα πρόνοια διά νά στηρίξη τούς Γραικούς κλονουμένους, καί χωλαίνοντας ήδη εις τά τής θρησκείας. Καί αύτήν τήν νομιζομένην τής θεΐας προνοΐας οικονομίαν δέν έρυθριά νά ονομάζη μυστήριον... «Ψεύδεται πρός τούτοις, όταν ονομάζη τήν έλευθερίαν «επινόησιν του πονηρού διαβόλου» εναντίαν εις τήν θεΐαν γραφήν καί άποστολικήν διδασκαλίαν». Καί ό Κοραής τελειώνει μέ τούτα τά λόγια «Δέν είναι κανείς, νομιζω, όστις, άφου μετά προσοχής εξετάσει όσα μέχρι του νύν ειπε, δέν ήθελεν άδιστακτως πληροφορηθθί, ως ενώ, ότι τής Πατρικής διδασκαλίας ό συγγραφέας είναι άσπονδός τις έχθρός τής θρησκείας καί του όνόματος τών Γραικών, φίλος πιστός τών Όθωμανών, του Πάπα, πάντων τών παρελθόντων, τών παρόντων καί μελλόντων τυράννων του ανθρώπινου γένους.»

4

Έάν τό νά μακρύνεται τις από τήν κοινήν του λέγειν συνήθειαν τόσον, ώστε νά γίνεται άσαφής εις τήν διάνοιαν καί παράξενος εις τήν άκοήν, είναι τυραννικόν, τό νά χυδαΐζη πάλιν τόσον, ώστε νά γίνεται άηδής εις εκείνους όσοι έλαβον ανατροφήν πάλιν τόσον, μέ φαίνεται δημαγωγικόν. Όταν λέγω, ότι από τήν γλώσσαν μετέχει τό έθνος όλον μέ δημοκρατικήν ισότητα, δέν νοώ ότι πρέπει νά αφήσωμεν τήν μόρφωσιν καί δημιουργίαν αύτης εις τήν όχλοκρατικήν φαντασίαν τών χυδαίων.»

«Διά τούτου ἐσπούδασα νά δεῖξω εἰς τό γένος τήν ἀνάγκην νά ἔχωμεν ἀληθινούς διδασκάλους τῆς σοφίας, καί ὄργανα ἀρκετά εἰς τήν παράδοσιν αὐτῆς. Διδάσκαλοι ἀληθινοί πλέον νά λογίζονται δέν εἶναι συγχωρημένοι παρά τούς διδαχθέντας εἰς αὐτήν τήν φωτισμένην Εὐρώπην, ἢ τούς ὅσοι ἀκροόθησαν τῶν ἀμέσως διδαχθέντων τά μαθήματα, ἢ κἄν ἀκολουθοῦν τάς συμβουλάς καί ὁδηγίας αὐτῶν».

«Ἐάν με συγχωρηθῆ νά ἐξηγήσω τί σημαίνει μετακένωσις...»

« Ἡ ἐξάπλωσις καί διάδοσις τῆς παιδείας εἰς τό γένος μας, φίλτατοι Χῖοι, δέν ὁμοιάζει τήν κατάστασιν τῆς δεκάτης πέμπτης ἑκατονταετηρίδος, ὅποταν ἤρχισαν οἱ Εὐρωπαῖοι νά φωτίζονται. Αὐτοί ἐχρειάσθησαν 350 χρόνους, διά νά καταστήσωσιν ὅπου ἔφθασαν τήν σήμερον. Διαιτί; διότι ἔλαβαν τάς ἐπιστήμας ἀπό τό Ἑλληνικό γένος, ὅταν τό γένος ἦτο εἰς δυστυχίαν, καί ἀκολούθως τάς ἔλαβον ἄτελεῖς. Ἦτο χρεῖα λοιπόν μακρῶν χρόνων καί πολλῶν κόπων νά τάς τελειώσωσιν. Ἄλλά τήν σήμερον τῶν τελειωμένων τούτων ἐπιστημῶν ἡ μετάδοσις ὁμοιάζει ἀληθινόν μετακένωμα».

«Διά τήν ἀγάπην τῆς πατρίδος, φίλοι συμπατριῶται, πιστεῦσατε ταύτην τήν ἀλήθειαν, ὅτι ἡ μετάδοσις τῶν ἐπιστημῶν εἰς τήν Ἑλλάδα, ἂν ἀκολουθήσετε τήν καλήν μέθοδον, εἶναι ἀληθινή **μετακένωσις** ἀπό τά κοφίνια τῶν ἀλλογενῶν εἰς τά κοφίνια τῶν Ἑλλήνων...»

Ἑλληνική Νομαρχία,

*ἦτοι λόγος περί ἐλευθερίας συντεθείς τε καί τύποις ἐκδοθείς
ἰδίως ἀναλώμασι πρὸς ὠφέλειαν τῶν Ἑλλήνων
παρά Ἀωνύμου Ἑλληνοῦ ἐν Ἰταλίᾳ 1806.*

Οἱ Ἕλληνες στίς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνα εἶναι πιά ὄριμοι γιά νά διεκδικήσουν τήν ἐλευθερία τους. Τίς ἐλπίδες τους καί τήν αὐτοπεποίθησή τους τίς ἐκφράζει ἕνα φιλελεύθερο κείμενο μέ τόν τίτλο «Ἑλληνική Νομαρχία» πού δημοσιεύτηκε ἀνώνυμα καί κυκλοφόρησε τό 1806, ὄχτώ χρόνια περίπου μετά τό θάνατο τοῦ Ρήγα καί τῶν συντρόφων του καί 15 χρόνια πρὶν ἀπ' τήν Ἑλληνική Ἐπανάσταση.

Γιά τό συγγραφέα τοῦ βιβλίου ἔχουν ὑποστηριχτεῖ πολλές γνώμες· εἶπαν πῶς μπορεῖ νά εἶναι ὁ Σπυρίδων Σπάχος ἀπ' τά Γιάννενα, ἢ ὁ Ἰωάννης Κωλέττης, Ἡπειρώτης κι αὐτός, ἢ ἕνας γιατρός ἀπ' τήν Κόρινθο, ὁ Γεώργιος Καλαράς. Ὅμως καμία ἀπ' τίς ὑποθέσεις αὐτές δέ φαίνεται πειστική. Τό βιβλίον πάντως εἶναι πολύ ἀξιόλογο καί ὁ συγγραφέας του φωτισμένος ἄνθρωπος καί πατριώτης. Αὐστηρή ἐνότητα καί συστηματική διάρθρωση τό ἔργο του δέν ἔχει· μιλεῖ γιά πολλά πράγματα καί μέ ἀρκετή ἀταξία. Εἶναι ὅμως γραμμένο μέ δύναμη καί μ' ἐνέργεια, καί ἡ μεγάλη ἀρετή του εἶναι ὁ ἀγνός ἰδεαλισμός, τό ἠθικό βάρος, ἡ βαθιά πίστη τοῦ ἀνθρώπου πού τό ἔγραψε· ἀνθρώπου μυημένου στό πνεῦμα τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ, προικισμένου μέ μάτι καθαρό καί

ὀξύ, μέ εὐγένεια ψυχική καί γενναιότητα. Σκοπός του εἶναι νά κάνει στούς ὁμογενεῖς ἕνα μάθημα πολιτικῆς ἀγωγῆς.. εἰδωλό του ὁ Νόμος (Νομαρχία). Πολιτικό καθεστῶς πού ἀρμόζει στήν ἀνθρώπινη ἀξιόπρεια καί φέρνει τήν εὐτυχία στά ἄτομα καί στίς κοινωνίες: ἡ πολιτεία ὅπου ἄρχει ὁ νόμος, ἡ «Νομαρχία». Στηλιτεύει τό δεσποτισμό, τό καθεστῶς δηλαδή, ὅπου Νόμος γίνεται ἡ αὐθαίρετη βούληση ἑνός βίαιου ἄρχοντα· τοῦτο εἶναι καθεστῶς δουλείας, καί ἀπ' τή δουλεία πηγάζουν ὅλα τά δεινά τῆς ἀνθρωπότητος. Μόνη σωτηρία εἶναι νά ἐπιβάλλεται σέ ὄλους, ἄρχοντες καί ἀρχόμενους, ὁ Νόμος· αὐτός μόνο ἐξασφαλίζει τήν ἐλευθερία, γιατί κατά βάθος Νόμος καί Ἐλευθερία συμπίπτουν» .

Ὁ ἀνώνυμος συγγραφέας ἀφιερώνει τό ἔργο του στό Ρήγα¹. Στή συνέχεια ἀπευθύνεται στόν ἀναγνώστη², ἐπικαλεῖται τά διδάγματα τῆς ἱστορίας³, κάνει μία θεώρηση τῶν ἐλεεινῶν συνθηκῶν τῆς ζωῆς τῶν ραγιάδων⁴, καί καλεῖ τούς Ἕλληνας νά ἐπιστρέψουν στήν Ἑλλάδα⁵. Ἀκόμη τούς συμβουλεύει νά μήν περιμένουν ἀπ' τούς ξένους τή λευτεριά τους ἀλλά νά στηριχθοῦν στίς δικές τους δυνάμεις, γιατί τό ἔθνος «προχώρησε εἰς τά μαθήματα⁶ καί διαθέτει πολεμιστές ἥρωες⁷».

Ἐποσπάσματα

1

1. ΕΙΣ ΤΟΝ ΤΥΜΒΟΝ

τοῦ μεγάλου καί ἀειμνήστου Ἑλληνοσ
ΡΗΓΑ

Τοῦ ὑπέρ τῆς σωτηρίας τῆς Ἑλλάδος ἐσφαγιασθέντος χάριν εὐγνωμοσύνης ὁ συγγραφεύς τό πονημάτιον τόδε ὡς δῶρον ἀνατίθησι.

«... Δέξαι το λοιπόν μέ τό συνηθισμένον σου ἑλληνικόν ἱλαρόν καί καταδευκτικόν βλέμμα, καί δέξαι το πρὸς τούτοις ὡς ἀρραβῶνα ἐκδικήσεως τοῦ λαμπροῦ αἵματός σου κατά τῶν τυράννων τῆς Ἑλλάδος...»

2

Προειδοποίηση πρὸς τόν ἀναγνώστη:

«Ἦ Ἀναγνώστα!.. εἰς ἄλλο τι δέν χρησιμεύει ἡ παρούσα μου ξεχωριστή ἐπιστολή εἰμὴ μόνον διὰ νά σέ εἰδοποιήσω ὅτι, ἂν ἴσως ὁμοιάζης ἐκείνους ὅπου προφέρουσι τό ὄνομα τῆς Ἑλλάδος χωρὶς νά ἀναστενάξωσι, νά μή χάσης τόν καιρό σου ματαιῶς εἰς τό νά ἀναγνώσης τό πονημάτιόν μου τοῦτο.

3

Ἡ ἱστορία ὡ Ἕλληνας εἰς ἡμᾶς εἶναι ὡς ἡ ὄρασις εἰς τούς ὀφθαλμούς.. Ἡ ἱστορία εἶναι ἕνας καθρέπτης ἀψευδῆς τῶν ἀνθρωπίνων πραγμάτων, δι' αὐτῆς φωτίζεται

¹ Ε.Π. Παπανούτσου, Νεοελληνική Φιλοσοφία, τ. Α' σελίς 37-38.

ό αμαθής καί ό στοχαστικός δι' αὐτῆς προβλέπει σχεδόν τά μέλλοντα.. "Άς λάβῃ ἐπί χεῖρας λοιπόν ό δύσπιστος τόν ἀξιάγαστον Πλούταρχον καί Ξενοφῶντα τόν ἠδύτατον διά νά μάθῃ πόσα ό ἀνθρώπινος νοῦς ἠμπορεῖ νά πράξῃ εἰς ἐλευθέραν πολιτείαν καί νά ἰδῇ ἔν ταυτῶ ὅτι ὅσα φαίνονται ἀδύνατα εἰς τούς δούλους μόλις εἶναι δύσκολα εἰς τούς ἐλευθέρους καί μεγαλοψύχους ἄνδρας. Ἡ ἱστορία εἶναι ό πλεόν σοφός δάσκαλος εἰς τούς ἀνθρώπους ὅπου ἀγαπῶσι· νά μάθωσι τήν ἀλήθειαν καί μάλιστα οἱ νῦν "Έλληνες ὅπου τοσαύτην ἔχουν χρείαν...».

4 «Πῶς οὖν ζῶσι; ἀδελφοί μου, φίλτατοί μου "Έλληνες, ἐσεῖς τό ἡξεύρετε, χωρίς νά σᾶς τό εἰπῶ. Οἱ γεωργοί, ἡ σεβασμώτερα κλάσις μιᾶς πολιτείας, ό σταθερώτερος στύλος τῆς πολιτικῆς εὐτυχίας, ζῆ χειρότερα ἀπό τά ἴδια τά ζῶα...»· "Άλλά τί νά εἰπῶ διά τούς πολίτας; Αἱ, αὐτοί, χωρίς νά ἔχουν ὀλιγωτέρους κόπους καί μόχθους ἀπό τούς χωριάτες, ἔχουν τά βάσανα καί περισσότερα καί φοβερώτερα ἀπό αὐτούς. Οἱ τεχνίται δουλεύουν σχεδόν 18 ὥρας τό ἡμερονύκτιον καί ποτέ δέν ἠμποροῦν νά ἀναπληρώσουν τās ἀναγκαίας χρείας των. Οἱ προεστοί μέ τά ἄδικα δοσίματα ὅπου τούς ἐπιφορτώνωσιν τούς ἀρπάζουσιν ἀπό τό ἔν μέρος τόν ὀλίγον καρπόν τῶν ἰδρώτων των.. Πρόσθετες ἀκόμα τά ἀνυπόφορα κακά ὅπου καθημερινῶς δοκιμᾶζουσι ἀπό τούς ἀχρείους ἐπιστάτες τοῦ τυράννου...».

5 «... Ἄκουστε λοιπόν, ὅσοι "Έλληνες εὐρίσκεσθε ἔξω ἀπό τήν κοινήν πατρίδα σας καί ἐσεῖς οἱ ἴδιοι εὐεργέται αὐτῆς, τήν ἀλήθειαν γυμνήν». «"Έλληνες, ἐπιστρέψετε εὐθύς εἰς τήν πατρίδα σας, μισσεύσετε παραχρήμα διά τήν πατρίδα σας. Ἴδου τό χρέος σας, ἰδου τό ὅτι πρέπει νά κάμητε...»

«"Ἴσως, τέλος πάντων, προσμένετε νά σᾶς δῶσῃ τήν ἐλευθερίαν κανένας ἀπό τούς ἄλλογενεῖς δυνάστας; ἜΘεε! "Έως πότε, ὦ "Έλληνες, νά πλανώμεθα τόσον ἀστοχάστως;... Ποῖος ἀγνοεῖ ὅτι ό κύριος στοχασμός τῶν ἄλλογενῶν δυνάστων εἶναι εἰς τό προσπαθῆσων νά κάμουν τό ἴδιον των ὄφελος μέ τήν ζημίαν τῶν ἄλλων;· "Εσεῖς δέ, φίλοι μου καί σύγχρονοι νέοι.. ὅπου μέ τόσους κόπους καί ἀγρυπνίας διδάσκεσθε τās ἐπιστήμας εἰς τās ἀκαδημίας τῶν ἄλλογενῶν καί ὅπου ἐξ' ἀνάγκης ἐγνωρίσατε τί ἐστί πατρίς... νά ξαναδῶσθε εἰς τό ἑλληνικόν ὄνομα τό παλαιόν σέβας ὅπου εἶχεν καί ἔχασε».

6 Πρῶτη λοιπόν εἶναι ἡ προχώρησις τοῦ γένους μας εἰς τά μαθήματα. "Ω, πόση διαφορὰ εὐρίσκεται εἰς τήν Ἑλλάδα ἀπό δέκα χρόνους ἔως τήν σήμερον.» «...Ἐξαλείφθη εἰς τά περισσότερα μέρη ἡ δεσποδαιμονία τῶν γραμματικῶν καί οἱ νέοι ἤρχισαν νά μεταχειρίζωνται τόν ἀξιοτιμώτερον καιρόν τῆς ζωῆς των εἰς γνῶσεις ὠφελίμους καί ὄχι νά τόν ἐξοδεύουν εἰς τό νά ἐκστηθίζωσι λέξεις. Ἡ λογική καί ἡ φυσική ἀνοῖξαν τούς ὀφθαλμούς τῶν περισσοτέρων.. Τά σχολεῖα δέν εἶναι πλεόν ἔρημα ὡς καί πρότερον ἀλλά τό καθ' ἔν περιέχει πενήντα καί ἑκατόν μαθητάς, οἵτινες, ἀφοῦ ἀνάγνωσαν τόν ἠδύτατο Ξενοφῶντα, τόν νομειχῆ Πλούταρχον καί τούς λοιπούς ἱστορικούς φιλοσόφους τῶν προγόνων μας, ἐγνώρισαν τόν βόρβορον τῆς τυραννίας καί κλαίουσι πικρῶς διά τήν δυστυχίαν τῆς πατρίδος μας.. Ἐν ἐνὶ λόγῳ διά νά λάβῃ τό πᾶν τό ποθούμενον τέλος, ἄλλο δέν τούς λείπει εἰμή ἡ Ἑλευθερία...».

7 «... "Ω "Έλληνες, μάθετέ το διά παντός,, τά ἄρματα τῆς Δικαιοσύνης εἶναι ἀνίκητα καί οἱ Ὀθωμανοί θέλουν φύγει ἀπ' ἔμπροσθεν τῶν ἀρματωμένων

‘Ελλήνων». «... Μὴν ἀλσημονήσητε πρὸς τούτοις, παρακαλῶ τό παντοσινόν παράδειγμα τῶν θαυμαστῶν Μανιάτῶν. Ἴδετε ὁπού οἱ Ὅθωμανοὶ ποτέ δέν ἠμπόρεσαν νά τούς καταδαμάσουν, οὔτε κἀν νά πλησιάζωσι τολμοῦσι πλέον εἰς τά σύνορά των. Ἐνθυμηθῆτε, τέλος πάντων, ὅτι ἡ ἀρχή τῆς νίκης εἶναι ἡ ἀνθίστασις καί οἱ Ἕλληνες δέν εἶναι οὔτε ἀγριοὶ οὔτε οὔτιδανῆς ψυχῆς καθὼς οἱ ἐχθροὶ των Ὅθωμανοί...»

8 Κωνσταντίνος Κούμας 1777-1836

Εἶναι ἀδύνατον νά ὑποταχθῆ λαός χωρὶς νά θέλῃ. Ὅστις ἐμπορεῖ ν’ ἀποθάνῃ δέν ἐμπορεῖ νά βιασθῆ.

Κ.Μ. Κούμας.

Ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης* καί ὁ Κωνσταντίνος Κοκκινάκης ἀκολούθησαν τίς γλωσσικῆς ἰδέες τοῦ Κοραῆ. Ἐκεῖνος ὅμως πού «ἐσεβάσθη ὅσο κανεῖς τοῦ ἀνδρός τούτου τὰς γνώμας, σύμφωνα μέ τή γραπτή του μαρτυρία, εἶναι ὁ Κούμας**.

Γεννήθηκε στή Λάρισα στά 1777. Πρῶτος δάσκαλός του ἦταν ὁ Ἰωάννης Πέζαρος. Ἡ ζωὴ του μοιράστηκε ἀνάμεσα στή διδασκαλία, στή συγγραφὴ καί στήν ἔκδοση βιβλίων. Δίδαξε στά σχολεῖα τῆς Θεσσαλίας. (Τσαριτσάνη, Ἀμπελάκια), στή Σμύρνη καί στήν Κωνσταντινούπολη. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Κάντ (*Kant*) καί γενικά ἡ Γερμανικὴ φιλοσοφία ἄσκησε ἐπίδραση στή διαμόρφωση τοῦ φιλοσοφικοῦ του στοχασμοῦ, καί σ’ ὄλο γενικά τό ἔργο του. Μεγάλῃ δραστηριότητα ἀνέπτυξε τόν καιρό πού δίδασκε στό «Φιλολογικὸ Γυμνάσιο» Σμύρνης. Σύμφωνα μέ τό παράδειγμα τῶν σχολείων τῆς Εὐρώπης, ἐφοδίασε τή σχολή μέ τίς ἀπαιτούμενες συσκευές.

Στή Σμύρνη ὀργάνωσε τά πρῶτα χημικά καί φυσικά πειράματα πού παρακολουθοῦσαν πολλοὶ κάτοικοι¹. Ὅμως τά μηχανικά, χημικά καί φυσικά ὄργανα καί ἡ συλλογὴ τῶν ἐπιστημονικῶν βιβλίων μέ τά ὅποια ὁ Κούμας ἐξόπλισε τή Σχολή καί κυρίως ἡ διδασκαλία τῶν μαθηματικῶν, τῆς φυσικῆς καί τῆς χημείας, πού ἀντικατέστησαν τό Ὅχτωῆχι, τό Ψαλτῆρι καί τὰ Μηναῖα, προκάλεσαν τὴν ἀντίδραση τῶν συντηρητικῶν δασκάλων τῆς παλιᾶς σχολῆς (Εὐαγγελικῆς Σχολῆς).

Ὁ Κοραῆς ἀπ’ τό Παρίσι γράφει συνέχεια στό φίλο του Ἀλέξανδρο Βασιλείου, ἔμπορο καί λόγιο, νά συμπαρασταθεῖ στὸν Κούμα². Σύμφωνα

* Τὰ ὀνόματα τοῦ Φαρμακίδη καί τοῦ Κοκκινάκη συνδέονται μέ τό λαμπρὸ φιλολογικὸ περιοδικὸ Λόγος Ἑρμῆς, πού ἔβγαινε στή Βιέννη ἀπ’ τό 1811-1821.

** Κ. Κούμας, «Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων», σ. 587.

μέ τήν προτροπή τοῦ Κοραῆ ὅτι «πρέπει τῆς φωτισμένης Εὐρώπης τά μαθήματα νά παραδίδονται εἰς ὅλα τά μέρη τῆς Ἑλλάδος ἀπαραλλάκτως, ὡς εἰς τά εὐνομούμενα κράτη τῆς Εὐρώπης», προσπαθεῖ νά δώσει στούς μαθητές γενικές ἀρχές ὅλων τῶν ἐπιστημῶν. Παράλληλα μέ τό διδασκαλικό του ἔργο ἀναπτύσσει καί ἔντονη συγγραφική δραστηριότητα. Ἐκδίδει ἔργα πρωτότυπα, ἀλλά κάνει καί μεταφράσεις. Τό 1808 μεταφράζει τή Χημεία³ τοῦ Ἀδήτου (ΑΔΕΤ)*.

Στό 8τομο ἔργο του «Σειρά στοιχειώδης τῶν μαθηματικῶν καί φυσικῶν πραγματειῶν...», βλέπουμε τόν ἐπιστήμονα, τόν πρωτοπόρο πνευματικό ἄνθρωπο μέ τή βαθιά γνώση τῶν προβλημάτων τῆς χώρας του, ἀλλά καί τῆς ἐποχῆς του γενικότερα.

Στόν τομέα τῆς γλώσσας ὁ Κούμας παρέμεινε πιστός τῆς ὀμιλουμένης⁴, ἀντίπαλος τῆς ἀρχαϊζουσας καί τῶν ὀπαδῶν της, πού θά τούς πολεμήσει στό πρόσωπο τοῦ Νεόφυτου Δούκα** μέ συνέπεια καί ἐπιστημονικά ἐπιχειρήματα. Ὁ Κούμας ἀνήκει στήν προοδευτική παράταξη πού ἤθελε οὐσιαστική καί πρός τίς θετικές ἐπιστήμες στραμμένη τήν παιδεία τῶν νέων.

Στό μεγαλόπνοο σέ σύλληψη σύγγραμμά του «Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων», Βιέννη 1830-1832, ἀφηγεῖται τήν ἀναβίωση τῆς παιδείας στήν Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάδα ὡς τίς μέρες μας.

Συγγράμματα

1. «Χημεία ἐπιτομή» (μετάφραση).
2. «Σειρά στοιχειώδης τῶν μαθηματικῶν καί φυσικῶν ἐκ διαφόρων συγγραφέων συλλεχθεῖσα, Βιέννη 1807.
3. «Χημεία τοῦ Ἀδήτου», 1808, τ. 2.
4. «Ἱστορία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων», Βιέννη 1830-32.

* Χημείας ἐπιτομή, συγγραφεῖσα μέν γαλλιστί, διά προσταγῆς τῆς διοικήσεως, εἰς χρῆσιν τῶν Λυκειῶν τῆς Γαλλίας, ὑπό Πέτρου Αὐγούστου Ἀδήτου (Γάλλου), μεταφρασθεῖσα δέ, καί μετά τινων προσθηκῶν ἐκδοθεῖσα, ὑπό Κ.Μ. Κούμα, Λαρισαίου, ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας 1808, τ. 2.

** Ἡπειρώτης λόγιος ἀπ' τά Ἄνω Σουδενά τῆς Ἡπείρου. Γεννήθηκε στά 1760 ἤ λίγο μετά τό 1760. Σπούδασε στά Γιάννενα καί στό Μέτσοβο. Στό Βουκουρέστι συμπλήρωσε τή σπουδή του κοντά στόν περίφημο λόγιο Λάμπρο Φωτιάδη. Πέθανε στά 1845. Εἶναι ὁ συνεπέστερος ἐκπρόσωπος τῶν ἀρχαϊστῶν τοῦ καιροῦ του, ἀντίπαλος καί ἐπικριτής τῶν γλωσσικῶν καί ἐκπαιδευτικῶν ἀντιλήψεων τοῦ Κοραῆ καί τῶν ὀπαδῶν του. Ἔχει ἐκδώσει, παραφράσει καί σχολιάσει πάρα πολλά ἀρχαῖα κείμενα. Βλέπε καί G.P. Henderson, Ἀναβίωση τοῦ Ἑλληνικοῦ Στοχασμοῦ κεφάλαιο 17, γιά τόν Κούμα καί τό Δούκα.

Κείμενα

- 1** «... Τήν διδασκαλίαν τῆς Φυσικῆς συνοδεύουν πολλά πειράματα διὰ τῶν ἀξιολογωτέρων τῆς Φυσικῆς καί Μαθηματικῆς ὀργάνων. Παρεκτός δέ τῶν μαθητῶν, ἠδυνόμενοι καί ἄλλοι τῆς Σμύρνης κάτοικοι νά βλέπωσι τοιαῦτα περίεργα πράγματα, ὡσάκις γίνεται ἀξιολογόν τι πείραμα συντρέχουσι τόσοι, ὅσους δέν χωρεῖ ἡ μεγάλη τοῦ Γυμνασίου στοά».
- 2** «... Θάρρυνε τόν Κούμαν καί ἐνίσχυσέ τον νά ὑποφέρῃ πάσης λογῆς ἐνάντια καί νά μή μετακινήθῃ ἀπό τόν τόπον».
- 3** Σεῖς δέ, φιλόμουσοι Γραικοί, ὅσοι εἰσθε μὲν ἐρασταί τῶν ἐπιστημῶν, διατρίβετε δέ εἰς τόπους, ὅπου ὁ καιρός δέν τό συγχωρεῖ νά εὐρίσκωνται διδάσκαλοι καί σχολεῖα τῶν ἐπιστημῶν, μήν ἀπελπίζεσθε, ὅτι ἐμπορεῖτε νά μάθετε ὀρθοδοξαστικῶς τήν θεωρίαν κἀν τῆς Χημείας, χωρὶς τῆς ὁποίας τήν σήμερον εἶναι ἀτελής πᾶσα γνώσις τῆς Φυσικῆς ἐπιστήμης. Ἐμπορεῖτε δέ νά ἔχετε εἰς τοῦτο ὁδηγούς τούς ἐπιστήμονας ἱατρούς, τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμός πληθύνεται ἡμέραν ἐξ ἡμέρας.. Οὗτοι εἶναι Γραικοί καί φιλόσοφοι Γραικοί.. τῶν ὁποίων εὐχή εἶναι τῆς Ἑλλάδος **ὁ φωτισμός**, καί ὡς τοιοῦτοι δέν παραιτοῦνται νά μεταδώσωσιν εἰς τούς ὁμογενεῖς των λογίους ὅ,τι δύνανται, ἀφ' ὅσα ἐδιδάχθησαν εἰς τῆς Εὐρώπης τὰς Ἀκαδημίας*. Ἐχοντες δέ εἰς χεῖρας ταύτην τοῦ **Ἀδήτου**, τήν βίβλον, μέ τήν βοήθειαν ἐκείνην, καί τήν ἰδικήν σας κρίσιν, θέλετε γενῆ ἱκανοί ν' ἀποδίδετε... τούς λόγους πολλῶν φαινομένων, νά ἐξεύρετε τὰ συστατικά τῶν σωμάτων μέρη...»
(βλ. Κ. Δημαρᾶ, ὁ Κοραῆς καί ἡ ἐποχὴ του, σ. 45).
- 4** «Κάθε ἐπιστήμη γιά νά γίνει κτῆμα σ' ὅσους «ἐπιθυμοῦσι φιλομαθεῖς» εἶναι ἀνάγκη νά γράφεται «εἰς γλῶσσαν τήν ὁποίαν λαλεῖ καί καταλαμβάνει τό ἔθνος ὅλον», ἐπειδὴ «ἔθνος δέν ἐμπορεῖ νά ὀνομασθῇ, ὅταν δέν ἔχη γλῶσσαν καταλαμβανομένην ἀπ' ὅλα τοῦ ἔθνους τά πρόσωπα».

* Ἀνώτερα Σχολεῖα

ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΡΑΒΙΑΣ

1

ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΡΑΒΙΑΣ

2

ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΡΑΒΙΑΣ

3

ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΡΑΒΙΑΣ

4

ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΡΑΒΙΑΣ

ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΑΠΟ ΤΗΣ ΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΡΑΒΙΑΣ

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

**Θέματα ελληνικής ιστορίας
από τις πηγές
(1750-1850)**

**... έξ ιστορίας άναιρεθείσης τής άληθείας τό
καταλειπόμενον αύτής άνωφελές γίνεται διή-
γημα...**

Πολύβιος, 'Ιστορία, 1.14.7.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ

Θέματα Ελληνικής Ιστορίας
από τις πηγές
(1750-1850)

Μέ τό κεφάλαιο: «**Θέματα Έλληνικής Ιστορίας (1750-1850) από τίς πηγές**» τό αναλυτικό πρόγραμμα υποδεικνύει ένα μεγάλο κύκλο θεμάτων, από τά όποια οί συγγραφείς μπορούν νά επιλέγουν μερικά, μέ κριτήριο τή σπουδαιότητά τους γιά τήν έπιστήμη ή τήν παιδεία. Η Όμάδα έργασίας, πού έτοίμασε τούτο τό βιβλίο, δοκίμασε κι άλλα θέματα νά παρουσιάσει, όπως: Τύχες τών Άγωνιστών, Δολοφονία του Καποδίστρια, ή Γ' Σεπτεμβρίου 1843· τελικά αποφάσισε νά παρουσιάσει σέ τούτη τή φάση τά θέματα πού ακολουθοούν· οί συγγραφείς, πού θά αναλάβουν τή συγγραφή νέου βιβλίου, δέ δεσμεύονται καθόλου από τήν τωρινή επιλογή.

Διευκρίνιση:

Οί άστερίσκοι δηλώνουν ότι υπάρχει διευκρινιστική ύποσημείωση στην ίδια σελίδα, οί αριθμητικοί δείκτες παραπέμπουν σέ κείμενα πηγές στό τέλος του σχετικού θέματος.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

(γιά τά κεφάλαια α΄ καί β΄)

1. 'Αρχεΐα τής 'Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τ. Α΄ ('Αθήναι 1857, έπα-
νέκδοση τοῦ 1971 ἀπό τή Βιβλιοθήκη τής Βουλῆς τῶν 'Ελ-
λῆνων).
2. Π.Β. Δερτιλῆ, Συμβολή εἰς τήν Δημοσιονομικήν 'Ιστορίαν τοῦ
'Αγῶνος τοῦ 1821 ('Επιστ. 'Επετ. τῆς 'Ανωτ. Βιομηχανικῆς
Σχολῆς Θεσσαλονίκης, τ. ΙΙΙ [1970-71] 66. 75-217).
3. Γ.Δ. Κατσούλη, Οἰκονομική 'Ιστορία τῆς 'Ελληνικῆς 'Επανα-
στάσεως, τ. 1-2, 'Αθήνα 1974.
4. 'Α. Μάμουκα, Τά κατά τήν 'Αναγέννησιν τῆς 'Ελλάδος, τ. 11,
'Αθήνησιν 1839-1852.
5. Γ. Μάουρερ, 'Ο 'Ελληνικός Λαός (μετ. "Ο. Ρομπάκη, ἐπιμέλεια
Τ. Βουρνᾶ). 'Αθήνα 1976.
6. Μέντελσον - Μπαρτόλδου, 'Ιστορία τῆς 'Ελληνικῆς 'Επανάστα-
σεως, (ἐπιτομή ἀπό ἄγνωστον). 'Αθήνα 1955.
7. Γ.Π. Νάκου, Αἱ μεγάλαι δυνάμεις καί τά ἔθνικα κτήματα τῆς
'Ελλάδος (1821-1832). 'Επιστ. 'Επετ. τῆς Σχολῆς Νομικῶν καί
Οἰκον. 'Επιστημῶν τοῦ Παν/μίου Θεσσαλονίκης, τ. 9 (1970),
σελ. 467-546.
8. Π.Κ. Ραπτάρχη, 'Ιστορία τῆς Οἰκον. ζωῆς τῆς 'Ελλάδος, τ. Α΄
(1821-1826), 'Αθήναι 1934, σ. 1-144.
9. Σπ. Τρικούπη, 'Ιστορία τῆς 'Ελληνικῆς 'Επανάστασεως, τ. 1-4,
'Αθήνα 1971 (ἀνατύπωση τῆς β΄ ἔκδοσης τοῦ 1860). Ν.Ε.Β.
10. Σαμουήλ Χάουε (Samuel Howe). 'Η σπατάλη τοῦ ἑλληνικοῦ
δανείου. - Κερδοσκοπίες καί καταχρήσεις (περιοδ. 'Ιστορική
'Επιθεώρηση, 'Οκτ. 1971, ἀριθ. τεύχους 1, ἀφιέρωμα στό 1821).
11. 'Αμβρ. Φραντζῆ, 'Ιστορία τῆς 'Αναγεννηθείσης 'Ελλάδος,
ω τόμοι 1-5, 1839.
12. Τά 'Ελληνικά Συντάγματα 1822-1952. 'Αλ. Σβώλου: 'Η Συνταγ-
ματική 'Ιστορία τῆς 'Ελλάδος, εἰσαγωγή - ἐπιμέλεια Λ. 'Αξελός.
'Αθήνα, χ.χ.

(γιά τό κεφάλαιο γ΄)

1. 'Αλ. Δημαρᾶ, 'Η Μεταρρύθμιση πού δέν ἔγινε. Τεκμήρια 'Ιστορί-
ας, τ. Α΄ (1821-1894). 'Αθήνα 1973.
2. 'Αντ. 'Ισηγόνη, 'Ιστορία τῆς Παιδείας (β΄ ἔκδ.). 'Αθήναι 1964.
3. ('Εκδοτικῆς 'Αθῆνῶν) 'Ιστορία τοῦ 'Ελληνικοῦ "Εθνους, τ. ΙΓ΄,
σσ. 484-491.

4. Έλ. Κούκκου, 'Ο Καποδίστριας καί ή Παιδεία (1827-1832). 'Αθήναι 1972.
5. Χρ. Λέφα, 'Ιστορία τής 'Εκπαιδεύσεως (έκδ. ΟΕΣΒ). 'Αθήναι 1942.
6. Σ.Γ. Τζουμελέα (Π.Δ. Παναγόπουλου), 'Η 'Εκπαίδευσή μας στά τελευταία 100 χρόνια. 'Αθήνα 1933.
7. 'Απ. Β. Δασκαλάκη, Κείμενα καί Πηγαί τής 'Ιστορίας τής 'Ελληνικής 'Επανάστασεως, Σειρά τρίτη: Τά περί Παιδείας, τ. 1-3.

(γιά τό κεφάλαιο δ')

1. Νικ. Βλάχου, 'Η Γένεσις του άγγλικου, του γαλλικου καί του ρωσικου κόμματος έν 'Ελλάδι, 'Αρχείο Οίκον. καί Κοινωνικών 'Επιστημών, τ. 19 (1939), τεύχος α'.
2. ('Εκδοτικής 'Αθηνών), 'Ιστορία του 'Ελληνικου "Εθνους, τ. ΙΒ', 'Αθήνα 1975.
3. Δ. Κόκκινου, 'Ιστορία τής 'Ελληνικής 'Επανάστασεως, τ. 1-12.
4. Δ. Σ. Κωνσταντόπουλου, Διπλωματική 'Ιστορία, τεύχος Α', Θεσσαλονίκη 1975.
5. Γ. Λάιου, 'Ανέκδοτες έπιστολές καί έγγραφα του 1821. 'Ιστορικά ντοκουμέντα από τά αυστριακά άρχεία, 'Αθήναι: 1958.
6. 'Ι. Καποδίστρια, Αύτοβιογραφία, έκδ. Γαλαξία, έπιμ. Μιχ. Θ. Λάσκαρι.
7. Μ.Θ. Λάσκαρι, Διπλωματική 'Ιστορία τής 'Ελλάδος 1821-1914, 'Αθήναι 1947.
8. Μέντελσον-Μπαρτόλδου, 'Ιστορία τής 'Ελληνικής 'Επανάστασεως (έπιτομή από άγνωστον), 'Αθήνα 1955.
9. Π. Πετρίδη, 'Η διπλωματική δράσις του 'Ιωάννη Καποδίστρια ύπέρ των 'Ελλήνων (1814-1831), Θεσσαλονίκη 1974.
10. Γ. Ρούσσου, Νεώτερη 'Ιστορία του 'Ελληνικου "Εθνους, τ. Β', 'Αθήνα 1975.
11. Δ. Ρώμα, 'Ιστορικόν 'Αρχείον (έπιμ. Γρ. Καμπούρογλου), τόμοι 2, 'Αθήναι 1901 καί 1906.
12. Κ. Σιμόπουλου, Πώς είδαν οί ξένοι τήν 'Ελλάδα του 1821. τ. Α' (1821-22), 'Αθήνα 1979.
13. Σπ. Τρικούπη, 'Ιστορία τής 'Ελλην. 'Επανάστασεως, τόμοι 1-4, 'Αθήνα 1971 (ανάπτυψη τής β' έκδοσης του 1860). Ν.Ε.Β.
14. Γ. Φίνλεϋ, 'Ιστορία τής 'Ελλην. 'Επανάστασεως, μετ. 'Αλ. Κοτζιά, έκδ. ΑΤΛΑΣ.

**— Οί Πολιτειακές αντίληψεις τῶν Ἑλλήνων
πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ '21
καὶ ὁ Χαρακτήρας τῶν συνταγματικῶν κειμένων
πού διαμορφώθηκαν κατὰ τὴ διάρκειά της.—**

Εἰσαγωγή

Ἡ ἔρευνα τοῦ θέματος μπορεῖ νά ἀρχίσει μὲ τὴ διατύπωση τριῶν ἐρωτημάτων:

Ποιά μορφή πολιτεύματος ἐπέδωκαν οἱ ἐπαναστατημένοι Ἕλληνες γιὰ τὸ ἀνεξάρτητο κράτος πού ἀγωνίζονταν νά δημιουργήσουν; Ποιοὶ παράγοντες τοὺς ἐπηρέασαν στὴ διαμόρφωση τῶν συγκεκριμένων πολιτειακῶν κειμένων, πού εἶναι γνωστά ὡς συντάγματα τῆς Ἐπανάστασης (*Σύνταγμα τῆς Ἐπιδαύρου, τοῦ Ἄστρους, τῆς Τροιζήνας*); Καὶ ἀκόμη: τὸ πολίτευμα πού ἐπιβλήθηκε στοὺς Ἕλληνες ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀναγνώριση τῆς ἀνεξαρτησίας (1832) ἦταν προῖόν δικῆς τους ἐπιλογῆς ἢ ἀποτέλεσμα ἄλλων παραγόντων; Τὸ ὅλο θέμα ἀναλύεται στίς παρακάτω δύο ἐνότητες.

Α' Οἱ πολιτειακές ἀντιλήψεις τῶν Ἑλλήνων πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση τοῦ 1821

1. Αἰῶνες πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση λειτουργοῦσε ὁ θεσμός τῶν Κοινοτήτων, πού — μ' ὄλες τίς ἀτέλειες καὶ τίς τοπικές ἰδιομορφίες του — εἶχε ἐθίσει τοὺς Ἕλληνες στὴν ἀντιμετώπιση τῶν κοινῶν προβλημάτων τους μὲ σύστημα ἀντιπροσωπευτικό¹, στὸ ὁποῖο εἶχαν δικαίωμα μὲ κάποιον τρόπο νά μετέχουν ὅλοι, ἔστω κι ἂν δέν εἶχαν θεωρητικὴ ἐνημέρωση γιὰ παράλληλες ἢ παραπλήσιες ἐξελίξεις σ' ἄλλες χώρες.

Ἐπίσης, σέ συγγραφεῖς τῆς προεπαναστατικῆς περιόδου (λ.χ. στὸ Ρήγα Βελεστινλή ἢ στὸν Ἀνώνυμο (*συγγραφέα*) τῆς **Ἑλληνικῆς Νομορχίας**) βρίσκουμε διάχυτες πολιτειακές ἀντιλήψεις πού ὄλες — ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν πηγή τους — συγκλίνουν στὴν ἐννοια δημοκρατικῆς διακυβέρνησης τοῦ Κράτους, πού ἔλπιζαν οἱ συγγραφεῖς ἐκεῖνοι ὅτι θά

δημιουργηθεί με τό «φωτισμό» τοῦ Γένους καί τήν ἀποτίναξη τοῦ Ξενικοῦ ζυγοῦ². Ἐξάλλου τό κίνημα τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ εἶχε ξαναζωντανέψει μνημες πού ποτέ δέν εἶχαν σβήσει γιά τίς ἀρχαίες ἐλληνικές δημοκρατίες (βλέπε σχετικά τό προηγούμενο κεφάλαιο τοῦ βιβλίου).

“Ὅταν ἀρχισε ἡ Ἐπανάσταση καί πρόκυψε ἀπό τά πράγματα ἡ ἀνάγκη γιά πολιτειακή ὀργάνωση, τότε προστέθηκε ἕνας τρίτος παράγων πύο συγκεκριμένος: οἱ Φαναριώτες καί γενικότερα οἱ Ἑλληνας τοῦ ἔξωτερικοῦ, πού εἶχαν θεωρητική μόρφωση καί ἦταν φορεῖς Ξενικῶν ἐπιδράσεων, κυρίοτατα δυτικοευρωπαϊκῶν, καί ἔσπευσαν νά προσφέρουν τίς ὑπηρεσίες τους³ στόν Ἀγώνα καί στή διατύπωση τῶν συνταγματικῶν κειμένων, συνδέοντας βέβαια συχνά τίς ἀνάγκες τοῦ Γένους μέ τίς προσωπικές φιλοδοξίες τους.

2. Ἀπό τούς πρώτους μῆνες τοῦ Ἀγώνα κι ὡς τό Φθινόπωρο τοῦ 1821 συγκροτήθηκαν τοπικοί ὀργανισμοί (*Πράξη τῶν Καλτετζῶν, πού ἐξελίχτηκε σέ Ὀργανισμό τῆς Πελοποννησιακῆς Γερουσίας, Προσωρινή Διοίκηση τῆς Δυτικῆς Χέρσου Ἑλλάδος κ.ἄ., γιά τίς ὁποῖες θά γίνει λόγος λεπτομερέστερος, παρακάτω*) μέ σκοπό τήν ἀντιμετώπιση τῶν τοπικῶν ἀναγκῶν τοῦ Ἀγώνα⁴.

“Ὡς τή φάση αὐτή διαπιστώνουμε ὅτι τήν πρωτοβουλία γιά τή σύμπληξη τῶν τοπικῶν ὀργανισμῶν καί κυρίαρχη θέση μέσα σ’ αὐτούς ἔχουν, ὅπως ἦταν ἀναμενόμενο, οἱ πρόκριτοι καί οἱ ἀρχιερεῖς (*φορεῖς ἄλλοτε τῆς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης*), καθῶς καί οἱ νεοφερμένοι Φαναριώτες⁵, πού διέθεταν πολιτική πείρα (*π.χ. ὁ Μαυροκορδάτος στή Δ. Στερεά, ὁ Θ. Νέγρης στήν Ἀνατολική*).

“Ἐνας παράγων νέος πού ἀναδείχτηκε μέσα ἀπό τίς φλόγες τοῦ Ἀγώνα ἦταν οἱ ὄπλαρχηγοί, κυρίοτατα αὐτοί πού δέν ὑπηρετοῦσαν ὡς ἔμμισθοι τῶν προκρίτων - προεστῶν (*λ.χ. ὁ Κολοκοτρῶνης, ὁ Ἀνδρουτσος κ.ἄ.*). Ἐπιπλέον, ὑπῆρχε στίς συνειδήσεις τῶν μυημένων στή Φιλική Ἐταιρεία ζωηρό τό αἶσθημα σύνδεσῆς τους μ’ αὐτή. Καί ἔφθασε στίς ἀρχές τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ 1821 στήν Πελοπόννησο ὁ Δ. Ὑψηλάντης, ὡς γενικός Πληρεξούσιος τῆς Ἀόρατης Ἀρχῆς τῆς Φιλικῆς· καί διεκδικοῦσε τήν ἀρχηγία τῶν ἐπιχειρήσεων. Γύρω του συσπειρώθηκαν κυρίως ὄπλαρχηγοί καί ὄσοι ἄλλοι δέ συμπαθοῦσαν τούς φορεῖς τῆς παλιάς τοπικῆς αὐτοδιοίκησης (*πρόκριτους ἢ προεστούς ἢ δημογέροντες ἢ κοτζαμπάσηδες*). Οἱ νέοι αὐτοί παράγοντες εὐλογο ἦταν νά διεκδικήσουν γιά τούς ἑαυτούς τους συμμετοχή στή διαχείριση τῶν κοινῶν, καθῶς μάλιστα θεωροῦσαν τούς ἑαυτούς τους ἀρμοδιότερους γιά τή διεξαγωγή τοῦ πολέμου. Καί ἀνάποφευκτες ἦταν κάποιες προστριβές⁶, πού μπορεῖ κάποτε νά εἶχαν καί προσωπικό ἢ τοπικό χαρακτήρα, ἀλλά καί ἄφηναν νά διαφανεῖ κάποια βαθύτερη ἀντιδικία, ἀνάμεσα

σέ κείνους πού διαχειρίζονταν ὡς τότε τά κοινά καί ὄσους ἐπιδίωκαν τώρα συμμετοχή. "Ἐτσι, πρὸς τό τέλος τοῦ καλοκαιριοῦ, ὅπου ἀναμενόταν καί πραγματοποιήθηκε ἡ ἄλωση τῆς Τριπολιτοῦσας, διάχυτο ἦταν τό αἴτημα γιά τή συγκρότηση ἐνιαίας κεντρικῆς ἐξουσίας, γιά ὄλο τόν ἐπαναστατημένο Ἑλληνισμό.

3. Μέσα σ' αὐτό τό κλίμα ζητήθηκε ἀπό τίς ἐπαρχίες νά στείλουν ἀντιπροσώπους (*παραστάτες*). Ἐκλογικός νόμος ἀκόμη δέν ὑπῆρχε καί ἀκολουθήθηκαν ἐθιμικές διαδικασίες. Πάντως, ἡ Α' Ἑθνική συνέλευση συνήλθε στήν Πιάδα, κοντά στήν ἀρχαία Ἐπίδαυρο, τήν 20 Δεκεμβρίου 1821 μέσα σέ ἀτμόσφαιρα ἐπιφανειακά ἐνθουσιώδη. Τό ἐλληνικό ἔθνος ἐπρόκειτο νά διακηρύξει σέ λίγο «διά τῶν νομίμων παραστατῶν του... τήν πολιτικήν αὐτοῦ ὕπαρξιν καί ἀνεξαρτησίαν» ὕστερα ἀπό δουλεῖα μακραιώνη.

Οἱ παραστάτες αὐτοί (*ἀντιπρόσωποι συμβατικά αἰρετοί, μέ ἔμμεση παντως ἀνάδειξη*) ἦταν ἄνθρωποι τριῶν κυρίως κατηγοριῶν⁷: ἀρχιερεῖς καί πρόκριτοι, πού ἀντλοῦσαν τό κύρος τους ἀπό τή θέση τους στήν προεπαναστατική ἐλληνική κοινωνία, φιλικοί καί ὄπλαρχηγοί πού ἀναδείχτηκαν μέ τόν Ἄγωνα, Φαναριῶτες πού ἔφεραν μαζί μέ τή μύρφησά τους τίς φιλοδοξίες καί τίς πολιτικές συνήθειες τοῦ περιβάλλοντός τους⁸.

Δέ θά παρακολουθήσουμε τίς ἐργασίες τῆς Ἑθνοσυνελεύσεως οὔτε θά ἀσχοληθοῦμε μέ τίς ἐπιδιώξεις καί τά ἐπιτεύγματα ἀτόμων ἢ ὁμάδων. Σκοπός τοῦ κεφαλαίου αὐτοῦ εἶναι νά ἐντοπίσει τά στοιχεῖα πού συναποτελοῦν τήν πολιτειακή φυσιογνωμία τοῦ πρώτου συντάγματος (1822) καί τῶν ἄλλων δύο πού ἀκολούθησαν (1823, 1827).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ, ΠΑΡΑΘΕΜΑΤΑ* ΚΑΙ ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1

α) Νικ. Πανταζόπουλου

Τό διά τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 θεοσιποθέν δίκαιον καί οἱ Ἕλληνες νομικοί (Θεσ/νίκη 1972), σελ. 18:

«Κατά τήν α' περίοδον τῆς ἐπαναστάσεως δέν δύναται βεβαίως ἀκόμη νά γίνη λόγος περί νομικῆς ἐπιστήμης, δηλ. θεωρίας τοῦ δικαίου ἐν Ἑλλάδι. Ἀπαντάται

* Διευκρίνιση:

Στά κείμενα πού παρατίθενται ἐδῶ ἀπό ὁποιαδήποτε πηγή ἀκολουθεῖται ἡ γραφή τοῦ πρωτοτύπου· σέ λίγες περιπτώσεις ἔχει τροποποιηθεῖ ἡ στίξη, ὥστε τό κείμενο νά εἶναι πύ κατανοητό γιά τό σημερινό ἀναγνώστη. Οἱ ὑπογραμμίσεις πού ὑπάρχουν στά παρατιθέμενα κείμενα ἐγίναν κατά τή φάση ἐπιλογῆς (ἀπό τήν Ὁμάδα Ἐργασίας).

δμως εις τήν πράξιν αξιόλογος νομική εμπειρία. Φορείς ταύτης είναι εις μέν τό δημόσιον οί εκφράζοντες τό πνεύμα του κοινοτισμού **παρσάται** (*άντιπρόσωποι τών έπαρχιών στίς Έθνοσυνελεύσεις, τά μέλη του Βουλευτικού*) τών έπαναστατικών πολιτευμάτων και οί κατελθόντες εις τήν Έλλάδα φαναριώται, εις δέ τό ιδιωτικόν οί άνώτεροι κληρικοί».

β) Δ. 'Α. Ζακυθηνού

'Η Τουρκοκρατία

(*Αθήναι 1957*), σελ. 32:

«Τό νομικόν πρόσωπον τής Κοινότητος διωκείτο υπό **Έπιτρόπων, δημογερόντων, άρχόντων, προεστών** ή **κοτσαμπάσηδων**, τών όποιών ό αριθμός έποίκιλλε, ή δέ έννολή ήτο ώς επί τό πολύ ένιαύσιος. Οί άρχοντες ούτοι ήσαν **αίρετοί**, εις σπανίας όμως περιπτώσεις διωρίζοντο υπό τών όργάνων του κυριάρχου. Έξελέγοντο υπό του λαού, συνηρομένου μετά του κλήρου εις γενικήν συνέλευσιν (κοινήν μάζωξιν). Ένίοτε ή συνέλευσις ήτο περιορισμένη.

Έν *Υδρα* και Σπέτσαις, από του έτους 1803, πιθανώτατα δέ και πρό αύτου, μόνοι οί πλοιοκτήτη και οί πλοίαρχοι ειχον τό δικαίωμα του εκλέγειν. Άλλαχού... οί δημογέροντες εξελέγοντο έμμέσως, δι' εκλεκτόρων. Κατ' άρχήν εκλέξιμοι ήσαν πάντες οί κάτοικοι. Είς τινας όμως Κοινότητας... δικαίωμα του εκλέγεσθαι ειχον μόνον οί εκπρόσωποι τής ανωτάτης τάξεως».

γ) 'Ι. Τ. Βισβίξιν

'Η Κοινοτική Διοίκηση τών Έλλήνων κατά τήν Τουρκοκρατία

(*στό περιόδ. L'Hellenisme Contemporain: τόμος αναμνηστικός στά 500 χρόνια από τήν άλωση, 1953*) σελ. 189-191:

Τά πιό σημαντικά κοινά χαρακτηριστικά τών κοινοτήτων:

Μέλη εκάστης κοινότητος ήδύναντο νά είναι **μόνον έντόποι**, μονίμως κατοικούντες εις αύτάς και όντες *ραγιάδες* τής Ύψηλης Πόρτας. Τήν ιδιότητα δέ του ραγιά προσέδιδεν ή πληρωμή *«κεφαλοχαρτζίου»*. Οί κατοικούντες εις τήν κοινότητα μονίμως, έστω και άν επλήρωνον τούς άλλους φόρους, όχι όμως και *κεφαλοχαρτζον*, άπεκλείοντο πάσης μετοχής εις τάς κοινοτικές συνελεύσεις και ύποθέσεις, πολύ δέ μάλλον τής διοικήσεως αύτης.

Ό άποκλεισμός ούτος άφεώρα κυρίως τούς λεγομένους **προστατευομένους**, οί όποιοι, και άν ήσαν Έλληνες, άπελάμβανον ξένης προστασίας και ήσαν όχι μόνον ύποπτοι εις τήν τουρκικήν διοίκησιν, άλλ' εξέφευγον και του έλέγχου τής.

Οί διοικούντες τάς κοινότητες, όνομαζόμενοι **κοτσαμπάσηδες, δημογέροντες, γέροντες, έπίτροποι** ή **προεστοί**, **δέν διωρίζοντο** παρά τής τουρκικής άρχής, **άλλ' εξελέγοντο υπό τών κατοίκων**. Η εκλογή δέ αύτων συνήθως έπεκυροϋτο υπό ταύτης.

Ό αριθμός τούτων δι' εκάστην κοινότητα ήτο διάφορος, αλλά και μεταβλητός.

Οί κοινοτικοί άρχοντες εις όλα σχεδόν τά μέρη **εξελέγοντο δι' έν έτος**, ήδύναντο δέ νά επανεκλέγωνται. Η εκλογή τούτων ήτο κατά κανόνα άμεσος και ένίγντο έν κοινή συνέλευσει τών κατοίκων διά βοής. Υπήρχον όμως και κοινότητες έχουσαι έμμεσον, δι' εκλεκτόρων, σύστημα εκλογής, ώς λ.χ. τά Ψαρά, όπου εξελέγοντο 40 εκλέκτορες, οί όποιοι άνεδείκνυον τούς δημογέροντας.

Έκλέξιμοι δέν ήσαν πάντες οί κάτοικοι. Εις τάς πλείστας τών ελληνικών περιοχών ούτοι διηροϋντο εις τάξεις. Η τοιαύτη δέ διαίρεσις τών κατοίκων έποίκιλλε κατά τόπους.

Καί ἀλλαχοῦ μὲν αὐτὴ ἀπετέλει **κοινωνικὴν ἀπλῶς διάκρισιν** (διαφορὰ ἐνδουμασίας, ἀπαγόρευσις ἐπιγαμίας μεταξύ προσώπων μὴ ἀνηκόντων εἰς τὴν ἰδίαν τάξιν κλπ.)· εἰς ἄλλα δὲ μέρη εἶχε προσέτι **ἐπιρροὴν εἰς τὸ δημόσιον δίκαιον**, σπανίως δὲ καί εἰς αὐτὸ τὸ ἰδιωτικόν.

Συνήθως ἡ διαίρεσις εἰς τάξεις **ἀφεῶρα τὸ δικαίωμα** τοῦ ἐκλέγεσθαι, ἐκλεγομένων ὡς δημογέροντων μόνον τῶν ἀνηκόντων εἰς τὴν ἀνωτέραν τάξιν. Οὕτω λ.χ. εἰς τὰς Ἀθήνας ἐκ τῶν 4 κοινωνικῶν τάξεων, εἰς τὰς ὁποίας διηροῦντο οἱ κάτοικοι, ἡ πρώτη, ἡ τῶν ἀρχόντων, εἶχε τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγεσθαι. Τὸ αὐτὸ ἴσχυεν εἰς τὴν Ἀνδρον καὶ ἀλλαχοῦ.

Ἡ ἀπονομή τοῦ δικαίωματος τοῦ ἐκλέγεσθαι εἰς τοὺς ἐπιφανεστέρους λόγῳ καταγωγῆς καὶ πλοῦτος κατοίκους ἀπετέλει μέχρι τινός ἀνάγκην καὶ ἐδικαιολογεῖτο καθόσον μεταξύ αὐτῶν εὐρίσκοντο οἱ πλεον μορφωμένοι καὶ οἱ παρέχοντες τὰ περισσότερα ἐξέγγυα καλῆς διοικητικῆς, δεδομένου μάλιστα ὅτι οὗτοι συνήθως δὲν ἐξήσκουν βιοποριστικὸν ἐπάγγελμα καὶ εἶχον οὕτως εἰς τὴν διάθεσίν των ὅλον τὸν ἀπαιτούμενον χρόνον πρὸς διοίκησιν τῶν κοινῶν.

Ἡ διάκρισις τῶν κατοίκων εἰς τάξεις σπανιώτατα εἶχεν ἐπίδρασιν ἐπὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου, ἀλλὰ καὶ ὅπου εἶχε, πρέπει νὰ τονισθῇ, ὅτι ἀπέβλεπεν εἰς τὸ συμφέρον αὐτῶν τούτων τῶν ἀποτελούντων τὴν τάξιν καὶ δὲν ἐσκόπει εἰς τὴν ὠφέλειαν μιᾶς τάξεως εἰς βάρος ἐτέρας. Οὕτω λ.χ. εἰς τὴν Σίφον οἱ κάτοικοι διηροῦντο, ἀναλόγως τῆς περιουσιακῆς των καταστάσεως καὶ τοῦ εἴδους τοῦ ἐπαγγέλματος, εἰς τρεῖς τάξεις. Καί εἰς μὲν τὰς δύο ἀνωτέρας ἴσχυεν ἀμιγῆς τὸ προικτῶν σύστημα, εἰς δὲ τὴν τρίτην τάξιν, τὴν ἀπορωτέραν, τὸ σύστημα τῆς κοινοκτημοσύνης τῶν συζύγων.

Ἀδιακρίτως τὸ **δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν ἀνήκεν εἰς ὅλους** τοὺς κατοίκους ἀδιακρίτως κοινωνικῆς τάξεως. Ὑπῆρχον ὅμως καὶ εἰς τοῦτο ἐξαιρέσεις, κατὰ τὰς ὁποίας οἱ δημογέροντες δὲν ἐξελέγοντο διὰ καθολικῆς ψηφοφορίας, ἀλλὰ μόνον παρ' ὠρισμένων τάξεων κατοίκων.

Οἱ κοινοτικοὶ ἄρχοντες **ἡμειβοντο**. Τὸ ποσὸν τῆς ἀμοιβῆς των, καθοριζόμενον ὑπὸ τῆς συνηθείας ἀνεγράφετο εἰς τὸ πρακτικόν (*πατέντα*) τῆς ἐκλογῆς των. Καὶ ἀλλαχοῦ μὲν αὐτὴ ἦτο μόνον **χρηματικὴ**, ὡς π.χ. εἰς τὰς Ἀθήνας. Εἰς ἄλλα μέρη δὲν ἐδίδοτο ἀμοιβὴ εἰς χρῆμα, ἀλλὰ οἱ δημογέροντες ἐλάμβανον ὠρισμένα ἐκ τῶν ἐσόδων τῆς κοινότητος (λ.χ. τὰς ποινικὰς ὑπὲρ τῆς κοινότητος ρήτραις, τινὰς ἐκ τῶν κοινοτικῶν φόρων, ἔλαιον ὀλικῶν ἢ μερικῶν ἀσудоσιῶν κλπ.). Τοῦτο ἐγένετο εἰς τὴν Μύκονον. Εἰς τινὰς κοινότητας ἐχορηγεῖτο εἰς τοὺς δημογέροντας καὶ ἀμοιβὴ εἰς χρῆμα καὶ ὠρισμένα ἐκ τῶν κοινοτικῶν ἐσόδων. Ὑπῆρχον ὅμως καὶ κοινότητες, ὡς ἡ τῶν Ψαρῶν, εἰς τὰς ὁποίας οἱ δημογέροντες οὐδεμίαν ἐλάμβανον ἀμοιβήν.

Ἀναφορικῶς πρὸς τὴν διοίκησιν τῶν κοινοτήτων, **τὰ καθήκοντα τῶν διοικούντων** αὐτὰς ἦσαν πολλὰ καὶ εὐρέα.

Οἱ δημογέροντες **ἐξεπροσώπουν τὴν κοινότητα** εἰς τὰς μετὰ τῶν Τούρκων σχέσεις καὶ εἶχον ὑποχρέωσιν νὰ ἐμφανίζωνται ἐνώπιον οἰασθῆποτε τουρκικῆς ἀρχῆς ἢ ἐπισκεπτομένου τὸν τόπον τούρκου τιτουλοῦχο. Τοῦτο ὄχι μόνον τοὺς ὑπέβαλλεν εἰς δαπάναν, διότι αἱ ἐπισκέψεις καὶ ὑποδοχαὶ τῶν τούρκων ὑπαλλήλων συνωδεύοντο συνήθως μὲ δῶρα, ἀλλ' ἦτο ἐνίστε καὶ ἐπικίνδυνον. Διὰ τοὺς λόγους δὲ αὐτοὺς αἱ διδόμεναι εἰς τοὺς δημογέροντας ἀμοιβαὶ ἦσαν δικαιολογημένοι.

Αἱ συμβάσεις τῆς κοινότητος, ἐν αἷς καὶ αἱ τοῦ δανεισμοῦ, συνήπτοντο συνήθως ἐπ' ὀνόματι τῶν διοικούντων αὐτὰς **προσωπικῶς**. Ἐπειδὴ δὲ δι' αὐτῶν

άνελαμβάνοντο πολλάκις χρηματικά ύποχρεώσεις εκ μέρους τών δημογερόντων, εις τό πρακτικόν τής εκλογής των επίθετο ειδική ρήτρα, διά τής οποίας τούς έδίδετο ύπόσχεσις ότι θ' άπεζημιούντο διά πάσαν χρηματικήν ζημίαν, τήν οποίαν ήθελον ύποστη χάριν τών κοινών ύποθέσεων.

Μεταξύ όμως τών σπουδαιότερων έργων τής κοινοτικής διοικήσεως ήτο ή **οικονομική διαχείρισις**, καί μάλιστα ή τών φόρων, τών τε διδομένων εις τόν κυρίαρχον ώς καί τών ύπέρ τής κοινότητος.

2

α) Ρήγα Βελεστινλή
Νέα Πολιτική Διοίκηση (1797)
(άρθρα 2, 5, 7, 10, 22)

Ρήγα Βελεστινλή
τά Δίκαια του 'Ανθρώπου
(άποσπάσματα)

"Άρθρον 2: Αύτά τά φυσικά δίκαια είναι: πρώτον, τό νά είμεθα όλοι ίσοι καί όχι ό ένας κατώτερος από τόν άλλον· δεύτερον, νά είμεθα έλεύθεροι καί όχι ό ένας σκλάβος του άλλου· τρίτον, νά είμεθα σίγουροι εις τήν ζωήν μας καί κανένας νά μήν ήμπορεί νά μάς τήν πάρει άδίκως καί κατά τήν φαντασίαν· καί τέταρτον, τά κτήματα, όπου έχομεν, κανένας νά μήν ήμπορεί νά μάς εγγίξει, αλλά νά είναι ιδικά μας καί τών κληρονόμων μας.

"Άρθρον 5: "Όλοι οί συμπολίται ήμπορούν νά έμβουν εις άξία καί δημόσια όφικια. Τά έλεύθερα γένη δέν γνωρίζουν καμμίαν άξίαν προτιμήσεως εις τάς εκλογάς των, παρά τήν φρόνησιν καί τήν προκοπήν, ήγουν κανένας, όταν είναι άξιος καί προκομμένος διά μίαν δημοσίαν δουλειαν, ήμπορεί νά τήν άποκτήσει. Έξ εναντίας δέ μήν δντας άξιος, αλλά χυδαίος, δέν πρέπει νά τω δοθει· διότι μήν ήξεύροντας, πώς νά τήν εκτελέσει, προσκρούει καί βλάπτει τό κοινόν μέ τήν άμάθειαν καί τήν ανεπιτηδειότητά του.

"Άρθρον 7: Τό δίκαιον του νά φανερώνομεν τήν γνώμην μας, τόσον μέ τήν τυπογραφίαν, όσον καί μέ άλλον τρόπον· τό δίκαιον του νά συναθροίζόμεθα ειρηνικώς· ή έλευθερία κάθε είδους θρησκείας, Χριστιανισμού, Τουρκισμού, 'Ιουδαϊσμού καί τά λοιπά, δέν είναι έμποδισμένα εις τήν παρούσαν διοίκησιν.

"Όταν έμποδίζονται αυτά τά δίκαια, είναι φανερόν, πώς προέρχεται τοϋτο από τυραννίαν ή πώς είναι άκόμη ενθύμησις του έξοστρακισθέντος δεσποτισμού, όπου άπεδιώξαμεν.

"Άρθρον 10: Κανένας άνθρωπος νά μήν έγκαλείται εις κριτήριον, νά μή πιάνεται από τούς ανθρώπους του κριτου καί νά μή φυλακώνεται κατ' άλλον τρόπον, παρά καθώς διορίζει ό νόμος· ήγουν: όταν πταίσει ό άνθρωπος καί όχι κατά τήν φαντασίαν καί ήέλθουν του κριτου. Κάθε κάτοικος όμως όταν κραχθει εις τήν κρίσιν ή κατά νόμον πιασθει από τούς ύπηρέτας του κριτηριου, πρέπει νά ύποταχθει ευθύς καί νά πηγαίνει νά κριθει· διατί άν άντισταθει καί δέν θέλει νά πηγαίνει εις τήν κρίσιν, γίνεται πταίστης· καί άρκετόν σφάλμα είναι, όταν ό νόμος κράξει κανέναν άνθρωπον καί εκείνος άντιτίσεται μέ τό

κακόν καί δέν ύπακούει νά πηγαίνει, όντας σίγουρος, ότι δέν παιδεύεται, άν είναι άθώος.

“Αρθρον 22: “Όλοι χωρίς εξαίρεσιν έχων χρέος νά ήξεύρουν γράμματα. ‘Η πατρίς έχει νά καταστήσει σχολεία εις όλα τά χωρία διά τά άρσενικά καί τά θηλυκά παιδιά. ‘Εκ τών γραμμάτων γεννᾶται ή προκοπή, μέ τήν όποϊαν λάμπουν τά ελευθέρα έθνη. Νά έξηγουται οί παλαιοί ιστορικοί συγγραφείς, εις δέ τάς μεγάλας πόλεις νά παραδίδεται ή γαλλική καί ή ιταλική γλώσσα· ή δέ έλληνική νά είναι άπαραίτητος.

(*Ρήγα, Νέα Πολιτική Διοίκηση, α΄ έκδοση, 1797*)

β) Άνω νύμου, ‘Ελληνική Νομαρχία

(1806), έκδοση Γ. Βαλέτα

(1957), σελ. 59:

«Η έλευθερία εύρίσκειται εις όλους, ώσάν όπου όλοι κοινώς τήν άφιέρωσαν εις τούς νόμους, τούς όποίους διέταξαν (=συνέταξαν) αυτοί οί ίδιοι, καί ύπακούοντάς τους καθείς ύπακούει εις τήν θέλησίν του, καί είναι ελευθερος».

γ) Άδ. Κοραή,

Σημειώσεις εις τό προσωρινόν πολιτεύμα τής ‘Ελλάδος

(τό Σύνταγμα τής ‘Επιδαύρου) του έτους 1822, έκδ. Θ. Βολίδου (1933), σελ. 39-40.

«Αφοϋ οί “Ελληνες λάβωσιν άνεσιν από τούς κατά του τυράννου πολέμους, διά νά συντάξωσιν όριστικώς τήν μέλλουσαν αυτών πολιτείαν, νά τήν συντάξωσιν, ακολουθοϋντες κατά πάντα τό πολιτικόν σύστημα τών ‘Αγγλαμερικανών, σύστημα, μαρτυρούμενον καί από τήν κρίσιν όλων τών πολιτικών φιλοσόφων, καί από τήν ισχυροτέρα πάσης αποδείξεως, τήν πείραν, ότι είναι παρα τάς σημερινάς όλας εύνομουμένας πολιτείας τό τελειότερον. ‘Εάν δέ τό ‘Ελληνικόν “Εθνος, έπιθυμεί νά συντάξη πολιτείαν, καί πολιτείαν άβασιλευτον, έχει... έτοιμον παραδείγμα ν’ ακολουθήση τής ‘Αγγλαμερικανικής πολιτείας τό σύνταγμα».

δ) Άδ. Κοραή, “Απαντα,

έκδ. Γ. Βαλέτα, Α2, σ. 783:

«Η ‘Ελλάς νά μείνη, ώς έψηφίσθη καταρχάς, άβασιλευτος καί Πολιτεία αυτόνομος, κυβερνωμένη από Βουλήν άντιπροσώπων εκλεγομένων κατ’ έτος από τόν λαόν... καί από Γερουσίαν εκλεγομένην κατά διετίαν... καί από ένα Κυβερνήτην κυβερνώντα τετραετίαν, κατά τόν Κυβερνήτην τής ‘Αγγλαμερικανικής Πολιτείας... Νά παρακαλέσωμεν δέ τούς Βασιλεις τής Εύρώπης νά μη μᾶς δώσουν βασιλέα καί μόνον νά ζητήσωμεν τήν Προστασίαν τών Γάλλων... μόνον δέ τούς Γάλλους νά δεχθῆ ή ‘Ελλάς Προστάτας της καί συμβούλους καί όχι άλλους».

3

Βλέπε πιό πάνω σημ. 1α (*Ν. Πανταζόπουλου*)

4

(α) Μεσσηνιακή Γερουσία τής 25 Μαρτίου 1825, πού μέ τήν Πράξη τών Καλτε(τ)ζών (26 Μαΐου 1821) διευρύνεται σέ Πελοποννησιακή Γερουσία. Βλέπε καί τήν επόμενη σημείωση 5.

(β) Γερουσία τής Δυτικής ‘Ελλάδος. Στίς 4 Νοεμβρίου 1821, μέ πρωτοβουλία του

Ἄλ. Μαυροκορδάτου, συνήλθε στό Μεσολόγγι συνέλευση 30 ἀντιπροσώπων τῆς Δυτικῆς Στερεᾶς. Περάτωσε τό ἔργο της στίς 9 Νοεμβρίου ψηφίζοντας τόν **Ὁργανισμόν τῆς Γερουσίας τῆς Δυτικῆς Χέρσου Ἑλλάδος**, μέ τόν ὁποῖο συγκροτήθηκε τοπική προσωρινή Διοίκησις, πού ἡ θητεία της ὀριζόταν ὡς ὅτου «ὀργανισθῆ ἡ σταθερά (κεντρική) διοίκησις». (Βλέπε: Ἄ. Μάμουκα, *Τά κατά τήν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος*, Α' 26 καί ἐξῆς).

- (γ) Γερουσία τῆς Ἀνατολικῆς Ἑλλάδος ἢ Ἄρειος Πάγου. Στίς 15 Νοεμβρίου 1821 συνήλθε στά Σάλωνα ὑστερα ἀπό πρωτοβουλία τοῦ Θ. Νέγρη ἡ Συνέλευση 70 ἀντιπροσώπων τῆς Ἀνατολικῆς Στερεᾶς. Ψήφισε τή **Νομικήν Διάταξιν τῆς Ἀνατολικῆς Χέρσου Ἑλλάδος ἢ Ὁργανισμόν τοῦ Ἀρείου Πάγου** (Βλέπε, Ἄ. Μάμουκα, *τά κατά τήν Ἀναγέννησιν*, Α' 43 καί ἐξῆς).
- (δ) Οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Κρητῶν στούς Ἀρμένους (22 Μαΐου 1822) ψήφισαν τό **Προσωρινόν Πολίτευμα τῆς Νήσου Κρήτης**, ἔχοντας αὐτοί ὡς πρότυπο τό Σύνταγμα τῆς Ἐπιδαύρου πού εἶχε προηγηθεῖ (Βλέπε, Μάμουκα, *δ.π.*, Γ' 122 καί *πέρα*).

Πάντως ἡ Β' Ἐθνοσυνέλευση (ὅπως θά δοῦμε στό ἐπόμενο κεφάλαιο) ἔκρινε ἀναγκαῖο νά καταργήσῃ ὄλους τοὺς τοπικούς ὀργανισμούς, τίς ἀντίστοιχες Γερουσίες καί Διοικήσεις.

5

Σχετικά μέ τήν Πράξη τῶν Καλτετζῶν παραθέτομε:

(α) **Ἀφήγησις τοῦ Ἰ. Φιλήμονα**

(*Δοκίμιον Ἱστορικόν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως*, Γ' 293-4):

«Μόλις περί τά τέλη Μαΐου καί μετά τήν κρίσιμον μάχην τοῦ Βαλτεσίου συνήλθον ἐν τῇ ἱερᾷ μονῇ τῶν Καλτετζῶν πολλοί διαφόρων ἐπαρχιῶν τῆς Πελοποννήσου πρόκριτοι καί τινες ὀπλαρχηγοί ἀμοιβαίως εἰδοποιηθέντες. Ἐκλογαί τακτικάί καί πληρεξουσιότητες οὐδαμοῦ χῶραν ἔλαβον οὐχί ὡς ἀνοουμένης τῆς ἀρχῆς αὐτῆς ἐν ἡ τὸ ἐν χρήσει δημογεροντικόν σύστημα· ἐστηρίζετο, ἐπί τῆς ἐκλογῆς, καίτοι ἐνεργουμένης ἀτελῶς, ἀλλ' ὡς μὴ **συγχωρουμένου ἐκ τῶν περιστάσεων μέτρου τοιοῦτου. Καί ἄλλως δέ, τινες** ἄλλοι ἠθέλον ἔχειν τότε τάς ψήφους τῶν ἐπαρχιῶν, ἐάν αὐταί ἡσύχαζον ἐκ τοῦ πολέμου καί ἐψηφοφόρου; Πραγματικῶς ἀπό τῆς συνελεύσεως ταύτης ἔλιπον **διάφορα πρόσωπα ὑπολήψεως** καί ἐπιρροῆς, ἡ ὡς ἀναγκαιότερα ὄντα ἐν τοῖς στρατοπέδοις, ἡ ὡς προφυλάσσοντα ἑαυτά ἀπό τοιοῦτων πρώτων δοκιμῶν· ἐν συνόλῳ ὅμως ἐπαρουσίαζεν αὐτῇ ἐξοχόν τι, διότι **ἀντιπροσέπειε τήν πολιτικὴν ἀνάστασιν** τῆς Ἑλλάδος μετά δουλείαν σκληρὰν τοσοῦτων αἰῶνων.

Προεδρεύοντος τοῦ Πέτρου Μαυρομιχάλου αὐτοδικαίως καί γραμματεῦντος τοῦ Ρήγα Παλαμίδου **αὐθορμήτως**, ἡ συνέλευσις αὐτῇ **ἐπὶ μίαν** ὡς ἐγγιστα διήρκεσεν ἐβδομάδα, ὡς ἀρξαμένη καί περαιώσασα τάς ἐργασίας ἑαυτῆς διὰ μιᾶς πράξεως, ἦν ὠνόμασεν **ἀποδεικτικόν καί κυρωτικόν γράμμα**. Τό πρακτικόν τοῦτο, συντεταγμένον καθ' ὄν ἐγράφοντο τύπον τὰ ἐφοδιαστικά τῶν δημογερόντων καί προεστώτων τῶν ἐπαρχιῶν, **περιεῖχε τό ἄλφα καί τό ὦμεγα** τῶν γενομένων σκέψεων. Ἀντί παντός ἄλλου τίτλου ἔφερεν ἐπὶ κεφαλῆς τό γλυκύ καί περιληπτικόν ὄνομα *«Πατρίς»* καί ὡς ἐξ ὀνόματος αὐτῆς περιεῖχε μέν τὰ διοικήσοντα πρόσωπα, ὠρίζε δέ καθήκοντα καί ὀδηγίας τινάς διὰ φράσεων γενικῶν, καί ὡς κορωνίδα ὄλων ἐπέθετε τήν ἀμοιβαίαν ἠθικὴν πίστιν μεταξὺ

Γερουσίας καί λαού, ὃν ἐκάλει «**δήμον**». Πάν ἄλλο **ἀπεταμειέτο εἰς τήν παρά τῆς θείας προνοίας φώτισιν** τῶν κεκλημένων εἰς τήν διοίκησιν τοῦ τόπου.

Συγκροτηθεῖσα ἡ συνέλευσις αὕτη ἐν τῷ μέσῳ τῆς κλαγγῆς τῶν ὄπλων, **προῦρίσται βεβαίως, ὅπως ἀποφασίση ἄνευ παρατάσεων καί ἀκριβολογιῶν ἀπλουστάτην τινά διοικητικὴν σύνθεσιν· ἄλλ' ὁμως τοιαύτη πίστις καί τόσῳ ἀπόλυτος παραχώρησις ἐξουσίας ἐμφαίνουσι καθαρώς, οἷαν ἔσωζον οἱ ἄνθρωποι αὐτῆς θρησκευτικὴν προσήλωσιν πρὸς τὸ ὑπέρτατον "Ὀν, ἀνατιθέμενοι τὰ ὄργανα τῆς νέας καθισταμένης ἐξουσίας εἰς μόνην τήν συνειδησιν ἑαυτῶν καί εἰς τήν ὁδηγίαν τοῦ ὑπερτάτου τούτου "Ὀντος».**

(β) Ἀφήγησις τοῦ Ν. Σπηλιάδη
(Ἀπομνημονεύματα, Α', 143-144)

Μετά τήν ἐν Βαλτέτσι νίκην ἤλθε καί ὁ Π. Μαυρομιχάλης μέ ἑκατόν Μανιάτας εἰς τὸ Λεοντάρι, ὅπου ἀπῆλθον καί τινες τῶν προκρίτων τῆς Πελοποννήσου, καί παραλαβόντες αὐτόν, μετέβησαν **εἰς τήν μονὴν τῶν Καλτεζιῶν**, καί αὐτόθι συνηλθον καί ἄλλοι, **ἄλλοι δὲ οἱ τυχόντες**, καί σκεψάμενοι περὶ τῶν κοινῶν συμφερόντων, ζητήσαντες καί λαβόντες τήν γνώμην τῶν προκρίτων Ὑδρας καί Σπετσῶν, **ἐσύστησαν Γερουσίαν**, καί **ἐψήφισαν** πρόεδρον αὐτῆς τὸν Μαυρομιχάλην, κατὰ τὸ ἐπόμενον **ἔγγραφον**·

«Ἀριθμός πρῶτος, πατρίς.

»Ἡ γενικὴ εὐταξία τῶν υποθέσεων τῆς πατρίδος μας Πελοποννήσου καί ἡ αἰσία ἔκβασις τοῦ προκειμένου ἱεροῦ ἀγῶνος περὶ τῆς σεβαστῆς ἐλευθερίας τοῦ γένους μας, ἐπειδὴ καί ἀναγκαίως ἀπῆτουν τήν γενικὴν συνέλευσιν καί σκέψιν, συνηθοῖσθημεν ἐπὶ τούτῳ οἱ ὑπογεγραμμένοι ἀπὸ μέρους τῶν ἐπαρχιῶν μας, ἔχοντες καί τήν γνώμην καί ὅλων τῶν λοιπῶν ἀπόντων μελῶν, κατὰ τήν σεβαστὴν μονὴν τῶν Καλτεζιῶν, κατ' εὐλογον κοινήν ἡμῶν γνώμην καί ἀπόφασιν καί ὅλων τῶν ἀπόντων, ἐκλέξαντες τοὺς φιλογενεστάτους κυρίους, τόν τε ἅγιον Βρεσθένης Θεοδῶρητον, Σωτήριον Χαραλάμπους, Ἀθανάσιον Κανακάρην, Ἀναγ. Παπαγιαννόπουλον, Θεοχάρην Ρέντην καί Ν. Πονηρόπουλον, καθ' ὑπακοήν καί συγκατάνευσιν καί αὐτῶν εἰς τήν κοινήν ἡμῶν ταύτην πρότασιν. Τοὺς διοριζόμεν δέ νά παρευρίσκωνται μετὰ τοῦ ἐνδοξοτάτου κοινου ἀρχιστρατήγου μας Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, καί πάντες οἱ ἄνωθεν ἐπέχοντες τήν Γερουσίαν ὄλου τοῦ δήμου **τῶν ἐπαρχιῶν τῆς Πελοποννήσου**, προηγουμένου τῆς ἐνδοξότητος του, νά συσκέπτωνται προβλέπωσι καί διοικῶσι καί κατὰ τὸ μερικόν καί κατὰ τὸ γενικόν ἀπάσας τὰς υποθέσεις, διαφορὰς καί πᾶν ὅ, τι συντείνει εἰς τήν κοινήν εὐταξίαν, ἁρμονίαν, ἐξοικονομήσιν τε καί εὐκολίαν τοῦ ἱεροῦ ἀγῶνός μας καθ' ὅποιονδήποτε τρόπον ἡ θεία πρόνοια τοὺς φωτίσει καί γνωρίσωσιν ὠφέλιμον, ἔχοντες κατὰ τοῦτο πᾶσαν πληρεξουσιότητα χωρὶς νά ἔμπορη τῆς ὕ' ἀντιτείνῃ ἢ νά παρακούσῃ εἰς τὰ νεύματα καί διαταγὰς των· καί τοῦτο τὸ ὑπούργημα των καί ἡ ἡμετέρα ἐκλογή θέλει διατρέξει, καί θέλει ἔχει τὸ κύρος μέχρι τῆς ἀλώσεως τῆς Τριπολιτσᾶς καί δευτέρας κοινῆς σκέψεως. Καί περὶ μὲν τῆς ἀπὸ τὸ μέρος των εὐλικρινοῦς, ἀπαθοῦς, καί μετὰ τῆς δυνατῆς ἐπιμελείας καί σκέψεως εἰς τὸ ἄνωθεν ὑπούργημά των ἐξακολουθίας, καθὼς καί τῆς ἀπὸ τὸ μέρος ἡμῶν τε καί ὅλων τῶν ἀπόντων ὑπακοῆς καί ἄνευ τινος ἀντιστάσεως, προφασιολογίας καί ἀναβολῆς τῆς ἐξακολουθίας καί ἐνεργείας τῶν νευμάτων καί διαταγῶν των, ἐλάβομεν ἀμφοτέρω τὰ μέρη τὸν **πρέποντα ὄρκον** ἐνώπιον τοῦ Ὑψίστου Θεοῦ, ἐν βάρει συνειδότος καί τῆς τιμῆς μας, καί οὕτως ἐπεδόθη αὐτοῖς τὸ παρὸν ἐνυπόγραφον ἀποδεικτικόν καί κυρωτικόν γράμμα μας. **1821 μαΐου 26.**

«Έλους Ἄνθιμος, Π. Κρεββατᾶς, Δ. Καραμάνος, Π. Ζαφειρόπουλος, Ἄθ. Γρηγοριάδης, Ἄθ. Κ. Κυριακός, Πέτρος Σαλομώνος, Μανόλης Μελετόπουλος, Μιχάλης Κομητᾶς, Βασίλειος Σακελλαρίου, Ἄναγν. Παπαγεωργίου, Ν. Πετιμεζᾶς καί ἀδελφοί μου, Κωνστ. Χρυσανθακόπουλος καί ἀδελφοί, Δημ. Μέλιος μετὰ τῶν λοιπῶν καπιτανέων Ἀρκαδίας, ὁ Πρωτοσύγκελλος Ἄμβρόσιος τοῦ ἀγίου Χριστιανουπόλεως, Κανέλλος Δελιγιάννης, Ν. Ταμπακόπουλος, Δ. Παπασιώνης, Κωνστ. Ζαφειρόπουλος, Ν. Σπηλιωτόπουλος, Παναγ. Μερικάς, Θεοδ. Πουλόπουλος, Παναγ. Γολόπουλος, Σακελλάριος Παπαφώτου, Γ. Ἀγαλόπουλος, Ἄναγν. Τζιορτζάκης, Ν. Παλλαδᾶς, Ἄθανάσιος Κυριακός, Ρήγας Παλαμίδης, Παπαπαναγιώτης Παπαλεξίου».

Ἡ Γερουσία αὐτή **μετέβη εἰς Στεμνίτζαν**, κωμόπολιν τῆς Καρυταίνης, ὡς εἰς τόπον παρέχοντα ἡσυχίαν καί ἀσφάλειαν, διὰ τὴν ἐνεργῆ τὰ χρέη τῆς **ἐπομένως ἦλθεν εἰς τὰ Τρίκορφα**, ὅπου καί διέμενε. Διέταξε δὲ καί συνεστήθησαν εἰς ὅλας τὰς ἐπαρχίας τοπικά συστήματα, εἰς ἄλλας μὲν Ἐφορεῖαι, εἰς ἄλλας δὲ Δημογοροντεῖαι εἰς δὲ τὴν Καλαμάταν διωρίσθησαν δώδεκα καί ὠνόμασθησαν Σύγκλητος. Προσέλαβον δὲ καί γραμματεῖα, τὸν ὅποιον ὠνόμασαν **Ἀρχικαγγελάριον**. Τὰ δὲ χρέη τῶν συνίσταντο εἰς τὸ νὰ φροντίζωσι διὰ τὴν εὐταξίαν καί ἡσυχίαν τοῦ τόπου, διὰ τὴν ἀποστολὴν εἰς τὰ στρατόπεδα τῶν δυναμένων νὰ φέρωσι τὰ ὄπλα πολιτῶν, καί τὴν προμήθειαν τῶν τροφῶν καί πολεμοφοδίων καί λοιπῶν ἀναγκαιῶν· ἡ δὲ Γερουσία δὲν ἦτον ἀσυντελής εἰς τὸ ἔθνος...]

6

Σημειώθηκαν διάφορα ἐπεισόδια (στά βέρβαινα, στά Τρίκορφα) τὸ καλοκαίρι τοῦ 1821 (ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀφίξη τοῦ Δ. Ὑψηλάντη) μεταξύ προκρίτων ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος καί ὀπληρχηγῶν καί στρατιωτῶν ἀπὸ τὸ ἄλλο.

Παραθέτουμε σχετικές ἀφηγήσεις τῶν:

(α) Ν. Σπηλιάδης

Ἄπομνημονεύματα

(Α' 203-13)

Ἐν ᾧ δὲ ὁ Γ. ἐπίτροπος (ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης) τῆς Ἀρχῆς, ὡς ἐγκληματίας ἢ ὡς αἰχμάλωτος πολέμου θεωρούμενος ὑπὸ τῆς Αὐστρίας, καθεῖργεται, ὁ πληρεξούσιος ἐκείνου Δημήτριος Ὑψηλάντης ἔφθασεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, καί **τὴν 8 ἰουνίου** ἀπέβη εἰς τὴν νῆσον Ὑδραν, συνωδευμένος ἀπὸ τὸν Παναγιώτην Α. Ἀναγνωστόπουλον, τὸν Ἄλ. Κατακουζινόν, τὸν Γ. Τυπάλδον Κοζάκη καί ἄλλους. Ἐφθασε δὲ ὅτε ἡ παρουσία του, πρὸ πάντων διότι τὸ κίνημα τοῦ ἀδελφοῦ του ἀπεδοκιμάσθη ἀπὸ τὸν Αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρον, δὲν ἦτο δυνατόν ν' ἀποτελέσῃ εὐχῆς ἀξία δι' ἑαυτὸν καί διὰ τὴν πατρίδα, καθότι εἶπετο νὰ περιμένῃ ἀπὸ τὴν τύχην ἐκείνου τὴν δύναμίν του· καί μ' ὄλον τοῦτο εἰς τὴν ἐνεστώσαν τῶν πραγμάτων κατάστασιν ὠφέλησε μεγάλως, ἐπειδὴ οἱ μὲν Τούρκοι ἀκούσαντες ὅτι ὁ Ὑψηλάντης ἔφθασεν ἀπὸ τῆς Ῥωσσίας, ἀπενεκρώθησαν, συμπεράναντες ὅτι ἡ ἐπανάστασις τῶν Ἑλλήνων ἦτον ἔργον τῆς Ῥωσσίας, ὡς ἐπιμόνης καί ὁ Σουλτάνος καί ἅπανα ἡ Εὐρώπη τοιαύτην τὴν ἐθεώρησαν· οἱ δ' Ἕλληνες ἐν γένει ἤλπισαν ἰσχυρὸν πλεόν νὰ ἐπιτύχωσιν εἰς τὸν ἀγῶνα των....

Παρουσιασθεῖς εἰς Ὑδραν ὡς πληρεξούσιος τοῦ Γ. ἐπιτρόπου τῆς Ἀρχῆς, ὑποδέχεται καί ἀναγνωρίζεται ὑπὸ τῶν προκρίτων· μεταβαίνει εἰς Σπέτσας καί ἀναγνωρίζεται ὡσαύτως· ἐκεῖθεν μεταβαίνει εἰς Ἄστρος συνωδευμένος μὲ τὸν ἐπίσκοπον Βρεσθένης, ἐπὶ τούτῳ σταλέντα ὑπὸ τῶν Πελοποννησίων, ὅπου, ἀφ' οὗ τὸν ὑπεδέχθησαν τὰ μέλη τῆς Γερουσίας καί πολλοὶ τῶν προκρίτων τῆς

Πελοποννήσου καί τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος καί τῶν Νήσων, καί τῶν ὀπλαρχηγῶν καί στρατιωτῶν, μετέβησαν ὅλοι εἰς τό ἐν Βερβένοις στρατόπεδον νά συμβουλευθῶσι περὶ τῶν πραγμάτων. Αὐτόθι ὁ Ὑψηλάντης ἀνέγνω τό ἔγγραφο, δι' οὗ ἀποκαθίστατο πληρεξούσιος τοῦ Γ. ἐπιτρόπου τῆς Ἀρχῆς, καί οἱ Ἕλληνες ἐπευφήμησαν.....

Τότε οἱ ὀλιγαρχικοὶ τὸν διεφιλονείκησαν τό δικαίωμα τῆς ἐπ' ὀνόματί του παραδόσεως τοῦ εἰρημένου φρουρίου, τὸν εἶπον ὅτι ἔπρεπε νά παραδοθῆ ἐν ὀνόματι τοῦ ἔθνους, καί τὸν διδουσι νά ἐννοήσῃ ὅτι δέν τὸν ἀναγνωρίζουσι ὡς τοιοῦτον ὁποῖος ἐπαρουσιάσθη, καί δέν τὸν παραχωροῦσι τὴν ἐξουσίαν, τὴν ὁποίαν ἐν ὀνόματι τῆς Ἀρχῆς τῆς ἑταιρείας ἀντιποιεῖται. **Αὐτοὶ ζητοῦσι νά ἐπικυρώσῃ τὴν Γερουσίαν των**, νά διευθύνῃ δέ τὰ πράγματα, καί νά κινή τὰ στρατεύματα, παρά τῶν συγγενῶν καί τῶν οἰκείων των διοικούμενα, **κατὰ τὰς ἀποφάσεις** τῆς Γερουσίας, ἥτις ἔμελλε νά ἦναι τό συμβούλιόν του· πρὸ ὀλίγου μάλιστα ἐφρόνον νά τὸν ψηφίσωσι καί αὐτὸν ἀπλοῦν μέλος, μίαν καί μόνην ψῆφον ἔχοντα εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς. Ὁ δὲ Ὑψηλάντης κατὰ τὴν ἔννοιαν τοῦ τίτλου, *πληρεξούσιος τοῦ Γ. ἐπιτρόπου*, ἀναπτυχθεῖσαν ὑπὸ τοῦ Νεοφύτου Βάμβα, τὸν ὁποῖον ἔχει ἀρχικαγγελλάριον καί σύμβουλον, **ἐννοεῖ νά ἦναι ὑπέρτατος ἄρχων** καί νά διευθύνῃ τὰ τε πολιτικά καί τὰ πολεμικά κατὰ τινὰς ὁρους· νά ἦναι δὲ ὁ πληρεξούσιος ἀρχιστράτηγος τῆς Ἑλλάδος, καί τὰ στρατεύματα νά ἐξαρτῶνται καί νά διευθύνωνται ἀπολύτως ἀπὸ αὐτόν· θέλει καί νά διορισθῆ ἀντὶ τῆς Γερουσίας εἰδὸς τι συμβουλίου, νά χρησιμεύσῃ ὡς φροντιστήριο, διὰ νά προμηθεύῃ τ' ἀναγκαῖα διὰ τὸν πόλεμον...

Ὁ Ὑψηλάντης δίδει καί **ἔγγραφον σχέδιον** εἰς τέλος, διαλαμβάνον «Νά συστηθῶσιν ἐφορεῖαι εἰς τὰς εἰκοσιτέσσαρας ἐπαρχίας τῆς Πελοποννήσου, ἐκλεγομένων πέντε ἐφόρων ἐκ τῶν ἐγκριτοτέρων καί φρονιμωτέρων, οἵτινες νά φέρωσιν ἔγγραφον πληρεξουσίητος ὑπὸ τῶν ἐκλογῶν, καί νά διδῶσιν ἐγγράφως ὑπόσχεσιν εἰς τὸν πληρεξούσιον περὶ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν χρεῶν των. Οἱ ἔφοροι οὗτοι νά ἐκλέξωσιν ἀναμεταξύ των τὸν ἀξιώτερον καί νά τὸν στείλωσι μέλος τῆς γενικῆς βουλῆς μέ πληρεξουσιότητα, καί ἡ ἐκλογή του νά ἐπικυρόνεται ἀπὸ τὸν πληρεξούσιον· οἱ λοιποὶ τέσσαρες ὁ μὲν νά φροντίσῃ διὰ τὰς τροφὰς καί λοιπὰ ἀναγκαῖα τοῦ στρατοῦ· ὁ δὲ νά στρατολογή καί νά προμηθεύῃ πυρτιδα καί λοιπὰ διὰ τὸν πόλεμον· ὁ δὲ νά προμηθεύῃ τὰ ἀναγκαιούντα φορτηγὰ ζῶα· ὁ δὲ νά εἰσπράττῃ τὰς συνεισφορὰς τῶν ὁμογενῶν καί τὰ παρά τῆς βουλῆς διορισθησόμενα δοσιμὰτα. Οὗτοι νά ἔχωσιν ὑποεφόρους εἰς τὰς πόλεις καί τὰ χωρία ἐκάστης ἐπαρχίας, οἵτινες νά ὑποτάσσωνται εἰς τὰς διαταγὰς τῆς βουλῆς. **Οἱ εἰκοσι τέσσαρες** ἔφοροι ἀποτελοῦσι τὴν βουλήν, καί πρόεδρος ταύτης εἶναι ὁ πληρεξούσιος· ἐνεργοῦσι διὰ τῶν πλειόνων ψήφων, καί εἰς διχοψηφίαν ἢ ψῆφος τοῦ προέδρου ὑπερισχέει· ἐξ ὧν οἱ μὲν διορίζονται ταμίαι ὑπόλογοι τῶν εἰσπραττομένων κατὰ μῆνα· οἱ δὲ νά εἰσπράττωσι τὰ δοσιμὰτα, οἱ δὲ νά δαπανῶσιν, οἱ δὲ νά προνοῶσι τῶν ἀναγκαίων τοῦ στρατοῦ· οἱ δὲ νά φροντίζωσι τὴν σύναξιν τῶν γεννημάτων ἀπὸ τὰ τουρκικὰ κτήματα καί ἄλλων τακτικῶν δοσιμάτων εἰς προϊόντα τῆς γῆς. Ἡ ἐθνικὴ βουλὴ θέλει εἶναι τὸ ἀνώτατον κριτήριο· οἱ ἔφοροι θ' ἀποτελῶσι τό δεύτερον κριτήριο, καί οἱ ὑποἔφοροι τό τρίτον. Ὁ πληρεξούσιος ἔχει τό δικαίωμα τῆς χάριτος ἢ τοῦ μεταβάλλειν τὴν ποινήν τοῦ θανάτου.» **Ἄλλ' οἱ ὀλιγαρχικοὶ προβάλλουσι ἰδικόν των σχέδιον ὡς ἐκ μέρους τοῦ λαοῦ.** «Ὁ λαός ἐκάστης ἐπαρχίας νά ἐκλέγῃ τοὺς ἀξιώτεροισι τῶν κατοίκων διὰ τῶν ψήφων, καί νά τοὺς δίδῃ πληρεξουσιότητα διὰ νά ἐκλέξωσι τοὺς γενικοὺς ἐφόρους ἐξ τὸν ἀριθμόν· οὗτοι δὲ μὲ τοὺς παρά τοῦ λαοῦ

έκλελεγμένους νά ἐκλέξωσι τούς ὑποεφόρους τῶν πόλεων καί χωριῶν. Οἱ Γ. ἔφοροι νά φροντιζῶσι διὰ τήν οικονομίαν καί κυβέρνησιν τῆς τε πολιτικῆς καί στρατιωτικῆς, καί εἰς τοῦτο θέλουν ὀδηγεῖ καί διατάττει καί τούς ὑποεφόρους. Οἱ Γ. ἔφοροι θέλουν ἐκλέγει τόν ἀξιώτερον ἀναμεταξύ των καί νά τόν στέλλωσι μέλος τῆς Γερουσίας τῆς Πελοποννήσου. Οἱ σταλησόμενοι ἐξ ἐκάστης ἐπαρχίας εἰκοσιτέσσαρες Γερουσιασταί μετὰ τοῦ ἐνδοξοτάτου Π. Μαυρομιχάλη, προηγουμένου κατὰ τό ἐν Καλιτζαίαι γενόμενον σύστημα, θέλουν ἐπέχει τήν Γερουσίαν τοῦ λαοῦ τῆς Πελοποννήσου. Αὕτη δέ ἡ Γερουσία νά παρευρίσκεται μετὰ τοῦ Ὑψηλοτάτου πρίγκιπος Δημητρίου Ὑψηλάντου, ἀπεσταλμένου παρὰ τοῦ Γ. ἐπιτρόπου τῆς Ἀρχῆς, καί συμφώνως νά σκέππωνται καί μέ ψήφους ν' ἀποφασίζωσι καί διοικῶσι τά πολιτικά καί στρατιωτικά εἰς τρόπον ὥστε **μήτε** ἡ Γερουσία νά ἐνεργῆ τι χωρίς τήν συγκατάθεσιν τοῦ πρίγκιπος, **μήτε** ὁ πρίγκιψ χωρίς τήν συγκατάθεσιν τῆς Γερουσίας. Πάντες οἱ Γερουσιασταί θέλουν εἶναι **ισόψηφοι**: ὁ δέ πρίγκιψ θέλει εἶναι πρόεδρος καί νά ἔχη τήν ὑπεροχὴν περισσώτερον μίαν ψῆφον, καί αἱ περισσώτεροι ψῆφοι θέλουν ἔχει τήν κυριότητα» δικαίωμα τῆς χάριτος δέν τόν ἔδωκαν· εἰς δέ τὰ περί τῶν κριτηρίων δέν διεφώνουν. **Μετὰ** **πολλὰς φιλονεικίας τὰ πράγματα συνεβίβασθησαν εἰς τό φαινόμενον, καί ἀπεφασίσθη νά μείνῃ προσωρινῶς τό καθεστῶς σύστημα τῆς Γερουσίας**, προστιθεμένων τοῦ τε Γερ. Π. Πατρῶν, τοῦ Ἀσμη. Ζαίμη καί τοῦ Γεωργίου Παγωνοπούλου· νά μεταβῆ δ' αὕτη εἰς τήν ἐπαρχίαν Καλαβρυτῶν, ὅπου ἐκρίθη ἀρμοδιωτέρα ἢ διαμονή τῆς, καί ἐπομένως οἱ πρόκριτοι τῆς Ἀχαΐας ἀνεχώρησαν, μεθ' ὧν καί τὰ νεωστί διορισθέντα μέλη τῆς Γερουσίας, διὰ νά ἐπιμαρῶσι τ' ἀπαιτούμενα εἰς ὑποδοχὴν τῆς Κυβερνήσεως. Οἱ **πλειότεροι τῶν ὀλιγαρχικῶν**, τῆς Πελοποννήσου πρό πάντων, ἄμα λαβόντες τὰ ὄπλα **ἐφαντάσθησαν νά συστήσωσι τόν τιμαριτισμόν εἰς τήν Ἑλλάδα**, ἀμειβόμενοι μέ τήν ἐξουσίαν καί δύναμιν τῶν Τούρκων τοπαρχῶν εἰς τὰς ἐπαρχίας ἕκαστου, ἀντὶ τῆς ἐξουσίας καί δυνάμεως τῆν ὅποιαν ἔχον ὡς προεστῶτες ὑπὸ τούτοις Τούρκους· ἀλλ' οἱ τιμαριῶται τῆς Τουρκίας καί τῆς Εὐρώπης ἦσαν πολυκλήμονες, καί ἔχον ὑποχείριους τούς κατοικοῦντας εἰς τὰ τιμάρια των καί καλλιεργούντας τὰς γαίας των, καί τούς μετεχειρίζοντο καί εἰς τόν πόλεμον· εἶχον ἄρα πραγματικὴν δύναμιν· εἶχον πλοῦτη, εἶχον καί ὄπλα· ἦσαν καί οἱ ἴδιοι πολεμικοί, καί δέν ἤθελον νά ἐξαρτῶνται αἰ ζωαί καί τὰ υπάρχοντά των ἀπὸ τῆν ὑπερτάτην ἐξουσίαν τῶν βασιλέων. Ἄπαντες οὗτοι ἠνώθησαν εἰς ὅλα τὰ μέρη τῆς Εὐρώπης κατ' αὐτῆς τῆς ἐξουσίας, καί τήν ἰδίαν ἐξουσίαν ἐξήσκησαν ἐπὶ τῶν ὑπηκόων των αὐτῶν, καί ἡ Εὐρώπη διωκῆθη πλέον ἢ πεντακόσια ἔτη κατ' αὐτὸν τόν τρόπον. **Τόν τιμαριτισμόν ἀσπάζονται καί οἱ ὀλιγαρχικοὶ εἰς τήν Ἑλλάδα**· ἀλλ' εἶναι πρό πάντων πτωχοί· ἂν δέ τινες ἔχωσιν ὀλίγα κτήματα, τὰ ἐξ αὐτῶν εἰσοδήματα δέν ἐπαρκοῦσιν εἰς τὰς ἀνάγκας των. Ἐφαντάσθησαν λοιπόν νά ἔχωσιν ὑπὸ τήν διοίκησίν των τὰ ὄπλα τῶν ἐπαρχιῶν, καί διὰ τῶν ὄπλων νά κατακυριεύσωσιν εἰς αὐτάς **ἀποκαθιστάμενοι βασιλίσκοι**, καί ν' ἀρπάξωσι διὰ τῶν ὄπλων τὰ δημόσια εἰσοδήματα, καί διὰ τούτων νά διατηρῶσι καί τὰ ὄπλα αὐτά, καί τήν πολιτικὴν ἐξουσίαν εἰς ἑαυτούς. Ὁ δ' ἀρχηγός τῆς Ἑλλάδος, ἡ ἡ Κυβερνήσις τοῦ ἔθνους νά μὴ δύναται νά διατάξῃ ἢ νά ἐνεργήσῃ, εἰμὴ δ, τι ἂν τήν ὑπαγορεύσωσιν αὐτοί, καί ὅταν θελήσωσι, νά τήν καταπολεμῶσιν ὅλοι ὅμοι, ἢ καί νά καταπολεμῶσιν ἀλλήλους, ἐνασχολοῦντες ἀεὶποτε τό ἔθνος εἰς ἐμφυλίαν παραχῆς καί αἰματοχυσίας. Διὰ τοῦτο **ἀφ' οὗ ἦλθεν ὁ Ἀναγνώστης Δελιγιάννης εἰς τὰ Τρίκορφα, ἐπιπλήττει τόν ἀδελφόν του Κανέλλον παραχωρήσαντα εἰς τόν Κολοκοτρώνην τὰ ὄπλα (= τὴν ἀρχηγίαν τῶν ἐνόπλων) τῆς ἐπαρχίας Καρυταίνης**, ὡς ἂν εἰ ἀνήκον

οί Καρυτινοί εις τήν οικογένειάν των, καί ἐχρεώστων νά διοικῶνται παρ' αὐτῶν, ἄν καί ἀπολέμων, εις τόν πόλεμον. Ἄλλ' ὁ μέν Κανέλλος κατ' ἐκείνην τήν περίστασιν τοῦ περὶ τῶν ὄλων ἐπικειμένου κινδύνου **ἔδειξε καί φρόνησιν καί ἀγάπην πρὸς τήν πατρίδα, προθυμηθεῖς** νά ψηφισθῆ ὑπὸ τῶν προκρίτων ἀρχιστράτηγος καί νά διοικῆ τὰ ὅπλα τῆς ἐπαρχίας ἐκείνης ὁ γέρον Κολοκοτρώνης, ὁ ἄνθρωπος τῆς ἐπαναστάσεως εις τήν Πελοπόννησον, ὁ καί παρὰ πάντων πολέμαρχος θεωρούμενος. Οἱ δ' "Ἕλληνες, οἵτινες ἔλαβον τὰ ὅπλα, ἀποφασίσαντες νά ἀποθάνωσιν ἢ νά ζήσωσιν ἐλεύθεροι, πρὸ πάντων οἱ μυρίους ὑποστάστες κινδύνους διὰ νά ἐπαναστήσωσι τὸ ἔθνος κατὰ τῶν τυράννων, καί μάλιστα ὁ ἀρχιμανδρίτης **Δικαῖος, ὁ Ἄναγνωσταράς καί ἄλλοι ἐταῖροι ἐνθουσιασταὶ τῆς ἐλευθερίας,** μεταξύ τῶν ὁποίων εἰσὶν οἱ φρονούντες ὅτι οἱ πλείότεροι τῶν ὀλιγαρχικῶν ἐτυράννων τούς χριστιανούς πολὺ ἀπανθρωπότερον ἢ οἱ Τοῦρκοι, ὅτι δέν θ' ἀπομάθωσιν ὅ,τι ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ἔμαθον ἐν ᾧ μάλιστα ἐγήρασαν εις τὰς ἔξεις των, καί ἐπομένως **δέν ἀγαπῶσι τὴν ἰσονομίαν καί τὴν ἐλευθερίαν·** θεωροῦντες δέ ὅτι εις τὰς πολιτικὰς μεταβολὰς εἶν' ἀδύνατον νά στερεωθῆ νέα τάξις πραγμάτων, ἄν δέν καθαρισθῆ ἡ πόλις ἀπὸ τούς εὐρίσκοντας τήν τροφήν καί τήν ζωὴν των εις τήν παλαιάν· βλέποντες τούς ὀλιγαρχικούς ὅτι φιλονεικοῦσι περὶ τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας καί τῆς δυνάμεως τῶν ὄπλων μέ τόν Ὑψηλάντην, καί θέλουσι νά τόν ὑποβάλωσιν εις τὰς ἀποφάσεις τῆς Γερουσίας των, καί ἀντιποιοῦνται τὰ ὅπλα τῆς πατρίδος· συλλογιζόμενοι ὅτι αὐτός εἶναι ὁ ἀρχηγός, ὅστις διωρίσθη ἀπὸ τόν Γ. ἐπίτροπον τῆς Ἀρχῆς, τόν ἀρχηγόν τῆς ἐπαναστάσεως, πληρεξούσιος αὐτοῦ εις τήν Ἑλλάδα καί ἀρχιστράτηγος, καί ὅτι **διὰ νά εὐδοκιμήσῃ ἡ ἐπανάστασις ἀνάγκη εἰς καί μόνος ἀρχηγός νά ὑπάρχῃ καί νά διευθύνῃ τὰ τε πολιτικά καί τὰ πολεμικά·** φοβούμενοι δέ μὴ ἀντενεργοῦντες εις αὐτόν διὰ τὰ ἴδια τέλη καί συμφέροντα, ματαιώσωσι τόν σκοπὸν τῆς ἐπαναστάσεως, καί προσενηύσωσιν ἐπομένως τοῦ ἔθνους τόν ὄλεθρον, νομίζουσι καί τὸ ἐγκλημα αὐτὸ ἀναγκαῖον διὰ τήν κοινήν σωτηρίαν· καί **αὐτοὶ προδιέθηκαν ἤδη τούς Ἕλληνας ἐναντίον τῶν ὀλιγαρχικῶν.** Ὁ δέ Ὑψηλάντης νομίζει χρὸς του πρὸς τόν Γ. ἐπίτροπον τῆς Ἀρχῆς, εἴτε φανταστῆς εἴτε πραγματικῆς, πρὸς τε τήν πατρίδα καί πρὸς τόν ἑαυτὸν του νά μὴ ὑπέιξη εις τὸ αὐτογνώμον γερουσίας **συνεστηκυίας ὄχι κατ' ἐκλογὴν τοῦ λαοῦ,** ἀλλ' ὑπὸ τῶν ἰδίων αὐτῆς μελῶν καί τῶν τυχόντων κατὰ τὰ Τρίκορφα ὀλιγαρχικῶν ἢ τῶν ὀπαδῶν των, καί δέν ὑπέκει εις τήν γενομένην ἀπόφασιν. "Ὅθεν, **ἀφ' οὗ ἤρχισαν καί πάλιν φιλονεικίαι μεταξύ Ὑψηλάντου καί Γερουσίας,** καί προὔβαλλοντο ἐκατέρωθεν ἄρθρα διοργανισμοῦ πολιτικοῦ συστήματος ἀντιπίπτοντα πρὸς ἄλληλα, καί ὁ Ὑψηλάντης ἐπέμεινε ζητῶν πρὸ πάντων τήν μετὰ πληρεξουσιότητος ἀρχιστρατηγίαν καί διοίκησιν τῶν στρατευμάτων, καί οἱ Γερουσιασταὶ ἀντέτεινον, καί πρὸς τοῖς ἄλλοις τὸν εἶπον, ὅτι: *ἄν δέν ἤθελε νά δεχθῆ ὅ,τι τόν παρεχώρουν ἡμπόρει καί νά φύγῃ,* ὡς τούς ἠπειλήσεν αὐτός ἐκεῖνος ἐπ' ἐλπίδι νά τούς ὑποχρέωσῃ νά ἐνδώσωσι τέλος ἀναχωρεῖ διὰ τήν Καλαμάταν, ὅθεν ἔμελλε τάχα ν' ἀποπλεύσῃ εις τήν Στερ. Ἑλλάδα. Τότε δὴ **στρατιῶται τινες ἡγουμένου τοῦ Σμυρναίου Γεωργίου Σπηλιωτοπούλου ἐκινήθησαν ὡς ἄν διὰ νά φονεύσωσι τούς ὀλιγαρχικούς,** καί ἤδη τουφεκίζοντες εις σημεῖον τοῦ **νά συναχθῆ εις τὰ Βέρβενα ὄλος ὁ στρατός,** ἐφώναζον καί τούς ἠπειλούν, διότι: *τάχα ἤθελον νά διώξωσιν, ὡς ἔλεγον, τὸν αὐθέντην, ὅστις ἤλθε νά ἐλευθερώσῃ τήν πατρίδα. Αὐτοὶ δ' ἐκλείσθησαν εις τὸ κατάλυμα τοῦ Π. Μαυρομιάλη,* ὅπου εὐρέθησαν συνηγμένοι· καί τινες Μανιάται ὡς καί ἄλλοι Πελοποννήσιοι, στρατιῶται τῶν κεκλεισμένων, συνηθορίσθησαν πρὸ τῆς θύρας τοῦ εἰρημένου καταλύματος νά φυλάξωσι τούς ἀρχηγούς των. Ἀλλὰ τὶ

ἠδύναντο νά κάμωσιν ὀλίγοισι πρὸς πλείους, ἂν δὲν ἦτο μετ' ἐκείνων καὶ ὁ **Κολοκοτρῶνης κεκλεισμένος κατὰ τύχην**. Οὗτος θέλει νά ἐξέλθῃ, νά καθουσιάζῃ τὴν ὄχλαγωγίαν· ἀλλ' οἱ Δελιγιάνναι καὶ ἄλλοι ὀλιγαρχικοὶ δὲν τὸν ἀφίνουσι, διότι τὸν ὑποπεύουσι καὶ αὐτὸν ὡς ὑποκινήσαντα τοὺς στρατιώτας· ἐξῆλθε μ' ὅλον τοῦτο, καὶ οἱ στρατιῶται τὸν περιεκύκλωσαν καὶ ἐφώναζον· **θά τοὺς φονεύσωμεν· ἐδίωξαν τὸν αὐθέντην· μᾶς ἐτυράνουν τοσοῦτον χρόνον ὡς Τοῦρκοι καὶ αὐτοί· τώρα θά μᾶς ἀπολέσωσι διὰ τὰ τέλη των**. Ὁ δὲ Κολοκοτρῶνης, ἀφ' οὗ τοὺς ἀπεμάκρυνεν ἀπὸ τοῦ Μαυρομιχάλη τὸ κατάλυμα, *ἡσυχάσατε*, τοὺς λέγει, "Ἕλληνες· ὁ αὐθέντης δὲν φεύγει· σᾶς ἐγγυῶμαι ἐγὼ περὶ τούτου· ἀλλ' ἂν θέλετε νά τοὺς φονεύσετε, φονεύσατε πρῶτον ἐμέ, καὶ ἔπειτα κάμετε ὅ, τι θέλετε...."

(β) Φωτάκου

Ἐπομημονεύματα

[ἔκδ. 1955] σελ. 154-157

Μετὰ 4 ἡμέρας ἔλαβεν ἡ Ἐφορία τῆς Πελοποννήσου τὸ ἀκόλουθον γράμμα ἀπὸ τὸν Δ. Ὑψηλάντην ὅτι ἦλθεν εἰς Ὑδραν:

Εὐγενέστατοι καὶ φιλογενέστατοι Ἐφθοροὶ τῆς Πελοποννήσου

Μετὰ ἐπίπονον ὁδοιπορίαν καὶ θαλασσοπορίαν ὁ παντοδύναμος θεὸς καὶ ὑπέρτατος προστάτης τῆς κοινῆς πατρίδος με' ἡξίωσε νά φθάσω εἰς Ὑδραν κατὰ πρῶτον, ἐξ ἧς στέλλω τὸ παρόν· δηλοποιῶ εἰς τὴν φιλογενεϊάν σας, ὅτι ἀποστέλλομαι παρὰ τοῦ ἀρχιστρατήγου Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου τοῦ σεβαστοῦ μοι αὐταδέλφου πληρεξούσιος στρατηγός τῆς Πελοποννήσου καὶ τῶν ἄλλων μερῶν τῆς Ἑλλάδος· διὸ μετὰ τὸν ἐν Χριστῷ ἀσπασμόν σας προβάλλω νά φανερώσητε τὴν ἀφιξίν μου εἰς τοὺς γενικοὺς καπεταναίους καὶ εἰς ὅσα ἄλλα μέρη θέλετε ἐγκρίνει· ἐπειδὴ δὲ ἔμαθον, ὅτι οἱ πολιορκοῦντες τὴν Τριπολιτσᾶν ἠτοιμάζοντο νά κάμουν ρεσάλτον, ἐγκρίνω, διὰ νά μὴ γίνῃ αἱματοχυσία πολλή, νά προσμένωσι τὸν αὐτόθι ἐρχομόν μου καὶ ἴσως παραδοθοῦν με' συνθήκας. Πρὸς τοῦτοις παρακαλῶ νά μοῦ γράψητε διὰ τῶν ἐπιφερόντων τὸ παρόν μου Κωνσταντίνου Καντιώτου καὶ Γεωργίου Ἀντωνοπούλου, τοὺς ὁποίους καὶ σᾶς συσταίνω ὡς φιλογενεστάτους καὶ ἀξιοπίστους, εἰς ποῖον μέρος πρέπει νά ξεμβαρκαρισθῶ. Ταῦτα καὶ μένω τῇ 6 Ἰουνίου Ὑδρα.

Τῆς φιλογενεΐας ὑμῶν

Ὁ πατριώτης

Δημήτριος Ὑψηλάντης

πληρεξούσιος τοῦ γενικοῦ ἐπιτρόπου τῆς ἀρχῆς

Ἀπεφάσιον λοιπὸν τότε πολλοὶ νά ὑπάγουν νά τὸν προῦπαντήσουν εἰς τὸ Ἴαστρον· καὶ ἐπῆγαν ὁ Πετρόμπεης, ὁ Κολοκοτρῶνης, ὁ Ζαΐμης, ὁ Κανέλιος, ὁ Δελιγιάννης, ὁ Π. Γιατράκος, ὁ Κεφάλας, ὁ Ἄρχ. Φλέσσας, ὁ Ἀναγνωσταράς, ὁ Π. Πατρῶν, ὁ Βρεσθένης, ὁ Ἐλούς, ὁ Σωτηράκης Χαραλάμπης, ὁ Θάνος Κανακάρης, ὁ Ρήγας Παλαμῆδης, ὁ Νικόλ. Ταμπακόπουλος καὶ ἄλλοι πολλοί.

Ὅταν ἐφθασεν εἰς τὸ Ἴαστρον με' τὸ καράβι, τοῦ ἐγένετο μεγάλη ὑποδοχή, ἔρριψαν πολλὰ κανόνια, τοῦ ἐπλεξαν στεφάνους, καὶ ὅλη ἡ ἐπαρχία τοῦ Ἁγίου Πέτρου ἐκατέβηκεν ἐκεῖ διὰ νά τὸν ὑποδεχθῇ καὶ νά τὸν πολυχρονήσῃ. Ἐφερε μαζί του ὁ Πρίγκηψ τὸν Π. Ἀναγνωστόπουλον, τὸν Νεόφυτον Βάμβαν, τὸν Καντακοζηνόν, τὸν Γ. Τυπάλδον, τὸν Γ. Ἀντωνόπουλον καὶ τὸν Σάλαν ὡς

ύπασπιστήν του, τόν Α. Πάικον, τόν Έμμ. Βασιλειάδη, τόν Φρ. Μαύρον, τόν Ι. Λιβέριον, τόν Κ. Καντιώτην, τόν Στέφ. Βαλιάνον, τόν Διον. Όρφανόν, τόν Ν. Φλογαίτην καί άλλους. Οί δέ περισσότεροι έξ αυτών ήσαν ύπάλληλοι του Έψηλάντου καί ήλθαν εις τά Τρίκορφα, δέν έβγήκαν δέ από τό πλοϊον όλοι μαζύ. Έπό τό "Άστρος έπεράσαμεν εις τόν "Άγιον Έωάννην, καί από εκεί, άφού τήν έπαύριον έγευματίσαμεν εις τίς Καμάρες του ΈΑγίου Πέτρου, έφθάσαμεν εις τά **Βέρβена**.

Καθώς ό Έψηλάντης **εκατέβη εις τά Βέρβена** ευθύς έζήτησε φρουράν παρά του Θ. Κολοκοτρώνη, ό όποιος διέταξεν από τό Έαγιοπετρίτικον σώμα εκατόν στρατιώτας νά τόν φρουρούη προσωρινώς. Τήν δέ έπαύριον έγινε παράταξις εις τά Έλώνια των Βερβένων καί εκεί άφού έψάλη δοξολογία από τούς αρχιερείς, άνέβη ό Ν. Βάμβας έπάνω εις τό ύψηλότερον μέρος, τό όποϊον ειχαν φτιάσει έπίτηδες, καί άνέγγωσε τά έγγραφα, διά των όποϊών έδωριζετο ό Δ. Έψηλάντης πληρεξούσιος του γενικου πληρεξουσίου επιτρόπου τής άρχής; καί μετά τό τέλος τής αναγνώσεώς των έφώναξαν «Ζήτω ή πατρις, Ζήτω ό Έψηλά-ντης», καί έρριψαν πολλά κανόνια καί τουφέκια.

Μετά τουτο **έζήτησεν ό Έψηλάντης τήν διάλυσιν τής έν Καλτεζιαίς Γερουσί-ας** καί προσέτι νά του δοθι έγγράφως ή πληρεξουσιότης νά διοικη. Τουτο όμως δέν έπαραδέχθησαν οι άρχοντες; καί ό Έψηλάντης τότε έδυσσαρεστήθη καί ήτοιμάζετο νά φύγη διά τά Καλάμας.

Ούτος διόλου **δέν άντέπραπτεν εις τά σχέδια των προκρίτων** καί ιδίως των Έαχαιών, έξ εναντίας δέ ουτοι άντέπραπτον εις τά σχέδια εκείνου, τά όποια ήσαν καλά διά τήν σωτηριάν του έθνους. Καί των προκρίτων έπίσης ή γνώμη δέν ήτο κακή διά τήν πατρίδα, άλλ' έπειδή ουτοι ήσαν συνηθισμένοι νά άρχουν τούς έκυριευσ πολλός φόβος από τόν Έψηλάντην, διότι αυτός έπριστοιχίθη από τό σύστημα των Κλεφτοκαπεταναίων, **καί από τόν μικρόν λαόν**, οϊτινες τόν ήγάπη-σαν καί τόν έσεβάσθησαν ως άνδρα κοινωφελή καί ένάρετον, καί **τόν έθεώρησαν ως φραγμόν εις τήν μεταξύ των άντιζηλιάν περι του ποίος νά γίνη πρώτος των άλλων**.

Ό Έψηλάντης δέν ειχε καμμίαν πλεονεξίαν, ουτε επιθυμίαν εις ύλικά συμφέροντα, καί δι' αυτό τουτο εκέρδισε τήν αγάπην του άπλου λαου, καί διήγειρε τήν αντίπραξιν των άρχόντων εις τά έπιχειρήματα αυτού, καί διότι άλλως έδιδεν έλευθεριάν εις τούς λαούς νά έχωσι ψήφον καί χωρίς τής ψήφου των νά μη έρχωνται άντιπρόσωποι αυτοχειροτόνητοι, καί ως εκ τούτου καί άνίκανοι, εις τας συνελεύσεις καί εις τά πολιτικά καί διοικητικά πράγματα, αλλά νά προτιμώνται οι ικανοί.

Έλλά ταυτα δέν ήρσαν εις τούς κοτζαμπάσδες, διότι ουτω πως ό λαός έφωτίζετο. Έ δέ φιλοτιμία καί ή φιλοδοξία των προκρίτων έφερε τά πράγματα εις τόν Δ. Έψηλάντην καί εις τόν Θ. Κολοκοτρώνη, τόν όποϊον μάλιστα έφθόνησαν, καί άντενέργησαν νά μη κυριεύση τας Πάτρας, ως κατωτέρω θέλομεν διηγηθι, φοβούμενοι μήπως γίνη εκεί κέντρον τής φατριάς των Έψηλαντών. Τοιαυτα ύποψία τούς κατέλαβον.

Έ δέ ραδιουργία των Πελοποννησιών ένώθη μέ των Φαναριωτών τήν μηχανορραφίαν καί άρχομανίαν, καί ιδίως μέ τήν του Α. Μαυροκορδάτου, Κωστάκη Καρατζά καί του Θεοδώρου Νέγηρ, ως καί των Δυτικοελλαδιτών, οϊτινες ήθέλησαν νά κάμουν άλλο ιδικόν των πολιτικών σύστημα, διότι έσύστη-σαν εις τήν πατρίδα των Δυτικήν Έλλάδα πριγκηπάτον, καί πρίγκηπα αυτού εξέλεξαν τόν Α. Μαυροκορδάτον. Ούτω πως οι Φαναριώται τούς έγέλασαν, διότι μή έχοντες καμμίαν πολιτικήν δύναμιν έπήραν τήν των έντοπιών, τούς όποϊους

είχαν ἔρμαιον εἰς τὰς θελήσεις των, τοὺς ἐχόρταιναν ὄλο σχέδια καλὰ δι' αὐτούς, καὶ ἐδῶ καὶ ἐκεῖ τοὺς ἔρριπταν τὸν φόβον λέγοντες εἰς αὐτούς τί θὰ πάθουν ἀπὸ τὸν Ὑψηλάντην καὶ τὸν Κολοκοτρῶνην, ὅταν λείψουν αὐτοὶ ἀπὸ τὰ πράγματα. Διὰ τοιούτων ἀπατηλῶν μέσων οἱ περὶ τὸν Μαυροκορδατὸν ἐδιαίρεσαν τοὺς πτωχοὺς τῷ πνεύματι, καὶ ἀπεφάσισαν νὰ καταβάλουν τὸν Ὑψηλάντην. **Ἡ δυστυχία τῆς Ἑλλάδος ὑπῆρξε**, διότι δὲν εὐρέθη ἕξοχον πνεῦμα εἰς τὸν Ὑψηλάντην διὰ τὰ τοὺς καταστρέψῃ, ἀλλ' ἔχων ἀγαθοῦ ἀνθρώπου σπλάγχνα καὶ πατριωτισμὸν, ἀφῆκεν αὐτοὺς νὰ ἀντιπράττωσιν εἰς τὰ καλὰ τῆς πατρίδος.

ΛΑΪΚΗ ΣΤΑΣΙΣ

Ἄλλὰ προτοῦ νὰ φύγῃ ὁ Ὑψηλάντης διὰ τὸ Λεοντάρι **ἀνεφάνη ὀχλαγωγία διὰ νὰ σκοτώσουν τοὺς προύχοντας**, οἱ ὁποῖοι δὲν ἠθέλησαν νὰ ἀφήσουν ἐλευθέραν τὴν διοίκησιν, ὡς ἠθελεν ὁ Ὑψηλάντης· καὶ αὐτὴν τὴν ἐκίνησεν ὁ Σωτηράκης Ἰωάννου Παπαγιαννόπουλος ἀπὸ Βαλτεσινίκου τῆς Γόρτυνος· αὐτὸς μὲ ἄλλους πολλοὺς τὴν εἶχεν ὀργανίσει πρὸ ἡμερῶν.

Ἄλλ' ὁ **Κολοκοτρῶνης ἐβγήκε καὶ τοὺς καθούσασε διὰ τῆς δημηγορίας του**, ἀφοῦ ἔγινε πρῶτα σύντροφός των καὶ τοὺς ἐβγαλε ξέμακτρα τοῦ χωριοῦ διὰ νὰ τοὺς ὀμιλήσῃ. Τοὺς εἶπεν, ὅτι θὰ τοὺς ὀμιλήσῃ καὶ ἔπειτα ἀπὸ τὴν ὀμιλίαν ὅ,τι ἀποφασίσουν θὰ τοὺς εἶναι σύντροφός των· διότι καὶ αὐτὸς ἐπιθυμεῖ τὸν **σκοτωμὸν τῶν ἀρχόντων**. Ἐπειτα τοὺς ἔφερε διάφορα παραδείγματα καὶ λόγους τῆς ἐποχῆς ἐκείνης, καὶ εἰς τὸ τέλος εἶπεν:

—Ἄλλ' ἂν τοὺς σκοτώσωμεν, νὰ τὸν βεβαιώσουν τί θὰ εἰπῇ ὁ κόσμος καὶ οἱ λοιποὶ χριστιανοὶ καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς Εὐρώπης· θὰ τὸ ἐπαινέσουν; ἢ θέλουν τὸ κατηγορήσει; Θὰ εἰποῦν ὅτι, οἱ Ἕλληνες δὲν ἐπαναστάτησαν νὰ σκοτώσουν τοὺς Τούρκους, τοὺς τυράννους των, ἀλλὰ σκοτώνονται οἱ ἴδιοι μεταξὺ των καὶ σκοτώνουν τοὺς προκρίτους των καὶ δὲν εἶναι ἄξιοι ἐλευθερίας!

Οἱ λόγοι αὐτοὶ ἔκαμαν τὸ πλῆθος καὶ διελύθη, ἀφοῦ τοὺς ὑπεσχέθη, ὅτι θὰ τοὺς φέρῃ ὀπίσω τὸν Ὑψηλάντην.

Εἰς δὲ τὴν ἀνωμαλίαν ταύτην τῶν Βερβένων ὁ Κανέλος Δεληγιάννης ἐκράτει τὸν Κολοκοτρῶνην ἀπὸ ἀγάπην καὶ φιλοπατρίαν, φοβούμενος μήπως γίνῃ θύμα τῆς ὀχλαγωγίας, καὶ ὄχι, ὡς λέγεται, ὅτι τὸν ὑπόπτειαν μὴ ἐνωθῇ μὲ τὸν ὄχλον. Μάλιστα δὲ τότε ἦσαν καὶ οἱ δύο ἀγαπημένοι καὶ ἐνωμένοι...

(γ) Ἰ. Φιλήμονα (Δοκίμιον Ἱστορικὸν Δ' 89):

Ἦδη οἱ στασιασταὶ ἐπλησίασαν πρὸς τὸ κατάλυμα τοῦ Μαυρομιχάλου κράζοντες: **«Θέλομεν τὸν ἀφέντην μας!! Αὐτὸς ἦλθε νὰ σώσῃ τὴν πατρίδα, καὶ οἱ κοτσαμπάσιδες θέλησαν νὰ τὸν διώξουν. Σκότωμα τοὺς τυράννους!!»** καὶ ἄλλα πάμπολλα. Παρὰ τῷ Μαυρομιχάλῃ εὐρέθησαν ὁ Κολοκοτρῶνης, Κρεββατὰς, Δεληγιάννη καὶ ἄλλοι, οἱ μὲν κατὰ σύμπωσιν, οἱ δὲ προσηφγόντες ἔνεκα φόβου. Ὀλίγοι Λάκωνες στρατιῶται τοῦ Μαυρομιχάλου καὶ ἕτεροι τῶν προκρίτων διετέθησαν πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς οἰκίας. Ὁ Μαυρομιχάλης πρῶτος ἀπέτεινε λόγους τινὰς πρὸς τὸ πλῆθος, ὑπασχνούμενος αὐτῷ οὐχὶ μόνον τὴν ἐπιστροφήν, ἀλλὰ καὶ **τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ ὀργανισμοῦ τοῦ Ὑψηλάντου**. Ἐπιμένοντος ὁμοῦ τούτου καὶ μὴ διαλυομένου, ἀπεφάσισεν ὁ Κολοκοτρῶνης, ἵνα ἐξέλθῃ καὶ ὀμιλήσῃ ἐν τῷ μέσῳ αὐτοῦ. Ἀποτρεπόμενος δὲ παρὰ τοῦ Κανέλλου Δεληγιάννου καὶ τῶν ἄλλων, λόγῳ μὲν, ἵνα μὴ κινδυνεύσῃ, φόβῳ δὲ, ἵνα μὴ ἐνωθῇ καὶ οὗτος

μετά τῶν ἔξω, παρετήρησεν ἀγανακτῶν: «*Ἄφτε με νά φύγω, γιατί, ἄν γένη ἀρχή καί πέση ἓνα τουφέκι, ὅλους θά μάς σκοτώσουν*». Τελευταίον, τῆς οἰκίας τοῦ Μαυρομιχάλου ἀπειλουμένης σφοδρότερον, ὁ Κολοκοτρώνης ἐξῆλθε μετά τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου καί ὀλίγων στρατιωτῶν, κράξας εὐθύς μεγάλη τῆ φωνῆ: «*Ἕλληνες!! τί θέλετε; ἐλάτε μαζί μου*»· κυκλωθεὶς δέ προεχώρει ἐπιτηδεῖως, ὅπως ἀπομακρύνῃ τὸ πλῆθος ἐκ τῆς τοῦ Μαυρομιχάλου.

(8) Σέ συνάρτηση μέ τὴν ὑποφώσκουσα ἀντίθεση προκρίτων — Ὑψηλάντη δέ φαίνεται ἄσκοπο νά παρατεθεῖ ἓνα ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν προκήρυξη τοῦ Ὑψηλάντη (τῆς 6/18 Ὀκτωβρίου 1821), μέ τὴν ὁποία καλοῦσε τὸ λαὸ νά ἐκλέξει ἀντιπροσώπους γιὰ τὴν Ἐθνοσυνέλευση (τῆς Ἐπιδαύρου). Ὑπογράμμισε ὅτι ὁ ἀγῶνας δέν ἦταν μόνο γιὰ ἀπελευθέρωση ἀπὸ τὸν ξένο δυνάστη, ἀλλὰ καί ἀπὸ κάθε ἄλλη ἀδικία, μεροληψία, τυραννία. «*Ἦλθον, ἔγραφε, διὰ νά διεκδικήσω τὴν τιμὴν, τὴν ζωὴν, τὴν περιουσίαν σας· ἦλθον νά σᾶς δώσω νόμους δικαίου, δικαστήρια ἀμερόληπτα... Καιρὸς εἶναι νά παύσει πλέον ἡ τυραννία ὄχι μόνο τῶν Τούρκων ἀλλὰ καί ἡ τυραννία τῶν ἀτόμων ἐκεῖνων, τὰ ὁποία συμμεριζόμενα τῶν Τούρκων τὰ αἰσθήματα, ζητοῦν νά καταπιέζουν τὸν λαόν.....* (Βλέπε: *Τὰ ἑλληνικὰ Συντάγματα 1822-1952, σελ. 20*)

7

Ἐκλογικὸς νόμος δέν ὑπῆρχε: ψηφίστηκε ἀργότερα (9 Νοεμβρίου 1822, ἀριθ. 17). Γιὰ τὸν τρόπο «ἐκλογῆς» τῶν πρώτων «παραστατῶν» βλέπε παραπάνω: (α) σημ. 1 (γ) (μελέτημα τοῦ Ἰ. Τ. Βισβίζη) καί (β) στή σημ. 5 (α) τὴν ἀφήγηση τοῦ Ἰ. Φιλήμονα.

8

Γράφει σχετικά ὁ Σπηλιόδης
(Ἄπομνημονεύματα Δ' α, σελ. 232):

«πολλοὶ ἐκ τῶν λογίων μας, οἱ ὁποῖοι ἀνετράφησαν εἰς τὴν Γαλλίαν, Ἄγγλιαν καί ἀλλαχοῦ τῆς Εὐρώπης, καί ἐπιστρέφουν εἰς τὴν πατρίδα στολισμένοι μὲν μέ πολλὰς γνώσεις ὠφελίμους εἰς τὴν κοινωνίαν ἀλλὰ καί μέ τὴν ἐκ τοῦ πολιτισμοῦ διαφθοράν καί κακοῦθειαν καί μέ τὴν καταστρεπτικὴν τῆς πολιτικῆς κοινωνίας ἀθροσκιάν».

Β' 'Ο πολιτειακός χαρακτήρας τῶν πολιτευμάτων τοῦ 'Αγώνα τῆς 'Ανεξαρτησίας'

(δημοκρατικός καί φιλελεύθερος)

1. Λέγοντας πολιτεύματα τοῦ 'Αγώνα ἐννοοῦμε τά πολιτειακά κείμενα πού συντάχθηκαν ἀπό τούς πρώτους μῆνες τῆς 'Επανάστασης κι ὡς τήν ἀφιξη τοῦ Καποδίστρια. Τά διακρίνουμε σέ δύο κατηγορίες: (α) Τοπικούς 'Οργανισμούς πού εἶχαν χαρακτήρα τοπικό (βλ. σημ. 4 τοῦ προηγούμενου μαθήματος) καί (β) Γενικά Πολιτεύματα πού ἀπευθύνονταν σέ ὅλη τήν ἐπαναστατημένη καί ἐπαναστατικά ἐλεύθερη χώρα.

Οἱ κυριότεροι Τοπικοί 'Οργανισμοί εἶναι τέσσερις:

- α. 'Ο 'Οργανισμός τῆς Προσωρινῆς Διοικήσεως τῆς Δυτικῆς Χέρσου 'Ελλάδος (*ψηφίστηκε στό Μεσολόγι τήν 9 Νοεμβρίου 1821*).
- β. 'Η Νομική Διάταξη τῆς 'Ανατολικῆς Χέρσου 'Ελλάδος (*ψηφίστηκε στό Σάλωνα τήν 15 Νοεμβρίου 1821*).
- γ. 'Ο 'Οργανισμός τῆς Πελοποννησ. Γερουσίας (*ψηφίστηκε στήν 'Επίδαυρο στίς 27 Δεκεμβρίου 1821*).
- δ. Τό Προσωρινόν Πολίτευμα τῆς νήσου Κρήτης (*ψηφίστηκε στούς 'Αρμένους στίς 20 Μαΐου 1822*).

Τά Τοπικά αὐτά πολιτεύματα, τά πρώτα «ἄνθη ἐλευθερίας», ψηφίστηκαν ἀπό τοπικές συνελεύσεις (*πού εἶχαν συγκληθεῖ χωρίς προϋπάρχοντα ἐκλογικό νόμο*) μέ συμμετοχή κυρίως προεστῶν καί ὄπλαρχηγῶν, δηλαδή τῆς ἡγεσίας πού προϋπήρχε καί τῆς ἡγεσίας πού τώρα ἐβγαίνει στό προσκήνιο μέσα ἀπό τίς φλόγες τοῦ 'Αγώνα. 'Οργάνωσαν τοπικές διοικήσεις μέ βάση ἀποκεντρωτική, σκόπευαν σέ ἀντιμετώπιση τῶν τοπικῶν ἀναγκῶν καί ὑποδῆλναν (*τό 1 καί 4 καί μέ τόν τίτλο τους*) τήν προσωρινότητά τους. Οἱ ἀνάγκες ὅμως τοῦ 'Αγώνα καί στοιχειώδης πολιτική σύνεση ὑποδείκνυαν τόν παραμερισμό τοῦ τοπικιστικοῦ πνεύματος καί τή δημιουργία Κεντρικῆς διοικήσεως.

'Η πρώτη 'Εθνοσυνέλευση (βλ. παρακάτω) μέ σαφήνεια διατύπωσε τήν πολιτική βούλησή της: οἱ Τοπικοί 'Οργανισμοί νά ὑπάγονται στήν Κεντρική Διοίκησιν²: ἡ δεύτερη 'Εθνοσυνέλευση μέ τό ψήφισμα τῆς 30 Μαρτίου 1823 θεώρησε σκόπιμο νά καταργήσει τίς τοπικές γερούσιες.

Τά γενικά πολιτεύματα τοῦ 'Αγώνα, τά ὅποια ψηφίστηκαν ἀπό ἀντίστοιχες ἐθνοσυνελεύσεις εἶναι 3*:

---

* Κατά τή διάρκεια τοῦ 'Αγώνα τῆς 'Ανεξαρτησίας πραγματοποιήθηκαν περισσότερες ἀπό τρεῖς 'Εθνοσυνελεύσεις, κάποτε μάλιστα μέσα σέ κλίμα σύγχυσης ἢ ἀντεγκλήσεων· ἐμεῖς ὅμως περιοριζόμαστε σέ κείνες μόνο πού ψήφισαν συνταγματικά κείμενα καί εἶναι οἱ ἀκόλουθες:
Α' 'Εθνοσυνέλευση στήν 'Επίδαυρο (1821-22)

- α. Τό Προσωρινό Πολίτευμα της 'Ελλάδος ή Σύνταγμα της 'Επιδαύρου (ψηφίστηκε από την Α' 'Εθνοσυνέλευση στην 'Επίδαυρο την 1 'Ιανουαρίου 1822).
- β. Νόμος της 'Επιδαύρου, ήτοι προσωρινόν Πολίτευμα της 'Ελλάδος (πρόκειται για αναθεώρηση του προηγούμενου στά μή βασικά σημεία του· ψηφίστηκε από τη Β' 'Εθνοσυνέλευση στο "Άστρος την 29 Μαρτίου 1823).
- γ. Πολιτικόν Σύνταγμα της 'Ελλάδος (ψηφίστηκε από την Γ' 'Εθνοσυνέλευση στην Τροιζήνα, την 1 Μαΐου 1827^ο. Είναι πληρέστερο από τά δύο προηγούμενα καί θεωρείται ότι ήταν τό πιό δημοκρατικό καί φιλελεύθερο σύνταγμα της εποχής του⁴.

2. Τά συνταγματικά κείμενα του 'Αγώνα προέρχονται ως πρός τό περιεχόμενο καί τή μορφή τους, από ποικίλες επιδράσεις. Πρώτα θυμίζουμε τίς τοπικές συνήθειες (τοπική αυτοδιοίκηση κτλ.) καί τίς προσωπικές βλέψεις καί τούς ανταγωνισμούς — έκδηλους ή άφανέρωτους — για τούς οποίους έγινε λόγος στό προηγούμενο μέρος.

"Επειτα είναι οι άναμνήσεις από την έλληνική κλασική αρχαιότητα πού μέ ιδιαίτερη έμφαση αναβίωσαν στά χρόνια του Νεοελληνικού Διαφωτισμού, όπως είδαμε στό κεφ. 2. Είναι ακόμη οι επιδράσεις από τόν πολιτειακό στοχασμό καί τίς μεγάλες 'Επαναστάσεις του 18ου αιώνα (άμερικανική διακήρυξη της 'Ανεξαρτησίας, 4 'Ιουλίου 1776, Γαλλική Διακήρυξη τών Δικαιωμάτων του ανθρώπου καί του Πολίτη, 26 Αύγ. 1789, καθώς καί τά συνταγματικά κείμενα της Γαλλικής 'Επανάστασης, κυρίως του 1793 καί 1795). Τέλος, είναι τά ίδια τά κείμενα πολιτειακού στοχασμού του Νεοελληνικού Διαφωτισμού· θυμίζουμε ιδιαίτερα τή «Νέα Πολιτική Διοίκηση» του Ρήγα καί την «'Ελληνική Νομαρχία». Καί δέν πρέπει νά θεωρήσουμε άγνωστα τά συντάγματα τών 'Επτά Νησιών του 'Ιονίου (1803, 1817), τά όποια βέβαια συντάχτηκαν κάτω από την επίνευση ξένων «προστατών», αλλά υπήρξαν όπωςσδήποτε τά πρώτα συνταγματικά κείμενα πού δοκιμάστηκαν στον έλληνικό χώρο πριν από τό 1821.

"Όλες οι παραπάνω επιδράσεις, πού φορεΐς τους υπήρξαν οι επαναστατημένοι "Έλληνες (ντόπιοι καί νεοφερμένοι) καί οι έκτιμήσεις τών συγκεκριμένων τότε αναγκών καί, άναμφίβολα, καί οι προσωπικές

Β' 'Εθνοσυνέλευση στο "Άστρος Κυνουρίας (1823)

Γ' 'Εθνοσυνέλευση στην Τροιζήνα (1827)

Τό καλοκαίρι του 1829 (έπί Καποδίστρια) συνήλθε ή Δ' 'Εθνοσυνέλευση στο "Άργος, ή όποια βασικά έδωσε την έγκρισή της για την πολιτική του Καποδίστρια.

ἐπιδιώξεις, ὀδήγησαν στή σύνταξη τῶν τοπικῶν καί γενικῶν Πολιτευμάτων τοῦ Ἰγῶνα, πού ὄλα τους ἔχουν **χαρακτήρα δημοκρατικό καί φιλελεύθερο**.

3. Πρίν ὁμως ἐπιχειρηθεῖ τεκμηρίωση αὐτοῦ τοῦ χαρακτηρισμοῦ τῶν συνταγματικῶν κειμένων εἶναι ἀνάγκη νά γίνει διευκρίνιση τῶν ὄρων: «δημοκρατικό καί φιλελεύθερο».

Δημοκρατικό εἶναι τό πολίτευμα, ὅπου ἱεραρχικά ἀνώτερο ὄργανο τῆς πολιτείας εἶναι ὁ λαός· αὐτός ἔχει κυρίαρχη ἐξουσία· ἡ βούλησή του εἶναι ἡ ἀνώτερη πολιτειακή βούληση, στήν ὁποία ὑποτάσσονται τά ὄργανα τῆς πολιτείας καί τά ἄτομα. Δημοκρατία εἶναι τό πολίτευμα ὅπου οὐσιαστικά τῆ νομοθετική ἐξουσία ἀσκεῖ ὁ λαός ἄμεσα (*ὄπως ἦταν στήν ἀρχαιότητα*) ἢ ἔμμεσα μέ αἰρετούς ἀντιπροσώπους του, ὄπως γίνεται σήμερα στήν κοινοβουλευτική δημοκρατία.

Φιλελεύθερο εἶναι τό πολίτευμα πού σέβεται τήν προσωπικότητα τοῦ πολίτη καί τοῦ ἀναγνωρίζει ἐλευθερίες. Κατά τή φιλελεύθερη βιοθεωρία τό ἄτομο δέν εἶναι ἀπλό κύτταρο τοῦ κοινωνικοῦ ὄργανισμοῦ, ὑποταγμένο σέ κοινωνιοκρατικούς σκοπούς· ἔχει ὄντοτητα χωριστή, ἀξία αὐτοτελή, προσωπικότητα σεβαστή. Ἡ ἀναγνώριση αὐτῆς τῆς ἀξίας ἀπό τήν πλευρά τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἐπιβάλλει στήν ἐξουσία περιορισμούς, προσδιορίζει γιά τόν πολίτη ἀτομικές ἐλευθερίες καί τίς περιφρουρεῖ. Ἡ πολιτεία ἀναγνωρίζει κάποια ὄρια ἐλευθερίας τοῦ πολίτη ἀπαρβίαστα καί μία κατηγορία ἀγαθῶν, τά ὁποία ἀπολαμβάνει ὁ πολίτης, ἐνῶ ἡ πολιτεία δέν μπορεῖ νά τά θίξει παρά μόνο ὡς κάποιο ὄριο καί ὄταν συντρέχουν εἰδικές προϋποθέσεις, πού κάνουν τήν ἐπέμβαση τῆς ἀναγκαῖα γιά χάρη τῆς ἐλευθερίας τῶν ἄλλων πολιτῶν.

Δημοκρατία καί φιλελευθερισμός δέν εἶναι ταυτόσημες ἔννοιες· ἡ δημοκρατία ἀναφέρεται στήν ὄργάνωση τῆς πολιτείας, ὁ φιλελευθερισμός στίς σχέσεις ἀτόμων καί πολιτείας ὄργανωμένης. Δέν εἶναι ὁμως καί ἀσχετες οἱ δυό ἔννοιες μεταξύ τους· ἡ γνήσια δημοκρατία προϋποθέτει τό φιλελευθερισμό (*προσωπική ἐλευθερία, ἐλευθερία γνώμης, ἐλευθερία τοῦ τύπου κτλ.*)· καί ὁ φιλελευθερισμός μπορεῖ νά πραγματοποιεῖται μόνο μέσα σέ καθεστῶς δημοκρατίας.

4. Ὁ φιλελεύθερος καί δημοκρατικός χαρακτήρας τῶν πολιτευμάτων τοῦ Ἰγῶνα διαφαίνεται κυρίως ἀπό τά ἄρθρα τους γιά τά ἀτομικά δικαιώματα⁶ καί γιά τή δομή τῆς νεοσύστατης πολιτείας⁷.

- α. Ὡς πρός τό πρῶτο θέμα (*τοῦ φιλελεύθερου χαρακτήρα*) παρατηροῦμε ὅτι σύμφωνα μέ τά σχετικά ἄρθρα τῶν 3 συνταγμάτων:
— ὄλοι οἱ «Ἕλληνες εἶναι «ὄμοιοι» (κατά τό πρῶτο Σύνταγμα) ἢ «ἴσοι», (κατά τά ἐπόμενα συντάγματα) ἐνώπιον τῶν νόμων.

— έχουν τά ίδια πολιτικά δικαιώματα.

— διορίζονται στά διάφορα ύπουργήματα ανάλογα μέ τήν «ἀξιότητά» τους.

— έχουν δικαίωμα νά ἀναφέρονται στίς Ἀρχές.

— εἶναι ὄλων ἡ περιουσία, ἡ τιμή καί ἡ ἀσφάλεια κάτω ἀπό τήν προστασία τῶν νόμων.

— εἶναι ἐλεύθεροι νά διατυπώνουν τίς γνώμες τους μέ κάποιες προϋποθέσεις (ἄρθρο γιά τόν «τύπο» δέν ὑπάρχει στό πρῶτο Σύνταγμα).

— στήν ἑλληνική ἐπικράτεια καταργεῖται ἡ δουλεία κτλ.

— στήν ἑλληνική ἐπικράτεια ἀπαγορεύονται τά βασανιστήρια, κτλ. κτλ.

Ἐπίσης, σέ ἄλλα σημεῖα (ἄρθρα) γίνεται λόγος γιά ὑποχρέωση τῆς Πολιτείας νά προστατεύει χήρες καί ὄρφανά καί νά ἀνταμείψει ὄσους κάνουν θυσίες γιά τόν Ἀγῶνα.

Ἐπίσης, εἰσάγεται μέ τό πρῶτο ἄρθρο τῶν Συνταγμάτων ἀνεξιθρησκία, μολοντί προβάλλεται ὡς ἐπίσημη θρησκεία ἡ Ὅρθόδοξη Ἀνατολική⁸.

Τέλος, ὑπόσχεται ἡ Πολιτεία νά ὀργανώσει συστηματική ἐκπαίδευση τῆς νεολαίας σέ ὄλη τήν ἐπικράτεια⁹ μέ τήν ἀλληλοδιδασκτική μέθοδο, πού κρινόταν ἀναγκαία τότε λόγω γενικῆς πενίας, ἀλλά καί χαρακτηρίζει δικαίωμα τῶν πολιτῶν νά ἐκλέγουν δασκάλους γιά τή μόρφωσή τους¹⁰.

Πρόβλημα γλώσσας δέν τίθεται μέ τά γενικά συνταγματικά κείμενα τοῦ Ἀγῶνα· ἦταν πολύ ζωντανό τό αἶτημα τοῦ Διαφωτισμοῦ γιά γλώσσα κατανοητή ἀπό τό λαό καί ἀντηχοῦσε ἀκόμη τό κήρυγμα τοῦ Ρήγα καί ἡ διδασκαλία τοῦ Κοραῆ¹¹. ἐξάλλου δέν εἶχε θεσμοθετηθεῖ (ὅπως ἔγινε ἀπό τήν Ἀντιβασιλεία ἀργότερα) ἡ συστηματική ἀρχαιολατρία, ὥστε νά ἀντιπροβάλλεται ὡς ἐπίσημη γλώσσα ἄλλη ἀπό ἐκείνη πού μιλοῦσε καί ἐννοοῦσε ὁ τότε Ἑλληνισμός. Μόνο στή Νομική Διάταξη τῆς Ἀνατολικῆς Χέρσου Ἑλλάδος ὀρίζεται ὅτι: «τήν σημερινήν γλώσσαν ἀναγνωρίζει ὡς ἐπικρατοῦσαν γλώσσαν τῆς Ἑλλάδος»¹².

Σέ συνάρτηση μέ τίς ἀτομικές ἐλευθερίες ἀναφέρεται καί ἡ **ἀνεξαρτησία τῆς δικαιοσύνης**, πού ἔχει ἄλλωστε χαρακτηριστεῖ Παλλάδιο τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν, γιατί αὐτή τίς προστατεύει καί ἀποτελεῖ προϋπόθεση, γιά νά μήν κατατοῦν οἱ ἐλευθερίες φενάκη. Ὅλα λοιπόν τά συντάγματα τοῦ Ἀγῶνα καθιέρωναν τήν ἀνεξαρτησία τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας¹³.

β. **Ἡ δημοκρατικότητα** τῶν πολιτευμάτων τοῦ Ἀγῶνα καταφαίνεται ἀπό τή θέση πού ἔχει στήν πολιτειακή δομή ὁ λαός, ἀπό τή διάκριση καί δόμηση τῶν ἐξουσιῶν, ἀπό τήν ἀναγνώριση δικαιώματος ψήφου σέ

όλους τούς ενήλικους πολίτες, από την αναγνώριση του δικαιώματος του πολίτη σέ όλους τούς μόνιμους κατοίκους τής Έπικράτειας. Ειδικότερα:

Τήν Έπανάσταση έκανε **όλόκληρο τό έθνος**, όχι μία τάξη ανθρώπων· τοϋτο φαίνεται σ' όλες τές διακηρύξεις τών επαναστατών, τοπικές καί γενικές· τό έλληνικό έθνος διεκδικούσε πολιτική ύπαρξη καί ανεξαρτησία καί τό έθνος ανακηρύσσεται κυρίαρχο όργανο στή νεοπαγή πολιτεία· πανηγυρική καί σαφής είναι ή διατύπωση τού άρθρου 5 τού συντάγματος τής Τροιζήνας: «ή κυριαρχία ένυπάρχει εις τό έθνος· πάσα έξουσία πηγάζει έξ αυτού καί ύπάρχει ύπέρ αυτού».

ΈΗ **νομοθετική έξουσία** άσκειται έμμεσα, μέ αντιπροσώπους· έτσι καθιερώνεται (*μέ όλα τά συντάγματα τής Έπανάστασης*) ή κοινοβουλευτική δημοκρατία· **Παράγοντες τής νομοθετικής έξουσίας** είναι τό βουλευτικό (*βουλή*) καί τό έκτελεστικό (*ή κυβέρνηση*) ή άργότερα ό Κυβερνήτης. Κατά τό πρώτο σύνταγμα οί δυό παράγοντες ίσσοσταθμίζονται· μέ τό δεύτερο σύνταγμα τό βουλευτικό ένισχύεται, ένω τό έκτελεστικό διατηρεί ένα δικαίωμα άναβλητικής άρνησικυρίας·· μέ τήν άφιξη τού Καποδίστρια τό βουλευτικό έκχωρεί γιά όρισμένο χρονικό διάστημα στόν Κυβερνήτη έκτακτες έξουσίες· άλλα πρόκειται γιά θελημένη καί χρονικά περιορισμένη παραχώρηση.

Τά μέλη τού νομοθετικού καί τού έκτελεστικού είναι αίρετά· άρα σέ τακτά (*μικρά*) διαστήματα ή έξουσία ξαναγυρίζει στό λαό. Καί όλοι οί μόνιμοί κάτοικοι είναι πολίτες¹⁴ καί έχουν όλοι δικαίωμα ψήφου. Αυτά όρίζονταν σέ μία περίοδο πού καθολικό δικαίωμα ψήφου δέν ίσχυε ούτε στήν Άγγλία ούτε στίς Ένωμένες Πολιτείες τής Άμερικής¹⁵, ήταν όμως σύμφωνο μέ τές συνήθειες τών Έλλήνων καί τήν πνευματική - ιδεολογική προεργασία πού είχε συντελεστεί μέ τόν Νοελληνικό Διαφωτισμό.

5. Τώρα, πώς από όλη αυτή τήν πολιτειακή προετοιμασία καί τές σαφείς πολιτειακές διακηρύξεις έφτασαν τά πολιτειακά πράγματα στό λεγόμενο Έγεμονικό Σύνταγμα τού 1832¹⁶ (*πού ποτέ δέν έφαρμόστηκε, γιατί μέ τήν έκλογή τού Όθωνα καί τήν άφιξη τής Άντιβασιλείας δόθηκε λύση άκόμη πιό μοναρχική*), αυτό δέν μπορεί νά έννοηθεί παρά μόνο μέ παράλληλη ιστόρηση τής έξωτερικής πολιτικής τής περιόδου 1821-1832· ιδιαίτερα ένδιαφέρει ή παράγραφος πού αναφέρεται στό διπλωματικό όργανό τού 1830-1832 γιά τή ρύθμιση τού Έλληνικού Ζητήματος¹⁷.

όλες τις πληροφορίες σχετικά με την ιστορία της Ελλάδας και της Ευρώπης, μπορείτε να τις βρείτε στο ιστορικό μας βιβλίο «Η Ελλάδα και η Ευρώπη, 1821-1832» που μπορείτε να το δείτε και να αγοράσετε από τον ιστορικό μας εκδοτικό χώρο.

* άντιδιαστέλλεται πρός τό δικαίωμα άπόλυτης άρνησικυρίας, πού όδηγει σέ άδιέξοδο τήν πολιτική ζωή.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ, ΠΑΡΑΘΕΜΑΤΑ, ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1 Βάση του κεφαλαίου αυτού είναι τό φυλλάδιο Χ. Φραγκίστα, Τό δημοκρατικόν καί Φιλελεύθερον πνεῦμα τῶν πολιτευμάτων τοῦ Ἀγῶνος, Θεσ/κη 1953.

2 Σύνταγμα τῆς Ἐπιδαύρου, Παράρτημα, παράγραφος ρα':
Αἱ Γερουσίαι καί ὁ Ἄρειος Πάγος (= ἔτσι λεγόταν ἡ τοπική διοίκηση τῆς Ανατολικῆς Στερεᾶς) καί πάσα κατὰ μέρος κεντρική τῆς Ἑλλάδος Διοίκησις, οργανισθεῖσα πρό τῆς Παρούσης Γενικῆς τοῦ Ἔθνους Συνελεύσεως, ὑπόκεινται ἐξίςου ἐντελῶς εἰς τὰς ἀποφάσεις τῆς Διοικήσεως».

3 Τό Σύνταγμα τῆς Τροιζήνας ἴσχυσε ὡς τήν ἀφιξη τοῦ Καποδίστρια, πρώτου Κυβερνήτη· μέ ψήφισμά της τῆς 18 Ἰανουαρίου 1828 ἡ ἴδια Γ' Ἐθνοσυνέλευση ἀποφάσισε τήν ἀναστολή τοῦ συντάγματος, γιά νά διευκολύνει τόν κυβερνήτη προσωρινά στούς γρήγορους χειρισμούς πού ἀπαιτοῦσαν οἱ περιστάσεις (κυρίως ἐσωτερική ὀργάνωση, στρατιωτικές ἐπιχειρήσεις καί διπλωματικές διαπραγματεύσεις γιά τά σύνορα). Τήν ἀναστολή ἐπικύρωσε καί ἡ Δ' Ἐθνοσυνέλευση τοῦ Ἄργους μέ ψήφισμα τῆς 22 Ἰανουαρίου 1829· (βλ. Φραγκίστα, ὁ.π., σελ. 19, σημ. 10).

4 Α. Σβώλου, Συνταγματική Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, σελ. 50 κ.έ. Φραγκίστα, ὁ.π. σελ. 5.

5 Ἀκολουθοῦμε βασικά τήν ἴδια πηγή, Φραγκίστα, ὁ.π. σελ. 7-9. Ἐπίσης: Λουκά Ἀξελοῦ (ἐπιμέλεια), Τά Ἑλληνικά Συντάγματα 1822-1952, σελ. 26 κ.έ.

6 Α. Σύνταγμα τῆς Ἐπιδαύρου, τμήμα Β':

Γενικά Δικαιώματα τῶν κατοίκων τῆς Ἐπικρατείας τῆς Ἑλλάδος

§ β' - Ὅσοι αὐτόχθονες κάτοικοι τῆς Ἐπικρατείας τῆς Ἑλλάδος πιστεύουσιν εἰς Χριστόν, εἰσὶν Ἕλληνες, καί ἀπολαμβάνουσιν ἄνευ τινός διαφορᾶς ὄλων τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων.

§ γ' - Ὅλοι οἱ Ἕλληνες εἰσὶν ὅμοιοι ἐνώπιον τῶν νόμων ἄνευ τινός ἐξαιρέσεως ἢ βαθμοῦ, ἢ κλάσεως, ἢ ἀξιώματος.

§ δ' - Ὅσοι ἐξωθεν ἐλθόντες κατοικήσωσιν ἢ παροικήσωσιν εἰς τήν Ἐπικράτειαν τῆς Ἑλλάδος, εἰσὶν ὅμοιοι μέ τούς αὐτόχθονες κατοίκους ἐνώπιον τῶν Νόμων.

§ ε' - Ἡ Διοίκησις θέλει φροντίσει νά ἐκδῶσιν προσεχῶς νόμον περί πολιτογραφήσεως τῶν ξένων, ὅσοι ἔχουσι τήν ἐπιθυμίαν νά γίνωσιν Ἕλληνες.

§ στ' - Ὅλοι οἱ Ἕλληνες, εἰς ὅλα τά ἀξιώματα καί τιμάς ἔχουσι τό αὐτό δικαίωμα: δοτῆρ δέ τούτων μόνη ἡ ἀξίότης ἐκάστου.

§ ζ' - Ἡ ἰδιοκτησία, τιμῆ καί ἀσφάλεια ἐκάστου τῶν Ἑλλήνων, εἶναι ὑπό τήν προστασίαν τῶν νόμων.

§ η' - Ὅλαι αἱ εἰσπραξίαι πρέπει νά διανεμῶνται δικαίως εἰς ὅλας τὰς τάξεις καί κλάσεις τῶν κατοίκων, καθ' ὅλην τήν ἔκτασιν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπικρατείας· κάμμία δέ εἰσπραξις δέν γίνεται ἄνευ προεκδοθέντος Νόμου.

καί θ' - Τά βασανιστήρια καταργοῦνται διά παντός, καθῶς καί ἡ ποινή τῆς ἡμεύσεως.

Β. Νόμος τῆς Ἐπιδάουρου (ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος τῆς Ἐπιδάουρου ἀπό τῆ β' ἐθνοσυνέλευση στό Ἄστρος):

ΚΕΦ. Β': Πολιτικά δικαιώματα τῶν Ἑλλήνων:

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Β'

Περὶ τῶν Πολιτικῶν Δικαιωμάτων τῶν Ἑλλήνων

§ β'. Ὅσοι αὐτόχθονες κάτοικοι τῆς Ἐπικρατείας τῆς Ἑλλάδος πιστεύουσιν εἰς Χριστόν, εἰσὶν Ἕλληνες, καί ἀπολαμβάνουσιν ἄνευ τινός διαφορᾶς ὅλων τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων. Ὅμοίως Ἕλληνές εἰσι, καί τῶν αὐτῶν δικαιωμάτων ἀπολαμβάνουσιν, ὅσοι ἐξωθεν ἐλθόντες, καί τὴν Ἑλληνικὴν φωνὴν πατριον ἔχοντες, καί εἰς Χριστόν πιστεύοντες ζητήσωσι, παρρησιαζόμενοι εἰς τοπικὴν Ἑλληνικῆς Ἐπαρχίας Ἀρχὴν, νά ἐγκαταριθμηθῶσι δι' αὐτῆς εἰς τοὺς πολίτας Ἑλλήνας.

γ'. Ὅλοι οἱ Ἕλληνες εἰσὶν ἴσοι ἐνώπιον τῶν Νόμων, ἄνευ τινός ἐξαιρέσεως.

δ'. Ὅσοι ἐξωθεν ἐλθόντες κατοικήσωσιν, ἢ παροικήσωσιν εἰς τὴν Ἐπικράτειαν τῆς Ἑλλάδος, εἰσὶν ἴσοι μέ τούς Ἕλληνας ἐνώπιον τῶν Νόμων.

ε'. Ὅλοι οἱ Ἕλληνες εἶναι δεκτοὶ ἐπίσης εἰς τὰ πολιτικά καί στρατιωτικά, καί εἰς ὅλας ἐν γένει τὰς τιμὰς· δοτῆρ δέ τούτων μόνη ἐκάστου ἡ ἀξίότης.

στ'. Ἡ ἰδιοκτησία, τιμὴ, καί ἀσφάλεια ἐκάστου Ἑλληνοῦ, καί παντός ἀνθρώπου, ἐντός τῆς Ἐπικρατείας εὐρισκομένου, εἶναι ὑπὸ τὴν προστασίαν τῶν Νόμων.

ζ'. Ὅλοι αἱ εἰσπράξεις πρέπει νά διανεμῶνται δικαίως, καί ἀναλόγως εἰς ὅλους τοὺς κατοίκους τῆς Ἐπικρατείας· κάμμία δ' εἰσπραξὶς δέν γίνεται ἄνευ προεκδοθέντος Νόμου· καί κανένας Νόμος περὶ εἰσπράξεως δέν ἐκδίδεται, εἰμὴ διὰ ἐν καί μόνον ἔτος.

η'. Οἱ Ἕλληνες ἔχουσι τὸ δικαίωμα νά κοινοποιῶσιν ἄλλως τε καί διὰ τῶν τύπων τὰς δοξασίας των, ἀλλὰ μέ τούς ἀκολούθους τρεῖς ὅρους·

α'. Νά μὴ γίνεται λόγος κατὰ τῆς χριστιανικῆς θρησκείας.

β'. Νά μὴν ἀντιβαίνουσιν εἰς τὰς κοινῶς ἀποδεγεμένας ἀρχὰς τῆς ἠθικῆς.

γ'. Νά ἀποφεύγωσι πᾶσαν προσωπικὴν ὕβριν.

θ'. Εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπικράτειαν οὔτε πωλεῖται, οὔτε ἀγοράζεται ἀνθρώπος· ἀργυρώνητος δέ παντός γένους, καί πάσης θρησκείας, ἅμα πατήσας τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος, εἶναι ἐλεύθερος, καί ἀπὸ τόν δεσπότην αὐτοῦ ἀκαταζήτητος.

ι'. Κανένας δέν δύναται νά βιασθῆ νά διαφύγη τὸ ἀνήκον κριτήριον.

ια'. Καθένας δύναται νά ἀναφέρηται πρὸς τὸ Βουλευτικὸν ἐγγράφως προβάλλων τὴν γνώμην του περὶ παντός πράγματος.

ιβ'. Ἡ Διοίκησις πολιτογραφεῖ ἄλλοθενεῖς κατὰ τοὺς ἀκολούθους ὅρους:

α'. Νά διατρίψωσι πέντε ὀλόκληρα ἔτη, καί εἰς τὸ διάστημα τοῦτο νά μὴν ἀποδειχθῶσι ποτέ ἐγκληματῖαι, καί νά ἀποκτήσωσιν ἐντός τοῦ πενταετοῦς διαστήματος ἀκίνητα κτήματα ἐν τῇ Ἐπικρατείᾳ.

β'. Τά μεγάλα ἀνδραγαθήματα, καί αἱ σημαντικὰ ἐκδουλεύσεις εἰς τὰς χρεῖας

της Πατρίδος, ενούμεναι μέ τήν χρηστότητα τῶν ἡθῶν, εἶναι δικαίωματα ἰκανά εἰς πολιτογράφησιν.

ιγ'. Ὁ πολιτογραφούμενος ἀπολαμβάνει ἀμέσως τὰ δικαίωματα, κατά τούς §. β'. στ'. καί η'. τό δέ δικαίωμα τοῦ Παραστάτου, μετά δέκα ἔτη τῆς πολιτογραφῆσεως.

καί παρ. πε' (ἐπαναλαμβάνεται ἀκριβῶς τό θ' ἄρθρο τῆς Ἐπιδαύρου).

Γ. Πολιτικόν Σύνταγμα (τῆς γ' Ἐθνοσυνέλευσης στήν Τροιζίνα).

Κεφάλαιο Γ': Δημόσιο Δίκαιο τῶν Ἑλλήνων:

5. Ἡ Κυριαρχία ἐνυπάρχει εἰς τό Ἔθνος· πᾶσα ἐξουσία πηγάζει ἐξ αὐτοῦ, καί ὑπάρχει ὑπέρ αὐτοῦ.

6. Ἕλληνες εἶναι:

α'. Ὅσοι αὐτόχθονες τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπικρατείας, πιστεύουσιν εἰς Χριστόν.

β'. Ὅσοι ἀπό τούς ὑπό τόν Ὀθωμανικόν ζυγόν, πιστεύοντες εἰς Χριστόν, ἤλθαν καί θά ἔλθωσιν εἰς τήν Ἑλληνικήν Ἐπικράτειαν, διά νά συναγωνισθῶσιν ἤ νά κατοικήσωσιν εἰς αὐτήν.

γ'. Ὅσοι εἰς ξένας Ἐπικρατείας, εἶναι γεννημένοι ἀπό πατέρα Ἕλληνα.

δ'. Ὅσοι αὐτόχθονες καί μή, καί οἱ τούτων ἀπόγονοι, πολιτογραφηθέντες εἰς ξένας Ἐπικρατείας πρό τῆς δημοσιεύσεως τοῦ παρόντος Συντάγματος, ἔλθωσιν εἰς τήν Ἑλληνικήν Ἐπικράτειαν, καί ὀρκισθῶσι τόν Ἑλληνικόν ὄρκον.

ε'. Ὅσοι ξένοι ἔλθωσι καί πολιτογραφηθῶσιν.

7. Ὅλοι οἱ Ἕλληνες εἶναι ἴσοι ἐνώπιον τῶν νόμων.

8. Ὅλοι οἱ Ἕλληνες εἶναι δεκτοί, ἕκαστος κατά τό μέτρον τῆς προσωπικῆς του ἀξίας, εἰς ὅλα τὰ δημόσια ἐπαγγέλματα, πολιτικά καί στρατιωτικά.

Τό δικαίωμα τῆς Ἀντιπροσωπείας καί Πληρεξουσιότητος θά κανονισθῆ εἰς τόν περί ἐκλογῆς νόμον, ὁ ὁποῖος θά ἐπιδιορθωθῆ καί δημοσιευθῆ ἀπό τήν Βουλήν.

9. Ὅσοι ξένοι ἔλθωσι νά κατοικήσωσιν ἤ νά παροικήσωσιν εἰς τήν Ἑλληνικήν Ἐπικράτειαν, εἶναι ἴσοι ἐνώπιον τῶν πολιτικῶν Νόμων.

10. Αἱ εἰσπράξεις διανεμόνται εἰς ὅλους τούς κατοίκους τῆς Ἐπικρατείας δικαίως, καί ἀναλόγως τῆς περιουσίας ἐκάστου. Κάμμία δέ εἰσπράξις δέν γίνεται χωρίς προεκδομένον νόμον, καί κάνεις νόμος περί εἰσπράξεως δέν ἐκδίδεται εἰμῆ δι' ἓν καί μόνον ἔτος.

11. Ὁ νόμος ἀσφαλίζει τήν προσωπικήν ἐκάστου ἐλευθερίαν· κάνεις δέν ἔμπορεῖ νά ἐναχθῆ ἤ φυλακωθῆ εἰμῆ κατά τούς νομικούς τύπους.

12. Ἡ ζωή, ἡ τιμή καί τὰ κτήματα ἐκάστου, ἐντός τῆς Ἐπικρατείας εὐρισκομένου, εἶναι ὑπό τήν προστασίαν τῶν νόμων.

13. Κάμμία διαταγή περί ἐξετάσεως καί συλλήψεως ὁποῖωνδήποτε προσώπων καί πραγμάτων δέν ἔμπορεῖ νά ἐκδοθῆ, χωρίς νά στηρίζεται εἰς ἰκανά δείγματα, καί νά περιγράφη τόν τόπον τῆς ἐξετάσεως, καί τὰ πρόσωπα καί πράγματα τὰ ὅποια πρέπει νά συλληφθῶσιν.

14. Εἰς ὅλας τάς ἐγκληματικές διαδικασίας ἕκαστος ἔχει τό δικαίωμα νά ζητῆ τήν αἰτίαν καί φύσιν τῆς εἰς αὐτόν προσαφθείσης κατηγορίας, νά ἀντεξετάζεται πρὸς τούς κατηγορούς καί τούς μάρτυρας, νά παρουσιάσῃ μαρτυρίας ὑπέρ

εαυτοῦ, νά λαμβάνη εἰς βοήθειάν του συμβούλους, καί νά ζητῆ ταχεῖαν ἀπόφασιν ἀπό τό δικαστήριον.

15. Ἐκαστος πρό τῆς καταδίκης του δέν λογίζεται ἔνοχος.

16. Κάνεις δέν κρίνεται δις δι' ἓν καί τό αὐτό ἀμάρτημα, καί δέν καταδικάζεται οὐδέ προσωρινῶς στερεῖται τὰ κτήματά του, χωρίς προηγουμένην διαδικασίαν. Πᾶσα δέ ὑπόθεσις, ἄπαξ ὀριστικῶς δικασθεῖσα δέν ἀναθεωρεῖται.

17. Ἡ Κυβέρνησις ἤμπορεῖ ν' ἀπαιτήσῃ τήν θυσίαν τῶν κτημάτων τινός διὰ δημόσιον ὄφελος, ἀποχρώντως ἀποδεδειγμένον, ἀλλά διὰ προηγουμένης ἀποζημιώσεως.

18. Αἱ βάσανοι καί αἱ δημεύσεις ἀπαγορεύονται.

19. Ὁ νόμος δέν ἤμπορεῖ νά ἔχη ὀπισθενεργόν δύναμιν (ἀναδρομική ἰσχύ).

20. Οἱ Ἕλληνες ἔχουσι τό δικαίωμα νά συσταίνωσι καταστήματα παντός εἶδους, **παιδείας**, φιλανθρωπίας, βιομηχανίας καί τεχνῶν, καί νά ἐκλέγωσι **διδασκάλους διὰ τήν ἐκπαίδευσίν των**.

21. Εἰς τήν Ἑλληνικήν Ἐπικράτειαν, **οὔτε πωλεῖται, οὔτε ἀγοράζεται ἄνθρωπος**. Ἀργυρώνητος δέ ἢ δοῦλος παντός γένους καί πάσης θρησκείας, καθῶς πᾶτήσῃ τό Ἑλληνικόν ἔδαφος, εἶναι ἐλεύθερος καί ἀπό τόν δεσπότην αὐτοῦ ἀκαταζήτητος.

22. Κάνεις δέν δύναται ν' ἀποφύγῃ τό ἀνήκον δικαστήριον, οὐδέ νά ἐμποδισθῇ ἀπό τό νά καταφύγῃ εἰς αὐτό.

23. Κανείς δέν δύναται νά μείνῃ εἰς φυλακὴν πλεόν τῶν εικοσιτεσσάρων ὥρων, χωρίς νά πληροφορηθῇ ἐπισημῶς τὰς αἰτίας τῆς φυλακώσεώς του· καί πλεῖστον τῶν τριῶν ἡμερῶν, χωρίς ν' ἀρχίσῃ ἡ ἐξέτασις.

24. Ὁ Κληρὸς, κατὰ τοὺς κανόνας τῆς Ἀγίας καί Ἱερᾶς ἡμῶν Ἐκκλησίας, **δέν ἐμπεριπλέκεται εἰς κανέν δημόσιον ὑπόυργημα**: μόνοι δέ οἱ Πρεσβύτεροι ἔχουσι τό δικαίωμα τοῦ ἐκλογέως.

25. Καθεὶς δύναται ν' ἀναφέρεται πρὸς τήν Βουλὴν ἐγγράφως, προβάλλων τήν γνώμην του περὶ παντός δημοσίου πράγματος.

26. Οἱ Ἕλληνες ἔχουσι τό δικαίωμα, χωρίς προεξέτασιν νά γράφωσι καί νά δημοσιεύωσι **ἐλευθέρως διὰ τοῦ τύπου** ἢ ἄλλῶς τοὺς στοχασμούς καί τὰς γνώμας των, φυλάττοντες τοὺς ἀκολουθούς ὅρους:

α'. Νά μὴν ἀντιβαίνωσιν εἰς τὰς ἀρχάς τῆς Χριστιανικῆς θρησκείας.

β'. Νά μὴν ἀντιβαίνωσιν εἰς τήν σεμνότητα.

γ'. Ν' ἀποφεύγωσι πᾶσαν προσωπικὴν ὕβριν· καί συκοφαντίαν.

27. Κανένας τίτλος εὐγενείας δέν δίδεται ἀπὸ τήν Ἑλληνικὴν Πολιτείαν· καί κανείς Ἕλλην εἰς αὐτὴν δέν ἤμπορεῖ, χωρίς τήν συγκατάθεσιν τοῦ Κυβερνήτου, νά λάβῃ ὑπόυργημα, δῶρον, ἀμοιβήν, ἀξίωμα ἢ τίτλον παντός εἶδους ἀπὸ κανένα Μονάρχην, Ἡγεμόνα, ἢ ἀπὸ ἐξωτερικὴν Ἐπικράτειαν.

28. Τὰ ἐπίθετα Ἐκλαμπρότατος, Ἐεσχώτατος, κ.τ.λ. δέν δίδονται εἰς κανένα Ἕλληνα ἐντός τῆς Ἐπικρατείας.

Εἰς μόνον τόν Κυβερνήτην δίδεται τό ἐπίθετον Ἐεσχώτατος· ἀλλὰ καί τοῦτο **συμπαύει μὲ τό ἀξίωμά του**.

29. Κάνεις αὐτόχθων, ἢ πολιτογραφημένος Ἕλλην, κατοικῶν εἰς τήν Ἑλληνικήν Ἐπικράτειαν καί ἀπολαμβάνων τὰ δικαιώματα τοῦ πολίτου, **δέν δύναται νά καταφύγῃ εἰς προστασίαν ξένης Δυνάμεως· ἄλλῶς παύει νά ἦναι πολίτης Ἕλλην**.

Κεφάλαιον Δ' Περί Πολιτογραφήσεως

30. Ἡ Κυβέρνησις πολιτογραφεῖ τοὺς ξένους, ὅσοι ἀπὸ τοπικὴν Ἀρχὴν τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπικρατείας φέρωσιν ἀποδείξεις ἀποχρώσας:

α'. Ὅτι διέτριψαν ἐντὸς τῆς Ἐπικρατείας τρία ὀλόκληρα ἔτη.

β'. Ὅτι εἰς τὸ διάστημα τοῦτο δέν ὑπέπεσαν εἰς ἐγκληματικὴν καταδίκην.

γ'. Ὅτι ἀπέκτησαν εἰς τὴν Ἐπικράτειαν ἀκίνητα κτήματα, τ' ὀλιγώτερον ἑκατὸν ταλλήρων.

31. Τὰ μεγάλα ἀνδραγαθήματα καὶ αἱ ἀποδεδειγμένοι σημαντικὰ ἐκδουλεύουσι εἰς τὰς χρείας τῆς Πατρίδος εἶναι καθ' ἑαυτὰ ἱκανὰ δικαιώματα εἰς πολιτογράφησιν.

32. Ἡ Κυβέρνησις ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ πολιτογραφῇ καὶ ἐκείνους τοὺς ξένους, ὅσοι συστήσωσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα σημαντικὰ καταστήματα, συντείνοντα εἰς τὴν πρόδον τῶν τεχνῶν, τοῦ ἐμπορίου, τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς βιομηχανίας. Ἥμπορεῖ δὲ νὰ συντέμῃ τὸν εἰς πολιτογράφησιν ἀπαιτούμενον καιρὸν, ὄχι ὁμῶς νὰ τὸν κατατᾶ ὀλιγώτερον ἐνὸς ἔτους.

33. Ὅστις ξένος ὑπηρέτησεν, ἢ ὑπηρετήσῃ πολεμικῶς δύο ἔτη τὴν Ἑλλάδα, ἔχων τὰς ἀναγκαίας τῆς ὑπηρεσίας του ἀποδείξεις, εἶναι δι' αὐτὸ τοῦτο Ἕλλην.

34. Ὁ πολιτογραφημένος ἀπολαμβάνει ἀμέσως ὅλα τὰ δικαιώματα τοῦ πολίτου.

Τὸ δικαίωμα τῆς πληρεξουσιότητος καὶ ἀντιπροσωπείας θά κανονισθῇ εἰς τὸν περὶ ἐκλογῆς Νόμον.

35. Ὁ πολιτογραφούμενος ὀρκίζεται τὸν Ἑλληνικὸν ὄρκον.

7

— Στὸ **Σύνταγμα τῆς Ἐπιδαύρου (1822)**, τμῆμα γ' :

Περὶ Σχηματισμοῦ τῆς Διοικήσεως (ἄρθρα θ' - κδ').

— Στὸ **Νόμο τῆς Ἐπιδαύρου (1823)**, κεφ. γ' :

Περὶ Σχηματισμοῦ Διοικήσεως (ἄρθρα ιδ' - κατ').

— Στὸ **Πολιτικὸ Σύνταγμα (τῆς Τροιζήνας, 1827)** :

κεφ. Ε' (ἄρθρα 36 - 42).

Περὶ συντάξεως τῆς Ἑλληνικῆς Πολιτείας

36. Ἡ κυριαρχία τοῦ ἔθνους διαιρεῖται εἰς τρεῖς ἐξουσίας: Νομοθετικὴν, Νομοτελεστικὴν καὶ Δικαστικὴν.

37. Ἡ Νομοθετικὴ κατασκευάζει τοὺς νόμους.

38. Ἡ Νομοτελεστικὴ ἐπικυρόνει αὐτοὺς κατὰ τὸ 73 ἄρθρον καὶ τοὺς ἐκτελεῖ.

39. Ἡ Δικαστικὴ τοὺς προσαρμόζει (ἐφαρμόζει).

40. Ἡ Νομοθετικὴ ἐξουσία ἀνήκει ἰδιαιτέρως εἰς τὸ σῶμα τῶν **Ἀντιπροσώπων τοῦ λαοῦ**, τὸ ὁποῖον ὀνομάζεται Βουλὴ.

41. Ἡ Νομοτελεστικὴ ἀνήκει εἰς ἓνα μόνον, ὀνομαζόμενον Κυβερνήτην. ἔχοντα διαφόρους ὑπ' αὐτόν Γραμματεῖς τῆς Ἐπικρατείας (ὑπουργούς).

42. Ἡ Δικαστικὴ εἰς τὰ διάφορα Δικαστήρια.

8

Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ διατύπωση τοῦ ἄρθρου 1 τοῦ Συντάγματος τῆς Τροιζήνας:

«Καθεὶς εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐπαγγέλλεται τὴν θρησκείαν του ἐλευθέρως καὶ διὰ τὴν λατρείαν αὐτῆς ἔχει ἴσην ὑπεράσπισιν. Ἡ δὲ τῆς Ἀνατολικῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ εἶναι θρησκεία τῆς Ἐπικρατείας.» ὡς πρὸς τὸ θέμα αὐτὸ

τά Συντάγματα του 'Αγώνα ακολουθοῦν ανάλογη διάταξη τοῦ Συντάγματος τῶν 'Ιονίων Νήσων (τοῦ 1817).

9

Ἄρθρο πζ' τοῦ νόμου τῆς Ἐπιδαύρου (Συντάγματος τοῦ Ἄστρους):

Συστηματικῶς νά ὀργανισθῆ ἡ ἐκπαίδευσις τῆς νεολαίας καί νά εἰσαχθῆ καθ' ὅλην τήν Ἐπικράτειαν ἡ Ἀλληλοδιδασκτικὴ μέθοδος ἀπὸ τήν Διοίκησιν.

10

Ἄρθρο 20 τοῦ Συντάγματος τῆς Τροιζήνας:

Οἱ Ἕλληνες ἔχουσιν τὸ δικαίωμα νά ... νά ... καί νά ἐκλέγωσι διδασκάλους διὰ τὴν ἐκπαίδευσιν τῶν.

Ἐκ τῆς Ῥήγας (Νέα Πολιτικὴ Διοίκησις, Δίκαια τοῦ Ἀνθρώπου, ἄρθρο 22) ἀπαιτοῦσε:

«Ὅλοι χωρὶς ἐξαιρέσειν ἔχουν χρέος νά ἡξεύρουν γράμματα. Ἡ πατρίς ἔχει νά καταστήσει σχολεῖα εἰς ὅλα τὰ χωριά διὰ τὰ ἀρσενικά καὶ θηλυκὰ παιδιά. Ἐκ τῶν γραμμάτων γεννᾶται ἡ προκοπὴ μὲ τὴν ὁποίαν λάμπουν τὰ ἐλεύθερα ἔθνη» (βλέπε καὶ σημείωσις 2α τοῦ προηγούμενου κεφαλαίου).

Ἀνάλογα ἄρθρα γιὰ τὴν παιδεία καὶ τὴν ἐκπαίδευσιν ὑπάρχουν στὸ γαλλικὸ σύνταγμα τῆς 8 FRUCTIDOR τοῦ ἔτους 3 (ἄρθρα 298 καὶ 300) καὶ στὸ σύνταγμα τῆς Ἐντεῦθεν τῶν Ἄλλων Δημοκρατίας τῆς 30 Ἰουνίου 1797 (ἄρθρα 299 καὶ 358). Βλέπε περισσότερα στοιχεῖα, Φραγκίστα, ὁ.π., σ. 27, (σημ. 56, 57).

11

Ἐκ τῆς Ῥήγας (Νέα Πολιτικὴ Διοίκησις, Ἀρχὴ νομοθετημένης πράξεως, ἄρθρο 53) ὀρίζε:

ὅλοι οἱ νόμοι καὶ αἱ προσαγαί γίνονται εἰς τὴν ἀπλήν τῶν Ἑλλήνων γλώσσαν...

12

Γιὰ πρώτη φορά στὰ συνταγματικά κείμενα τῶν Ἰονίων νήσων (1803, 1817) γινόταν λόγος γιὰ τὴ γλώσσα, ἀπὸ κίνητρα ὅμως διαφορετικά: ἔπρεπε δηλαδὴ νά ἐκτοπισθῆ ἡ ἰταλική, ποὺ εἶχε καθιερωθῆ ὡς ἐπίσημη γλώσσα κατὰ τὴν μακραιωνὴ Ἐνετοκρατία.

Εἶναι ὅμως χαρακτηριστικὴ ἡ φράσις μὲ τὴν ὁποία τὸ σύνταγμα τοῦ 1803 (ἄρθρο 211) ὀρίζει τὴν ἀπαιτούμενη γλωσσικὴ μορφή: ἐθνικὴ ἑλληνικὴ λαϊκὴ γλώσσα (LINGUA NAZIONALE GRECA VOLGARE): «ἀπὸ τοῦ ἔτους 1820 οὐδεὶς δύναται νά ἐκλεγῆ διὰ πρώτην φοράν δημόσιος ὑπάλληλος ἂν δέν γνωρίζῃ νά ἀναγινώσκῃ καὶ νά γράφῃ εἰς τὴν ἐθνικὴν ἑλληνικὴν λαϊκὴν γλώσσαν».

13

Στὸ Σύνταγμα τῆς Ἐπιδαύρου τὸ ἄρθρο πζ' ὀρίζει: Τὸ δικαστικὸν εἶναι ἀνεξάρτητον ἀπὸ τὰς ἄλλας δύο δυνάμεις (τὴν Ἐκτελεστικὴν καὶ Βουλευτικὴν). Τὸ Σύνταγμα τοῦ Ἄστρους, ἄρθρο σα', ἐπαναλαμβάνει τὴν ἴδια ρήτρα. Τέλος, τὸ Σύνταγμα τῆς Τροιζήνας, ἄρθρο 133, ὀρίζει: Ἡ Δικαστικὴ ἐξουσία εἶναι ἀνεξάρτητος ἀπὸ τὰς ἄλλας δύο εἰς τὰς ἀποφάσεις της.

Ἄξιοπαράτηρητο καὶ τοῦτο: τὸ ἄρθρο 19 τῆς Τροιζήνας γράφει: «ὁ νόμος δέν ἡμπορεῖ νά ἔχει ὀπισθενεργὸν δύναμιν (ἀναδρομικὴ ἰσχὺ). Συνήθως ἡ ρήτρα αὕτη περιέχεται στὰ συντάγματα μόνο γιὰ τοὺς ποινικοὺς νόμους. Ἀλλὰ καὶ ἡ γενικότερη ἀπαγόρευσις ἀναδρομικότητας ποὺ πρόβλεπε τὸ σύνταγμα τῆς Τροιζήνας εἶναι ρήτρα σοφὴ, γιατί προλαμβάνει πολλὰς ἐκτροπὰς καὶ ντροπὰς τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας.

14

Κατὰ τὸ ἄρθρο 2 τοῦ συντάγματος τῆς Ἐπιδαύρου:

Ἕλληνες πολῖτες εἶναι: «ὄσοι αὐτόχθονες κάτοικοι τῆς Ἐπικρατείας τῆς Ἑλλάδος πιστεύουσιν εἰς Χριστόν».

Γιὰ τὸν ὅρο αὐτόχθονες ὁ Κοραῆς σημειώνει: «ἄλλο δέν ἡμπορεῖ νά σημάνῃ

ἐδῶ παρά τό γεννημένοι εἰς τήν Ἑλλάδα». Ἐξάλλου στό σύνταγμα τοῦ Ἄστρου ἐσπευσαν νά προσθέσουν (ἄρθρο 2): ὁμοίως Ἑλληνες εἰσὶ ... κτλ. (βλ. σημ. 6, ὅπου τὰ σχετικά ἄρθρα). Μὲ τίς διευκρινίσεις πού περιλαμβάνονται στό ἄρθρο 6 τοῦ Πολιτικοῦ Συντάγματος τῆς Τροιζήνας (βλ. ἐπίσης σημ. 6) αἴφεται ὁ τοπικιστικὸς ὅρος τοῦ αὐτοχθονισμοῦ. Ὅσο γιὰ τὸν περιορισμὸ τοῦ ἐκλογικοῦ δικαιώματος μόνον σέ Χριστιανοὺς (πού περιέχεται στὴν παραπάνω ρήτρα τοῦ ἄρθρου 2 τῆς Ἐπιδαύρου: «ὄσοι ... πιστεύουσιν εἰς Χριστὸν») πρέπει νά σημειωθεῖ ὅτι: (α) ἀποτελεῖ βέβαια ἀπόκλιση ἀπὸ τοὺς ὀραματισμοὺς τοῦ Ρήγα (Πολιτικὴ Διοίκησης, ἄρθρο 7 - Ἀρχὴ τῆς νομοθετημένης Πράξεως): «ὁ αὐτοκράτωρ λαὸς εἶναι ὅλοι οἱ κάτοικοι τοῦ βασιλείου τούτου χωρὶς ἐξαιρέσιν θρησκείας καὶ διαλέκτου ...» (β) δικαιολογεῖται ὅμως μέσα στό κλίμα τῆς ἐνόπλης τότε ἀντιδικίας καὶ (γ) οὐσιαστικὰ πολὺ λίγους ἀνθρώπους ἐξαιροῦσε ἀλλόθρησκους, ὥστε νά μὴ νοθεῦεται ἡ ἔννοια τῆς καθολικῆς ψήφου: ἀμβλύνεται τό αἴσθημα στήρησης ψήφου στοὺς ἀλλόθρησκους ἀπὸ τό γεγονός ὅτι αὐτοὶ ἦταν σεβαστοί, σύμφωνα μὲ ὅσα περιέχονταν στὰ κείμενα τῶν συνταγμάτων περὶ ἀνεξίθρησκίας.

15 Βλ. σχετικά, Φραγκίστα, ὀ.π. σελ. 11.

Ὁ πρῶτος ἐκλογικὸς νόμος ψηφίστηκε 9 Νοεμβρίου 1822 καὶ ὄριζε: «εἰς ἕκαστον χωρίον ὁ λαὸς καλεῖται νά ἐκλέξῃ κοινῶς εὐυπολήπτου ἀνδρα» ... Τό Σύνταγμα τῆς Ἐπιδαύρου (ἄρθρο 18) πρόβλεπε τὴ σύνταξη τέτοιου νόμου: θέλει ἐκδοθῆ παρά τῆς Διοικήσεως Νόμος προσωρινὸς περὶ ἐκλογῆς Προστατῶν ... Τὰ ἐπόμενα δύο συντάγματα προϋποθέτουν τὸν ἐκλογικὸ νόμο (Ἄστρου, ἄρθρο 17 καὶ Τροιζήνας 45): τό τελευταῖο αὐτό τῆς Τροιζήνας γράφει λακωνικὰ καὶ δημοκρατικὰ: «Οἱ ἀντιπρόσωποι ἐκλέγονται ἀπὸ τὸν λαόν κατὰ τὸν περὶ ἐκλογῆς νόμον».

16 Τό Ἑγεμονικόν Σύνταγμα ψηφίστηκε ἀπὸ τήν Ε΄ Ἐθνοσυνέλευση στίς 15 Μαρτίου 1832.

Ὁ Καποδίστριας εἶχε δολοφονηθεῖ καὶ οἱ Προστάτριες Δυνάμεις ἐργάζονταν γιὰ νά βροῦν ἡγεμόνα γιὰ τὸν ἑλληνικὸ θρόνο. Ἀπὸ ἑλληνικὴ πλευρὰ ψηφίστηκε ἀνάλογο Σύνταγμα. (Βλέπε Κεφ. Ἐξωτερικὴ Πολιτικὴ, § 15).

Μερικὰ ἄρθρα τοῦ μιλοῦν εὐγλωττα γιὰ τὴ διαφορά μὲ τὰ προηγούμενα ἄρθρα: (53-60, 217-226 καὶ 234).

Περὶ Συντάξεως τῆς Πολιτείας

53. Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπικράτεια εἶναι Ἑγεμονία Διαδοχικὴ, Συνταγματικὴ καὶ Κοινοβουλευτικὴ, ἐνεργουμένου τοῦ πολιτικοῦ Κράτους ἀντιπροσωπικῆς ὑπέρ τοῦ ἔθνους ὑπὸ διαφόρων Ἀρχῶν.

54. Τό πολιτικόν Κράτος διαιρεῖται εἰς τρεῖς Ἐξουσίας εἰς Νομοθετικὴν, Νομοτελεστικὴν καὶ Δικαστικὴν.

55. Ἡ Νομοθετικὴ ἐξουσία θέτει τοὺς νόμους.

56. Ἡ Νομοτελεστικὴ τοὺς ἐπικυρώνει, τοὺς δημοσιεύει καὶ τοὺς ἐκτελεῖ.

57. Ἡ Δικαστικὴ τοὺς ἐφαρμόζει ἰδίως εἰς ἕκαστον τὰς πράξεις καὶ τὰ δίκαια.

58. Ἡ Νομοθετικὴ ἐξουσία ἐνεργεῖται κοινῶς ὑπὸ τοῦ Ἑγεμόνος, ὑπὸ τῆς Γερουσίας καὶ ὑπὸ τῆς Βουλῆς τῶν Ἀντιπροσώπων τοῦ Λαοῦ.

59. Ἡ Νομοτελεστικὴ ἐξουσία ἀνήκει εἰς ἓνα μόνον διαδοχικόν Ἑγεμόνα τοῦ ἔθνους, τὴν ὁποῖαν ἐνεργεῖ διὰ διαφόρων ὑπουργῶν.

60. Ἡ δικαστικὴ ἀνήκει εἰς τὰ διάφορα Δικαστήρια καὶ ἐνεργεῖται ὑπὸ τῶν Δικαστῶν ἐν ὀνόματι τοῦ Ἑγεμόνος.

Περὶ τοῦ Νομοτελεστικοῦ

§ 1 Περὶ τῆς ἐξουσίας τοῦ Ἑγεμόνος

217. Ἡ Ἑγεμονία τῆς Ἑλλάδος εἶναι Συνταγματικὴ καὶ διαδοχικὴ ἀπὸ πατέρα

εις γνήσιον υιόν διαδιδομένη κατά πρωτοτοκίαν ἄρρενογονίας.

218. Ὅταν ὁ διάδοχος διαμεῖνῃ ἄκληρος, ἡ διαδοχὴ εἰς τὴν Ἡγεμονίαν διαδίδεται κατὰ τάξιν τῆς γεννήσεως μεταξύ τῶν γνησίων ἀδελφῶν του, καὶ τῶν ἐκ τούτων πρωτοτόκων ὅταν ὁ ἐκλείψῃ ἡ ἄρρενογονία αὐτῆς τῆς γενεᾶς τότε γίνεται ἡ υιοθέτησις.

219. Αἱ θυγατέρες καὶ οἱ ἐξ αὐτῶν γενώμενοι ἀποκλείονται ἀπὸ τὴν διαδοχὴν.

220. Ὁ διάδοχος πρεσβεύει τὴν ἐπικρατοῦσαν θρησκείαν τῆς Ἐπικρατείας, καὶ ἀναλαμβάνει τὴν Ἡγεμονικὴν Ἐξουσίαν ἅμα γενῆ ἐνῆλιξ ἤγουν ἅμα φθάσῃ τὸ 25 ἔτος τῆς ἡλικίας του.

221. Ὁ ἡγεμὼν εἶναι ὁ ὑπέρτατος Ἄρχων τῆς Πολιτείας καὶ πρῶτος Πολίτης καὶ Ἀντιπρόσωπος τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους.

222. Ἔχει τὴν Νομοτελεστικὴν Ἐξουσίαν ἀσυμμερίστως.

223. Συμμετέχει τῆς Νομοθετικῆς Ἐξουσίας, ὡς προβάλλων προβουλευμὰ καὶ ἐπικυρωτὴν καὶ δημοσιεύων τοὺς νόμους.

224. Ἐνεργεῖ τὴν πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν νόμων Κυβερνητικὴν Ἐξουσίαν διὰ διαφόρων Ἐπιτροπῶν, καὶ τὴν ἐνοπλον δύναμιν τοῦ Κράτους διὰ διαφόρων Ἀξιωματικῶν.

225. Ἐκλέγει κατὰ τὴν βούλησίν του καὶ ἀλλάσσει τοὺς Ἐπιτροπάρχους Γραμματεῖς.

226. Ἐκλέγει τοὺς Γερουσιαστὰς κατὰ τὸ 167 ἄρθρον.

234. Ὁ Ἡγεμὼν εἶναι ἀνεύθυνος καὶ ἀπαραβίαστος. Οἱ ὑπὲρ αὐτὸν καὶ ἐπὶ ὀνόματι αὐτοῦ ἐνεργοῦντες Ἐπιτροπάρχους Γραμματεῖς εἶναι ὑπεύθυνοι.

Τὸ ψήφισμα μὲ τὸ ὅτιοι ἡ Ἐθνοσυνέλευσις συνόδευσεν (15 Μαρτίου 1832) τὸ Ἡγεμονικὸ Σύνταγμα ἔγραφε στὸ ἐδάφιο Β': «Θέλει καθυποβληθῆ εἰς τὸν ἐκλεχθέντα Κυριάρχη Ἡγεμόνα τῆς Ἑλλάδος, διὰ νὰ ἐπικυρωθῆ».

17

Προσημεριωτικὰ παρατίθεται ἐδῶ τὸ ἄρθρο 3 τοῦ Πρωτοκόλλου τῆς 22 Ἰανουαρίου / 3 Φεβρουαρίου 1830, τὸ ὅτιοι ὑπόγραψαν οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Προστατριῶν Δυνάμεων (Ἀγγλίας, Γαλλίας, Ρωσίας) γιὰ νὰ λύσουν τὸ Ἑλληνικὸ Ζήτημα:

«Ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις θὰ εἶναι μοναρχικὴ καὶ κληρονομικὴ «κατὰ τάξιν πρωτοτοκίας» θὰ τὴν ἐμπιστευτοῦμε σὲ ἡγεμόνα μὴ προερχόμενο ἀπὸ τίς βασιλικὲς οἰκογένειες τῶν χωρῶν ποὺ ὑπόγραψαν τὴ συνθήκη τῆς 6 Ἰουλίου 1827 (ἡ ὅποια εἶχε ὀδηγήσει τελικὰ στὴ ναυμαχία τοῦ Ναυαρίνου). Ὁ ἡγεμόνας αὐτός θὰ φέρει τὸν τίτλο «Ἡγεμὼν Κυριάρχης τῆς Ἑλλάδος». Ἡ ἐκλογὴ του θὰ εἶναι ἀντικείμενο διακοινώσεων καὶ συμφωνιῶν μεταγενεστέρων».

Τὸ πρωτότυπο κείμενο τοῦ Πρωτοκόλλου περιλαμβάνεται στὸ βιβλίο: CH. STRUPP, LA SITUATION INTERNATIONALE DE LA GRECE 1829-1919, σελ. 72. Μετάφραση τοῦ κειμένου τοῦ Πρωτοκόλλου στὸ βιβλίο, Γ. Α. Ράλλη καὶ Ἀ. Γ. Ράλλη, Κώδικες, τόμ. Δ', σελ. 84.

Τά Οικονομικά του Ἀγώνα

Ἡ αἱματηρή πάλη πού κράτησε 8 χρόνια δέν μπορούσε νά συντηρηθεῖ μόνο μέ τόν ἐνθουσιασμό καί τήν αὐτοθυσία τῶν ἀγωνιστῶν. Χρειαζόταν χρήματα γιά ἀγορά ὄπλων καί ἐφοδίων, γιά μισθοδοσία τῶν στρατιωτῶν καί τῶν ναυτῶν, γιά συντήρηση τοῦ στόλου, πληρωμή τῶν ὑπαλλήλων τῆς Διοικήσεως, ἀργότερα γιά ἀγορά πλοίων, γιά ἀποζημιώσεις, γιά ἀπόσβεση τῶν δανείων.

Παρακάτω ἐξετάζονται τά ἀκόλουθα ἐπιμέρους θέματα:

- α. Δημοσιονομική ἀντιμετώπιση.
- β. Ἔσοδα.
- γ. Τό πρόβλημα τῶν ἐθνικῶν κτημάτων.

1. Δημοσιονομική πολιτική

Ἡ παράταση καί ἡ μορφή τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων ἀπαιτοῦσαν διοικητική ὀργάνωση καί οἰκονομικό σχεδιασμό, γιά νά ἀντιμετωπιστεῖ τό δεξύτατο οἰκονομικό πρόβλημα. Ἡ δυνατότητα αὐτοσυντήρησης τῶν ἀγωνιστῶν ἦταν πολύ περιορισμένη καί δέν μπορούσε νά παραταθεῖ πέρα ἀπό μερικούς μήνες. Οἱ προσφορές τῶν εὐπορότερων (*προκρίτων καί πλοιοκτητῶν*) ὅσοδῆποτε γενναίες καί ἄν ἦταν, δέν ἦταν δυνατό νά συντηρήσουν μακροχρόνιο ἀγώνα (*ἀξίζει νά σημειωθεῖ καί τοῦτο, ὅτι ὁ ἐμποροναυτικός κόσμος τῶν ἐλληνικῶν παραλίων εἶχε γνωρίσει οἰκονομική κάμψη σοβαρή ὕστερα ἀπό τήν πτώση τοῦ Ναπολέοντα (1815) καί τήν ἀπερίσπαστη ἐπαναδραστηριοποίηση τοῦ ἀγγλογαλλικοῦ ἐμπορικοῦ κόσμου στό μεσογειακό χῶρο*).

Δέν μπορεῖ νά ἰσχυριστεῖ κανεῖς ὅτι κατά τή διάρκεια τῆς Ἐπαναστάσεως ὑπῆρξε ὀργανωμένη ἐπιμελητεία καί ὑπουργεῖα οἰκονομικῶν καί πολέμου. Ὅμως τήν ἀνάγκη γιά τήν ὀργάνωση οἰκονομικῶν ὑπηρεσιῶν τῆ διακρίνουμε ἀπό τά πρῶτα βήματα τῆς πολιτικῆς συγκρότησης.

‘Η Α’ Έθνοσυνέλευση, (Σύνταγμα τής Έπιδαύρου, 1822) προνοεί: «Τό Βουλευτικόν άπεργαζόμενον έγκρίνει εις τήν άρχήν έκάστου έτους τόν ύποθετικόν λογαριασμόν (προϋπολογισμό) τών προσόδων και έξόδων, ό όποίος καθυποβάλλεται διά τήν έπίκρισίν του (έγκριση) από τό Έκτελεστικόν... Είς δέ τό τέλος του έτους έπιθεωρεϊ τόν καθολικόν λογαριασμόν τών έσόδων και έξόδων». ‘Ανάλογες άποφάσεις πήραν και οι έπόμενες έθνοσυνελεύσεις. Σχεδιάστηκε λοιπόν δημοσιονομική λειτουργία (Προϋπολογισμός, ‘Απολογισμός, ‘Έλεγχος) πού προϋποθέτει: έσοδα, δαπάνες και άπόδοση λογαριασμού.

Παράλληλα διαπιστώνουμε τό διορισμό άρμόδιων ύπουργών¹: αλλά ούτε ή είσπραξη έσόδων ήταν κανονική, ούτε ή διαχείριση φαίνεται νά ήταν πάντα άσφογη και δέ σπάνιζαν οι έπικρίσεις². Δέν έχουμε πλήρη στοιχεία δημοσιονομικής πολιτικής κατά τήν επανάσταση: ό Καποδίστριας συγκρότησε μία Λογιστική Έπιτροπή, ή όποία συνέταξε σχετική έκθεση για τήν όλη οικονομική διαχείριση και τήν ύπέβαλε στη Δ’ Έθνοσυνέλευση (1829)³.

2. ‘Εσοδα:

α) ‘Εκούσιες εισφορές

‘Ενα μέρος από τίς δαπάνες για τήν πολεμική προσπάθεια του έθνους καλύφτηκε από εκούσιες εισφορές, ιδιαίτερα στην άρχή, αλλά και άργότερα, σε κρίσιμες στιγμές⁴. Τά χρηματικά ποσά πού είχε συγκεντρώσει ή Φιλική Έταιρεία είχαν δαπανηθεί νωρίς για όργανωτικούς σκοπούς. Δέν έλειψαν οι έβρανοι σε δύσκολες ώρες, όπως ύστερα από τήν πτώση του Μεσολογγίου. Χαρακτηριστικό είναι τό περιστατικό του ‘Ιουνίου του 1826 στό Ναύπλιο, όπου ό Γ. Γεννάδιος, δάσκαλος, στην πλατεία του Πλατάνου μίλησε μέ λόγια συγκινητικά για τήν ανάγκη του ‘Αγώνα και πρόσφερε πρώτος τίς μικρές του οικονομίες. Τότε ήταν πού προσήλθε και πρόσφερε τόν όβολό της έπευφημούμενη από τό πλήθος μία γνωστή ζητιάνα από τίς Κυδωνίες, ή παροιμακή Ψωροκώσταίνα.

β) ‘Εσοδα από λείες

‘Επειδή ή άνοργάνωτη έπιμελητεία τών επαναστατών δέν έπαρκοϋσε για νά καλύψει τίς ανάγκες τους, αλλά και σύμφωνα μέ τό πνεύμα τής εποχής οι ‘Ιδιοι οι πολεμιστές προσπαθοϋσαν νά πορίζονται τά αναγκαία από τίς λείες του πολέμου, οι όποιες βέβαια δέν ήταν εύκολο — ή ήταν έντελώς αδύνατο — νά έλέγχονται από τή Διοίκηση. ‘Η έκταση τής λείας ποίκιλλε ανάλογα μέ τίς περιστάσεις. ‘Υστερα από τήν καταστροφή τής στρατιάς του Δράμαλη στά Δερβενάκια λ.χ. τό πλήθος τών λαφύρων ήταν τέτοιο και ό αριθμός εκείνων πού τά καρπώθηκαν τόσοσ, ώστε λεγόταν ότι ό Θεός έστειλε τή στρατιά του Δράμαλη, για νά προμηθεύ-

σει τούς "Ελληνες όπλα καί χρήματα.

Σημαντική λεία έπεσε στα χέρια τών 'Ελλήνων μέ τήν άλωση τής Τριπολιταδᾶς⁵, τήν πτώση τής Κορίνθου⁶, τοῦ Ναυπλίου⁷. Πολλά λάφυρα ἀποκόμισαν οί νικητές στή μάχη τών Βασιλικῶν⁸. Μέ τή συμφωνία τής 9 'Ιουνίου 1822 όλόκληρη ἡ περιουσία τών Τούρκων τής 'Αθήνας περιερχόταν στα χέρια τών πολιορκητῶν⁹. Στή θάλασσα, ἐπειδή ἡ ὀργάνωση τοῦ στόλου ἦταν ἀρτιότερη, ἡ λεία γιά τούς ναῦτες ἦταν μικρότερη, ἐλεγχόμενη, πράγμα πού δημιουργοῦσε μάλιστα καί κάποιες δυσαρέσκεις τών ναυτῶν.

Εὐνόητο ἀπό τά παραπάνω τό συμπέρασμα ὅτι οί λείες πολέμου ἀποτελοῦσαν ἄμεση καί εὐκαιριακή καί ὄχι τακτική ἐνίσχυση γιά τούς πολεμιστές καί τούς ἀρχηγούς τους, ὄχι ὅμως ἔσοδο ὑπολογίσιμο γιά τή Διοίκηση.

γ) 'Εσωτερικά δάνεια

Κατά τά πρῶτα ἔτη τοῦ 'Αγώνα οί κυβερνήσεις κατέφυγαν στόν ἐσωτερικό δανεισμό· ἦταν ὅμως δύσκολο νά τελεσφορήσουν τέτοιες προσπάθειες μέσα σέ συνθήκες πολέμου πού δημιουργοῦν εὐλογη ἀβεβαιότητα· ἄλλωστε ὁ λαός δέν ἦταν συνηθισμένος σέ τέτοιου εἶδους οικονομικές σχέσεις. "Ετσι τά δάνεια πῆραν τή μορφή ἀναγκαστικής εἰσφορᾶς (*φορολογία*). 'Αναφέρουμε τίς ἀκόλουθες περιπτώσεις:

α) 'Ομολογιακό δάνειο 5 ἑκατομμύρια γρόσια μέ τόκο 8% καί ἐξόφληση σέ 3 χρόνια. Γιά τή σύναψή του τό Βουλευτικό ψήφισε εἰδικούς νόμους (τῆς 18-1-1822 καί τῆς 20-1-1822)¹⁰.

β) Μέ ἄλλο νόμο (8-4-1822) ἀποφασίστηκε ἡ ἐκποίηση ἱερῶν σκευῶν τῶν μοναστηρίων καί τῶν ἐκκλησιῶν¹¹, γιατί κρίθηκε ὅτι ἡ ἀπελευθέρωση τοῦ Γένους ἦταν ἱερότερος σκοπός.

γ) Προσπάθεια γιά ἐσωτερικό δάνειο μέχρι 100.000 τάληρα τόν τέταρτο χρόνο τῆς 'Επαναστάσεως (Νόμος ΝΑ' τῆς 24-12-1825) μέ τόκο 8% φαίνεται ὅτι δέν ἀπέδωσε.

δ) Φορολογία

Σέ ὁμαλές περιστάσεις ἡ φορολογία (*ἄμεση καί ἔμμεση*) ἀποτελεῖ τό βασικότερο ἔσοδο τοῦ Κράτους, ἀλλά τότε οί περιστάσεις ἦταν δυσμενείς καί τό φορολογικό σύστημα ἀτελές. Βασικά διατηρήθηκε μέ θέσπισμα τοῦ Βουλευτικοῦ¹² τό σύστημα πού ἴσχυε κατά τήν προεπαναστατική περίοδο· ἐπρόκειτο γιά τήν εἴσπραξη τῆς δεκάτης, δηλ. μέρους 10% ἀπό τό ἀκαθάριστο εἰσόδημα.

Γιά τήν ἐξεύρεση χρημάτων ἔγιναν πολλές ἄλλες σκέψεις¹³ καί προτάθηκαν μεταρρυθμίσεις¹⁴, ἀλλά σέ ὦρες πολέμου δέν ἦταν εὐκόλο νά πραγματοποιηθοῦν. Τά ἔσοδα ἀπό τούς φόρους οὐσιαστικά δέν

είσοπράττονταν τότε, γιατί δέν υπήρχαν είσοδήματα στάθερά, άφου οί καλλιεργητές ήταν στρατιώτες τής 'Ανεξαρτησίας, καί δέν έλειπαν λεηλασίες ή άλλου είδους καταστροφές καί τό έμπόριο δέ διεξαγόταν όμαλά. Οί λεηλασίες τών Τούρκων πού ύποχωρούσαν, ή παρουσία του τουρκικού στόλου, άργότερα οί συστηματικές καταστροφές του 'Ιμπραήμ, μείωναν τήν παραγωγή, παρέλυαν τό έμπόριο καί τελικά έκμηδένιζαν τά έσοδα από τή φορολογία.

ε) Είσοφρές καί έρανοι από τό έξωτερικό

'Από τήν πρώτη στιγμή ό έλληνικός άγώνας κέρδιζε φίλους στήν Εύρώπη· ένεργότερη όμως συμπάρασταση εκδηλώθηκε ύστερα από τά θρυλικά πολεμικά κατορθώματα του β' έτους. Σέ διάφορες πόλεις τής Δ. Εύρώπης συγκροτήθηκαν 'Επιτροπές γιά τή συγκέντρωση χρημάτων καί τήν άγορά έφοδίων γιά τό μαχόμενο 'Ελληνισμό. Οί πιό δραστήριες έπιτροπές ήταν στό Παρίσι, στή Γενεύη, στό Μόναχο, στό Λονδίνο.

στ) Τά έξωτερικά δάνεια

'Η σύναψη δανείων στό έξωτερικό συνδέεται μέ τήν έξωτερική πολιτική (για τήν όποία γίνεται λόγος έκτενής σέ άλλο κεφάλαιο). 'Από τήν πλευρά τής χώρας πού ένθάρρυνε τούς τραπεζιτικούς κύκλους τής γιά τή χορήγηση τών δανείων, ή απόφαση αύτή σήμαινε ένεργό ένδιαφέρον γιά τίς έξελίξεις στόν έλληνικό χώρο καί άποτελοϋσε προεγγραφή γιά μελλοντικές σχέσεις όχι βέβαια άφιλοκερδείς.

Καί τά δύο δάνεια χορηγήθηκαν από άγγλικές τράπεζες· τό πρώτο ύπογράφηκε γιά όνομαστικό κεφάλαιο 800 χιλιάδες λίρες καί τό δεύτερο γιά 2 έκατομμύρια λίρες. Στίς έλληνικές κυβερνήσεις περιήλθε μέρος μόνο από τά χρήματα τών δανείων· τά υπόλοιπα παρακρατήθηκαν γιά τόκους, προμήθειες καί άλλες δαπάνες.

Πολλές υπήρξαν οί έπικρίσεις γιά τούς έπαχθείς όρους τών δανείων καί τή διασατάθεισή τους από τίς κυβερνήσεις τών έτών 1825-26¹⁵. Τό χειρότερο όμως ήταν ότι γιά τά δάνεια αύτά ύποθηκεύτηκαν τά λεγόμενα «έθνικά κτήματα» (για τήν όποία γίνεται λόγος παρακάτω), πράγμα πού δυσχέρανε πολύ τήν έσωτερική πολιτική ζωή (άδρανουσε κάθε κίνηση γιά άποκατάσταση άκτημόνων, άγωνιστών, αλύτρωτων αδερφών· έτσι έχανε καί τό κράτος τή δυνατότητα νά αύξήσει τά είσοδήματά του από τήν εκποίηση τών κτημάτων καί τήν αύξηση τής παραγωγής).

'Η πιό σημαντική πτυχή τής σύναψης τών δανείων ήταν αύτή πού ύποδηλώθηκε πιό πάνω: σήμαινε άναγνώριση του άγωνιζόμενου έθνους ως έμπόλεμου κράτους καί δημιουργούσε «προστάτες», πού ένδιαφέρονταν νά εξασφαλίσουν τήν έπιστροφή τών χρημάτων τους¹⁶ καί ίσως άλλες συμπεφορότερες γι' αυτούς σχέσεις.

3. Τά έθνικά κτήματα

Στά διάφορα κείμενα τής έποχής του 1821 ό όρος έθνικά κτήματα δέν είναι σταθερός ούτε πάντα σαφής: συναντάμε καί τούς όρους: έθνική γη, έθνικά χωράφια, έθνικοί τόποι: όλοι όμως αύτοί οί όροι έκφράζουν τήν αισιοδοξία, τή βεβαιότητα πού ένιωθαν οί "Έλληνες ότι είχαν άνακτήσει τήν πατρώα γη, πού τούς τήν είχε στερήσει ή τουρκική κατάκτηση. Μέ τόν όρο έθνικά κτήματα νοοϋνται όσα πρίν από τήν 'Επανάσταση άνήκαν στό Σουλτάνο, σέ τουρκικά θρησκευτικά ιδρύματα ή σέ Τούρκους, άξιωματούχους ή ιδιώτες, πού έφευγαν από όπου έπικρατούσε ή 'Επανάσταση: αύτά τά κτήματα οί άντιπρόσωποι του έπαναστατημένου έθνους τά άνακήρυξαν έθνική περιουσία σύμφωνα μέ τό έπαναστατικό δίκαιο. Καί πολύ σωστά προτιμήθηκε ό όρος έθνικά (άντί γιά τό μεταγενέστερο δημόσια), γιατί τότε δέν ύπήρχε άκόμα έλληνικό κράτος, αλλά έθνος έπαναστατημένο.

Ειδικότερα οί έρευνητές διακρίνουν δυό γενικές κατηγορίες κτημάτων: τά φθαρτά (σπίτια, μύλοι, έργαστήρια, μαγαζιά, χάνια, λουτρά, φουρνοι, έλαιοτριβεία κτλ.) καί τά άφθαρτα (καλλιεργήσιμη γη, βοσκοτόπια, έλαιώνες, άμπελώνες, δάση κτλ.). Μελετώντας κανείς τά συνταγματικά κείμενα του 'Αγώνα μπορεί νά συμπεράνει τά άκόλουθα:

α) "Όπου γίνεται λόγος γιά έθνικά κτήματα νοοϋνται τά άφθαρτα.

β) Τή διαχείριση τών κτημάτων αύτών τήν πήρε από τούς τοπικούς οργανισμούς ή Συνέλευση.

γ) Πάντως γιά τή διαχείριση καί διάθεση τής έθνικής γής ύποβόσκει διαμάχη άνάμεσα στή νομοθετική καί τήν εκτελεστική έξουσία.

'Υπολογίζεται ότι τά έθνικά κτήματα ήταν 6-10 έκατ. στρέμματα, πού μπορούσαν:

α) Νά ύποθηκευτούν γιά τή σύναψη δανείων.

β) Νά εκποιηθούν πρώτα τά φθαρτά καί, άν οί άνάγκες όδηγοϋσαν καί στήν εκποίηση τών άφθάρτων,

γ) νά χρησιμεύσουν ως έγγύηση γιά τήν ίδρυση έθνικής χρηματιστικής Τράπεζας ή ως κάλυψη γιά τήν έκδοση χαρτονομίσματος.

δ) Νά διανεμηθούν στους άκτήμονες, σύμφωνα άλλωστε καί μέ τίς προσδοκίες τών έπαναστατημένων 'Ελλήνων καί τίς πραγματικές άνάγκες τής έλληνικής κοινωνίας: στήν τελευταία αύτή περίπτωση ένα κοινωνικό πρόβλημα θά έβρισκε θεραπεία καί παράλληλα θά μεγάλωνε ή παραγωγή καί ή άπόδοση τής φορολογίας.

Τό ζήτημα τών έθνικών γαιών άπασχόλησε από τούς πρώτους μήνες τήν Πελοποννησιακή Γερουσία¹⁷, έπειτα τήν Α' 'Εθνοσυνέλευση, πού μέ συνταγματική ρήτρα παραχώρησε στό 'Εκτελεστικό τήν άρμοδιότητα νά συνάπτει δάνεια μέ ύποθήκη τά έθνικά κτήματα καί νά εκποιεί μέρος από αύτά άνάλογα μέ τίς άνάγκες¹⁸. 'Ανάλογες διατάξεις έχουν περιλη-

φθειστά συντάγματα "Αστρους¹⁹ και Τροιζήνας²⁰. Σέ ώρες οξύτερων αναγκών εκδόθηκαν νόμοι γιά εκποίηση γαιών²¹ (νόμος ΛΒ'/16-6-1824 και ΝΓ'/6-2-1826)· αλλά στίς ώρες εκείνες αγοραστές δέν μπορούσαν νά είναι οί άκτήμονες. 'Από τίς συνταγματικές διατάξεις²² μαθαίνουμε πώς είδαν τό πρόβλημα οί επίσημοι ή τουλάχιστο (μαθαίνουμε) ποιές απόψεις επικράτησαν. 'Υπήρχε όμως και ή λύση πού ύποστηρίχτηκε — όπως ήταν δίκαιο και άναμενόμενο — από τούς αγωνιστές, αλλά δυστυχώς δέν έγινε δεκτή· έτσι τό πρόβλημα έμεινε άλυτο γιά πολλές δεκαετίες κι έγινε πληγή κοινωνική και άνάσχεση στήν οικονομική εξέλιξη τής χώρας. Τό θέμα άπασχόλησε βέβαια τόν Καποδίστρια²³ και τίς κυβερνήσεις του έλεύθερου κράτους, αλλά τά μέτρα πού κάθε φορά υίοθεοῦνταν δέν κρινονταν σωστά και οί άρμόδιοι επικρίνονταν σφοδρά.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ, ΠΑΡΑΘΕΜΑΤΑ, ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1

Υπουργοί οικονομικών:

Πανοῦτσος Νοταράς (άπό 15.1.1822)

'Α. Σπηλιωτάκης (άπό 27-3-1823)

Χ. Περούκας (άπό 28-8-1823)

Σπ. Παπαλεξόπουλος (άπό 25-11-1823)

Ν. Πονηρόπουλος (άπό 13-7-1824)

Ν. Οικονόμου (άπό 1-3--1826)

"Όταν ήλθε ό Καποδίστριας βρήκε ύπουργό τών Οικονομικών τόν Π.Ν. Λοιδωρίκη.

2

'Α. Μάμουκα

Τά κατά τήν 'Αναγέννησην τής 'Ελλάδος,

Η', 151-163:

'Αναφορά τής επί τών 'Εθνικών Λογαριασμών 'Επιτροπής, ήτις παριστάνει τήν διαχείρισιν τής προλαβούσης Κυβερνήσεως άχρι τέλους τής Γ' περιόδου και προβάλλει εις τήν Συνέλευσιν νά διακηρύξει διά του τύπου... κτλ.

'Αρθ. 153.

Πρός τήν Σεβαστήν Γ. 'Εθνικήν Συνέλευσιν

'Η επί τών 'Εθνικών λογαριασμών 'Επιτροπή

'Ο σκοπός τόν όποιον άνέλαβεν εν 'Επιδαυρω ή Σ. αύτη 'Εθνική Συνέλευσις εις τό νά έπεξεργασθώσιν οί παρελθόντες 'Εθνικοί λογαριασμοί, είναι εν από τά πράγματα εκείνα, όσα στερεόνουν άληθώς τάς 'Επικρατείας· ή δέ 'Επιτροπή

αὐτῆς, δυνάμει τοῦ ὑπ' ἀρ. ΙΕ'. Θεοπίσματος, ἐσύστησεν ἐπὶ τούτῳ τῇ 28 τοῦ παρελθόντος Ἀπριλίου δι' ἐγγράφου τῆς ὑπ' ἀρ. 38 Ἐπιτροπῆν, ἥτις ἐξετέλεσε μέχρι τοῦδε τὸ κατὰ δύναμιν τὰ χρέη τῆς. Ἀλλά, διὰ νὰ ἐκτελεσθῇ καλῶς ὁ ἀνωτέρω σκοπός, εἶναι χρεῖα καὶ νὰ δώσῃ ἡ Σ. Ἐθνικῆ Συνέλευσις ὄμμα προσηκτικόν καὶ ὀξυδερκέες εἰς τὰς μέχρι τοῦδε γενηθείσας ἐπεξεργασίας τῶν Ἐθνικῶν τούτων λογαριασμῶν, καὶ οὕτω διὰ τούτου νὰ δυνηθῇ νὰ γνωρίσῃ ὁπωσοῦν ἀρκετῶς τοὺς τρόπους, διὰ τῶν ὁποίων τὸ Ἔθνος πρέπει εἰς τὸ ἐξῆς νὰ ἐμπιστευθῆται τὰ Δημόσια πράγματα.

Ἡ ἐπὶ τῶν ἐθνικῶν λογαριασμῶν αὕτη Ἐπιτροπῆ, ἀναλαβοῦσα εὐθύς τὰ χρέη τῆς, καὶ παρατηρήσασα ὅτι τὰ Ἐθνικά Κατάστιχα εἶναι νοθευμένα, καὶ πλήρη ἀπὸ καταχρήσεις, πλαστοπαρτίδας, ἐλλείψεις, λάθη καὶ ἀνωμαλίας, ὑπεχρέωθη ἐκ τούτου νὰ καταστρώσῃ ἀτομικὰς παρτίδας 3500 περίπου εἰς τρία Βιβλία ὑπ' ἀρ. Α. Β. Γ. καὶ Γ. Πολιτικόν, Ναυτικόν, καὶ Πολεμικόν.

Μετὰ δὲ τὴν ἀνωτέρω πράξιν τῆς ἔκαμε καὶ ἄλλο Βιβλίον ὑπ' ἀρ. Δ. εἰς τὸ ὅποιον κατέγραψε πολλάς τῶν μέχρι τοῦδε ἐπεξεργασιῶν τῆς, ἀπὸ τὰς ὁποίας διὰ νὰ λάβῃ πλεον ἐγκαίρως καὶ εὐκόλως ἡ Σ. Ἐθνικῆ Συνέλευσις ἀρκετάς περὶ τούτου πληροφορίας, ἐκθέτει τινὰς ἐν περιλήψει εἰς τὴν παροῦσαν Ἀναφορὰν τῆς, ὡς ἀκολούθως...

δ' — Δὲν εἶναι σημειωμένα μηδὲν εἰς τὰ Κατάστιχα εἰς ποῖα μέρη ἐδόθησαν ἢ ἐστάλησαν πρὸς Κοινὴν χρῆσιν τὰ μεγάλης ποσότητος Γενήματα, Πολεμοφόδια, ἢ ξυλικὴ καὶ ἄλλα τοιαῦτα, ὅσα ἠγοράσθησαν διὰ δημοσίων χρημάτων παρὰ τοῦ Ἐπιχειρηματικοῦ τῆς Οἰκονομίας, καὶ μῆτε Κατάστιχα Ἀποθηκῶν εὐρίσκονται, ὅπερ εἶναι σημεῖον καταχρήσεων.

ε' — Εἰς τὰ Κατάστιχα εὐρίσκονται καὶ παράνομοι πωλήσεις Ἐθνικῶν κτημάτων, καὶ ἀνυπαρκτοὶ πληρωμαὶ αὐτῶν, ὡς ἔπραξε κατὰ τοῦτο καὶ ὁ Ἐπιχειρηματικὸς τῆς Οἰκονομίας τῆς Γ' Περιόδου εἰς τὰ παρ' αὐτοῦ ἀγορασθέντα Ἐθνικά κτήματα...

θ' — Ἡ τιμὴ τῶν ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἐθνικῶν Μύλων, τοὺς ὁποίους ἠγόρασεν ὁ Ἰωάννης Πάγκαλος μετὰ τοῦ Γεωργαλὰ Πίγκου δὲν εἶναι περασμένη μηδὲν εἰς τὰ Ἐθνικά Κατάστιχα, καθὼς μῆτε ἡ πληρωμὴ τῶν αὐτῶν Μύλων, ὡς εἰς Σελ. 88. τοῦ Δ. βιβλίου τῆς Ἐπιτροπῆς ταύτης...

ιβ' — Πρὸς χρέος τῆς Παρτίδος τῆς ἐν Λονδίῳ Ἐπιτροπῆς δὲν εἶναι μηδαμῶς περασμένη ἢ ποσότης τῶν ἐκεῖσε γενηθέντων δανείων τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, μῆτε αἱ πρὸς τὴν αὐτὴν Ἐπιτροπὴν τραβιχθεῖσαι Συναλλαγματικαὶ εἶναι περασμέναι κατὰ τάξιν. Ὅσαι δὲ ἐκ τῶν Συναλλαγματικῶν τούτων ἐπεστράφησαν ἀπλήρωτοι, δὲν εἶναι καὶ αὐταὶ μηδαμῶς περασμένοι εἰς τὰ Ἐθνικά Κατάστιχα, καθὼς καὶ ὅλα τὰ Πολεμοφόδια, ὅσα ἐστάλησαν παρὰ τῆς αὐτῆς Ἐπιτροπῆς εἰς τὴν Διοίκησιν.

ιγ' — Μῆτε αἱ λείαι εἶναι περασμένοι εἰς τὰ Ἐθνικά Κατάστιχα, καθὼς μῆτε καὶ τὰ ἐκ τῶν λειῶν τούτων διορισθέντα Ἐθνικά δικαιώματα.

ιδ' — Ἀλλὰ καὶ αἱ δοσοληψίαι τοῦ Ἐπιχειρηματικοῦ τῶν Ναυτικῶν, καὶ ἄλλων τινῶν Ἐπιχειρηματικῶν, καθὼς καὶ αἱ τοῦ Γεν. Διευθυντείου τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος δὲν εἶναι περασμένοι ἐντελῶς τε καὶ κατὰ τάξιν εἰς τὰ Κατάστιχα τοῦ Ἐπιχειρηματικοῦ τῆς Οἰκονομίας...

4. Πολλὰ χρήματα καὶ ἄλλα πράγματα τὰ ὅποια ἐδίδοντο ἀπὸ τὸ Ἐπιχειρηματικὸν τῆς Οἰκονομίας πρὸς διαφόρους δὲν εἶναι σημειωμένα πρὸς χρέος τῶν Παρτίδων αὐτῶν, ἀλλ' εἰς χρέος ἄλλων Παρτίδων.

5. Πολλῶν Ἐπαρχιῶν αἱ πρόσοδοι εἶναι σημειωμένα ἐἰς τὰ Κατάστιχα, ποῖα μὲν ἀτελῶς, ποῖα δὲ μηδὲν ὄπερ καὶ τοῦτο εἶναι ἔλλειψις μεγίστη.

Ἐκ δὲ τῶν συνεισφορῶν, αἱ ὁποῖαι ἐδόθησαν πρὸς τὸ Ἔθνος ἀπὸ τούτων Φιλέλληνας καὶ Ἑλλήνας, ἐκτός καὶ ἐντός τῆς Ἐπικρατείας, ἀπ' ἀρχῆς τοῦ Ἱεροῦ ἀγῶνός του μέχρι τέλους τῆς Γ'. Περιόδου, καὶ αἱ ὁποῖαι ἐμποροῦν νὰ ἀναβαίνουν εἰς Μιλλιόνια Γροσίων, δὲν εὐρίσκονται περασμένα ἐἰς τὰ Κατάστιχα, εἰμὴ μόνον μερικαὶ ἑκατοντάδες χιλιάδων Γροσίων· τὸ ἴδιον δὲ τρέχει καὶ εἰς τοὺς κατά καιροῦς διαφόρους δοθέντας ἐράνους. Ταῦτα δὲ, καθὼς καὶ τὰ ἐκ τῶν Ἐθνικῶν διὰ τύπου ὁμολογιῶν, καὶ τῶν πωλητηρίων Ἐθνικῶν κτημάτων, **παρὰκινουῦν τὴν ἐπὶ τῶν Ἐθνικῶν λογαριασμῶν Ἐπιτροπὴν, νὰ βάλῃ ὑπ' ὄψιν τῆς Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, ἵνα προκηρῆξῃ διὰ τύπου τὰ ἀκόλουθα:**

Α.' Ὅσοι ἐκτός καὶ ἐντός τῆς Ἑλλάδος ἀπέστειλον ἢ ἔδωσαν συνεισφοράς πρὸς τὸ Ἔθνος, νὰ τῷ εἰδοποιήσῃ τακτικῶς περὶ τούτου.

Β.' Ὅσοι ἐντός τῆς Ἐπικρατείας ἔδωσαν ἐράνους πρὸς τὸ Ἔθνος, νὰ παρῶσι τὸ αὐτό.

Γ.' Ὅσοι ἐκτός καὶ ἐντός τῆς Ἐπικρατείας ἔχουν ἀνά χειρας Ἐθνικὰς διὰ τύπου ὁμολογίας, νὰ τὰς ἀποστειλῶσιν, ἢ νὰ τὰς παρρησιάζωσι τακτικῶς μεταξὺ μιᾶς εὐλογοφανοῦς διορίας· καὶ παρελθούσης τῆς διορίας ταύτης, νὰ θεωρῶνται ἄκυροι καὶ ὡς χαρτὶ ἄγραφον.

Δ.' Ὅσοι ἔχουν ἀνά χειρας Πωλητήρια Ἐθνικῶν κτημάτων τῆς Ἐπικρατείας, νὰ τὰ παρρησιάζωσι τακτικῶς μεταξὺ μιᾶς εὐλογοφανοῦς διορίας, διὰ νὰ ἐπικυρωθῶσιν ὅσα ἐξ αὐτῶν εὐρεθῶσι νόμιμα· παρελθούσης δὲ τῆς διορίας ταύτης, νὰ θεωρῶνται καὶ ταῦτα ἄκυρα, καὶ ὡς χαρτὶ ἄγραφον.

Ταῦτα καὶ ἄλλα τοιαῦτα ἐξετέλεσε μέχρι τοῦδε διὰ τῶν ἐπεξεργασιῶν τῆς ἡ ἐπὶ τῶν Ἐθνικῶν λογαριασμῶν Ἐπιτροπῆς, ἐκ τῶν ὁποίων καὶ παριστάνει τὰ παρόντα εἰς τὴν ἐπίκρισιν τῆς Σεβ. Γ.' Ἐθνικῆς Συνελεύσεως. Παρακαλοῦν δὲ τὰ μέλη τῆς Ἐπιτροπῆς ταύτης τὴν Σ. ταύτην Συνέλευσιν, ἵνα ἀκροασθῇ εὐμενῶς καὶ τὴν μερικὴν αὐτῶν ἀναφορὰν.

Ἐν Ναυπλίῳ τῆ 11 Ἀπριλίου 1827.

Κ. Πολυάδης Χριστόδουλος Οἰκονομίδης

Κ. Τασσίικας Ἀθανάσιος Σκανδαλίδης.

Μ.Κ. Πάγκαλος.

Ἐὸ α'. Γραμματεῦς

Ἰωάννης Γεωργίου.

3

Ἄνδρ. Μάμουκα

Τὰ κατὰ τὴν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος

Τόμ. ΙΑ', 657-663.

Ἄριθ. 643.

Πρὸς τὴν Σεβαστὴν Δ'. Ἐθνικὴν τῶν Ἑλλήνων
Συνέλευσιν

Ἡ ἐπὶ τῶν Ἐθν. λογαριασμῶν Λογιστικὴ Ἐπιτροπὴ

Δυνάμει τοῦ § α' τοῦ ὑπ' ἀριθ. Ζ' (β) Ψηφίσματος τῆς ἐν Ἐπιδαύρῳ Γ.' Ἐθνικῆς Συνελεύσεως, διορισθεῖσα ἢ Λογιστικὴ Ἐπιτροπὴ πρὸς θεώρησιν καὶ

έπεξεργασίαν τῶν Ἐθνικῶν λογαριασμῶν ἀπὸ Α' μέχρι τέλους τῆς Γ' περιόδου, παρέστησε διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 153 ἀναφορᾶς τῆς εἰς τὴν ἐν Τροιζῆνι Γ.' Ἐθνικῆν Συνέλευσιν τὰς ἕως τότε ἐπεξεργασίας τῆς....

Σεβαστὴ Ἐθνικὴ Συνέλευσις! ἀκολουθήσασα ἡ Λογιστικὴ τὰ καθήκοντά τῆς, ἰδοῦ ἐκθέτει τὸν διὰ πολλῶν μόχθων καρπὸν τῶν μέχρι σήμερον ἐπεξεργασιῶν τῆς, ὡς ἀκολουθῶς.

Αἱ διὰ τύπου Ἐθνικαὶ ὁμολογίαι σύγκεινται ἐκ πέντε Κλάσεων εἰς κομμάτια 17,250, τῶν ὁποίων ὁμολογιῶν ἡ ὀλικὴ ποσότης εἶναι Γρ. 5,000,000, καὶ αἱ ὁποῖαι ἐξεδόθησαν δυνάμει τοῦ δεκάτου Νόμου ἐπὶ τῆς Α' περιόδου· ἐξ αὐτῶν δὲ ὅσα ἐξοδεύθησαν διὰ χρέη τοῦ Ἐθνους εἶναι κομμάτια 3,688 ἐκ Γρ. 1,471,000, αἱ δὲ μὴ ἐξοδευθεῖσαι καὶ εὐρισκόμενα ἀνά χεῖρας εἶναι κομμάτια 406 ἐκ Γρ. 40,600. Ὅθεν, Ἐθνικαὶ διὰ τύπου ὁμολογίαι, αἱ ὁποῖαι μῆτε ὑπάρχουν, μῆτε φαίνονται ποῦ ἐξοδεύθησαν, εἶναι κομμάτια 13,154 ἐκ Γρ. 3,486,900 καὶ λείπουν.

Ἐκ τῶν Ἐθνικῶν Προσόδων τῶν ἐτῶν 1822, 1823 καὶ 1824 εἶναι πολλὰ, τῶν ὁποίων μῆτε ἡ πώλησις, μῆτε ἡ πληρωμὴ εἶναι σημειωμένη εἰς τὰ Ἐθνικὰ κατάστιχα· ἐξ ἐκείνων δέ, ὅσα εἶναι σημειωμένα εἰς τὰ Ἐθνικὰ κατάστιχα, ἄλλαι μὲν ἐδόθησαν παρανόμως εἰς διαφόρους, ἄλλαι δὲ κατακρατοῦνται μέχρι τοῦδε, καὶ τῶν κατακρατουμένων ἡ ποσότης ἀναβαίνει εἰς Γρ. 5,000,367: 11/40.

Ἐκ τῶν Ἐθνικῶν φαρτῶν κτημάτων, ἄλλα μὲν ἐπωλήθησαν ἢ ἐπληρώθησαν παρανόμως, καὶ ἄλλα δὲν ἐπληρώθησαν μηδὲ ὡς μερικῶν δέ, διὰ τὰ ὁποῖα εἶναι πωλητήρια ἐκδεδομένα, μῆτε ἡ πώλησις, μῆτε ἡ πληρωμὴ εἶναι σημειωμένη εἰς τὰ Ἐθνικὰ κατάστιχα· ἐκ μόνων δὲ τῶν παρανόμως κατακρατουμένων Ἐθνικῶν Μύλων, δύναται τὸ Ἐθνικὸν Ταμεῖον νὰ συνάξῃ κατ' ἔτος εἰσόδημα ἑνὸς περιπού μιλλιονίου Γροσίων.

Ἐξ ἀποζημιώσεων παρανόμων, γενομένων κατὰ καιροὺς εἰς διαφόρους, συμποσοῦνται Γρ. 3,577,260: 20/40.

Προσέτι τὸ Ἐθνικὸν Ταμεῖον ἔχει νὰ λαμβάνῃ καὶ ἐξ ἄλλων ὑποθέσεων ἀπὸ διαφόρους ἰκανὴν ποσότητα χρημάτων· εἶναι δὲ καὶ ἄλλη ἰκανὴ ποσότης χρημάτων, περὶ τῆς ὁποίας χρεωστοῦν διάφοροι νὰ δώσουν λόγον· ἀλλ' ὑπάρχουν καὶ ἀποδεικτικὰ καὶ διαταγαί, αἱ ὁποῖαι ἐπληρώθησαν δις διὰ τὴν αὐτὴν ὑπόθεσιν, καὶ τὴν αὐτὴν ποσότητα χρημάτων.

Ταῦτα πάντα κατέστρωσεν ἡ Λογιστικὴ εἰς τὸ τέταρτον βιβλίον τῆς, μὲ αἰτιολογίας καὶ ἀναγκαίας ἀποδείξεις.

Πρὸς τούτοις ἡ Λογιστικὴ, βλέπουσα τὴν μεγάλην ἀνωμαλίαν τῶν Ἐθνικῶν καταστίχων, κατέστρωσεν ἐξ αὐτῶν εἰς τρία βιβλία τῆς, εἰς μὲν τὸ πρῶτον τοὺς λογαριασμοὺς, δι' ὅσα ἔλαβον οἱ πολιτικοί, εἰς δὲ τὸ δεῦτερον τοὺς λογαριασμοὺς, δι' ὅσα ἔλαβον οἱ στρατιωτικοί, καὶ εἰς τὸ τρίτον τοὺς λογαριασμοὺς, δι' ὅσα ἔλαβον οἱ ναυτικοί.

Διὰ δὲ τὴν αὐτὴν ἀνωμαλίαν τῶν καταστίχων, καὶ τὴν ἔλλειψιν πολλοτάτων λογαριασμῶν, ἦτον ἀδύνατον νὰ γνωρισθῇ εὐκόλως καὶ εἰς κάθε καιρὸν ἡ κατάστασις τῆς δοσοληψίας τοῦ Ἐθνους, δηλαδὴ ὅσα κατὰ καιροὺς ἀπὸ διαφόρους ἔλαβεν, ὅσα πρὸς διαφόρους ἔδωκεν, ὅσα χρεωστεῖ, καὶ ὅσα ἔχει νὰ λαμβάνῃ.

Ὅθεν ἡ Λογιστικὴ κατέβαλε κόπους καὶ εἰς αὐτὸ τὸ πολύμοχθον ἔργον, διὰ τὴν δώση εὐκολωτέρως εἰς τὸ Ἐθνος πληροφορίας ἐπὶ τῆς καταστάσεως τῆς δοσοληψίας του, ἐμπεριεχομένης εἰς τὰ κατάστιχα ἀπὸ Α' περιόδου μέχρι τέλους τῆς Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς. Λοιπὸν τὸ Ἐθνος ἔλαβεν·

· Από Ἐθνικὰς Προσόδους τῆς Πελοποννήσου, τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδος· καὶ τῶν Νήσων τοῦ Αἰγαίου Πελάγους	Γρ.	16,087,219: 5
· Από τὸ Δάνειον τοῦ Λονδίνου	»	27,915,321:17
· Από ἀνά ψυχὴν, ἐράνους, καὶ ἐσωτερικὰς αὐτοπροαιρέτους συνεισφορὰς	»	844,426: 6
· Από λάφυρα τῆς Κορίνθου κτλ	»	929,051:—
· Από ἐξωτερικὰς αὐτοπροαιρέτους συνεισφορὰς τῆς Εὐρώπης καὶ Ἑαμερικῆς	»	663,981:—
· Από δασμούς	»	67,747:24
· Από λείας	»	428,258: 3
· Από ἐκποιήσεις Ἐθνικῶν φαρτῶν καὶ ἀφθάρτων κτημάτων εἰς Διαταγὰς, Ἀποδεικτικά, Ἐθνικὰς διὰ τύπου Ὁμολογίας καὶ ὀλίγα μετρητὰ	»	3,451,372:38
· Από τὰ τάλληρα 10 χιλιάδες τοῦ Γόρδωνος	»	120,000:—
· Από τὰ χρήματα τῆς Φρεγάδος Ἑλλάδος διὰ τοῦ Ἄυδεκ καὶ Κοντοσταύλου	»	63,400:—
· Από λείψανον Ἐθνικῶν διὰ τύπου ὁμολογιῶν, δοθεισῶν πρὸς διαφόρους διὰ ὑποθέσεις τοῦ Ἔθνους	»	1,201,384:—
· Από λείψανον ἐσωτερικῶν δανείων, ὡς τὰ Ἀποδεικτικά καὶ Διαταγαὶ τῆς Διοικήσεως	»	722,911:20
	Γρ.	52,495,072:33

Ταῦτα τὰ Γρ. 52,495,072: 33/40 εἶναι ἡ ὀλικὴ ποσότης, τὴν ὁποίαν ἔλαβε τὸ Ἔθνος ἀπ' ἀρχῆς τῆς Α' περιόδου μέχρι τέλους τῆς Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς, κατὰ τὰ κατάστιχα τοῦ Ὑπουργείου τῆς Οἰκονομίας, τῆς Πελοποννησιακῆς Γερουσίας, τῶν δύο Ταμείων τῆς Γ' περιόδου, καὶ τῆς Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς, τοῦ Γενικοῦ Ἐπαρχοῦ τῆς Αἰτωλίας καὶ Ἀκαρνανίας, καὶ τοῦ Γενικοῦ Διευθυντοῦ τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, καὶ κατὰ τὸν λογαριασμόν τοῦ Ἀρείου Πάγου.

Ἄλλ' εἰς τὰ ἀνωτέρω Γρ. 27,915,321: 17/40 συμπεριλαμβάνονται καὶ αἱ εἰς βάρος τῆς ἐν Λονδίῳ Ἐπιτροπῆς Συναλλαγματικαὶ τῆς Διοικήσεως, συνιστάμεναι ἐκ Γροσίων 4,428,421: 12, ἀπὸ τὰς ὁποίας ἄλλαι μὲν ἐπληρώθησαν, ἄλλαι δὲ δὲν ἐπληρώθησαν· καὶ ἐπειδὴ οἱ λογαρισμοὶ τῆς Ἐπιτροπῆς ταύτης ἐλλείπουν εἰσέτι, δὲν εἶναι γνωστὸν πόσαι ἐκ τῶν Συναλλαγματικῶν τούτων ἐπληρώθησαν ἢ δὲν ἐπληρώθησαν.

Ἐτι, ἡ ἐν Λονδίῳ αὕτη Ἐπιτροπὴ ἔστειλεν εἰς τὴν Διοίκησιν καὶ πολεμοφόδια, ἐνδύματα κ.τ.λ. τὰ ὁποια ὅμως δὲν εἶναι σημειωμένα μηδὲν εἰς τὰ κατάστιχα τοῦ Ὑπουργείου τῆς Οἰκονομίας καὶ τῶν δύο Ταμείων· ἀλλ' εἰς τὰ κατάστιχα τοῦ Ὑπουργείου τοῦ Πολέμου εἶναι σημειωμένα αὐτὰ, πλὴν ὅχι καὶ ἡ τιμὴ των, ἡ ὁποία διὰ τοῦτο δὲν συμπεριλαμβάνεται εἰς τὰ ἀνωτέρω Γρ. 27,915,321: 17.

Ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω Γρ. 52,495,072:33 χρεωστεῖται ἓν μέρος αὐτῶν ἀπὸ διαφόρους εἰς τὸ Ἔθνος, ὡς παριστάνεται περὶ τὰς ἀρχὰς τῆς παρούσης ἀναφορᾶς· ἀφ' οὗ δὲ τὰ ὑπόλοιπα τῶν Γροσίων τούτων ἐξῶδεύθησαν διὰ διαφόρους Ἐθνικὰς ὑποθέσεις, εἰς τὸ Ναυτικόν, εἰς τὸ Στρατιωτικόν, εἰς τὸ Πολιτικόν καὶ εἰς ἄλλους, ἔμεινε προσέτι νὰ χρεωστῇ τὸ Ἔθνος, ὡς ἐπομένως.

Πρός τό πολιτικόν.....	Γρ.	1,442,831:21
Πρός τό Στρατιωτικόν	»	20,746,005:14
Πρός τό Ναυτικόν.....	»	6,306,116:10
Πρός διαφόρους ἐκ διαφορῶν ὑποθέσεων	»	4,169,284:24
Πρός διαφόρους ἐκ λειψάνου ἐσωτερικῶν δανείων	»	727,911:20
Πρός διαφόρους ἐκ λειψάνου Ἐθνικῶν διά τύπου ὁμολογι- ῶν	»	1,201,384:—
	Γρ.	34,593,533: 9

Ταῦτα τά Γρ. 34,593,533: 9 εἶναι τό ἐσωτερικόν τοῦ Ἔθνους χρέος, καί συνίσταται εἰς χρηματικά ἀποδεικτικά καί διαταγάς, καθώς καί εἰς ἔθνικάς διά τύπου ὁμολογίας, τά ὅποια ὅλα εἶναι παρά τῆς Λογιστικῆς καταστρωμένα ἔν πρός ἔν, πρός ποίους χρεωστοῦνται καί διά ποίας αἰτίας.

Διά νά σμικρυνθῆ δέ ἀρκετῶς τό χρέος τοῦτο, ἡ Λογιστικῆ προτείνει εἰς τήν Σεβαστήν Ἐθνικήν Συνέλευσιν τά ἐπόμενα.

A.' Αἱ Ἐπαρχίαι τῆς Ἐπικρατείας νά ἀποστείλωσι τοῦς λογαρισμούς των, ἀποβλέποντας τάς Ἐθνικάς προσόδους, καί ὅσα χρήματα ἐπλήρωσαν διά διαταγῶν καί ἄνευ διαταγῶν τῶν παρελθουσῶν Διοικήσεων.

B.' Ὅσοι ἐντός καί ἐκτός τῆς Ἐπικρατείας ἔδωσαν συνεισφοράς πρός τό Ἔθνος μέχρι τέλους τῆς Διοικητικῆς Ἐπιτροπῆς, νά εἰδοποιήσωσι τακτικῶς περι τούτου τήν Κυβέρνησιν.

Γ.' Ὅσοι ἐντός καί ἐκτός τῆς Ἐπικρατείας ἔχουν ἀνά χειράς των ἔθνικάς διά τύπου ὁμολογίας, νά τάς παρρησιάσωσι τακτικῶς πρός τήν Κυβέρνησιν ἐντός μιάς προθεσμίας.

Ταῦτα παριστάνει ἐν συνόψει ἡ Λογιστικῆ, ἐφ' ὅσα ἀποβλέπουν τά καθήκοντά της, ἐμπιστευθέντα εἰς αὐτήν παρά τοῦ Ἔθνους, παρακαλοῦσα τήν Σεβαστήν Συνέλευσιν, ἵνα ἀναγνώσῃ εὐμενῶς καί τήν δευτέραν ἀναφοράν της.

Ἐν Ἄργει τῇ 18 Ἰουλίου 1829.

M. K. Πάγκαλος
Χριστόδουλος Οἰκονομίδης
Ἄθανάσιος Σκανδαλίδης
K. Πολυάδης
K. Τασσίκας

Ὁ Γραμματεὺς
Ἰωάννης Γεωργίου

4

G. Maurer

Ὁ Ἑλλην. λαός, σσ. 354-55:

Εἶναι, μά τήν ἀλήθεια, συγκινητικό ὅταν διαβάζεις κανεῖς μέ πόση προθυμία βοήθησαν οἱ ἄνθρωποι αὐτοί τόν τόπο τους. Μόνον τά δύο ἀδέλφια Κουντουριώτη, ὁ Λάζαρος κι' ὁ Γεώργιος, ἔδωσαν ἐνάμισυ ἑκατομμύριο φράγκα. Οἱ ἀδελφοί Σταμάτης καί Βασίλης Βουδούρη ἀπό πεντακόσιες πενήντα χιλιάδες ὁ καθένας. Ἡ οἰκογένεια Τσαμαδοῦ τετρακόσιες χιλιάδες. Ὁ Ἰάκωβος Τομπάζης μέ τόν ἀδερφό του Μανώλη τριακόσιες πενήντα χιλιάδες. Ὁ Ἰωάννης Ὁρλάνδος τριακόσιες χιλιάδες. Ὁ Ἀνδρέας Μιασοῦλης διακόσιες πενήντα χιλιάδες καί ἄλλα τόσα ὁ Δημήτριος Βούλγαρης. Ὁ Ἰωάννης κι' ὁ Φραγκίσκος Βούλγαρης — θεοὶ τοῦ Δημήτρη Βούλγαρη — διακόσιες χιλιάδες. Τ' ἀδέλφια Ἀναγνώστης καί

Νικόλαος Οικονόμου κι' αὐτοί διακόσιες χιλιάδες. 'Ο 'Αναγνώστης Φῶνος ἑκατόν πενήντα χιλιάδες. 'Ο πεθερός τοῦ πλοίαρχου Σαχίνη διακόσιες πενήντα χιλιάδες φράγκα, καί ἄλλοι πολλοί διάφορα ποσά. 'Αλλά κι' ὅσοι δέν εἶχαν μετρητά, ἔδιναν σέ εἶδος. Οἱ νησιῶτες, λόγου χάρι, ἔδωσαν τά πλοία τους, οἱ Ρουμελιῶτες ὁ,τι πολῦτιμο εἶχαν μέσ' στοῦ σπίτι τους, κι' ἄλλοι ὀλόκληρη τήν περιουσία τους.

Δέν ἦσαν ὁμως μονάχα οἱ "Ἕλληνες, μά κι' ὀλόκληρος ὁ χριστιανικός κόσμος ἔνωσε τήν ἀνάγκη νά συντρέξει τόν ἱερόν ἀγώνα τῶν 'Ελλήνων. Παντοῦ σχηματίζονταν ἐπιτροπές, στό Λονδίνο, στό Παρίσι, στό Μόναχο, σ' ὄλες τίς πρωτεύουσες καί τίς μεγάλες πόλεις τῆς Εὐρώπης, ὡς καί στήν 'Αμερική. Τίς ἐπιτροπές αὐτές τίς καθοδηγοῦσαν δοῦκες, κόμητες, λόγιοι, μεγαλέμποροι, ἀνώτεροι ὑπάλληλοι, ἢ ἀφρόκρεμα τῆς κάθε τάξης. Σκοπός τους ἦταν νά συγκεντρώσουν χρήματα καί ὁ,τι ἄλλο θά μπορούσε νά εἶναι χρήσιμο γιά τούς ἥρωες τῆς μικρῆς 'Ελλάδας, ἀκόμη καί νά βοηθήσουν τήν ἑλληνική νεολαία στίς σπουδές της στό ἐξωτερικό. Σ' ὅλη αὐτή τήν κίνηση, ἢ καλύτερη δουλεῖα ἔγινε ἀπό τίς ἐπιτροπές τοῦ Παρισιοῦ, τῆς Γενεύης καί τοῦ Μονάχου.

5

(α) Σπ. Τρικοῦπη

'Ιστορία τῆς 'Ελλην. 'Επανάστασως

Β, ' 90-91:

Οἱ ἐπισημότεροι δέ τῶν αἰχμαλωτισθέντων ἦταν ὁ κεχαγιάμπεης, ὁ καϊμακάμης, ὁ Κιαμίλμπεης, ὁ Μουσταφάμπεης... καί αἱ παρά τῷ Μαυρομιάλῃ γυκαῖκες τῶν πασάδων. "Απειρα καί πολῦτιμα ἦσαν τά λάφυρα, ἀλλ' ὅλα διηρητάγησαν ἀνευ παραμικρᾶς ὠφελείας τοῦ κοινοῦ, ἄν καί ἠλπίζετο νά θεραπευθῶσιν ὀπωσοῦν ἐκεῖθεν αἱ κατεπεΐγουσαι ἀνάγκαι τῆς πατρίδος. Τόση δέ ἦτον ἡ ἐπισυμβᾶσα λεηλασία, ὥστε αἱ πλείοσαι τῶν οἰκιῶν ἐγυμνώθησαν καί αὐτῆς τῆς ξυλώσεως τῶν.

(β) Σπ. Τρικοῦπη

Β, ' 176-177

'Η 'Ελλάς, ἄν καί εἶχε μεγάλην ἀπόφασιν, εἶχε μηδαμινοῦς πόρους. Εὐτυχῆς πόλεμος ἐνός ἔτους χρηστάς ἐνέπνευσε τοῦ μέλλοντος ἐλπίδας· ἀλλ' ὁ πόλεμος «δεῖται χρημάτων καί ἀνευ τούτων οὐδέν ἐστί γενέσθαι τῶν δεόντων» τό δέ ταμεῖον τῆς 'Ελλάδος ἦτο πάντῃ κενόν· ἀλλά συνέπεσε νά λάβωσιν οἱ "Ἕλληνες χρηματικά βοηθήματα παρ' αὐτοῦ τοῦ ἔχθρου των Χουρσῆδη, ἄτινα, ἄν καί μικρά, ἦσαν μεγάλα διά τούς μηδέν ἔχοντας καί τούς διά μικρῶν μεγάλα πράττοντας. 'Ιδοῦ δέ πῶς τά ἔλαβαν. Εἶδαμεν, ὅτι ἐπὶ τῆς ἀλώσεως τῆς Τριπολιτοῦς ἠχμαλωτίσθησαν αἱ γυναῖκες τοῦ Χουρσῆδη καί Μεχμέτη, ὁ καϊμακάμης, ὁ κεχαγιάμπεης καί ἄλλοι. Πρό τίνος καιροῦ διεπραγματεύετο μεταξῦ τοῦ Χουρσῆδη καί τῶν 'Ελλήνων ἡ ἀνταλλαγὴ τῶν αἰχμαλώτων τούτων καί τῶν παρά τῷ 'Αλῆ ὀμηρευόντων Σουλιωτῶν πεσόντων μετά τήν καταστροφὴν του εἰς χεῖρας τοῦ νικητοῦ Χουρσῆδη, ἦγουν τῆς γυναικός καί τῶν τέκνων τοῦ Μάρκου Μπότσαρη, τοῦ ἀδελφοῦ του Κῶστα, τοῦ Ναστούλη Νταγκλῆ, τοῦ Κῶστα Τζαβέλλα, τοῦ Κίτσου Κωλιοδημήτρη καί τοῦ προσεστώτος τῆς Λεβαδίας Νικολάου Νάκου. Πέντε μῆνας διήρκησεν ἡ διαπραγμάτευσις αὐτῆ καί ἀπεπερατώθη διά τῆς μεσιτείας τοῦ μεγάλου ἄρμοστοῦ τῶν ἰονίων νήσων τόν 'Απρίλιον, καθ' ὃν ἔγεινεν ἡ ἀνταλλαγὴ, καί ἔλαβε τό ἑλληνικὸν ταμεῖον ἐπὶ λόγῳ λύτρων δίστηλα 80,000. 'Η ἑλληνικὴ κυβερνήσις ἐξέδωκε διφόρους νόμους περί ἐξωτερικοῦ δανείου, περί συνεισφορῶν, περί φορολογιῶν καί περί συνάξεως τῶν ἀργυρῶν καί χρυσῶν σκευῶν τῶν μοναστηρίων καί ἐκκλησιῶν· ἐξήρесе δέ μόνον τά εἰς τελετῆν τῶν

ίερων μυστηρίων και τά χρυσά και άργυρά κοσμήματα των εικώνων· άλλ' όλίγων ώφελήθη έξ αίτίας των περιστάσεων· ώστε, έν ώ αί χρεΐά της ήσαν μεγάλα, οι χρηματικοί της πόροι ήσαν πάντοτε **μηδαμνοί**.

6

Σπ. Τρικούπη

ό.π. Β', 126-127:

'Αφ' ου δ' έβεβαιώθησαν οι έγκλειστοι, ότι πάσα έλπίς έπικουρίας έξωθεν έματαιώθη, οι 'Αλβανοί πρόθυμοι, ώς τούς είδαμεν και άλλοτε, ν' άποχωρίζονται των όμοπίστων έπ' ιδιοτελεία, άπεχωρίσθησαν και έν τη παρούση περιστάσει, και τη συνεργεία του Πλαπούτα και τη μεσιτεία του γνωστού αυτοίς Πανουργιά, εύρεθέντος έν Κορίνθω, έσυμβιβάσθησαν μόνοι, και έξήλθαν 150 τήν 10 'Ιανουαρίου, φέροντες τά όπλα, τάς άποσκευάς των και **ανά χίλια γρόσια** προσδιωρίσθη δέ ή ποσότης αύτη όχι διότι έμελέτων οι "Έλληνες νά κρατήσωσι τά περισεύοντα της περιουσίας των, άλλ' ίνα μια ιδιοποιηθώσιν ουτοι τά των άλλων έγκλειστών· επέβησαν δέ εις τέσσαρα ελληνικά πλοιάρια προς διαπόρθμευσιν· αλλά τό ήμισυ μόλις διεσώθη, καταποντισθέντων ή φονευθέντων των άλλων παρασιπόνδων. 'Απελπισθέντες δέ οι έναπομειναντες Τούρκοι έσυμβιβάσθησαν και ουτοι μετά των επί τω σκοπώ τούθω σταλέντων παρά των έν 'Επιδάυρω υπό τούς όρους νά παραδώωδι τήν ακρόπολιν, όλα τά όπλα, όλην τήν κινητήν περιουσίαν, εκτός δύο των πενιχροτέρων ένδυμασιών και μικράς τινος χρηματικής ποσότητος εις χρήσιν εκάστου, και νά μετακομισθώσιν υπ' ουδετέραν σημαίαν εις τήν μικράν 'Ασίαν.

Μετά τόν συμβιβασμόν τούτον εισήλθε τό υπό τόν Βαλέστον τακτικόν εις τήν ακρόπολιν τήν 14 υπό τήν εύλογίαν του παρευρεθέντος επισκόπου Δαμαλών. Προπορευόμενος δέ ό Κολοκοτρώνης και βαστών ελληνικήν σημαίαν έσταύρωσε δι' αύτης τήν πύλην και τήν έστησεν επί των επάλξεων· άφωπλίσθησαν μετά ταύτα οι έν τω φρουρίω, **παρέδωκαν τά πράγματά των, άτια διηρπάγησαν, παρέδωκαν και τά χρήματα και τά πετράδιά των χρησιμεύσαντα εις μίσθωσιν του ναυτικού**, και κατέβησαν εις τήν πόλιν αναμένοντες τό πλοϊον εις διαβίβασίν των, άλλ' οι πλείστοι κατεστράφησαν μετά τινας ήμέρας παρά τά συνομολογηθέντα και οι λοιποί τήδε κάκεισε διεσπάρησαν ή έδουλώθησαν· ό δέ Κιαμίλμπεης, επί λόγω ότι δέν ήθελε ν' ανακαλύψη τά κατά τήν παγκοινων γνώμην κρυπτόμενα πλούτη του, έπαθε πολλά κακά, αλλά δέν έθανάτώθη επ' έλπίδι ότι θά τ' άνεκάλυπτε βραδύτερον.

7

Σπ. Τρικούπη

ό.π. Β', 313

Οι "Έλληνες παρέλαβαν τά κάτω φρούρια και διώρισάν τινας εις σύναξιν και άπόθεσιν έν δύο ζαμίοις, **επί καταγραφή**, των πραγμάτων των Τούρκων. Φόβος μέγας έπεκράτει μή επάθαιαν οι Ναυπλιείς όσα έπαθαν οι συνάδελφοί των έν Νεοκάστρω, έν Κορίνθω και έν 'Αθήναις· ό Κολοκοτρώνης, μή θέλων να συμβή τοιοούτν τι, μηδέ νά διαρπαγή ή περιουσία, εκλείσεν έξω της πύλης του φρουρίου τούς συρρεύσαντας επί λαφυραγωγία στρατιώτας· άλλ' ουτοι ήπειλησαν νά εισέλθωσι διά της βίας, νά σφάξωσι τούς Τούρκους και νά διαρπάσωσι τά υπάρχοντά των· δι' ό πάσα άναβολή άπόπλου ήτον επικίνδυνος. Καλή τύχη κατέπλευσε τήν 12 Δεκεμβρίου εις τόν λιμένα του Ναυπλίου ό Χαμιλτών επί της

Καμβρίας και παρέλαβε συναινέσει των Έλλήνων 400, παρέλαβαν και τούς λοιπούς τὰ ἑλληνικά πλοία ὑπὸ τὴν ὁδηγίαν τοῦ Μισαούλη ἐπὶ μισθῷ ἑκατὸν δέκα χιλιάδων γροσίων πληρωθέντων ἐκ τῶν λαφύρων, καὶ οὕτως ἀπεβίβασαν τοὺς αἰχμαλώτους ὁ μὲν Χαμιλτῶν εἰς Σμύρνην, ὁ δὲ Μισαούλης εἰς Κουσάντασι. Μόνος ὡς αἰχμάλωτος ἐκρατήθησαν ἐν Ναυπλίῳ ὁ πρῶν φρουραρχος Σελήμπασας καὶ ὁ διάδοχος αὐτοῦ Ἀλῆς. ὡς μὴ θελήσαντες νὰ ὑπογράψωσι τὴν συνθήκην· ἀλλ' ὄχι μόνον δὲν ἠνωχλήθησαν οὐδ' αὐτοὶ οὐδ' οἱ περὶ αὐτοῦς, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄκρον ἐπεριποιήθησαν τροφοδοτούμενοι πλουσιοπαρόχως καὶ ζῶντες ἐν ἀνέσει μέχρι οὗ ἀπελύθησαν. Οἱ Ἕλληνες διμερίσαντο μεταξὺ τῶν τὰ ἐναποταμειωθέντα πράγματα τῶν Τούρκων ἄνευ οὐδεμιᾶς ὠφελείας τοῦ τραπεζίου· τὰ πολυτιμότερα δὲ αὐτῶν διηρπάγησαν ὑπὸ τῶν ἀρχηγῶν.

8

Σπ. Τρικοῦπη,

ἑ.π., Β', 68:

Πάμπολλα καὶ πλουσιώτατα ἦσαν τὰ εἰς χεῖρας τῶν Ἑλλήνων πεσόντα λάφυρα, ἐν οἷς καὶ 800 ἵπποι, 2 κανόνια καὶ 18 σημαῖαι. Μετὰ τὴν μάχην οἱ μὲν ἐχθροὶ συνηθώθησαν πάλιν εἰς Πλατανιάν, ἐνδιενυκτέρευσαν, καὶ τὴν ἐπιούσαν ἐπανεκάμψαν εἰς Ζητοῦνι τὸσον ἔμφοβοι, ὥστε ἔκοπαν ἐπὶ τῆς φυγῆς τὴν γέφυραν τοῦ Σπερχιοῦ. Οἱ δὲ Ἕλληνες ἐκίνησαν κατ' αὐτῶν τὴν ἐπαύριον, ἀλλὰ δὲν τοὺς ἐπρόφθασαν καὶ ἐστρατοπέδευσαν ἐν Δαμάστῃ. Εἰς τόσῃν δὲ ἀταξίαν ἔπεσαν οἱ ἐχθροὶ φεύγοντες, ὥστε οἱ λαφυραγωγοῦντες Ἕλληνες εὗρισκαν καὶ τὰς ἀκολούθους ἡμέρας τῆς μάχης περιπλανωμένους ἀνθρώπους καὶ ζῶα. Τοιοῦτοτρόπως ἐματαιώθη ἡ κατὰ τῆς Πελοποννήσου αὕτη ἐκστρατεία.

9

Σπ. Τρικοῦπη,

ἑ.π., Β, 228:

Οἱ πρόξενοι δὲν ἀνεδέχθησαν τὴν εὐθύνην· ὑπεσχέθησαν ὁμως νὰ καταβάλωσι πᾶσαν δυνατὴν φροντίδα εἰς διατήρησιν τῆς συνθήκης. Διέτριβαν πρὸ τινῶν ἡμερῶν ἐν Ἀθήναις ὁ Ἀνδρέας Καλαμογδάρτης καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Ἀεζιώτης, ὡς ἀντιπρόσωποι ὁ μὲν πρῶτος τῆς κυβερνήσεως ὁ δὲ ἄλλος τοῦ Ἀρείου πάγου, εἰς παραλαβὴν τοῦ κινδυνεύοντος φρουρίου καὶ καταγραφὴν τῶν ἐν αὐτῷ πραγμάτων. Ἡ παρουσία τούτων ἐθάρρυνε τοὺς δικαίως φοβουμένους τὴν παρασπόνδῃσιν Τούρκους· τοὺς ἐθάρρυνε καὶ ὁρκος δοθεὶς παρὰ τῶν ἰσχυρόνων Ἑλλήνων ἐπὶ τοῦ Εὐαγγελίου ἐνώπιον τοῦ μητροπολίτου· καὶ οὕτως ὑπεγράφη συνθήκη τὴν 9 ἐν τῷ αὐστριακῷ προξενεῖῳ καὶ κατὰ ῥητὴν αἰτήσιν τῶν Τούρκων ἐνώπιον τῶν προξένων, ἀλλ' ὄχι καὶ ὑπὸ τὴν ἐγγύησιν τῶν. Οἱ ὅροι δὲ τῆς συνθήκης ἦσαν ἡ παράδοσις τοῦ φρουρίου καὶ παντός ὅπλου δημοσίου ἢ ἰδιαιτέρου, ἡ ἀσφάλεια τῆς ζωῆς καὶ τῆς τιμῆς τῶν Τούρκων, ἡ ἄδεια νὰ κατοικήσωσιν ἐν τῇ πόλει ἢ νὰ διαβιβασθῶσιν εἰς Ἀσίαν ὑπὸ οὐδετέραν σημαίαν ἀνεξόδως, ἡ μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῶν Ἑλλήνων ἰσομοίρια παντός ἀργυροῦ, χρυσοῦ καὶ πολυτίμου εἴδους, ἡ τελεία ἀπόδοσις πάσης περιουσίας ἑλληνικῆς, καὶ ἡ μεταβίβασις πάσης ἀκινήτου τουρκικῆς εἰς τὴν κυριότητα τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως.

ΚΩΔΙΕ ΤΩΝ ΝΟΜΩΝ

Άριθ. 1 του Κώδικος τών νόμων.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΤΟ ΒΟΥΛΕΥΤΙΚΟΝ ΣΩΜΑ ΕΘΕΣΠΙΣΙΑΤΟ:

Διά τήν επικειμένην ανάγκην του νά οικονομηθώσιν αί μεγάλοι χρηματικά χρεΐα τής Διοικήσεως:

Διά τήν παρούσαν έλλειψιν χρημάτων από τό ταμείον καί διά τήν βραδύτητα τών εισπράξεων έν καιρῷ έσωτερικού πολέμου:

§ α'. Θέλει ληφθῆ δάνειον πέντε μιλιονίων γροσίων.

§ β'. Τό δάνειον αυτό θέλει διαιρεθῆ εις πέντε κλάσεις, δηλαδή:

α'.	κλάσις	γρόσια	1.000.000
β'.	»	»	1.125.000
γ'.	»	»	1.000.000
δ'.	»	»	1.000.000
ε'.	»	»	875.000

§ γ'. Η πρώτη κλάσις θέλει διαιρεθῆ εις χιλιάς όμολογίας, ανά χιλία γρόσια, ή δευτέρα εις χιλιάς πεντακοσίας, ανά έπτακόσια πενήντα, ή τρίτη εις δύο χιλιάδας, ανά πεντακόσια, ή τετάρτη εις τέσσαρας χιλιάδας όμολογίας, ανά διακόσια πενήντα, καί ή πέμπτη εις όκτώ χιλιάδας έπτακόσια πενήκοντα, ανά έκατόν γρόσια έκάστη.

§ δ'. Η όλη ποσότης του δανείου θέλει έξοφληθῆ εις τρία έτη, ανά έν τρίτον έξ έκάστης κλάσεως κατ' έτος.

§ ε'. Προσδιορίζεται τόκος όκτώ τά έκατόν διά τό ρηθέν δάνειον, καί θέλει πληρώνεται από τό ταμείον εις τό τέλος έκάστης έξαμηνίας.

§ ς'. Αί όμολογίαί αυτού του δανείου όχι μόνον είναι δεκταί εις τό ταμείον άντι μετρητῶν διά τήν αγοράν έθνικῶν κτημάτων, αλλά καί οι προσφέροντες αυτάς προτιμῶνται από τούς προσφέροντας μετρητά δι' αυτό τό τέλος.

§ ζ'. Αί αυταί όμολογίαί πραγματεύονται καί είναι δεκταί εις τά συναλλάγματα.

§ η'. Θέλει προσδιορισθῆ κῶδις ιδιαίτερος δι' αυτό τό δάνειον, ένῷ θέλουσιν φυλάττονται τά απαράλλακτα άντίτυπα τῶν όμολογιῶν κατά κλάσιν καί κατά τάξιν.

§ θ'. Αί όμολογίαί θέλουσιν φέρει τās ύπογραφάς του Προέδρου του Έκτελεστικού σώματος, του Άρχιγραμματέως τής Έπικρατείας καί του Μινίστρου τής Οικονομίας.

§ ι'. Ο Μινίστρος τής Οικονομίας θέλει λάβει τά αναγκαία μέτρα διά τόν ασφαλέςτερον σχηματισμόν τῶν άνωτέρω όμολογιῶν, τήν διανομήν αυτῶν καί έν γένει διά τήν άκριβῆ έκτέλεσιν του παρόντος θεσπίσματος, τό όποιον θέλει έκδοθῆ διά τύπων καί καταγραφή εις τόν Κώδικα τῶν νόμων.

Έν Έπιδαύρῳ τῆ 1η' Ιανουαρίου ρωκβ'

ό άντιπρόεδρος
Π. Μαυρομιχάλης.

Άριθ. 3 του Κώδικος τῶν νόμων.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΤΟ ΒΟΥΛΕΥΤΙΚΟΝ ΣΩΜΑ ΕΘΕΣΠΙΣΤΑΤΟ:

Ἐπειδὴ τὸ δάνειον τῶν πέντε μιλιουνίων, θεσπισθέν διὰ τοῦ νόμου τοῦ ἐκδοθέντος κατὰ τὴν ἠ' Ἰανουαρίου τοῦ παρόντος ἔτους, ἐνδέχεται νὰ μὴν ἐξαρκῆσθαι εἰς τὰς προκειμένας χρείας τῆς Διοικήσεως:

Ἐπειδὴ διηρημένον ὄν τὸ ρηθὲν δάνειον εἰς πολλάς ὁμολογίας μικρᾶς ποσότητος, εἰμπορεῖ νὰ λάβῃ πέρασ βραδύτερον:

Ἐπειδὴ, τέλος, ἡ παρούσα κατάσταση πραγμάτων ἀπαιτεῖ τὸ νὰ εὔρεθῶσι τρόποι διάφοροι, διὰ νὰ προκιοθῆ τὸ ταμεῖον τοῦ ἔθνους μέ ποσότητα ἰκανὴν χρημάτων:

α'. Θέλει ληφθῆ δάνειον ἐτέρων δῶν μιλιουνίων γροσίων, ἐκτός τῶν προαποφασισθέντων πέντε μιλιουνίων.

β'. Τὸ δάνειον αὐτὸ θέλει διαιρεθῆ εἰς τέσσαρας κλάσεις, δηλαδή:

Πρώτη	κλάσις	γρόσια	400.000	
Δευτέρα	»	»	600.000	2.000.000, ἤτοι,
Τρίτη	»	»	500.000	δύω μιλιούνια.
Τετάρτη	»	»	500.000	

γ'. Ἡ πρώτη κλάσις θέλει διαιρεθῆ εἰς τέσσαρας ὁμολογίας, ἀνά ἑκατὸν χιλιάδας γρόσια ἐκάστη· ἡ δευτέρα εἰς ὀκτώ ὁμολογίας, ἀνά ἑβδομήκοντα πέντε χιλιάδας γρόσια· ἡ τρίτη εἰς δέκα ὁμολογίας, ἀνά πενήκοντα χιλιάδας, καὶ ἡ τετάρτη εἰς εἴκοσι ὁμολογίας, ἀνά εἴκοσι πέντε χιλιάδας γρόσια ἐκάστη.

δ'. Τὸ δάνειον αὐτὸ θέλει ἐξοφληθῆ εἰς τρία ἔτη.

ε'. Τὰ ἄρθρα ε', ς', ζ', η', θ' τοῦ προεκδοθέντος νόμου περὶ τοῦ δανείου τῶν πέντε μιλιουνίων φυλάττονται τὰ αὐτὰ καὶ διὰ τὸ παρὸν δάνειον.

ς'. Αἱ ὁμολογίαι τῶν τεσσάρων αὐτῶν κλάσεων διὰ μόνων μετρητῶν ἀγοράζονται.

ζ'. Ἡ Διοίκησις ὀφείλει νὰ ἀμείψῃ τοὺς ἀγοραστάς τῶν ὁμολογιῶν τοῦ παρόντος δανείου ἐκ τοῦ ἀναλόγου διὰ τῶν συστηθησομένων παρασήμων τιμῆς.

η'. Ὁ Μινίστρος τῆς Οἰκονομίας θέλει λάβῃ τὰ ἀναγκαῖα μέτρα διὰ τὸν ἀσφαλέστερον σχηματισμὸν τῶν ἀνωτέρω ὁμολογιῶν καὶ διὰ τὴν ἀκριβῆ ἐκτέλεσιν τοῦ παρόντος νόμου, ὅστις θέλει ἐκδοθῆ διὰ τύπου καὶ καταγραφῆ εἰς τὸν Κώδικα τῶν νόμων.

Ἐν Ἐπιδαύρῳ τῇ κ' Ἰανουαρίου αἰκβ'.

Ὁ Ἀντιπρόεδρος

Πετρόμπεης Μαυρομιχάλης.

Ἐπιγράφεται ὁ Πρῶτος γραμματεὺς τοῦ Βουλευτικοῦ

Ἰω. Σκανδαλίδης.

Ἐπικυροῦται

Ἄ. Μαυροκορδάτος, Πρόεδρος.

Ὁ Ἀρχιγραμματεὺς τῆς ἐπικρατείας, Μινίστρος τῶν Ἐξωτερικῶν
ὑποθέσεων, Πρόεδρος τοῦ Συμβουλίου τῶν Μινιστρῶν

Θ. Νέγρης.

ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΠΡΩΤΗ

Ἄριθ. 9 τοῦ Κώδικος τῶν νόμων.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
ΤΟ ΒΟΥΛΕΥΤΙΚΟΝ ΣΩΜΑ ΕΘΕΣΠΙΣΑΤΟ:

Ἐπειδὴ νέος στόλος ἐχθρικός, ἐκπλεύσας ἀπὸ τὸν Ἑλλησπονδον, διευθύνεται καθ' ἡμῶν:

Ἐπειδὴ ὁ ἄσπονδος ἡμῶν ἐχθρός, καίτοι πολλάκις νικηθεὶς ἀπὸ τὰ ὅπλα μας, ἐπιμένει μεταχειριζόμενος ὅλα τὰ δυνατὰ μέσα, διὰ νὰ ἐκπληρώσῃ τοὺς ἐκδικητικούς αὐτοῦ σκοποὺς ἐναντίον τῆς πατρίδος καὶ τῆς ἱεράς ἡμῶν θρησκείας:

Ἐπειδὴ, ἐφ' ὅσον φαίνεται μεγαλειτέρα ἡ ἐπιμονὴ τοῦ ἐχθροῦ πρὸς κατόρθωσιν τῶν ἀδίκων καὶ ἀνοσίων σκοπῶν του, ἐπὶ τοσοῦτον ὀφειλόμεν καὶ ἡμεῖς, θαρροῦντες εἰς τὴν θείαν ἀντίληψιν, εἰς τὸ δίκαιον τοῦ ἐπιχειρήματος καὶ εἰς τὰς προητέρας μας τύχας, νὰ διπλασιάσωμεν τὴν προθυμίαν μας, καὶ νὰ δεῖξωμεν εἰς τὸν ἐχθρόν καὶ εἰς ὅλον τὸν κόσμον, ὅτι ἀπεφασίσαμεν νὰ θυσιάσωμεν τὸ πᾶν, διὰ νὰ ὑπερασπισθῶμεν τὴν πίστην, πατρίδα, ἐλευθερίαν, τιμὴν, τὰ ὑπάρχοντα καὶ τὴν ἰδίαν μας ὑπαρξίν:

Ἐπειδὴ, ὁμολογουμένως, τὸ ἀρμοδιώτερον μέσον εἰς ματαίωσιν τῶν σκοπῶν τοῦ ἐχθροῦ εἶναι ἡ ταχίστη ἐκπλευσις τοῦ ἐθνικοῦ στόλου, ἡ δὲ στέρησις τῶν χρημάτων εἶναι ἡ μόνον ἐμπόδιον τοῦ ἀναγκαίου τούτου ἐπιχειρήματος, καὶ ἐπομένως μᾶς ἀναγκάζει νὰ προσδράμωμεν εἰς ἀμέσους πηγὰς, ὅσαι εἰμποροῦν νὰ μᾶς δώσωσιν ἐκ τοῦ προχείρου τὴν ἀπαιτουμένην χρηματικὴν ποσότητα:

Ἐπειδὴ μόναι ἄμεσοι πηγαί, ὅπου πρέπει νὰ καταφύγωμεν εἰς τοιαύτην κατεπιγούσαν χρεῖαν, εἶναι ὁ χρυσός καὶ ὁ ἀργυρὸς τῶν Μοναστηρίων καὶ Ἐκκλησιῶν, μέταλλα, τὰ ὅποια γινόμενα νομίσματα, προσφέρουσι τὸ ἐτοιμότατον μέσον διὰ νὰ πλουτήσῃ τὸ ἐθνικὸν ταμεῖον, καὶ οὕτω νὰ κατασταθῇ ἐπιτηδεῖον εἰς τὸ νὰ παρέξῃ τὰς ἀπαιτουμένας δαπάνας πρὸς ὑπεράσπισιν τῆς πατρίδος: ἡ δὲ ἀφαίρεσις αὐτῆ τοῦ χρυσοῦ καὶ ἀργύρου, ἀπλῶν κοσμημάτων καὶ ἔργων πολυτελείας θεωρουμένων, δὲν ἀντιβαίνει ποσῶς εἰς τὸ πρὸς τὴν ἁγίαν Ἐκκλησίαν ὀφειλόμενον σέβας, τῆς ὁποίας ὁ θεμελιωτῆς καὶ νυμφίος ἡγάπησε τὴν ἀπλότητα, ταπεινῶσιν καὶ πτωχείαν:

θ'. Ἡ Διοίκησις θέλει λάβει ὅλα τὰ ἀναγκαῖα μέτρα καὶ τὴν ἀνήκουσαν προσοχὴν διὰ τὴν ταχείαν καὶ ἀσφαλῆ μετακόμισιν τῶν εἰρημένων σκευῶν εἰς τὸν τόπον, ὅστις παρ' αὐτῆς θέλει διορισθῆ.

ι'. Τὰ εἰρημένα σκευὴ νὰ μεταβληθῶσιν εἰς νομίσματα, διὰ νὰ ἐπαρκέσωσιν εἰς τὰς μεγίστας τῆς πατρίδος χρείας.

ια'. Νόμος ἰδιαίτερος θέλει διορίσει καὶ διατάξῃ ὅσα ἀπαιτοῦνται διὰ τὴν νομισματοκοπίαν.

ιβ'. Ὁ Μινίστρος τῆς Θρησκείας καὶ τῆς Οἰκονομίας, ἕκαστος κατὰ τὸ ἀνήκον αὐτῷ μέρος, νὰ φροντίσῃ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ παρόντος νόμου, ὅστις τυπωθεὶς, θέλει δημοσιευθῆ καὶ προστεθῆ εἰς τὴν συλλογὴν τῶν νόμων.

Ἐν Κορίνθῳ, τῆ 5 Ἀπριλίου 1822.

Ὁ Ἀντιπρόεδρος

Σωτήριος Χαραλάμπης

Προσυπογράφεται ὁ Πρῶτος γραμματεὺς τοῦ Βουλευτικοῦ

Ἐπικυροῦται

Ἄ. Μαυροκορδάτος, Πρόεδρος.
Ὁ Μινίστρος, Ἀρχιγραμματεὺς τῆς ἐπικρατείας καὶ τῶν
ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων
Θ. Νέγρης.

12

(Ἀρχεῖα Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας Α', 158-59):

Ἀριθ. 10 τοῦ Κώδικος τῶν νόμων.

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Τό Βουλευτικόν σῶμα ἐθεσπίσατο καί τό Ἐκτελεστικόν ἐπε-
κύρωσε τάδε:

Ἐπειδή αἱ ἐκ τῆς γῆς πρόσοδοι εἶναι κυριώτεραι τῶν προσόδων τῆς Διοι-
κῆσεως:

• Ἐπειδή ἐπί τῆς τυραννίας οὔτε ἐπίσης καί δικαίως ἦσαν μερισμένοι, καί
μεγάλοι καταχρήσεις εἰσεχώρουν εἰς τήν εἰσπραξίν αὐτῶν:

Ἐπειδή ἡ Διοίκησις χρεωστεῖ καί μέ τήν ἴσην καί δικαίαν διάταξιν αὐτῶν νά
φροντίσῃ καί τάς προϋπαρχούσας καταχρήσεις νά καταλύσῃ, ἐπί τοῦ παρόντος
ὅμως δέν ἠμπορεῖ νά κάμῃ ὅλας τάς προαπαιτουμένας ἀκριβεῖς ἐξετάσεις, διὰ νά
φθάσῃ τήν ἐπιθυμητήν τελειότητα:

α'. Ἀπό τοῦς καρπούς, γεννήματα καί ὅλα ἐν γένει τά προϊόντα τῶν διαφόρων
ἰδιοκτητῶν γῆς νά λαμβάνεται τό δέκατον.

β'. Οἱ ἰδιαίτεροι κῆποι, ὅσοι ἰδιόκτητοι ὄντες χρησιμεύουν εἰς τάς οἰκιακάς
χρείας τῶν κυρίων αὐτῶν, ἐξαιροῦνται τοῦ ἀνωτέρου ἄρθρου καί μένουσιν
ἐλεύθεροι ἀπό κάθε δόσιμον.

γ'. Ἀπό τοῦς καρπούς, γεννήματα καί ὅλα τά προϊόντα τῶν ἐθνικῶν κτημάτων
(ἐξαιρουμένων τῶν ὀριζίων καί ἐλαιῶν καί τῶν δι' ἀποκοπῆς διδομένων) νά
λαμβάνωνται εἰς τά δέκα μέρη τρία μόνον.

δ'. Ἀπό τά ὀρίζια νά λαμβάνωνται εἰς τά δέκα δύο.

ε'. Τά περὶ ἐθνικῶν ἐλαιῶν θέλουν διαταχθῆ δι' ἰδιαιτέρου νόμου.

σ'. Τά δέκατα ἐκάστης ἐπαρχίας μεταφέρονται εἰς τά ἔκπαλαι συνήθη καί
προσδιωρισμένα μέρη.

Ὁ Μινίστρος τῆς Οἰκονομίας νά ἐνεργήσῃ τόν παρόντα νόμον.

Ἐδόθη ἐν Κορίνθῳ τῆ κς' Ἀπριλίου αωκβ'

Ὁ Ἀντιπρόεδρος

Σωτήριος Χαραλάμης.

Προσυπογράφεται ὁ Πρῶτος γραμματεὺς τοῦ βουλευτικοῦ

Ἐπικυροῦται

Ἄ. Μαυροκορδάτος, Πρόεδρος.

Ὁ Μινίστρος, Ἀρχιγραμματεὺς τῆς ἐπικρατείας καί
τῶν ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων
Θ. Νέγρης.

13

Ἄ. Μάρουκα,
Τά κατά τήν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος,
Η', 39 καί Η', 81-83:

- (α) Ζ'—Ἀνεγνώσθη ἀναφορά τοῦ Γενικοῦ Ἀρχηγοῦ Κολοκοτρώνη προβάλλοντος πόρον τοῦ Ταμείου ἀπό τὰ Πλοιάρια, καί ἀπό τόν Ἐσφράγιστον χάρτην. ἔμεινεν εἰς σκέψιν.
- (β) Ζ'—Ἐπροβλήθη καί αὐθις νά διορισθῶσιν αἱ δασμοφοραὶ καθ' ὅλην τήν Ἐπικράτειαν, καί νά εἰσπράττωνται κατά τήν προλαβοῦσαν τῆς Διοικήσεως διάταξιν, ἕως οὗ κάμη νέαν διάταξιν περί τούτων ἡ Βουλὴ βάσιν ἔχουσα τήν ἀποφυγὴν τῆς πολυτελείας, τήν βελτίωσιν τοῦ ἔμπορίου, καί τήν ἀφθονίαν τῶν πρὸς ζωὴν ἀναγκαίων εἰσαγωγῆς τε καί ἐξαγωγῆς ὅτε θέλει ἀποφασίσει καί τήν πώλησιν αὐτῶν ἢ τήν εἰσπραξιν. Ἐν τοσοῦτῳ νά ἐπιβληθῆ δασμός εἰς τὰ γεννήματα·

14

Ἄ. Μάρουκα,
Τά κατά τήν Ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος,
Η', 88 καί Θ', 16:

- (α) Νά καταργηθῆ τό μέχρι τοῦδε ἀπαιτούμενον τρίτον ἀπό τὰς ἐπικαρπίας τῶν Ἐθνικῶν Γαιῶν, καί νά ἀντικατασταθῆ τό στρεμματιάτικον, ἐνοικιαζομένης τῆς Γῆς διὰ πέντε χρόνους ἢ ἑπτὰ· νά προσδιορισθῆ ἐνοίκιον εἰς ὅλα τὰ καρποφόρα δένδρα καί φυτὰ ἐνοικιαζόμενα διὰ δέκα χρόνους· νά συνάγεται ἀπὸ ὅλας τὰς ἐπικαρπίας τό δέκατον μόνον.
- Ἀπεφασίσθη νά παραδοθῆ τό σχέδιον τοῦτο εἰς τήν Βουλὴν, καί αὕτη νά τό ἐπεξεργασθῆ, καί νά νομοθετήσῃ τό κοινωφελέστερον.

(β) Πρακτικὰ τῆς ἐν Τροιζῆνι Γ'.

Ἦ Ἀνεγνώσθη καί ἑτέρα τοῦ αὐτοῦ προβάλλοντος νά καταργηθοῦν τὰ παρὰ τῶν ποιμένων πληρονόμηνα τοπιάτικα καί Νόμιστρα, καθὸ παθόντων ὅλα τὰ κακὰ μετὰ τήν ἐπανάστασιν τόσον ἀπὸ τόν ἐχθρόν, ὅσον ἀπὸ τόν στρατιώτην.

Ἐνεκρίθη τό πρόβλημα, καί διευθύνθη ἡ ἀναφορά του πρὸς τήν Ἀντικυβερνητικὴν Ἐπιτροπὴν διὰ νά ἐνεργηθῆ.

15

α. Samuel Howe,
Ἡ Σπατάλη τοῦ Ἑλληνικοῦ Δανείου: κερδοσκοπίες καί καταχρήσεις
(ἀπὸ τὸ περιοδ. Ἱστορικὴ Ἐπιθεώρηση, τεύχος Ὀκτωβρίου 1971, σελ. 73-76)

Τίποτα δὲν μπορεῖ νά περιγράψῃ τὴ δίκαιη ἀπορία τῆς Ἑλλάδος, πού διόρισε κυβερνητικὸ ἀντιπρόσωπο (τόν κ. Σπανιολάκη) γιὰ νά πάει στό Λονδίνο, νά δεῖ πού πῆγε αὐτό τό τεράστιο ποσό καί ἂν ἦταν δυνατόν νά σωθεῖ κάτι γιὰ τίς τρωινές ἀνάγκες τῆς χώρας. Ἄμα ἔφτασε αὐτός στό Λονδίνο, βρῆκε νά τρώγονται μεταξύ τους τὰ ἐκεῖ μέλη τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπιτροπῆς, οἱ ὁμοιοτύχοι καί οἱ Ἕλληνες Ἀντιπρόσωποι. Στόν τύπο δημοσιεύονταν κατηγορίες καί ἀντεγκλήσεις πού ξεσκεπάζαν αἰσχρὴ παραμέληση τοῦ καθήκοντος, καταχρήσεις καί ὀλοφάνερες κλεψιές, σέ τέτοιο βαθμό, πού φυσικά ὅπου καί νά γινόταν θά ἔταν αἰσχος μὰ πολὺ περισσότερο ἐδῶ, πού τὰ χρήματα αὐτὰ χρειάζονταν γιὰ

τήν σωτηρία όλοκλήρου του "Εθνους. Καί όλα αυτά έγιναν από ανθρώπους πού στό στόμα τους είχαν συνεχώς τή λέξη έλευθερία, πατριωτισμός, φιλανθρωπία καί φιλελληνισμός. 'Ακόμα τό κοινό δέν έχει ιδέα γιά τήν αδιάντροπη σπατάλη ενός μεγάλου μέρους του δανείου καί γιά τίς απειράριθμες καταχρήσεις πού γίνανε. "Όσα όμως ειπώθηκαν είναι αρκετά, γιά νά μάς διαφωτίσουν καί νά δείξουν πώς ή 'Επιτροπή του Λονδίνου άμέλησε άφάνταστα τό καθήκον της καί πώς πολλά από τά μέλη της κερδοσκοπούσαν σέ βάρος της δυστυχίας της 'Ελλάδας. Αυτόί πάλι έκαναν σφάλματα όπως θά λέγαμε γιά ανθρώπους μέ λιγότερη σημασία. Είναι ακόμα γνωστό πώς ό 'Ορλάνδος καί ό Λουριώτης, άποδείχτηκαν άνόητοι καί άφελεις.

Τό πρώτο δάνειο γιά 800.000 λίρες είχαν διαπραγματευθεί μέ τόκο 59%, τό δεύτερο, 2.000.000 λίρες, πός 55,5%.

Τό καθαρό ποσό των δύο δανείων έφτανε τά έξι έκατομμύρια έξακόσιες χιλ. δολάρια. 'Απ' αυτά ή 'Ελλάδα πήρε μοναχά κάπου δύο έκατομμύρια δολάρια. Τί γίνανε τά υπόλοιπα; Τό μόνο πού ξέρουμε πώς 750.000 δολ. στάλθηκαν στίς 'Ηνωμένες Πολιτείες γιά ν' αγοράσθουν οι φρεγάτες. Τή μία άπ' αυτές πού κόστισε 300.000 δολ., τήν έστειλαν στήν 'Ελλάδα. Τά υπόλοιπα όμως 450.000 δολ. τά κατασπατάλησαν πός όφελος 'Αμερικανών ιδιωτών. "Άλλες 800.000 δολάρια χρησίμεψαν γιά τό φτιάξιμο καί τόν έξοπλισμό έξι άτμοπλοίων, από τά όποία μοναχά ένα έφτασε στήν 'Ελλάδα.

Μόνο αυτά τά ποσά μπορούν νά ύπολογιστούν. Οι αντιπρόσωποι ζούσαν τή μεγάλη ζωή καί δέ δίνανε λογαριασμό σέ κανέναν. Μερικοί της 'Επιτροπής του Λονδίνου είχαν κάνει κάποιον έλεγχο γιά τή χρησιμοποίηση του δανείου, μά δέν είχαν καμμία διάθεση νά ικανοποιήσουν τήν περιέργεια του κοινού. Μά οι όμολογιοϋχοι καί όσοι εί' αν άνακατευθεί μέ τό δάνειο διαμαρτύρονταν έντονα καί ζητούσαν ν' άποδοθεί λογαριασμός. Γι' αυτό, αναγκάστηκαν στό τέλος νά παρουσιάσουν ένα μπαλωμένο λογαριασμό, μ' ένα σωρό αντιφάσεις καί χωρίς άποδείξεις.

ΠΡΩΤΟ ΔΑΝΕΙΟ

ΔΕΥΤΕΡΟ ΔΑΝΕΙΟ

Στή διανομή αυτού του δανείου ή 'Ελληνική 'Επιτροπή έπίσημα δέν είχε άνακατευτεί. Τό βάρος της ευθύνης πέφτει πάνω στους δύο "Ελληνες 'Αντιπροσώπους. "Όλες οι άπάτες δέν μπορούν ν' αναφερθουν έδω, μά μερικές πολύ χτυπητές μπορεί νά σημειωθουν. Οι κ.κ. Ριχάρντοι, ενήργησαν άπίλως σάν έμποροι καί ύπάρχουν δικαιολογητικά πού δείχνουν πώς ένεργήσανε σάν τίμιοι έμποροι. Φαίνεται πώς πλήρωσαν 10.000 λίρες στόν κ." Ησυχον καί 6.500 στούς κ.κ. Λόυντ καί Σία. Καί είναι βέβαιο πώς άφησαν γιά τήν 'Ελληνική Κυβέρνηση 7.500 λίρες, γιά ν' αγοράστουν οι ύποτιμημένες όμολογίες πός 14%. Τό άλλο κοντύλι μισοτεία στόν Μπόνφιλ. Φαίνεται πώς αυτό ήταν όλωσδιόλου ψεύτικο. Τά κόμματα λέγανε, πώς τά λεφτά πληρώθηκαν γιά χασούρες από κερδοσκοπίες του πρώτου δανείου.

Στό τεράστιο ποσόν των 113.000 λιρών, πού διατέθηκε γιά νά εξαγορασθουν οι όμολογίες του πρώτου δανείου, φαίνεται πώς καλύφθηκαν πολλές καταχρήσεις. 'Η μία είναι αυτή της εξαγοράς των όμολογιών κατά τούς μήνες "Οκτώβριο καί Νοέμβριο σέ χρέωση της Κυβερνήσεως μέ 54 καί 56%. "Όταν όλο αυτό τό

διάστημα οι όμολογίες πουλιόνταν στην αγορά με 22%. Τή διαφορά τήν τσέπωσαν με πανουργία.

Δυό χιλιάδες εξακόσιες ενενήντα πέντε λίρες χάθηκαν από σφάλμα του Μαυροκορδάτου, κάποιου "Έλληνα έμπορου στο Λονδίνο. Τά βιβλία του κ. Μαυροκορδάτου παρουσιάζουν τό δάνειο μόνο με 500 λίρες. Αύτες δικαιολογήθηκαν πώς αποτελούσαν χρήματα, πού ή 'Ελληνική Κυβέρνηση χρωστούσε στον κ. Μαυροκορδάτο. Μά γιατί δέ διατύπωσαν αξιώσεις τότε πού ό Μαυροκορδάτος χρεωκόπησε καί ή περιουσία του μοιράστηκε στους πιστωτές του;

Μόνο ποσό 1200 λιρών χρεώθηκε σάν έγγραφή από τήν Καλκούτα. Μά οι σχεδιαστές αυτού του περίφημου λ)σμου ήσαν πολύ άνόητοι, λές καί δέν ήξεραν πώς υπάρχουν κι άλλοι πού ενδιαφέρονται γιά τίς ύποθέσεις τής 'Ελλάδας κι ότι θά ψάξουν γιά τούς λ)σμούς τής 'Επιτροπής στην Καλκούτα καί θά δοϋν πώς τό έμβασμα ήταν 2.200 λίρες.

Οί 'Αντιπρόσωποι ήταν οι κ.κ. 'Ορλάνδος, Λουριώτης καί Ζαΐμης. Μά ό τελευταίος ήταν κύριος (πραγματικός κύριος) καί απαλλάσσεται από κάθε ανάμειξη σ' αύτες τίς δουλειές, γιατί άπουσίαζε.

Γιατί πληρώθηκε τό ποσό τών 11.200 λιρών γιά ν' αγοράσουν 21.000 λίρες όμολογίες πρós 53%, μιά καί τήν ίδια έποχή αύτες οι όμολογίες δέν πιάνανε παραπάνω από 26% στην αγορά; Αύτή είναι επικίνδυνη καί δύσκολη έρώτηση. 'Η άπάντηση δόθηκε τόσο δύσκολα, όσο δύσκολα βγαίνει ένα άγριο θηρίο από τήν κρυψώνα του, γιατί άφορούσε τήν ύπόληψη ύψηλών προσώπων. Μά δέν είναι καιρός γιά σεβασμό. Στο τέλος έγινε γνωστό πώς επρόκειτο γιά τό συμφέρον τών κ.κ. Μπούρινγκ καί Χιούμ. 'Ο Τζών Μπούριν, ποιητής, φιλόανθρωπος καί φιλέλληνας, ήταν στη Γραμματεία τής 'Ελληνικής 'Επιτροπής στο Λονδίνο καί σ' αύτή τή δουλειά έργαστηκε πραγματικά σκληρά. 'Η αλήθεια είναι πώς έκανε πολλές επιδείξεις με άσημαντες αγαθοεργίες γιά τήν ύπόθεση τής έλευθερίας καί τής καταπιεζόμενης ανθρωπότητας. Είχε όμως καί κάποιο λόγο γιά νά τά κάνει αυτά. Τό λιγότερο επρεπε νά πάρει δημόσιο έπαινο γιαντί δέν πληρώθηκε. "Ω, όχι." 'Ηθελε νά 'χει τήν ίκανοποίηση πώς ύπηρέτησε τήν 'Ελλάδα έθελοντικά. Τή συνείδησή του δέν τή βάραινε ή σκέψη πώς πήρε έστω κι ένα δολλάριο από τήν πάσχουσα 'Ελλάδα. Είχε κιάλας κερδίσει 50.000 δολλάρια από τόν πόλεμο στην 'Ελλάδα (άρκετά νόμιμα). Τώρα θέλησε νά βγάλει χρήματα κερδοσκοπώντας με τίς 'Ελληνικές όμολογίες. Γι' αυτό τοποθέτησε 25.000 λίρες σέ 'Ελληνικά χρεώγραφα, με τήν έλπίδα πώς θά ανεβούν σύντομα. Δυστυχώς γι' αυτόν μέσα σέ λίγες μέρες πέσανε. 'Ο Μπούρινγκ πανικοβλήθηκε μήν πέσουν περισσότερο. Τρέχει λοιπόν στους 'Αντιπροσώπους καί με παρακάλια καί με μαρτυρίες γιά τίς πιστές ύπηρεσίες του στην 'Ελλάδα, γιά τήν από μέρος τους σκληρότητα νά τόν άφήσουν νά καταστραφή καί νά καταντήσει νά ζητιανεύει με τή φαμίλια του μόνο καί μόνο από άφοσίωση του στην 'Ελλάδα, ζητά από τούς αντιπροσώπους νά πάρουν πίσω τίς όμολογίες, πού τίς είχε αγοράσει μόνο καί μόνο γιά νά κρατηθεί ψηλά ή πίστη του δανείου. Οί αντιπρόσωποι είναι αδύναμοι, άρκετά έγκληματίες καί παίρνουν τίς πεσμένες όμολογίες από τά χέρια του χρεώνοντάς τες στο άρτιο στην 'Ελληνική Κυβέρνηση. 'Ο κ. Μπούρινγκ άναπνέει, σώθηκε από τήν καταστροφή καί μπορεί τώρα νά συνεχίσει τίς άφιλοκερδείς ύπηρεσίες του στην αγαπημένη του 'Ελλάδα.....

"Ας δοϋμε τώρα τόν όνομαστό Σκωτσέζο οικονομολόγο, τό φίλο τής έλευθερίας καί τών δικαιωμάτων του ανθρώπου, τόν 'Ιωσήφ Χιούμ Μ.Ρ. (μέλος του Κοινοβουλίου).

Αυτός ο φιλέλληνας είχε κάνει πολύ θόρυβο πώς είχε υπηρετήσει τα συμφέροντα της Ελλάδας από την αρχή του αγώνα της. Ήταν πλούσιος, άκουστός και δραστήριος επιχειρηματίας. Μόνιμο μέλος της Έλληνικής Έπιτροπής. Γιά την αγνότητα των ελατηρίων ενός τέτοιου ανθρώπου δεν μπορούσε να υπάρχει αμφιβολία. Αμα άνοιξαν οι έγγραφές γιά τό ελληνικό δάνειο, ό κ. Χιούμ έγραψε τό 'νομά του γιά όμολογίες 10.000 λιρών με 59%, λέγοντας πώς θά τίς κρατήσει, άδιαφορώντας άν έπεφτε ή ανέβαινε ή τιμή τους. Σε λίγο οι όμολογίες πέσανε. Ό κ. Χιούμ άρχισε να υπολογίζει τή χασούρα. Ήταν σοβαρή. Οι όμολογίες πέφτανε ραγδαία. Μέ ποιό πρόσχημα να πουλήσει; Αυτό τόν άπασχολούσε και τόν δυσκόλευε. Ξαφνικά προφασίζεται πώς οι Άντιπρόσωποι τόν πρόσβαλαν σε κάποια άποστολή και άνακοινώνει τήν άπόφασή του να πουλήσει. Οι Άντιπρόσωποι παραγμένοι χρησιμοποιούν κάθε τρόπο γιά να τόν καλμάρουν, διαβεβαιώνοντάς τον πώς δεν είχαν καμμία πρόθεση να τόν θίξουν. Ό κ. Χιούμ είναι αδιάλλακτος. Η τιμιότητά του έθιγη από τήν είδηση τά «Έλληνικά χρεώγραφα πέφτουν» και τόν παρακίνησε να ξεπουλήσει με άπώλεια 1.600 λιρών, πρós μεγάλη ζημιά τής Έλληνικής πίστης στην αγορά. Μά σε λίγο τά Έλληνικά χρεώγραφα ανεβαίνουν και φτάνουν στό όρθιο. Αμέσως ή εύαισθησία γιά τήν τιμιότητά του εξαφανίζεται. Γρήγορα ήρέμησε και σκέφτεται πώς να ξαναπάρει πίσω τίς 1.600 λίρες. Πρότεινε να του πληρώσουν τό ποσό αυτό οι Άντιπρόσωποι. Αυτοί μένουν κατάπληκτοι μά από φόβο μή χάσουν έναν άνθρωπο σαν τόν Χιούμ — τόν σοβαρό επιχειρηματία τής Έπιτροπής, πού γνωρίζει καλά τήν πραγματική κατάσταση και τίς προσδοκίες τής Ελλάδας και πού ή δημόσια άποχώρησή του από τήν υπόθεση θά ζημίωνε πολύ τόν αγώνα, ζυγιάζοντάς τα όλα αυτά και ξέροντας πόσο κι αυτοί οι ίδιοι βρίσκονταν έξω από τό σωστό δρόμο, πληρώνουν τόν κ. Χιούμ και χρεώνουν τή χασούρα πού έπαθε, κερδοσκοπώντας, στα Έλληνικά όμόλογα.

Αυτές οι έρευνες θά 'πρεπε να προχωρήσουν ακόμα περισσότερο. Θά 'πρεπε να ξεσκεπαστούν κάτι τέτοια γεγονότα, όχι μονάχα στό Λονδίνο μά παντού όπου οι Έλληνες ζήτησαν βοήθεια. Μά και αυτά πού έχουν ειπωθεί γιά τή φτωχιά Ελλάδα είναι αρκετά γιά να κοκκινίζει όποιος άποκαλείται Φιλέλληνας.

Οι άποκαλύψεις πού γίνανε τότε, είχαν ένοχοποιήσει πολλούς, πού ως εκείνη τή στιγμή τό όνομά τους ήταν καθαρό. Σχεδόν όλα τά μέλη τής Έλληνικής Έπιτροπής κατηγορούνται γιά άμέλεια καθήκοντος και γιά προδοτική άγνοια των στερήσεων και τής πραγματικής κατάστασης τής Ελλάδας. Όσο γιά τά είδη πού στείλανε στην Ελλάδα, άν εξαιρέσουμε τά τυπογραφικά πιεστήρια, όλα τ' άλλα ήταν άχρηστα. Ό Σέρ Φράνσις Μπάρντιτ, ό Χόμπτχαουζ, ό «Ελις και άλλα σπουδαία όνόματα είναι άνακατεμένα στις καταχρήσεις. Μά ό «Ελις πραγματοποίησε ό,τι είχε αναλάβει. Και ό Μπάρντιτ και ό Χόμπτχαουζ κατηγορούνται γι' άμέλεια καθήκοντος. Ένας πομπώδης λόγος ή μία πρόποση, ενώ άπολαμβάνουν ένα όμορφο δειπνο σε μία ταβέρνα του Λονδίνου πρós ευόδωση τής Έλληνικής υπόθεσης και με έξοδα τής Ελλάδας, αυτό ήταν όλο κι όλο πού πρόσφεραν.

Πού είναι αυτοί πού άρνούνται όχι μόνο βοήθεια, αλλά ακόμα τή συμπάθειά τους στην Ελλάδα, γιατί οι ναυτικοί της είναι πειρατές, οι έμποροι της άπατεώνες και οι στρατιώτες της σκληροί; Πού είναι αυτοί οι κ.κ., πού προσπαθούν να άμβλύνουν τό πνεύμα της αγάπης πρós τόν άνθρωπο, πού πούε πάνω σε αυτή τή γη, λέγοντας πώς οι Έλληνες αξίζουν να 'ναι σκλάβοι; Ας έρθουν να εξετάσουν τήν διαγωγή των τιμίων Φιλελλήνων, πού γιά αυτούς μιλήσαμε, και άς πούν, άν αυτοί είχαν άνατραφεί μέσα στο σκοτάδι, κάτω από τό βούρδουλα του τυράννου, ή διαγωγή τους θά 'ταν καλύτερη από των Έλλήνων;

β. Μέντελσον-Μπαρτόλδου,
Ίστορία της Έλληνικής Ήπαναστάσεως,
(σελ. 139-141)

Τά άγγλικά δάνεια

Φοβερή αδράνεια επικρατούσε στην κυβέρνηση περί τήν εκτέλεση του έθνικου καθήκοντος. Οί προπαρασκευές κατά τών Τούρκων καί Αιγυπτίων γίνονταν τόσο νωχελικά σά νά ήταν ό πόλεμος ψευτικός.

Καί όμως στή διάθεσή της είχε άσφαλείς καί τακτικούς πόρους πού οί προκάτοχές της κυβερνήσεις στεροούνταν. Τό άποφασισμένο από τή δεύτερη έθνική συνέλευση δάνειο είχε έπιτευχθεί στό Λονδίνο στίς άρχές του 1824. Περισσότερο τό όνομα του Μπαύρον, παρά κάθε άλλη έγγύηση, όπως ό λόγος τής κυβερνήσεως καί ή **υποθήκευση τών έθνικών κτημάτων, τών τελωνείων, άλυκών καί ιχθυοτροφείων, είχε κάνει τούς "Άγγλους ν' άνοιξουν τά πουγγιά τους.**

Τούς "Έλληνες άπεσταλμένους στό Λονδίνο γιά τό δάνειο **Όρλάνδο καί Λουριώτη** βοήθησε τήν άνοιξη του 1824 ή εύνοική σύμπτωση, ότι τήν εποχή εκείνη συγκινούσε τόν έμπορικό κόσμο τής Άγγλίας ό πόθος υπερπόντιων έπιχειρήσεων. Τό δάνειο ύπογράφηκε στην κατοικία του λόρδου δημάρχου μέ τόν έμπορικό οίκο Ρίκορντ, ύστερα από ένα πλούσιο τραπέζι, στό όποιο παρευρίσκονταν ό δούκας του Σώσεξ καί ή άντιπολίτευση, είχε δέ όνομαστική άξία 800.000 λιρών στερλινών.

Ένα δεύτερο δάνειο, πού εγκρίθηκε στίς άρχές του 1825 έδωσε στην κυβέρνηση Κουντουριώτη 2.000.000 λίρες. Άπό τά χρήματα αυτά, έννοείται, λίγα έφτασαν στην Έλλάδα. Οί δυό Έλληνες αντιπρόσωποι έπесαν στό νύχια τών έγγλέζων σαράφηδων, πού κατάφεραν νά τούς ξεγελάσουν. Τά δάνεια συμφωνήθηκαν πρós 59% καί 55 1/2% καί στά χέρια τών Έλλήνων έφτασαν από μέν τό πρώτο κάπου **300.000** λίρες καί από τό δεύτερο κάπου **600.000**. Τά υπόλοιπα κρατήθηκαν σάν **μεισιτικά, προμήθεια, τόκοι, χρωλύσια,** καί όπως άλλώς όνομάζονται συνήθως τά άτιμα μέσα μέ τά όποία οί τραπεζίτες καλύπτουν τά κέρδη τους καί έκμεταλλεύονται τήν άμάθεια του πλήθους.

Άνάγκη ύπήρξε άκόμα νά μοιραστούν δώρα σέ **«φίλους τής Έλλάδος πού πρόσφεραν σπουδαίες ύπηρεσίες»** νά κρατηθούν **όδοιπορικά, ναύλοι** καί νά πληρωθούν **έφημερίδες.** Ό λόρδος Κόχραν προσλήφθηκε ναύαρχος τών Έλλήνων μέ μισθό. Καί μόνη ή πρόσληψή του, έπειδή είχε πολεμικές περγαμηνές στή Βραζιλία, έφτασε γιά νά ύψωθούν οί τιμές τών ελληνικών χρεωγράφων καί νά κερδοσκοπήσουν οί Ρίκορντ. Ύπετίθετο ότι ό Κόχραν μέ ένα μικρό άτμοκίνητο θά συνέτριβε τόν τουρκικό στόλο, θά βομβάρδιζε τήν Κωνσταντινούπολη καί θά έκανε περιττή κάθε πολεμική ένέργεια τών Έλλήνων!

Ό μεγάλος εκείνος θαλασσόλυκος τσέπωσε 37.000 λίρες καί κλείστηκαν γ' αυτόν σ' ένα ναυπηγείο αντί υπερκόγων τιμών έξι σφοδιασμένα καί βραδυκίνητα άτμόπλοια, πού τάχε παραγγείλει ή Αιγυπτιακή κυβέρνηση καί άρνήθηκε νά τά παραλάβει έξ αιτίας τής κακής κατασκευής τους. Μέ τά έξι αυτά σαπιοκάραβα έπρόκειτο νά βυθιστεί ό τουρκικός στόλος!

Οί τιμές πού συμφωνήθηκαν είταν 130.000 λίρες, μέ τόν όρο νά βρίσκονται στην Έλλάδα στά τέλη του 1825. Όμως ένα μόνο κατάφερε νά καταπλεύσει, ή **«Καρτερία»,** τό φθινόπωρο του 1826 **άλλα δυό έφτασαν στά 1827** καί τά τρία τά υπόλοιπα διαλύθηκαν γιά παλιοσιδέρα στά ναυπηγεία του Λονδίνου. Ό μέγας στόλαρχος Κόχραν μόλις τήν άνοιξη του 1827 κατάφερε νά φτάσει στην Έλλάδα!

Ἐκτός τούτου στάλθηκε στήν Ἀμερική ἕνας Γάλλος στρατηγός τοῦ ἰππικοῦ ὀνομαζόμενος Παλεμάν, ὁ ὁποῖος ἂν καί εἶχε μεσάνυχτα ἀπό ναυτική τέχνη, ἔλαβε ἐντολή, ἀφοῦ πληρώθηκε ἀδρότητα, νά παραγγεῖλει ἐκεῖ δυό φρεγάτες γιά λογαριασμό τῆς Ἑλληνικῆς κυβερνήσεως. Ἄν καί ἡ τιμή τους ὀρίστηκε σέ 160.000 λίρες, οἱ ληστροικοί οἴκοι πού ἀνέλαβαν τήν κατασκευή τους ἀπαίτησαν τά διπλά κι' ἔτσι βραδύτατα ἄρχισαν νά ἐτοιμάζουν τά πλοῖα. Ἐπειδὴ μάλιστα ὁ ἕνας οἶκος κινδύνευε νά χρεωκοπήσει οἱ ἀντιπρόσωποι **Παλεμάν καί Κοντόσταυλος** εὐχαριστήθηκαν παραλαβαίνοντας μόνο τῆ μιά, πού ὀνομάστηκε «Ἑλλάς» καί κατέπλευσε στήν Ἑλλάδα τέλη τοῦ 1826.

Ἄλλά οὔτε καί τό κουτσουρεμένο ὑπόλοιπο τῶν δανείων παραδόθηκε ἐγκαίρως καί πρόθυμα στήν Ἑλλάδα. Ἡ πρώτη δόση τοῦ δανείου ἀπό 80.000 λίρες ἔμεινε στή Ζάκυνθο καί δέν παραδινόταν στήν Κυβέρνηση, γιὰτί ὁ Μπαῦρον, πού ἀπαιτοῦνταν ἡ ἐντολή του, εἶχε πιά πεθάνει, ἡ δέ ἰονική κυβέρνηση παρενέβαλε προσκόμματα γιά τήν ἐξαγωγή του. Μόλις στά τέλη τοῦ 1824 στάλθηκε ἀπό τό Λονδίνο ἡ ἐντολή νά παραδοθεῖ.

Ἐπῆρχε ὁμως ἐλπίδα ὅτι περισώθηκε ἀπό τά νύχια τῶν τοκογλύφων νά φτάσει στά χέρια τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ; Ὁ ἴδιος ὁ Μπαῦρον στό κρεβάτι τοῦ ψυχομαχοῦ τοῦ **ἀνησυχοῦσε ἂν τά δάνεια θάπεφταν σέ καλά χέρια** καί φοβόταν ὅτι ἡ ἰδιοτέλεια ὀρισμένων φατριασῶν παρά τό ἔθνος θά καρπωνόταν τά χρήματα τῶν δανείων.

16

G. Maurer

Ἄ Ἑλληνικός Λαός

σελ. 353.

Ἡ κυβέρνηση, ἀπ' τά πρῶτα χρόνια τῆς Ἐπανάστασης, σκέφτηκε νά συναΐπει ἐσωτερικά καί ἐξωτερικά δάνεια.

Τό ἄρθρο 62 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1822 τῆς ἔδωσε τῆ σχετική ἐξουσιοδότηση, καθὼς καί τό δικαίωμα νά ὑποθηκεύσει γι' αὐτό τό σκοπό τά ἐθνικά κτήματα.

Ἀποφασίστηκε νά συναφτοῦν δυό ἐσωτερικά δάνεια, τό ἕνα γιά 5.000.000 τουρκικά πιάστρα, καί τό δεύτερο γιά 2.000.000 πιάστρα. Ἐπειδὴ ὁμως κανεῖς δέν ἔδειξε προθυμία οὔτε γιά τό ἕνα οὔτε γιά τό ἄλλο, **μέ διάταγμα τῆς 4ης Μαρτίου 1822**, τό πρῶτο, τῶν πέντε ἑκατομμυρίων, κηρύχτηκε ἀναγκαστικό δάνειο καί ὑποχρεώθηκαν νά τό καλύψουν ὁ κλῆρος, οἱ ἔμποροι, ὅσοι εἶχαν ἀκίνητα καί γενικά ὅλοι οἱ πλοῦσιοι.

Ἄλλά ὅταν ἀποδείχτηκε ὅτι καί τό ἀναγκαστικό αὐτό δάνειο δέν ἐπαρκοῦσε γιά νά καλυφτοῦν οἱ ἄμεσες ἀνάγκες, ἀποφασίστηκε στίς 9 Μαρτίου 1822 νά συναφτεῖ ἕνα ἐξωτερικό δάνειο ἀπό 1.000.000 ἰσπανικά τάληρα. Μόνον ὁμως ὕστερα ἀπό δυό χρόνια, ἐπί κυβερνήσεως Γεωργ. Κουντουριώτη καί μέ τῆ μεσολάβηση τοῦ φίλου του Μαυροκορδάτου, οἱ διαπραγματεῦσεις ἔφτασαν σ' ἕνα ἀποτέλεσμα. Πῆγε στό Λονδίνο μιά ἐπιτροπή, ἀπό τό γαμπρό τοῦ Κουντουριώτη, Ἰωάννη Ὀρλάνδο, καί δυό ἄλλους ἀνθρώπους τοῦ Μαυροκορδάτου, τόν Ἀνδρέα Λουριώτη καί τόν Ἰωάννη Ζαῖμη, καί ὅταν τραβήχτηκε ὁ Ζαῖμης τόν ἀντικατέστησε ὁ Σπανιολάκης. Μέσα σέ πολύ μικρό διάστημα, ἡ ἐπιτροπή ἔκλεισε συμφωνία γιά δυό δάνεια, τό ἕνα πῶς ἀπ' τ' ἄλλο, τό πρῶτο μέ 59% καί τό δεύτερο μέ 55%. Ἄλλά δέν ἔφτανε πού τά δάνεια αὐτά συνομολογήθηκαν μέ τόσο δυσμενεῖς ὅρους, καταβλήθηκαν ἐπιπλέον καί πρωτάκουστα ποσά γιά προμήθειες. **Ἀπό τά δάνεια αὐτά**, ἡ Ἀμερική πήρε 700.000 ἰσπανικά πιάστρα γιά

μιά μοναδική φρεγάτα, γιά ένα ατμόπλοιο σέ κακή κατάσταση, ξοδεύτηκαν 150.000 λίρες στερλίνες, 36.000 λίρες στερλίνες πήρε ό λόρδος Κόχραν κλπ. κλπ. "Όλοι όσοι άνακατώθηκαν μ' αυτά τά δυό δάνεια έγιναν τελικά πλούσιοι, και μόνον ό άμεσα ένδιαφερόμενος — ή φτωχή Έλλάδα — έμεινε μέ άδειανά χέρια. Δέν ξεκαθάρισε ούτε 250.000 λίρες στερλίνες, γιατί δέν μπήκε τελικά στό δημόσιο ταμείο ούτε κι' όλόκληρο αυτό τό ποσό, ένώ τό κράτος βρέθηκε χρωμένο μέ 2.400.000 λίρες στερλίνες.

17

Ή Πελοποννησιακή Γερουσία έξέδωσε τήν άκόλουθη έγκύκλιο:

Φιλογενέστατοι έφοροι, Γενναιώτατοι στρατηγοί και λοιποί άπαξάπαντες κάτοικοι τών έπαρχιών τής Πελοποννήσου, χαίρετε.

«Προβλέποντες διά τήν εύκολίαν και οικονομίαν τής ζωτροφίας τών στρατευμάτων μας, και διά κάθε κοινήν εύταξίαν, και διά τήν καλήν άρμονίαν και άποκατάστασιν τών ύποθέσεων τής πατρίδας μας, κοινή και εύλόγω γνώμη άποφασίζομεν κατά τήν δοθείσαν ήμίν πληρεξουσιότητα.

α^{ον} Νά έχετε έν τῷ μεταξύ σας αγάπην και όμόνοιαν άδολον και χριστιανικήν...

στ^{ον} "Όλα τά Τουρκικά χωράφια όπου είναι σπαρμένα ύποκάτω εις τρίτον και σέμπρους, νά τό δώσουν εις τό κοινόν, διά μέν δεκατίαν εις τά δέκα ένα, διά δέ τρίτον εις τά πέντε ένα όπου γίνονται όλα εις τά δέκα τρία, όσα δέ χωράφια τουρκικά είναι σπαρμένα παρασπόρια, και σπαρμένα από αυτούς τούς Τούρκους, χωρίς νά είναι ύποκάτω εις τρίτον και σέμπρους νά συναχθῆ όλος ό καρπός των διά λογαριασμόν του κοινού, εύγάζοντες τά νόμιμα έξοδα τής συνάξεώς των, τά δέ χωράφια όλων ήμῶν τών χριστιανῶν νά δώσουν εις τά δέκα ένα' κατά τόν άνωθεν τρόπον νά γένη και νά ακολουθήση εις όλα τά λοιπά εισοδήματα τουρκικά και χριστιανικά, και οι άνωθεν καρποί και εισοδήματα άφ' ού συναχθῶσι διά τής έπιστασίας τών εφόρων, νά βαλθῶσιν από αυτούς και εις μέρος άσφαλές μέ καταγραφήν καθαρού λογαριασμού.

ζ^{ον} "Όσα πράγματα Τουρκικά, δηλαδή πρόβατα βόες, αγελάδια, άλογα, και λοιπά εύρίσκονται, οι έφοροι νά τά εξετάσετε, και καταγράψετε, φυλάττοντες δι' αυτά καθαρόν λογαριασμόν, όσα όμως έως τώρα έξωδεύθησαν, ή επάρθησαν από τόν ένα και άλλον, νά τά εξετάσετε και αυτά μέ ακρίβειαν, και νά φυλάξετε καταγραφήν καθαράν πόσα έξωδεύθησαν, ή επάρθησαν, και ποιοι τά επήραν, στέλλοντες και προς ήμās καταλόγους νά τά γνωρίση ή Διοίκησις.

(Φραντζής, Έπιτομή, Β 244-245)

18

Σύνταγμα τής Έπιδάουρου (1822)

§ Ξγ' — Τό Έκτελεστικόν σώμα έχει τό δικαίωμα νά λαμβάνη δάνεια, είτε έσωθεν, είτε έξωθεν τής Έπικρατείας, και νά καθυποβάλλη εις ύποθήκην εθνικά κτήματα μέ τήν συγκατάθεσιν όμως του Βουλευτικού σώματος.

§ Ξδ' — Έχει όμοίως τό δικαίωμα τής έκποιήσεως μέρους εθνικών κτημάτων, αναλόγου μέ τάς χρείας, και τουτο όμως διά τής συγκαταθέσεως του Βουλευτικού.

(Μάμουκας, Β 26)

19

Σύνταγμα του "Αστρους (1823)

λέ. Τό Βουλευτικόν άποφασίζει περι δανείων, μέ τήν εγγύησιν του έθνους

λαμβανομένων, και περί εκποιήσεως μέρους, ἐξ ἀπάντων τῶν ἐθνικῶν κτημάτων, ἀναλόγου μέ τήν χρεῖαν. "Ὅταν δ' ἔχη νά ἐκποιήση, ἡ πώλησις αὐτή γίνεται ἀναλόγως εἰς ὅλας τὰς ἐπαρχίας τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπικρατείας, καί νά προκηρῦττη τακτικῶς τήν πώλησιν ἡ Διοίκησις εἰς ὅλας τὰς ἐπαρχίας καί νά ἔχῃσι τήν προτίμησιν εἰς τήν ἀγοράν οἱ Ἕλληνες.

(Μάμουκας, Β' 134)

20

Σύνταγμα τῆς Τροϊζήνας (1827)

80. Ἀποφασίζει διά νόμου περί δανείου μέ τήν ἐγγύησιν τοῦ Ἔθνους, καί δι' ὑποθήκην τῶν Ἐθνικῶν κτημάτων.

81. Νομοθετεῖ περί ἐκποιήσεως τῶν ἐθνικῶν κτημάτων, ὅσα ὑπόκεινται εἰς φθοράν.

(Μάμουκας, Θ' 139)

21

Νόμος ΛΒ / 16.6.1824:

Ἐπειδή καί τά ὑποκείμενα εἰς φθοράν κτήματα διά τήν κακήν τῶν περισσοτέρων ἐκ ξύλων οἰκοδομήν φθειρόνται κατ' ἔτος καί περισσότερον ὡς ἐκ τῆς ἀμελείας τῶν ἐνοικοούντων ἤ ἐνοικιαστῶν. Ἐπειδή ἐκ τούτων τό Ἐθνικόν κτήμα ζημιώνεται μεγάλως, κατακρημνιζομένων τῶν οἰκοδομημάτων. Ἐπειδή τό δάνειον ἐμποδίζεται κατά τό παρόν διά τόν θάνατον τοῦ μακαρίτου λόρδου Βύρωνος καί διά τήν αἰφνιδίαν ἀναχώρησιν τοῦ συναγματοάρχου Στανίδ. Ἐπειδή πόρος ἀνάλογος μέ τὰς ἀνάγκας δέν εὑρίσκεται διά τό παρόν. Τό Βουλευτικόν ἐθεσπίσατο. Α' Δυνάμει τῆς §λέ τοῦ ὀργανικοῦ νόμου* νά γίνῃ ἐκποίησης Ἐθνικῶν κτημάτων, κατά τό ψήφισμα ΛΒ', δηλ. ἐργαστηρίων, σπιτιῶν καί σπιτοτόπων, μύλων, μαγαζίων, χανίων, λουτρῶν, τζαμιῶν, μεδρεσέδων, φούρνων καί ἐλαιοτριβείων. Β' Διά προκηρῦξεως τῆς διοικήσεως νά δηλοποιηθῇ ἅπασα ἡ ἐπικράτεια, κατά τόν διοργανικόν νόμον. Γ' Εἰς ἐκάστην ἐπαρχίαν τῆς Ἑλλάδος νά γίνῃ ἐκποιήσις περίπου τοῦ 1/4 μέρους τῶν Ἐθνικῶν φαρτῶν κτημάτων. Δ' Ἡ ἀγορά θέλει γείνει δι' ἑτοίμων εἰς χεῖρας μετρητῶν, τῶν ὁποίων τό 1/5 εἶνε δεκτόν κατά τό παρόν εἰς Ἐθνικῆς ὁμολογίας. Ε' Τό Ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν νά διορίσῃ ἕνα ἀρχιτέκτονα δόκιμον νά δώσῃ σχέδιον μετασχηματισμοῦ τῶν ἀγυιῶν, ὅπου εὑρίσκονται ἀπλοῖ τόποι τῶν οἰκῶν καί συμμετρίαν τῶν νεοκτισμένων, τό δέ τῆς Οἰκονομίας, ἄνθρωπον εἰδήμονα τῆς ἐκτιμήσεως. Ἀμφότεροι δέ οὔτοι νά συνεπιστάτωσι μετά τοῦ Ἐπάρχου καί τοῦ ἐπιστάτου ἐκάστης ἐπαρχίας εἰς τήν ἐκποίησιν. ΣΤ' Ἡ πρώτη πώλησις θέλει γίνεσθαι εἰς τήν πρωτεύουσαν τῆς ἐπαρχίας. Αὕτη στελλομένη εἰς τό Ὑπουργεῖον τῆς Οἰκονομίας, θέλει διακηρῦττεται ὅπου διατρίβει ἡ διοίκησις διά νά γίνηται ἡ τελευταία πώλησις εἰς ὅποιον προσφέρει τήν περισσοτέραν τιμήν καί μετά τήν καταμέτρησιν τῶν χρημάτων θέλει λαμβάνει τό πωλητήριον ἔγγραφον. Ζ' Εἰς ὅποιαν ἡμέραν φθάσει μέρος τοῦ δανείου εἰς χεῖρας τῆς διοικήσεως νά παύσῃ ἡ ἐκποίησις. Η' Τά Ὑπουργεῖα τῶν Ἐσωτερικῶν καί Οἰκονομίας θέλουσιν ἐπιστατήσῃ εἰς τήν ἐκτέλεσιν τοῦ παρόντος νόμου».

(Ν. Κολυβά, Ἱστορικόν σημείωμα, 24-25)

* Βλέπε παραπάνω σημείωση 3: «ὀργανικός νόμος» εἶναι τό Σύνταγμα τῆς Ἐπιδαύρου, ὅπως ἀναθεωρήθηκε στό Ἄστρος.

«Ἐπειδὴ ὁ ἔχθρος συνεκέντρωσεν ὄλας σχεδόν τὰς δυνάμεις του εἰς τὴν πολιορκίαν τοῦ Μεσολογγίου, τὸ ὅποιον διὰ ν' ἀντισταθῆ τοῦ λοιποῦ μέ τὴν αὐτὴν γενναιοῦτητα καὶ ἐπιτυχίαν, εἶνε ἀνάγκη νὰ ἐφοδιασθῆ μέ ὄλα τ' ἀναγκαῖα. Ἐπειδὴ διὰ τὴν πρόβλεψιν τῶν ὄσων ἀφεύκτως ἀναγκαιοῦσιν, δηλ. τροφῶν καὶ πολεμοφοδίων, ἰκανῶν μισθῶν καὶ σιτηρεσίων τῆς φρουρᾶς, ἐπισκευῶν διαφόρων τοῦ φρουρίου, ἰκανῆς ναυτικῆς δυνάμεως εἰς ἀντίκρουσιν τοῦ ἔχθρικοῦ στόλου, καὶ ἄλλων ἀντικειμένων ἀναποφεύκτων γενικῶν ἀναγκῶν τῆς Πατρίδος, ἀπαιτεῖται πόρος ἰκανός καὶ πρόχειρος. Ἐπειδὴ ὁ ἐκ τοῦ δανείου πόρος ἔπαυσε πρὸς τὸ παρόν καὶ ὁ ἐκ τῆς ὑποθήκης δὲν ἐνηργήθη, οὐδὲ ἄλλος προχειρότερος εὐρίσκειται παρά ὁ ἐκ τῆς ἐκποίσεως μέρους Ἐθνικῶν κτημάτων, θεωρηθέντων τοῦ § ΛΕ' τοῦ ὄργανικοῦ νόμου καὶ τοῦ ὑπ' ἀριθ. Ν' νόμου: Τὸ Βουλευτικὸν ἐθεσπίσατο:

Α') Νὰ γίνῃ ἐκποίησης μέρους Ἐθνικῶν κτημάτων, δηλ. γῆς καλλιεργημένης ἢ μὴ σταφιδῶν, ἀμπελώνων, ἐλαιῶνων, περιβολίων καὶ παντὸς εἶδους δένδρων, δι' ὄκτακοσίας χιλιάδας ἰσπανικὰ τάλληρα.

Β') Ἡ καταβολὴ τῆς τιμῆς τοῦ ἀγοραστοῦ νὰ γίνεται κατὰ μὲν τὸ ἥμισυ τοῖς μετρητοῖς, κατὰ δὲ τὸ ἄλλο ἥμισυ εἰς διαταγὰς ἢ εἰς Ἐθνικὰς ὁμολογίας.

Γ') Τὰ ἐκ τῆς ἐκποίσεως ταύτης χρήματα νὰ χρησιμεύσωσιν εἰς τὰς ἐπικειμένας ἀναποφεύκτους ἀνάγκας τῆς Πατρίδος καὶ κατ' ἐξοχὴν εἰς ὑπεράσπισιν τοῦ Μεσολογγίου, δηλ. εἰς προμήθειαν τροφῶν καὶ πολεμοφοδίων διὰ τὴν φρουράν καὶ τὰ ἐξωθεν στρατεύματα, εἰς ἀπόδοσιν μισθοῦ καὶ σιτηρεσίου τῆς φρουρᾶς, εἰς τὰς ἀναγκαῖας ἐπισκευὰς τοῦ φρουρίου καὶ εἰς τὴν ναυτικὴν δύναμιν.

Δ') Νὰ ἀποφασισθῇ δι' ἰδιαιτέρας διατάξεως ὁ τρόπος διὰ τοῦ ὁποίου θέλει γίνεσθαι τακτικὴ ἢ ἐκποίησης, ἐπιστατούσης εἰς τοῦτο ἐπταμελοῦς ἐπιτροπῆς, ἣτις θέλει διορισθῆ, συναίνεσει ἀμφοτέρων τῶν συγκροτηθέντων τὴν προσωρινὴν διοίκησιν σωμάτων».

(Ν. Κολυβά, ὁ.π., σελ. 29-30)

Τὰ ἔθνικα κτήματα

Τὸ ζωτικὸ ὡστόσο πρόβλημα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ εἶταν τὰ λεγόμενα **ἐθνικὰ** κτήματα, τὰ πρῶην δηλαδὴ τουρκικὰ τοιφλίκια πού περιῆλθαν στὰ χέρια τοῦ κράτους. Εἶταν τόσα πολλὰ ὥστε **ἀποτελοῦσαν τὰ 4-5** δέκατα τοῦ ὄλου ἑθνικοῦ ἐδάφους. Ἡ ἐπιτροπὴ πού διόρισε ὁ Καποδίστριας γιὰ τὴν καταγραφή τους δὲν ἀνταποκρίθηκε καθόλου στὸν προορισμὸ τῆς, ἔπαιρνε παχυλὲς ἀμοιβὲς χωρὶς νὰ κάνει ἀπολύτως τίποτε, ἐνῶ ἡ ὑπόσχεση τῆς διανομῆς τῆς ἑθνικῆς γῆς στοὺς ἀγωνιστὲς ὀλοένα ἀναβαλλόταν χωρὶς νὰ πραγματοποιεῖται ποτέ.

Οἱ Ἕλληνες περίμεναν τὴ διανομὴ αὐτὴ γιὰ νὰ μπεῖ τέρμα στὰ δεῖνά τους. Τὰ σχέδια λοιπὸν γιὰ τὴ διανομὴ τους εἶταν τολμηρὰ καὶ τίς πιὸ πολλὰ φορὲς τυχοδιωκτικὰ. **Ὁ Πονηρόπουλος ὑπέβαλε σχέδιο** στὴν Κυβέρνηση σύμφωνα μέ τὸ ὅποιο ὑπῆρχαν στὴν Ἑλλάδα 68.000 γεωργικὲς οἰκογένειες. Στὴν καθεμία παραχωροῦνταν 100 στρέμματα γῆς πρὸς δρχ. 30 τὸ στρέμμα. Τὸ κράτος ἔτσι θὰ εἰσέπραττε 204.000.000 δρχ. μέσα σέ μιά 30ετὴ προθεσμία καὶ μέ τόκο 6%. Ἐτσι ἡ Κυβέρνηση θὰ εἶχε ἐτήσιο εἰσόδημα 20.400.000 δρχ. Ὡστόσο ἡ διανομὴ αὐτὴ

είταν αδύνατη, ακόμα κι αν καταριζόταν πλήρες κτηματολόγιο, γιατί όλοι είχαν αξιώσεις στην έθνική γη....

‘Η παρέλκυση του ζητήματος δημιούργησε ταραχές στη χώρα (‘Υδρα, Μάνη) και τότε ο Καποδίστριας αναγκάστηκε να ξαναπιάσει τό ζήτημα. Έρριξε την ευθύνη στη Γερουσία, κατηγορήσε τους μεγαλοδιοικητές ότι ήθελαν να σφετεριστούν τά έθνικά κτήματα....

(Μέντελσον, 186-187)

Παιδεία

1. *Ἡ παιδεία τοῦ Ἀγωνιζόμενου Ἔθνους*
2. *Ἡ Ὀργάνωση Ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος τοῦ Ἐλεύθερου Ἑλληνικοῦ Κράτους*
  - A' *Ἡ περίοδος Καποδίστρια*
  - B' *Ἡ περίοδος τῆς Ἀντιβασιλείας*

1. Ἡ παιδεία τοῦ ἀγωνιζόμενου ἔθνους

Ἡ προεπαναστατική παιδεία ἀντικειμενικό σκοπό εἶχε τή δημιουργία τῶν προϋποθέσεων ἐκείνων, πού θά ὀδηγοῦσαν στή δυναμική διεκδίκηση τῆς ἀνεξαρτησίας τοῦ Γένους¹. Ἀπό τά χρόνια ὁμως τῆς Ἐπανάστασης κύριο μέλημά της θά εἶναι ὁ «φωτισμός» τοῦ λαοῦ, ἡ ἀνύψωση τῆς πνευματικῆς στάθμης του, προκειμένου ν' ἀκολουθήσει τό δρόμο δίπλα στά ἄλλα ἐλεύθερα κράτη, ν' ἀνταποκριθεῖ δηλ. στίς ἀνάγκες τῆς εἰρηνικῆς περιόδου. Ἐπρεπε, λοιπόν, νά ὀργανωθεῖ ἡ παιδεία τοῦ ταπεινωμένου ραγιᾶ, στήν ἀναγέννηση τοῦ ὁποίου εἶχαν πιστέψει οἱ ἐνθουσιῶδεις πρῶτοι πνευματικοί ἄνθρωποι τοῦ ἐλεύθερου κράτους.

Τό πρῶτο σύνταγμα ὁμως τοῦ 1822 δέν πρόβλεπε τήν ἴδρυση αὐτοτελοῦς Ὑπουργείου Παιδείας, ἀλλά οἱ ἀρμοδιότητες τοῦ Ὑπουργείου αὐτοῦ εἶχαν ἐκχωρηθεῖ στό Ὑπουργεῖο Ἐσωτερικῶν, πού κατέβαλλε φιλότιμες προσπάθειες γιά τή σύσταση σχολεῖων καί γενικότερα γιά τήν ὀργάνωση ἑνός σχεδίου βασικῆς παιδείας, πού καί ἀγνές προθέσεις πρόδιδε καί σωστή ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος ἀποτελοῦσε. Μέσα στίς φλόγες τοῦ πολέμου ὁ Μινίστρος (Ἐπιτροπός) τῶν Ἐσωτερικῶν Παπαφλέσσας παραγγέλλει: «Εἶναι ἀνάγκη νά γίνη ἀρχή καί νά συσταθοῦν καί νά ἐξοικονομηθοῦν σχολεῖα, ὅσα καί ὅπως ἡ περίστασις συγχωρεῖ» (ἐπιτρέπει).

Παράλληλα ἡ Πελοποννησιακή Γερουσία (1822)² ἔκανε ἐνέργειες γιά

τή συγκρότηση σχολείων, όπου ήταν δυνατό, και αναζητούσε αξιους δασκάλους να διδάξουν ελληνικά, μαθηματικά και ξένες γλώσσες, Ίταλικά και Γαλλικά. Προσκαλούσε «καί τήν φιλομαθή νεολαίαν ἀφ' ὅλην τήν Πελοπόννησον νά συντρέξῃ διὰ νά διδαχθῇ ἀμισθί, κηρύττουσα ὅτι κάθε μαθητής δέν θά ἐξοδεύσῃ ἄλλο τι παρά διὰ τά βιβλία του καί διὰ τήν ζωοτροφίαν του».

Ἐπίσημα γιά ὀργάνωση ἐκπαιδύσεως ἔκανε λόγο ἡ Ἐθνοσυνέλευση τοῦ Ἄστρου (1823)³, πού θέσπισε καί τήν ἀλληλοδιδασκική⁴ μέθοδο, μέ τήν ὁποία ὁ δάσκαλος, ἔχοντας ὡς βοηθοῦς προχωρημένους μαθητές, τούς «πρωτόσχιλους», μπορεῖ νά διδάξῃ πιό πολλούς.

Συστηματικότερη ὁμως προσπάθεια ἀντιμετώπισεως τοῦ θέματος φαίνεται πῶς ἐγίνε τό 1824 ἀπό Πενταμελή Ἐπιτροπή⁵ μέ πρόεδρο τόν Ἄνθιμο Γαζῆ⁵. Ὁ καινούργιος ὀργανισμός, πού συνέταξε ἡ Ἐπιτροπή, καθιέρωνε τρεῖς βαθμίδες ἐκπαιδύσεως. Στά σχολεῖα τῆς πρώτης βαθμίδας ὁ μαθητής ἔπρεπε νά μάθει νά διαβάζει, νά γράφει καί νά λογαριάζει. Στή δεύτερη, πού περιελάμβανε τά Λύκεια, ἕνα στήν πρωτεύουσα κάθε Ἐπαρχίας, θά διδάσκονταν ἀρχαῖα ἑλληνικά, λατινικά, γαλλικά καί στοιχεῖα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καί τῆς φιλοσοφίας. Στήν Τρίτη βαθμίδα προβλεπόταν ἴδρυση Πανεπιστημίου μέ τέσσερις σχολές, θεολογίας, φιλοσοφίας, νομικῆς καί ἱατρικῆς, ἀλλά οἱ συντάκτες τοῦ σχεδίου δέ θεωροῦσαν τότε πρόσφορες τίς συνθήκες γιά ἴδρυση Πανεπιστημίου. Ἀξίζει ὁμως ἐδῶ νά σημειωθεῖ ἡ ὄχι τυχαία σύμπτωση ὅτι ὁ 1824 ἱδρυόταν ἀπό τόν GUILFORD ἡ Ἴόνιος Ἀκαδημία (μέ τίς ἴδιες ἀκριβῶς σχολές) στήν Κέρκυρα.

Ἀποφασιστικό ρόλο στά θέματα τῆς Παιδείας ἔπαιξε ὁ Θεόκλητος Φαρμακίδης⁶, πρῶτος Ἐφορας τῆς Παιδείας, καί ἰδιαίτερα ὁ Γρηγόριος Κωνσταντάς, πού ἀνέλαβε μετά ἀπ' αὐτόν (1824) καί ἄσκησε τά καθήκοντά του ὡς τόν ἐρχομό τοῦ Καποδίστρια.

Τέλος, τό Σύνταγμα τοῦ 1827 ἔθεσε σέ ρεαλιστικότερη βάση τό πρόβλημα τῆς Παιδείας τοῦ λαοῦ καί ψήφισε καί θέση Ὑπουργοῦ Παιδείας.

Ἀπό τήν προσπάθεια αὐτή τῶν ἐπισήμων φορέων γιά τή μόρφωση καί προκοπή τοῦ λαοῦ δέν ἔλειψε καί ἡ ἰδιωτική πρωτοβουλία. Συγκινητικό ἦταν τό ἐνδιαφέρον τῶν κατοίκων τῶν περιοχῶν τῆς χώρας, πού πρῖν ἀπό λίγο εἶχαν ἀποτινάξει τό ζυγό τῆς δουλείας, «νά ἀνακαλέσουν τάς Μούσας εἰς τήν πατρίδα των»⁷.

Ἀπευθύνουν οἱ τοπικοί παράγοντες ἐκκλησίες πρὸς τοὺς ἀνθρώπους τῶν γραμμάτων γιά χορήγηση βιβλίων⁸ καί κινητοποιοῦνται ὅλες οἱ διαθέσιμες δυνάμεις μέ τήν προσδοκία ὅτι τώρα ἡ παιδεία θά ἐτοιμάσει καλοῦς πολίτες⁹.

Ἄν μέσα σέ ὅλη αὐτή τή συγκινητική καί ἀξιοθαύμαστη φιλεκπαιδευ-

τική δραστηριότητα διακρίνουμε ακόμη ρωμαλέα την όρμη του Διαφωτισμού, δέν παραβλέπουμε ότι ο αγώνας για την παιδεία συναντούσε αντιδράσεις φανερές ή ύπονοούμενες (για τό πρόγραμμα, για τή μέθοδο), πού οί φίλοι τής παιδείας προσπαθοῦσαν νά ξεπεράσουν μέ τήν πειθώ τών λόγων, πού απορρέει από τήν αἴσθηση ότι ἔχουν δίκιο καί ότι ἐργάζονται για τό καλό τοῦ συνόλου¹⁰.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ, ΠΑΡΑΘΕΜΑΤΑ, ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1

**Ρήγα Βελεστινλή,
Τά δίκαια τοῦ ἀνθρώπου
(1797), ἀρθρο 22:**

“Ολοι χωρίς ἐξαίρεσιν ἔχουν χρέος νά ἡξεύρουν γράμματα. Ἡ πατρίς ἔχει νά καταστήσῃ σχολεῖα **εἰς ὅλα τά χωρία** διά τά ἀρσενικά καί τά θηλυκά παιδιά. **Ἐκ τών γραμμάτων γεννᾶται ἡ προκοπή, μέ τήν ὁποῖαν λάμπουν τά ἐλεύθερα ἔθνη.** Νά ἐξηγούνται οἱ παλαιοί ἱστορικοί συγγραφεῖς, εἰς δέ τās μεγάλας πόλεις νά παραδίδεται ἡ ἰταλική καί ἡ γαλλική· ἡ δέ ἑλληνική νά εἶναι ἀπαραίτητος.

βλέπε γενικότερα τό μέρος δεύτερο: Νεοελληνικός Διαφωτισμός.

2

(α) Προκήρυξη τής Πελοποννησιακῆς Γερουσίας (τῆς 16 Μαρτίου 1822)

Κάθε πεφωτισμένη Διοίκησις ἔχει χρέος νά φροντίζη διά τήν ἀνατροφήν τών πολιτῶν, διά τήν ἠθικήν καί διά τήν καλήν νομοθεσίαν, καθότι δι' αὐτῶν ὁ ἄνθρωπος ἐξ ἀπαλῶν ὀνύχων ταυτίζεται μέ τήν ἀρετήν, γνωρίζει τά καθήκοντά του πρὸς τόν Θεόν, πρὸς τήν πατρίδα καί πρὸς τοὺς ὁμοίους του, καί χειραγωγεῖται εἰς τήν ὁδόν τῆς εὐδαιμονίας. Οἱ Λυκοῦργοι καί Σόλωνες ἐπλαστούργησαν Σωκράτας, Φωκίωνας, Θεμιστοκλέας, Ἀριστείδας, Δημοσθένας, Πλάτωνα καί ὄλους τοὺς ἀθανάτους ἥρωας τῆς Ἑλλάδος.....” Ἀρα ὁ ἄνθρωπος δέν γεννᾶται φύσει κακοῦργος ἢ ἐνάρετος, **ἀλλ' ἡ διοίκησις τόν ἀποκατασταίνει τιοιυτότροπον.** Διά τοῦτο ἡ σεβαστὴ Πελοποννησιακὴ Γερουσία, μ' ὅλας τὰς πολυμερίμνους καί κατεπειγούσας ἀνάγκας τῆς πατρίδος, ἔλαβε πατριωτικὴν κηδεμονίαν διά τήν ἀγωγήν τῆς νεολαίας προθυμουμένη νά συστήσῃ σχολεῖον εἰς ταύτην τήν πόλιν, ἀνάλογον τῆς παρούσης περιστάσεως, διά τοῦ διωρισμένου ἐπὶ τούτου ἐφόρου Ἀρχιμανδρίτου κυρίου Γρηγορίου Δικαίου τοῦ καί Γερουσιαστοῦ. Προσκαλεῖ δέ ἀξιους διδασκάλους διά νά διδάξουν διά τῆς **λαγκαστερίου μεθόδου** (ἀλληλοδιδακτικῆς) κοινὰ γράμματα, ἑλληνικά, μαθηματικά, καί πρὸς τούτοις τήν ἰταλικὴν καί γαλλικὴν διάλεκτον· προσκαλεῖ δέ καί τήν φιλομαθῆ νεολαίαν ἀφ' ὅλην τήν Πελοπόννησον νά συντρέξῃ **ἐδῶ διά νά διδαχθῆ ἀμισθί,** κηρύττουσα ότι κάθε μαθητῆς δέν θά ἐξοδεύσῃ ἄλλο τι παρά διά τά βιβλία του καί διά τήν ζωτροφίαν του. Διατάττει δέ τοὺς γονεῖς νά μὴ παραμελήσουν τό ἱερὸν χρέος των, ἀλλὰ νά φροντίσουν ἐπιμόνως διά τήν παιδείαν τών τέκνων των.

τῆ 16 Μαρτίου Τριπολιτσά

(β) Προκήρυξη τής Πελοποννησιακής Γερουσίας τής 27 Ἀπριλίου 1822

Φίλτατοι Συμπολίται! Ἡ Κεντρική αὐτῆ Διοίκησις λαμβάνει τήν εὐχαρίστησιν νά σᾶς εἰδοποιήσῃ, ὅτι καθ' ὅσον ἐπιτρέπει κατά τό παρόν ἡ περίστασις τῆς πατρίδος ἐσύστησε τό σχολεῖον εἰς ταύτην τήν μητρόπολιν [...] καί ἐπομένως θά λάβῃ πρόνοιαν νά τό καταστήσῃ τελειότερον, καί νά τό στολίσῃ μέ παντός εἶδους διδασκάλους καί μέ ὄλα τά ἀναγκαῖα, ὅσα συντείνουν εἰς τό νά πολλαπλασιάσουν τά φῶτα εἰς τήν πατρίδα μας. Πατριῶται! Ἡ παιδεία εἶναι τόσον ἀναγκαῖα εἰς τόν ἄνθρωπον διά τήν ἀνάπτειν τοῦ λογικοῦ του, ὅσον εἶναι ἀναγκαῖα ἡ τροφή διά τήν συντήρησιν τῆς ζωῆς του. [...] Εὐκόλον εἶναι, ἀδελφοί, νά συμπεράνητε ὄλα τά ἀγαθά, ὅσα ἀναγκαιῶς ἐπιφέρει ἡ παιδεία εἰς τάς πολιτικές κοινωνίας, ἀρκεῖ μόνον νά κάμετε μικράν σύγκρισιν τῶν πεπολιτισμένων ἐθνῶν τῆς Εὐρώπης μέ τά πανάθλια τῆς Ἀσίας ἀνδράποδα, διᾶ νά γνωρίσητε πραγματικῶς τήν ἀλήθειαν. Ἡ φιλοσοφία ὕψωσε τήν περικλεσάτην Εὐρώπην εἰς τόν ἀνώτατον βαθμόν τῆς δόξης καί τῆς λαμπρότητος, δι' αὐτῆς οἱ Εὐρωπαῖοι ὠδῆγῆθησαν εἰς ὠφελιμωτάτας ἀνακαλύψεις καί ἀληθείας, εἰσέδυσαν εἰς τά μυστήρια τῆς φύσεως, ἐρρῦθμισαν τά ἦθη των, ἐτελειοποίησαν τήν νομοθεσίαν των, ἀπεκατέστησαν φιλόανθρωποι, φιλοδίκαιοι, εὐεργεταί τοῦ εἶδους των, καί ἀπολαύουν τῆς ἀληθοῦς εὐδαιμονίας, ἡ δέ ἀμάθεια κατακρατεῖ εἰς κτηνώδη κατάστασιν τοσαῦτα μιλιούνια κατοίκων τῆς Ἀσίας, τά ὅποια, μή γνωρίζοντα παντάπασιν τό τέλος διά τό ὅποῖον ἐγεννήθησαν εἰς τόν κόσμο, μή διαφέροντα ἀπό τά ἄλογα ζῶα παρά κατά τήν μορφήν, ἀτιμάζουν τό κατ' εἰκόνα καί καθ' ὁμοίωσιν πλᾶσμα τοῦ πανσόφου δημιουργοῦ, καί εἶναι ὄνειδος καί ἐξουθένημα ὄλων τῶν λαῶν τῆς οἰκουμένης. Αὐτῆ αὐτῆ ἡ ἀμάθεια τῶν παρανόμων καί θεοστυγῶν δεσποτῶν μας, πολλαπλασιάσασα ἐπ' ἄπειρον τά μισητά ἐγκλήματα ἐπαπειλεῖ τήν πανωλεθρίαν των· ἡ ἀμάθεια ἐπερικράτει τό γένος εἰς τά δεσμά τῆς δουλείας, ἥτις ἀτιμάζει τήν κτίσιν καί τόν κτίστην, ἡ ἀμάθεια μας κατέστησεν εἰς ἐκείνην τήν φρικώδη κτηνωδίαν καί βαρβαρότητα, ἐξ αἰτίας τῆς ὁποίας ἐδοκιμάσαμεν τοσαύτας δυστυχίας καί ἀθλιότητος. [...]

Μόλις δέ ἔλαψαν ὅπως οὖν τά φῶτα εἰς τήν πατρίδα μας, καί εἰς τό βραχύτατον διάστημα σχεδόν δέκα χρόνων, ἀρχίσαμεν νά κάμωμεν χρῆσιν τοῦ λογικοῦ, ὅπου μάς ἐχάρισεν ὁ Θεός, ἐγνωρίσαμεν τήν ἀξία μας, ἐκαταλάβαμεν τά δίκαιά μας, ὕψώθημεν εἰς τήν ἀληθῆ κατάστασιν πού ἀπεφασίσαμεν νά ἀποθάνωμεν ἢ νά ζήσωμεν ἐλεύθεροι καί αὐτόνομοι. Καί Θεοῦ συνεργούντος ἰδοῦ ἡ σταυροφόρος σημαῖα μας κυματουμένη κατά ξηράν τε καί θάλασσαν, ἀναγέλλει τήν ἀναγέννησιν τῆς Ἑλλάδος καί τήν πολιτικῆν μας ὑπαρξιν. Πόσον δύσκολον πρᾶγμα ἦτον ἀληθινά τό νά ἀποσειώσωμεν ἐκείνον τόν ὑπέρβαρον ζυγόν τῆς θεομισήτου τυραννίας! Ἀνατριχιάζει ὁ αἰσθητικός ἄνθρωπος, ὅταν φαντασθῇ τά ἀνυπέρβλητα ἐκείνα ἐμπόδια, ὅπου ἀλλεπαλλήλως ὑπεσφωρεύοντο καί κατεσκότιζον καί αὐτήν τήν ὀξυδερκεστάτην διάνοιαν! Καί μόλον τοῦτο, ἀγαθῆ τύχῃ, ὑπερέβημεν ἄχι τοῦδε τᾶς δυσκολίας, εἶδομεν τήν βδελυράν καί μισάνθρωπον τυραννίαν τοῦ ἐναγοῦς ἰσλαμικοῦ ταπεινωμένην καί κατησχυσμένην, ἀπεδείξαμεν ὅτι τό ἄδικον δικαίωμα τοῦ ἰσχυροτέρου εἶναι ἀνυπόστατον εἰς τήν φύσιν καί ὀλέθριον εἰς τοῦς ἀντιλήπτοράς του, καί ἤδη ἀπολαύομεν ὅπως οὖν τῆς φιλιτάτης ἐλευθερίας καί τῆς γλυκείας ἐλπίδος τοῦ νά τήν ἀποκτήσωμεν παντελῶς, διά νά εὐδαιμονήσωμεν. Ἀλλά πόσον δυσκολώτερον εἶναι, ἀγαπητοί ἀδελφοί, τό νά φυλάξωμεν τήν ἀνεξαρτησίαν μας! Πόσον ἐργωδέστερον εἶναι τό νά διοικηθῶμεν νουνεχῶς διά νά φανῶμεν ἀξιοί τῶν προγόνων μας εἰς τά ὄμματα τῆς πεφωτισμένης Εὐρώπης!..... Ὅταν δέν ἤξεύρωμεν τήν ἐπιστήμην τῆς πολιτικῆς,

καθ' ὄλην τήν ἕκτασιν τῆς σημασίας τῆς λέξεως, πῶς εἶναι δυνατόν νά διοικηθῶμεν καλῶς καί νά τελεσφορήσωμεν; Ἡ διοίκησις ἀπαιτεῖ πρό πάντων καλήν νομοθεσίαν· ὁ νομοθέτης διὰ νά εἶναι καλός ὀφείλει νά γνωρίζῃ τήν φύσιν καί τήν καρδίαν τοῦ ἀνθρώπου, διὰ νά γνωρίζῃ δέ τόν ἀνθρωπον ὀφείλει νά εἶναι φιλόσοφος, διὰ νά γένη φιλόσοφος ὀφείλει νά διδαχθῇ ὅσα μαθήματα συνιστῶσι τήν φιλοσοφίαν, διὰ νά διδαχθῇ χρειάζεται σχολεῖον, διδασκάλους, βιβλία, ἐκ τούτων δέ πηγάζουν τά φῶτα καί ἀπολαμβάνοντες τά φῶτα ἠμποροῦμεν νά εὐδοκιμήσωμεν, καί νά διατηρήσωμεν τήν ἀνεξαρτησίαν τῆς ἑλληνικῆς ἐπικρατείας μας. [...]

Διὰ νά ἀποφύγωμεν ὅλα τά δεινά τῆς ἀμαθείας, καί διὰ νά φανῶμεν ἀξιοὶ ἀπόγονοι τοῦ Λυκούργου καί Σόλωνος, ἔχομεν ἀνάγκην τῶν φῶτων. Προθυμηθῆτε λοιπόν, παῖδες Ἑλλήνων, καί συνδράμετε, ὅση δύναμις, διὰ νά ἀνακαλέσωμεν τάς Μούσας εἰς τήν παλαιάν ἐστίαν των, μάλιστα δέ ὅσοι κατά τήν παρούσαν ἀναγέννησιν τῆς πατρίδος ἔχετε τήν καλήν τύχην νά ὀνομάζεσθε πατέρες. Μὴν ἀμελήσετε τήν παιδείαν τῶν ἀγαπητῶν Σας τέκνων, ἀρρῶνετε τε καί θηλέων, μὴ ἀγωνίζεσθε διὰ νά τοὺς ἀφήσητε κληρονομίαν χρημάτων, ἀλλὰ θαπανάσητε μετὰ χαρᾶς τά εὐαπόβλητα χρήματα, διὰ νά τοὺς προμηθεύσητε τόν ἀληθῆ καί ἀσυλον θησαυρόν τῆς παιδείας, καί νά τά ἀποκαταστήσητε ἀξία τέκνα τῆς Ἑλλάδος, καί ὠφέλιμα εἰς τόν ἑαυτὸν των καί τοὺς ὁμοίους των. Στοχασθῆτε ὅτι ἡ πατρίς ἔχει μεγίστην ἀνάγκην ἀπ' αὐτά διὰ νά τήν δουλεύουσιν εἰς τά πολιτικά, εἰς τά στρατιωτικά, καί εἰς ὅλα τά ἔνδοξα ὑπουργήματα· χρειάζονται ἀνθρωποὶ πεπαιδευμένοι καί ἐνάρετοι. Στοχασθῆτε ὅτι ἂν παραμελήσητε τό ἱερὸν χρέος Σας, ὑποπίπτετε εἰς τήν ὀργήν τοῦ Κυρίου καί τῆς Πατρίδος, ἥτις εἰς τήν ἀνατροφήν τῶν τέκνων της ἔχει ὅλας τάς ἀγαθὰς της ἐλπίδας. Στείλατε λοιπόν εἰς τά σχολεῖα διὰ νά γίνων εὐσεβεῖς, τίμιοι, καί ἐνάρετοι πολῖται. Ἄλλο δέν θά ἐξοδεύετε παρά διὰ τήν ἐνδυμασίαν καί ζωτροφίαν των καί διὰ τά βιβλία των. Λοιπὸν κάμετε τό χρέος Σας, διὰ νά Σᾶς τ' ἀναπληρώσουν καί αὐτὰ εὐγνωμόνως εἰς τό γῆρας Σας. Ὑγιαίνετε.

Τριπόλει, τήν 27 Ἀπριλίου 1822

Ἀπό τό βιβλίον τοῦ Ἀ.Κ. Δημαρᾶ, Ἡ Μεταρρύθμιση πού δέν ἐγίνε, Α, 4-8.

3

Ἄρθρο πζ' τοῦ συντάγματος τοῦ Ἄστρου

(*Νόμου τῆς Ἐπιδάουρου*):

«Συστηματικῶς νά ὀργανισθῇ ἡ ἐκπαίδευσις τῆς νεολαίας καί νά εἰσαχθῇ καθ' ὄλην τήν Ἐπικράτειαν ἡ **Ἀλληλοδιδασκτικὴ μέθοδος** ἀπὸ τήν Διοίκησιν».

4

Ἡ **ἀλληλοδιδασκτικὴ μέθοδος** χρησιμοποιήθηκε ἀπὸ τά μέσα τοῦ 17ου αἰ. στήν Ἀγγλία, τελειοποιήθηκε τό 18ο αἰώνα στή Γαλλία ἀπὸ τόν Sarazin. Ὀνομάστηκε ἔτσι γιὰ τό λόγο ὅτι μέ τήν καθοδήγησιν τοῦ δασκάλου χρησιμοποιούνταν οἱ καλύτεροι μαθητῆς (*οἱ «πρωτόσχολοι»*), γιὰ νά διδάσκουν τοὺς ὑπόλοιπους (*οἱ μαθητῆς δίδασκαν ἀλλήλους*). Τήν ἀλληλοδιδασκτικὴν στήν Ἑλλάδα εἰσήγαγε ἐπίσημα ὁ ἴω. Κοκκώνης στὰ χρόνια τοῦ Καποδίστρια, μεταφράζοντα (1830) τόν Ὅδηγὸ τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου τοῦ Σαραζίνου (Sarazin).

Τίς ἀρετέες τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς συγκριτικὰ παρουσιάζει τό συνημμένο κείμενο (*Χρ. Λέφα, Ἱστορία τῆς Ἐκπαιδεύσεως, Ἀθήναι 1942, σελ. 136-40*):

Εἰς τὸν τρόπον τοῦ διδάσκειν ἀτομικῶς καθένα μαθητὴν, ἂν ὁ διδάσκαλος ἔχη 60 μαθητάς, δέν δύναται νά δώσῃ εἰς 3 ὥρων διάστημα, πλειότερον καιρόν τῶν τριῶν λεπτῶν εἰς καθένα· καί ἐνῶ ἐπιστατεῖ ἓνα νά σπουδάξῃ, οἱ λοιποὶ 59 δέν κάμνουσι τίποτε, ἢ κάμνουσι τι κακῶς.

Κατὰ τὸν τρόπον τὸν συνδιδακτικόν, χρειάζονται διδάσκαλοι ἰσάριθμοι μέ τὰς ὄσας κλάσεις ἤθελε σχηματίσει, καθὼς γίνεται εἰς τὰ λύκεια καί εἰς τὰ σχολεῖα τῶν Ἀδελφῶν. Ἄλλ' ἂν δέν θέλῃς νά πολυπλασιάσῃς τοὺς διδασκάλους, κατ' ἀνάγκην πρέπει νά συγκατατάξῃς μαθητάς ἀνίσων δυνάμεων εἰς μίαν καί τήν αὐτὴν κλάσιν.

Εἰς τὰ τελειότερα τῶν σχολείων τῆς παλαιᾶς μεθόδου βλέπεις ἐπικρατοῦσαν τήν ἀταξίαν, τήν ἀκαθαροσίαν καί τήν ἀηδίαν τῶν μαθητῶν.

Ἄλλοτε ἔπρεπεν οἱ μαθηταὶ νά μένωσιν ἀκίνητοι ὀλοκλήρους ὥρας, καθήμενοι μέ σταυρωμένας τὰς χεῖρας· πρᾶγμα, τό ὅποιον εἶναι ἐναντίον τῆς παιδικῆς φύσεως, ἧτις ἔχει χρεῖαν κινήσεως καί διασκεδάσεως. Διά τοῦτο δέ ἐφαίνοντο τὰ παιδιά ἀποκτῶντα σύνωρα προδιάθεσιν τινα εἰς τὰς ἀρρωστίας τῆς κεφαλῆς, τοῦ στήθους, τῆς κοιλίας κλπ.

Ἄλλοτε ἐχρειάζετο τίς 4,5 ἢ 6 χρόνους διά νά μάθῃ μετά πολλοῦ κόπου

Εἰς τήν ἀλληλοδιδακτικὴν μέθωδον, ἂν ἡ παράδοσις εἶναι τριῶν ὥρων, καθεὶς τῶν μαθητῶν, ὅσοσδήποτε καί ἂν εἶναι ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν, σπουδάζει τριῶν ὥρων μάθημα, τό ὅποιον δέν τοῦ δίδει κανένα κόπον.

Κατὰ τήν ἀλληλοδιδακτικὴν μέθωδον, εἰς μόνος διδάσκαλος χρειάζεται εἰς ἓν σχολεῖον, καί ἐξακοσίους μαθητάς ἔχον· αἱ δέ κλάσεις εἶναι πολλαπλάσιοι, ὥστε ὁ νεοερχόμενος μαθητῆς εὐρίσκει πάντοτε ἓν τμήμα συγκροτούμενον ὑπὸ μαθητῶν ἐχόντων ἴσην μ' αὐτὸν μάθησιν· αἱ πρόοδοί του δέν ἐμποδίζονται, οὐδ' αὐτοὺς ἐμποδίζει ποσῶς τὰς τῶν ἄλλων.

Εἰς τὰ ἀλληλοδιδακτικά οἱ μαθηταὶ διακρίνονται διά τήν καθαριότητα, τήν εὐσημοσύνην καί τήν ψυχικὴν εὐχαρίστησιν, ἧτις λάμπει εἰς τό πρόσωπόν των. Ἡ εὐταξία εἶναι ἐντελής, ἡ εὐκοσμία εἶναι ἐν τῶν κυριωτέρων πραγμάτων εἰς τήν ἀλληλοδιδακτικὴν μέθωδον καί καθεὶς ἐξεύρει πόσῃν ἐπιρροὴν δύναται νά ἔχῃσιν εἰς τό ἐπίλοιπον τῆς ζωῆς ὅλαι αἱ ἔξεις αἱ ἀποκτῶμεναι εἰς τήν παιδικὴν ἡλικίαν.

Ὁ τρόπος τῆς ἀλληλοδιδακτικῆς ἀρμόζει κάλλιον εἰς τὰ παιδιά. Δι' αὐτοῦ ὀλίγον καιρόν μένουσιν εἰς μίαν ἄσκησιν γινομένην εἰς τὰ θρανία· ἔπειτα κινουῦνται, διά νά ἀπάγωσι, μετά πολλῆς εὐταξίας, νά σπουδάσωσιν εἰς πίνακα γύρω τοῦ διδασκῆριου· καί μετ' ὀλίγον νά ἐπιστρέψωσι πάλιν εἰς τὰ θρανία. Τοῦτο ζητεῖ καί ἡ παιδικὴ ἡλικία· τό σῶμα διά ν' ἀναπτύχθῃ ἔχει χρεῖαν κινήσεως, καί τό πνεῦμα χρειάζεται ψυχαγωγίαν καί διασκέδασιν.

Τῆν σήμερον τό ἥσιμν ἢ τό τρίτον αὐτοῦ τοῦ καιροῦ ἀρκεῖ εἰς τὰ παιδιά

μόλις ν' αναγιγνώσκη ὀλίγον, νά γράφῃ καί νά λογαριάζῃ· καί οὕτως ὁ καιρός ἦτο προσέτι ἀηδίας καί πικρίας καιρός. Τίς ἀπό ἡμᾶς ἐλησιμόνησε τά ὅσα πύρινα δάκρυα ἔχυσεν ἐπάνω εἰς τήν φυλλάδα του;

διά νά μάθωσιν τά αὐτά· ἀλλά καλύτερον, χωρίς ραβδισμούς καί λύπας, καί χωρίς νά παθαίνωσι τι βλαβερόν τῆς υἰείας των. Ἐάν μείνωσιν εἰς τό σχολεῖον ὅσον καιρόν ἔμενον ἄλλοτε εἰς τά τῆς ἄλλης μεθόδου, θέλουσιν μάθει πλειότερα καί θέλουσιν γενῆ ἀξιώτερα εἰς τό νά ἐκπληρώσωσι τά χρέη τῆς τάξεως, τήν ὁποίαν θέλουσιν λάβει ἐμβαίοντα εἰς τόν κοινωνικόν βίον. Δέν θέλουσιν δέ ζητήσῃ ν' ἀναβῶσιν ὑψηλότερα, ὡς εἶπαν τινές· διότι εἰς τά σχολεῖα μας δέν τοῦς παραδίδεται ἄλλο παρά τά τῆς κοινῆς προπαιδείας μαθήματα. (Φανερό ὅτι δίνεται ἀπάντηση σέ ἐπικρίσεις συντηρητικῶν στοιχείων).

Οἱ μὴ εὖποροι γονεῖς δέν ἐδύναντο νά πληρῶνωσι διά τήν διδασκαλίαν τῶν τέκνων των· εἶπειτα δέν ἦσαν οὐδέ ἄρκετά σχολεῖα δημόσια, διά νά διδάσκωνται τά παιδιά ἀμισθί. Ἐκ τούτου πολλά ἔμεναν ἀμαθῆ καί παντάσῃν ἀπαίδευτα καί ἀνάγωγα. Ἦτο ἡ νεολαία ὡς φυτοκομείον, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐξήρχοντο μετέπειτα κακοί ἄνδρες, διά νά ὑπάγουν νά γεμίωσι τὰς φυλακάς, τὰ δεσμοτήρια καί τὰ κότεργα· ἐρεῦνησον περὶ τούτου τὰ κατάστιχα τῶν ἀποφάσεων ὅλων τῶν δικαστηρίων.

Διά τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου τά εἰς διδασκαλίαν ἀπαιτούμενα ἔξοδα εἶναι πολὺ ὀλιγώτερα. Εἰς τά Παρίσια ἔχομεν σχολεῖα ἐκ 400 μαθητῶν, καθέν τῶν ὁποίων διευθύνεται ὑπὸ ἐνός μόνον διδασκάλου. Ἄν ἔδιδες ἀπὸ ἓνα βιβλίον εἰς καθένα μαθητῆν, ἰδοῦ εὐθύς 400 τόμοι, καί πολλάκις χρειάζεται εἰς πλειότερον ἀπὸ ἓνα τόμον. Τὰ βιβλία φθειρόνται εἰς τὰς χεῖρας τῶν μαθητῶν, καί ἐξ ἀνάγκης πρέπει νά τοῖς δίδῃς ἄλλα νέα. Τό αὐτό πρέπει νά κάμνης διά τό χαρτίον, τὰς γραφίδας κλπ. Ὅποση δαπάνη! Εἰς τά ἀλληλοδιδασκτικά σχολεῖα ἐν ἀντίτυπον τῆς συλλογῆς τῶν πινάκων τῆς ἀναγνωσῶσως πωλεῖται 8 φράγ. (9 Φοῖν. 12 λεπτά). Ἐμποροῦν ταύτοχρόνως νά μεταχειρισθῶσιν αὐτό πλειότεροι τῶν 400 μαθητῶν, καί διαρκεῖ προσέτι καί πολλοὺς χρόνους· τό αὐτό ἐμποροῦμεν νά εἴπωμεν καί περὶ τῶν λοιπῶν. Δέν θέλομεν ἀπαντήσῃ εἰς τήν ἀντίρρησην, τήν ὁποίαν ἀνθυπεβαλῶν τινες, ὅτι οἱ μαθηταὶ δέν ἐμποροῦν νά μάθωσιν εἰς τοὺς πίνακας ν' αναγιγνώσκωσιν· εἶναι τῆ ἀληθεία λόγοι νηπίων. Μεταχειριζόμεθα, ἀρχίζοντες τήν γραφήν, ἀβάκκια ἀντὶ χαρτίου· ἐκ τούτου προέρχεται μεγίστη οἰκονομία χρηματικῆ. Ἄς μὴ

είπωσι δέ και διά τούτου, ότι οί μαθηταί δέν έμπορούν νά μάθωσι τό γράψιμον επί τών πλακών γράφοντες· Ίδε τά πράγματα· πήγαινε εις τά σχολεία νά πληροφορηθής.

Είπαν ότι τά τής θρησκείας παρα-
μελούνται εις τά τής άλληλοδιδακτι-
κής σχολεία.

Είναι ψευδές· έφεραν ταύτην τήν
άντίρρησην, οτε είδαν ότι όλοι αί άλλαι
άναιρούνται ύπ' αύτών τών πρα-
γμάτων. (Τά άλληλοδιδακτικά σχολεία,
πού ένθάρρυναν τήν πρωτοβουλία και
καλλιεργούσαν φιλελεύθερο πνεύμα
και δημιουργικότητα, κατηγορήθηκαν
ώς σχολεία του διαβόλου).

5

Π β. και 'Απ. Β. Δασκαλάκη, Κείμενα-Πηγαι τής 'Ιστορίας τής 'Ελληνικής 'Επανα-
στάσεως, σειρά τρίτη, τά περί Παιδείας, τ. 1 (1968), σελ. 47 κ.έ. όπου καταχωρίζε-
ται τό κείμενο τής έπιτροπής παιδείας του 1824.

ΣΧΕΔΙΟΝ ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΚΟΙΝΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

*Περίληψη τών πορισμάτων ειδικής έπιτροπής βουλευτών, όπως δημοσιεύ-
τηκε στην έφημερίδα «Ο Φίλος του Νόμου» μετά τήν ύποβολή τους στο
Βουλευτικό Σώμα και τήν έγκρισή τους άπ' αυτό*

Τρία είδη σχολείων νά συστηθώσιν εις τήν 'Ελληνικήν επικράτειαν διά τήν
εύτυχή πρόοδον του φωτισμού και τήν εκείθεν ευδαιμονίαν του γένους.

Τό πρώτον είδος νά έμπεριλαμβάνη τά σχολεία διά τήν προκαταρκτικήν και
δημώδη άγωγήν, διά τής οποίας ό μαθητής νά διδάσκεται μόνον τό νά διαβάξη,
γράφη και λογαριάξη.

Τό δεύτερον νά έμπεριλαμβάνη τά λύκεια, τών οποίων ή σύστασις νά γένη εις
τήν πρωτεύουσαν έκάστης έπαρχίας ή κών τών σημαντικωτέρων. Εις αυτά νά
διδάσκεται ό μαθητής μ' όλην τήν άπαιτουμένην γραμματοκριτικήν έντέλειαν
τήν προπατορικήν μας γλώσσαν, νά σπουδάξη τήν λατινικήν και γαλλικήν, και νά
άκροάζεται στοιχειώδη μαθήματα τών έπιστημών και τής φιλοσοφίας.

Τό τρίτον και τελευταίον, νά συστηθῆ έν τουλάχιστον Πανεπιστήμιον εις τήν
'Ελλάδα, έμπεριλαμβάνον τούς τέσσαρας μεγάλους κλάδους τής έπιστημονικής
παιδείας, ήγουν τής θεολογίας, φιλοσοφίας, νομικής και ιατρικής, όπου νά
σπουδάζωσιν όσοι προτετελεσμένοι εις τά λύκεια θέλουν νά τελειοποιηθώσιν εις
τινα έπιστήμην και νά τήν μάθωσιν ως επάγγελμα.

'Αλλ' έπειδή τοιούτον σχέδιον δέν είναι του παρόντος καιρού νά βαλθῆ εις
πράξιν καθ' όλην τήν έκτασίν του ή έπιτροπή περιορίζεται εις μόνον τό πρώτον
είδος, τό όποιον κοινώς ονομαζόμενον **άλληλοδιδασκαλία είναι αναγκαιότατον
και κοινωφελέστατον εις τήν 'Ελλάδα, και έν ταύτῳ όλιγοδάπανον διά τήν
επικράτειαν, και άνέξοδον διά τόν μαθητήν.[...]**

(Α. Δημαρά, 'Η Μεταρρύθμισή που δέν έγινε, Α, 10-11)

(α) Διορισμός του Φαρμακίδη ως Έφóρου τής Παιδείας:

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΟΥ ΒΟΥΛΕΥΤΙΚΟΥ

Πρός τόν Έκλαμπρότατον Πρόεδρον τοῦ Έκτελεστικοῦ

Τό Βουλευτικόν αισθανόμενον τήν ανάγκην ὅπου ἔχει ἡ πατρίς διὰ τήν καλήν ἀνατροφήν τῶν παιδῶν, κρηπίδα τῆς εὐτυχίας τῶν ἐθνῶν, ἐσκέφη περί τοῦ ἀξιολόγου τούτου ἀντικειμένου, καί ἐπειδή εἰς ἐπιτυχίαν τούτου τοῦ σωτηρίου σκοποῦ ἀνάγκη εἶναι καί ἀνθρωπος νά διορισθῆ ἔφορος κατά τήν § λζ' τοῦ ὀργανικοῦ νόμου, τοιοῦτον ἐνέκρινε τόν κύριον Θεόκλητον Φαρμακίδην, καί τῷ ἐνεπιστεύθη **τό ὕψηλόν τοῦτο ὑπόϋργημα**, ὀνομάσαν αὐτόν **ἐφορον τῆς παιδείας καί ἠθικῆς ἀνατροφῆς τῶν παιδῶν**. Τό Σεβαστόν οὖν Έκτελεστικόν ἄς δώσῃ τās περί τούτου ἀναγκαίαις διαταγάς.

Τῇ 5 Ἰουλίου 1823, ἐν Τριπολιτζᾷ
Ὁ ἀντιπρόεδρος τοῦ Βουλευτικοῦ
Βρεσθένης Θεοδῶρητος

Ὁ α' Γραμματεῦς

Ἰω. Σκανδαλίδης

(Α.Β. Δασκαλάκης, δ.π., σελ. 38)

(β) Χρέη καί δικαιώματα τοῦ Έφóρου τῆς Παιδείας

*Διάταγμα τοῦ Ἰπουργοῦ Ἐσωτερικῶν Γρηγορίου Δικαίου (Παπαφλέσσα).
Ἐφορος τῆς Παιδείας τήν ἐποχή αὐτή ἦταν ὁ Γρηγόριος Κωνσταντάς*

Χρέη

α) Νά περιέλθῃ καί νά ἐπισκεφθῆ αὐτοπροσώπως ὅσα τῶν σχολείων συγχωροῦν αἱ περιστάσεις· καί μέ τόν καιρόν καί ὅλα ὅσα εἶναι δυνατόν.

β) Ἐν τοσοῦτῳ νά πληροφορηθῆ πόσα σχολεῖα εὐρίσκονται πρὸς τό παρόν εἰς τήν Ἑλληνικήν Ἐπικράτειαν, τόσον τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου ὅσον καί ἄλλα, καί ποῦ τό καθ' ἕν· καί νά ἰδεάσῃ τήν Διοίκησιν.

γ) Νά φροντίσῃ νά πληροφορηθῆ περί τῶν εἰς αὐτά διδασκόντων διδασκάλων, καί τῆς αὐτῶν διαγωγῆς καί ἰκανότητος· καί περί τῶν μαθημάτων ὅπου παραδίδονται εἰς κάθε σχολεῖον· καί περί τῆς τάξεως καί μεθόδων τῆς παραδόσεως. Καί νά εἰσάξῃ (ὅπου λείπει) μέθοδον τήν ἀπλουστέραν, εὐκολωτέραν καί ἐπιτηδειότεραν νά ἐπιτυχάνῃ τήν παιδευσιν τῶν νέων καί εἰς ἄλλας μέν μαθησεις, ἐξαιρέτως ὁμως εἰς τήν τῆς [ἀρχαίας] ἐλληνικῆς γλώσσης, διὰ νά μή κατατρίβωσιν εἰς αὐτήν οἱ νέοι ἀνωφελῶς τόν πολῦτιμον καιρόν τῆς ἡλικίας των.

δ) Νά λάβῃ πρόνοιαν μετὰ τῶν Ἐπιτρόπων τῶν σχολείων διὰ νά διορίζονται παντοῦ διδάσκαλοι τίμιοι, χρηστοθήεις, ἐνάρετοι, θεοσεβεῖς, σῶφρονες, ὥστε νά δίδουν καλόν παράδειγμα καί νά ἐμποτίζουν τήν ἀρετὴν καί τόν ἀληθῆ πατριωτισμόν εἰς τούς νέους καί τούς προκομμένους, ὅσον ἐνδέχεται ἕκαστος εἰς τό εἶδος του, διὰ νά μή καταργηταί ὁ τόπος καί παραλύεται ἡ νεότης.

ε) Νά [συναντηθῆ] μέ τούς ἐπιτρόπους καί διδασκάλους τῶν σχολείων καί νά συνεννοηθῆ μετ' αὐτῶν, ὥστε τά ὄντα σχολεῖα νά μεταβληθῶσιν ἐπὶ τό κρεῖττον· καί ὅπου ὁ τόπος εἶναι ἰκανός νά συστήσῃ νά συσταθῶσι καί ἀλληλοδιδασκτικά· καί ἄλλα ἀνάλογα μέ τήν δύναμιν καί κατάστασιν τοῦ τόπου.

στ) Νά ἐρευνήσῃ νά μάθῃ ὁποῖους καί πόθεν ἔχει τούς πόρους καί τās

προσόδους πᾶν σχολεῖον, καί ἂν αὐταί ἐξοδεύωνται εἰς τὰς καθαυτὴν χρείας τοῦ σχολείου ἢ ἀναλίσκωνται εἰς μάτην, καί νά εἰδοποιήσῃ τήν Διοίκησιν.

ζ) Νά ἔχη ἐπιστολικόν συνάλλαγμα μέ τούς διδασκάλους καί ἐπιτρόπους τῶν σχολείων, διά νά εἰδοποιούνται, ἀπό καιροῦ εἰς καιρόν, περί τῆς καταστάσεως ἐκάστου σχολείου, τῆς προόδου τῶν μαθητῶν καί ὅσα ἄλλα ἀφορῶσι τήν βελτίωσιν τῶν σχολείων.

η) Νά συνεπιμεληθῇ μέ τούς ἐπιτρόπους τῶν σχολείων νά προβλεφθῶσι τὰ σχολεῖα μέ τὰ ἀναγκαῖα εἰς χρῆσιν αὐτῶν βιβλία, καί νά πλουτισθῶσιν, ὅπου εἶναι δυνατόν, καί μέ βιβλιοθήκας, ἀναλόγους μέ τὰ δυνάμεις καί τήν κατάστασιν ἐκάστου τύπου.

θ) Νά δώσῃ παραγγελίαν εἰς τούς κατά τόπους ἐπάρχους καί δημογέροντας καί ἐπιτρόπους καί διδασκάλους τῶν σχολείων, διά νά συνάξουν τὰς ἀρχαιότητες, ὅπου κατά καιροῦς εὐρίσκονται εἰς κάθε τόπον· νομίσματα δηλαδῆ, ἀγάλματα, ἐπιγραφάς καί ὅ,τι ἄλλο λείψανον ἀρχαιότητος, διά νά τὰ ἀποταμιεύσουν εἰς τὰ σχολεῖα, διά ν' ἀποκτήσῃ μέ τόν καιρόν, πᾶν σχολεῖον τό Μουσεῖον του· πρᾶγμα ἀναγκαιότατον διά τήν ἱστορίαν, διά τήν ἀνακάλυψιν τῶν ἀρχαίων νομισμάτων τῶν πόλεων καί τόπων, διά τήν γνώρισιν τῆς δεξιότητος τῶν προγόνων μας· καί διά τήν ὑπόληψιν τήν ὅποιαν δικαίως ἔχουσιν εἰς τὰ τοιαῦτα τὰ σοφά τῆς Εὐρώπης ἔθνη, οἱ ὅποιοι μᾶς μέμφονται, διότι τὰ χαρίζομεν ἢ τὰ πωλοῦμεν ἀντί μικροῦ τιμήματος εἰς τούς θαμιζόντας εἰς τήν Ἑλλάδα περιηγητὰς τῶν.

ι) Νά καθυποβάλλῃ εἰς τήν Διοίκησιν σχέδιον τῆς τάξεως τῶν ἐλληνικῶν μαθημάτων, τῆς μεθόδου τῆς παραδόσεως, τῆς διαρκείας, εἰ δυνατόν, ἐκάστου μαθήματος, μάλιστα τῆς ἐλληνικῆς γλώσσης, διά νά μήν εἶναι ἀπεριόριστος ἡ περί ταύτην σπουδή καί καταναλίσκεται εἰς μάτην ὁ πολυτιμότερος καιρός τῆς νεότητος, τό ὅποιον θεωρηθῆν, ἐπικριθῆν καί ἐπικυρωθῆν ὑπό τῆς Διοικήσεως, νά διαδοθῇ εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Ἐπικρατείας καί νά ἀκολουθηθῆται, ἕως νά εὐρεθῇ καλύτερον.

Δικαιώματα τοῦ αὐτοῦ

α) Νά λαμβάνῃ παρά τῆς Διοικήσεως τήν ἀναγκαίαν συνδρομήν εἰς τό νά διευθετῶνται κατά τό δέον τὰ ἀφορῶντα τήν ἐκπαίδευσιν τῆς νεολαίας.

β) Νά εἰσακούεται εἰς τούς ἐπιτρόπους τῶν σχολείων, εἰς ὅσα ἤθελε προβάλλει [=προτείνει] διά τήν βελτίωσιν τῶν σχολείων.

γ) Νά πείθωνται οἱ διδάσκαλοι, εἰς ὅσα εὐλόγα καί ὠφέλιμα ἤθελε προτείνει εἰς αὐτούς πρός μεταρρυθμίσιν καί βελτίωσιν τῶν σχολικῶν πραγμάτων.

δ) Οἱ ἐπίτροποι καί διδάσκαλοι τῶν σχολείων εἰς ἐπίσκεψιν τῶν ὁποίων ἤθελεν ἔλθει, νά δείχνωνσιν εἰς αὐτόν τήν ἀναγκαίαν δεξίωσιν ἐν ὅσῳ διατριψῇ παρ' αὐτοῖς, καί εὐκολίαν νά μεταβαίῃ ἐκεῖθεν εἰς ἄλλα σχολεῖα.

ε) Οἱ ἔπαρχοι νά δίδωσι χεῖρα βοηθείας εἰς ἐκτέλεσιν τῶν χρεῶν του.

Ἐν Ναυπλίῳ, τῇ 10 Φεβρουαρίου 1825

(Ἄ.Κ. Δημαρᾶ, Ἡ Μεταρρύθμιση..., Α' 13-15)

7

(α) Οἱ ἔφοροι τῆς Τριπολιτσᾶς ζητοῦν ἀπό τῆ Γερουσίας ἐνίσχυση γιά τή λειτουργία τοῦ σχολείου τους

Εἶναι ἀπερίγραπτος καί ἀνεκδήγητος ἡ εὐχαριστία, τήν ὅποιαν ἡ πολιτεία αὕτη χρεωστεῖ νά ὁμολογῇ νυχθημέρως καί κατά διαδοχὴν τὰ αὐτῆς τέκνα καί ἔγγονα πρός τήν σεβαστὴν ταύτην καί πανένδοξον Γ[ερουσίαν]. Ἡ σεβαστότης

της, γνωρίζουσα ὡς φιλόμουσος ὄσση ὠφέλειαν, ὄσον κέρδος, ὄσση γνῶσιν θεϊαν καὶ ἀνθρώπινον προξενούσιν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τὰ γράμματα, καὶ ὅτι δι' αὐτῶν τὰ πάντα διορθοῦνται καὶ εὐκολύνονται καὶ τὸν ἀνθρώπινον νοῦν εἰς ὑψηλὰς θεωρίας καὶ νοήματα ἀναβιβάζοντα, ἐξάγουσιν αὐτὸν ἀπὸ τὰ χαμερπῆ εἰς τὰ ὑψηλότατα καὶ ἐλεύθερα φρονήματα, πρὸς τοῖς ἄλλοις ἀγαθοῖς παρὰ πάντων ἐκθειάζομενοις κατορθώμασι τοῖς καὶ τυφλῷ ὄσσην, ἐσύσθησε διὰ τῆς προνοίας καὶ προστασίας τῆς εἰς ταύτην τὴν δυστυχή πόλιν τὸ σχολεῖον τῆς Ἑλληνοδιδασκατικῆς διὰ τὰ ἀμαθῆ ἀνήλικα καὶ φρενονηπιάζοντα τέκνα τῆς τὸ ὅποιον ἐχάρισεν εἰς αὐτὴν ὡσάν μίαν αἰώνιου μνημοῦνου παρακαταθήκην δι' οὗ ἔνεκεν ἅπαντες ἡμεῖς οἱ εὐτελεῖς κάτοικοι αἴρομεν χεῖρας πρὸς Θεὸν ἰκέτιδας ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας σεβαστότητος, καὶ ἐπομένως παρακαλοῦμεν θερμῶς καὶ δεόμεθα νὰ βάλῃ πρὸς καλλίστην ἀρχὴν καὶ τὸ καλλιστότατον τέλος διὰ τὸ αὐτὸ κοινωφελὲς σχολεῖον. — Ὁ Διδάσκαλος καλὸς, ἡ τέχνη του ἀρίστη, τὰ ἀναγκαῖα του ἑλλήπῃ, ἡμεῖς πτωχοὶ καὶ γεγυμνωμένοι καὶ ἀνευ τινός ἐπικερδοῦς ἐπιχειρήματος καθήμενοι. Ὁ διδάσκαλος μόνος πρὸς τὸ παρόν, ἀλλὰ τῶν μαθητῶν ἡμέραν παρ' ἡμέραν πληθυνομένων, θὰ χρειασθῆ βέβαια καὶ βοηθόν· πρόσδοτος ὁμως τῶν ἀναγκαίων οὐδεμία, καὶ ταύτης ἀπούσης εἰς τὸν πάγον τὸ κτήριον. Εἶναι ὁμως πρόσδοτος, ἔστι τρόπος, εἶναι οἰκονομία, ἂν ἡ σεβαστὴ Διοίκησις ἐπιτάξῃ, ἂν ἡ φιλόμουσος καὶ φιλογενὴς Γερουσία ἐπέληθη, τὰ περίεξ τοῦ σχολείου ἐθνικὰ ἐργαστήρια, δέκα ἐννέα ὄντα (ἅτινα καὶ ἐπὶ τυραννίας διὰ τὸ αὐτὸ τζαμί ἐχρησίμευον, πολλῶ μᾶλλον ἤδη ἐπὶ τῆς Ἑλευθερίας) ἔχουν τινὰ περί τῶν διδασκάλων μισθόν, ἕνας μύλος ἔνδον τοῦ κάστρου καὶ δύο ἐξωθεν τούτου ἐθνικοὶ, ἀρκοῦσιν ὀπωσοῦν διὰ τὸν μισθὸν αὐτῶν καὶ οἰκονομοῦνται πρὸς τὸ παρόν ὀλιγαρκῶς οἱ διδάσκαλοι. Αὐτὰ ταῦτα παρακαλοῦμεν ἐργαστήρια καὶ μύλους νὰ τὰ χάρισῃ ἡ Σ[εβαστῆ] Διοίκησις πρὸς τὸ σχολεῖον, χάριν ἡμῶν τῶν πτωχῶν πολιτείας καὶ ἐπαρχίας· μέ αὐτὰ δεόμεθα νὰ παροικήσῃ τοῦτο τὸ σχολεῖον, νὰ φωτίσῃ τοὺς τυφλοὺς, νὰ μαθητεύσῃ τοὺς ἀμαθεῖς καὶ νὰ πλουτίσῃ τοὺς ἐνδεεῖς παιδείας καὶ μαθησεως. Οὐδέν τοῦτο πρὸς τὸ γένος, οὐδέν πρὸς τὸ ὄλον, οὐδέν κατὰκριμα, ἀλλὰ φήμη παντοτινὴ καὶ ἔπαινος αἰώνιος. Οὐδεμία ζημία κοινή, ἀλλὰ κέρδος καὶ μισθοὶ παρὰ Θεοῦ ἀπειροπλάσιοι. Λοιπὸν ἄς γένῃ παρακαλοῦμεν τοῦτό μας τὸ ταπεινὸν καὶ ἐπωφελὲς αἴτημα, ἄς ἐπικυρωθῆ, οἷς τρόποις οἶδε, τοῦτό μας τὸ πρόβλημα, ἄς λάβωμεν καὶ ἡμεῖς παρὰ τῆς Σ[εβαστῆς] Γ[ερουσίας] τοῦτο τὸ δῶρον καὶ χάρισμα. Πολλὰ οἰκονόμησε, πολλὰ θεοσεβῶς ἐκατόρθωσεν, ἄς κατορθώσῃ καὶ τοῦτο τὸ ὄπερ ἀναμφιβόλως καὶ ἀνυπομόνως ἀπεκδεχόμεθα αἴτημα καὶ εἴη εἰς μακραίωνας εὐδαιμονοῦσα καὶ ἐν ἀμφοτέροις ὑγιαίνουσα.

1823 Ἰανουαρίου 20. Ἐν Τριπολ. [ιτζᾶ].

Οἱ Ἐφοροὶ τῆς Ἑπαρχίας δούλοι ὑποκλιεῖς

Οἱ Ὑπέφοροι τῆς πολιτείας

Εὐγένιος Σταυρόπουλος

Βασίλειος Ἀθανασόπουλος

Γεώργιος Γιαννουκόπουλος

(Ἀ.Β. Δασκαλάκη, ὁ.π., σελ. 35-36)

(β) Ἡ πελοποννησιακὴ Γερουσία ἀνταποκρίνεται

Ἐπειδὴ ἡ αἴτησις τῶν ὑποφαινομένων πολιτῶν πατριωτικὴ καὶ θεάρεστος, ἐπειδὴ τὸ σχολεῖον τοῦτο κρίνεται χρήσιμον ὄχι μόνον εἰς τὴν νεολαίαν τῆς

πόλεως ταύτης καί ἐπαρχίας, ἀλλά καί ὅλης τῆς Πελοποννήσου, ἐπειδή τό δῶρον τοῦτο ὡς πρός τό ὄλον τοῦ ἔθνους οὐδέν, ἀλλά μεγίστη ἤ ἐξ αὐτοῦ πρός τήν πατρίδα ὠφέλεια, ἐπειδή ἡ καθέδρα τῆς Κεντρικῆς Διοικήσεως εἰς ταύτην τήν πόλιν ὀφείλει εὐγνωμοσύνην εἰς αὐτήν ὄχι μόνον διὰ λόγου ἀλλά καί δι' ἔργου, δι' ὅλα ταῦτα ἡ Γερουσία τῆς Πελοποννήσου ἀποδεχομένη, ἐπικυροῖ τήν εἰς τό παρόν ἔγγραφον αἴτησιν τῶν πολιτῶν τούτων, δηλ. τά δεκαεννέα ἐργαστήρια τά περίξ τοῦ σχολείου ὄντα, τούς τρεῖς ἐθνικούς μύλους, τούς δύο ἔξωθεν καί τόν ἓνα ἔσωθεν τοῦ τείχους, τά καί ἐπί Τουρκίας εἰς αὐτό ἀναγόμενα, αὐτά χαρίζουσα προικίζει τό ἱερόν τοῦτο σχολεῖον, ὥστε νά μένωσι κτήμα αἰώνιον αὐτοῦ καί νά πληρῶνῶνται οἱ μισθοί τῶν κατά καιρῶν διδασκάλων καί νά φωτίζωνται οἱ πρός αὐτό προσερχόμενοι μαθηταί. Οὕτω γενέσθω.

Ἐν Τριπολιτζᾷ, 1823 Ἰανουαρίου 31.

Ἀσημάκης Φωτήλας, Ἀντιπρόεδρος
Ὁ Ἀρχ[ιμανδρίτης] Γρηγόριος [Δικαῖος]
Ὁ Μοθ[ώνης] Κύριλλος
Ὁ Πρωτοσύγκελλος Ἀμβρόσιος
Ἀναγνώστης Παπαγιαννάκοπουλος
Γ[εώργιος] Μπάρμπογλης
Νικόλας Τζαννέτου
Ἰωάννης Γ. Οἰκονομίδης
Σπύρος Φραγκεσκόπουλος
Κωνσταντῖνος Ζαφειρόπουλος
Παναγιώτης Καλογεράς
Δημήτριος Καλαμαριώτης
Ἡλίας Καράπαυλος
Γιαννάκης Π. Κυριακός

(Ἀ.Β. Δασκαλάκη, ὁ.π., σελ. 36-37)

(γ) Ἰδρυση σχολείου στήν Ἀθήνα

ΔΙΑΚΗΡΥΞΙΣ ΤΗΣ ΚΟΙΝΟΤΗΤΟΣ ΑΘΗΝΩΝ

Οἱ Ἀθηναῖοι καί μεταξύ τῶν δεινῶν τοῦ πολέμου περιστάσεων, πρό πολλοῦ ἤρχισαν νά ἐπιθυμοῦν τάς Μούσας εἰς τήν πατρίδα των καί τόν φωτισμόν τῆς νεολαίας· διό καί κοινῇ γνώμῃ ἐσυστήθη κατ' αὐτάς δημόσιον Σχολεῖον, εἰς τό ὅποιον διδάσκονται πρός τό παρόν ἡ Ἑλληνική καί Ἰταλική διάλεκτος. Διδάσκαλοι δέ ἐκλέχθησαν οἱ ἐλλογιμώτατοι Κύριοι Ἰω. Εἰρηναῖος καί Διονύσιος Σουρμελής, οἵτινες κάμνουσιν ἀρχήν τῶν μαθημάτων τήν ἐρχομένην Δευτέραν εἰς τό Σχολεῖον τοῦ ἀειμνήστου Ντέκα· εἰδοποιοῦνται λοιπόν οἱ φιλομαθεῖς πατέρες κατὰ τό ἱερόν χρέος ὅπου ἔχουσι νά δίδωσιν εἰς τά τέκνα των καλήν ἀνατροφήν, νά στείλωσιν τούς υἱούς των εἰς τό εἰρημένον Σχολεῖον διὰ νά ἀποκτήσωσι τά φῶτα τῆς παιδείας, τά ὅποια θέλουν τούς καταστήσῃ καλοῦς ἀνθρώπους, ἐλευθέρους καί εὐτυχεῖς τῆς Ἑλλάδος πολιτας· καί ἐπομένως εἶναι ἡ καλύτερα κληρονομία ὅπου θέλουν ἀφήσει οἱ γονεῖς πρός αὐτούς. Οἱ διδάσκαλοι δέχονται καί κάθε ἄλλον Ἑλληνα νέον ἐπιθυμοῦντα νά παιδευθῇ. Τῇ 29 Φεβρουαρίου 1824.

(Ἀ.Β. Δασκαλάκη, ὁ.π., σελ. 42)

Είδοποιήσις

‘Η εις ‘Αθήνας φιλόμουσος ‘Εταιρία ἔχε σκοπὸν νά συστήσῃ ἐκεῖ τό σχολεῖον τῆς νέας **παιδαγωγίας «‘Αλληλοδιδασκτικῆς»**. Διά τοῦτο ζητεῖ ἕναν διδάσκαλον αὐτῆς τῆς ἐπιστήμης, νά ἡμπορῇ ὁμως νά δώσῃ μαρτύρια τῆς ἰκανότητός του ἢ μέ τās ἀποδείξεις τῶν διδασκάλων του ἢ καί μέ κανέναν ἄλλον τρόπον. ‘Οπου λοιπὸν κανέναν τοιοῦτος ἐπιθυμεῖ νά διδάσκῃ τὰ παιδία τῆς Πατρίδος εἰς τὸν τόπον, ὅπου ἐδιδάχθησαν τό πάλαι τὰ ἀξιολογώτερα μαθήματα, ἄς εἰδοποιήσῃ διά τοῦτο ἢ αὐτὴν τὴν φιλόμ. ‘Εταιρίαν, ἢ τὸν συντάκτην τῆς παρούσης ‘Εφημερίδος.

(‘Α.Β. Δασκαλάκη, ὁ.π., σελ. 55)

8

‘Επιστολή τοῦ Δημητρίου Παύλου, πρὸς τὸν ‘Αδ. Κοραῖ:

Κύριε Κοραῖ!

‘Οτε ἤρχισες νά προσκαλῆς τό Γένος μας εἰς τὸν **φωτισμόν** του, δὶς εἶχεν ἤδη δοκιμάσει ν’ ἀποτινάξῃ ἐπάνωθέν του τὸν αἰσχρόν τῆς δουλείας ζυγόν· εἶδες βέβαια ὅτι σωτηρίας ἄλλος τρόπος ἐπιτυχῆς δέν τῶ εἶχε μείνει παρά τὴν παιδείαν αὐτήν. ‘Ανακάλεσες λοιπὸν μέ φωνὴν ἀληθοῦς Πατριώτου τούς ἀκίνητα κοιμωμένους ὁμογενεῖς σου, ἀπὸ τὸν ζοφερόν τῆς ἀμαθείας λήθαρον εἰς τό φῶς τῶν προγόνων των, **ἔκραξες ὅσον ἐμπόρεσες τούς νέους μας εἰς τὰ παιδευτήρια τῆς Εὐρώπης**, τούς ἔδειξες ἰκανῶς τῆς παιδείας καί τὸν τρόπον καί τὸν σκοπόν, ὁποῖος πρέπει νά εἶναι, καί τούς ὥρκισες αὐστηρῶς εἰς τῆς Πατρίδος τό γλυκύ ὄνομα νά τὴν μεταφέρουν παρθένον καί ἄμικτον τῶν κακῶν εἰς τὴν Γῆν τῆς γεννήσεώς της. Πόσον δέ ἐχάρῃ ἢ φιλόσοφός σου ψυχῇ, ὅτε ἤκουσες **τῆς Εὐρώπης τὰ φρονιστήρια συχνάζόμενα ἀπὸ πλήθος νέων ὁμογενῶν σου!** Πόσον ὅτε μᾶς εἶδες ὀλόγουρά σου νά προσμένωμεν ἀνυπόμονοι τās ἀπὸ στόματος σοφᾶς ὁδηγίας σου! καί πόσον ὄχι, ὅτε μᾶς ἐγνώρισες ὄλους ἀναμμένους ἀπὸ τό καταφλέξαν σε ἱερὸν τοῦ πατριωτισμοῦ πῦρ! ‘Η μοῖρα σου, ἢ καλύτερα, τῆς ‘Ελλάδος, αὐτὴ σ’ ἤξιωσε νά ἴδῃς καί σύ μέ θαυμασμόν σου ἀνέκφραστον τὴν ἐντός ὀλίγου ἐντελεστικὴν ἐνέργειαν τῶν πρώτων τῆς παιδείας εἰς τὴν ‘Ελλάδα καταβολῶν. Μόλις τῶντι ἐπάτησεν ἢ ἀγαθοεργός αὐτῆ θεά τό ἐνδοξον ἔδαφος τῆς Πατρίδος της, κ’ εὐθύς ἐλύθησαν τὰ συγκρατοῦντα τās χεῖρας τῶν ὁμογενῶν σου δεσμά, κ’ εὐθύς καί τῆς τυραννίας τό θεοποιούμενον εἶδωλον ἔπεσε κατὰ κεφαλῆς εἰς τούς πόδας αὐτῶν, καί πολυκυκλινδούμενον εἶναι τώρα κοντὰ νά ἀπορριφθῇ ὀλότελα τῶν κλιμάτων μας. Τό θαῦμα τοῦτο τῆς παιδείας, Σοφέ μου καί Σεβάσμιε Γέρων, ἐπλήρωσεν αἰσίως τās εὐγενεῖς τῶν ‘Ελλήνων καρδίας ἀπὸ σέβας θρησκευτικόν πρὸς αὐτήν, καί ὤμοσαν ὄρκον φρικτόν εἰς τῆς ἐλευθερίας τό μέγα ὄνομα ν’ ἀποσοβήσουν δίχως ἀναβολὴν **τὴν πολέμιον τῶν καλῶν ἀμαθίαν**.

‘Αλλά τό Μεσολόγγι, περίφημον ἤδη διά τὰ μεγάλα τῶν ‘Ελλήνων ἀνδραγαθήματα, γνωστόν διά τὴν εἰς Μεσολογγίτην πολιτογράφησιν τοῦ ἐνδοξοτάτου τῶν ποιητῶν τῆς ‘Αγγλίας ἀοιδίμου Λόρδου Βύρωνος, πρώτον αὐτό συσταίνει σχολεῖον διὰ τὰ τέκνα τῶν καταμαχομένων τούς βαρβάρους ‘Ελλήνων. Τά μέσα τῆς πόλεως ἀληθινὰ εἶναι μικρά ὡς πρὸς τās παρούσας αὐτῆς ἄλλας χρείας, ἐπειδὴ διά μόνον νά ὀχυρωθῇ ἀσφαλέςτερον κατὰ πάσης νέας τῶν βαρβάρων

προσβολής, χρειάζεται όχι μετρίαν δαπάνην· αφήνω τώρα τὰ ἄλλα ἐξοδα· καί ὁμως ἓνα σχολεῖον, ὅπου νά διδάσκονται τὰ ἑλληνικά γράμματα καί μία τῶν νεωτέρων γλωσσῶν, διὰ τὰς μέ τούς Εὐρωπαίους τωρινάς μας σχέσεις, ἐκρίθη ἀναγκαιότατον νά συστηθῆ κἀν ἐδῶ κατὰ ὅποιον πάλιν πρῶτος σύ μᾶς ἔδειξε ἀληθῶς ὠφέλιμον τρόπον· καί ὀλίγον κατ' ὀλίγον νά φροντισθῆ καί τῶν ὑψηλοτέρων μαθήσεων εἰς τήν πρωτεύουσαν τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος ἢ εἰσαξίς.

Ἵστε οἱ Μεσολογγίται μ' ἐπρόβαλαν ν' ἀναδεχθῶ τό σχολεῖον των εἰς βάρος μου, ἄν καί τό εὕρισκα βάρος ὑπέρ τὰς δυνάμεις μου μέγα, διὰ νά μή ψυχράνω ὁμως τόν καλόν τῶν πολιτῶν τούτων διὰ τὰ καλά ζῆλον δέν τό ἀπεποιήθην καθόλου, πεποιθῶς ἄλλως ὅτι αἱ σοφαί καί φρόνιμοι συμβουλαί σου θέλουν μ' ὀδηγεῖ πάντοτε εἰς τοῦ ἔργου τήν εὐδοκίμῃσιν ἐνόσῳ καί δέν παρρησιασθῆ ὁ ἀξιώτερός μου νά τό δεχθῆ ἐπάνω του.

Σχολεῖον χωρίς βιβλία, εἰπές που εἰς τούς αὐτοσχεδίου σου στοχασμούς, εἶναι τό αὐτό καί τεχνίτου ἐργαστήριον γυμνόν ἀπό τ' ἀναγκαῖα τῆς τέχνης ἐργαλεῖα. Κατά δυστυχίαν τό σχολεῖόν μας δέν ἔχει οὐδ' ἓν βιβλίον. Οὔτε ἡ πόλις μας εἶναι εἰς κατάστασιν διὰ τήν ὥραν νά προμηθευθῆ τοῦλάχιστον ἀπό τ' ἀναγκαιότερα εἰς τήν παροῦσάν μας χρεῖαν. Ἵλλ' ἐλπίζομεν ἀδιστακτικῶς ὅτι καί σύ, θέλεις μᾶς στείλει τήν σειράν τῶν συγγραφέων ὄσους ἐξέδωκες εἰς ὄφελος καί τῶν ξένων καί τῶν ὁμογενῶν σου λογίων, καί ἄλλους τῶν σοφῶν τῆς Εὐρώπης θέλεις καί δι' ἡμᾶς τώρα, ὡς ἄλλοτε διὰ τούς Χίους, γράφων πρός αὐτούς, παρακινήσει νά μᾶς προφθάσουν μέ βιβλία τῆς τωρινῆς μας χρεῖας. Αἱ εὐχαί σου, βλέπεις, καθ' ἐκάστην πραγματοποιοῦνται εἰς τήν Ἑλλάδα. Ἵλλ' εἰς πολλά ἔχομεν πάλιν χρεῖαν τῆς συνδρομῆς σου.

Τά νέα τῆς Ἑλλάδος τά μανθάνεις συχνά ἀπό τὰς ἐκδιδομένας δύο ἐδῶ ἐφημερίδας, τὰ «Ἑλληνικά Χρονικά» καί τόν «Ἑλληνικόν Τηλέγραφον»· ἔγραψα καί προλαβόντως μακράν ἐπιστολήν εἰς ἓνα τῶν αὐτοῦ φίλων μου, καί ὀλίγον ὑστερον ἄλλον συντομωτέραν, καί τόν παρήγγειλα νά σέ τὰς κοινώσῃ, διὰ νά γνωρίσῃς περισσότερικώτερόν πως τά πράγματά μας.

Ἵγίαινε, σοφέ καί ἀγαθῆ Πατριῶτα! χρόνους μακρούς καί καιοῦς ἐπ' ἀγαθῶ τῆς ἀγαπητῆς σου Ἑλλάδος, καί μή παύσῃς συμβουλευῶν ὄλους μας τὰ δέοντα.

Μεσολ. τῆ ...

Ὁ γνωστός σου ὁμογενῆς
Δημήτριος Παύλου

(Α.Β. Δασκαλάκη, ὀ.π., σελ. 44-45)

9

Ἵγγραφα τῆς προσωρινῆς Διοικήσεως γιά τήν ἴδρυση σχολείου στή Μικρο-
μάνη

(περιέχουν γενικότερες σκέψεις γιά τήν παιδεία καί ἐκθέτουν τίς τότε
δυσκολίες)

ΑΠΟΦΑΣΙΣ ΠΕΡΙ ΙΔΡΥΣΕΩΣ ΣΧΟΛΕΙΟΥ
ΕΙΣ ΜΟΝΗΝ ΤΗΣ ΕΝ ΜΕΣΣΗΝΙΑ ΜΙΚΡΟΜΑΝΗΣ

ἀριθ. 3424

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ
Τό Ὑπουργεῖον τῶν Ἑσωτερικῶν
Πρός τό Ἐκτελεστικόν Σῶμα

Εἶναι ἀναντίρρητον ὅτι ἀπό τήν ἐκπαίδευσιν τῆς νεολαίας κρέματα ἢ τύχη τῶν πολιτῶν. Διὰ τοῦτο εἰς ὄλας τὰς εὐνομούμενας διοικήσεις μία ἀπό τὰς κυριώτερας φροντίδας εἶναι τό περί ἐκπαιδευσεως κεφάλαιον.

Ἡ ἀνωμαλία τῶν πραγμάτων τῆς Ἑλλάδος καί ἐξαιρέτως ἡ ἀνοικονομησία τῶν χρηματικῶν μέσων ἐμπόδιον καί ἐμποδίζουν ἕως τῶρα τήν σύσταση τῶν ἀφεύκτως ἀναγκαιωτάτων εἰς τήν Ἑλλάδα τῆς παιδείας καταστημάτων.

Μόλον τοῦτο εἶναι ἀνάγκη μίαν φοράν νά γίνη ἀρχή καί νά συσταθοῦν καί νά ἐξοικονομηθοῦν σχολεῖα, ὅσα καί ὅπως ἡ περίστασις συγχωρεῖ.

Εἰς τόν Μεσσηνιακόν κόλπον κατά τήν Μικρομάνην εὐρίσκειται μετόχιον τῆς Λαύρας ἔχον ἰκανόν εἰσόδημα.....

Τό εἰσόδημα τοῦ ρηθέντος μετοχίου ἤμπορεῖ νά θρέψῃ ἓνα διδάσκαλον, καί τό μετόχιον ἤμπορεῖ νά χρησιμεύσῃ διὰ σχολεῖον. Δέν εἶναι λοιπόν δίκαιον νά συστηθῇ τοιοῦτοτρόπως σχολεῖον, τό ὁποῖον θέλει ὠφελῆσαι ὅλον τόν Μεσσηνιακόν κόλπον; Ταῦτα καθυποβάλλομεν εἰς τήν ἐπίκρισιν τοῦ ἐκτελεστικοῦ Σώματος, καί περιμένομεν τήν περί τούτου ἀπόφασιν.

Ἐν Ναυπλίῳ τήν 9 Ἰουλίου 1824

Ἄ Γεν. Γραμματεῦς
Γ. Γλαράκης

Ἄ Ὑπουργός τῶν Ἐσωτερικῶν
Γρηγόριος Δικαῖος

(Ἄ.Β. Δασκαλάκη, ὁ.π., σελ. 46)

Ἄριθ. 3483

ΠΡΟΣΩΡΙΝΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

Τό Ὑπουργεῖον τῶν Ἐσωτερικῶν

Πρός ἅπαντας τοὺς κατοίκους τῆς Ἐπαρχίας Μικρομάνης

Ἄ ἄνθρωπος μόνον διὰ τῆς Παιδείας καί τῆς χρηστῆς ἀνατροφῆς ἀποκαθίσταται ἀληθινός χριστιανός καί **χρηστός καί τίμιος πολίτης**. Ἡ παιδεία καί τὰ χρηστά ἦθη ἐδόξασαν τοὺς προπάτοράς μας Ἕλληνας, καί δοξάζουσι καί σήμερον ὅλα τὰ πεφωτισμένα ἔθνη, καί αὐτή μόνη ἀποκατέστησε τοὺς προπάτοράς μας εὐδαίμονας, αὐτή καί πάλιν θέλει δοξάσει καί ἡμᾶς καί θέλει ἐπιφέρει τήν εὐδαιμονίαν καί ὅλα τὰ καλά, ὅσα πρό πολλοῦ ἐχάσαμεν, ἐάν φροντίσωμεν ὅσον ἤμποροῦμεν νά συστήσωμεν τὰ ἀναγκαῖα καταστήματα αὐτῆς. Ἡ Διοίκησις γνωρίζῃ κάλλιστα ὅτι ἡ περί ἐκπαιδεύσεως τῆς νεολαίας φροντίς εἶναι ἓνα ἀπό τὰ οὐσιώδη χρέη της, ἀλλά διὰ τὰς γνωστάς εἰς ὅλους περιστάσεις δέν ἔλαβε καιρόν μέχρι τοῦδε νά σκεφθῇ καί περί τῶν χρησιμωτάτων καταστημάτων τῆς παιδείας. Ἡδὲ ὅμως, ὅταν πληροφορηθεῖσα ὅτι εἰς τήν ἐπαρχίαν ταύτην εὐρίσκειται ἓν μετόχιον τῆς Λαύρας, ... διέταξεν ὅτι τό ρηθὲν Μετόχιον νά διορισθῇ σχολεῖον, καί τὰ εἰσοδήματα αὐτοῦ νά ἀφιερωθῶσιν εἰς αὐτό διὰ νά πληρώνεται καί ὁ μισθός τοῦ διορισθέντος διδασκάλου κυρίου Χριστοφόρου Δημητριάδου καί αἱ λοιπαὶ χρεῖαι τῆς σχολῆς νά ἐξοικονομῶνται.

Εἰδοποιούμεν λοιπόν καί σᾶς ἀπαξάπαντας καί συνεργοῦντες μετὰ τῶν διορισθέντων ἐπιτρόπων τῆς σχολῆς ταύτης Κυρ. Ἀναγνώστη Δικαίου καί Γεωργίου Γεωργοπούλου νά φροντίσῃτε νά λάβῃ τάχος τήν σύστασιν αὐτό τό κοινωφελέστατον κατάστημα, τό ὁποῖον ἀποβλέπει μόνον καί μόνον εἰς ὠφέλειαν τῶν παιδῶν σας.

Ἐν Ναυπλίῳ τῆ 15 Ἰουλίου 1824

Ἄ Γεν. Γραμματεῦς
Γ. Γλαράκης

Ἄ Ὑπουργός τῶν Ἐσωτερικῶν
Γρηγόριος Δικαῖος

(Ἄ.Β. Δασκαλάκη, ὁ.π., σελ. 54-55)

(α) Τό φῶς εἶναι προκριώτερον ἀπό τό σκότος

Ἐκ τῶν λόγων τοῦ ἔκτου Μέρους τῆς
 «Στοιχειώδους Ἐγκυκλοπαιδείας τῶν Παιδικῶν
 Μαθημάτων» τῶν Γ. Γενναδίου καί Γ. Λασσάνη

[...] Καθώς [...] μεταξύ ὄλων τῶν ἐθνῶν, εὐρίσκονται κατὰ δυστυχίαν καί εἰς τό ἡμέτερόν τινες, οἱ ὁποῖοι, θέλοντες ἢ διόλου νά σβύσωσι τήν παιδείαν, ἢ νά τήν ἀποκαταστήσωσι μονοπωλεῖον, ἀγωνίζονται μέ ὄλας τῶν τᾶς δυνάμεις νά τήν παραστήσωσι ὡς ἐπιβλαβή εἰς τόν κοινωνικόν βίον, ἢ τουλάχιστον εἰς τήν κατωτέραν τάξιν τοῦ λαοῦ. Ἄλλ' ἐπέρασαν οἱ καιροὶ ἐκεῖνοι, ὅτε οἱ σοφισταὶ οὗτοι εὕρισκαν ὁπαδοὺς εἰς τὰ ὀλέθρια καί κοινοβλαβή αὐτῶν δόγματα. Ὁ πυκνὸς ἐκεῖνος καί σκοτεινὸς πέπλος, ὁ ὁποῖος ἐσκέπαζε τόσους αἰῶνας τόν κόσμον ὄλον, ἐξεσχίσθη τῶρα, καί πλέον δέν ἔμεινε κανεὶς, ὅστις ν' ἀμφιβάλλῃ ἀκόμη ἐπὶ τό φῶς εἰναι προκριώτερον ἀπό τό σκότος, καί ἢ ἀλήθεια προτιμώτερα ἀπό τό ψευδός. Τώρα καί ὁ καλὸς χριστιανός, καί ὁ ἀγαθὸς πολίτης, καί ὁ ἀπλῶς φιλόφρων νομίζουσι τήν καλὴν ἀνατροφήν τοῦ λαοῦ ὡς τό πρῶτιστον ἀπό τὰ συντελουῦντα εἰς τήν εὐδαιμονίαν ὁποιασδήποτε κοινωνίας. Ἐπειδὴ ὁ μὲν καλὸς χριστιανὸς γνωρίζει καθαρώς, ὅτι ἡ βάσις πάσης χριστιανικῆς ἀρετῆς εἶναι ἡ γνῶσις τῶν ὀρθῶν καί ἀνανθήτων δογμάτων τῆς ἱερᾶς καί ἀμωμήτου ἡμῶν Πίστεως αὐτῆ δὲ δέν ἀποκτάται, εἰμὴ διὰ τῆς ἀληθινῆς παιδείας. Ὁ δὲ ἀγαθὸς πολίτης βλέπει τήν εὐδαιμονίαν τῆς κοινωνίας πάντοτε ἀνάλογον μέ τόν φωτισμόν τῆς, καί τήν δύναμιν αὐτῆς ἴσην μέ τᾶς νοεράς καί ἠθικᾶς δυνάμεις τῶν μελῶν τῆς. Αὐτὸς βλέπει προσέτι, ὅτι ὅταν ἔθιμα ἀρχαιότατα κατατηθῶσι νά ριζωθῶσιν εἰς ἕν ἔθνος καί νά γεινωσι δευτέρα φύσις, τότε οὔτε κράτος οὔτε νόμοι δύνανται νά μεταμορφώσωσι τόν χαρακτήρα τοῦ ἔθνους τούτου, ἀλλὰ μόνη ἡ ἀνατροφή καί ἐκπαιδεύσις τῆς νεολαίας.

(ἀπό τό βιβλίον τοῦ Ἀ.Κ. Δημαρᾶ, Ἡ Μεταρρύθμιση ποῦ δέν ἔγινε, τόμος Α', σελ. 3).

(β) Ποιά εἶναι τὰ καλὰ μαθήματα

Ἐκ τῶν λόγων τοῦ ἔκτου Μέρους τῆς
 «Στοιχειώδους Ἐγκυκλοπαιδείας τῶν Παιδικῶν
 Μαθημάτων» τῶν Γ. Γενναδίου καί Γ. Λασσάνη

[...] Ὅλοι βέβαια, καί γονεῖς, καί διδάσκαλοι, καί πᾶς ἄνθρωπος, αἰσθάνονται καί ὁμολογοῦν ταύτην τὴν ἀλήθειαν, ὅτι δηλαδὴ πρέπει τὰ παιδιά νά διδάσκονται ἐξαρχῆς **μαθήματα καλὰ**, καί **μέ καλὴν μέθοδον**. Πόσον ὁμως ὀλίγοι τὴν γνωρίζουν κατὰ βάθος! Ὅσον ἀπλῆ καί εὐκόλος φαίνεται κατὰ πρώτην προσβολήν, τόσον πολυσύνθετος καί δύσκολος παρασταίνεται εἰς τόν ὅστις ἐξετάζει αὐτὴν καθ' ὅλα τῆς τὰ μέρη, καί καθ' ὅλα τὰ ἀπαιτούμενα εἰς τὴν πράξιν τῆς. Ποῖα εἶναι τῶντι τὰ καλὰ ταῦτα μαθήματα; τίς ἡ καλὴ μέθοδος; Ἴδου δύο μεγάλα εἰς τό εἶδος τῶν ζητημάτων, τὰ ὁποῖα ἴσως ἀκόμη δέν ἔκαμαν εἰς τόν ἑαυτὸν τῶν οἱ πλείότεροι γονεῖς καί διδάσκαλοι, ἀλλ' ἀπὸ κακῆς ἀρχῆς καί συνήθειαν ἐδέχθησαν ὡς καλὰ μαθήματα, καί ὡς καλὴν μέθοδον, ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα εἶναι ὄλον τό ἐναντίον. **Πρῶτον**, δίδουν εἰς τὰς χεῖρας τῶν παιδῶν βιβλία γραμμένα εἰς τὴν ἀρχαίαν ἐλληνικὴν γλῶσσαν, τὴν ὁποίαν δέν καταλαμβάνουν οὐδ' αὐτοὶ οἱ πλείότεροι παιδαγωγοί· **δεύτερον**, καί αὐτὰ ταῦτα τὰ βιβλία εἶναι Ὀκτώηχος, Ψαλτήριον, Ἀπόστολος, βιβλία λέγω, ὑψηλά καί θεολογικά, τὰ ὁποῖα, καί ἂν καθ' ὑπόθεσιν τὰ ἐννοῇ ὁ διδάσκαλος, εἰς τὰ πνεύματα ὁμως τῶν παιδῶν εἶναι ἀκατάλληλα, καί πρέπει πρῶτον νά γυμνασθῶσιν εἰς ἄλλα μαθήματα. [...]

Τί λοιπόν ακολουθεῖ ἀπὸ τὰ τοιαῦτα παράκαιρα εἰς τὴν παιδικὴν ἡλικίαν μαθήματα; Ἐξοδεύουν τὰ δυστυχῆ καὶ ἀθῶα παιδιά δύο καὶ τρεῖς χρόνους, χωρὶς νὰ μάθωσιν ἄλλο, παρά μηχανικῶς νὰ ἀναγινώσκωσι, καὶ τοῦτο στραβά καὶ διεστραμμένα. Δέν ἀποκοῦν εἰς ὄλον τοῦτον τὸν καιρὸν καμίαν ἀλήθειαν, οὔτε ἠθικὴν, οὔτε φυσικὴν· καὶ ἀπὸ τοιούτους πολυχρόνιους καὶ ἀκάρπους κόπους ὁ νοῦς ταπεινῶνεται, συνηθίζει εἰς τὴν ἀκρισίαν, καὶ τὸ φοβερώτερον ἀκόμη, λαμβάνει μῖσος καὶ ἀπέχθειαν εἰς τὴν μάθησιν. Ἴδου μὲ συντομίαν τί προξενοῦν τὰ πρῶτα μαθήματα, ὅταν δέν εἶναι ἀρμόζοντα εἰς τὴν παιδικὴν ἡλικίαν καὶ κατὰ τὴν γλῶσσαν καὶ κατὰ τὸ νόημα.

Ἡ δὲ μέθοδος τῶν πλειοτέρων παιδαγωγῶν εἶναι τῶντι ἀξία θρήνου καὶ ἀγανακτήσεως. Ἄντι νὰ φέρωνται εἰς τὰ ἀθῶα παιδιά μὲ τρόπον γλυκύν καὶ σεμνόν, διὰ νὰ σύρῳσιν ἐνταυτῷ τὴν εὐνοίαν καὶ τὸ σέβας τῶν, μεταχειρίζονται καὶ βλέμμα, καὶ φωνὴν, καὶ χεῖρας τυραννικάς. Ἄντι νὰ τρέφωσι τὴν φυσικὴν περιέργειαν καὶ φιλομάθειάν των μὲ ἱστορίας καὶ περιγραφὰς ζῶων, φυτῶν, καὶ ἄλλων τοιούτων, περνοῦν ὄλην τὴν ἡμέραν εἰς ξηροῦς καὶ ἀτάκτους συλλαβισμούς καὶ εἰς ἀναγνώσεις παρακαίρους. Ἄπὸ τοιούτων ἠθικόν καὶ διδακτικόν τρόπον παιδαγωγίας, τί ἄλλο ἔμπορεῖ νὰ προέλθῃ παρά ἐκεῖνο, τὸ ὅποιον καὶ βλέπομεν τῶντι; Τὰ πνεύματα τῶν παιδίων ταπεινῶνται, ἐξευτελιζονται, καὶ συλλαμβάνουν δικαίως ἀπέχθειαν εἰς τὴν μάθησιν, καὶ ἄσπονδον μῖσος κατὰ τῶν τυράννων τῆς ἀθῶας ἡλικίας των.

Ποῖα λοιπόν εἶναι τὰ καλά μαθήματα καὶ ἡ καλὴ μέθοδος; Δέν εἶναι τῆς παρουσίας ὑποθέσεως νὰ ἔμβῳ εἰς τὴν περὶ τοῦτου ἀκριβολογίαν. Πολλοὶ ὁμως σοφῶτατοι καὶ φιλανθρωπώτατοι ἄνδρες ὠμίλησαν καὶ συνέγραψαν πολλὰ καὶ ὠφέλιμα περὶ τῶν ζητημάτων τούτων· τοὺς ὁποίους εὐγνώμωνως πρέπει ν' ἀκολουθῶμεν, ὅταν μάλιστα αἱ παρατηρήσεις των βεβαιώνωνται ὄχι μόνον ἀπὸ τὸν ὀρθὸν λόγον, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ἀναντίρρητα ἀποτελέσματα. Ἡ καλύτερα λοιπὸν μέθοδος εἶναι ἡ ἀλληλοδιδασκτικὴ (ὀνομαζομένη καὶ ἀμοιβαία), ἡ ὁποία ἄρχισεν ἡδὴ νὰ διαδίδεται καὶ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Τὰ δὲ μαθήματα πρέπει νὰ εἶναι, πρῶτον μὲν, εἰς τὴν γλῶσσαν, μὲ τὴν ὁποίαν τὰ παιδιά ἀνατρέφονται καὶ συλλογίζονται· δεῦτερον δέ, εὐκόλα εἰς τὴν ἔννοιαν, περίεργα εἰς τὴν ὕλην, καὶ ὠφέλιμα εἰς τὴν μίμησιν καὶ ἐφαρμογὴν. [...]

Εἰς [τῆς παιδικῆς ἡλικίας] τὴν καλὴν μόρφωσιν πρέπει ὅλοι νὰ δείχνωμεν μεγάλην ἐπιμέλειαν, ὄχι μόνον διότι εἶναι ἱερὸν χρέος μας, ἀλλὰ καὶ δι' αὐτὸ μας τὸ συμφέρον. Συμφέρον βέβαια εἶναι εἰς τοὺς γονεῖς νὰ ἔχωσι τέκνα σπουδαῖα καὶ χρηστοῦθη. Συμφέρον εἰς ἕκαστον πολίτην νὰ συζῆ μὲ συμπολίτας σπουδαίους καὶ χρηστούηθεις. Συμφέρον καὶ εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ ἔθνους, μάλλον δὲ τὸ πᾶν εἶναι, νὰ συνίσταται τὸ ἔθνος ἀπὸ ἄνδρας καλῶς ἐξαρχῆς μορφωμένους καὶ εἰς τὰ ἦθη καὶ εἰς τὸ πνεῦμα. [...]

(Ἄ.Κ. Δημαρᾶ, δ.π., σελ. 8-10)

(γ) Οἱ λαοπλάνοι

Ἄπὸ ἓνα ἀνώνυμο ἄρθρο στὴν ἐφημερίδα
«Ἑλληνικὰ Χρονικά» τοῦ Μεσολογίου

[...] Ἐπιμελεισθε [...] τὸν φωτισμὸν τοῦ πνεύματός σας, καὶ τὸν φωτισμὸν τῶν τέκνων σας. Δέν τὸ ἐκαταλάβετε; Ὅπου εἶναι ἀμάθεια, ἐκεῖ περισσότεροι καὶ ἀπανθρωπώτεροι λαοπλάνοι. Οἱ λαοπλάνοι οὗτοι σᾶς κατηγοροῦν τὸν φωτισμὸν, διὰ νὰ μένετε τυφλοί, καὶ νὰ σᾶς παίζωσιν ἐκεῖνοι μὲ τὰ μισανοιγμένα καὶ

παμπόνηρα μάτια των. Διά τούτο καί κατατρέχουν καί συκοφαντοῦν ὅποιον ἤθελαν ἰδεῖν ὅτι ἔχει καθαρόν φῶς, καί ζητεῖ ν' ἀνοίξῃ καί τούς ἰδικούς σας ὀφθαλμούς διά νά βλέπετε τά ἀληθινά σας χρέη καί δικαίωματα, εἰς τῶν ὁποίων τήν ἐκπλήρωσιν στέκει ἡ ἀληθινή ἐλευθερία καί εὐτυχία σας. Λαοί τῆς Ἑλλάδος, μὴ ἀκούετε περαστικά τούς λόγους τῶν ἀληθινῶν σας συμβούλων καί ἀδελφῶν. Μὴ λέγετε μόνον, καλά μᾶς λέγει, ἀλλ' ἐκτελεῖτε τά καλά καί μέ τό ἔργον. [...]

(Α.Κ. Δημαρᾶ, *Ἡ μεταρρύθμιση, τόμος Α, σελ. 11*)

10

(δ) Γενικότερα γιά τήν παιδεία κατά τόν Ἀγῶνα, βλέπε:

Ἀ.Κ. Δημαρᾶ, *Ἡ Μεταρρύθμιση πού δέν ἔγινε, Α κγ'-κζ'*.

2. Ἡ ὀργάνωση ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος τοῦ ἐλεύθερου Ἑλληνικοῦ Κράτους

Α' Ἡ περίοδος Καποδίστρια

Μόνο γιά ἔναρξη δημιουργίας ἐκπαιδευτικοῦ συστήματος τήν ἐποχή τοῦ Καποδίστρια μπορεῖ νά γίνει λόγος· γιατί ὁ πρόωρος θάνατος τοῦ πρώτου Κυβερνήτη μᾶς ἐπιβάλλει νά ἐξετάσουμε τί εἶχε σχεδιαστεῖ καί πραγματοποιηθεῖ ὡς τήν ἡμέρα τοῦ θανάτου του.

Μία ἀπό τίς πρῶτες φροντίδες τοῦ Καποδίστρια ἦταν ἡ σύσταση Ὀρφανοτροφείου στήν Αἴγινα γιά τά ὀρφανά τοῦ πολέμου καί ἡ δημιουργία δασκάλων γιά ἀλληλοδιδασκτικά σχολεῖα¹. Παράλληλα προωθήθηκαν σέ θέσεις ἡγετικές γιά τά ἐκπαιδευτικά πράγματα ἄνδρες ἀξιόλογοι, ὁ Ἀνδρέας Μουστοξύδης καί ὁ παιδαγωγός Ἰ. Κοκκῶνης. Ὁ στόχος εἶναι σαφής στό μήνυμα-διάγγελμα τοῦ Καποδίστρια πρὸς τή Δ' Ἐθνοσυνέλευση (*Ἄργος, Ἰούλιος 1829*): γενίκευση τῆς λαϊκῆς παιδείας μέ τή δημιουργία ἐιδικοῦ ταμεῖου¹.

Τό αἶτημα τοῦ Κυβερνήτη ἔγινε δεκτό ἀπό τήν Ἐθνοσυνέλευση μέ ψήφισμα τῆς 2 Αὐγ. 1829², στό σκεπτικό τοῦ ὁποῖου περιέχεται ἡ ἀποψη ὅτι ἡ διαμόρφωση πολιτῶν ἀποτελεῖ μέσο συντελεστικό γιά τήν κοινωνική καί πολιτική ἐπανάρθωση τῆς Πατρίδας. Μέ εἰδικά διατάγματα³ στίς ἀρχές τοῦ 1830 παρέχονται ὁδηγίες γιά τή λειτουργία τῶν ἀλληλοδιδασκτικῶν σχολεῖων, γιά τίς ἐξετάσεις, γιά τίς μέρες ἀργίας.

Μία ἔκθεση τοῦ Ἰ. Κοκκῶνη κατά τά τέλη τοῦ 1830 κάνει λόγο γιά πλήθυνση τῶν σχολεῖων καί ζήλο θερμό τῶν γονέων σ' ὅλη τήν ἐπικράτεια γιά τή μόρφωση τῶν παιδιῶν τους κι ἐκφράζει αἰσιοδοξία ὅτι σύντομα ἡ Ἑλλάδα διά τῆς παιδείας θά γίνει «ἐφάμιλλη μέ τούς νῦν φωτισμένους λαούς τῆς Εὐρώπης».

Ὅμως ὁ Καποδίστριας κατηγορήθηκε γιά τό συγκεντρωτικό καί ἀνελεύθερο τρόπο, μέ τόν ὁποῖο ἐφάρμοζε τήν ἐκπαιδευτική πολιτική του. Προκλήθηκαν καί ἐπεισόδια στό Κεντρικό Σχολεῖο στήν Αἴγινα,

ἀκολούθησαν ἀνακρίσεις⁴ καὶ διαμαρτυρία τῶν μαθητῶν⁵, πού ἀποφάσι-
σαν καί νά τήν ἐκδώσουν, «ὅταν λυθοῦν τά δεσμά τῆς τυπογραφίας». Περὶ
περισσότερο ὅμως κατηγορήθηκε ὁ Καποδίστριας, γιατί δέν προχώρησε
στήν ἄμεση ἴδρυση πανεπιστημίου· ἡ ἀποψή του ἦταν ὅτι δέν ἐπέτρεπαν
ἀκόμη οἱ περιστάσεις (*γνώμη πού εἶχε διατυπωθεῖ καί πρὶν ἀπὸ τὴν
ἄφιξή του*) καί ὅτι γιὰ τὴν ὥρα χρειαζόταν καί ἦταν δυνατὴ γιὰ τὴν
προκοπὴ τοῦ τόπου καλὴ στοιχειώδης καί ἐπαγγελματικὴ παιδεία⁶.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ, ΠΑΡΑΘΕΜΑΤΑ, ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1

Τό διάγγελμα τοῦ κυβερνήτη πρὸς τὴ Δ' ἐθνικὴ συνέλευση γιὰ τὴν ἴδρυση
σχολείων

(Μάμουκα, ΙΑ', σ. 788 κ.έ.)

Αριθ. 13577

Πρὸς τὴν Δ' Ἐθνικὴν Συνέλευσιν
Ὁ Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος

Εὔχεται ἀναμφιβόλως ἡ Συνέλευσις νά ἀπαρτίσῃ τὰς ἐργασίας της εἰς τὴν
ἐνεστώσαν σύνοδον, δίδουσα εἰς τὴν Κυβέρνησιν τὴν δύναμιν καί τὰς ὁδηγίας,
ὅσαι ἀπαιτοῦνται.

α'. Διὰ νά βελτιώσῃ βαθμηδὸν τὴν σημερινὴν κατάστασιν τῆς Ἐκκλησίας καί
τοῦ Κλήρου.

β'. Νά προκίσῃ τὸ Ὀρφανοτροφεῖον μὲ εἰσοδήματα ἀνάλογα μὲ τὸν σκοπὸν
τῆς καθιδρύσεώς του.

γ'. Νά ἐνθαρρύνῃ τὴν πρόδοον τῆς Ἀλληλοδιδασκατικῆς καί νά συστήσῃ
σχολεῖα τυπικά! (= πρότυπα).

δ'. Νά δώσῃ πλειοτέραν ἑκτασιν καί νά στερεώσῃ παγιώτερον τὸ κεντρικὸν
Πολεμικὸν σχολεῖον, νά ἐγείρῃ δέ προσέτι καί ἕτερον Ναυτικόν· καί

ε'. Νά συστήσῃ σχολεῖα ἀνωτέρας τάξεως διὰ τοὺς νέους Ἑλληνας, τὸσον
τοὺς ἀφιερωθησομένους εἰς τὰ Ἐκκλησιαστικά, ὅσον καί τοὺς μέλλοντας νά
ὑπηρετήσουν τὴν Πατρίδα εἰς τὰ Πολιτικά, ἢ νά διατρέξουν τὸ στάδιον τῶν
ἐπιστημῶν, τῶν τεχνῶν καί τῆς φιλολογίας.

Ἡ Κυβέρνησις ἔλαβεν ἤδη ἀπὸ τὸ Ὀρφανοτροφεῖον διδασκάλους ἀλληλοδι-
δακτικῆς, οἱ ὅποιοι διευθύνουν μὲ ὄλην τὴν ἐπιτυχίαν τὰ ἀρτισύστατα σχολεῖα
εἰς τὴν Κόρινθον καί ἀλλαχοῦ.

Ἐλπίζομεν, ὅτι ἀπὸ τὸ αὐτὸ Ὀρφανοτροφεῖον, ἀπὸ τὰ τυπικὰ σχολεῖα, καί
ἀπὸ τὸ κεντρικὸν Πολεμικὸν Σχολεῖον ὀγλήγορα θὰ ἐξέλθουν καί ἄλλοι τοιοῦτοι
διδάσκαλοι, ὅσοι ἀναγκαῖοι νά χρησιμεύσουν εἰς τὰ κατὰ διαδοχὴν συστηθησόμε-
να εἰς διαφόρους Ἐπαρχίας τοῦ Κράτους καταστήματα.

Διὰ νά πραγματοποιησῶμεν ὅμως τὰς ἐλπίδας μας, ἀνάγκη νά ἐξασφαλίσωμεν
τὰ πρὸς διατήρησιν τοῦ Ὀρφανοτροφείου καί τῶν τυπικῶν σχολείων ἀπαιτούμε-
να κεφάλαια, καί νά μὴν ἡμπορῶμεν νά τὰ μεταχειρισθῶμεν εἰς κάμμιαν ἄλλην
ἀνάγκην τῆς Πατρίδος.

Ἡ Κυβέρνησις στοχαζέται, ὅτι ἡμπορεῖ νά ἐπιτύχῃ ὅλους αὐτοὺς τοὺς
σκοποὺς, ἂν λάβῃ τὴν ἄδειαν ἀπὸ τὴν συνέλευσιν νά συνάξῃ, καθ' ὄν τρόπον

ἤθελε κρίνει ἀσφαλέστερον καί καταλληλότερον, συμφώνως μέ τήν Γερουσίαν, τά περί ὧν ὁ λόγος κεφάλαια, ἐκ τῶν ἀφιερωμάτων, ὅσα γενναῖοί τινες πολῖται προσδιώρισαν πρό χρόνων εἰς φιλόνηρωπα καί κοινωφελῆ καταστήματα.

Ἐκτός τῶν ἀξιολόγων **κληροδοσιῶν**, τά ὁποίας ἀφῆσαν ἐπ' αὐτῷ τούτῳ οἱ γνωστοί διά τάς πρός τήν Πατρίδα ἀλλεπαλλήλους εὐεργεσίας των, ὃ τε **Ἰωάννης Βαρβάκης** καί **οἱ Ζωσιμάδοι**, καί αἱ ὁποῖαι κατά δυστυχίαν εὐρίσκονται ἀκόμη ὑπό δίκην καί φιλονεικοῦνται, ὑπάρχουσι καί ἄλλαι τοιαῦται κληροδοσίαι, εὐρισκόμεναι εἰς τήν αὐτήν κατηγορίαν. Ὅλας αὐτάς ἡ Κυβέρνησις θά προσπαθήσῃ νά τάς συνάξῃ καί νά τάς μεταχειρισθῇ ὑπέρ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως.

Τέλος πάντων ἡμποροῦμεν καί ἐντός τῆς Ἑλλάδος **νά εὐρῶμεν πόρους**, περί τῶν ὁποίων δέν πρόκειται ἄλλο, εἰμὴ νά δοθῇ ἡ ἄδεια εἰς τήν Κυβέρνησιν νά τούς μεταχειρισθῇ πρός τόν αὐτόν σκοπόν.

Ἄν ἡ Συνέλευσις εὐδοκήσῃ νά ψηφίσῃ ὑπέρ τῶν σκοπῶν τούτων, πιθανόν ὅτι θά κρίνῃ ἀναγκαῖον νά δώσῃ εἰς τήν Κυβέρνησιν τήν ἄδειαν:

α'. Νά συστήσῃ γαζοφυλάκιον, τό ὁποῖον θέλει διευθύνει ἀμέσως ἡ ἴδια Κυβέρνησις, διωρισμένον μόνον καί μόνον εἰς βελτίωσιν τῆς τύχης τοῦ κοσμικοῦ Ἱερατείου, εἰς προικισμὸν τοῦ Ὁρφανοτροφείου, εἰς ὑποστήριξιν τῶν ἀλληλοδιδακτικῶν σχολείων, καί εἰς σύστασιν ἐνός σχολείου τῶν Ναυτικῶν, σχολείων Τυπικῶν καί **σχολείων ἀνωτέρας τάξεως**, ὅπου θά διδάσκωνται ὄχι μόνον οἱ νέοι, ὅσοι θ' ἀφιερωθοῦν εἰς τὰ Ἐκκλησιαστικά, ἀλλά καί ὅσοι θελήσουν νά ὑπηρετήσουν τήν Πατρίδα εἰς τὰ πολιτικά, ἢ νά διατρέξουν τό στάδιον τῶν ἐπιστημῶν, τῶν τεχνῶν καί τῆς φιλολογίας καί **β'.** Νά προμηθεύσῃ εἰς τό αὐτό γαζοφυλάκιον εἰσοδήματα ἱκανά νά ἐπαρκέσουν εἰς ὅλας τάς ὑπηρεσίας ταύτας, νά συνάγῃ εἰς αὐτό τὰ χρήματα τῶν κληροδοσιῶν, ὅσας ἀφῆσαν καί μέλλουν ν' ἀφήσουν οἱ φιλοπάτριδες τῶν Ἑλλήνων, εἴτε τῶν αὐτοχθόνων, εἴτε τῶν εἰς τήν ἄλλοτρίαν παρεπιδημούντων, καί τέλος πάντων νά ὑποχρεώσῃ τὰ ἐντός τῆς Ἐπικρατείας εὐρισκόμενα φιλονηρωπικά καταστήματα νά συνεισφέρουν εἰς αὐτό.

Ἐν Ἄργει τῇ 30 Ἰουλίου 1829

Ἁ Κυβερνήτης

Ἱ. Ἀ. Καποδίστριας

Ἁ Γραμματεῦς τῆς Ἐπικρατείας

Ν. Σπηλιάδης

(Ἁπ. Β. Δασκαλάκη, Κείμενα-Πηγαί, σελ. 242-43).

2

Ψήφισμα τῆς Δ' ἔθν. συνελεύσεως γιά τήν ὀργάνωση τῆς παιδείας
(Μάμουκα, ΙΑ', σ. 188)

ΨΗΦΙΣΜΑ ΙΑ'.

Η ΕΘΝΙΚΗ Δ' ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΣ

Νομίζουσα ἐν τῶν κυριωτέρων χρεῶν τῆς νά σκεφθῇ περί τῶν συντελεστικῶν μέσων εἰς τήν κοινωνικήν καί πολιτικήν ἐπανόρθωσιν τῆς Πατρίδος:

Θεωροῦσα ὡς βάσιν τῆς ἐπανορθώσεως ταύτης τήν διά τῆς ἱερᾶς Θρησκείας καί τῆς ὀρθῆς Παιδείας ἠθικήν τῶν πολιτῶν διαμόρφωσιν:

Καί ὁμολογοῦσα τήν ἀνάγκην τοῦ νά προμηθεύσῃ εἰς τήν Κυβέρνησιν ἀσφαλῆ πόρον τῶν συντελούντων εἰς τοῦτο μέσων,

- α'.) Τοῦ νά βελτιώσῃ τήν σημερινήν κατάστασιν τῆς Ἐκκλησίας·
 β'.) Τοῦ νά προκίση τό Ὅρφανοτροφεῖον μέ εἰσοδήματα ἀνάλογα μέ τόν σκοπόν τῆς καθιδρύσεώς του·
 γ'.) Νά ἐνθαρρύνῃ τήν πρόοδον τῆς Ἀλληλοδιδασκτικῆς καί νά συστήσῃ Σχολεῖα Τυπικά·
 δ'.) Νά συστήσῃ Σχολεῖα ἀνωτέρας τάξεως διά τούς ἀφιερωθησομένους εἰς τά Ἐκκλησιαστικά, εἰς τήν Πολιτικὴν ὑπηρεσίαν, καί εἰς τήν σπουδὴν τῶν τεχνῶν, τῶν ἐπιστημῶν καί τῆς φιλολογίας·
 ε'.) Νά συστήσῃ δημοσίους τυπογραφίας·

Ψηφίζει.

Α'. Δίδεται πᾶσα δύναμις καί πληρεξουσιότης εἰς τήν Κυβέρνησιν νά συνάξῃ, ὅπως κρίνῃ ἀσφαλές τε καί καταλλήλοτερον, ὅλας τὰς κληροδοσίας, ὅσας φιλόκαλοι ὁμογενεῖς ἐντός ἢ ἐκτός τῆς Ἑλλάδος ἀφιέρωσαν, ἢ θέλουν ἀφιέρωσαι εἰς τό μετὰ ταῦτα, εἰς φιλόφρονες καί κοινωφελῆ Καταστήματα.

Β'. Νά διευθετήσῃ, μέ τήν σύμπραξιν τῆς Γερουσίας, τὰ ἐντός τῆς Ἐπικρατείας εὐρισκόμενα ἱερά καί φιλόφρονες Καταστήματα, ὥστε νά συνεισφέρουν δι' ὅλας αὐτάς τὰς ὑπηρεσίας.

Γ'. Ἡ Κυβέρνησις θέλει συστήσῃ Γαζοφυλάκιον, ὑπό τήν ἰδίαν τῆς ἄμεσον διεύθυνσιν, εἰς τό ὅποιον θέλει ἀποτίθεσθαι τὰ ἀπό τῶν κληροδοσιῶν καί τὰ ἀπό τῶν ἱερῶν Καταστημάτων συλλεγόμενα χρήματα, ἄρθρ. Α' καί Β', προσδιωρισμένα ἐξηρημένως εἰς βελτίωσιν τοῦ Ἱερατείου, εἰς προκίσην τοῦ Ὅρφανοτροφείου, εἰς ὑποστήριξιν τῶν Ἀλληλοδιδασκτικῶν Σχολείων, Σχολείων Τυπικῶν, **Σχολείων ἀνωτέρας τάξεως** διὰ τούς Ἐκκλησιαστικούς, Πολιτικούς, ἢ διὰ τούς ἀφιερωθησομένους εἰς τήν σπουδὴν τῶν τε Ἐπιστημῶν, **τῶν τεχνῶν καί τῆς φιλολογίας, καί εἰς σύστασιν δημοσίων Τυπογραφιῶν.**

Δ'. Τό παρόν ψήφισμα, καταχωρηθέν εἰς τόν Κώδικα τῶν ψηφισμάτων καί ἐπικυρωθέν, νά διευθυνθῇ πρὸς τήν Κυβέρνησιν, διὰ νά δημοσιευθῇ διὰ τῶν τύπων καί ἐνεργηθῇ.

Ἐν Ἀργεῖ, τῆν δευτέραν Αὐγούστου, τῷ χιλιοστῷ ὀκτακοσιοστῷ εἰκοστῷ ἐνάτῳ 1829

Ὁ Πρόεδρος
Γεώργιος Σισίνης

Ὁ Ἀντιπρόεδρος
Γεώργιος Μαυρομ.

(Ἀπ. Β. Δασκαλάκη, Κείμενα-Πηγαί, σελ. 242-43.)

3

Διατάγματα τοῦ Καποδίστρια γιά τίς μέρες ἀργίας, γιά τή διδασκαλία καί τίς ἐξετάσεις στά σχολεῖα

Καθορισμός τῶν ἡμερῶν τῆς σχολικῆς ἀργίας

Ἄρ. 353

Ἑλληνικὴ Πολιτεία
Ὁ Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος

Διάταγμα

Θεωροῦντες πόσον ἐμπόδιον φέρουν εἰς τήν προκοπὴν τῶν μαθητευομένων παιδῶν αἱ συχναὶ ἀργίαι καί διακοπαὶ τῶν μαθημάτων.

Στοχαζόμενοι ὅτι θεαρεστότερον ἔργον δέν δύναται νά πράξῃ ὁ χριστιανὸς παρὰ νά ἐνασχολῆται ἐκπαιδευόμενος τὰ πρὸς τόν Θεόν, πρὸς τόν πλησίον καί πρὸς ἑαυτὸν χρέη·

Διατάττομεν

Α'. Τά κατά τήν Ἐπικράτειαν ἀλληλοδιδασκτικά σχολάζουσι κατά τάς Κυριακάς ἡμέρας, τάς δεσποτικές καί θεομητορικές ἑορτάς ὅλας, καί τάς τῶν ἁγίων, αἱ ὁποῖα σημειοῦνται, ὡς ἀκολούθως.

Ἰανουαρίου τήν α' στ', ζ καί λ'.

Φεβρουαρίου τήν β'.

Μαρτίου τήν κε'.

Ἀπριλίου τήν κγ'.

Μαΐου τήν κα'.

Ἰουνίου τήν κδ', κθ', καί λ'.

Ἰουλίου τήν κ' καί κζ'.

Αὐγούστου τήν στ' καί ιε'.

Σεπτεμβρίου τήν η', ιδ', καί κς'.

Ὀκτωβρίου τήν κς'.

Νοεμβρίου τήν η', ιδ', κα', καί λ'.

Δεκεμβρίου τήν ς', ιβ', κδ', κε', κς' καί κζ'.

Τρεῖς ἡμέρας προτοῦ καί μετά τό "Ἅγιον Πάσχα.

- Τήν πέμπτην τῆς Ἀναλήψεως.

Τήν πρώτην καί δευτέραν τῆς Πεντηκοστῆς.

Β'. Τάς λοιπάς ἑορτασίμους ἡμέρας, τάς μή σημειούμενας ἐνταῦθα, μετά τήν ἀπόλυσιν τῆς ἱερᾶς λειτουργίας συνέρχονται οἱ μαθηταί εἰς τό σχολεῖον, καί μετά τήν ἐξήγησιν τοῦ ἱεροῦ εὐαγγελίου καί τοῦ ἀποστόλου τῆς ἡμέρας γίνεται ἡ συνήθης παράδοσις.

Γ'. Ὅραι τῆς καθημερινῆς παραδόσεως **διορίζονται τρεῖς πρό μεσημβρίας** [ἀπό τάς 9 ἕως τάς 12] καί **τοσαῦτα μετά μεσημβρίαν** [ἀπό τάς 2 ἕως τάς 5].

Δ'. Ὅστις τῶν μαθητῶν λείψῃ ἀπό τό σχολεῖον ἄλλην παρά τάς ἄνω σημειωθείσας ἡμέρας, ἐκτός ἐμποδίου τινός φυσικοῦ, εἶναι ἔνοχος τῆς ἐπιβαλλομένης ποινῆς εἰς τήν ἀμέλειαν.

Ε'. Ὅστις δέ λείψῃ δύο ἡμέρας κατά συνέχειαν, ἢ ἐκ διαλειμμάτων, ἀλλά συχνάκις, χωρίς ν' ἀποδείξῃ ὅτι συνέβη ἡ ἀπουσία του κατά ἀνάγκην φυσικοῦ τινος ἐμποδίου, τήν μέν πρώτην καί δευτέραν φοράν **παιδεύεται**, κατά τήν τρίτην δέ **ἀποβάλλεται** ἀπό τό σχολεῖον χωρίς συγκαταβάσεως.

ΣΤ'. Οἱ διδάσκαλοι πρέπει νά μνηύωσι τούς ἐλλείποντας τῶν μαθητῶν εἰς τούς γονεῖς· καί οὔτοι χρεωστοῦν ν' ἀναγγέλωσιν εἰς τούς διδασκάλους αὐτοπροσώπως ἢ διά γράμματος τήν αἰτίαν τῆς ἀπουσίας τοῦ παιδίου των· αἰτία δέ εὐλογος ἄλλη δέν εἶναι παρά τήν ἐκ φυσικῶν ἐμποδίων προερχομένην ἀνάγκην.

Ζ'. Οἱ διδάσκαλοι χρεωστοῦν νά ἐξηγῶσι τήν ἔννοιαν τοῦ παρόντος διατάγματος εἰς τούς γονεῖς ἢ συγγενεῖς τούς παρουσιάζοντας κατά πρώτον εἰς τό σχολεῖον τούς μαθητευσομένους, ὅτε καί καταγράψουσι τούτους εἰς τόν γενικόν κατάλογον.

Η'. Διορίζονται διακοπαί τῶν ἀλληλοδιδασκτικῶν σχολείων ἀπό **τῆς κ' Ἰουλίου μέχρι τῆς α' Σεπτεμβρίου**. Κατ' αὐτάς δέ τάς ἡμέρας, ἐξαιρουμένων τῶν ἑορτασίων τῶν ἐν τῷ παρόντι διατάγματι, γίνεται ἡ παράδοσις τῶν μαθημάτων ἕως τό μεσημέριον, εἰς δέ τό ἐπίλοιπον τῆς ἡμέρας διακοπή.

Ὁ ἐπί τῆς Δημοσίου Παιδείσεως Γραμματεὺς νά ἐνεργήσῃ τό παρόν διάταγμα, τό ὁποῖον θέλει καταχωρηθῆ καί εἰς τό ἐγχειρίδιον τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου.

Ἐν Αἰγίνῃ τῇ 16 Ἰανουαρίου 1830

Ὁ Κυβερνήτης
Ἰ. Ἀ. Καποδίστριας

Ὁ ἐπί τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίου Παιδείσεως Γραμματεὺς
Ν. Χρυσόγελος

(Ἀπ. Β. Δασκαλάκη, Κείμενα-Πηγαί, σ. 713-714)

(β) Ὁδηγίες πρὸς τοὺς διδασκάλους γιὰ τὴ διδασκαλία καὶ τίς ἐξετάσεις
Ἄρ. 354

Ἑλληνικὴ Πολιτεία
Ὁ Κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος

Διάταγμα

Θεωρήσαντες τὸ ἄρθρ. α' καὶ β' τοῦ ὑπ' Ἄρ. Α' ψηφίσματος, καὶ τὸ ἄρθρ. γ' τοῦ ὑπ' Ἄρ. 46 διατάγματος:

Προθυμούμενοι νὰ τακτοποιήσωμεν ὅσον τάχιστα τὰ τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου σχολεῖα, καὶ κρίνοντες ἀναγκαῖον νὰ ληφθῶσι πρὸς τὸ παρὸν μέτρα τινὰ προπαρασκευάζοντα εἰς τοῦτον τὸν σκοπὸν, ἕως οὐ καθυποβληθῇ προσεχῶς παρὰ τῆς ἐπὶ τούτῳ διορισθείσης ἐπιτροπῆς, καὶ κοινοποιηθῇ τὸ περὶ τῆς ἀλληλοδιδασκτικῆς μεθόδου ἐγχειρίδιον·

Διατάττομεν

1. Οἱ διδάσκαλοι τῶν κατὰ τὴν Ἐπικράτειαν ἀλληλοδιδασκτικῶν σχολείων θέλουσι διδάσκει, κατὰ τὸ παρὸν, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἐδιδάχθησαν καὶ ἐξακολουθοῦν ἕως τῶρα μέθοδον.

2. Ὑποχρεοῦνται νὰ κρατῶσι μὲ ἀκρίβειαν τοὺς ὀνομαστικούς καταλόγους τῶν μαθητῶν, τὰς συνήθεις σημειώσεις καὶ κατάλογον τῆς προσκλήσεως, σημειοῦντες εἰς αὐτὸν τὰς ἡμέρας τῆς παρουσίας ἢ ἀπουσίας τῶν μαθητῶν, τὸν προβιβασμὸν, κτλ., τὰ ὅποια θέλουσι διευθύνει διὰ τῶν Προσωρινῶν Διοικητῶν, ἢ ἀμέσως πρὸς τὴν ἐπὶ τῆς Δημοσίου Ἐκπαιδεύσεως Γραμματεῖαν κατὰ διμηνίαν.

3. Ἐωσοῦ ἐκδοθῇ μετὰ τοῦ εἰρημένου ἐγχειριδίου ὁ περὶ γενικῶν ἐξετάσεων ὀργανισμὸς, θέλουσι κάμει τὰς εἰς προβιβασμὸν μερικὰς ἐξετάσεις εἰς τοὺς ὠρισμένους καιροὺς, φυλάττοντες τὸ ἀνωτέρω ἄρθρον 2.

4. Θέλουσι σημειοῖ ἐσκεμμένως εἰς τὸν ρηθέντα κατάλογον τὰ ὀνόματα τῶν μαθητῶν ὅσοι συχνάζουσιν ἀδιακόπως εἰς τὸ σχολεῖον καὶ εὐδοκίμοῦσιν εἰς τὰς μερικὰς καὶ δημοσίας ἐξετάσεις, οἱ ὅποιοι, ἐκτός τῶν διορισμένων βραβείων εἰς τὸ περὶ δημοσίων ἐξετάσεων, θέλουσι προάγεσθαι εἰς ἀνώτερα σχολεῖα ὡς ὑπότροφοι τῆς Κυβερνήσεως.

Ἐν Αἰγίνῃ, τὴν 16 Ἰανουαρίου 1830

Ὁ Κυβερνήτης

Ἰ. Ἀ. Καποδίστριας

Ὁ ἐπί τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίου Παιδείσεως Γραμματεὺς
Ν. Χρυσόγελος

(Ἀπ. Β. Δασκαλάκη, Κείμενα-Πηγαί, σ. 714-715.)

(γ) ΚΑΝΟΝΙΣΜΟΣ ΕΞΕΤΑΣΕΩΝ ΣΤΑ ΑΛΛΗΛΟΔΙΔΑΚΤΙΚΑ ΣΧΟΛΕΙΑ
(Γ.Α.Κ., Ὑπ. Παιδ., φ. 23, 1830)

Περὶ ἐξετάσεως τῶν εἰς Ἀλληλοδιδασκτικὰ σπουδάζόντων μαθητῶν.

Αι ἐξετάσεις τῶν Ἀλληλοδιδασκομένων γίνονται καθ' ἑβδομάδα εἰς κάθε Σάββατον.

Εἰς δὲ τὸ τελευταῖον Σάββατον ἐκάστου μηνός παρευρίσκονται οἱ ἔφοροι τοῦ Ἀλληλοδιδασκτικοῦ.

Οἱ μαθηταὶ εἶναι **προειδοποιημένοι** ὅτι κατ' αὐτὴν τὴν προθεσίαν γίνονται αἱ ἐξετάσεις.

Τὸ Σάββατον πρῶι κάμουν τὰς προκαταρκτικὰς ἐνάρξεις, καθὼς καὶ τὰς ἄλλας ἡμέρας. Αἱ ἐξετάσεις γίνονται ὡς ἐξῆς.

Α. Ἐμβαίνουν οἱ μαθηταὶ εἰς τὰ τάξεις τῆς Γραφῆς. Ὁ Γενικός Πρωτόσχολος τῆς Γραφῆς ἀρχίζει τὰς ἐργασίας του καὶ οἱ Πρωτόσχολοι του ἀρχίζουν τὴν ὑπαγόρευσιν τῆς Γραφῆς... Ὅσοι μαθηταὶ εἶναι διὰ νὰ προβιασθοῦν εἰς ἄλλο σχολεῖον τοὺς δίδεται ἀποδεικτικὸν ἐνσφράγιστον καὶ ἐπιβεβαιωμένον ἀπὸ τοὺς Ἐφόρους καὶ ἀπὸ τὸν Διδάσκαλον, «ὅτι ἐτελείωσε τὰ παιδαγωγικὰ μαθήματά του εἰς τὸ Ἀλληλοδιδασκτικὸν ἐπιμελῶς καὶ σωφρόνως».

Ἄν οἱ τοιοῦτοι μαθηταὶ ἔτυχον νὰ ἐξετασθοῦν ἐμπροσθεν τῶν τοπικῶν ἀρχῶν ἐπιβεβαιώνεται τὸ ἀποδεικτικὸν τῶν καὶ ἀπὸ αὐτοῦς.

Ἄφου ἐξετασθοῦν, ὡς εἶπομεν, ὅλοι, ἀναγινώσκεται ἡ συνήθης προσευχή — ἔπειτα ψάλλεται ὁ Πολυχρονισμὸς τοῦ Κυβερνήτου. Εἰς Γενικός Πρωτόσχολος σημαίνει τὸν κώδωνα, οἱ μαθηταὶ ἀπολύουν διὰ τὰς οἰκίας των, προσφέροντες τὸ σέβας των εἰς τὰς παρευρεθείσας ἀρχὰς καὶ λοιπούς.

Τῆ 16 Ἰαν. 1830

Ἰπὸ Ν. Νικητόπου

Ἐν Αἰγίνῃ

(Ἄπ. Β. Δασκαλάκη, *Κείμενα-Πηγαί*, σ. 715-720.)

4

ΠΡΑΓΜΑ ΑΠΡΟΣΔΟΚΗΤΟΝ ΚΑΙ ΞΕΝΟΝ

Ἐκθεση τοῦ Α. Μουστοξύδη, «Προέδρου τῆς ἐπὶ τοῦ Ὀρφανοτροφείου Ἐπιτροπῆς, Διευθυντοῦ καὶ Ἐφόρου τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου καὶ Ἐφόρου τοῦ Κεντρικοῦ Σχολείου» πρὸς τὸν «Γραμματέα [= Ἰπουργό] ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς Δημοσίου Παιδείσεως»

Πρᾶγμα πάντῃ ἀπροσδόκητον καὶ τῶν ἡμετέρων ἐλπίδων ξένον ἀναγκάζομαι μὲ ἄκραν λύπην τῆς ψυχῆς μου νὰ ἀναγγείλω εἰς τὴν Κυβέρνησιν, πνεῦμα δηλαδὴ ἀταξίας καὶ ἀπειθείας, τὸ ὅποιον ἐξαίφνης ἀναφανέν ταραττεῖ τὰς ψυχὰς τῶν μαθητῶν τοῦ Κεντρικοῦ σχολείου.

Τὴν παρελθούσαν βραδυρὴν τῆς ἑορτῆς τοῦ Ἁγίου Ἰωάννου, ἐνῶ μαθηταὶ τινες ἐχώρευον μὲ μερικοὺς στρατιώτας ἐνώπιόν τινος στεφανηφόρου εἰκόνας ἀνεγερθείσης εἰς τιμὴν τῆς Αἰ[ῦτου] Ἐ[ξοχότητος τοῦ Κυβερνήτου Ἰωάννου Καποδίστρια], ἐγεννήθη ἕρις μεταξὺ αὐτῶν καὶ δύο νέων Ἀθηναίων, τοῦ μὲν ὑπαλλήλου τῆς τυπογραφίας, τοῦ δὲ διδασκάλου εἰς τὸ ἀλληλοδιδασκτικὸν σχολεῖον τῶν Ψαριανῶν. Ἀπὸ τὴν λογομαχίαν κατήντησαν εἰς χειρομαχίαν καὶ ὁ Ἀθηναῖος εἶδρει ἕνα τῶν μαθητῶν. Ἐκ τοῦ συμβάντος τούτου ἔλαβαν ἀφορμὴν τινές κακόβουλοι νὰ διεγείρωσι τοὺς νέους, οἵτινες ὤρμησαν εἰς τὴν οἰκίαν τῆς κυρίας Λανσοταφίδα, ἀδερφῆς τοῦ Ἀθηναίου, εἰς τὴν ὅποιαν αὐτὸς ἑκατοικοῦσε καὶ ἔβιασαν τὰς θύρας τῆς διὰ νὰ τὸν ζητήσουν καὶ ὤρμησαν ἔπειτα βιαίως εἰς τὸν οἶκον τῆς Δημογεροντίας τῶν Ψαριανῶν, διὰ νὰ ζητήσουν τὸν ἀλληλοδι-

δακτικόν. Ἦλθαν ἀκολούθως περί τήν 9ην ὥραν εἰς τήν οἰκίαν μου, διὰ νά ἀναφέρουν εἰς ἐμέ τά παράπονά των. Ἐπροσπάθησα νά τοὺς ἠσυχάσω· καί ἐκάλεσα τόν ἀστυνόμον διὰ νά φυλακίσῃ τοὺς δύο Ἀθηναίους, ὡς πρωταιτίους τῆς ταραχῆς. Ἐφυλακίσθησαν καί κατὰ τόν ὀργανισμόν τῆς διαδικασίας θέλουν περάσειν εἰς τόν Εἰρηνοδίκην. Τήν ἀκόλουθον ἡμέραν εἰς τήν μίαν ὥραν μετά τό μεσημέριον, πέντε ἤ ἕξι μαθηταί, ὡς ἀρχηγοί τῶν ἄλλων, ἐσήμαναν τόν κώδωνα τῆς Ἐκκλησίας, ἐούναξαν τοὺς μαθητάς καί ἐσυμφώνησαν ἀναμεταξύ των, νά μή παρευρεθῶσι πλέον εἰς τὰ μαθήματα, ἐάν πρῶτον δέν ἤθελε τοὺς δοθῆν ἱκανοποιήσεις, καί εἶπαν εἰς τοὺς διδασκάλους νά μήν ἔλθωσιν εἰς τό σχολεῖον, διότι ἤθελαν τό εὐρεῖν εὐκαιρον. Ἐγὼ ἔτρεξα ἐν τῷ ἅμα καί ἐνόμισα τοῦ χρέους μου νά παρακινήσω τοὺς διδασκάλους νά παραδώσουν, καί ἂν εὕρισκαν ἀκροατάς μόνα τά τεῖχη. Ὁμίλησα τοὺς νέους προτρέπων αὐτούς νά δώσουν παράδειγμα μετριότητος καί πειθαρχίας, νά συμμορφωθῶσιν ὡς καλοὶ πολῖται μέ τοὺς νόμους καί ν' ἀφήσουν ἐλεύθερον τόν δρόμον τῆς δικαιοσύνης καί τέλος πάντων τοὺς ἐπαράστησα, ὅτι μέ τό νά μήν ἐξακολουθοῦν τά μαθήματά των ἐβλαπταν αὐτοὶ ἑαυτούς.[...]

Τήν νύκτα οἱ ἀρχηγοὶ ἔκαμαν νέας συνελεύσεις καί ἐούναξαν πολλὰς ὑπογραφὰς ἀναμεταξύ των εἰς ἕν ἐγγραφον ὅπου ὀρκίζονται εἰς τό δνομα τῆς πατρίδος καί τῆς παιδείας νά εἶναι ἀτιμοὶ ὅσοι ὑπάγουν εἰς τό σχολεῖον, πρὶν γενῆ ἡ εἰρημένη ἱκανοποιήσεις καί πρὶν ἀποβληθῶσιν οἱ διδάσκαλοι τῶν μαθηματικῶν καί τῆς γαλλικῆς γλώσσης.

Ἐν Αἰγίνῃ, τήν 10 Ἰανουαρίου 1831

(Α. Κ. Δημαρᾶ, Ἡ Μεταρρύθμιση, Α', 31-32)

5

ΔΙΑΜΑΡΤΥΡΗΣΙΣ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ

«Αἶγινα, 1 Φεβρουαρίου 1831: Προλαβόντως [= προηγουμένως] καί σήμερον ἀνεχώρησαν πολλοὶ μαθηταὶ ἀπεδῶ, καί ἄλλοι πολλοὶ ἐτοιμάζονται ν' ἀναχωρήσουν. [...] Πρὶν ἀναχωρήσωσιν οἱ μαθηταὶ συνελθόντες ἔκαμαν τήν ἀκόλουθον διαμαρτύρησιν, μέ ἀπόφασιν νά τήν ἐκδώσουν, ὅταν λυθοῦν τά δεσμά καί τῆς τυπογραφίας καί τῆς πατρίδος των»

Πρό μηνῶν ὀλίγων ἐκήρυξεν ἐπισημῶς ἡ Ἑλληνικὴ διοίκησις, ὅτι ἐουστήθη Σχολεῖον εἰς τήν Αἶγινα, ὅπου διδάσκειται ὄχι μόνον ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα καί ἡ ἑλληνικὴ φιλολογία, καθ' ὅλην τῆς τήν ἔκτασιν, ἀμμή καί ἄλλαι ξέναι γλώσσαι καί ἐπιστῆμαι τῆς σοφῆς Εὐρώπης. **Δίδοντες τελείαν πίστιν εἰς ταύτην** τήν προκήρυξιν, ἤλθομεν εἰς τήν Αἶγιναν μέ ὄλην μας τήν ἔνδειαν, οἱ πλειότεροι ὀρφανοὶ ἀπὸ πατέρας πεσόντας εἰς τόν ἔσχατον ἀγῶνα κατὰ τῆς Τυραννίας καί κατὰ τῆς ἀπαιδεύσεως, καί πολλοὶ ἀφίνοντες εἰς τό ὁσπήτιον πατέρας γέροντας πληρωμένους εἰς τήν αὐτὴν περίστασιν. Ἦλθαμεν· ἀλλά τί ἴδαμεν; **Τάφον κεκονιαμένον, Σχολεῖον δηλαδὴ ἔξωθεν μέν λαμπρόν, ἔσωθεν δὲ ἄδειον ἀπὸ διδασκάλους ἱκανούς καί ἀπὸ μαθήματα ἀνάλογα εἰς τήν ἡλικίαν κ' εἰς τὰ ἀνάγκας μας, καί πάντῃ ἀσύμφωνα μέ τὰς προσδοκίας μας καί μέ τὰς ἐπισημοὺς ὑποσχέσεις τῆς Διοικήσεως.** Πολλοὺς μῆνας ἐσιωπήσαμεν, ἐλπίζοντες βελτίωσιν τῶν πραγμάτων· ἀλλὰ βλέποντες ὅτι αὕτη ὄχι μόνον δέν γίνεται· ἀλλ' ὅτι ἐξεναντίας κ' εἰς τοὺς ὀλίγους διδασκάλους προγράφεται δεσποτικῶς καί τά εἶδη τῶν μαθημάτων καί ὁ τρόπος τῆς παραδόσεώς των, ἐπαρστήσαμεν ἅπαξ μέ σέβας εἰς τοὺς ἐφόρους τοῦ σχολείου, ὅτι δέν δυνάμεθα πλέον νά μείνωμεν εἰς αὐτό, ἂν δέν ἐκπληρωθῆ κατὰ γράμμα τῆς Διοικήσεως ἡ ὑπόσχεσις.

Ταύτην τήν παράστασιν, γενομένην, ὡς εἶπαμεν, μέ σεβας ἀόπλων καί μόνον πρὸς τοὺς ἐφόρους, ἐξηγήσασα ἡ Διοίκησις ὡς στασιώδη ἀπειθειαν, ἐδιώρισεν ἀρματωμένους στρατιώτας νά παρατηροῦν ὅλα μας τά βήματα καί νά μᾶς ἀκολουθοῦν παντοῦ. Ἄλλ' ἡμεῖς, συναισθανόμενοι τήν ἀβωότητά μας καί τό δίκαιον τοῦ ζητήματός μας, εἰς διάστημα κἀνποσων ἡμερῶν τοὺς ἐδειξάμεν ἀφόβως καί τό στήθος καί τό μέτωπόν μας· διότι καί ὁ καθαρὸς οὐρανὸς ἀστραπάς δέν φοβεῖται· εἰς τοῦτο τό ἀναμεταξύ ἐμεταχειρίσθησαν καί δῶρα καί ὑποσχέσεις ἀξιωματῶν καί ἄλλους χαμερπεῖς τρόπους, τοὺς ὁποίους εἶναι ἀσχρόν καί λέγειν, εἰς τό νά μᾶς διχογνωμίσουν κι' εἰς τό νά καταπεισούν κἀν μερικούς ἐξ ἡμῶν νά μεταμεληθῶμεν, δηλαδή νά μὴ ζητῶμεν πλέον τό δίκαιόν μας, ὁμολογοῦντες μάλιστα ἐγγράφως αὐτοὶ ἑαυτοὺς ἐνόχους ἐγκλήματος, τό ὁποῖον ποτέ μὴτ' ἐφαντάσθημεν. Τέλος πάντων...

(Ἀπὸ τό βιβλίον τοῦ Ἄλ. Κ. Δημαρᾶ, Ἡ Μεταρρύθμισις πού δέν ἔγινε, τ. Α', σελ. 42-43)

6

Γρηγόρη Πετρῶνδα

«**Capodistrias et Eynard, leur oeuvre éducative pour la régénération de la Grèce**»

(*διδακτορική διατριβή*, Γενεύη 1930)

«Ἐπαναλάβαινε (ὁ Καποδιστριας) συχνά στά γράμματά του πὼς τό ἔθνος τότε μόνο θά πρόκοβε ὅταν θ' ἀποκτοῦσε μιά καλή πρωτοβάθμια ἐκπαίδευση. Δέν ἔδινε καμιά σημασία ἐάν μιά τάξη μικρή καί προνομιοῦχα θ' ἀποκτοῦσε ἀνώτερη ἐκπαίδευση. Τήν ἄλλη ὅμως τή γύρευε γιά ὀλόκληρο τό ἔθνος, ὅπως ἀναποκρινόταν στίς μεγάλες ἀνάγκες τοῦ τόπου.

«Παράλληλα μέ τήν πρωτοβάθμια αὐτή ἐκπαίδευση καί ἐξ αἰτίας τῶν ἀπελπιστικῶν οἰκονομικῶν συνθηκῶν, δημοιούργησε ἐπαγγελματική ἐκπαίδευση γιά νά μπορέσει ὁ λαός νά χειραφετηθεῖ.

»Μέ λίγες λέξεις, τό ἐκπαιδευτικό σύστημα πού μ' αὐτό σκόπευε νά μορφώσει τόν ἑλληνικό λαό, στηριζόταν:

»1. Σέ καλή στοιχειώδη παιδεία.

»2. Σέ ἐπαγγελματική παιδεία.

»Εἶναι φανερό πὼς ἡ τέτοια ἐκπαίδευση στεκόταν ἡ μόνη πού ἀναποκρινόταν στίς ἀνάγκες ἐκείνης τῆς ὥρας. Ἐπρεπε στό λαό, πού ἦταν ὀλότελα ἀναλφάβητος, νά δοθεῖ πρῶταρχικᾶ ἡ στοιχειώδης παιδεία κι ἕνα ἐπάγγελμα πού θά τόν βοηθοῦσε νά ἐπιβιώσει [...].

»**Κι ὅμως τό ἐκπαιδευτικό αὐτό σύστημα τοῦ Καποδιστρια συχνά παρεξηγήθηκε καί γίνηκε στόχος σκληρῆς κριτικῆς.** Τό πῆραν γιά πρόσχημα νά τόν κατηγορήσουν σάν ἐχθρό τῆς ἀνώτερης παιδείας καί τῆς ἴδρυσης πανεπιστημίου. Ἡ κατηγορία αὐτή εἶναι τάχα σωστή; Δέν τό νομίζουμε. Ὑποστηρίζουμε, ἀντίθετα, πὼς τό ἐκπαιδευτικό σύστημά του ἀναποκρινόταν τότε στίς περιστάσεις. Βέβαια ἡ ἀνώτερη παιδεία εἶναι ἀπαραίτητη σ' ἕναν πού τό πνευματικό του ἐπίπεδο προσφέρεται σ' αὐτό. Στίς συνθήκες ὅμως πού βρισκόταν τότε ὁ ἑλληνικός λαός δέ θά ἦταν μονάχα ἄχρηστη, παρά καί γελοία. Πρῖν ἀπό τήν προαγωγή τῆς ἐπιστήμης, ἔπρεπε ν' ἀναπτυχθοῦν οἱ οἰκονομικῆς συνθήκες. Ποιά ἡ πρόοδος ἐάν ἱδρυόταν πανεπιστήμιο ὅταν ἡ μεγάλη μάζα τοῦ λαοῦ παρέμενε ἀναλφάβητη; Τό μόνο ἀποτέλεσμα θά ἦταν νά δημιουργηθεῖ πνευματικὴ ἀριστοκρατία, πού δέ θά εἶχε τήν παραμικρὴ ἐπαφή μέ τή μεγάλη πλειοψηφία τοῦ λαοῦ. Ἐξ ἄλλου, ἐκείνη τήν ἐποχή, ἡ ἴδρυση πανεπιστημίου στεκόταν ἀδύνατη, ὄχι

μονάχα γιατί τά οικονομικά μέσα πού διέθετε ό τόπος ήταν λιγοστά, μά καί γιά τήν παντελή έλλειψη διδακτικού προσωπικού. Θά ήταν σά νά βάζανε τ' αέτρι μπροστά από τά βόδια. 'Υπήρχαν άλλες πιό επιτακτικές ανάγκες: έπρεπε νά συναχτεί τό πλήθος τών όρφανών πού ως τότε βρίσκονταν σκορπισμένα παντού, γιά νά τούς δοθεί ή εύκαιρία νά γίνουν ικανά νά κερδίζουν τή ζωή τους. Κι ό Καποδίστριας τό πέτυχε αυτό άφιερώνοντας όλη του τή δραστηριότητα⁸⁰. Δυστυχώς έπειτα από τό θάνατό του δέν άκολούθησαν ούτε αύτή τήν προσπάθεια του ούτε τό εκπαιδευτικό του σύστημα, τό μόνο πού άνταποκρινόταν στό πνευματικό επίπεδο του λαού. **‘Η δημόσια εκπαίδευση, αλλάζοντας τήν κατεύθυνση πού χάραξε ό Καποδίστριας, πήρε άσχημο δρόμο γιά μεγάλη ζημία του έθνους.** Οί Γερμανοί, πού έπειτα από λίγο όργάνωσαν τήν παιδεία μας σύμφωνα μέ τό εκπαιδευτικό σύστημα του τόπου τους, γίνηκαν αίτία νά προκληθί μεγάλο κακό στό έλληνικό έθνος. **Μέ τήν εισαγωγή τής κλασικής εκπαίδευσης σέ μία έξαιρετικά φτωχή χώρα, δημιούργησαν τάξη διανοουμένων πού ήξερε νά ρητορεύει άντι νά δρά»**

Β. ‘Η περίοδος τής ‘Αντιβασιλείας

Τό εκπαιδευτικό σύστημα πού σημάδεψε τήν πνευματική ζωή τής χώρας σχεδόν ως τίς μέρες μας όργανώθηκε από τήν ‘Αντιβασιλεία: περίπου μεταφυτεύτηκε από τή Γερμανία, όπου είχε άναπτυχθεί, γιά νά ύπηρετήσει τίς ανάγκες ή τούς σκοπούς μιās όρισμένης κοινωνίας, στό νεοσύστατο έλληνικό κράτος, πού είχε άλλη ιστορία, άλλες ανάγκες καί χρειαζόταν νά έξυπηρετήσει άλλους στόχους.

Τό εκπαιδευτικό σύστημα¹, πού διαμορφώθηκε τότε, είχε τήν ακόλουθη δομή:

- α) Έπτατάξιο δημοτικό ή του λαού σχολείο,
- β) Τριτάξιο Έλληνικό² σχολείο, τό όποίο χρονικά ταυτιζόταν μέ τίς τρείς άνωτερες τάξεις του δημοτικού, έφόσον εισάγονταν σ' αύτό μέ έξετάσεις οί ενδιαφερόμενοι, άφου πρώτα τέλειωναν καί τήν τέταρτη τάξη του δημοτικού.
- γ) Τετρατάξιο Γυμνάσιο καί
- δ) Πανεπιστήμιο³.

‘Η έφαρμογή όμως τών εκπαιδευτικών διαταγμάτων συναντούσε δυσχέρειες καί άναστολές. Οί κυριότερες ήταν:

- α) Έλληνής κρατική συμπαράσταση. Τά δημοτικά σχολεία έπρεπε σύμφωνα μέ τόν ιδρυτικό νόμο του 1834⁴ νά συντηροϋνται από τούς δήμους, οί όποιοι όμως δέν είχαν άνάλογες οικονομικές δυνατότητες.
- β) Έλλειψη καταρτισμένου καί έμπειρου διδακτικού προσωπικού καί παράλληλη άπρνοησία γιά τή δημιουργία ικανών εκπαιδευτικών⁵.

γ) Ἡ μονοδιάστατη δομή τοῦ προγράμματος τῶν μαθημάτων, ὅπου πλεόναζε ἡ ἀρχαιομάθεια (*ἀρχαία ἑλληνικά ἀπό τό δημοτικό, 12 ὥρες στό Ἑλληνικό καί 8 στό Γυμνάσιο*⁶) σέ βαθμό τέτοιο, ὥστε νά προκαλέσει τήν παρέμβαση τοῦ Ὑπουργείου γιά ἀνάσχεση τοῦ ἀρχαιολατρικοῦ ζήλου· ἐνῶ παράλληλα ἀγνοήθηκε σχεδόν ἡ νέα ἑλληνική (*ἢ μητρική*) γλώσσα⁷ καί παραμελήθηκε ἡ ἐπαγγελματική ἐκπαίδευση, γιά τήν ὁποία διατέθηκαν ἀρχικά μόνο οἱ Κυριακές καί ἄλλες γιορτές⁸.

Παράλληλα λειτούργησε καί ἡ ἰδιωτική πρωτοβουλία⁹ σέ διάφορους τομεῖς ἐκπαιδευτικῆς δραστηριότητας, ἐνῶ συνεχιζόταν ἡ πνευματική προσπάθεια τοῦ ἀλύτρωτου καί παροικιακοῦ Ἑλληνισμοῦ¹⁰.

Τέλος, ὕστερα ἀπό μακροχρόνια ἀναμονή, ἄρχισε νά πραγματοποιεῖται τό αἶτημα γιά πανεπιστημιακή παιδεία μέ τήν ἴδρυση τοῦ πρώτου ἑλληνικοῦ πανεπιστημίου σέ ἐλεύθερο ἑλληνικό ἔδαφος¹¹.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ, ΠΑΡΑΘΕΜΑΤΑ, ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

1

Τά βασικά ἰδρυτικά διατάγματα εἶναι:

α) τῆς 6 Φεβρουαρίου 1834 (*γιά τό δημοτικό σχολεῖο*)

β) τῆς 31 Δεκεμβρίου 1836 (*γιά τή μέση ἐκπαίδευση*)

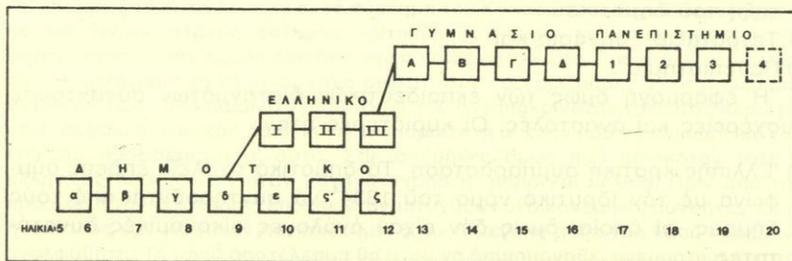
γ) τῆς 14 Ἀπριλίου 1837 (*γιά τό Πανεπιστήμιο*).

2

Ἑλληνικό καί Γυμνάσιο ὡς τμήματα μέσης ἐκπαίδευσης ἀντιστοιχοῦν πρὸς τά γερμανικά: Lateinische Schule καί Gymnasium· τό Ἑλληνικό εἶχε πολύωρη διδασκαλία ἀρχαίων ἑλληνικῶν, ὅπως τό Lateinische Schule στή Γερμανία εἶχε βασικό τότε μάθημα τά λατινικά.

3

Ἡ ΓΕΝΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΟΠΩΣ ΔΙΑΜΟΡΦΩΘΗΚΕ ΜΕ ΒΑΣΗ ΤΗ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ ΤΟΥ 1833-1837

Διάγραμμα σχεδιασμένο ἀπό τόν Ἀ.Κ. Δημαρά

(Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τ. ΙΓ', σελ. 491)

(α) Διάταγμα γιά τήν ὀργάνωση τῶν δημοτικῶν σχολείων:

[...] "Άρθρ. 1. Εἰς ἕκαστον δημοτικόν, ἢ τοῦ λαοῦ σχολεῖον θέλουσιν διδάσκεισθαι τὰ ἑξῆς:

Κατήχησις, Στοιχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς, Ἀνάγνωσις, Γραφή, Ἀριθμητική, ἡ γνῶσις τῶν κατὰ τρούς νόμους παραδεγεμένων σταθμῶν καί μέτρων, ἡ Γραμμική Ἰχνογραφία καί ἡ Φωνητικὴ Μουσική, εἰ δυνατόν δέ, καί στοιχεῖα τῆς Γεωγραφίας, τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, καί ἐκ φυσικῶν ἐπιστημῶν τὰ ἀναγκαϊότερα.

"Άρθρ. 2. Ἐκτός τούτου, θέλουσιν γίνεσθαι ὑπό τὴν ἐποπτείαν τοῦ διδασκάλου δὶς τῆς ἐβδομάδος σωματικαὶ γυμνασίαι (σωμασκίαι), καί θέλει διδάσκεισθαι πρακτικῶς ἡ ἀγρονομία, ἡ Κηπουρικὴ καί κυρίως ἡ Δενδροκομία, ἡ Βομβυκοτροφία καί ἡ Μελισσοτροφία.

Εἰς Κορασίωσιν Σχολεῖα θέλει γίνεσθαι γύμνασις εἰς γυναικεῖα ἐργόχειρα.

"Άρθρ. 3. Περί διδασχῆς τῆς Κατηχήσεως εἰς τούσ παιδάς θέλει ἀποφασίζειν πάντοτε ὁ πατήρ, ἢ ἡ μήτηρ εἰς ἔλλειψιν τοῦ πατρός, ἢ ὁ ἐπίτροπος εἰς ἔλλειψιν ἀμφοτέρων.

"Άρθρ. 4. Εἰς ἕκαστον δῆμον θέλει συσταθῆ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀνά ἕν σχολεῖον δημοτικόν, διατηρούμενον κατὰ τὰ ὀριζόμενα εἰς τὸν περὶ δῆμων νόμον.

"Άρθρ. 5. Πρὸς τό παρόν θέλουσιν ἐνώνεσθαι πολλοὶ γεινιάζοντες δῆμοι πρὸς ἀνέγερσιν καί διατήρησιν ἑνός δημοτικοῦ σχολεῖου [...]

"Άρθρ. 6. Ὅλοι οἱ εἰς δῆμον, ἔχοντα σχολεῖον δημοτικόν, ἀνήκοντες παῖδες ἀπὸ τοῦ 5 συμπληρωμένου μέχρι τοῦ 12 συμπληρωμένου ἔτους τῆς ἡλικίας τῶν, χρεωστοῦν νά φοιτῶσιν εἰς τό σχολεῖον.

Εἰς γονεῖς μὴ ὑποχρεοῦντας τὰ τοιαύτης ἡλικίας τέκνα τῶν νά φοιτῶσιν εἰς τό σχολεῖον, ἐπιβάλλεται δι' ἑκάστην ὥραν ἀπουσίας τοῦ παιδός ἀπὸ τό σχολεῖον πρόστιμον ὄχι ὀλιγώτερον τῶν δέκα λεπτῶν, μὴ ὑπερβαῖνον δέ τὰς πενήκοντα δραχμάς...

"Άρθρ. 19. Ἐκαστος διδάσκαλος εἶναι ὑπεύθυνος περὶ τῆς κοσμιότητος καί εὐταξίας τῆς σχολῆς του καί χρεωστεῖ νά ἐπαγρυπνῆ εἰς τὴν ἐπιμέλειαν καί χρηστοθήθειαν τῶν μαθητῶν του.

Ἐπ' αὐτῷ τούτῳ ἔχει ἐντός τῆς σχολῆς ἀπεριόριστον τὴν ἐπ' αὐτῶν ἐπιτηρησιν, καί δικαίωμα νά ἀνταμείβῃ καί νά τιμωρῆ ἀναλόγως.

"Άρθρ. 20. Ἐκτός τούτου χρεωστεῖ ὁ διδάσκαλος νά ἐπαγρυπνῆ εἰς τὴν διαγωγὴν τῶν μαθητῶν του καί ἐντός καί ἐκτός τῆς σχολῆς, καί ἀνίσως ἡ διαγωγή τινός εἶναι κακὴ νά ἀναφέρῃ περὶ τούτου εἰς τούσ γονεῖς καί ἐπιτρόπους καί νά ἐπικαλεῖται τὴν σύμπραξιν αὐτῶν, πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ μαθητοῦ ἀπὸ ἀνοικείουσ διασκεδάσεις.

Ἐπὶ μαθητῶν μὴ ἐντοπίων ἀνίσως οἱ γονεῖς ἢ οἱ ἐπίτροποι αὐτῶν δέν ἐπεφόρτισάν τινα ἰδίως μὲ τὴν ἐπ' αὐτῶν ἐπιστοασίαν, θέλει ἐπαγρυπνεῖ αὐστηρῶς ὁ διδάσκαλος ἐμποδίζων νά κατοικοῦν ἢ νά τρώωσιν εἰς οἰκίας, τὰς ὁποίας αὐτός δέν ἐγκρίνει.

"Άρθρ. 23. Οἱ μισθοὶ τῶν δημοδιδασκάλων θέλουσιν προσδιορισθῆ, καθ' ὅσον τὰ εἰσοδήματα τῶν δῆμων ἐπιτρέπουσι τοῦτο, ἀξίως τῶν γνώσεων καί τῆς ἐμβριθείας τοῦ ἐπιτηδεύματος αὐτῶν [...]

"Άρθρ. 24. Ἐκτός τοῦ σταθεροῦ μηνιαίου θέλει παραχωρεῖσθαι εἰς ἕκαστον δημοδιδάσκαλον ἀνέξοδος κατοικία, καί δύο στρέμματα τοῦλάχιστον κήπου ἢ καλλιεργησίμου γῆς πρὸς ἐπικαρπίαν του· δι' ἕκαστον δέ παιδα θέλουσιν τῷ δίδεσθαι μηνιαίως ἀπὸ τό δημοτικόν ταμεῖον 10-50 λεπτά.

Οί γονεῖς τῶν παιδῶν θέλουν ἀποδίδει εἰς τό δημοτικόν ταμεῖον τά διδασκὰρ ταῦτα [...]

Ἄρθρ. 25. Ὁ κήπος, ἡ ἡ καλλιεργήσιμος γῆ, θέλει χρησιμεύσει ἐνταύτῳ καί πρὸς τόν εἰς τό 2 ἄρθρ. προσδιοριζόμενον σκοπόν.

Ἄρθρ. 26. Τό ποσόν τῆς μηνιαίας συνεισφορᾶς τῶν γονέων θέλει προσδιορίζεσθαι κατ' ἔτος ἀπό τό δημοτικόν συμβούλιον, κατὰ τὰς τοπικάς περιστάσεις ἀπό 10-50 λεπτά.

Μόνον ὅλως δόλου ἐνδεεῖς οἰκογένειαι θέλουν εἶσθαι ἐλεύθεραι τῆς συνεισφορᾶς ταύτης¹. [...]

Ἄρθρ. 31. Ἡ Κυβέρνησις θέλει φροντίσει ν' ἀνταμείβωνται αἱ πισταὶ καί πολυχρόνιοι ἐκδουλεύσεις τῶν διδασκάλων, καί θέλει λάβει τὰ ἀναγκαῖα μέτρα, ὥστε νά ἐξοικονομῶνται οἱ γέροντες ἢ οἱ ἀσθενεῖς διδάσκαλοι, καί νά μὴ ταλαιπωρῶνται ἀπό τὴν ἐνδειαν αἱ χῆραι καί τὰ ὄρφανὰ τῶν διδασκάλων.

Ἄρθρ. 32. Πρὸ πάντων θέλουν διοργανισθῆ ταμεῖα ἀποθεματικά ὑπὲρ τῶν διδασκάλων. [...]

Ἄρθρ. 59. Ἡ Κυβέρνησις ἐπιφυλάττει εἰς ἑαυτὴν τό δικαίωμα τῆς ἀπό τοῦ γενικοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ταμείου συστάσεως καί διατηρήσεως καί ἄλλων σχολείων δημοτικῶν εἰς ὅσους δήμους κρίνει ἀναγκαῖον, ἢ εἰς τοιούτους, ὅσοι διὰ πτωχείαν δέν δύνανται νά συστήσωσι καί διατηρήσωσιν ἰδιαίτερον δημοτικόν σχολεῖον.

[...] Ἡ Κυβέρνησις δύναται νά διδῆ ἀπό τό ρηθὲν ταμεῖον καί βοηθείας εἰς ὅποιονδῆποτε δῆμον.

Ἄρθρ. 60. Καί ἰδιῶται ἔχουν δικαίωμα νά συνιστῶσιν, εἴτε μόνοι εἴτε καί μετ' ἄλλων, δι' ἰδίων ἐξόδων σχολεῖον, ἢ παιδοτροφεῖον, ἢ ἄλλο τι διδασκῆριον. Πρὸς τοῦτο ὅμως θέλουν ζητεῖ τὴν ἄδειαν τῆς ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν κτλ. Γραμματείας τῆς Ἐπικρατείας.

Ἡ ἄδεια αὕτη θέλει δίδεσθαι πάντοτε, ὁσάκις, κατὰ τὴν γνωμοδότησιν τοῦ Νομάρχου, δέν ὑπάρχει τὸ κωλύον ὡς πρὸς τὴν ἰκανότητα καί τὴν ἠθικότητα τοῦ συνιστῶντος ἢ τῶν συνιστῶντων τό κατάστημα, καί ὁσάκις δι' ἀποδεικτικῶν καταφαίνεται ὅτι ὑπάρχουν τὰ πρὸς σύστασιν καί διατήρησιν αὐτοῦ μέσα.

Ἄρθρ. 63. Τὰ ἰδιαίτερα σχολεῖα ἢ παιδοτροφεῖα, καί οἱ ἰδιαίτεροι διδάσκαλοι ὑπόκεινται εἰς τὴν αὐτὴν ὑπερτάτην ἐποπτεῖαν τῆς Κυβερνήσεως καί τῶν διαφόρων ἐπιθεωρητικῶν ἐπιτροπῶν τῶν σχολείων, ὡς καί τὰ λοιπὰ δημοτικά σχολεῖα, [...] καί χρεωστοῦν νά ὑπόκεινται εἰς τὰς γενικάς περὶ σχολείων διατάξεις καί ὁδηγίας.

Ἄρθρ. 65. Διὰ νά κατορθωθῆ ἡ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀνέγερσις δημοτικῶν σχολείων εἰς ἕκαστον δῆμον, θέλει συσταθῆ εἰς τὴν πρωτεύουσαν τῆς Κυβερνήσεως ἐν διδασκαλεῖον ἢ διδασκαλοδιδασκῆριον (Schullehrerseminarium).

Τό διδασκαλεῖον τοῦτο σύγκειται ἀπὸ ἕνα Διευθυντὴν καί δύο Καθηγητὰς (professeurs) τοῦλάχιστον, ἐξ ὧν ὁ εἰς ἐξ ἅπαντος πρέπει νά εἶναι ἱερωμένος.

Οἱ διδάσκαλοι διορίζονται κατὰ πρότασιν τῆς ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν κτλ. Γραμματείας παρὰ τοῦ Βασιλέως, καί παρὰ τοῦ Βασιλέως μόνον δύνανται νά λάβουν τὴν ἄφεσίν των.

Ἄρθρ. 67. Πλησίον τοῦ Διδασκαλείου θέλει συσταθῆ καί σχολεῖον Πρότυπον, εἰς τό ὅποιον οἱ ἐν τῷ Διδασκαλείῳ θέλουν γυμνάζεσθαι πρακτικῶς τό σχολαρχεῖν.

Τό δημοτικόν τῆς πρωτεύουσας σχολεῖον δύναται νά χρησιμεύσῃ ὡς πρότυπον. [...]

“Άρθρ. 68. “Αν είναι δυνατόν νά συντεθῆ τό Διδασκαλεῖον μέ ἕν σχολεῖον κορασίων, τότε τό σχολεῖον τοῦτο θέλει χρησιμεύει ἐπίσης ὡς πρότυπον, πρός γύμνασιν τῶν διδασκαλισσῶν...

Ἐν Ναυπλίᾳ, τήν 6/18 Φεβρουαρίου 1834

(Ἰ. Α. Δημαρᾶ, Ἡ Μεταρρύθμιση... Α', 45-49)

(β) Βλέπε καί Χρ. Λέφα, Ἱστορία τῆς Ἐκπαιδεύσεως, ΟΕΣΒ 1942, σελ. 21, 26-27.

ΣΥΣΤΑΣΙΣ ΚΑΙ ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ ΤΗΣ ΔΗΜ. ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΕΩΣ

Κατά τό ἄρθρ. 4 τοῦ νόμου τοῦ 1834 «εἰς ἕκαστον δήμον θέλει συσταθῆ ὀλίγον κατ' ὀλίγον ἀνά ἕν σχολεῖον δημοτικόν, διατηρούμενον κατά τά ὀριζόμενα εἰς τόν περί δήμων νόμον».

Διά τοῦ νόμου τούτου ἡ ἴδρυσις καί συντήρησις τῶν δημοτικῶν σχολείων ἀνετίθετο εἰς τούς δήμους. Ἄλλ' ἀφ' ἑνός μέν ἔνεκα τῆς οικονομικῆς ἀνεπαρκείας τῶν δήμων, ἀφ' ἑτέρου δέ λόγῳ τῆς ἐλλείψεως διδασκάλων, ἐλάχιστα σχολεῖα καταρθώθη νά ἱδρυθοῦν. Τόν χειμῶνα τοῦ 1834, ὅτε μετεφέρθη εἰς Ἀθήνας ἡ πρωτεύουσα τοῦ Κράτους, οὐδέν σχολεῖον εὐρέθη ἐν αὐτῇ λειτουργοῦν, εἰς δέ τήν λοιπήν Ἑλλάδα μόλις 20-30 ὑπήρχον. Τήν 21 Ἰουλίου 1834 ὁ Ἄρμansonπερῶ ἀπήγγηγε πρός τόν τότε Ὑπουργόν τῆς Παιδείας Κ. Σχινᾶν αὐστηρότατον διάταγμα, διότι δέν ἐφρόντισε μέχρι τοῦ χρόνου ἐκείνου περί τοῦ ὀργανισμοῦ τῆς ἐκπαιδεύσεως, διέταττε δέ αὐτόν νά πράξῃ τοῦτο ἀνυπερθέτως. Παρά ταῦτα ὅμως καί παρ' ὅτι ὁ Σχινᾶς ἀπελύθη ἀμέσως κατόπιν, διότι δέν ἐφρόντιζεν ὑπέρ τῆς ἐκπαιδεύσεως, μέχρι τοῦ 1837 οὐδόλως ἐβελτιώθη αὐτή. Τήν 20 Ἰανουαρίου 1837 ὁ τότε Ὑπουργός τῆς Παιδείας Ἀναστάσιος Πολυζωίδης ἐγραφε, ὅτι οὐδέν ἐδαπανήθη εἰς ἱδρυσιν σχολείων ἐκ τῶν πολλῶν χρημάτων, ἅτινα ἐδαπανήθησαν εἰς ἄλλους σκοπούς. Ἐν τούτοις ἡ Κυβέρνησις, κατ' ἐπιφάνειαν τοῦλάχιστον, ἐδεικνυεν ἐνδιαφέρον ὑπέρ τῆς ἐκπαιδεύσεως. Δι' ἐπανειλημμένων ἐγκυκλίων τό Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας συνίστα εἰς τούς δήμους τήν ἴδρυσιν σχολείων.

Ἄλλ' αἱ συστάσεις ἔμενον συστάσεις. Σχολεῖα δέν ἱδρύνοντο, διότι οἱ δήμοι δέν διέθετον χρήματα, τό δέ Κράτος παρά τήν ὑποχρέωσιν, ἣν εἶχεν ἀναλάβει διά τοῦ ἄρθρ. 59 τοῦ νόμου τοῦ 1834 οὐδέν ἐδαπάνη ὑπέρ τῶν δημοτικῶν σχολείων.

Ἡ κατάστασις αὕτη διήρκεσε μέχρι τοῦ 1844, ὅτε τό Κράτος ἠναγκάσθη νά θέσῃ εἰς τό διάταγμα (ἄρθρ. 11) διάταξιν, καθ' ἣν «εἰς τήν δημοτικήν ἐκπαίδευσιν συντρέχει καί τό Κράτος κατά τό μέτρον τῆς ἀνάγκης τῶν δήμων». Ἐπί τῆς βάσει τῆς διατάξεως ταύτης τό Κράτος ἐχορήγει κατ' ἔτος εἰς τούς ἀπόρους ἐκ τῶν δήμων συνδρομήν τινα, τοιοῦτοτρόπως δέ ἤρχισαν νά ἱδρύνονται βαθμηδόν περισσότερα σχολεῖα. Ἄλλά καί κατόπιν οἱ δήμοι ἐξηκολούθουν νά μή εἶναι πρόθυμοι εἰς τήν σύστασιν σχολείων (ἐφόσον δέν ἐπέτρεπαν τά οικονομικά τους).

Ἡ κατάστασις αὕτη, ἡ ὁποία συνετέλεσεν οὐχί ὀλίγον εἰς τήν χαλάρωσιν τῆς δημοτικῆς μας ἐκπαιδεύσεως, ἐξηκολούθησε μέχρι τοῦ 1920, ὅτε πλέον ὑπό τήν πίεσιν τῶν πραγμάτων ἠναγκάσθη τό Κράτος διά τοῦ νόμου 2125 ν' ἀναλάβῃ αὐτό ἐξ ὀλοκλήρου τάς δαπάνας τῆς στοιχειώδους ἐκπαιδεύσεως καθ' ὅλον τό Κράτος «καταργουμένης πάσης διά τάς δαπάνας ταύτας ὑποχρέωσος τῶν δήμων καί κοινοτήτων». Εἰς ἀντάλλαγμα καί πρός κάλυψιν τῶν δαπανῶν τούτων περιήλθον εἰς τό δημόσιον ταμεῖον οἱ μέχρι τότε ὑπό τῶν δήμων εἰσπραττόμενοι φόροι ἐπί τῶν ὠνίων καί τῶν ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ εἰσαγομένων ἐμπορευμάτων.

Ἄλλ' ὁ νόμος 2125 ἀποτελεῖ σημαντικόν σταθμόν εἰς τήν πρόοδον τῆς παρ' ἡμῖν

στοιχειώδους εκπαίδευσως, διότι εξησφάλισε τό οικονομικόν μέρος αυτής και απέδωκεν εις τό προσωπικόν των δημοτικῶν σχολείων τήν ψυχικήν ήρεμίαν, ήτις μέχρι τότε διεσπάτο λόγω των οικονομικῶν συνθηκῶν, ύφ' ἧς διετέλει.

5

(α) Διάταγμα γιά τή δυνατότητα διορισμοῦ 15/χρονων κοριτσιῶν σέ θέση δασκάλας

Διάταγμα «περί τῆς ἀπαιτουμένης ἡλικίας εις τό θήλυ γένος διά τό διδασκαλικόν ἐπάγγελμα» τῆς 10/22 Ἰουλίου 1835

Ἡ πρότασις τῆς Γραμματείας των Ἐκκλησιαστικῶν [...] τοῦ νά διορισθῆ ὁ ἐλάχιστος ὄρος τῆς ἀπαιτουμένης ἡλικίας διά τό ἐπάγγελμα των διδασκαλισσῶν εις 15 ἔτη, ἐγκρίνεται διά τόῦ παρόντος.

(β) Ἀπόσπασμα Ἐγκύκλιος γραφῆς πρὸς τοὺς γυμνασιάρχους τῆς χώρας (τῆς 16 Δεκεμβρίου 1848).

«Μετά μεγίστης δυσαρρεσκείας πληροφορούμεθα ὅτι τινές των διδασκάλων παραβαίνοντες τά καθήκοντά των και παρεκτρεπόμενοι τοῦ προορισμοῦ των μεταχειρίζονται κατά των μαθητῶν των τήν ράβδον και τὰς μαστιγῶσεις ἀντί τοῦ παραινετικοῦ λόγου και τῶν ὠρισμένων παρά τοῦ περί γυμνασίων και Ἑλληνικῶν σχολείων νόμου σωφρονιστικῶν μέσων.

Ὁ τρόπος οὗτος ὅλως βάρβαρος και κατάλληλος μᾶλλον εις ἀπομώρρανιν παρά εις ἐξημέρρωσιν τῆς καρδίας και ἀνάπτωξιν τῆς διανοίας τῆς νεολαίας, ἐνῶ ἐξ ἑνὸς μέρους προδίδει τήν ἀναγωγίαν τοῦ διδάσκοντος, ἀφ' ἑτέρου ἀφίνει εις τήν εὐπλαστον και ὑγρὰν νεότητα τοῦ διδασκομένου βαθείας ἐντυπώσεις, ἐξ ὧν γεννᾶται εις αὐτοὺς ἀκουσία τις και οὕτως εἰπεῖν αὐτόματος ἀπομίμησις τῆς τραχύτητος τοῦ διδασκάλου. Δέν ἀναιροῦμεν ὅτι μεταξύ των σπουδαζόντων ἐνδέχεται νά εὐρεθῶσι και τινες φύσεως πονηρᾶς και ἀτιθάσσου, τοὺς ὁποίους ἡ παραινέσις και προτροπή δέν ἰσχύουν νά ἐπανορθῶσαι και εἶναι ἀνάγκη τῆς χρήσεως σωφρονιστικῶν μέτρων, ἀλλά και ταῦτα δέν δύνανται νά εἶναι αὐστηρότερα ἀφ' ὅσον ὁ Νόμος παραχωρεῖ και εις αὐτὴν τήν πατρικὴν ἐξουσίαν, τήν ὁποίαν τρόπον τινά ἀναδέχονται οἱ διδάσκαλοι ὡς των πατέρων ἐντολοδόχοι, διότι ὁ Νόμος παιδεύει και τοὺς γονεῖς τοὺς καταχρωμένους τήν ἐξουσίαν των ταύτην. Ὅθεν ἐξ ἀναλογίας και ὁ περί Ἑλληνικῶν σχολείων και γυμνασίων κανονισμός σαφῶς καθώρισε διά των ἄρθρων 53,44 και 55 ποινὰς αὐστηρὰς μὲν ἐπὶ πλέον ἢ ἑλαττον καταλλήλους δέ εις λογικά και ἐλεύθερα ὄντα. Των ἄρθρων τούτων λοιπόν τήν ἀκριβῆ ἐφαρμογὴν συνιστῶντες εις ὑμᾶς ὡς μόνον κατάλληλον εις τήν διατήρησιν τῆς ἀπαιτουμένης πειθαρχίας σὰς παραγγέλλομεν νά ἐπιστήσητε ἀκριβῶς τήν προσοχήν σας πρὸς τοῦτο και ὡς ὀφείλοντες νά ἐπαγρυπνοῦμεν περί τῆς τηρήσεως των κατά νόμου διατατομένων, νομιζομεν δέον νά προειδοποιήσωμεν ὅτι ἐάν τις των διδασκάλων παρεκτραπῆ τοῦ λοιποῦ των ἐν τῇ παρουσίᾳ διατατομένων και ἀντί τοῦ παραινετικοῦ λόγου και των εις τά μνησθέντα ἄρθρα τοῦ νόμου ἀναφερομένων σωφρονιστικῶν μέσων ἤθελε μεταχειρισθῆ τήν ράβδον, τόν τοιοῦτον θεωροῦντες ἀνίκανρον τοῦ διευθύνειν διά τοῦ λόγου τήν λογικὴν τῆς νεολαίας ἀνάπτωξιν θέλομεν τόν ἀπομακρύνει ἀπό τήν διδασκαλικὴν του θέσιν και προκαλεῖ τήν παντελῆ παῦσιν αὐτοῦ».

Ἀπ' αὐτὴ τήν ἐγκύκλιο φαίνεται πῶς και στά σχολεῖα τῆς Μέσης Ἐκπαιδέυσεως, ὅταν δέν ἐξαρκοῦσε ὁ λόγος και ἡ συμβουλή, ἐπεφτε βαρὺ τό ραβδί τοῦ δασκάλου στά νῶτα των μαθητῶν και τοὺς ἐδίδασκε πῶς πρέπει νά εἶναι

φρόνιμοι. Τά άρθρα 53, 54 καί 55 τοῦ Διατάγματος τοῦ 1836 πού ἀναφέρονται στήν ἐγκύκλιο, δέ γράφουνε τό ξυλοκόπημα γιά ποινή τῶν μαθητῶν ἀλλά μόνον τήν κράτηση στό σχολεῖο «εἰς ὠρισμένον τινά καιρόν ἢ καί ὀλοκλήρους ἡμέρας» τήν προσωρινή ἀποβολή καί τόν ἀποκλεισμό ἀπό ὅλα τά σχολεῖα γιά πολύ....

(ἀπό τό βιβλίο: Σ.Γ. Τζουμελέα, Π.Α. Παναγόπουλου, Ἡ ἐκπαίδευση στά τελευταῖα 100 χρόνια Ἀθήναι 1933, σελ. 100-101).

6 (α) Βλέπε παραπάνω σημείωση 4α.

(β) **Τζουμελέα - Παναγόπουλου, σελ. 7-8**

Στό πρώτο ἄρθρο τοῦ Νόμου ἀναφέρονται τά μαθήματα πού πρέπει νά διδάσκονται στό δημοτικό σχολεῖο ἢ στό σχολεῖο τοῦ λαοῦ, ὅπως λεγότανε τότε. Αὐτά εἶτανε «Κατήχηση, **Στοιχεία τῆς Ἑλληνικῆς**, Ἀνάγνωση, Γραφή, Ἀριθμητική, ἡ γνώση τῶν κατά τούς νόμους παραδεγεγμένων μέτρων καί σταθμῶν, Γραμματική, Ἰκνογραφία καί φωνητική Μουσική, εἰ δυνατόν δέ καί στοιχεῖα τῆς Γεωγραφίας, τῆς Ἑλληνικῆς ἱστορίας καί τῶν Φυσικῶν ἐπιστημῶν τά ἀναγκαϊότερα. Ἐκτός τούτου θέλουσι γίνεσθαι ὑπό τήν ἐποπτεῖαν τοῦ διδασκάλου δῖς τῆς ἐβδομάδος σωματικά γυμνασία καί θέλει διδάσκεισθαι πρακτικῶς ἡ ἀγρονομία, ἡ κηπουρική, ἡ δένδροκομία, ἡ βομβυκοτροφία καί ἡ μελισσοτροφία».

Στό πρώτο καί δεύτερο λοιπόν ἄρθρο ὀρίζονται τά μαθήματα, πού θά διδάσκωνται στά δημοτικά σχολεῖα. Παρατηροῦμε πῶς ἀμέσως μετά τήν Κατήχηση ὀρίζεται ἡ διδασκαλία στοιχείων τῆς **ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσας** στό δημοτικό σχολεῖο, ἀφινόνταν δέ μέ τή φράση «εἰ δυνατόν» στή διάθεση τοῦ δασκάλου ἡ διδασκαλία τῆς Ἱστορίας, τῆς Γεωγραφίας καί τῶν Φυσιολογικῶν.

Βλέπομεν λοιπόν πῶς στό πρώτο ἄρθρο τοῦ πρώτου Διατάγματος γιά τή δημοτική ἐκπαίδευση ἐγίνε τό λάθος νά μῆ στήν δημοτικό σχολεῖο ἡ διδασκαλία τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσας. Περιοριζόταν δέ μόνο στήν ἀπομνημόνευση ξηρῶν γραμματικῶν τύπων, στήν πολυθρόλλητη τεχνολογία, πού δεκάδες χρόνια ἐλυμαίνετο τό λαϊκό μας σχολεῖο κι ἐγίνε αἰτία νά καθυστερήσῃ πάρα πολύ ἡ δημοτική μας ἐκπαίδευση, ὅπως ξαίρουμε ὄλοι.

(γ) **Λέφα, σελ. 72:**

Τόση ἦτο ἡ ἐπιμονή τῶν διδασκάλων εἰς τήν διδασκαλίαν τῆς γραμματικῆς τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς γλώσσας καθ' ὅλους τούς τύπους τῆς, ὥστε τό Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας, παρά τήν κρατοῦσαν κατά τήν ἐποχήν ἐκεῖνην προσήλωσιν πρὸς τήν ἀρχαιότητα, ἠναγκάσθη νά ἀπλουστεύσῃ αὐτήν. «Σκοπὸν ἔχοντες, ἔλεγε διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 11557 τῆς 24 Ν)βρίου 1854 ἐγκυκλίου του, νά λάβωμεν ὑπὸ σπουδαίαν σκέψιν καί τό περί διδασκτικῶν βιβλίων, ὅσα ἀπαιτοῦνται πρὸς διδασκαλίαν τῆς εἰς τά δημοτικά σχολεῖα φοιτώσης νεολαίας, τό στοιχειοδέστερον τῶν ὁποίων εἶναι ἡ γραμματική τῆς γλώσσας, προλαμβάνομεν νά παραγγείλωμεν ὑμῖν, ὥστε ἐκ τῶν ἐν χρήσει ἤδη γραμματικῶν, ἀδιάφορον ἄκρι τινὸς ὁποῖαν τύπων, νά περικλείσητε πρὸς τό παρόν διὰ γραμμῶν, ἐάν δέ ἐγκρίνητε μᾶλλον νά διαγράψητε ὀλότελα, α) ὅλα τά δυϊκά τῶν τε ὀνομάτων καί ρημάτων β) ὅλους τούς ἀσυναίρετους ἀμφοτέρων τύπους, περιοριζόμενοι εἰς μόνους τούς συνηρημένους, καί γ) ὅλους τούς Ἀττικούς τῶν ὀνομάτων σχηματισμούς καί μάλιστα τούς τῆς β' τῶν ἰσοσυλλάβων κλίσεως, προσδοιοῦντες τοιοῦτοτρόπως τήν ἐφαρμογήν τῆς διὰ τά ἀλληλοδιδασκτικὰ σχολεῖα κριθησομένης καταλλη-

λοτέρας μεταξύ τῶν ὑπαρχουσῶν ἢ καί συνταχθησομένων γραμματικῶν, καί ἀπαλάττοντες τοὺς παῖδας ἐκείνους μάλιστα, ὅσοι δὲν ἔχουσι σκοπὸν νά διατρέξωσι τακτικῶς τήν σειράν τῶν ἐγκυκλίων μαθημάτων, τῆς ἀκαίρου ματαιοπονίας πρὸς ἐκμάθησιν τύπων καί κανόνων, ὧν οὐδέποτε ἴσως θέλουσι κάμει χρῆσιν».

(δ) Τζουμελέα - Παναγόπουλου

ἓνα χαρακτηριστικὸ δεῖγμα ἑλληνοπρέπειας:

Οἱ ἐξετάσεις στὸ σχολεῖο τοῦ χωριοῦ μου γίνονταν πανηγυρικὰ. Ὅποιο παιδί ἤξαιρε νά κλίνει τὸ ὄνομα ἀλώπηξ χωρὶς λάθος, τὸ θεωροῦσαν σοφὸ. Ἦξαιραν δὲ τοῦτο καὶ οἱ γυναῖκες τοῦ χωριοῦ καὶ συνέχαιραν τὴ μητέρα τοῦ παιδιοῦ, ποὺ ἔκαμε αὐτὸ τὸ κατόρθωμα. Εἶταν δὲ συνηθισμένο πρᾶγμα ν' ἀκούει κανεὶς ἔπειτα ἀπὸ τίς ἐξετάσεις «νά σοῦ ζήσει ὁ γιόκας σου, κυρά Γιώργαινα, μπράβο του, εἶπε ὅλο τὸ ἀλώπηξ στίς ἐξετάσεις χωρὶς λάθος».

7

Τζουμελέα — Παναγόπουλου 81

Ἀπὸ τίς ὥρες τῆς ἐβδομάδας περισσότερες ἀπὸ τίς μισές τίς ξοδεύανε οἱ δασκάλοι γιὰ τὴ διδασκαλία τῶν Ἑλληνικῶν καὶ Λατινικῶν καὶ τίς ἄλλες μισές γιὰ τὴ διδασκαλία ὄλων τῶν ἄλλων μαθημάτων. Μόνον στὴν πρώτη τοῦ γυμνασίου δυὸ ὥρες τὴν ἐβδομάδα γινότανε διδασκαλία «διὰ γύμνασιν εἰς τὸ γράφειν Ἑλληνιστί». Σὲ καμιά δὲ ἄλλη τάξη δὲ διδασκότανε ἡ νέα Ἑλληνική. Φαίνεται πὼς ἡ διδασκαλία τῆς νέας Ἑλληνικῆς εἶχε τέλεια παραμεληθεῖ στὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα καὶ τὰ γυμνάσια, τοῦτο δὲ ἀνάγκασε τὸ Ὑπουργεῖο τῆς Παιδείας νά στείλῃ στίς 14 Αὐγούστου 1857 στοὺς διευθυντὰς τῶν σχολείων τῆς Μέσης ἐκπαιδεύσεως εἰδικὴ ἐγκύκλιο γιὰ τὴ διδασκαλία τῆς Νέας Ἑλληνικῆς γλώσσας.

8

(α) Σχολεῖο Ἀρχιτεκτονικῆς

Διάταγμα «περὶ ἐκπαιδεύσεως εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν». Ἀπὸ τὸ σχολεῖο αὐτὸ «ὑστερα ἀπὸ προοδευτικὴν ἐξέλιξιν ἑκατὸ χρόνων, προσέκυψε τὸ σημερινὸ ἴδρυμα τῶν ἀνωτάτων τεχνικῶν καὶ καλλιτεχνικῶν σπουδῶν»

Θεωροῦντες τὴν ἐπίρροιαν, τὴν ὁποῖαν ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἔχει εἰς τὸν πολιτικὸν βίον ἐν γένει.

Ἐκτιμώντες τὰς ἱστορικὰς ἀναμνήσεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι εἰδικῶς ὡς πρὸς τοῦτο συνδεδεμένα μετὰ τὴν Ἑλλάδα,

Κανόνισαντες ἤδη πλέον τὴν διεύθυνσιν τῶν δημοσίων οἰκοδομῶν διὰ διατάγματος.

Προσδιορίζομεν ἐπὶ τῇ προτάσει τῆς Ἡμετέρας ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν Γραμματείας καὶ τῆς Δημοσίου Ἐκπαιδεύσεως, ἀκούσαντες καὶ τὴν γνώμην τῶν Ὑπουργείων τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ τῶν Στρατιωτικῶν, τὰ ἐφεξῆς.

1) Θέλει συστηθῆ τῶρα πλέον εἰς Ἀθήνας σχολεῖον, εἰς τὸ ὁποῖον θέλουν διδάσκεισθαι τὴν Κυριακὴν καὶ τὰς Ἑορτάς, ὅσοι ἐπιθυμοῦν νά μορφωθῶσιν ὡς ἀρχιτεχνίται (μαῖστορες) εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν.

2) Ἡ διδασκαλία γινομένη δωρεάν εἰς τοὺς μαθητευομένους εἰς τὴν σχολὴν ταύτην θέλει συνίστασθαι εἰς τὴν ἐπανάληψιν τῶν γνώσεων, τὰς ὁποίας οἱ

μαθητευόμενοι απέκτησαν ήδη εις τά σχολεία, διά τῆς λύσεως προβλημάτων, εις τὴν ὀδηγίαν νά σχεδιάζωσι μέ γραμμάς ἀπλᾶς οἰκοδομᾶς καὶ στήλας, εις τὴν κατωτέραν ἀριθμητικὴν μέχρι τῆς ἐξαγωγῆς τῆς τετραγωνικῆς καὶ κυβικῆς ρίζης, εις τὴν γεωμετρίαν διὰ τὰ δύνανται νά καταμετρώσιν καὶ ἐπαριθμώσιν ἀπλᾶς ἐπιφανείας καὶ κανονικὰ σώματα, περισσότερον εις τὴν ἀρχιτεκτονικὴν τεχνολογίαν, τὴν περί οἰκοδομῆς διδασκαλίαν, εις τὴν φυσικὴν ἱστορίαν καὶ τὴν φυσικὴν καὶ χημείαν, καθ' ὅσον αὕτη δηλαδὴ ἐφαρμόζεται εις ἀρχιτεκτονικὴν τέχνην.

3) Ἡ διδασκαλία θέλει γίνεσθαι ἀπὸ τὸν διδάσκαλον τῆς ἰχνογραφίας τοῦ γυμνασίου τῶν Ἀθηνῶν, ἀπὸ τὸ προσωπικὸν τοῦ Ἀρχιτεκτονικοῦ τμήματος, ἢ τὸν ἀρχιτέκτονα τῆς πόλεως, τὸν ἐπιθεωρητὴν τῆς συλλογῆς τῶν σχεδίων, ἔπειτα καὶ ἀπὸ ἄλλους ἄνδρας πεπαιδευμένους κατὰ τὰς ἀρμοδίους μαθήσεις, μέ ἀνάλογον ἀντιμισθίαν.

6) Διὰ τὴν ἀνωτέραν διδασκαλίαν τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, θέλουν δώσει τὴν ἀναγκαίαν εὐκαιρίαν τὸ τε στρατιωτικὸν σχολεῖον καὶ τὸ συστηθὸς Πανεπιστήμιον [...]

Ἐν Ἀθήναις, τὴν 31 Δεκεμβρίου 1836 (12 Ἰανουαρίου 1837)

(Α. Κ. Δημαρᾶ, Ἡ Μεταρρύθμιση, Α' 68-69)

9

(α) Ἰδρυση τοῦ Βαρβακείου (κληροδότημα Ἰ. Α. Βαρβάκη)

Διάταγμα «Περί οἰκοδομῆς Λυκείου τοῦ Ἰ. Α. Βαρβάκη»

Ἄρθρ. 1 Ἰδρύεται εις τὰς Ἀθήνας ἐκ τοῦ ἐπὶ τούτῳ ἀφιερώματος τοῦ ἀειμνήστου Ἰωάννου Α. Βαρβάκη γυμνάσιον (Λυκείον) ἐπονομαζόμενον Βαρβακείον, τοῦ ὁποίου ὁ ὀργανισμὸς θέλει εἶσθαι ὁμοιος μέ τὸν τῶν ἐντελῶν γυμνασίων τοῦ Βασιλείου, περιλαμβάνον καὶ τὰς τάξεις τοῦ ἑλληνικοῦ λεγομένου σχολείου.

Ἄρθρ. 2 Ἡ ἡμετέρα ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν γραμματεία θέλει ὑποβάλει εις ἡμᾶς πρότασιν περί τῆς ἀρμοδιωτέρας θέσεως τοῦ γυμνασίου (Λυκείου), καὶ συνεννοουμένη μετὰ τῆς ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν, θέλει ἐνεργήσῃ νά ἐτοιμασθῇ ὅσον τάχιστα παρά τοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ τμήματος πρόσφορον σχέδιον τῆς οἰκοδομῆς τοῦ ρηθέντος γυμνασίου (Λυκείου) [...]

Ἄρθρ. 3 Διορίζεται ἐπιτροπὴ ἐπὶ τῆς οἰκοδομῆς τοῦ γυμνασίου (Λυκείου), ἥτις θέλει παραλάβει τὰς πρὸς τοῦτο σταλησομένας ἑκατὸν πενήτην χιλιάδας ρούβλια, διὰ νά δαπανήσῃ αὐτὰς ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς ἡμετέρας ἐπὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῆς δημοσίας ἐκπαιδεύσεως γραμματείας εις τὴν ἀγοράν τοῦ τόπου, τὴν κατὰ τὸ σχέδιον ἐκτέλεσιν τῆς οἰκοδομῆς καὶ ἀγοράν βιβλιοθήκης. [...]

Ἐν Ἀθήναις, τὴν 26 Φεβρουαρίου (10 Μαρτίου) 1843

(Α. Κ. Δημαρᾶ, Ἡ Μεταρρύθμιση, Α', 103).

(β) Βλέπε, Λέφα, σελ. 30:

Τὸ Ὑπουργεῖον τῆς Παιδείας διὰ τῆς ὑπ' ἀριθ. 4077 τῆς 10 7/βρίου 1852 ἐγκυκλίου του ἔγραφε πρὸς τοὺς νομάρχας: «εἰς πολλάς πόλεις καὶ κώμας τοῦ Βασιλείου ὑπάρχουσι δημόσια τε καὶ ἰδιωτικὰ διδαστήρια, εις τὰ ὅποια φοιτῶσιν ἑκατέρου φύλου μαθηταί. Νομίζοντες ὅτι ἡ τοιαύτη ἐπιμίξια προκαταβάλλει σπέρματα δυσαρέστων συνεπειῶν, ἐκρίναμεν ὠφέλιμον νά σᾶς ἐπιφορτίσωμεν νά ἐνεργήσητε ἀρμοδίως, ἵνα ἀπαγορευθῇ τοῦ λοιποῦ ἡ τοιαύτη συνήθεια, καὶ

έντός προθεσμίας διμήνου νά διαταχθῶσιν οἱ διευθύνοντες τοιαῦτα διδασκῆρια νά διαιρέσωσιν αὐτά εἰς εἰδικὰ ἄρρένων καί εἰδικὰ κορασιῶν· συνεννοούμενοι δέ μετὰ τῶν γεννητόρων ν' ἀναφέρωσιν ἀρμοδίως πρὸς ἡμᾶς περὶ τῆς ἐφέσεώς των, ὅπως ἡμεῖς ἐκ τοῦ καθήκοντος ἡμῶν ἐνεργήσωμεν τὰ κατὰ τὸν νόμον. Ἐννοεῖται δέ οἰκοθεν, ὅτι οὐδεὶς δύναται τοῦ λοιποῦ ἐν τῷ αὐτῷ οἰκῆματι νά διατηρῆ διδασκῆριον ἄρρένων καί κορασιῶν, καίπερ ἀυλιζομένων δι' ἐτέρας εἰσόδου καί διαμενόντων εἰς διάφορον ὄροφhn. Ἀπαιτοῦμεν ἀπάντησιν μετὰ τῶν ἀρμοδίων παρατηρήσεων σας».

10

Ἄ. Ἰσηγόνη, Ἱστορία τῆς Παιδείας (ἔκδ. β') Ἀθήνα 1964, σελ.

Κατὰ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ὀλίγα ἦσαν καί τὰ Γυμνάσια τοῦ ἀλυτρώτου Ἑλληνισμοῦ, τοῦ πολυπληθεστέρου τότε καί οικονομικῶς εὐρωστοτέρου τμήματος τοῦ ἔθνους: Ἡ Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή τῆς Κων/πόλεως, ἡ ἐν Χάλκη Θεολογικὴ Σχολή, ἡ Εὐαγγελικὴ Σχολὴ Σμύρνης, τὰ Γυμνάσια Χίου, Σάμου, Ἰωαννίνων, Κερκύρας, Κεφαλληνίας, Ζακύνθου, ἡ Θεολογικὴ Σχολὴ Ἱεροσολύμων καί τὸ Φροντιστήριον Τραπεζοῦντος.

11

(α) Γίνεται ἀντιδιαστολή πρὸς τὴν Ἰόνιον Ἀκαδημία (ἢ Ἰόνιον Πανεπιστήμιον) ποῦ ἰδρύθηκε τὸ 1824 σὲ ἀγγλοκρατούμενο ἑλληνικὸ ἔδαφος· εἶχε καί τὸ Ἰόνιον Πανεπιστήμιον 4 σχολές, τίς ἴδιες τοῦ Ἀθηναίου Πανεπιστημίου καί ὄργανισμοῦ σπουδῶν ἀνάλογο. (βλέπε G.P. Henderson, Ἰόνιος Ἀκαδημία, ἔκδοσις τῆς Γ' Ἰονίου Ἀκαδημίας, Ἀθήνα, τυπώνεται).

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΤΟΥ ΟΘΩΝΟΣ (Β')

(β)

Ἄρθρα τοῦ Διατάγματος γιὰ τὴν ἰδρυση Πανεπιστημίου (14 Ἀπριλίου 1837)

Ἄρθρ. 1. Θέλει συστηθῆ δι' ὅλον τὸ Κράτος Πανεπιστήμιον εἰς Ἀθήνας περιλαμβάνον ὅλους τοὺς κλάδους τῆς ἀνωτάτης ἐπιστημονικῆς ἐκπαιδεύσεως.

Πρὸς μνήμην δέ τοῦ συστήσαντος αὐτοῦ, θέλει φέρει τὴν ἐπωνυμίαν «Πανεπιστήμιον τοῦ Ὁθωνος».

Ἄρθρ. 3. Τὸ Πανεπιστήμιον σύγκειται πρὸς τὸ παρὸν ἀπὸ τέσσαρας σχολῶν, δηλαδὴ α', τὴν τῆς θεολογίας· β. τὴν τῶν νομικῶν ἐπιστημῶν· γ'. τὴν τῆς ἱατρικῆς· δ'. τὴν τῆς φιλοσοφίας καί τῆς ἄλλης ἐγκυκλίου παιδείας.

Περὶ δέ τοῦ ἂν εἶναι καταλληλότερον, ἢ ὄχι, ἀντὶ τῆς φιλοσοφικῆς σχολῆς, νά τεθῶσι δύο ἄλλαι ἢ νά διαιρεθῆ αὕτη εἰς τμήματα, ὅταν ὁ ἀριθμὸς τῶν μελῶν τῆς περισσεύσῃ, τοῦτο, ὡς καί ἡ δῆλωσις τῶν εἰς ἐκάστην σχολὴν ἀνηκόντων κλάδων, ἀπόκειται εἰς τοὺς ὁρισμοὺς τῶν ὁριστικῶν διατυπώσεων τοῦ Πανεπιστημίου, αἱ ὁποῖαι ἐκδοθήσονται παρ' Ἡμῶν ἐπομένως, καί πρὸς σύνταξιν τῶν ὁποίων θέλομεν συστήσει μετ' οὐ πολὺ ἰδιαιτέραν ἐπιτροπὴν.

Ἄρθρ. 6. Οἱ καθηγηταὶ θέλουσι διορίζεσθαι ἀμέσως παρ' Ἡμῶν κατὰ πρότασιν τῆς ἐπὶ τῶν Ἐκκλησιαστικῶν καί τῆς δημοσίου Ἐκπαιδεύσεως Γραμματείας τῆς Ἐπικρατείας.

Μετὰ δέ πέντε ἔτη ἀπὸ τῆς συστάσεως τοῦ Πανεπιστημίου, θέλουσι συντελέσει, τὸ Πανεπιστήμιον καί αἱ σχολαί, διὰ τῆς συμμετοχῆς των, (ἥτις θέλει

προσδιορισθῆ ἔν τοσοῦτῳ ἀκριβέστερον), διὰ νά ἀναπληρωθῶσιν αἱ χρεύσασαι καθέδρα.

Ἔρθρ. 9. Τό προσωπικόν τῶν διδασκάλων τοῦ Πανεπιστημίου ἐμπεριέχει.

α'. Καθηγητάς τακτικούς· β'. καθηγητάς ἐπιτιμίους· γ'. καθηγητάς ἐκτάκτους· δ'. καί διδάκτορας τῶν ἰδιατέρων παραδόσεων τῆς ἐπαναλήψεως τῶν μαθημάτων καί τῶν γλωσσῶν.

ἜΟλοι οἱ διδάσκαλοι τοῦ Πανεπιστημίου λαμβάνουσιν ἀπό τούς μαθητευομένους τά χάριν τῆς παραδόσεως των πληρωνόμενα διδάκτρα· οἱ δέ τακτικοί καί ἐκτακτοί καθηγηταί, καί οἱ διδάκτορες τῆς ἐπαναλήψεως τῶν μαθημάτων καί τῶν γλωσσῶν λαμβάνουσιν, ἐκτός τούτου, καί ἀνάλογον μισθόν ἢ ἀντιμισθίαν.

Εἰς τούς καθηγητάς τούς τακτικούς καί τούς ἐπιτιμίους δίδομεν τόν βαθμόν τοῦ ὑπουργικοῦ συμβούλου, εἰς δέ τούς ἐκτάκτους τόν τοῦ ὑπουργικοῦ παρῆδρου.

Καθηγητάς ἐπιτιμίους θέλομεν διορίσει ἀνδρας, διαπρέποντας κατὰ τόν νοῦν καί παιδεΐαν, καί ἔχοντας τήν ἰκανότητα καί τήν προθυμίαν νά συντελέσωσι κατὰ μέρος διὰ τῆς συνεργασίας των, συγκοινωνοῦντες ἐλευθέρως μέ τό Πανεπιστήμιον.....

ἜΑρθρ. 24. Αἱ χρηματικά συνεισφοραί τῶν φοιτητῶν εἰς τό Πανεπιστήμιον εἶναι, ἐκτός τοῦ κατὰ τάξιν χαρτοσήμου, αἱ ἀκόλουθοι.

α'. Διὰ τήν ἐγγραφήν, καί διὰ τό δικαίωμα τῆς χρήσεως τῶν ἐπιστημονικῶν συλλογῶν θέλουν πληρῶνει ἀνά δέκα δραχμάς.

β'. Δίδακτρα μέτρια, μή ὑπερβαίνοντα τάς 40, καί μή ἐλαττούμενα τῶν 10 δραχμῶν κατ' ἔτος διὰ τās ἰδιατέρας παραδόσεις· προσδιοριζόμενα δέ δι' ἕκαστον μάθημα εἰς τό ἐτησίως ἐκδιδόμενον πρόγραμμα.

γ'. Πληρωμή ποσότητος, προσδιορισθησομένη ἀκριβέστερον, διὰ τὰ ἀπολυτήρια καί τούς ἀκαδημαϊκοῦς βαθμούς.

ἜΕάν μάθημα, διὰ τό ὅποιον ἐπληρώθησαν διδάκτρα, διακοπῆ ἀπό τόν καθηγητήν, ἢ τόν διδάσκαλον, πρίν παρέλθῃ τό πρῶτον ἡμισυ τῆς ἐξαμηνίας, καί δέν δύναται νά γίνῃ αὐτοῦ ἐξακολούθησις, τότε τά διδάκτρα θέλουν ἀποδίδεσθαι πρὸς τούς φοιτητάς.

Αἱ ὀριστικά διατυπώσεις τοῦ Πανεπιστημίου καί τῶν σχολῶν, θέλουν περῆχει ὀρισμούς περὶ τῶν δωρεάν (δημοσίως) παραδιδόμενων μαθημάτων, ὡσαύτως καί περὶ τῆς χρήσεως τῶν συναζομένων δικαιωμάτων ἀπό τās ἐγγραφάς, τούς προβιβασμούς, καί τὰ ἀπόλυτήρια διπλώματα.....

ἜΑρθρ. 27. Τό Πανεπιστήμιον ὑπόκειται εἰς τήν ἀμεσον ἐπιτήρησιν τῆς Ἡμετέρας ἐπί τῶν Ἐκκλησιαστικῶν κτλ. Γραμματείας, λαμβάνει παρ' αὐτῆς τās ἀνηκούσας διακονώσεις καί πέμπει πρὸς αὐτήν τās ἰδίας αὐτοῦ ἐκθέσεις. Ἡ διεύθυνσις καί ἀστυνομία τοῦ Πανεπιστημίου ἀνατίθεται εἰς ἕνα πρῦτανιν (recteur), ἐκάστης δέ σχολῆς εἰς ἕνα σχολάρχην (doyen)¹. Τούτους δέ θέλομεν διορίσει ἡμεῖς κατ' ἀρχάς μεταξύ τῶν καθηγητῶν τοῦ Πανεπιστημίου· ἀλλ' εἰς τό ἐξῆς, ὁ μὲν πρῦτανις θέλει ἐκλέγεσθαι κατ' ἔτος δι' ἀπολύτου πλειοψηφίας ἀπό τούς καθηγητάς, προτεινομένων δύο ὀνομάτων εἰς τήν ἡμετέραν ἐκλογήν, οἱ δέ σχολάρχαι ἐκλέγονται ἀπό τās σχολάς των διὰ πλειοψηφίας.....

ἜΑρθρ. 36. Τρεῖς μῆνας πρὸ τοῦ τέλους τοῦ ἔτους τῶν μαθημάτων συνέρχονται καί αἱ σχολαί, κατ' ἰδίαν ἐκάστη, διὰ νά προσδιορίσουν ὑπό τήν προεδρίαν τοῦ σχολάρχου τόν κύκλον τῶν ἐντός αὐτῶν παραδοθησομένων μαθημάτων κατὰ τό προσεχές ἔτος.

Τά προγράμματα τῶν διαφόρων σχολῶν συναθροίζων ὁ πρύτανης, καθυποβάλλει εἰς τήν Γραμματεῖαν τῆς Δημοσίου Ἐκπαίδευσως, καί γενομένης τῆς ἐγκρίσεως, τά δημοσιεύει διά τοῦ τύπου.

(Ἄ. Κ. Δημαρᾶ, Ἡ Μεταρρύθμιση, Α', 73-85.)

ΕΞΩΤΕΡΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ (Από 1821 ως 1832)

(Σέ 15 ενότητες)

1. Η ευρωπαϊκή διπλωματία έναντι του ελληνικού ζητήματος κατά την έναρξη της επανάστασης

Οι βασιλείς της Εύρωπης τρομοκρατημένοι από τη Γαλλική Έπανάσταση και το Ναπολέοντα καθιέρωσαν ως υπέρτατο νόμο των εθνών **την αρχή της νομιμότητας**. Τήν αρχή αυτή στήριζε η 'Ιερή Συμμαχία, πού συστήθηκε στο Παρίσι τό 1815. Από τότε άπλωσε τίς μαύρες φτερουγες της παντοϋ στήν Εύρώπη και κάθε φιλελεύθερο κίνημα τό θεωρούσε όχι μόνο άνεπιθύμητο αλλά και ένεργά έχθρικό.

Η είδηση γιά τήν Έλληνική Έπανάσταση, πού ξεσπασε έφτά μόλις χρόνια ύστερα από τή συντριβή του Ναπολέοντα στό Βατερλό και σχεδόν ταυτόχρονα μέ τίς έξεγέρσεις στήν Ίταλία (Νεάπολη και Σαρδηνία) και στήν Ίσπανία, έφθασε στήν Εύρώπη τήν ώρα πού συνεδρίαζαν (Ιανουάριος-Μάρτιος 1821) στό Λάιμπαχ (LAYBACH)* οί αυτοκράτορες της Αύστριας και της Ρωσίας, ο Βασιλιάς της Πρωσσίας, οί άρμόδιοι ύπουργοί τους και οί εκπρόσωποι της Γαλλίας και της Άγγλίας, γιά νά άποφασίσουν τή βίαιη καταστολή από τήν 'Ιερή Συμμαχία των άπελευθερωτικών κινήματων στή Νεάπολη και τό Πεδεμόντιο. Η πρώτη διάσκεψη των μοναρχών γιά τά προβλήματα αυτά είχε γίνει στό Τροππάου (TROPPAU)** τόν Οκτώβριο του 1820.

* Η σημερινή Λιουμπλιάνα της Γιουγκοσλαβίας.

** Η ιστορική όνομασία της σημερινής τσεχοσλοβακικής πόλης "Οπαβα.

‘Ο ξεσηκωμός τῶν Ἑλλήνων, ὅπως ἦταν φυσικό, προκάλεσε ἐκπληξη καί ἀνησυχία στίς εὐρωπαϊκές ἀπολυταρχίες. Ἡ περίφημη καί πολυπόθητη **ισορροπία**, ἡ εὐρωπαϊκή **τάξη**, ὑπονομευόταν καί ἦταν ἀνάγκη νά ἀναπροσαρμοστεῖ ἡ στρατηγική καί ἡ διπλωματία τους.

Μέσα σέ τέτοιο ἀντιδραστικό κλίμα, μέ προκαταλήψεις δυσμενεῖς γιά κάθε φιλελεύθερο κίνημα, τά Ἀνακτοβούλια τάχτηκαν αὐτόματα ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων. Λίγο πρὶν ἔλθει ἡ εἶδηση γιά τήν Ἑλληνική Ἐπανάσταση, εἶχαν ἤδη ἐγκρίνει τήν ἔνοπλη καταστολή τῆς ἐξέγερσης στή Νεάπολη ἀπό τόν αὐστριακό στρατό.

Ἡ Ἱερή Συμμαχία, πού ἐπηρεαζόταν κυρίως ἀπό τόν αὐστριακό καγκελλάριο Μέττερνιχ, ἔπρεπε νά ἐφαρμόσει τήν πολιτική της, πού σήμαινε συντήρηση μέ κάθε μέσο τῆς φεουδαρχίας καί τῶν μοναρχικῶν καθεστώτων καί συντριβή τῶν ἐπαναστατικῶν κινήματων. Ὁ Μέττερνιχ διατύπωνε μέ ὠμότητα τήν πολιτική του φιλοσοφία: **«Μόνο οἱ μονάρχες ἔχουν δικαίωμα νά καθορίζουν τίς τύχες τῶν λαῶν, οἱ ἡγεμόνες εὐθύνονται γιά τίς πράξεις τους μόνο ἀπέναντι στό Θεό»**. Σύμφωνα μέ τίς ἀρχές τῆς Ἱερῆς Συμμαχίας ἡ σκλαβιά κάτω ἀπό ξένο δυνάστη — στήν περίπτωση τῶν Ἑλλήνων, τό Σουλτάνο — ἦταν εὐλογημένη ἀπό τό Θεό¹ κι ὁ ἀγώνας γιά τήν Ἐλευθερία ἔργο τοῦ Σατανᾶ!

Πέρα ὅμως ἀπό τίς γενικές αὐτές θέσεις, κάθε Δύναμη εἶχε δικούς της λόγους, πού ὑπαγόρευαν τήν ἐχθρική ἀντιμετώπιση τοῦ ἐλληνικοῦ ξεσηκωμοῦ.

Εἰδικά ἡ Αὐστρία, πού ἡ ἀντίδρασή της ὑπῆρξε ἄγρια καί σταθερά ἀδιάλλακτη σ' ὅλη τή διάρκεια τοῦ Ἀγώνα, καταδυνάστευε ξένους λαούς. Εἶχε στήν κατοχή της τήν Οὐγγαρία καθώς ἐπίσης ἰταλικά καί σλαβικά ἐδάφη. Ἡ Ἐπανάσταση τῶν Ἑλλήνων ἀποτελοῦσε ἐπικίνδυνο παράδειγμα. Θά μπορούσε νά προκαλέσει ἐξεγέρσεις στούς λαούς, πού τυραννοῦσε. Ὁ στενός συνεργάτης τοῦ Μέττερνιχ Φόν Γκέντζ (*GENZ*) ἐπιβεβαίωνε τήν πολιτική αὐτή². Ὁ Μέττερνιχ ἀκόμη ἀνησυχοῦσε μήπως οἱ Ρῶσοι ἐκμεταλλετοῦν τόν ἐλληνικό ξεσηκωμό, μιά καί εἶχαν συμφέροντα στή Βαλκανική καί ἤθελαν νά ἐπηρεάζουν τό μεσογειακό χώρο.

Ἡ Ἀγγλία πάλι δέν ἤθελε νά ἀλλάξει τίποτε στήν ὀθωμανική Ἀνατολή. Ἡ ἀδιατάρακτη ἐξουσία τοῦ Σουλτάνου ἀποτελοῦσε ἐγγύηση πῶς τά Στενά θά ἔμεναν κλειστά γιά τοὺς Ρώσους. Ἐνας ἄγγλος συγγραφέας, ὁ Κρώλεϋ (*C. W. CRAWLEY*) ἔλεγε ὅτι: «οἱ Ἀγγλοὶ ὑπῆρξαν γιά τρεῖς γενιές φιλότουρκοι, μόνο καί μόνο ἐπειδὴ μισοῦσαν τοὺς Ρώσους». Ὑστερα, πάντα φοβόταν μήπως ἀναβιώσει ὁ γαλλικός κίνδυνος. Ἀκόμα, ἡ Ὄθωμανική αὐτοκρατορία γιά τοὺς Ἀγγλοὺς ἀπό αἰῶνες ἦταν ἡ πῖο πρόσφορη, κοντινὴ καί ἀνοιχτὴ γιά οἰκονομική ἐκμετάλλευση χώρα. Μιά ἐλεύθερη καί ἀνεξάρτητη Ἑλλάδα θά ἐξελί-

σόταν σέ ναυτική δύναμη επικίνδυνη γιά τά άγγλικά οικονομικά συμφέροντα³.

Στόν έκδηλο άγγλικό φιλοτουρκισμό κατά τήν πρώτη περίοδο του 'Αγώνα, πού όφειλόταν στήν άναστάτωση του έμπορίου καί τή διατάραξη τής άγγλικής πολιτικής στήν 'Ανατολή, πρέπει νά προσθέσουμε καί τίς ένστικτώδεις αντιδράσεις, πού προκαλούσε ή ύπόνοια ότι ή Ρωσία είχε ύποκινήσει τήν 'Ελληνική 'Επανάσταση. 'Ιδιαίτερα έκεινη ή φράση από τήν προκήρυξη του 'Υψηλάντη, πού έλεγε: «Κινηθείτε, ώ φίλοι, καί θέλετε ίδεί μίαν κραταιάν δύναμιν νά υπερασπισθῆ τά δικαία μας!», καταθορύβησε όχι μόνο τήν αυστριακή καί άγγλική διπλωματία αλλά καί τή Γαλλία, πού άκολουθοῦσε τήν ίδια πολιτική, τή διατήρηση δηλαδή τής 'Οθωμανικής αυτοκρατορίας ως μέσο άνάσχεσης τής καθόδου τής Ρωσίας στή Μεσόγειο.

Άλλά καί ή Ρωσία δέν επιθυμούσε νά βοηθήσει στή δημιουργία ένός ίσχυρου άνεξάρτητου έλληνικού κράτους, παρόλο πού υπήρχε προαιώνια έχθρα μεταξύ Ρώσων καί Τούρκων, από φόβο μήπως προκαλέσει τή διάλυση τής 'Οθωμανικής αυτοκρατορίας καί έτσι προωθηθοῦν οί άγγλογάλλοι στό νότια τής Ρωσίας.

Διάφορα άλλα γεγονότα δυσχέραναν τήν κατάσταση. 'Ο Καποδίστριας πού παρευρισκόταν στό Συνέδριο του Λάμπαχ σημειώνει συνοπτικά πόσο θολή ήταν ή ατμόσφαιρα γιά τήν 'Ιερή Συμμαχία (*έπαναστατικά κινήματα άγγέλλονταν από πολλές διευθύνσεις*) καί πόσο άπροκάλυπτα κυνικά επιβάλλονταν οί αντιδραστικές αυστριακές άπόψεις μέ τή δύναμη τών όπλων⁴.

'Η άπάντηση σ' όλα αυτά ήταν ή άμεση αντίδραση τών βασιλιάδων. 'Ο 'Αλέξανδρος τής Ρωσίας έσπευσε άμέσως νά διασκεδάσει τήν ύπόνοια τών συμμάχων του ότι εὔνοει καί υποθάλπει τό κίνημα μέ τίς άκόλουθες ενέργειες: διέγραψε τόν 'Υψηλάντη από τούς Ρωσικούς στρατιωτικούς καταλόγους, διέταξε τό στρατηγό τής στρατιάς του Προύθου νά τηρήσει «οὔδέτερη στάση» καί άνέθεσε στόν Καποδίστρια νά γράψει καί νά ύπογράψει έπιστολή πρός τόν 'Αλέξανδρο 'Υψηλάντη*, ότι άποδοκίμαζε τό κίνημά του. Τέλος, τό Μάη του 1821 κυκλοφόρησε καί ή περίφημη «διακήρυξη τής 'Ιερής Συμμαχίας», στό Συνέδριο, του Λάμπαχ, πού καταδίκασε άπερίφραστα ως πράξη έγκληματική κάθε φιλελεύθερη κίνηση τών λαών καί άναγνώριζε μόνο στούς «θεόθεν τήν έξουσίαν έμπεπιστευμένους» τό δικαίωμα νά σκορπίζουν τήν εὔλογία τους στούς λαούς⁵.

* Τό κείμενό της παρατίθεται μέ τό έπόμενο κεφάλαιο, σμ. 3

1

‘Ο Σπ Τρικούπης παρατηρεί σχετικά:

Τό ἱερόν εὐαγγέλιον δέν ἐθεωρήθη ποτέ σχολεῖον δεσποτισμοῦ καί δουλείας, ἀλλά μάθημα πραότητος, ἀγάπης καί παραμυθίας τῶν πασχόντων, καί βιβλίον ἐλευθέρων ἀνδρῶν καί ἰσοτίμων. Ἐνήργουν ἄρα οἱ ἀνακτες, παρά τό πνεῦμα καί τό γράμμα τοῦ ἱεροῦ εὐαγγελίου, κανόνος κατ’ αὐτούς τῆς πολιτικῆς των, κατακρίγοντες παρρησία τοὺς πιστεύοντες εἰς Χριστόν “Ἕλληνες ὡς μή θέλοντας νά διαμένωσιν δούλοι καί ὑπό τήν μάχαιραν μισοχρίστων δεσποτῶν. Πασίγνωστον εἶναι, ὅτι οἱ Τούρκοι ἐθεώρουν καί μετεχειρίζοντο τοὺς “Ἕλληνας ὡς δούλους, ὄχι δι’ ἄλλο εἰμῆ διότι ἦσαν Χριστιανοί. Πασίγνωστον ἐπίσης εἶναι, ὅτι οἰανδήποτε στιγμήν ἀπεφάσιζαν οἱ “Ἕλληνες Χριστιανοί νά τουρκεύσωσιν, ἐγίνοντο ἐν τῷ ἅμα ἐλεύθεροι καί καθ’ ὄλα ἰσότημοι τῶν Τούρκων, καθῶς ἔγειναν ἐλεύθεροι καί καθ’ ὄλα ἰσότημοι αὐτῶν οἱ ἄλλοτε Χριστιανοί καί σήμερον Μωαμεθανοί Ἄλβανοί, οἱ τυραννοῦντες ἡμᾶς διαμείναντας Χριστιανοί. **Διά τριῶν τρόπων ἐδύναντο οἱ “Ἕλληνες Χριστιανοί ν’ ἀπαλλαχθῶσι τῆς δουλείας:** ἡ δι’ αὐθορμητοῦ θελήσεως καί πλήρους πεποιθήσεως, κατὰ τήν φράσιν τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας, τοῦ σουλτάνου, ἡ δι’ ὀπλων, ἡ δι’ ἀρνησιθρησκείας. Οὐδεὶς βεβαίως, σώας ἔχων τὰς φρένας, ἤλπικε ποτε τήν ἀπελευθέρωσιν τῶν Ἑλλήνων Χριστιανῶν ἀπό αὐθορμητοῦ θελήσεως καί πλήρους πεποιθήσεως σουλτάνου· ἡ χρήσις ὀπλων κατεκρίνετο καί αὕτη καί κατετρέχετο ὑπό τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας· δέν ἔμενεν ἄρα ἄλλος τρόπος ἀπελευθερώσεως παρά τήν ἀρνησιθρησκείαν. **Τοιοῦτος ἦτον ὁ πολιτικός φανατισμός τῆς συμμαχίας:** ἤθελε τοὺς ἀθλοῦς “Ἕλληνας ἡ Μωαμεθανούς συνδεσπάζοντας, ἡ Χριστιανούς δουλεύοντας!

(Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, Α', σελ. 100-101)

2

«Ἄς γίνεῖ οἰτιδήποτε στήν Ἰσπανία, στήν Πορτογαλλία, στή Βόρεια καί Νότια Ἀμερική. Μποροῦμε νά περιμένουμε μέ ἡρεμία. Ἐντελῶς διαφορετικά εἶναι τά πράγματα σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τήν πορεία καί τίς τύχες τῶν ἀνατολικῶν γειτονικῶν μας κρατῶν. Ἐδῶ πρόκειται γιά τή διατήρηση ἢ τήν καταστροφή τοῦ πολιτικοῦ μας συστήματος, εἶναι ζήτημα ζωῆς ἢ θανάτου».

FRIEDRICH VON GENZ

Ἀπό τό ἄρθρο τοῦ JOHANN IRMSCHER, *Περί τόν Γερμανικόν Φιλελληνισμόν, «ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ», τ. ΣΤ' (1964), σ. 558*

3

«Οἱ Ἀγγλοι, πού στηρίζουν τήν πολιτική τους σέ προβλέψεις γιά τό ἀπώτερο μέλλον, ἀμφίβαλλουν ἄν οἱ Τούρκοι, γερασμένοι πιά ὡς στρατιωτική δύναμη καί πρωτόγονοι στήν κρατική ὀργάνωση καί διοίκηση, θά μπορέσουν νά ἀντισταθοῦν σέ ἓνα ἔθνος πού ἐτοιμάζεται νά συντρίψει τά δεσμά του. Στήν ἑλληνική ἐξέγερση εἶδαν μιά ἀπειλή γιά τή ναυτική τους ἰσχύ. Γιά τοὺς Ἀγγλοὺς οἱ “Ἕλληνες Ἐπαναστᾶτες εἶναι ἐπιδέξειο ναυτικοί καί στρατιῶτες ἀποφασισμένοι νά νικήσουν ἢ νά πεθάνουν. Ἄλλωστε οἱ ἀντικειμενικές συνθήκες εὐνοοῦν τοὺς “Ἕλληνας ἀπό ὄλες τίς πλευρές. Ἡ Τουρκία ἀπειλεῖται στό Δούναβη, δέχεται ἐπίθεση στά περσικά σύνορα, ἀμύνεται στίς ναυτικές της ἐπαρχίες καί εἶναι ὑποχρεωμένη ταυτόχρονα νά ἀντιμετωπίζει τοὺς “Ἕλληνας καί τόν Ἄλλή πασά. Πρόκειται γιά μιά κατάσταση κρίσιμη, πού ἰσχυροποιεῖ τήν ἐνεργητικότητα τῶν

‘Ελλήνων και εξασθενίζει την έπαρση των αντιπάλων τους. Αύτες οι εξελίξεις ανησύχησαν, όπως ήταν φυσικό, την Άγγλία. Είδε στην ελληνική αναγέννηση ένα αντίπαλο έθνος που έπρεπε να πνιγεί στο λίκνο του. “Άλλωστε δέν είναι η πρώτη φορά που η αγγλική πολιτική καταρτίζει παρόμοια σχέδια. Οί εύχες των εύρωπαίων λαών, τό επιχείρημα τής θρησκείας, ή φωνή του άνωρωπισμού, τά φρικαλέα άποτελέσματα των άγριων δεσποδαιμονιών, ή ταπεινώση τής ίδιας τής Άγγλίας, που αναγκάζεται να γονατίζει στα πόδια τής Πύλης, τίποτε δέν αλλάζει τήν πολιτική του Λονδίνου. Οί Άγγλοι είναι άποφασισμένοι να άγωνιστούν και στην Κων/πολη και στην Κέρκυρα (που ήταν τότε έδρα τής βρετανικής Άρμοστείας στα Έπτάνησα) μέ όλα τά μέσα, για να ύπονομεύσουν τήν ελληνική ύπόθεση».

ΥΠΟΜΝΗΜΑ πρós τό ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ ΤΗΣ ΓΑΛΛΙΑΣ
του ΠΡΟΞΕΝΟΥ τής ΓΑΛΛΙΑΣ στη ΘΕΣ/ΝΙΚΗ COUSINÉRY

‘Από τό βιβλίο τής *DÉMOCRATIE ILIADOU, LES BALKANS JOUET DE LA PRATIQUE DES PUISSANCES EUROPÉENNES PENDANT LES XVIII ET XIX SIÈCLES*, «BALKAN STUDIES», THESSALONIKI, τ. 16 (1975), σ. 175

4

‘Ι. Καποδίστρια, Αύτοβιογραφία,
έκδ. Γαλαξία, Άθήνα 1962, σελ. 137

‘Ο Βασιλεύς Φερδινάνδος έγκατέλειψε τήν Νεάπολη, κληθείς υπό των συμάχων· μόλις δέ έφθασεν Ούτος εις Λάυβαχ, όπου μετεφέρθη ή διάσκεψις, ό αυστριακός στρατός κατέλαβε τό κράτος Του.

‘Ολίγον πριν ό Αύτοκράτωρ είχε λάβει τήν είδηση περί τής δυσαρέστου ύποθέσεως του συντάγματος «Συμεώνοβσκη». Μετ’ ολίγον αί ταραχαί του Πεδεμοντίου ήλθον να δυσχεράνουν τήν κατάστασιν. “Εκτοτε, εις τās διασκέψεις, πāsαι αί άποφάσεις έφερον τήν σφραγίδα των αυστριακών άπόψεων. Τό συνέδριον δέν ήδύνατο παρά να τās έγκρίνη και πράγματι τās ένέκρινε.

5

Διακήρυξη του Συνεδρίου του Λάυμπαχ, όπως τή διασώζει ό Σπ. Τρικούπης
(‘Ιστορία τής Έλλην. Έπαναστάσεως, ό. π. σελ. 99-100)

«Χρήσιμοι.» έκήρυξεν ή συμμαχία έν Λαυβάρχη τήν 30 Άπριλίου 1821, «χρήσιμο ή αναγκαία μεταβολάι έν τή νομοθεσία ή έν τή διοικήσει των επικρατειών πρέπον είναι να ηπαγάζωσιν εκ τής έλευθέρας θελήσεως και τής πλήρους πεποιθήσεως των θεόθεν τήν έξουσίαν έμπειπιστευμένων. Πάν ό τι παρεκτρέπεται τής άρχής ταύτης φέρει έξ ανάγκης τούς λαούς εις άταξίαν, εις κλονισμούς και εις δεινά βαρύτερα παρ’ όσα προτίθεται να θεραπεύση. Οί άνακτες, αισθανόμενοι βαθέως τήν αναλλοίωτον ταύτην αλήθειαν, δέν έδίστασαν να ηκρύνωσιν παρησία ότι σεβόμενοι τά δίκαια και τήν ανεξαρτησίαν όλων των νομίμων έξουσιών έθεώρησαν ως νομίμως μη ύπάρχουσιν και ως μη συνάδουσιν πρós τās άρχάς του δημοσίου δικαίου τής Εύρώπης πāsαν λεγομένην μεταρρύθμισιν ένεργουμένην δι’ άποστασίας και δι’ άλλων. ‘Ως τοιαύτης φύσεως έθεώρησαν όχι μόνον όσα συνέβησαν έν τοίς βασιλείοις τής Νεαπόλεως και τής Σαρδηνίας, αλλά και όσα (ήτοι ά τής Έλλάδος) λαβόντα άρχήν εκ μηχανογραφίας επίσης έγκληματικής, άν και υπό πολλά διαφορετικές περιστάσεις, κατέστησαν εσχάτως τό ανατολικόν μέρος τής Εύρώπης θέατρον άπεράντων κακών».

2. Ἡ θέση τῶν Ἑλλήνων ἔναντι τῆς Εὐρώπης κατά τὴν ἐναρξη τῆς ἐπαναστάσεως

Ἑλληνικό κράτος δὲν ὑπῆρχε τότε, παρά μόνο στήν πιό αισιόδοξη φαντασία καί διαίσθηση. Γι' αὐτό δὲν μπορούμε νά μιλάμε γιά διπλωματική θέση τῆς Ἑλλάδας ἀπέναντι στίς ἀποφάσεις γενικά τῶν μεγάλων δυνάμεων τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Μόνον "Ἕλληνες, πού κατέχονταν ἀπό πάθος γιά τὴν ἐλευθερία τῆς πατρίδας τους καί πού κατεῖχαν σπουδαῖες θέσεις, μπορούσαν νά ἐκφράσουν κάποια στάση ἀπέναντι στήν Εὐρώπη. Εἶναι γνωστή ἡ θέση τοῦ Ρήγα Φεραίου πού ἔλεγε νά στραφοῦν πρὸς τὴ Γαλλία τοῦ Ναπολέοντα καί νά ζητήσουν τὴν βοήθειά του γιά νά ἐλευθερώσουν τὴν πατρίδα. Εἶναι ὅμως γνωστό πῶς πλήρωσε αὐτὴ τὴ θέση τοῦ ὀ Ρήγας. Κι ὁ Κοραῆς ἐπίσης εἶχε φιλογαλλικὴ στάση, ἀλλὰ δὲν τὴν ἐνεργοποίησε. "Ἐτσι λοιπὸν στίς ἀρχές τοῦ 1821 δύο "Ἕλληνες, πολὺ σχετικοὶ μεταξύ τους, ἐκφράσανε τὴ διπλωματικὴ τους θέση ἀπέναντι στήν Εὐρώπη. Ὁ πρῶτος εἶναι ὁ Ὑψηλάντης, πού ὡς ἀρχηγὸς τῆς Ἐπανάστασης ἔγραψε μὲ πολὺ ρομαντισμὸ τὴν περίφημη ἐπιστολή¹ του πρὸς τὸν αὐτοκράτορα τῆς Ρωσίας Ἀλέξανδρο Α' πού τὸν βρῆκε στὸ συνᾶδριο τοῦ Λάμπυαχ (πρὶν ἀπὸ τὶς 14 Μαρτίου 1821), ὅπου ἐπρόκειτο νά βρεῖ παγερὴ ὑποδοχὴ καί καταδίκη τὸ ἑλληνικὸ ζήτημα.

Ἡ ἐπιστολὴ πρὸς τὸ Ρῶσο αὐτοκράτορα ἦταν γραμμένη ἔτσι ὥστε νά τὸν συγκινήσει, ἀλλὰ καί πολιτικώτατα παρουσίαζε τὴν ἐξέγερση ἀπλωμένη σ' ὀλόκληρη τὴ Βαλκανικὴ χερσόνησο καί τὰ Ἑλληνικά νησιά μέχρι καί τὴν Κρήτη καί ἔθετε, κατὰ συνέπεια, γιά τὴ Ρωσία ζήτημα ἀμεσης ἐφαρμογῆς τῆς ἀνατολικῆς πολιτικῆς της, ἐφόσον ἦταν χώρα ὀμόθυρη σκὴ μὲ τοὺς "Ἕλληνες καί μόνιμα ἐχθρική πρὸς τὴν Τουρκία. Στὰ μάτια τότε τοῦ Ὑψηλάντη καί τῶν ἐπαναστατημένων Ἑλλήνων ἡ Ρωσία φαινόταν ὡς ὀ φυσικὸς προστάτης τους.

Ἡ πρώτη ἀντίδραση τοῦ Ρῶσου αὐτοκράτορα, μόλις διάβασε τὴν ἐπιστολή, ἦταν εὐνοϊκὴ γιά τὸν Ὑψηλάντη: «Πάντοτε ἔλεγον, ὅτι ὀ καλὸς οὗτος νέος ἔχει γενναῖα φρονήματα». Ἀλλὰ ἡ ἐπιστολὴ εἶχε φτάσει σὲ χρόνον καί σὲ χῶρον ἐξαιρετικὰ δυσμενεῖς γιατί ὀ αὐστριακὸς καγκελλάριος Μέττερνιχ ἔσπευσε τότε νά ἐπηρεάσει τὸν Τσάρο Ἀλέξανδρο ἐνάντια στήν Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση σημειώνοντάς του μὲ ἔμφαση πόσο ἡ κατάρρευση τῆς Τουρκίας θά εὐνοοῦσε τοὺς Ἀγγλους καί τοὺς Γάλλους. "Ἐτσι, κάτω ἀπὸ τὴν πίεση αὐτὴ ὀ Αὐτοκράτορας «πασῶν τῶν Ρωσιῶν» θά ἀποκηρύξει τὸ κίνημα τοῦ Ὑψηλάντη στίς Ἡγεμονίες καί θά ἐκφράσει τὴ νομιμοφροσύνη του στὸ Σουλτάνο².

Ὁ δεῦτερος ἐπίσημος "Ἕλληνας ὑπῆρξε ὀ Ἰωάννης Καποδίστριας, πού ἐνῶ εὐλόγα τὸν συγκινοῦσε τὸ Ἑλληνικὸ ζήτημα ἦταν ὀποχρεωμένος νά ὑπερασπιζέται τὰ διπλωματικὰ συμφέροντα τῆς Ρωσίας, ὡς ἕνας ἀπὸ τοὺς τρεῖς ὀπουργοὺς ἐξωτερικῶν τοῦ Τσάρου. Στὸ Λάμπυαχ

λοιπόν ο Καποδίστριας ήταν μέλος της ρωσικής αντιπροσωπείας. Η θέση του ήταν εξαιρετικά δύσκολη και τα περιθώρια αντιδράσεων του στις θέσεις του Μέττερνιχ πολύ περιορισμένα· όμως κατόρθωσε να επηρεάσει τις αποφάσεις του αυτοκράτορα στην τελική διαμόρφωση και διατύπωσή τους (κατά τρόπο ούσιαστικό, αν και όχι εμφανή) και έτσι να αποτρέψει το χειρότερο για την ελληνική Έπανάσταση και να εξασφαλίσει κάποιες προϋποθέσεις για εύνοϊκές εξελίξεις αργότερα στο διπλωματικό πεδίο.

Έτσι συντάχτηκε το αυτοκρατορικό διάταγμα που διέγραψε τον Ύψηλάντη, καταδίκαζε το κίνημά του, διαβεβαίωνε την Τουρκία για τις αγαθές ρωσικές διαθέσεις, αλλά και περιείχε μία ρήτρα εύνοϊκή για την Έλληνική υπόθεση: την «ουδετερότητα».

Κι ενώ η Πενταπλή Συμμαχία αποφάσιζε την επέμβαση των στρατευμάτων της για την καταστολή άλλων Ευρωπαϊκών επαναστάσεων, ήταν «σωτήρια» για την ελληνική επανάσταση ή τήρηση ουδετερότητας και μάλιστα αύστηρης, απέναντί της, ως προϋπόθεση απαραίτητη για εύνοϊκές αργότερα εξελίξεις.

Έκτός από το διάταγμα του Τσάρου ο Καποδίστριας υποχρεώθηκε να γράψει και προσωπική επιστολή προς τον Ύψηλάντη, στην οποία βρήκε την ευκαιρία με διπλωματική ευστροφία να αφήσει να φανούν δείγματα εύνοιας προς αυτόν και τον ελληνικό αγώνα³.

Μέ τις δυο αυτές ενέργειες, που διατυπώθηκαν φραστικά από τον Καποδίστρια, περιγράφεται μία εξωτερική πολιτική άσφουρα σύμφωνη με τις τότε περιστάσεις (τό κλίμα του Συνεδρίου της Ίερης Συμμαχίας), ταυτόχρονα όμως και «άνοιχτη» για διαφορετικούς μελλοντικούς διπλωματικούς χειρισμούς, όπως τουλάχιστο σχολιάζει ο ίδιος ο Καποδίστριας στην αυτοβιογραφία του⁴.

— Η προσπάθεια του Καποδίστρια, ο οποίος στήριζε τις ελπίδες του σε ένα νέο ρωσοτουρκικό πόλεμο, συνεχίστηκε. Σ' αυτό συνέβαλαν ιδιαίτερα οι ειδήσεις για τις σφαγές στην Πόλη και τον απαγχονισμό του Πατριάρχη, που έφθασαν στην Πετρούπολη. Ο Τσάρος συγκλονίστηκε από τις περιγραφές των φρικαλεοτήτων και έστειλε στην Πύλη αύστηρό τελεσίγραφο. Οι δύο χώρες βρέθηκαν στα πρόθυρα του πολέμου. Άλλά οι Ρώσοι, εξαιτίας της αστάθειας και της αναβλητικότητας του Άλεξάνδρου, δέν αποτόλμησαν τότε ένοπλη ρήξη. Γνώριζαν ότι θά αντιμετώπιζαν συνασπισμένες και τις τρεις άλλες Δυνάμεις.

Θά πρέπει ακόμη ν' αναφέρουμε εδώ ότι στις 19 Ίουλίου 1821 ο Τσάρος πρότεινε στη Γαλλία συνεργασία για τη λύση του Έλληνικού προβλήματος προσφέροντάς της την Πελοπόννησο ως προτεκτοράτο. Η πρόταση δέν είχε εύνοϊκή υποδοχή. Κατά τη γαλλική Κυβέρνηση «η Έλληνική Έπανάσταση εύνοει μόνο τη Ρωσία. Η Γαλλία ενδιαφέρεται να μείνουν τά πράγματα όπως έχουν».

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ, ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ, ΠΑΡΑΘΕΣΗ ΠΗΓΩΝ:

1

Ἀπόσπασμα τῆς ἐπιστολῆς τοῦ Ἄλ. Ὑψηλάντη πρὸς τὸν τσάρο τῆς Ρωσίας Ἀλέξανδρο Α' (ἀπὸ τὴν *Ι.Ε.Ε.*, τόμο *ΙΒ'*, σελ. 36)

«... Πᾶσαι αἱ εὐγενεῖς τῶν ἐθνῶν ὀρμαὶ πηγάζουσιν ἀπὸ Θεοῦ, καὶ ἀναμφιβόλως ἐκ θείας ἐμπνεύσεως ἐγείρονται σήμερον οἱ Ἕλληνες ἄθροοι, ὅπως ἀποσείσωσι τὸν βδελυρὸν ζυγόν, ὅστις βαρύνει ἐπ' αὐτῶν ἀπὸ τεσσάρων ἤδη αἰώνων. Πλέον ἢ διακόσαιο ἀναφοραὶ, ... προυχόντων πάσης τάξεως καὶ ἐπαρχίας τῆς Ἑλλάδος, μέ καλοῦσιν εἰς τὴν ἀρχηγίαν, ἵνα νικήσω ἢ ἀποθάνω μετ' αὐτῶν. Τὴν στιγμὴν ταύτην νικῶσιν οἱ ὀπλαρχηγοὶ τῆς Ἡπείρου τοὺς στρατοὺς τοῦ Σουλτάνου, οἱ Σουλῶται καὶ οἱ Πάργιοι ἐπιστρέφουσιν εἰς τὴν πατρίδα των, κηρύττοντες ἑαυτοὺς ἐλευθέρους, καὶ τὰ ὄρη τῆς Ἑλλάδος πάντα ἐκάλυψαν φοβεροὶ τῆς ἐλευθερίας πρόμαχοι. Ἡ Πελοπόννησος καὶ τὸ Αἰγαῖον κινουῦνται, ἡ Κρήτη ἀνίσταται, ἡ Σερβία, ἡ Βουλγαρία, ἡ Θράκη καὶ ἡ Μακεδονία σπεύδουσιν εἰς τὰ ὄπλα, ἡ Βλαχία καὶ ἡ Μολδαυία ἀποτινάσσουν τὸν ζυγόν, καὶ περίτρομοι οἱ Τοῦρκοι ἴστανται ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει ἐπὶ ἡφαιστείου, ὅπερ εἶναι ἔτοιμον νὰ τοὺς καταπῆ...» καὶ κατέληγε σὲ ἔκκληση γιὰ **βοήθεια πρὸς τοὺς ὀμορῆσκους λαοὺς καὶ τὴ δικαιοσύνη**. Ἡ ἐπιστολὴ περιεῖχε πολλὰς προώρες εἰδήσεις, μέσα ὅμως στὰ πλαίσια τοῦ Σχεδίου τῆς Ἐταιρείας καὶ γιὰ περιοχές, ὅπου εἶχε γίνεи προετοιμασία καὶ ἀπὸ ὅπου εἶχαν ληφθεῖ διαβεβαιώσεις γιὰ τὴν Ἐπανάσταση.

2

Αὐτοκρατορικό διάταγμα τοῦ τσάρου Ἀλεξάνδρου Α' (*ΙΕΕ*, *ΙΒ'*, 38)

«Α'. Ὁ πρίγκηψ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης διαγράφεται ἐκ τῶν ἐλέγχων τῆς στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας τῆς Ρωσίας»

Β'. Ὁ Αὐτοκράτωρ ἀποδοκιμάζει ἐπισημῶς τὸ ἐπιχείρημα αὐτοῦ, ἵνα μὴ δύνηται ἔχειν οὐδεμίαν ἐλπίδα συνδρομῆς παρὰ τῆς Ρωσίας πρὸς ὑποστήριξιν·

Γ'. Διατάσσεται ὁ κόμης Βίτγενστειν, γενικός ἀρχηγός τῶν ἐπὶ τοῦ Προῦθου καὶ ἐν τῇ Βεσσαραβίᾳ ρωσικῶν στρατευμάτων, ἵνα διατηρῆ **αὐστηροτάτην οὐδετερότητα καὶ ἀμεροληψίαν ὡς πρὸς τὰς ἐκραγεῖσας παραχὰς ἐντὸς τῶν δύο Ἡγεμονειῶν**·

Δ'. Κοινοποιοῦνται αἱ ἀποφάσεις αὗται τῶ ἐν Κωνσταντινουπόλει πρέσβει τῆς Ρωσίας, καὶ οὗτος διατάσσεται, ἵνα γνωστοποιήσῃ μὲν ταύτας τῇ ὑψηλῇ Πύλῃ, ἐπαναλαμβάνων ἐν ταυτῶ τὰς εἰλικρινεῖς καὶ καθαρὰς διαβεβαιώσεις τὰς ἐπὶ τῆς ἀποστασίας τῆς Βλαχίας (*ἢ τοῦ Βλαδιμηρέσκου*) δοθείσας· ἀναγγεῖλη δὲ ρητῶς, ὅτι ἡ πολιτικὴ τοῦ Αὐτοκράτορος ἐστὶ καὶ ἔσεται ἀλλοτρία τῶν ραδιοσυργῶν, δι' ὧν ἐπαπειλεῖται ἡ ἡσυχία οἰουδήποτε τόπου· ὅτι πᾶσα τοιαύτης φύσεως ἐνοχὴ ἀντίκειται εἰς τὴν εὐθύτητα τῶν σκοπῶν τοῦ Αὐτοκράτορος· καὶ ὅτι ὡς πρὸς τὰς σχέσεις τῆς Πύλης οὐδ' ἄλλον ἔχει σκοπόν, οὐδ' ἄλλην τρέφει ἐπιθυμίαν παρὰ τὴν διατήρησιν καὶ τὴν ἀκριβῆ ἐκτέλεσιν **τῶν ὑφισταμένων συνθηκῶν μεταξὺ τῶν δύο Δυνάμεων**».

Ὁ Φιλῆμων σχολίαζε ὡς ἐξῆς τὸν ὅρο τῆς οὐδετερότητας (*βλ. σχετικόν ΙΕΕ, ΙΒ', σελίδα 38*):

«... τὸ αὐτὸ διάταγμα, οὐδόλως ἀπτόμενον τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, τὴν

σωτήριον παρεδέχετο **ρήτραι τῆς οὐδετερότητος**, ἦν, ὡς προηγούμενον ἤδη ἐπίσημον ἐπὶ ἑνὸς μέρους, ἐμέλλε μετ' ὀλίγον παραδεχθῆναι ἐκούσα ἄκουσα ἅπανα ἢ διπλωματία ἐπὶ τοῦ ὄλου τῆς ἑλληνικῆς ἐπαναστάσεως».

3

Ἐπιστολὴ τοῦ Ἰ. Καποδίστρια πρὸς τὸν Ἀλέξανδρο Ὑψηλάντη
(ΙΕΕ, τ. ΙΒ', σελ. 38-39);

Λευβάχ, 14 μαρτίου 1821

«Πρίγκιψ μου

Λαβὼν τὴν ἀπὸ 24 Φεβρουαρίου ὑμετέραν ἐπιστολήν, ὁ Αὐτοκράτωρ, τόσῳ βαυτετέραν ἡσθάνθη θλίψιν, ὅσῳ ἀείποτε ἐξετίμησε τὸ εὐγενές τῶν αἰσθημάτων, ὧν ἐδώκατε δείγματα ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ αὐτοῦ. Πόρρω λοιποῦ ἀπέιχεν ἡ Α.Α.Μ. ὅπως πιστεύσῃ ὅτι ἐμέλλετε αἰφνης παρασυρθῆναι ὑπὸ τοῦ πνεύματος ἐκείνου τοῦ παραλογισμοῦ, ὅπερ φέρει τοὺς ἀνθρώπους τοῦ καθ' ἡμᾶς αἰῶνος, ἐπιλανθανομένους τῶν πρωτίστων καθηκόντων αὐτῶν, εἰς ἀναζητήσιν ἀγαθοῦ, οὐδόλως ἐλπιζομένου ἄλλως, **ἢ διὰ τῆς αὐστηρᾶς τηρήσεως τῶν παραγγελεμάτων τῆς θρησκείας καὶ τῆς ἠθικῆς**. Ἡ τάξις τῆς γεννήσεως ἡμῶν, τὸ στάδιον ὅπερ ἐξελέξασθε, ἡ δικαία ὑπόληψις, ἦν ἐκτέσασθε, τὰ πάντα ἐν ἐνὶ λόγῳ παρῆχον ὑμῖν τὴν εὐκαιρίαν καὶ τὰ μέσα, ὅπως φωτίσθητε περὶ τῶν ἀληθῶν αὐτῶν συμφερόντων τοὺς προὔχοντας ἐκείνους τῆς Ἑλλάδος, τοὺς δεικνύοντας τόσον φυσικὴν πρὸς ὑμᾶς ἐμπιστοσύνην. Ἀναμφιβόλως ἐν τῇ φύσει τοῦ ἀνθρώπου ἐγκεῖται ἡ ἔφεσις τῆς βελτιώσεως τῆς τύχης αὐτοῦ, καὶ βεβαίως πρέπειται περιστάσεις ἐνέπνευσαν τοῖς Ἕλλησι τὴν εὐχήν, ἵνα μὴ μείνῃσι ἔξνοι πρὸς τὴν ἴδιαν αὐτῶν εἰμαρμένην. Ἄλλ' ἄρα γε διὰ τῆς ἀποστασίας... δύναται κολακεύεσθαι περὶ τῆς ἐπιτυχίας ἑνὸς τόσῳ ἐξόχου σκοποῦ; Δύναται ἄρα ποθεῖν τὴν ἀναγέννησιν αὐτοῦ καὶ ἀνύψωσιν εἰς τὴν βαθμίδα τῶν ἐλευθέρων ἔθνος τι διὰ σκοτεινῶν ὑπενεργειῶν, διὰ ζοφερῶν σκευωριῶν; Ὁ Αὐτοκράτωρ οὐδόλως διανοεῖται τοῦτο· **ἔσπευδεν ἵνα ἐξασφαλίσῃ τοῖς Ἕλλησι τὴν προστασίαν διὰ τῶν μεταξὺ Ρωσσίας καὶ Πύλης συνομολογηθεισῶν συνθηκῶν**· ἀλλ' ἤδη τὰ δυνατὰ ταῦτα ἀποκτήματα παραγνωρίζονται, αἱ ὁδοὶ τῆς νομιμότητος ἐγκαταλιμπάνονται, καὶ ὑμεῖς δεικνυθεὶς ἠελόντες, ἵνα προσκολλήσθητε τὸ ὄνομα ὑμῶν εἰς συμβεβηκότα, πασιφανῶς ἀποδοκιμαζόμενα παρὰ τῆς Α.Α.Μ.

Ἡ Ρωσσία **διάγει ἐν εἰρήνῃ μετὰ τοῦ** ὀθωμανικοῦ κράτους. Ἡ ἐν Μολδαυία ἐκτραγείσα ἐπανάστασις ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ δικαιολογήσει ρῆξιν τινα μεταξὺ τῶν δύο κρατῶν. Ἄλλως διερρηγνύμεθα ἂν μετὰ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως, προσφερόμεθα ἐχθρικῶς κατ' αὐτῆς καὶ παρεβιάζομεν τὴν πίστιν τῶν συνθηκῶν, εὐνοοῦντες, ἔστω καὶ δι' ἀπλῆς σιωπηρᾶς συγκαταθέσεως, ἐπανάστασιν, σκοποῦσαν τὴν ἀνατροπὴν δυνάμεως, μεθ' ἧς ἡ Ρωσσία ἐκήρυξε καὶ κηρύττει ὡς ἔχουσα σταθεροῦς σκοπούς πρὸς διατήρησιν σχέσεων εἰρήνης καὶ φιλίας.

Καὶ κατ' ἄλλην δέ σκέψιν, τίνα στιγμὴν ἐξελέξατε, ἵνα προσβάλητε τὴν Πύλην; Αὐτὴν ἐκείνην τὴν στιγμὴν, καθ' ἣν διαπραγματεύσεις, ὀσημέραι γονιμότεραι ἀποτελεσμάτων εὐτυχῶν καθιστάμεναι, περιβάλλουσι τὴν εἰρήνην διὰ νέων ἐγγυήσεων· αὐτὴν ἀκόμη τὴν στιγμὴν, καθ' ἣν αἱ ἀπαιτήσεις τῆς ὑμετέρας οικογενείας ἐμελλοῦν ἱκανοποιηθῆναι, ὁ δὲ **Σουλτάνος, ὡς γινώσκετε, προϋτίθετο, ἵνα ἀποδώσῃ ὑμῖν πλήρη καὶ ἐντελῆ δικαιοσύνην**. Πεπληροφορημένοι περὶ τῶν περιστάσεων τούτων, καὶ εἰδότες τὰς ἀνάκαθεν διεπούσας τὴν πολιτικὴν τοῦ Αὐτοκράτορος ἀρχάς, πῶς ἐτολμήσατε ὑποσχεθέντες τοῖς κατοίκους τῶν Ἡγεμονειῶν **τὴν ὑποστήριξιν μεγάλης τινος Δυνάμεως**; Ἐάν ἠθελήσατε προσηλώσαι τὰ βλέμματα αὐτῶν πρὸς τὴν Ρωσσίαν, οἱ συμπατριῶται ὑμῶν θέλουσιν ἰδεῖν ταύτην

ἀκίνητοῦσαν, μετ' ὀλίγον δέ αἱ δίκαιαι μορφαί αὐτῶν θέλουσιν ἐπιβαρύνειν Ἰγμάς, καί αισθανθήσεσθε πίπτουσας ἐφ' ὑμῶν μεθ' ὅλου αὐτῆς τοῦ βάρους τὴν εὐθύνην ἐπιχειρήσεως, ἣν μόνα πάθη παραφρονοῦντα ἠδύναντο ὑπαγορευοῦσαι. **Ἄλλ' ὅμως πάντοτε ἔχει τις καιρὸν, ἵν' ἀποδώσῃ σέβας πρὸς τὸν ὀρθὸν λόγον καὶ πρὸς τὴν ἀλήθειαν**· ἔχετε εἰσεῖτι ἐν χερσίν τὴν σωτηρίαν τῶν περὶ ὑμᾶς ἀποπεπλανημένων ἀνθρώπων... Ὁ Αὐτοκράτωρ **οὐδεμίαν**, οὔτε ἀμέσως οὔτε ἐμμέσως, παρέξει ὑμῖν **συνδρομήν**, διότι, ἐπαναλαμβάνομεν λέγοντες, ἤθελεν εἶσθαι ἀνάξιον αὐτοῦ τὸ ὑποσκάπτειν τὰ θεμέλια τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας **διὰ τῆς ἐπονειδίου καὶ ἐγκληματικῆς ἐνεργείας μυστικῆς ἐταιρίας...**

Σταθμίσατε, Πρίγκιψ μου, τὰς παρατηρήσεις, ἃς ἀπευθύνει ὑμῖν ὁ Αὐτοκράτωρ ὡς τελευταῖον δεῖγμα τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ. Ὁφελήθητε ἐκ τῆς τόσον σωτηριώδους προεξοικειώσεως ταύτης· ἐπανορθώσατε τὸ κακόν, ὅπερ ἐπράξατε ἤδη· προλάβετε τὰς καταστροφάς, **ἃς μέλλετε ἐπισῦραι κατὰ τῆς ὥραιας καὶ ἀτυχοῦς πατρίδος ὑμῶν**. Ἐάν ὑποδείξητε ἡμῖν τὰ μέσα πρὸς κατάπαυσιν τῶν ταραχῶν ἄνευ παραβιάσεώς τινος καὶ χωρὶς τῆς ἐλαφροτέρας προσβολῆς τῶν ὄρων τῶν ὑφισταμένων μεταξύ Ρωσσίας καὶ ὀθωμανικῆς Πύλης συνθηκῶν, ὁ Αὐτοκράτωρ **οὐκ ἀρνθήσεται τὴν παρέμβασιν** αὐτοῦ παρά τῆ Τουρκικῆ κυβερνήσει, προσκαλῶν αὐτὴν εἰς ἔμφρονα μέτρα, δυνάμενα τὴν ἐν Βλαχίᾳ καὶ Μολδαυτῆ ἐπάνοδον τῆς ἡσυχίας, ἧς τὴν ἀνάγκην συναισθάνονται τόσῳ βαθέως αἱ χώραι αὗται. Ἐν πάσῃ ἄλλῃ περιπτώσει ἡ **Ρωσσία ἔσεται ἀπλοῦς θεατῆς τῶν γινόμενων**, οὐδὲ τὰ ὄπλα τοῦ Αὐτοκράτορος κινήθησονται, οὐδὲ ὑμεῖς καὶ οἱ ἀδελφοί ὑμῶν ἐστέ ἐφεξῆς ἐν τῇ ὑπηρεσίᾳ τῆς Α.Μ. τοῦ αὐτοκράτορος. Ἡ Πρίγκιπισσα Ἰγυφλάντου ἐξακολουθήσει ἀπολαμβάνουσα τὴν προστασίαν Αὐτοῦ, ἀλλὰ καθ' ὅσον ἀφορᾷ προσωπικῶς αὐτὴν **ἐπ' οὐδεμίᾳ ὁμοῦ περιπτώσει ὁ Αὐτοκράτωρ ἐπιτρέψει τὴν εἰσόδον ὑμῶν εἰς Ρωσίαν**. Ἡ ἐπιστολὴ αὐτῆ περιελεύσεται ὑμῖν διὰ τοῦ βαρῶνου Στρωγανῶφ, διαταγέντος, ἵνα ἀφ' οὗ κοινοποιήσῃ ταύτην τῇ Πύλῃ διαβιβάζῃ πρὸς ὑμᾶς καὶ προσθήσῃ τὰς συμβουλὰς, μεθ' ὧν ὁ Αὐτοκράτωρ ἐφάπαξ ἐτι προτρέπει ὑμᾶς ἵνα συμμορφωθῆτε. (ὑπογρ.) **«Ο ΚΟΜΗΣ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΣ»**

4

Ἰ Καποδίστρια, Αὐτοβιογραφία, 140-141.

Ὅτε ἡ διάσκεψις τοῦ Λάυβαχ ἔλαβε γνῶσιν τῶν ἀπαντήσεών μας πρὸς τὸν πρίγκιπα Ἰγυφλάντην καὶ τῶν ὀδηγιῶν ἃς ἐμελλε νὰ λάβῃ ὁ βαρῶνος Στρωγανῶφ, οἱ συνάδελφοί μας ὑπουργοὶ τῶν συμμάχων Δυνάμεων μοὶ **ἐξέφρασαν τὰ συγχαρητήριά των** διὰ τὰ μέτρα ταῦτα ἃτινα ἀσφαλῶς θὰ ἐστέφοντο ὑπὸ πλήρους ἐπιτυχίας. Ἐφαντάζοντο ὅτι μετ' ὀλίγας ἡμέρας δὲν θὰ ἐγίνετο πλέον λόγος οὔτε περὶ Τούρκων οὔτε περὶ Ἑλλήνων καὶ ὅτι τὰ πράγματα θὰ ἐπανήρχοντο εἰς **τὸ statu quo ante**.

«Πολύ θὰ ἐπεθύμουν, κύριοι», τοῖς ἀπήντησα, «νὰ συμμερισθῶ τὴν γνώμην σας. Ἐάν ὅμως θέλετε τὴν ἰδικὴν μου, θὰ σᾶς εἶπω ὅτι, ἀκολουθοῦντες τὸ νῦν υἱοθετηθὲν σύστημα, μόνον μετὰ εἰκοσιπενταετίαν θὰ ἔχετε τὴν ἱκανοποίησιν τοῦ νὰ μὴ ἀκούετε πλέον νὰ γίνεται λόγος περὶ Ἑλλήνων καὶ περὶ Τούρκων· ὅσον δ' ἀφορᾷ εἰς τὸ statu quo, τοῦτο παρήλθεν ἀνεπιστρεπτι».

Ἐκοιτάχθησαν, ὕψωσαν τοὺς ὄμους καὶ ἴσως ὤκτιραν διὰ τὰς ὑπερβολὰς εἰς τὰς ιδέας μου. Ἀνέφερα τὸ πρᾶγμα εἰς τὸν Αὐτοκράτορα. Ἡ Αὐτοῦ Μεγαλειότης ἠθέλησε νὰ ἀκούσῃ τὰ αἰτία ἐφ' ὧν ἐβάσιζον τὴν γνώμην μου. Ἀνέπτυξα αὐτὰ. Ὁ Αὐτοκράτωρ μοὶ ἀπήντησε τότε: «Ἄς ἴδωμεν ἐν τῷ μεταξύ τί θὰ προκύψῃ ἀπὸ τὰ πρῶτα μας διαβήματα· ἐν ἀνάγκῃ θὰ ἐπανέλθωμεν ἐπὶ τῶν παρατηρήσεών σας».

3. Τό συνέδριο τής Βερόνας

“Υστερα από τό Συνέδριο του Λάυμπαχ, οί ήγεμόνες τής Εύρώπης καί οί ‘Υπουργοί τους πίστεψαν ότι είχε τακτοποιηθεί τό θέμα τών ξεγεγέρσεων, τόσο στήν ‘Ισπανία καί τήν ‘Ιταλία, όσο καί στήν ‘Ελλάδα. Τό αντίδραστικό πνεύμα τής ‘Ιερής Συμμαχίας φαινόταν ικανό νά επιβληθεί. ‘Ο Μέττερνιχ, έπειδή άντιλήφθηκε πόσο ό Καποδίστριας έπηρέαζε τό Τσάρο ‘Αλέξανδρο ύπέρ τών έλληνικών ύποθέσεων, προσπάθησε καί πέτυχε τήν απομάκρυνσή του από τήν πολιτική σκηνή τής Εύρώπης. Πρός στιγμή φάνηκε πώς ό Μέττερνιχ έμενε ό τελικός νικητής στό διπλωματικό άγώνα γύρω από τό ‘Ελληνικό Ζήτημα . Κάτω από τήν άπατηλή αυτή έπίφαση πραγματικός νικητής παρέμενε ό Καποδίστριας. Είχε ήδη συμβάλει καίρια γιά τήν περισώση καί τή στερέωση τής ‘Ελληνικής ‘Επανάστασης. ‘Ο Μέττερνιχ είχε χάσει τή μεγάλη εύκαιρία νά τήν καταστείλει στά πρώτα βήματα. Είχε περάσει πιά ένας χρόνος καί τό πρόβλημα έμενε. Μιά σειρά νίκες τών ‘Ελλήνων κατά τών Τούρκων τό φανέρωνε πολύ πειστικά.

Στά μέσα του 1822 άποφασίστηκε νά συνέλθει στή Βερόνα συνέδριο τών δυνατών τής Εύρώπης γιά νά ξανασυζητηθούν τά φλέγοντα ζητήματα. Τό πιό σπουδαίο άπ’ αυτά ήταν πάλι τό θέμα τής ‘Ισπανίας καί τό ‘Ελληνικό Ζήτημα, μέ τήν έπιπλοκή πού προκάλεσε στίς Ρωσοτουρκικές σχέσεις (*διακοπή διπλωματικών σχέσεων ύστερα από τίς βιαιοπραγίες τών Τούρκων σέ βάρος τών ‘Ελλήνων στήν Κωνσταντινούπολη καί άλλες πόλεις τήν άνοιξη του 1821*).

Στό συνέδριο, πού άρχισε στά μέσα του ‘Οκτώβρη 1822, πήραν μέρος οί αυτοκράτορες τής Ρωσίας καί τής Αύστρίας. ‘Επίσης οί βασιλείς τής Πρωσίας, τής Σαρδηνίας καί τών Δύο Σικελιών, ό μέγας δούκας τής Τοσκάνης, ό Δούκας τής Μοδένας καί ή Δούκισσα τής Πάρμας. Τόν Πάπα άντιπροσώπευε ό Καρδινάλιος Σπίνα. ‘Ακόμη ήταν εκεί ό Ουέλλινγκτον, άρχηγός τής άγγλικής άντιπροσωπείας, ό Μονμορανού καί ό Σατωβριάνδος, εκπρόσωποι τής Γαλλίας, ό Μέττερνιχ βέβαια, καί πολλοί άλλοι.

Τή σύγκληση του συνεδρίου τής Βερόνας άκουσαν στήν ‘Ελλάδα μέ αισιοδοξία. ‘Η ‘Ελληνική ‘Επαναστατική Κυβέρνηση, πού είχε σχηματιστεί ύστερα από τή συνέλευση τής ‘Επιδαύρου, είχε έγκαιρα πληροφορηθεί τό γεγονός άπό τόν ίδιο τόν Καποδίστρια¹.

Μέ πνεύμα αισιοδοξίας, πού ή ίδια ή έπιστολή του Καποδίστρια άφηνε νά ύπάρχει, ή ‘Επαναστατική Κυβέρνηση έτοίμασε τρεις εκκλήσεις, τήν πρώτη γιά τούς άντιπροσώπους² τής Εύρώπης στό Συνέδριο, τή δεύτερη προς τό Ρώσο αυτοκράτορα ‘Αλέξανδρο καί τήν τρίτη προς τόν Πάπα.

‘Αντιπρόσωποι τής ‘Ελληνικής ‘Επαναστατικής Κυβερνήσεως όρίστη-

καν ο Κεφαλωνίτης Άνδρέας Μεταξάς και ο γάλλος φιλέλληνας, πλοίαρχος Ζουρνταίν (PIERRE JOURDAIN).

Έφτασαν στην Άγκωνα στις 12/24 του Οκτώβρη και από τό λοιμοκαθαρτήριο στείλανε στον Πάπα τις έκκλήσεις της Έλληνικής Κυβερνήσεως, γιά νά τίς διαβιβάσει στό Συνέδριο, παρακαλώντας τον νά τούς βοηθήσει νά παρουσιαστοῦν αὐτοπροσώπως σ' αὐτό, γιά νά έκθέσουν τά δίκαια τῆς Έλλάδας. Ο Πάπας, μέ τήν ἐλπίδα πώς ἴσως κάτι θά πετύχαινε, γιά νά ἐνισχύσει τό γόητρο τῆς παπικῆς Έκκλησίας, ἔδειξε προθυμία νά τούς ἐξυπηρετήσει και ἔστειλε τά ἔγγραφα στό Συνέδριο.

Όταν ὅμως οἱ δυνατοί τῆς Εὐρώπης διάβασαν τά ἔγγραφα, ἐξοργίστηκαν και τά θεώρησαν ὡς «ἀτοπα και αὐθάδη» και προσκάλεσαν τόν πάπα νά διώξει τό Μεταξά ἀπό τήν Άγκωνα. Ὑστερα ἀπ' αὐτό οἱ Έλληνες ἀντιπρόσωποι εἰδοποιήθηκαν νά ἐγκαταλείψουν τήν Ἰταλία. Ο Μεταξάς και οἱ ἄλλοι διαμαρτυρήθηκαν μέ ἔγγραφα, τόσο στό Συνέδριο ὅσο και στον πάπα. Κρίθηκε τότε χρῆσιμο νά ἀποσταλεῖ στήν Ἰταλία ἐπιφανῆς ἑλληνας ἱεράρχης: διάλεξαν γι' αὐτό τόν ἐπίσκοπο Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανό, γιά νά μεταβεῖ στον Πάπα Πίο Ζ' και κάνοντας «δελεαστικές προτάσεις περί ἐνώσεως τῆς Έλληνικῆς Έκκλησίας μετά τῆς Ρωμαϊκῆς» νά τόν ἐνισχύσει στήν ἀπόφασή του νά βοηθήσει τούς Έλληνες.

Δυστυχῶς ὅμως οὔτε κι αὐτοί οἱ ἀντιπρόσωποι κατόρθωσαν νά φθάσουν στή Ρώμη. Ο Μέττερνιχ δέ θά ἐπέτρεπε ποτέ νά δεχτεῖ ὁ Πάπας ἀπεσταλμένους μιᾶς Ἐπαναστατικῆς Κυβερνήσεως, πού δέν τήν ἀναγνώριζαν τά ἀνακτοβούλια τῆς Εὐρώπης.

Τό Συνέδριο τελείωσε τίς ἐργασίες τους στις 2 Δεκεμβρίου και ἐξέδωσε διακήρυξη τῶν ἀποφάσεων και τῶν ἀντιλήψεῶν του³, πού σύμφωνα μ' αὐτές ἡ Έλληνική Ἐπανάσταση καταδικαζόταν ὡς ἐνέργεια ἀσύνητη και ἐγκληματική και ἐκπορευόμενη ἀπό τήν ἴδια ἀνατρεπτική πηγή τοῦ καρμποναρισμοῦ. Διαφαίνεται ὅμως στους τελευταίους στίχους αὐτοῦ τοῦ κειμένου ἡ ἀνησυχία γιά τήν ἔκβαση τῶν προστριβῶν Ρωσίας-Τουρκίας.

Ἔτσι ἡ ἐπίσημη Εὐρωπαϊκή διπλωματία ἐθελοτυφλοῦσε μπροστά σέ πρόβλημα ὑπάρκτο, ἀλλά και παρέβλεπε μέ τρόπο κυνικό τίς ἐπίμονες διακηρύξεις τῶν Ἑλλήνων, πού τόνιζαν ὅτι ὁ ἀγῶνας εἶναι ἀπελευθερωτικός και ὄχι κρινωτικοανατρεπτικός⁴.

Πάντως ὁ Ἄνδρέας Μεταξάς ἀνακοινώνοντας στους Έλληνες τήν ἀποτυχημένη προσπάθεια νά συγκινήσουν τήν ἐπίσημη Εὐρώπη κατέληγε μ' αὐτά τά λόγια: «Οἱ Ἡγεμόνες μᾶς ἐγκαταλείπουν και εἰς ἡμᾶς μόνον ἔχομεν νά ἐλπίζομεν».

1

Ἐπιστολή τοῦ Ἰ. Καποδίστρια πρὸς Κερκυραῖο ἔμπιστο φίλο του, ἡ ὁποία διαβιβάστηκε στὴν Ἑλληνική Ἐπαναστατικὴ Κυβέρνηση

«Ἐκ Πετροπόλεως τῆ 13/25 Ἰουνίου 1822.

Ἐγὼ ἀναχωρῶ διὰ τὸ Φραγκφόρτ διὰ νὰ ἀναμείνω ἐκεῖ τὰς προσταγὰς τοῦ Αὐτοκράτορος ὅπου καὶ ὁ ἴδιος πηγαίνει εἰς Βιέννην καὶ ἔπειτα εἰς Βερόναν, ὅπου θέλει εἶναι μία ἔνωσις βασιλέων καὶ μινιστρῶν. Ὅσον διὰ τὰ ἐπωφελεῖ ἀποτελέσματα ταύτης τῆς συνελέυσεως δὲν ἔχω οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν. Ἀποδεικνύεται ἐκ τούτου φανερώτατα ὅτι τὰ μεγάλα τοῦ κόσμου συμφέροντα δὲν ἐξισάζονται εἰμὴ διὰ τῆς διπλῆς ἐνεργείας τοῦ καιροῦ καὶ τῆς δυνάμεως. Δοθέντος τούτου, θέλει ἐνασχοληθοῦν ὠφελίμως εἰς τὴν καθειρήνευσιν τῆς Ἑλλάδος, ἣτις θέλει τελειώσῃ ἐλπίζω εἰς τὸ νὰ λάβῃ τὸν καρπὸν τῶν θυσιῶν καὶ πόνων. Ἐχὼ μάλιστα περισσώτερον ἀπὸ ἐλπίδα εἰς τοῦτο. Ἐχὼ τὴν βεβαίαν πεποίθησιν. Τὸ μέγα διάστημα μὰς διαχωρίζει, μὲ δυσκολεύει νὰ ἐξηγηθῶ πλέον ἐκτεταμένως εἰς παρόμοια πράγματα, καὶ χωρὶς νὰ ἔβγω ἀπὸ τὰ ὅρια μου σὰς λέγω νὰ ἔχετε ὑπομονὴν καὶ θάρρος. Ὁ Θεὸς εἶναι μέγας καὶ ἡμεῖς ποτέ δὲν πρέπει ν' ἀπελπιζώμεθα ὡς ποῦ ἐπιτύχωμεν τῆς παντοδυνάμου προστασίας του.

Ἰωάννης Καποδίστριας».

(Δ. Κόκκινου, Ἑλληνική Ἐπανάσταση, Τομ. 6, σελ. 53-54)

2

Ἐκκλήση τῶν ἐπαναστατημένων Ἑλλήνων πρὸς τοὺς Εὐρωπαίους διπλωμάτες στὸ συνέδριο τῆς Βερόνας

«Δεκαοκτῶ μῆνες παρήλθον ἀφ' οὗ ἡ Ἑλλάς μάχεται κατὰ τῶν ἐχθρῶν τοῦ χριστιανικοῦ ὀνόματος. Ὅλοι αἱ δυνάμεις τῶν Μωαμεθανῶν κατηρθύνθησαν ἐναντίον της, καὶ ἡ Εὐρωπαϊκὴ Τουρκία, ἡ Ἀσία καὶ ἡ Ἀφρική ἐξοπλίζονται ἀμιλλώμενοι πρὸς ἀλλήλας διὰ νὰ ὑποστηρίξωσι τὴν σιδηρὰν χεῖρα τὴν καταπιέσασαν τοσοῦτον χρόνον τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος καὶ τείνουσαν ὅλως εἰς τὸ νὰ τὸ ἐξολοθρεύσῃ. Ἀφ' ἧς ἤρχισεν ὁ πόλεμος ὕψωσε τὴν φωνὴν ἡ Ἑλλάς διὰ τῶν νομίμων ἀντιπροσώπων της ἐξαιτουμένη τὴν βοήθειαν, ἢ τουλάχιστον τὴν οὐδετερότητα τῶν χριστιανικῶν δυνάμεων. Τὴν σήμερον δὲ ὅτε συνέρχονται εἰς τὴν Ἰταλικὴν χερσόνησον οἱ δυνατοὶ διὰ νὰ βάλωσιν εἰς τάξιν τὰ τῆς Εὐρώπης καὶ συμβουλευθῶσι πασιφανῶς διὰ τὰ μεγάλα συμφέροντα τῆς ἀνθρωπότητος, καὶ ὅτε ὅλα τὰ ἔθνη προσμένουσιν ἀπ' αὐτοὺς τὴν διατηρησιν τῆς ἐπιρήνης, τὴν ἐγγύησιν τοῦ δικαίου τῶν ἐθνῶν, καὶ τὴν διανομὴν τῆς δικαιοσύνης, ἡ Ἑλληνικὴ Κυβέρνησις ἤθελε νὰ παραβῇ τὸ χρέος της, ἂν δὲν ἐξέθετε καὶ αὐτὴ εἰς τοὺς αὐγοῦστους συμμάχους μονάρχας τὴν κατάστασιν τῆς Ἑλλάδος, τὰ δίκαια της καὶ τὰς νομίμους ἐπιθυμίας της, καθὼς καὶ τὴν σταθερὰν ἀπόφασιν ὅλων τῶν πολιτῶν της τοῦ νὰ τύχωσι δικαιοσύνης ἀπὸ τὰς ἀνθρωπίνους δυνάμεις, καθὼς εὖρον χάριν ἐνώπιον τοῦ οὐρανοῦ Βασιλέως τοῦ διέποντος τὰ βασίλεια τοῦ κόσμου, ἢ νὰ ἀποθάνωσιν ὅλοι χριστιανοὶ καὶ ἐλεύθεροι. Ἦδη ἐχώθησαν ποταμοὶ αἰμάτων. Ἄλλ' ἡ σημαία τοῦ σταυροῦ νικητρία πανταχοῦ κυματίζει εἰς τὴν Πελοπόννησον, εἰς τὴν Ἀττικὴν, εἰς τὴν Εὐβοίαν, εἰς τὴν Βιωτιάν, εἰς τὴν Ἀκαρνανίαν, εἰς τὴν Αἰτωλίαν, εἰς τὸ μεγαλύτερον μέρος τῆς Θεσσαλίας καὶ τῆς Ἠπείρου, εἰς τὴν Κρήτην, καὶ εἰς τὰς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους. Τοιαύτας προόδους ἔκαμε τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος καὶ αὕτη εἶναι ἡ κατάστασις του, ὥστε εἶναι

πασίδηλον εις όλους τούς έχοντας γνώσιν τῆς Τουρκίας, ὅτι· οἱ Ἕλληνες δὲν ἤμποροῦσι ν' ἀφήσωσι τὰ ὄπλα πρὶν κατακτήσωσι ἢ πρὶν ἀπολαύσωσι τὰς ἐγγυήσεις ὑπάρξεως χωριστῆς, ἀνεξαρτήτου καὶ ἐθνικῆς, εἰς τὴν ὁποίαν καὶ μόνην θά εὕρωσι τὴν ἀσφάλειαν τῆς λατρείας, τῆς ζωῆς, τῆς ἰδιοκτησίας, καὶ τῆς τιμῆς των. Καὶ ἂν ἡ Εὐρώπη διὰ τὴν φυλάξῃ τὴν εἰρήνην συγκατατεθῇ νὰ διαπραγματευθῇ μὲ τὴν ὀθωμανικὴν Πόρταν ἐπὶ σκοπῷ τοῦ νὰ συμπεριλάβῃ καὶ τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος εἰς τὸ αὐτὸ σύστημα τῆς γενικῆς εἰρηνοποιήσεως, ἢ Ἑλληνικὴ κυβέρνησις σπεύδει νὰ δηλοποιήσῃ ἐπισημῶς διὰ τῆς παρουσίας ὅτι δὲν θέλει στέρξει καμμίαν συνθήκην ὅσον καὶ ἂν ἤθελεν εἶναι ὠφέλιμος κατ' ἐπιφάνειαν, εἰμὴ ἀφοῦ γείνωσι δεκτοὶ ἀντιπρόσωποι, παρ' αὐτοῦ ἀπεσταλμένοι διὰ νὰ ὑπερασπισθῶσι τὴν ὑπόθεσίν του, νὰ ἐκθέσωσι τὰ δικαιολογήματά του, καὶ νὰ καταδηλώσωσι τὰ δίκαιά του, τὰς ἀνάγκας του καὶ τὰ προφιλέστερα συμφέροντά του. **Ἄν δὲ παρὰ πᾶσαν ἐλπίδα ἤθελεν ἀπορριφθῆ ἡ αἰτήσις του, ἡ παρούσα δηλοποίησις θέλει ἐπέχει τόπον τακτικῆς διαμαρτυρήσεως, τὴν ὁποίαν ἡ Ἑλλάς ἰκετεύουσα ὑποβάλλει σήμερον εἰς τούς πόδας τῆς αἰώνιου δικαιοσύνης καὶ τὴν ὁποίαν χριστιανικός λαός διευθύνει θαρροῦντως εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ εἰς τὴν μεγάλην οἰκογενεῖαν τῆς χριστιανοσύνης.** Ἄν δὲ ἠεκαταλειφθῶσιν οἱ Ἕλληνες, ὄντες μὲν ἀδύνατοι θά ἐλπίσωσιν εἰς τὸν Θεόν τῶν δυνάμεων, ἀλλὰ καταρτιζόμενοι μὲ τὴν παντοδύναμον χεῖρα του δὲν θέλουσι κλίνει τὸν αὐχένα ἐνώπιον τῆς τυραννίας, ὄντες χριστιανοὶ καὶ καταδικώμενοι, διότι ἐμείνανεν πιστοὶ εἰς τὸν Σωτῆρα μας τὸν Βασιλέα καὶ Κύριόν μας. Θέλωμεν δὲ ὑπερασπίσει ἕως ἐνός τὴν ἐκκλησίαν του, τὰς ἐστίας μας καὶ τοὺς τάφους μας. Εἶναι δὲ εὐτυχία μας ἢ νὰ καταβῶμεν εἰς αὐτούς ἐλεύθεροι καὶ χριστιανοί, ἢ νὰ νικήσωμεν καθὼς ἄχρι τοῦδε ἐνικήσαμεν διὰ μόνης τῆς θείας δυνάμεως τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ διὰ τῆς θείας του βοηθείας.

Ἐν Ἄργει, τῆ 29 Αὐγούστου 1822.

Ἐν ἀπουσίᾳ τοῦ προέδρου τοῦ Νομοτελεστικοῦ.

Ὁ ἀντιπρόεδρος **Θάνος Κανακάρης.**

Ὁ γραμμ. τῆς ἐπικρατείας, μινίστρος τῶν ἐξωτερικῶν ὑποθέσεων
Θεόδωρος Νέγρης.

(Κόκκινος, Ἑλληνικὴ Ἐπανάστασις, τομ. 6, σελ. 55-57)

3

Διακήρυξη τοῦ Συνεδρίου τῆς Βερόνας

«Μέγα πολιτικόν γεγονός ἐξεργάγη περὶ τὰ τέλη τοῦ τελευταίου συνεδρίου — τοῦ Λεῦμπαχ —. **Ὅ,τι τὸ ἀνατρεπτικὸν τῶν κοινωνιῶν πνεῦμα** ἤρχισεν εἰς τὴν δυτικὴν χερσόνησον, ὅ,τι ἐδοκίμασε νὰ πράξῃ εἰς τὴν Ἰταλίαν, τὸ κατῶρθωσεν εἰς τὰς ἀνατολικὰς ἐσχατίας τῆς Εὐρώπης. Καθ' ὃν χρόνον κατηνύασθησαν αἱ εἰς τὰ βασίλεια τῆς Νεαπόλεως καὶ τῆς Σαρδηνίας στρατιωτικαὶ ἐπαναστάσεις διὰ τῆς βίας, ἐρρίφθη ὁ ἐπαναστατικὸς δαυλὸς ἀνὰ μέσῳ τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ σύμπτωσις τῶν γεγονότων ἀπέδειξεν ὅτι μία καὶ ἡ αὐτὴ ἦτο ἡ ἀρχὴ των. **Τὸ αὐτὸ κακὸν ἀναφαινόμενον εἰς πολλὰ μέρη,** ἀλλὰ πάντοτε ὑπὸ τούς αὐτούς τύπους, ἂν καὶ ὑπὸ διάφορα προσχήματα, ἐπρόδιδε τὴν κοινὴν ἐστίαν ὁπόθεν προῆλθε. Οἱ διευθύνοντες τὰ περὶ ὧν ὁ λόγος ἤλιζαν νὰ εὕρωσιν τὴν εὐκαιρίαν νὰ διασπείρουν τὴν διχόνοιαν εἰς τὰ συμβούλια τῶν Δυνάμεων καὶ νὰ ἐξουδετερώσωσιν αὐτάς, ἐνῶ νέοι κίνδυνοι τὰς ἐκάλουν πρὸς ἄλλα μέρη τῆς Εὐρώπης, ἀλλ' ἠπατήθησαν. Οἱ ἄνακτες έχοντες σταθεράν ἀπόφασιν ν' ἀπωθῆ-

συν τήν ἀρχήν τῆς ἐπαναστάσεως εἰς ὁποιοδήποτε μέρος καί ὑφ' οἰανδήποτε μορφήν καί ἄν ἐφαίνετο, **ἔσπευσαν νά τήν καταδικάσουν ἀπό συμφώνου.** Ἀσχολούμενοι δέ ἀπαρεγκλίτως εἰς τό ἔργον τῆς κοινῆς φροντίδος τῶν ἀντέκρουσαν πᾶν ὄ,τι ἠδύνατο νά τοῦς ἐκτρέψη τῆς ὁδοῦ τῶν. Ἄλλ' ἀκούοντες ἐν ταυτῷ καί τήν φωνήν τῆς συνειδήσεως καί τοῦ ἱεροῦ καθήκοντος συνηγόρησαν ὑπέρ τῶν θυμάτων ἀσυνέτου καί ἐγκληματικῆς ἐνεργείας. Αἱ πολλαί καί φιλικαί τῶν πέντε αὐλῶν πρὸς ἀλλήλας διακοινώσεις διαρκούσης τῆς περιόδου ταύτης, μιᾶς τῶν σημαντικωτέρων τῆς συμμαχίας τῶν, ἔφεραν εἰς σύμψυκτον ὄλας ὡς πρὸς τό ζήτημα τῆς Ἀνατολῆς. Ἀπέκειτο δέ εἰς τήν ἐν Βερόνη συνέλευσιν νά καθιερώσῃ καί ἐπιβεβαιώσῃ τά ὄρισθέντα. Αἱ δέ σύμμαχοι τῆς Ρωσσίας αὐλαί ἐλπίζουν ὅτι διὰ κοινῶν προσπαθειῶν **θά ἐξομαλυνθοῦν τά μέχρι τοῦδε ἐμπόδια** εἰς εὐδόξωσιν τῶν εὐχῶν αὐτῶν.

(Κόκκινου, Ἑλλην. Ἐπανάσταση, 6, 65)

4 Διακήρυξη τῆς Α' Ἐθνοσυνέλευσης Ἰανουαρίου 1822

ΕΝ ΟΝΟΜΑΤΙ ΤΗΣ ΑΓΙΑΣ ΚΑΙ ΑΔΙΑΙΡΕΤΟΥ ΤΡΙΑΔΟΣ

Τό Ἑλληνικόν Ἔθνος, τό ὑπό τήν φρικώδη Ὄθωμανικήν δυναστείαν, μή δυνάμενον νά φέρῃ τόν βαρύτατον, καί ἀπαρδειγμάτιστον ζυγόν τῆς τυραννίας, καί ἀποσεῖσιν αὐτόν μέ μεγάλας θυσίας, κηρύττει σήμερον διὰ τῶν Νομίμων Παραστατῶν του εἰς Ἑθνικήν συνηγμένων Συνέλευσιν, ἐνώπιον θεοῦ καί ἀνθρώπων, τήν Πολιτικήν αὐτοῦ Ὑπαρξιν καί Ἀνεξαρτησίαν.

Ἐν Ἐπιδαύρῳ τῆ α' Ἰανουαρίου αἰκβ καί α' τῆς Ἀνεξαρτησίας.

Βλέπε καί σημείωση γιά τά γεγονότα στά Βέρβαινα καί τή Ζαράκοβα — λόγια τοῦ Κολοκοτρώνη, στό κεφάλαιο Πολιτειακές ζυμώσεις πρὶν ἀπό τόν Ἀγῶνα καί χαρακτήρας τῶν συνταγματικῶν κειμένων του.

4. Ἡ ἐξωτερική πολιτική τῆς Ἀγγλίας μετὰ τό συνέδριο τῆς Βερόνας (1823)

Τό 1822 εἶχε ἀρχίσει γιά τήν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα μέ ἓνα θερμό μήνυμα τοῦ Προέδρου τῆς Ἀιτινῆς Δημοκρατίας JEAN-PIERRE BOYER. Αὐτό ἦταν ἡ πρώτη ἔκφραση ἀναγνώρισης ἀπό Κυβέρνηση ἀνεξάρτητου Κράτους ὅτι ὁ Ἑλληνικός Ἀγῶνας ἦταν δίκαιος, πού συνοδεύεταν μέ ἔκφραση εὐχῶν γιά τήν τελική ἐπιτυχία του. Ὅμως ὁ χρόνος αὐτός ἔκλεινε μέ τίς θλιβερές ἀποφάσεις τοῦ συνεδρίου τῆς Βερόνας.

Τό πνεῦμα τῆς Ἱερῆς Συμμαχίας εἶχε θριαμβεύσει. «Ἦταν ὁμως ὁ τελευταῖος της θρίαμβος», ὅπως θά πεῖ ὁ Ποτέμκιν στήν Ἱστορία τῆς Διπλωματίας. Σέ λίγο θ' ἄρχιζε ἡ διάλυσή της. Ἀσφαλῶς ὁ πιό σημαντικός παράγοντας τῆς ἀνατροπῆς τῆς στάθηκε ὁ Ἑλληνικός ἀγῶνας γιά τήν ἐλευθερία.

Ἡ μεταστροφή τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς Εὐρώπης ἄρχισε ἀπὸ τὴν Ἀγγλία στίς ἀρχές τοῦ 1823. Λίγο πρὶν ἐκπνεύσει ὁ προηγούμενος χρόνος συνέβηκε κάτι τὸ ἀναπάντεχο: ὁ Κάστλερυγ, ὁ ὑπουργὸς ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας καὶ κηρυγμένος ἐχθρὸς τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης αὐτοκτόνησε καὶ ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῆς Μεγ. Βρετανίας ἀνατέθηκε στὸν πολιτικὸ τοῦ ἀντίπαλο Γεώργιο Κάνιγκ.

Ὁ Κάνιγκ εἶχε στὴν Ἑλλάδα καὶ στὴν Τουρκία τὴ φήμη τοῦ Φιλέλληνα, πέρ' ἀπ' αὐτὸ ὅμως ἦταν πρῶτα ἀπ' ὅλα Ἕλληνας καὶ ἀσφαλῶς ἐνδιαφερόταν γιὰ τὰ συμφέροντα τῆς χώρας του.

Τὰ φιλελληνικά του αἰσθήματα ἀναπτύχθηκαν ἀπὸ δύο βασικά γεγονότα: τὸ πρῶτο ἦταν οἱ σφαγές τῆς Χίου, τὸ δεῦτερο ἡ ἀστατη πολιτικὴ τοῦ Ρώσου αὐτοκράτορα πάνω στὸ Ἑλληνικὸ Ζήτημα. Ὁ Κάνιγκ θεώρησε τίς φιλελεύθερες ἰδέες ἀνάγκη τῆς πολιτικῆς τῆς χώρας του. Ὑστερα δὲν ἔκρυβε τὴν ἀποστροφή του γιὰ τὸ Μέττερνιχ καὶ τίς μεθόδους του, καθὼς καὶ τὴ βαθιὰ δυσπιστία του γιὰ τὸ ρόλο τῆς Γαλλίας στὸ Ἑλληνικὸ Ζήτημα. Αὐτὰ ὅλα ἐπηρέασαν τὴ στάση του, πού ἐκφράστηκε μὲ μιὰ σειρά ἀπὸ ἐνέργειες.

Τὸ πνεῦμα τῆς ἀλλαγῆς φάνηκε μὲ τὸν ἐναρκτήριο βασιλικὸ λόγο τοῦ Γεωργίου τοῦ Δ', πού εἶχε γράψει ὁ Κάνιγκ, ὅπου ἐκεῖ λεγόταν ὅτι **ἡ Ἀγγλία θὰ σεβόταν καὶ θὰ προστάτευε τίς ἐλευθερίες τῶν λαῶν.**

Μὲ τὸ ἴδιο περίπου περιεχόμενο μίλησε καὶ ὁ ἴδιος ὁ Κάνιγκ, πράγμα γιὰ τὸ ὁποῖο ἡ μοναρχικὴ Εὐρώπη ἔνωσε κατάπληξη.

Στίς 14 Φεβρουαρίου 1823 ἀπέστειλε στὸν Πρεσβευτὴ τῆς Μ. Βρετανίας στὴν Κωνσταντινούπολη Στράγκφορντ ὁδηγίες πού διαχώριζαν ἐντελῶς τίς ἀντιλήψεις τῆς Ἀγγλίας ἀπὸ τὴν πολιτικὴ τῶν δυνάμεων τῆς Ἱερῆς Συμμαχίας¹.

Πέρα ἀπὸ αὐτὸ — καὶ γιὰ πρώτη φορά — ἐκδηλώνεται στὸ ἀγγλικὸ ἔγγραφο θρησκευτικὸ ἐνδιαφέρον καὶ μάλιστα ἐπάνω στὸ εἰδικὸ ζήτημα τῶν σχέσεων τῆς Τουρκίας μὲ τοὺς Χριστιανοὺς ὑπηκόους της.

Τὸ γεγονός αὐτὸ καταθορύβησε ἀκόμα καὶ τὸν ἴδιο τὸ βρετανὸ Πρεσβευτὴ Στράγκφορντ, ὁ ὁποῖος ἐβλεπε ὅτι δὲν μπορούσε πιά νὰ ὑψηρετῆσει τὸ νέο προσανατολισμό².

Ὁ Κάνιγκ δὲν ἀρκέστηκε μόνον σὲ ὁδηγίες διπλωματικές ἀλλὰ προχώρησε καὶ στίς ἀκόλουθες ἐνέργειες. Στίς 25 Μαρτίου 1823 διακήρυξε τὴν «οὐδετερότητα» τῆς Μ. Βρετανίας ἀπέναντι στοὺς «ἐμπόλεμους»³, Τούρκους καὶ Ἕλληνες. Ἔστειλε ἔγγραφο στὸ Θωμά Μαίτλαντ (*ἀρμοστή στὰ Ἴόνια Νησιά*), μὲ τὸ ὁποῖο τοῦ ἔδινε ἐντολὴ νὰ διατάξει τίς ἀρχές τῆς Ἰονίου Πολιτείας νὰ σεβόνται πιά τὸν ἀποκλεισμό τῶν Ἑλλήνων ἐπαναστατῶν γιὰ τὰ τουρκικὰ φρούρια. Τὸ νησάκι Κάλανος ὀρίστηκε ὡς ἀπαραβίαστο ἄσυλο τῶν ἐπαναστατῶν.

Σέ λίγο κι ὁ ἴδιος ὁ Μαίτλαντ, ἐχθρὸς τῶν Ἑλλήνων, ἀντικαταστάθη-

κε από τόν Φρειδερίκο ΄Ανταμ. ΄Επέκρινε ακόμα ό Κάνιγκ καί τόν άγγλο πρόξενο στήν Πάτρα Γκρήν, πού βοηθοῦσε τούς Τούρκους.

Τό Μάιο τοῦ 1823 ό Κάνιγκ δήλωσε ότι ή ΄Αγγλία δέ θά άπομακρυνθει οὔτε θά χωριστεί από τά άνακτοβούλια τής Εὐρώπης, αλλά θά συνεργαστεί μαζί τους πάνω στό επίμαχο ΄Ελληνικό Ζήτημα. ΄Ετσι άφηνε άνοιχτή τήν πόρτα τής συνεργασίας γιά νά επιτύχει τή συμφωνία καί τών άλλων, άπαραίτητη γιά τή διεθνή άναγνώριση τής επιδιώξης του γιά τήν ΄Ελλάδα.

Μ΄ όλες αυτές τίς πράξεις δημιουργήθηκε όριστικά ΄Ελληνικό Ζήτημα όχι μονάχα γιά τήν ΄Αγγλία, αλλά καί τίς υπόλοιπες μεγάλες Δυνάμεις.

Οί ενέργειες αυτές τοῦ Κάνιγκ δέν έρμηνεύονται εύκολα, άν τίς θεωρήσουμε ως άποτέλεσμα τοῦ φιλελευθερισμοῦ καί τοῦ φιλελληνισμοῦ του. Πρέπει ν΄ άντιληφθοῦμε ότι όλο αυτό τό διπλωματικό παιγνίδι προϋπόθετε καί τοῦτο: ότι ό Κάνιγκ δέν μπορούσε νά άγνοήσει τή Ρωσία καί συμφωνοῦσε μέ τήν άποψη εκείνων πού ήθελαν νά καταστήσουν τήν ΄Ελλάδα φραγμό, στή ρωσική επέκταση πρός τή Μεσόγειο. Παρατηροῦσε σχετικά: «Τί έπιχειρήματα όμως νά μεταχειριστοῦμε γιά νά πάρουμε τή συγκατάθεση τής Ρωσίας, γνωρίζοντας ότι αυτή μπορεί νά κατακτήσει τήν ΄Ελλάδα καί τήν Τουρκία όποτε θελήσει;»

΄Ο Κάνιγκ στή συνέχεια έβθεσε σκοπό στή πολιτική του νά προσπαθήσει νά άπαγκιστρώσει τό Ρωσο αυτοκράτορα από τά νύχια τοῦ Μέττερνιχ καί νά τόν ρυμουκλήσει στή δική του γραμμή.

Τό 1823 τελειώνει μέ τήν όργή τών ανθρώπων τής Βιέννης. ΄Ο Μέττερνιχ άποκαλοῦσε τό Γεώργιο Κάνιγκ «Κακοποιόν μετέωρον», ό δέ Γκέντς «άπαίσιο άνθρωπο, προστάτη τών άπανταχοῦ θιασωτῶν τής επαναστάσεως».

Παρ΄ όλα αυτά ό Μέττερνιχ, πού μέχρι τότε θεωροῦσε τόν έαυτό του ρυθμιστή τής τύχης τών λαῶν τής Εὐρώπης, άπόμεινε άπλός παρατηρητής τών πράξεων τών άλλων, χωρίς νά μπορεί νά κάνει τίποτε άλλο παρά νά έλπίζει μόνο ότι θά μπορούσε νά τίς ανατρέψει μέ τίς άτέλειωτες παρασκηνιακές ραδιουργίες του.

Πρέπει ακόμα νά προσθέσουμε ότι ό Πρόεδρος τών ΄Ενωμένων Πολιτειῶν Μονρόε στό προσχέδιο τοῦ Διαγγέλματός του πρός τό Κογκρέσο, στις 2 Δεκεμβρίου 1823, πού έμεινε γνωστό ως «Δόγμα Μονρόε», άναγνώριζε ότι είχε δημιουργηθεί ήδη κυρίαρχη έλληνική επικράτεια καί πρότεινε στό Κογκρέσο τήν άποστολή ΄Αμερικανοῦ Πρεσβευτή στήν ΄Ελλάδα. ΄Ομως ό ΄Υπουργός ΄Εξωτερικῶν ΄Ανταμς διέγραψε τήν παράγραφο αυτή, πού ήταν τελείως αντίθετη μέ τό πνεῦμα καί τό περιεχόμενο τοῦ λοιποῦ κειμένου.

Ὡστόσο ἡ πρόταση αὐτὴ τοῦ Μονρόε στάθηκε ἡ πρώτη εὐνοϊκὴ ἐκδήλωση ἀπὸ ξένη Δύναμη γιὰ τὴν ἀναγνώριση τῆς ἀνεξαρτησίας τῶν Ἑλλήνων.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ, ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ, ΠΑΡΑΘΕΣΕΙΣ ΠΗΓΩΝ:

1

Γραπτές ὁδηγίες τοῦ George Canning ὡς ὑπουργοῦ ἐξωτερικῶν τῆς Μεγ. Βρετανίας πρὸς τὸν πρεσβευτὴ τοῦ στῆν Κων/πόλη

«Τὴν κατάστασιν τοῦ χριστιανικοῦ τούτου λαοῦ, ὁ ὁποῖος στενάζει ὑπὸ τὸν ζυγὸν τῶν βαρβάρων ἀπὸ ἑκατονταετηρίδων, δὲν δύναται ἡ Ἀγγλία νὰ βλέπη μετ' ἀδιαφορίας. Ὁ βασιλεὺς ἐπιθυμεῖ νὰ ἐνεργήσῃ ὁ πρέσβυς τῆς Μεγάλης Βρετανίας εἰς τὴν Πύλην ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν, νὰ ἀπαιτήσῃ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ὑποσχέσεων, τὰς ὁποίας ἔδωσεν ἡ Πύλη περὶ τούτου πρὸς τοὺς πρέσβεις τῶν συμμαχικῶν δυνάμεων καὶ νὰ τῆς ὑποδείξῃ ὅτι, **ἂν ἀρνηθῇ νὰ ἱκανοποιήσῃ τὰς ἀξιώσεις αὐτάς, δὲν δύναται πλέον νὰ διατηρῇ μετ' αὐτῆς φιλικὰς σχέσεις.**»

(Κόκκινος, Ἑλληνικὴ Ἐπανόστασις, 6, 68-69)

2

Σχόλια τοῦ βρετανοῦ πρεσβευτῆ στῆν Κων/λη γιὰ τὴ μεταστροφή τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τῆς χώρας τοῦ στίς ἀρχές τοῦ 1823

«Ἡ Ἀγγλία βλέπει τὸ ἀνατολικὸν ζήτημα ἀπὸ τῆς θρησκευτικῆς πλευρᾶς, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἐκεῖνος κατόπιν ἐπιπόνων προσπαθειῶν εἶχε κατορθώσει ν' ἀπομακρύνῃ τὸν αὐτοκράτορα Ἀλέξανδρον». Εἰς ἐκμυστήρευσίν του δὲ πρὸς τὸν αὐστριακὸν ἐπιτετραμμένον Ὅτενφελδς εἶπεν ὅτι ἡ ἀγγλικὴ πολιτικὴ μετεστράφη ἐξ ὀλοκλήρου καὶ ὅτι αὐτὸ θὰ τὸν ἠνάγκαζε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν εἰς τὴν Κωνσταντινούπολιν θέσιν του.

(Κόκκινος, ὁ.π., 69)

3

Ὁδηγίες τοῦ George Canning πρὸς τὸ βρετανὸ ἀρμοστή τῶν Ἴονίων Νήσων

«Ἡ ἀγγλικὴ κυβέρνησις ὄφειλε νὰ θεωρήσῃ τοὺς ἐξοπλιστάς τὰ πλοῖα τῶν Ἑλλήνων ἢ ὡς πειρατὰς ἢ ὡς ἐμπολέμους. Καὶ ἐπειδὴ ὀλόκληρον ἔθνος, ἐξανιστάμενον κατὰ τῆς Ἀρχῆς του, δὲν ἔμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὡς πειρατικόν, ἀνάγκη πᾶσα νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐμπόλεμον, ἐφ' ὅσον φυλάττει τοὺς κανόνας, καὶ ἐνεργεῖ ἐντὸς τῶν ἐν τοιαύτῃ περιστάσει παραδεδεγμένων ὄρων».

(Κόκκινος, ὁ.π. 70)

5. Η έξωτερική διπλωματία κατά τό 1824 Η Άγγλορωσική αντίθεση πάνω στό ζήτημα τής Έλλ. Έπανάστασης

Έκτιμήσεις καί ενέργειες του Μέττερνιχ

Ο Μέττερνιχ είχε χάσει πιά τή συνεργασία τής Άγγλίας, πού του είχε παράσχει ό Κάστλερυγ, καί έβλεπε τήν άγγλική έπιρροή νά απλώνεται στό Γαλλία καί τήν Πρωσία. Γι' αυτό θεωρούσε έπιτακτική άνάγκη νά κρατήσει κάτω άπό τήν αυστριακή έπιρροή τό τσάρο Άλέξανδρο. Τό πρώτο μέλημά του ήταν νά έξομαλύνει τή ρωσοτουρκική διαφορά.

Τό πράγμα όμως δέν ήταν ευκολο. Πρώτο, γιατί ό Πρεσβευτής τής Άγγλίας στόν Πύλη Στράγκφορντ πολιτευόταν σύμφωνα μέ τίς όδηγίες του Κάνιγκ, όπότε ό Μέττερνιχ έχανε τό κύρος πού είχε στόν Πύλη, καί δεύτερο γιατί ή Πύλη πληροφορήθηκε τίς ενέργειες τής Άγγλίας, ιδιαίτερα πάνω στό θέμα τής εϋνοιας πού έδειξε ή άγγλική Κυβέρνηση γιά τήν έλληνική ναυτιλία, τήν έλεύθερη είσαγωγή όπλων καί πολεμοφοδίων άπό τή Μάλτα, τήν Κέρκυρα καί άπό τό ίδιο τό Λονδίνο. 'Ο Ρέιζ έφέντης, ό τούρκος 'Υπουργός Έξωτερικών, διαμαρτυρήθηκε έντονα γι' αυτό. Στράφηκε μάλιστα καί έναντίον τής Ρωσίας, έπειδή ή μεταφορά του ρωσικού σταριου γινόταν άπό έλληνικά καράβια μέ ρωσική σημαία¹.

Στό μεταξύ έμεναν δύο ζητήματα έκκρεμή: τό ένα ήταν ή άποχώρηση του τουρκικού στρατου άπό τίς 'Ηγεμονίες καί τό άλλο ή ειρήνευση στόν Έλλάδα μέ ενέργειες τής ίδιας τής Τουρκίας.

Άλλά αυτό τό δεύτερο ζήτημα περιπλεκόταν περισσότερο ύστερα άπό τίς συνεχείς άποτυχίες του τουρκικού στρατου νά καταπνίξει τήν Έλληνική Έπανάσταση μέ τά όπλα.

Στήν Πετρούπολη γίνονταν πολλές μεταβολές στις διπλωματικές υπηρεσίες καί ό αυτοκράτορας τής Ρωσίας δεχόταν τίς έπιδράσεις τής πολιτικής του Γεωργίου Κάνιγκ.

Ο Μέττερνιχ βλέποντας ότι ό κύριος αντίπαλός του δέν ήταν άλλος άπό τόν άγγλο 'Υπουργό Έξωτερικών, πού ή έπιρροή του μεγάλωνε πάνω στό Τσάρο Άλέξανδρο, σκέφτηκε νά προπαρασκευάσει μιά συνάντηση τών αυτοκρατόρων Ρωσίας καί Αυστρίας γιά τήν άρση τών δυσχερειών στις σχέσεις Ρωσίας-Τουρκίας. Η συνάντηση έγινε στό Τσέρνοβιτς. Πόσο μεγάλη σημασία δινόταν σ' αυτό φαίνεται άπό τούς λόγους του Γκέντς, βοηθού 'Υπουργού του Μέττερνιχ².

Στή συνάντηση αυτή κλήθηκε καί ή Άγγλία, αλλά ό Κάνιγκ άπαγόρευσε στό Στράγκφορντ νά πάει στό Τσέρνοβιτς. 'Ο Άλέξανδρος μαζί μέ τόν ύπουργό τών έξωτερικών Νέσελροντ έκανε άντιφατικές δηλώσεις άπό τή μιά είπε ότι ήταν έτοιμος νά επαναλάβει τίς διπλωματικές σχέσεις μέ τήν Τουρκία καί οι Έλληνες ήταν άνάξιοι γιά τή συμπάθειά

του κι από τήν ἄλλη ἔκρινε ὅτι ἡ ἑλληνική ὑπόθεση, δηλαδή ἡ εἰρήνευση, ἔπρεπε νά γίνει ἀντικείμενο «εὐρωπαϊκῆς μέριμνας». ³ Σ' αὐτή τή δήλωση φαινόταν ἡ ἐπίδραση τοῦ Κάνιγκ.

Ἐνέργειες καί προτάσεις τῆς Ρωσίας

Ἄν ὁ Νέσσελροντ ρώτησε τόν Μέττερνιχ ἂν θά ἀνεχόταν μιά Ἐπαναστατική Κυβέρνηση στήν Ἑλλάδα, στήν περίπτωση πού οἱ Ἕλληνες θ' ἀπόκρουαν τή μεσολάβηση τῶν συμμάχων γιά εἰρήνευση. Ὁ Μέττερνιχ ἀπόφυγε νά ἀπαντήσει καί τόν μόνο πού εἶπε ἦταν ὅτι «ἡ φυσική τιμωρία τῶν Ἑλλήνων θά ἦταν νά τούς ἀφήσουν στά χτυπήματα τῶν Τούρκων».

Ἀπ' ὅλα αὐτά φαίνεται ὅτι ἡ σκέψη τῶν Ρώσων διπλωματῶν ἦταν νά θέσουν τόν Ἑλληνικό Ζήτημα, μέ πρώτη ἐνέργεια τή μεσολάβηση μεταξὺ Ἑλλήνων καί Τούρκων, ὥστε νά προληφθοῦν νέες πρωτοβουλίες τοῦ Κάνιγκ, πού μείωναν ἠθικά τή θέση τῆς Ρωσίας ἀπέναντι τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὁποῖοι προστατεύονταν ἀπροκάλυπτα πιά ἀπό τήν ἀγγλική πολιτική.

Μέ τόν πνεῦμα αὐτό πάρθηκαν ἀποφάσεις. Ἡ οὐσία πάντως ἦταν ὅτι μεταξὺ τῶν συμμάχων εἶχε τεθεῖ πιά Ἑλληνικό Ζήτημα.

Λίγο ὕστερα ἀπό τή σύσκεψη τοῦ Τσερνοβίτς ὁ Τσάρος προσκάλεσε ὅλες τίς δυνάμεις σέ σύσκεψη στή Πετρούπολη.

Στίς 9 Ἰανουαρίου 1824 ἡ Ρωσία μέ ἕκτακτο ἀπεσταλμένο στήν Κων/πολη, ὑπέβαλε ἕνα σχέδιο, πού ἔμεινε γνωστό ὡς σχέδιο «τῶν τριῶν τμημάτων». Ταυτόχρονα τόν ὑπόμνημα ⁴ αὐτό ἐπιδόθηκε καί στά λοιπά ἀνακτοβούλια τῆς Εὐρώπης, μέ τά ὁποῖα συνεργαζόταν γιά τή ρύθμιση τῶν ζητημάτων τῆς Εὐρώπης, στά πλαίσια τῆς Ἱερῆς Συμμαχίας ἐναντίον τῶν Ἑλλήνων ἀλλά διπλωματικά ὑπέρ τους.

Ἡ Ρωσία μ' αὐτό τόν ὑπόμνημα καλοῦσε τούς «συμμάχους» τῆς νά ἐπέμβουν ὅλοι μαζί, ὅπως καί στό παρελθόν. Στήν περίπτωση ὅμως τῆς Ἑλλάδας νά ἐπέμβουν ὄχι ἔνοπλα ἀλλά ἐπικυρώνοντας τήν Ἐπαναστάση, μέ σκοπό νά κατασιγάσουν τόν γενικό ἐπαναστατικό κλίμα. Μ' αὐτό τόν τρόπο θά ἀπόφευγαν τήν κατηγορία ὅτι συνέβαλαν στήν ὑποταγή ἑνός χριστιανικοῦ λαοῦ σ' ἕνα βάρβαρο ἄπιστο ζυγό. Πρότεινε ἀκόμη, ἐπειδή ὁ Σουλτάνος δέ θά δεχόταν ποτέ νά ἀναγνωρίσει ἀπόλυτη πολιτική ἀνεξαρτησία στούς Ἕλληνες, κι οἱ Ἕλληνες πάλι δέ θά δέχονταν τόν τουρκικό ζυγό, νά ἰδρυθοῦν τρεῖς ἡγεμονίες (πριγκηπάτα), κατά τόν ὑπόδειγμα τῶν παραδουνάβιων ἡγεμονιῶν: ἡ μία νά περιλαμβάνει τήν ἀνατολική Ἑλλάδα (Θεσσαλία, Βοιωτία, Ἀττική), ἡ δεύτερη τήν Ἠπειρο καί Αἰτωλοακαρνανία καί ἡ τρίτη τήν Πελοπόννησο καί τήν Κρήτη.

Ἡ Πύλη θά διατηροῦσε τήν ἐπικυριαρχία τῆς, θά εἰσέπρατε ἕνα ἐτήσιο φόρο καί θά κρατοῦσε φρουρές, μέ στενά τοπικά δικαιώματα.

Τέλειωνε μέ τήν παρατήρηση ὅτι δέ θά μπορούσαν νά ἀναγνωρίσουν ἀπόλυτη ἀνεξαρτησία στούς Ἕλληνες, γιατί κάτι τέτοιο θά ἦταν

παρέκκλιση από τις άρχές της συμμαχίας.

Τό σχέδιο αυτό έγινε ανεπιφύλακτα δεκτό κατ' άρχήν από τήν Γαλλία και τήν Πρωσία. Ή Αύστρία τό αποδέχτηκε, αλλά επιφυλάχτηκε νά τό μελετήσει καλύτερα. Ή Άγγλία φάνηκε διστακτική κι ό Κάνιγκ πληροφορήσε τούς Ρώσους ότι θά συμμετείχε στή συζήτηση του σχεδίου, άν ή Ρωσία έστειλε πρεσβευτή στήν Κωνσταντινούπολη.

Ήπιφυλάξεις, εκτιμήσεις, προσδοκίες της βρετανικής διπλωματίας

Στό μεταξύ αναπτύχθηκε έντονη διπλωματική δραστηριότητα, τόσο στήν Κωνσταντινούπολη όσο και στήν Πετρούπολη.

Παρουσιάστηκαν πολλές άντιθέσεις: ή Άγγλία μέ τόν Κάνιγκ έκανε νέους έλιγμούς. Ή Άλέξανδρος της Ρωσίας, πού κατάλαβε ότι ένα συνέδριο χωρίς τή συμμετοχή της Άγγλίας θά ήταν άσκοπο, ανέβαλε τό συνέδριο γι' άργότερα. Ή παρελκυστική πολιτική της Άγγλίας πάλι είχε σκοπό νά άφίσει τό Μέττερνιχ νά φθειρέται σέ προστριβές μέ τό Ρώσο Αύτοκράτορα και τούς Ύπουργούς του και ταυτόχρονα περίμενε και ύπολόγιζε τήν αντίδραση τών Έλλήνων.

Όί Έλληνες, σύμφωνα μέ τις πληροφορίες πού είχε ό Κάνιγκ, είχαν απογοητευθεί τόσο από τή ρωσική στάση στή Βερόνα όσο κι από τό ρωσικό σχέδιο τών «τριών τμημάτων». Κατά συνέπεια, μιά ελληνική προσπάθεια γιά προσέγγιση στήν Άγγλία ήταν ζήτημα χρόνου. Και πράγματι στις 4 Νοεμβρίου 1824 ό Κάνιγκ έλαβε μέ ικανοποίηση τήν ελληνική έπιστολή καταγγελίας του ρωσικού σχεδίου. Τουτο είχε γίνει γνωστό στους Έλληνες από μιά δημοσίευση πού έγινε στό Παρίσι στις 31 Μαΐου 1824.

Ή τότε Έλληνική Κυβέρνηση αποφάσισε νά διαμαρτυρηθεί έπίσημα και έπικαλέστηκε γι' αυτό τή συνδρομή της Άγγλίας, της μόνης δύναμης, πού, κατά τήν εκτίμηση τών Έλλήνων, μπορούσε νά άντιταχθεί στό ρωσικό σχέδιο.

Ό Κάνιγκ άπάντησε (1 Δεκεμβρίου), αλλά ή άπόκρισή του ύπηρεξε έπιφυλακτική και γι' αυτό απογοήτευσε τούς Έλληνες⁵.

Τό μόνο σημαντικό στοιχείο της έπιστολής του Κάνιγκ ήταν ότι είχε άπαντήσει. Ό Κάνιγκ δέ βιαζόταν νά συνδιαλεχτεί μέ τόν Άλέξανδρο γιά τό ρωσικό σχέδιο και, γιά νά κερδίσει χρόνο, άλλαξε τούς πρεσβευτές του τόσο στήν Πετρούπολη όσο και στήν Κων/πολη. Στήν Πύλη έστειλε τόν εξάδελφό του Στράτφορντ Κάνιγκ ως πρεσβευτή, ό όποιος ύπέβαλε ένα ύπόμνημα⁶ γιά τή μελλοντική στάση της Άγγλίας στό Έλληνικό ζήτημα.

Καμμία πρόοδος δέν έγινε ούτε τό 1824 στό διπλωματικό τομέα και ό Έλληνες συνέχιζαν τόν άγώνα μέ έντεινόμενη άγωνία γιά τήν έκβασή του.

1

Διαμαρτυρία του Ύπουργού Έξωτερικών της Τουρκίας (Ρεϊζ Έφένδη)

Ἡ Πύλη ἤρνεϊτο τὴν ἀδειαν τῆς εἰσόδου εἰς τὰ στενά καὶ διάπλου εἰς τὸν Εὐξεινον εἰς πλοῖα ἑλληνικά ὑπὸ ρωσικὴν σημαίαν σύμφωνα πρὸς τὴν συνθήκην τοῦ Κουτσούκ Καϊναρτζή, καὶ τὰ ὅποια σκοπὸν εἶχαν τὴν μεταφορὰν καὶ τὸ ἐμπόριον ρωσικοῦ σίτου. Πολλὰ ἐκ τῶν πλοίων αὐτῶν ποῦ εἶχαν εἰσδύσει εἰς τὸν Βόσπορον εἶχαν ρυμουλκηθεῖ εἰς τὸν τουρκικὸν ναῦσταθμον, ὁ δὲ ρεϊζ ἐφένδης ἀπαντοῦσεν εἰς τοὺς διερμηνεῖς τῶν πρεσβειῶν τοὺς ζητοῦντας τὴν ἐλευθέρωσιν τῶν πλοίων.

«— Θέλουν νά μᾶς καταστήσουν παίγνια τοῦ κόσμου: Πρέπει λοιπὸν οἱ ἀντάρται νά ἔχουν τὸ δικαίωμα νά ἐμπορεύωνται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν μας μὲ πλαστὰ ἔγγραφα, ἐνῶ οἱ πλοίαρχοι μας μένουσιν μὲ σταυρωμένα τὰ χέρια»;

(Δ. Κόκκινου, «Ἑλλ. Ἐπανάσταση» τομ. βος σ. 72)

2

Λόγοι τοῦ Γκέντς (Βοηθός Ύπουργός Έξωτερικῶν τῆς Αὐστρίας)

Ἡ σημασία ποῦ ἀπεδίδετο εἰς τὴν συνάντησιν αὐτὴν ὑπὸ τῆς αὐστριακῆς πολιτικῆς καταφαίνεται ἀπὸ τὰ γραφέντα τότε ὑπὸ τοῦ Γκέντς.

«Πρόκειται ὄχι μόνον περὶ ὑπάρξεως ἢ μὴ ὑπάρξεως τοῦ τουρκικοῦ κράτους, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς διατηρήσεως ἢ ἀποσυνθέσεως ὁλοκλήρου τοῦ ἰσχύοντος πολιτικοῦ συστήματος».

(Δ. Κόκκινου, «Ἑλλην. Ἐπανάσταση» Τομ. βος σ. 72)

3

Δήλωση τοῦ τσάρου Ἀλεξάνδρου

Ἐδηλώθη δὲ ἐκεῖ κατηγορηματικῶς ὅτι «ἂν ποτέ ἡ συμμαχία νομίση ὅτι ἐπῆλθεν ἡ στιγμή τῆς ἀποπομπῆς τῶν Τούρκων ἐκ τῆς Εὐρώπης, ἢ Α.Μ. ὁ αὐτοκράτωρ τῆς Ρωσσίας εἶναι πρόθυμος νά συμπράξῃ εἰς τοῦτο, ἀλλὰ οὐδέποτε θά προσβάλῃ μόνος τοὺς Τούρκους».

(Δ. Κόκκινου, «Ἑλλ. Ἐπανάσταση» Τομ. βος σ. 74)

4

Ύπόμνημα (memorandum) «Τῶν Τριῶν Τμημάτων» τῆς Ρωσίας

Μετὰ τὴν κατάπαισιν τῶν κατὰ τὴν μεσημβρινὴν Εὐρώπην ταραχῶν, αἵτινες τόσοσιν ἐπικινδύνως προώδευσαν, ὁ αὐτοκράτωρ φρονεῖ ὅτι ἤλθεν ἡ ὥρα καὶ τῆς εἰρηνεύσεως τῆς Ἑλλάδος. Ἡ παῦσις τῶν ταραχῶν αὐτῆς εἶναι ἀναγκαιοτάτη, διότι ἐξ αἰτίας αὐτῶν βλάπτεται καιρῶς τὸ κατ' ἐκεῖνο τὸ μέρος ἐμπόριον τῆς Ρωσσίας καὶ παραλύεται ἡ βιομηχανία μεγάλου μέρους τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ ρωσικοῦ κράτους.

Χάρις εἰς τὴν ἰκανότητα τοῦ λόρδου Στράγκφορντ ἡ Πύλη παρεδέχθη τὰ αἰτήματα τῆς Ρωσσίας, καὶ ἐπὶ τῇ παραδοχῇ αὐτῶν ἔστειλεν ὁ αὐτοκράτωρ εἰς Κωνσταντινούπολιν τὸν σύμβουλον τῆς ἐπικρατείας Μιντσιάκι. "Ἄν δέν ἔστειλε πρέσβυν, εἶχε λόγους ἰσχυροῦς. Τὴν παρουσίαν τοῦ πρέσβευς θά ἐξελάμβαναν οἱ Τούρκοι θρίαμβον κατὰ τῶν Ἑλλήνων. "Ἄν ἐνικοῦσαν οἱ Ἕλληνες, ἡ Πύλη θά ὑπωπτεύετο τὸν πρέσβυν, θά ὑπέθετε σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τοὺς ἀποστάτας, καὶ ἡ θέσι τοῦ θά ὠμοίαζε τὴν ἐπὶ τοῦ ἀξιοκατακρίτου κινήματος τοῦ πρίγκηπος Ὑψηλάντου θέσιν τοῦ βαρῶνου Στρογγάνωφ ἀναγκασθέντος νά ἀναχωρήσῃ ἐκ

της Κωνσταντινουπόλεως, διότι δέν εισηκούσθησαν οί λόγοι του. "Αν δ' έξ-
έναντίας ένικοῦσαν οί Τούρκοι, πώς ήδύνατο ο πρέσβυς της Ρωσσίας νά μένη
θεατής τών άναποφεύκτων κακουργημάτων βαρβάρου λαοῦ; Θά έδιδεν ή
παρασία του άφορμήν εις συκοφαντίας κατά του αυτοκράτορος, ώς σκοπεύον-
τος νά θέση τούς "Ελληνας υπό έξουσίαν άναρχικήν καί βάρβαρον, καί ώς
θεωρούντος έξίσου τούς Μωαμεθανούς καί τούς Χριστιανούς. "Αναγκαίον είναι
πρός τούτοις νά φροντίσωσιν αί καταπαύσασαι τάς ταραχές της "Ιταλίας καί της
"Ισπανίας Δυνάμεις ίνα μή υποστηρίζεται ο έλληνικός άγών υπό της έπιρροής τών
ταραχοποιών τών τόπων, όπου επανήλθεν ή εύταξία, διά μόνης δέ της έτοιμου
συμπράξεως τών συμμάχων είναι δυνατόν νά προληφθώσι νέα δυστυχήματα, καί
νά παύση ή δ' όλης τριετίας επικρατήσασα αίματοχυσία. Καθ' όλας τάς εικασίας
καί ή επί του δ' τούτου έτους έκστρατεία δέν θά παύση τόν άγώνα. "Η Πύλη
άλαζνευομένη διά τάς άλλοτε νίκας της θέλει νά έπανορθώσιν τήν πεσοῦσαν
άπόλυτον επί τών "Ελλήνων έξουσίαν της. "Εν τῷ μέσῳ τών δύο άκρων εύρίσκεται
ή λύσις του προβλήματος. "Η αύλή της Ρωσσίας προβάλλει ώς μέσον ὄρον τόν
άκόλουθον τρόπον της ειρηνεύσεως παρέχοντα τή μέν τάς άναγκαίας έγγυή-
σεις, τή δέ ώφελείας πραγματικάς αντί κυριαρχίας σαλευούσης. Φρονεί λοιπόν
ὅτι κατά τά παραδείγματα αυτού του τουρκικού κράτους συμφέρει νά συστηθώσι
τρεις ύποτελεις τή Πύλη ήγεμονίαί επί της Στερεάς "Ελλάδος: "Η μέν εκ
Θεσσαλίας, Βοιωτίας καί "Αττικής, ὅ έστι της ανατολικής "Ελλάδος, ή δέ εκ
"Ηπείρου καί "Ακαρνανίας, ὅ έστι της δυτικής "Ελλάδος, της άλλοτε ένετικής
παραλιας, έξαιρουμένου του υπό τό σκήπτρον της Αυστρίας μέρους, ή δέ εκ
Πελοποννήσου καί Κρήτης, ὅ έστιν εκ της μεσημβρινής "Ελλάδος, αί δέ νήσοι νά
διοικῶνται δημογεροντικῶς, καθώς καί μέχρι τουδε. "Εν έτει 1465 οί Τούρκοι,
κυριεύσαντες τήν Βλαχίαν, τήν κατέστησαν ήγεμονίαν υπό τήν κυριαρχίαν των,
καί άπηγόρευσαν τήν είσοδον τουρκικῶν στρατευμάτων. "Εν έτει 1536 Σουλεϊ-
μάνης ο Α', νικήσας τούς Μολδαυούς, τοίς έχάρισε τά αυτά προνόμια. Τά
προνόμια ταῦτα έτροποποιήθησαν, του καιρού προϊόντος, ηϋξήθησαν καί έτέθη-
σαν υπό τήν έγγύησιν της Ρωσσίας. "Εν έτει 1774 Μουσταφάς ο Γ' ήθέλησε νά
καταστήσῃ τήν Πελοπόννησον ήγεμονίαν. "Απέθανε κατά δυστυχίαν τό αυτό
έτος, καί τό σχέδιόν του δέν έπραγματοποιήθη. "Ισως άντείοπον αί Δυνάμεις ὅτι
ή Πύλη έδείχθη πάντοτε έναντία προς πάσαν ξένην μεσολάβησιν, επί τών
τελευταίων διαπραγματεύσεων, αλλά, κατά τά χρονικά τών παρελθόντων καιρῶν,
εδέχθη άλλοτε τήν ξένην μεσολάβησιν καί έν έτει 1774 επί της ειρήνης του
Καίναρτου, καί έν έτει 1779 καί 1802. Φρονεί δέ ή Ρωσσία ὅτι καί αί έλπίδες τών
"Ελλήνων περιορίζονται εύλόγως έντός τούτων τῶν ὄρων, διότι τῷ αὐτοῦς
έλεύθεροι θά είναι καί αὐτοί καί έλεύθερον διόλου καί τό έμπόριόν των υπό τήν
έθνικήν σημαίαν των. "Ο δέ Πατριάρχης τών "Ελλήνων, ὅστις θά έδρεύῃ καί εις τό
έξῃς έν Κωνσταντινουπόλει, θ' άντιπροσωπεύῃ κατά τινά τρόπον τό έθνος.
Φρουραί τουρκικαί θά κάθηνται μόνον έντός τινων φρουριῶν έν ώρισμένη
περιφερεία άλλ' οὔτε πασάς οὔτε διοικητής Τούρκος θά στέλλεται. Πάσα δέ
ήγεμονία θά διδῃ φόρον άνάλογον ώς προς τήν έκτασίν της καί τούς πόρους της.
Δευτέρα δέ σύσκεψις τών Δυνάμεων θά κανονίσῃ τά του έσωτερικού διοργανι-
σμοῦ τών ήγεμονιῶν. "Αληθῆ ώφέλεια παρέχει ο συμβιβασμός οὔτος. "Η επί του
δ' τούτου έτους έκστρατεία δέν θά είναι πιθανῶς εύτυχέστερα τών παρελθου-
σῶν, ένῶ ο προβαλλόμενος συμβιβασμός άσφαλίζει τήν ειρήνην, τήν ήσυχίαν καί
τά τακτικά εισοδήματα της Πύλης διά της πληρωμῆς τών φόρων τών διαφόρων
ήγεμονιῶν. Μέχρι της σημερον οί άπειθείς πασάδες έτάρατταν άδιακόπως τήν
ήσυχίαν της Πύλης, καί ήλιοποιόντο τά συναζόμενα πλοῦτη. Αί άνταρσάι αὔται

καί αἱ παρεισπράξεις τῶν ἀπλήστων καί φιλάρχων πασάδων θά παύσουν. Μωάμεθ ὁ Β' ἀνέδειξε τάς νήσους ἀπλῶς ὑποφόρους. Τό σχέδιον τοῦτο εἶναι τόσῳ μᾶλλον ἄξιον τῆς παραδοχῆς τῶν συμμάχων, καθ' ὅσον ἐγγυώμενον τήν λύτρωσιν τῶν Ἑλλήνων ἐμμένει ἐντός τῶν ὄρων τῆς πολιτικῆς τῶν συμμάχων, καί δέν φαίνεται ἐνισχύον τάς περί πλήρους ἀνεξαρτησίας ἀξιώσεις τῶν Ἑλλήνων.

Προβάλλει λοιπόν ἡ Ρωσία: Α'. Νά παραδεχθῶσιν αἱ Δυνάμεις τά ἐν τῷ ὑπομνήματι τούτῳ ἐνδιαλαμβανόμενα. Β'. Νά δοθῶσι ἀνάλογοι ὁδηγίαί τοῖς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀντιπροσώποις των. Γ'. Νά δοθῆ αὐτοῖς ἡ περί τῆς πραγματοποίησεως τῶν ἐν αὐτῷ ὄρων ἀπαιτουμένη ἐξουσία. Δ'. Νά κοινοποιηθῶσιν ἐκ συμφώνου τῷ σουλτάνῳ ἀλληλοδιαδόχῳς δλους τούς περί εἰρηνεύσεως τοῦ σχεδίου τούτου ὄρους. Ε'. Νά εἰδοποιηθῶσιν αἱ αὐτὰί τούς ἀντιπροσώπους των ὅτι περί πολλοῦ ποιοῦνται τήν παρά τοῦ σουλτάνου παραδοχῆν τῆς μεσολαβήσεως τῶν αὐτῶν. ΣΤ'. Νά παραστήσωσι τῷ σουλτάνῳ ὅτι ἡ σύστασις τριῶν ἡγεμονιῶν διαιρεῖ τάς Δυνάμεις τῆς Ἑλλάδος καί ἐπειδὴ θ' ἀνατεθῆι εἰς αὐτόν ὁ διορισμός τῶν ἡγεμόνων θ' ἀποβλέπουν εἰς αὐτόν αἱ ἐπισημότεραι οἰκογένειαι τῶν Ἑλλήνων».

(Δ. Κόκκινου, «Ἑλλ. Ἐπανάστασις Τομ. 9ος, σ 449-451)

5

Ἀπάντησις τοῦ Κάνιγκ (Ἀπόσπασμα) πρὸς τήν Προσωρινήν Ἑλλ. Ἐπαναστατικὴν Κυβέρνησιν, γιά τήν καταγγελίαν τοῦ Ρωσικοῦ Σχεδίου

«Ἡ προσωρινή κυβέρνησις τῆς Ἑλλάδος ἄς εἶναι βεβαία ὅτι ἡ ἀγγλικὴ θά διατηρήσῃ καί εἰς τό ἐξῆς τήν αὐτήν οὐδετερότητα, καί δέν θά ἀποπειραθῆ νά βιάσῃ τούς Ἕλληνας ἐπὶ λόγῳ εἰρηνοποιήσεως εἰς παραδοχῆν σχεδίου συμβιβασμοῦ παρά τάς εὐχάς των, ἂν ποτέ γενῆ λόγος περί τοιούτου. Ἄλλ' ἂν οἱ Ἕλληνες, ἢ ἐπὶ τοῦ παρόντος ἢ μετὰ ταῦτα, νομίσοιεν πρέπον νά ζητήσωσι τήν μεσιτείαν μας, τήν προσφέρομεν τῷ Σουλτάνῳ καί ἂν τήν δεχθῆ οὐδέν θά παραμελήσωμεν, εἰς καρποφορίαν τῆς διὰ τῆς συνεργείας καί τῶν ἄλλων Δυνάμεων, ὧν ἡ συνδρομὴ καί τὸν συμβιβασμόν θά εὐκολύνῃ καί τήν διατήρησιν αὐτοῦ θά ἀσφαλίσῃ».

(ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΛΛ. ΕΘΝΟΥΣ Τ. ΙΒ' σελ. 372)

6

Ἐγπόνημα (Memorandum) τῆς Ἀγγλίας γραμμένο ἀπὸ τὸ Στράτφορντ Κάνιγκ

«Λαμβάνεται σά δεδομένο ὅτι ἡ Βρετανικὴ Κυβέρνησις θά χαιρετοῦσε μὲ ἱκανοποίησιν τήν πλήρη ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος, ἂν αὐτὴ ἐπιτυγχανόταν ἀπὸ τούς ἴδιους τούς Ἕλληνας, σάν τήν καλλίτερη λύσις τῶν δυσκολιῶν πού σχετίζονται μὲ τήν παρούσα ρῆξι μεταξὺ αὐτῆς τῆς χώρας καί τῆς Πύλης. Ἀλλὰ ἀνθρωπιστικὰ αἰσθήματα καί μιὰ φυσικὴ συμπάθεια μεταξὺ ἐνός λαοῦ πού ἔχει τήν ἐλευθερίαν του καί ἐνός ἄλλου πού ἀγωνίζεται νά τήν ἀποκτήσῃ δέν πρέπει νά ἀφεθοῦν νά δρᾶσουν ἀνεξάρτητα ἀπὸ ἄλλους συλλογισμούς... Στὶς συνδιασκέψεις τῆς Πετροουπόλεως δέν εἶναι δυνατόν νά γίνῃ λόγος γιά ἀπόλυτη ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος, ἀλλὰ μόνο γιά εἰρήνευσή της, μὲ ὄρους πού ἀπ' τῆ μιὰ μεριά νά εἶναι σύμφωνοι μὲ τήν ἡγεμονίαν τῆς Πύλης καί ἀπὸ τήν ἄλλη νά ἐξασφαλίζουσι τούς Ἕλληνας ἀπὸ τήν βία καί τήν κακοδιοίκησιν τῶν πρώην κυριῶν τους. Ὅπως δέν μπορούμε νά ἀπαιτήσομε ἀπὸ τὸ Σουλτάνο νά ἐγκαταλείψῃ ὅλην του τήν κυριαρχίαν στήν Ἑλλάδα, ἔτσι δέν μπορούμε νά

ζητήσουμε και στους Έλληνες να ξαναζήσουν κάτω απ' την εξουσία του Σουλτάνου. Άλλα θά ήταν μοιραίο τό λάθος να υποθέσουμε, ενώ έχουμε άποφασίσει να μὴν φθάσουμε σέ ἔχθροπραξίες, ὅτι οποιαδήποτε ἔκκληση, καθόλου άποδεκτή από τούς Έλληνες, μπορεί νά ἐπιβληθεῖ με ἐπιτυχία στήν Πύλη με άλλο τρόπο παρά ἕναν οὐσιαστικό ἐξαναγκασμό.. Οἱ πρέσβεις τῶν πέντε Συμμάχων Δυνάμεων θά ἔπρεπε νά διακοινώσουν στήν Πύλη, με περίπου ἴδιους ὁρους ἀλλά χωριστά, τίς κοινές ἀπόψεις τῶν χωρῶν τους σχετικά με τήν εἰρήνευση τῆς Ἑλλάδας, ἐνώ ὁ Ρῶσος πρέσβυς θά μπορούσε καί χωριστά νά ἐπέμβει στό ἴδιο πνεῦμα, με βάση τίς ὑπάρχουσες συνθήκες μεταξύ τῆς αὐλῆς του καί τῆς τουρκικῆς Κυβερνήσεως. Μία κοινή διακοίνωση, βασισμένη σέ γενικές ἀρχές καί ἐκφρασμένη σέ πιό ἐπίσημο τόνο, μπορεί νά κρατηθεῖ σέ ἐφεδρεία, ἂν ἡ Πύλη ἐπιμείνει με πείσμα νά ἀπορρίπτει τίς προτάσεις τῶν Συμμάχων. Τελικά θά ἀξίζε νά ἐξετάσουμε ἂν τό σημαντικό μέτρο τῆς διακοπῆς ὅλων τῶν φιλικῶν σχέσεων με τό Τουρκικό μέρος τῶν κτήσεων τῆς Πύλης δέ θά ἔπρεπε, στήν ἀνάγκη, νά χρησιμοποιηθεῖ. Ἄν οἱ Έλληνες ἐπέμεναν νά ἀπορρίπτουν τίς προτάσεις τῶν Συμμάχων, ἀφοῦ ἡ Πύλη τίς εἶχε ἀποδεχθεῖ, θά ἔπρεπε νά τούς πληροφορήσουμε, ὅτι δέν ἔχουν τίποτε τό εὐνοϊκότερο νά περιμένουν ἀπό Εὐρωπαϊκή μεσολάβηση καί ὅτι στό μέλλον δέ θά ἔχουν ἄλλη ὑποστήριξη ἀπό οποιαδήποτε Χριστιανική Δύναμη παρά αὐτήν πού προέρχεται ἀπό τήν αὐστηρή ἐπιβολή τῶν νόμων τῆς οὐδετερότητας... Πάντως, δέ θά εἶναι εὐκολο, παρ' ὅτι ἐπιθυμητό, νά φτάσουμε σέ ἀπόφαση σχετικά με τόν ἀριθμό τῶν νησιῶν καί τήν ἔκταση τῆς χώρας πού θά περιληφθεῖ στά ὄρια τῆς Ἑλλάδας. Εἶναι σημαντικό οἱ Έλληνες τῆς κυρίως Ἑλλάδας νά ἀποκτήσουν, ἂν γίνεται, καλά φυσικά σύνορα πού νά τούς χωρίζουν ἀπό τούς Τούρκους γειτονές τους. Γενικά, στρατιωτική κατοχή ἢ μεγάλη ὑπεροχή πληθυσμοῦ εἶναι δύο ἀρχές πού ἴσως προσφέρονται γιά τό διακανονισμό τῆς ἔκτασης τοῦ ἐδάφους τους».

(ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΛΛ. ΕΘΝΟΥΣ, τομ. ΙΒ' σ. 372-73)

6. Ἡ δημιουργία τῶν πρώτων Ἑλληνικῶν κομμάτων με ξενικό ὄνομα ὡς διαφόρων παραγόντων ἐσωτερικῆς καί ἐξωτερικῆς πολιτικῆς

Ἡ διαφορετική καί σέ πολλά σημεία συγκρουόμενη πολιτική τῶν Τριῶν Δυνάμεων, τῆς Ἀγγλίας, Γαλλίας καί Ρωσίας, πάνω στό Ἑλληνικό Ζήτημα, ἐπηρέαζε ὄχι μόνο τόν ἐπαναστατικό ἀγῶνα ἀλλά καί τήν πολιτική σκέψη τῶν Ἑλλήνων. Γιατί, καθῶς ἡ Ἐπανάσταση περνοῦσε δύσκολες στιγμές ὕστερα ἀπό τή σύμπτυξη τοῦ Μεχμέτ Ἀλή τῆς Αἰγύπτου με τό Σουλτάνο καί τήν ἀποβίβαση στό Μοριά τῶν στρατιωτικῶν δυνάμεων τοῦ Ἰμπραήμ, οἱ Έλληνες στρέφονται περισσότερο στίς ξένες Δυνάμεις, οἱ ὁποῖες ἀνάλογα με τόν τρόπο καί τή στάση τους ἀποκοτῶν φίλους, ὁπαδούς ἢ ἔχθρους στήν Ἑλλάδα.

Ἔτσι δημιουργοῦνται τρία κόμματα: τό ἀγγλικό, τό γαλλικό καί τό ρωσικό, πού οἱ ρίζες τους πρέπει νά ἀναζητηθοῦν στήν περίοδο αὐτή, δηλαδή μεταξύ 1825-1826. Τά κόμματα αὐτά θά δεσπόζουν στόν

πολιτικό βίο της 'Ελλάδας από τά πρώτα βήματα του ελεύθερου πολιτικού βίου (κι ως τόν Κριμαϊκό πόλεμο 1853-56) και θά ἐπηρεάζουν τήν ἐξωτερική πολιτική του νέου κράτους.

Γαλλικό Κόμμα

Οί περιστάσεις, μέσα στις οποίες ιδρύθηκαν τά τρία αὐτά κόμματα εἶναι οἱ ἀκόλουθες. Ἡ πολιτική θέση τῆς Γαλλίας στήν Εὐρώπη εἶχε δευτερεύουσα σημασία καί ἡ κύρια ἐπιδίωξη τῆς ἦταν νά περιορίσει τίς ἀγγλικές καί ρωσικές δραστηριότητες. Γιά νά πετύχει τό σκοπό τῆς εὐνόησε διπλωματικά τό Μεχμέτ Ἄλή τῆς Αἰγύπτου, πού τότε ἐγίνε θανάσιμος ἐχθρός τῆς 'Ελλάδας, καί ἀπό τήν ἄλλη μεριά ἄρχισε νά βλέπει μέ προοδευτικά μεγαλύτερη συμπάθεια τίς προσπάθειες τῶν 'Ελλήνων νά κερδίσουν τήν ἀνεξαρτησία τους. Ἡ ἀντιφατική αὐτή γαλλική πολιτική φαίνεται καθαρά ἀπό τά λόγια του Γάλλου φιλέλληνα στρατηγού Σεμπαστιάνη, μέλους τῆς Γαλλικῆς Ἐθνοσυνέλευσης, ὁ ὁποῖος ἐπέκρινε τό γάλλο πρωθυπουργό Βιλλέλ (VILLELE) σέ συνεδρίαση τῆς Γαλλικῆς Βουλῆς γιά τήν ἐξωτερική πολιτική του¹.

Παρ' ὅλα αὐτά ὑπῆρχαν στήν Ἑλλάδα ὁπαδοί τῆς γαλλικῆς πολιτικῆς, οἱ ὁποῖοι εἶχαν σάν κύριο σκοπό νά φέρουν (στήν Ἑλλάδα) τό πολίτευμα τῆς συνταγματικῆς μοναρχίας καί νά ἀνεβάσουν στόν ἑλληνικό θρόνο τό δευτερότοκο γιό του δούκα τῆς Ὁρλεάνης Νεμούρ (NEMOURS). Οἱ ἀδελφοί Γεώργιος καί Σπυρίδων Βιτάλης ἀπό τή Ζάκυνθο εἶχαν ἀπό τό 1823 ἔλθει σέ ἐπαφή μέ τό Δούκα τῆς Ὁρλεάνης καί στή συνέχεια ἐγίναν δεκτοί ἀπό τό γάλλο πρωθυπουργό Βιλλέλ, πού τοὺς ἐνθάρρυνε καί ὑποσχέθηκε μυστική οἰκονομική βοήθεια. Τό Μάιο τοῦ 1825 ὁ ὑποκόμης Ρουμινύ (RUMIGNY), ὑπάσιπστής του Δούκα τῆς Ὁρλεάνης, ἐπανελάβε τήν παραπάνω πρόταση στόν Ἰωάννη Κωλέττη, μέλος του ἐκτελεστικοῦ σώματος τῆς προσωρινῆς Κυβερνήσεως τῆς Ἑλλάδας καί ζητοῦσε τή συνδρομή του γιά τήν εὐόδωση του σχεδίου αὐτοῦ. Ὁ Κωλέτης δέχτηκε τήν πρόταση του Rumigny καί, καθώς ἦταν πάντα ἐπηρεασμένος ἀπό τό «γαλλικισμό» — κατά τό χαρακτηρισμό του Κολοκοτρώνη — ἀνέλαβε νά βοηθήσει γιά τήν ἐπιτυχία του σχεδίου. Πολλές ἐνέργειές του ἀπό δῶ καί πέρα συντελέσανε στό νά θεωρεῖται καί νά εἶναι ἀρχηγός του «γαλλικοῦ» κόμματος.

Στά μέσα Ἀπριλίου τοῦ 1825 οἱ ἀδελφοί Βιτάλη καί ὁ Γάλλος στρατηγός Ρός (ROCHE), ἀντιπρόσωπος τῆς Φιλελληνικῆς Ἐταιρείας τῶν Παρισίων, ἔφτασαν στό Ναύπλιο, μέ πλήρες σχέδιο γιά τήν ὀργάνωση Κόμματος, πού θά καλοῦσε ἐπίσημα τόν Νεμούρ νά καταλάβει τόν Ἑλληνικό θρόνο².

Στά τέλη Μαΐου 1825 ὁ Ρός καί οἱ Βιτάληδες πίστεψαν ὅτι εἶχαν κερδίσει τόν ἀγώνα καί ὅτι ἡ Κυβέρνηση θά προωθοῦσε τό ὀρλεανικό τους σχέδιο, καθώς τοὺς ὑποσχέθηκε. Ἐτεῖ δημοιργήθηκε τό γαλλικό

κόμμα, τό όποίο συστήθηκε γιά νά έξυπηρετήσεί μάλλον τά γαλλικά συμφέροντα.

Άγγλικό Κόμμα

Ή αντίδραση δέν άργησε νά φανεϊ. Ή άγγλική κυβέρνηση πιθανότατα δέν είδε μέ καλό μάτι τή γαλλική αύτή κίνηση· καί, άν πιστέψουμε στίς δηλώσεις του ναυάρχου Χάμιλτον (*HAMILTON*) πρός τήν έπιτροπή τών Ίονίων Νήσων, πού έλεγε ότι: «ή Βρετανική Κυβέρνηση δέ θά μπορούσε νά άνεχθει τή μεγάλη έπιρροή τής Γαλλίας, πού ήδη ύπάρχει στήν Αίγυπτο, νά έπεκτείνεται καί στήν Έλλάδα», τότε είναι δυνατό νά καταλάβουμε γιατί τό άγγλικό κόμμα ξεκίνησε από τά Έπάνησα.

Φιλοαγγλική ήταν ή διάθεση τών Ζακυνθινών εκείνων, πού σχημάτισαν τόν πυρήνα του κατόπιν άγγλικού κόμματος. Ό Διον. Ρώμας, ό Μ. Στεφάνου καί ό Κ. Δραγόνας είχαν ιδρύσει μιá έπιτροπή μέ σκοπό τόν άνεφοδιασμό τών άγωνιστών. Καί οι τρεις είχαν σύνδεσμο μέ τόν άγγλο ύπατο άρμοστή τών Ίονίων Νήσων Άνταμ (*Sir FREDERICK ADAM*) καί εξαιτίας τής σχέσεως αύτης σχημάτισαν έναν κύκλο, όχι άκόμα κόμμα, πού ήταν περισσότερο αντιγαλλικός καί αντι-ορλεανικός, καθώς καί άντιρωσικός, παρά καθαρά καί τέλεια φιλοαγγλικός.

Έάν ή σύγχρονη επέμβαση καί τών δύο δυτικών Δυνάμεων τής Εύρώπης, Γαλλίας καί Άγγλίας, στά πράγματα τής Έλλάδας είχε κάποια άνιδιοτέλεια καί ήταν ενιαία καί άδιαίρετη, τότε ό χαρακτήρας της θά ήταν φιλάνθρωπος, φιλελληνικός, φιλειρηνικός. Μέ τή στιγμή όμως πού τά ιδιοτελή συμφέροντά τους συνδέονταν μέ τήν εξέγερση τών Έλλήνων, έπειδή είχαν βλέψεις γιά τήν έγγύς Άνατολή, ή επέμβασή τους ήταν προορισμένη νά προκαλέσει μεταξύ τους άνταγωνισμό καί άντιζηλίες καί νά συντελέσει στή διαίρεση του Έλληνικού λαού μέ τό σχηματισμό αντίπαλων κομμάτων.

Οί Έλληνες, πού βρισκονταν ιδιαίτερα τότε σέ κίνδυνο καί άναζητούσαν προστασία, δέχτηκαν, μ' αύτή τήν άνεπίσημη επέμβαση, νά σχηματίσουν κόμματα.

Έτσι λοιπόν ή επαναστατημένη Έλλάδα τό καλοκαίρι του 1826 άπόκτησε καταρχήν τά δύο κόμματά της, τό γαλλικό καί τό άγγλικό. Μόλις δημιουργήθηκε ό πυρήνας, έστω καί ύποτυπώδης, αύτών τών κομμάτων, άρχισαν οι ένέργειες, γιά νά δοθει κάποια σταθερότερη μορφή καί ταυτόχρονα νά πληθυνθούν οι όπαδοί τους.

Ρωσικό Κόμμα

Μέσα σ' αύτό τόν άνταγωνισμό μεταξύ γαλλικού καί άγγλικού κόμματος, καθώς έπίσης αύξάνονταν οι δυσκολίες γιά τόν Άγώνα, μιá άλλη ομάδα Έλλήνων, ό Ίωαν. Θεοτόκης, ό Άνδρ. Ζαΐμης, οι Δημ. καί Ά. Παπαγιαννόπουλος, ό Γ. Τουρτούρης, ό Ίγνάτιος Ούγγροβλαχίας καί

άλλοι, προετοίμαζε την πρόσκληση του Καποδίστρια ως ανώτατου άρχοντα. 'Η Καποδιστριακή κίνηση, πού την άγνοούσε άρχικά ό Καποδίστριας και ύστερα την άπόρριψε, είχε σφαλερά χαρακτηριστεί, από όσους ήξεραν την ύπαρξή της, ως φιλωρωσική. 'Αργότερα όμως, "Ελληνες στην 'Ελλάδα και άλλοι στή Ρωσία κινήθηκαν για τή δημιουργία φιλωρωσικού κόμματος, όταν είδαν ότι υπήρχε περιθώριο για ένεργότερη συμπάρταση, ιδιαίτερα άφου έγκαταλείφτηκε τό ρωσικό σχέδιο των «τριών τμημάτων» (πού οι "Ελληνες τό άποποιήθηκαν) και άφου στό θρόνο τής Ρωσίας ανέβηκε ό Νικόλαος Α', πού τόν θεωρούσαν άποφασιστικό και δραστήριο.

'Η άλήθεια είναι ότι για τή γένεση του κόμματος αυτού δέν έχουμε σαφείς και συγκεκριμένες πληροφορίες³. Τό βέβαιο είναι πάντως ότι τό Μάρτιο του 1826 τό ρωσικό κόμμα υπήρχε, σύμφωνα μέ τή μαρτυρία του 'Ημερολογίου του Ζαχαριάδη⁴.

"Αν συνδυάσουμε όσα λέγει ό Ζαχαριάδης⁴ μέ την άλλαγή των ρωσικών διαθέσεων τό φθινόπωρο του 1825, θά μπορούσαμε νά βγάλουμε τό συμπέρασμα ότι τό ρωσικό κόμμα έλαβε την άρχή του μέ υποκίνηση τής Ρωσίας κατά τό χρονικό διάστημα 'Ιανουαρίου - Μαρτίου του 1826.

'Επίλογος

"Ετσι περίπου έλαβαν την ύπαρξή τους στην έπαναστατημένη 'Ελλάδα τά τρία κόμματα, τό γαλλικό, τό άγγλικό και τό ρωσικό. Τά κόμματα αυτά δέν ήταν οργανωμένα όπως στα άλλα άνεξάρτητα και εϋνομούμενα κράτη.

Δέν είχαν σταθερή όργάνωση, ούτε σκοπούς και προγράμματα καθορισμένα μέ σαφήνεια, πέρα άπ' αυτά όμως δέν είχαν ρίζες μεταξύ του έλληνικού λαού, αλλά οι άρχές τους ήταν γνωστές και κατανοητές σε λίγα πρόσωπα, τά όποια, καλά ή άσχημα, είχαν συγκεντρώσει στα χέρια τους τή διεύθυνση του 'Αγώνα.

"Ετσι θά μπορούσαμε νά πούμε ότι τά κόμματα ήταν γεννήματα τής γενικής σύγχυσης πού επικρατούσε τότε στην 'Ελλάδα και τής προσδοκίας ότι θά μπορούσε νά κερδηθεί για τόν έλληνικό 'Αγώνα ή εϋνοια των Μεγάλων Δυνάμεων. Δέν είχε κατανοηθεί από τούς "Ελληνες ότι ή έξωτερική πολιτική διαμορφώνεται μέ την ψυχρή λογική έκτίμηση των συμφερόντων, όπου ό συναισθηματισμός δέν έχει περιθώρια.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ, ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ, ΠΑΡΑΘΕΣΗ ΠΗΓΩΝ:

1

Λόγος του Στρατηγού Σεμπασιάνι στο Γαλλικό Κοινοβούλιο

'Ο στρατηγός Σεβαστιάνης, ό και μέλος τής φιλελληνικής εταιρίας, κεραυνόν εύγλωττίας έρριπεν επί τό ύπουργείον Βιλλέλου έν μι ά των βουλευτικών

συνεδριάσεων. «'Ο Θεός», είπεν «ήκουσε τάς κραυγάς μυριάδων Χριστιανών σφαζομένων εν τῇ Ἀνατολῇ, καί οἱ λογισμοί άσεβούς πολιτικῆς μυκτηρίζονται ένώπιον άτρομήτου λαοῦ φλεγομένου υπό τοῦ διττοῦ ένθουσιασμοῦ τοῦ γεννώντος τούς μάρτυρας καί τούς ήρωας. Οἱ Ἕλληνες δέν εἶχαν πατρίδα καί άγωνίζονται νά τήν άνακτήωσι, διότι πατρίς δέν εἶναι ὁ τόπος όπου ἡ κυβέρνησις δέν έξασφαλίζει έλευθερίαν συνειδήσεως, τιμῆν καί ιδιοκτησίαν. Τινές τῶν Δυνάμεων τῆς Εὐρώπης, φοβούμεναι επέκτασιν τῆς Ρωσσίας καί τήν εἰς Κωνσταντινούπολιν άφίξιν της, πρὸς ἣν άνοίγει τάς πύλας ἡ άκατάληπτος έγκατάλειψις τῶν Ἑλλήνων, ματαιώς ένοῦνται εἰς ύποστήριξιν τοῦ κλονιζομένου καί πίπτοντος ἤδη ὀθωμανικοῦ κράτους. Ἐάν μεγαλοφυεῖς άνδρες έκυβέρνων τήν πολιτικὴν τῶν Μεγάλων Δυνάμεων, μεγάλη καί άνεξάρτητος έπικράτεια θά κατηρτίζετο κατά τήν Εὐρωπαϊκὴν Τουρκίαν ὄχι υπό παρακμασάντων Μωαμεθανῶν, αλλά υπό νεάζοντος χριστιανικοῦ λαοῦ, καί τοιουτοτρόπως θά έτίθεντο ὄρια κατά τῆς βαρβαρότητος καί κατά τοῦ ρωσικοῦ κολοσοῦ, καί θά ἡσφαλιζέτο διά παντός ἡ νῦν κινδυνεύουσα ἡσυχία τῆς Εὐρώπης. Ἄλλ' αντί τῶν μεγάλων τούτων σχεδίων, ποία εἶναι τά τῶν ὑπουργῶν τῆς Γαλλίας; ποταπαί σχέσεις πρὸς ἓνα πασάν, οὔτινος ἡ έφήμερος ὑπαρξις ὁμοιάζει τήν περικυλοῦσαν αὐτόν άστατον άμμον τῆς έρήμου.

(Σπ. Τρικούπη: Ἱστορία Ἑλλην. Ἐπαναστάσεως, τομ. Γ' σ. 248-49)

2

Πληροφορίες τοῦ Σπ. Τρικούπη γιά τήν ίδρυση τοῦ Γαλλικοῦ κόμματος

Μεσοῦντος δέ τοῦ 1824 ἤλθεν εἰς Μεσολόγγι ὁ Γεώργιος Βιτάλης φέρων πρὸς αὐτόν γράμματα τοῦ βουλευτοῦ τῆς Γαλλίας Βιλλεβέκου καί τοῦ συναγματοάρχου Ρουμινῆ, ὑπασιτοῦ καί ἐξ άπορρήτων τοῦ δουκός τῆς Αὐρηλίας, άποδεικνύοντα τήν ανάγκην νά βασιλευθῇ ἡ Ἑλλάς, προβάλλοντα ὡς βασιλέα τόν δευτερότοκον υἱόν τοῦ δουκός, καί αίτιολογούντα ὡς σωτήριον καί μεγάλων αγαθῶν παραιτίον τήν έκλογὴν ταύτην.....

Ἐλθὼν δέ ὁ Ρόσχης εἰς Ἑλλάδα, είπεν υπό έμπιστοσύνην πρὸς τόν Κουντουριώτην, τόν Μαυροκορδάτον καί δύο τρεῖς φίλους αὐτῶν ὅτι εἶχε μυστικὴν έντολήν νά ένισχύσῃ τό περί οὗ ὁ λόγος σχέδιον, καί ὅτι εἰς πραγματοποίησιν αὐτοῦ έβλεπε κατάλληλον τήν ὥραν καθ' ἣν αἱ εὐτυχεῖς πρόοδοι τοῦ Ἰμβραήμη μετά τήν ἦταν τῶν ἐν Κρεμμυδιῷ καί τήν πῶσιν Ναβαρινῶν, Σφακτηρίας καί Νεοκάστρου, έρριψαν τούς Ἕλληνας εἰς πλήρη άθυμια καί άπελπισίαν: έπειδὴ δέ ὁ προβαλλόμενος ὡς βασιλεύς, οὔτινος έφερε τήν εἰκόνα ἐν ἱματισμῷ έλληνικῷ ἦτον ἀνήλιε, έβεβαίωνεν ὅτι ὁ πατήρ αὐτοῦ πρόθυμος ἦτο νά τόν έπιτροπεύσῃ, ἂν ἤθελαν οἱ Ἕλληνες, ὑπέσχετο δέ καί στρατιωτικὴν έπικουρίαν καί άνάλογον τῶν ἀναγκῶν τῆς Ἑλλάδος χρηματικὴν χορηγίαν.....

Ἄ Ὁ Ρόσχης, ίδῶν ὅτι ὁ Κουντουριώτης, ὁ Μαυροκορδάτος καί οἱ φίλοι αὐτῶν δέν παρεδέχοντο τήν πρότασίν του, ἂν δέν έβεβαιούντο περί τῆς συγκαταθέσεως τῆς Ἀγγλίας ἢ περί τῆς φανεράς καί πραγματικῆς ὑπερασπίσεως τῆς Γαλλίας, έστρεψε τά βλέμματά του πρὸς άλλους Ἕλληνας προτρέπων αὐτούς νά συνέλθωσιν εἰς τήν ἐν Ναυπλίῳ πλατείαν τοῦ Πλατάνου πρὸς ἀναγόρευσιν τοῦ βασιλέως: έφερε δέ καί πολυειδῆ δῶρα, ἐξ ὧν διένειμε καί εἰς τινας. Εξ αίτίας τῆς κακῆς καταστάσεως τῆς πατρίδος τό πρᾶγμα κατήντησε σπουδαίον καί επικίνδυνον, έφερε διαίρεσιν εἰς τούς ἐν τοῖς πράγμασι καί άνεψύχῃ κατά πρώτην φοράν κόμμα γαλλικόν ἐν Ἑλλάδι.....

Πολλῶν δέ συνεντεύξεων περί τούτου γενομένων, παρευρισκομένου καί τοῦ Ρόσχῃ καί βεβαιούντος αλλά μὴ πείθογτος ὅτι, καθ' ἃς εἶχε πληροφορίας, ὁ

Κάνιγγ ενέκρινε τήν έκλογήν ταύτην, ἀπεφασίσθη νά σταλῆ τις πρὸς τήν ἀγγλικήν κυβέρνησιν εἰς ἐξέτασιν.

(Σπ. Τρικούπη Ιστ. Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως, τομ. Γ' σσ. 243-246)

3

Πληροφορία Σπ. Τρικούπη περί Ρωσικοῦ Κόμματος

Ἡ ρωσική αὐλή ἠγάπα καί ἐπεριποιεῖτο τούς εἰς τήν ἐπικράτειάν της καταφυγόντας Ἕλληνας, ἀλλ' ἀπεστρέφετο καί κατέκρινε τόν ἀγῶνά των, ὡς ἀπεδείξαμεν· ἐντός δέ τῆς Ἑλλάδος ἐτήρει παρρησία καί μυστικῶς εἰλικρινή οὐδετερότητα· καί ἐν ᾧ μοίραι γαλλικαί καί αὐστριακαί περιέπλεαν τήν ἑλληνικήν θάλασσαν, καί οἱ ἀρχηγοὶ αὐτῶν ἐφρόντιζαν νά ἐπιρρεάζωσι τούς Ἕλληνας καί τήν κυβέρνησιν αὐτῶν, οὔτε ρωσική σημαία ἐφάνη δι' ὄλης ἐξαετίας, οὔτε ἐπερρεάζε τις ὑπέρ τῆς πολιτικῆς της· διὰ τοῦτο οὐδέ κόμμα ρωσικόν ὑπῆρχε τότε ἐν τῇ Ἑλλάδι.

(Σπ. Τρικούπη, ὅπου παραπάνω, σελ. 246)

4

Πληροφορία περί ὑπάρξεως Ρωσικοῦ κόμματος. Ἡμερολόγιο Ζαχαριάδη

Ἄ ῥόλος τοῦ κ. Κωλέττη, ἀγκαλά καί ἄτιμος, εἶναι μ' ὄλον τοῦτο περίεργος, ἐπειδή τόσο ἐυμορφα ἤξεύρει νά ἀπατᾷ τόν ἕναν καί τόν ἄλλον. Αὐτός, ὡς προεῖπον, σῦρει τόν χορόν τῆς γαλλικῆς φατρίας καί ὁ κύριος Ρώσκης ἐπιστηρίζεται εἰς αὐτόν. Ὅθεν καί διὰ τοῦτο ἀντιπολεμεῖ κάθε στοχασμόν τῶν δύο ἄλλων **κομμάτων**, Πελοποννησιακονησιώτικου καί Κουντουριωτομαυροκορδατίτικου.

Προλαβόντως ἔδωσεν τήν ὑπογραφὴν του καί τόν λόγον τῆς τιμῆς τῶν Πελοποννησιωτικῶν, ὅτι θέλει φρονῆ καί αὐτός καθώς αὐτοὶ καί ὅτι θέλει παραιτηθῆ ἀπὸ κάθε ἄλλο κόμμα, φθάνει μόνον να κρῆμινισθῆ τό κουντουριωτομαυροκορδατίτικον. Ἐσχάτως ἀπ' αὐτά ὅλα, ἅμα τοῦ ἐπαρρησιάσθη καί τό **ρηθὲν ρωσικόν**, εὐθύς τό ἐνηγκαλίσθη, ἔδωσεν τήν ὑπογραφὴν του, ἔσυρεν καί ἄλλους ἰδικούς του (*ἀγκαλά ἀσημάντους*) καί σχέδιον ἔδωσεν τοιοῦτον, δηλαδὴ τοῦ νά σχετίσουν εἰς αὐτό τόν Κουντουριώτην, Μαυροκορδάτον καί τούς ὀπαδοῦς των, ὥστε μ' αὐτόν τόν τρόπον θέλει ἠμπορέσουν νά καταπολεμήσουν ἐκεῖνο τῶν Πελοποννησιῶτων. Ὅλ' αὐτά τὰ τοῦ κυρίου Κωλέττη καμώματα ἐχρειάζοντο ἄλλο κονδύλι νά τὰ ἐξιστορήσῃ σαφέστερα· ἀλλ' ἐγώ, μὴν ἠμπορῶντας, σημειῶνω μόνον αὐτὴν τήν μικρὰν ὕλην, τήν ὅποια οἱ περισσοτέραν γνῶσιν ἔχοντες ὡς ἐκκαθαρίσουν τὰ περισσότερα.

(Ἀπὸ τό ΑΡΧΕΙΟ ΡΩΜΑ, τομ. Β', σ. 106)

9-10-11-12-13 = Διέτριψα ὄλας ταύτας τὰς ἡμέρας εἰς τήν Ἐπίδauρον. Ἐως ἕνα καιρόν ἔτρεχαν, ὡς προεῖπον, τρεῖς φατρίαί· δηλαδὴ, μία τῶν Πελοποννησιωτικῶν, ἄλλη τῶν γαλλιστῶν (οἵτινες εἶναι μόνον ὀλίγοι Χερσεολλαδίται), ἄλλη τοῦ Κουντουριώτη, Μαυροκορδάτου καί λοιπῶν, ἐπὶ λόγῳ τοῦ νά δώσουν μίαν πρᾶξιν εἰς ὄλας τὰς Δυνάμεις, προβάλλοντες, ὅτι, ἐπειδὴ καί ἡ Ἄγγλία δέν ἐδέχθη τήν πρᾶξιν μας καί ὁ ἀξιὸς πολιτικός πρῶην ἐν Πετροῦπολει νῦν δέ Παρισίοις Στρούζας οὔτω τὰς συμβουλεύει. Ὁ δέ ἐρχομός τοῦ Σπυριδῶνος Μεταξά ἀπὸ Ζάκυνθον εἰς Ναύπλιον καί τώρα εἰς Ἐπίδauρον ἐοχηματίσθη καί ἄλλη βασιλορρωσική.

(ὅπου παραπάνω, σσ. 108-109)

7.- Συνέπειες από την ίδρυση τῶν τριῶν κομμάτων στήν ἑξωτερική πολιτική τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδας

Ἡ στάση ἀναμονῆς τῶν προστατριῶν δυνάμεων

Ἡ ἀντιφατική γαλλική πολιτική, ἡ ἀποτυχία τοῦ Τσάρου νά φανεῖ ἀντάξιος τῶν προσδοκιῶν τῶν Ἑλλήνων ὡς προστάτης τῆς Ὀρθοδοξίας καί ἡ εὐνοϊκότερη στάση τοῦ Κάνιγκ δημιούργησαν νέες προϋποθέσεις γιά τή δράση τῶν νεοσυστατων κομμάτων. Εἶναι ὁμως ἀλήθεια ὅτι οἱ Κυβερνήσεις τῆς Γαλλίας καί τῆς Ἀγγλίας ἀπό φόβο μήπως ἐξαιτίας περιπλοκῶν διασπασθεῖ ἡ ὁμοφωνία μεταξύ τῶν Δυνάμεων, ἀρνήθηκαν νά ἀναλάβουν τήν εὐθύνη γιά τή δράση τῶν ἀντίστοιχων Κομμάτων στήν Ἑλλάδα.

Πρώτη ἡ Γαλλία ἀρνήθηκε τήν εὐθύνη γιά τό διάβημα τοῦ ὑπασπιστῆ τοῦ δούκα τῆς Ὀρλεάνης, Ρουμινύ. Ὁ Ὑπουργός τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Γαλλίας Νταμά (DAMAS), ὅταν ρωτήθηκε ἀπό τό γάλλο πρεσβευτή τῆς Γαλλίας στήν Κων/πολη Γκιγιεμινό (GUILLEMINOT), ἂν ἡ πρόταση τοῦ Ρουμινύ καί οἱ ἐνέργειες τοῦ στρατηγοῦ Ρός ἔγιναν ὕστερα ἀπό ἐπίσημη ἐντολή, ἔδωσε ἀρνητική ἀπάντηση¹.

Ὑστερα ἡ Ἀγγλία τοῦ Κάνιγκ ἀρνήθηκε φανερά ν' ἀναλάβει τήν προστασία τῆς Ἑλλάδας παρόλο πού τῆς προσφέρθηκε ἀπό τούς Ἕλληνες.

Τά πράγματα ἐξελίχτηκαν ὡς ἐξῆς:

Οἱ κινήσεις τῶν πολιτικῶν ἡγετῶν στήν Ἑλλάδα

Ἡ φιλοαγγλική μερίδα κέρδισε, ἔστω καί προσωρινά, τήν ὑποστήριξη τοῦ Κολοκοτρῶνη. Οἱ ἄλλοι ἀρχηγοί ἦταν μοιρασμένοι. Ὁ Μαυροκορδάτος, ὁ Κουντουριώτης καί ὁ Κωλέττης, εἶχαν ἐνθαρρύνει ἡ ὑποστηρίξει τή γαλλική κίνηση, μέ διαφορετικά ὁ καθένας ἐλατήρια. Ὁ Ὑψηλάντης, ὁ Μαυρομιχάλης, ὁ Ζαΐμης καί ὁ Λόντος ἔκκλιναν συναισθηματικά πρὸς τή Ρωσία καί προτιμοῦσαν τή λύση Καποδίστρια. Ἡ Ἐπιτροπή πάλι τῆς Ζακύνθου εἶχε συντάξει μιά ἐκκλήση στήν Ἀγγλία νά δεχθεῖ ν' ἀναλάβει τήν προστασία τῆς Ἑλλάδας. Οἱ ἐκπρόσωποι τῆς *(ἀνάμεσά τους ὁ Σπ. Τρικούπης)* εἶχαν προσπαθήσει νά πάρουν μέ τό μέρος τους τό Μαυροκορδάτο, τόν Κουντουριώτη καί ἄλλους. Ἔστειλαν τότε στό Λονδίνο τόν Γ. Σπανιωλάκη μέ γράμμα πρὸς τόν Κάνιγκ.

Στό γράμμα αὐτό ἡ Ἑλλ. Κυβέρνηση ζητοῦσε ἀπό τήν Ἀγγλία νά διαλέξει ἓνα μονάρχη τῆς ἀρεσκείας τῆς γιά τήν Ἑλλάδα καί ταυτόχρονα πρότεινε τό Λεοπόλδο τοῦ Σάξ - Κόμπουργκ^{*2}.

Ἡ πράξη τῆς ὑποτέλειαις

Στίς ἀρχές τοῦ Ἰουλίου 1825 ἡ Ἐπιτροπή Ζακύνθου εἶχε ἐτοιμάσει

* Σάξ Κόμπουργκ Γκόθα, παλαιό πριγκηπάτο στή Σαξονία τῆς Γερμανίας· ἀπό τό 1826 ἡγεμόνας του ἀνέλαβε ὁ Ἐρνέστος Α', ἀδελφός τοῦ Λεοπόλδου.

ένα κείμενο, μιά έκκληση προς τή Μ. Βρετανία, γιά νά ἐγκαθιδρύσει ἀγγλικό προτεκτοράτο στήν Ἑλλάδα. Τό ἔγγραφο αὐτό ἔστειλε νά ἐπικυρωθεῖ ἐπίσημα ἀπό τήν Ἑλληνική Κυβέρνηση.

Στίς 6 καί 7 Ἰουλίου ὑπόγραψαν (γιά *χάρη τῆς Πατρίδας πού κινδύνευε*) ὁ Κολοκοτρώνης, ὁ Ζαΐμης, ὁ Δεληγιάννης καί ἀρκετοί ἄλλοι Πελοποννήσιοι, στίς 22 Ἰουλίου οἱ Στερεοελλαδίτες ὄπλαρχηγοί, στήν Ἀθήνα. Τό ἔγγραφο αὐτό ἐγκρίθηκε ἀπό τό Βουλευτικό καί τό Νομοτελεστικό καί στάλθηκε στό Λονδίνο μέ τό Δημ. Μισαούλη, τό γιό τοῦ ναυάρχου, καί ἔμεινε γνωστό ὡς «Πράξη ὑποτελείας», «Πράξις ὑποταγῆς» (ACT OF SUBMISSION)³.

Τό Σεπτέμβριο τοῦ ἴδιου χρόνου ὁ Γεώργιος Κάνιγκ δέχτηκε τήν Ἐπιτροπή καί παρέλαβε τήν Πράξη. Δέν ἔδειξε τόν ἀναμενόμενο ἐνθουσιασμό. Μάλιστα παρατήρησε ὅτι παλιές συνθήκες μεταξύ Ἀγγλίας καί Τουρκίας, καθώς καί τά συμφέροντα τῆς Ἀγγλίας σ' ὀλόκληρη τήν Ὀθωμανική Αὐτοκρατορία, δέν τοῦ ἐπέτρεπαν νά παραβιάσει τήν οὐδετερότητα καί νά ταχθεῖ μέ τό μέρος τῶν Ἑλλήνων.

Σέ τέτοια περίπτωση θά ἐξέθετε τά συμφέροντα τῆς Μ. Βρετανίας σέ μεγάλο κίνδυνο.

Σύμφωνα μέ τά ἀγγλικά πρακτικά τῆς συζητήσεως ὁ Κάνιγκ πίσω ἀπό κάποια «εὐχαρίστως» καί «ἴσως» ἄφησε κάποια ἐλπίδα γιά μεσολάβηση στό μέλλον⁴.

Οἱ Ἕλληνες ἀντιπρόσωποι ταραχτήκαν ἀπό τήν ἄρνηση, οὐσιαστικά, ἀποδοχῆς τῆς ἑλληνικῆς προσφορᾶς ὑποταγῆς. Δέ δέχτηκαν καμμιά λύση ἐκτός ἀπό τήν ἀπόλυτη ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδας καί κατέληγαν μ' αὐτή τήν ἀναπάντηση: «Οἱ Ἕλληνες δέ θά ξαναζοῦσαν ποτέ φιλικά μέ τούς Τούρκους, ἐγκατεστημένους ἀνάμεσά τους. Ἐπρεπε ἤ νά νικήσουν ἤ νά πεθάνουν».

Ὅσον ἀφορᾶ τήν «πράξη ὑποτελείας» πού ἔκαναν δέν ἦταν ἀντιφατική στήν παραπάνω δήλωση, γιατί τό πνεῦμα τῆς πράξεως αὐτῆς ἦταν πιό πολύ ἔνδειξη ἐμπιστοσύνης στήν Ἀγγλία παρά «ἀπόρνηση τῆς πολιτικῆς τους ἀνεξαρτησίας», ὅπως τήν χαρακτήρισε ὁ Μέττερνιχ.

Πολιτικές ζυμώσεις ὕστερα ἀπό τήν «πράξη τῆς ὑποτελείας»

Μέ τήν ἀρνητική ἐξωτερική πολιτική τῶν Δυνάμεων καί μέ τόν αὐξανόμενο ἀνταγωνισμό τῆς Γαλλίας καί τῆς Ἀγγλίας ὑποδαυίζονταν περισσότερο τά πάθη μεταξύ τῶν νέων αὐτῶν κομμάτων πού καθένα εἶχε σκοπό νά ἐκτοπίσει τήν ἐπιρροή τοῦ ἄλλου καί νά ἐνισχύσει τή δική του ἐπιρροή στήν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα.

Καί, ἐνώ κάθε ἐνέργεια γύρω ἀπό τό θέμα τοῦ δούκα τῆς Ὁρλεάνης διαψευδῶταν ἀπό τό Δερινγύ (DE RIGNY), ὁ στρατηγός Σεμπασιάνη διαβεβαίωσε τούς ὑπεύθυνους τοῦ γαλλικοῦ κόμματος, ὅτι ὁ Νεμούρ θά

δεχόταν τὰ ἑλληνικό στέμμα καί γι' αὐτό ἔπρεπε νά ὑποβάλουν μιὰ ἔγγραφη αἴτηση πρὸς τίς Δυνάμεις⁵.

Ἡ ἀρνητική στάση τῆς Ἀγγλίας καί ἡ προτροπή τοῦ Πρεσβευτῆ τῆς Στράφορντ Κάνινγκ στούς ἀγγλόφιλους νά δεχτοῦν τὴν ὑποτέλεια στὴν Ὑ. Πύλη, δημιούργησε δραστηριότητα στὰ κόμματα. Τὸ γαλλικό κόμμα καί ὁ Κωλέττης παρουσίαζαν σάν πλεονεκτική τὴ γαλλική πρόταση, δηλαδή τὴν προσφορά τοῦ στέμματος στό γάλλο δούκα, ὁ ὁποῖος ἔδινε ἐγγυήσεις γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδας καί οἰκονομική ἐνίσχυση· κατηγοροῦσαν ταυτόχρονα τὸ ἀγγλικό κόμμα ὅτι ἐτοίμαζε τὴν πλήρη ὑποδούλωση τῆς Ἑλλάδας σέ ξένη Δύναμη.

Ἔτσι ἐπῆλθε ἡ διάσπαση στίς τάξεις τῶν πολιτικῶν καί στρατιωτικῶν, πρῶτα τῶν Πελοποννησίων κι ὕστερα τῶν ἄλλων Ἑλλήνων. Ἀφορμὴ βέβαια δέ στάθηκε ἡ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῶν κομμάτων, καί ἰδιαίτερα τοῦ ἀγγλικοῦ, ἀλλὰ ἡ ἐσωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ Γεωργ. Κουντουριώτη καί τοῦ Ἀλ. Μαυροκορδάτου, πού ἦταν ἀρχηγοὶ τοῦ ἀγγλικοῦ κόμματος. Ἀρχισαν νά διαρρέουν οἱ Ὀπληρχηγοὶ καί πρῶτα ὁ Κολοκοτρώνης, πού ἀπομακρύνθηκε ἀπὸ τὴν ἀγγλικὴ ἐπιρροή.

Στὰ τέλη τοῦ 1825 καί στίς ἀρχές τοῦ 1826 τὰ δύο κόμματα εἶχαν ἰσχυροποιηθεῖ, αὔξησαν τούς ὁπαδούς τους καί ἐπέκτειναν τὴ δράση τους σ' ὅλη τὴν ἐπαναστατημένη Ἑλλάδα. Τότε, ὅπως εἶπαμε, ἐμφανίστηκε καί τὸ ρωσικό κόμμα, γιὰ ν' ἀναπτυχθεῖ ἀκόμα περισσότερο ὁ ἀνταγωνισμός. Ἀρχηγός τοῦ «ρωσικοῦ» κόμματος ἀναγνωρίστηκε ὁ Ἀνδρέας Μεταξάς.

Κανένα ἀπὸ τὰ κόμματα αὐτὰ δέν εἶχε αὐτοτέλεια καί αὐτενέργεια. Σύμφωνα μέ μαρτυρίες⁶ κάθε ἓνα ἀπὸ αὐτά, τόσο γιὰ τὴν ὀργάνωση, ὅσο καί γιὰ ὁποιαδήποτε ἐνέργεια, ἐσωτερικῆς ἢ ἐξωτερικῆς πολιτικῆς ζητοῦσε νά λαμβάνει ὁδηγίες ἀπ' ἔξω.

Οἱ ξένες Δυνάμεις μ' αὐτὸ τὸν τρόπο ἐπηρεάζαν τὰ ἑλληνικά πράγματα, ἐνῶ οἱ Ἕλληνες ἀποδυναμώνονταν ἀλληλοκατηγορούμενοι γιὰ φιλαρχία καί προδοσία τῶν ἐθνικῶν συμφερόντων.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ, ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ, ΠΑΡΑΘΕΣΗ ΠΗΓΩΝ:

1 Απόσπασμα Ἐπιστολῆς τοῦ Ὑπουργοῦ τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Γαλλίας Damas

Ἐγγραφε τῆ 2 Αὐγούστου 1825: «ὄσον ἀφορᾶ εἰς τὰς προτάσεις, αἰτίνες ἐγένοντο πρὸς ἐκλογὴν ἡγεμόνος τῆς Ἑλλάδος ἐκ τοῦ οἴκου τῆς Γαλλίας, δέν εἶναι ἀνάγκη νά εἶπω, ὅτι οὐδέποτε ἐφείλκυσαν τὴν προσοχὴν τοῦ βασιλέως. Ἐάν παρόμοιον σχέδιον θά ἤρχετο ἡμῖν κατὰ νοῦν, θά ἔπρεπε νά εἰδοποιήσωμεν ὑμᾶς, ὅπως ὑποστηρίξτε αὐτὸ ἐνώπιον καί ἐναντίον πάντων καί νά διαλύσωμεν τούς δεσμούς, τούς ὁποίους συνήψαμεν χάριν τοῦ κοινοῦ συμφέροντος τῶν ἐθνῶν». Ὀλίγας δέ ἡμέρας ἀργότερον ὁ αὐτός ὑπουργὸς τῶν ἐξωτερικῶν τῶν

Γαλλίας κατά τρόπον κατηγορηματικώτερον ἀπεδοκίμασε τὴν διαγωγὴν τοῦ στρατηγοῦ Roche: «Πράκτωρ τῆς φιλλελληνικῆς ἐταιρείας τῶν Παρισίων ὁ στρατηγός Roche δὲν εἶχεν ἐπίσημον ἐντολὴν ἐκ μέρους τῆς κυβερνήσεως· ἡ γαλλικὴ κυβέρνησις οὐδεμίαν ἄλλην ἀναγνωρίζει ἐν τῇ Ἀνατολῇ ἐπίσημον ἀποστολὴν ἢ τὴν τοῦ κόμητος Guilleminot».

(Ἀπὸ τῆ μελέτη Ν. Βλάχου «Ἡ γένεσις τῶν κομμάτων ἐν Ἑλλάδι, σ. 8)

2

Σπ. Τρικοῦπη, Ἱστορία τῆς Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως, τόμ Γ', σ. 250

Προκειμένης δὲ ἤδη ἐκλογῆς βασιλέως, ἔστρεψεν, ὡς καὶ ἄλλοτε, πρὸς τὴν αὐτὴν κυβέρνησιν τὰ ὄμματά της, καὶ τὴν 11 Ἰουνίου 1825 ἀπέστειλεν εἰς Λονδὶνον τὸν Σπανιωλάκην ὡς μέλος μὲν συμπληρωματικὸν τῆς ἐπιτροπῆς, ἀνακληθέντος τοῦ μέλους αὐτῆς Ἰωάννου Ζαήμη διὰ τὴν εἰς τὸν ἐμφύλιον πόλεμον ἐνοχίαν τοῦ ἀδελφοῦ του, ἀλλὰ κυρίως ἵνα ἐκθέσῃ εἰς τὸν Κάνιγγα τὴν κατάστασιν τοῦ τόπου, τὴν ἀφευκτον **ἀνάγκην νά μοναρχηθῇ** συνταγματικῶς καὶ τὴν προθυμίαν του νά δεχθῇ ὄντινα ἐπρότεινεν ἡ Ἀγγλία ὡς μονάρχην· παρηγγέλη δὲ ἰδιαιτέρως νά παρενείρῃ ὡς τοιοῦτον τὸν Λεοπόλδον δούκα τοῦ Σαξεκοπύργου, ἀλλὰ δὲν εἰσηκούσθη, ἐπιμένοντος τοῦ Κάνιγγος, ὅτι ἡ πολιτικὴ τῆς Ἀγγλίας ἐν τῇ ἑλληνοτουρκικῇ πάλῃ ἦτον ἡ οὐδετερότης, ὅτι θά ἐπέφερε δεινὰ ἢ ἄλλως πως παρέμβασίς της, καὶ ὅτι ἑλληνοφελῆ νομιζουσα εἰρηνικὸν τὴν συμβιβασμόν, ἐτοιμὴ ἦτο νά συνεργήσῃ, ἂν ἡ Ἑλλάς ἐπεκαλεῖτο τὴν κατὰ τοῦτο συνέργειάν της. Καὶ ταῦτα μὲν ἀπήντησε πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἢ Ἀγγλία.

3

Πράξι τῆς ὑποτέλειαι

263. (ΑΙΤΗΣΙΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΕΘΝΟΥΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΒΡΕΤΤΑΝΙΚΟΝ)

(Φάκελλος ἴδιος ἐν τῷ τμήματι τῶν χειρογράφων
τῆς Ἐθνικῆς βιβλιοθήκης)

Ἄ Κλῆρος, οἱ Παραστάται, οἱ Ἀρχηγοί, Πολιτικοί καὶ Στρατιωτικοί ξηρὰς καὶ θαλάσσης, τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους.

Ἄον Παρατηροῦντες ὅτι διὰ τὰ ἀνεξάλειπτα δικαιώματα τῆς ἰδιοκτησίας καὶ κυριότητος, διὰ τὰς ἐπικρατούσας ἀρχάς τῆς Θρησκείας καὶ Ἐλευθερίας καὶ διὰ τὸ ἐκ φύσεως ἔμφυτον, τοῦ νά διατηρῆ καὶ ἀσφαλίξῃ ἕκαστος τὴν ἰδίαν ὑπάρξιν, οἱ Ἕλληνες ἐνωπίλισθησαν μὲ τὰ ὄπλα τῆς Δικαιοσύνης καὶ εἰς διάστημα πλέον τεσσάρων ἐτῶν ὑπέστησαν ἀποφασιστικῶς καὶ σταθερῶς κατὰ τῶν Δυνάμεων τῆς Ἀσίας, τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Αἰγύπτου, πεζῶν τε καὶ ναυτικῶν, καὶ εἰς ὄλους τούτους τοὺς κινδύνους τῶρα ἠφάνισαν καὶ τῶρα ἄμπωσαν τὰς κολοσιαίας δυνάμεις τῶν ἐχθρῶν, καὶ τελευταῖον, στερημένοι παντὸς μέσου ἀνήκοντος εἰς τοιοῦτον ὑψηλὸν ἐγχείρημα, καθιέρωσαν οὕτω διὰ τοῦ αἵματός των τὰ πολῦτιμα αὐτῶν δικαιώματα καὶ ἔδωκαν εἰς τὸν ἐκπεπληγμένον κόσμον ὄχι τόσο κοινὰς ἀποδείξεις, δι' ὅσον εἶναι ἱκανὸς ἕνας λαός, ἐκ φύσεως γεννημένος διὰ νά ζῆ ἐλεύθερος καὶ ὅστις ἤδη ἐδυνήθη νά διασπάσῃ τοὺς βρόχους μιᾶς ἱκανῶς πολυχρονίου καταθλιπτικῆς δουλείας.

Βον Παρατηροῦντες, ὅτι ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων μιᾶς πάλης οὕτως ἀνομοίου, ἀπέκτησαν οἱ Ἕλληνες τὴν ἀπαράμιλλον ἀπόφασιν τῆς πολιτικῆς αὐτῶν καταστάσεως.

Γον Σκεπτόμενοι, ὅτι πράκτορες τινων ἠπειρωτικῶν Δυνάμεων, ἂν καὶ χριστιανῶν, δὲν διεφύλαξαν ὁδηγίαν, συνεχομένην μὲ τὰς ἀρχάς, τὰς ὁποίας

αυτοί έστερέωσαν, αλλά από μέρους τών αυτών δέν έλειψαν νά εκβώσιν συνεχώς αντίρρησης πολιτικά πολυμόρφου ούσίας καί χαρακτήρος.

Δον Παρατηρούντες, ότι τινές τούτων τών πρακτόρων παίζουν διά τών άπεσταλμένων των έντός τής Έλλάδος, ώστε νά εισχωρήση εις τινας Έλληνας ή κλίσις, διά νά συστήσουν νέους σχηματισμούς πολιτικούς, άρμοδίους πρός τό πνεύμα καί τά τέλη τών τοιούτων παρακινήτων.

Εον Παρατηρούντες, ότι όχι όλίγους κατατρεγμούς καί παρεκβάσεις ύποφέρει ή νόμιμος καί τακτική κίνησης του έλληνικού Ναυτικού από τούς Άρχηγούς τών Θαλασσιών Δυνάμεων τινών Βασιλειών, οιτίνες κατά πάντα τρόπον πειράζουν τά καθήκοντα τής διακηρυχθείσης ουδετερότητος από τας Αϋλάς των εις τας Συνελεύσεις του Λειβάχ καί Βερώνης.

ζον Παρατηρούντες μέ μεγάλην θλίψιν αυτούς τούς Χριστιανούς όπλιζομένους έναντίον τών όπαδών του Εύαγγελίου καί εις βοήθειαν εκείνων του Άλκορανού, εις τρόπον, ώστε, στρατιώται εύρωπαίοι, έναντίον πάσης άρχής άληθούς πολιτικής καί ήθικής σπεύδουν νά διδάξουν, διορίσουν καί όδηγήσουν τά στίφη τών βαρβάρων, διευθυνόμενα νά λεηλατήσουν τήν ιεράν εκείνην γήν, ήτις σκεπάζει άνάμικτα καί συγκεχυμένα τά άθάνατα κόκκαλα τών Κιμώνων, τών Τσαμαδών, τών Λεωνιδών, τών Βοτσαρων, τών Φιλοποιμένων, τών Νικηταραίων καί Κολαιών, όπερ έμποδίζει τας προόδους τής ιερής ύποθέσεως τής Έλλάδος.

Ζον Παρατηρούντες, ότι ή Διοίκησης τής Μεγάλης Βρετανίας, εύτυχής εις τό νά διευθύνη λαόν έλεύθερον, είναι ή μόνη, ήτις διετήρησε μέχρι λεπτού καθαράν τήν ουδετερότητα, περιφρονούσα νά μιμηθη τίς αναφανδόν βίας ή τας νεφώδεις διαχειρίσεις, αι όποιαί άπ' άλλους άδοκώπως επράχθησαν καί πράττονται εις τήν Έλλάδα, Κωνσταντινούπολιν καί Αίγυπτον.

Ηον Σκεπτόμενοι, ότι ή Βρετανική άδιαφορία δέν άρκει νά αντίρροπήση τόν ήδη έπιμνημόνεν εξωτερικόν κατατρεγμόν πρός βλάβην τής Έλλάδος.

Θον Παρατηρούντες, ότι ή Έλλάς, όχι από χαύνωσιν δυνάμεων, ουτε από άδυνατισμένην άπόφασιν, δέν ήδυνήθη μέχρι τουδε νά προσεπιχειρηή, αλλά διά τά προρηθέντα αίτια καί μάλιστα τήν πηγάζουσαν από του νά μήν έλαβε ποτέ Διοίκησιν ύπερταν τών παθών καί σχέσεων.

Ιον Παρατηρούντες, ότι οι Έλληνες, εις τοιαύτην γενναίαν μάχην, ή πρέπει νά εκβώσιν από ταύτην νικηταί, ή θέλουν εισθαι τελείως άφανισμένοι, επειδή ουδέν μέσον είναι, τό όποιον νά δύναται νά τούς άποσπάση από ταύτην τήν άπόφασιν, ήτις ήδη κατήντησεν από τας φοράς του πολέμου καί του χρόνου άφευκτος.

ΙΑον Παρατηρούντες, τελευταίον, ότι άν από ύπερτάτην χάριν τής Προνοίας, εύρίσκωνται στερεωμένοι πλησίον μας αι βρετανικάι δυνάμεις, χρεωστεί ή Έλλάς εις τήν παρούσαν αύτης κατάστασιν νά ώφεληθη από τουτο έγκαίρως, ως καί νά έλπίση εις τήν εύθύτητα καί φιλανθρωπίαν τής ισχυρής αύτης Διοικήσεως.

“Οθεν, πρός ασφάλειαν τών ιερών δικαιωμάτων τής του Κράτους έλευθερίας καί ικανώς στερεάς πολιτικής ύπάρξεως, ή Έλλάς, διά τής παρούσης δημοσίας πράξεως, προσδιορίζει, θεσπίζει, άποφασίζει καί βούλεται τόν έπόμενον.

Νόμον

Α'.) Τό Έλληνικόν Έθνος, δυνάμει τής παρούσης πράξεως, θέτει εκουσίως τήν ιεράν παρακαταθήκην τής αυτού Έλευθερίας, Έθνικής Άνεξαρτησίας καί τής πολιτικής αυτού ύπάρξεως υπό τήν μοναδικήν υπεράσπισιν τής Μεγάλης Βρετανίας.

Β'.) Η παρούσα αύτη όργανική Διάρκεια του έλληνικού Έθνους συνοδεύεται μέ επί τούτω διπλούν ύπόμνημα πρός τήν Σεβασμίαν Διοίκησιν τής Αυτού

Βρετανικής Μεγαλειότητος κατ' εὐθείαν εἰς Λονδίον καί συγχρόνως ἀποστέλλεται ἐμμέσως διὰ τῆς Αὐτοῦ Ἐξοχότητος τοῦ Λόρδου Μεγάλου Ἀρμοστοῦ τῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος εἰς τὰς Ἐνωμένας ἐπαρχίας τῶν Ἰονικῶν Νήσων.

Γ.) Οἱ Πρόεδροι τῶν εὐτάκτων Βουλευτηρίων τοῦ Κράτους, Ξηράς καί θαλάσσης θέλουν ἐτοιμῶς ἐκπληρῶσαι τὸν παρόντα ΝΟΜΟΝ.

(ὑπὸ τὸ πρῶτον τοῦτο πρωτόγραφον, ὡς καί ὑπὸ τὸ τελευταῖον, φέρεται χρονολογία:)

Ἐν Πελοποννήσῳ τῆ... Ἰουίου 1825.

(Καί μία ὑπογραφή:)

Ὁ Πρόεδρος τῶν κατὰ Ξηρὰν εὐτάκτων Βουλευτηρίων
τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους καί Γενικός Ἀρχηγός
τῶν κατὰ γῆν Δυνάμεων

Θ. Κολοκοτρώνης.

(Τὰ λοιπὰ τέσσαρα φέρουσιν ἐν τέλει τὸ ἐξῆς:)

Ὁ Πρόεδρος τῶν εὐτάκτων συσσωματώσεων τῶν Νήσων τοῦ Αἰγαίου Πελάγους καί λοιπῶν μερῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους καί ἀρχιναύαρχος τῶν κατὰ θάλασσαν Δυνάμεων.

(Ἐχουσι δέ ταῦτα χρονολογίας: Τὸ μὲν 26 Ἰουλίου 1825, τὰ ἕτερα τρία ἀπλῶς: Ἰουλίου 1825 καί τὸ τελευταῖον 14 Ἰουλίου 1825).

(ὑπὸ τὸ πρῶτον ὑπάρχει ἡ ὑπογραφή:

Ἀνδρέας Μισοῦλης

καί μετ' αὐτὴν αἱ λοιπαὶ ὑπογραφαί, ὡς ἐξῆς:)

Ἀνατολική καί Δυτικὴ Χέρσος Ἑλλάς

Ὁ Κλήρος

Ὁ Μητροπολίτης Ναυπάκτου καί Ἄρτης Πορφύριος, Νικοπόλεως
καί πάσης Αἰτωλίας, ὁ Ἐπίσκοπος Ρογῶν

(Ἀρχεῖο Ρώμα, τόμ. Α', σ. 592-595)

4

Ἀπάντηση τοῦ Γ. Κάνιγκ στὴν Πράξη τῆς ὑποτέλειαις τῶν Ἑλλήνων

Κατὰ Σεπτέμβριον δὲ τοῦ ἔτους 1825 ὁ ὑπουργός τῶν ἐξωτερικῶν τῆς Μ. Βρετανίας Γεώργιος Canning δεχθεὶς τὴν ἑλληνικὴν ἀποστολὴν μὲ ἐπὶ κεφαλῆς τὸν υἱὸν τοῦ ἐνδόξου ναυάρχου Ἀνδρέου Μισοῦλη Δημήτριον, ἥτις εἶχεν ἐπιφορτισθῆ, ἵνα ἐπιδώσῃ εἰς αὐτόν τὴν αἴτησιν τοῦ Ἰουίου τοῦ κλήρου καί τῶν προκρίτων τῆς Ἑλλάδος, παρετήρησεν, ὅτι παλαιαὶ συνθήκαι μεταξὺ τῆς Ἀγγλίας καί τῆς Τουρκίας, ἐγγυώμεναι ζωτικὰ συμφέροντα τῆς Ἀγγλίας καθ' ἅπασαν τὴν ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν δέν ἐπέτρεπον, ἵνα ἡ Ἀγγλία παραβιάζουσα τὴν οὐδετερότητα ταχθῆ μὲ τὸ μέρος τῶν Ἑλλήνων. Ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ θά ἐξετίθεντο εἰς κίνδυνον σοβαρὸν τὰ συμφέροντα ταῦτα τῆς Μ. Βρετανίας. Προσέθετεν ὁμως, «ὅτι εὐχαρίστως θέλει δράξῃ πᾶσαν εὐκαιρίαν, ἣν ἡ τύχη τοῦ πολέμου καί αἱ ἀμοιβαῖαι ἐχθροπραξίαι ἤθελον παράσχει αὐτῇ, ἵνα συντελέσῃ εἰς τὸ νὰ λάβῃ τέλος ὁ πολυαιμάκτος οὗτος ἀγὼν διὰ μεσολαβήσεως καί συνθήκης διατηρούσης ἀπρόσβλητα τὰ συμφέροντα καί τὴν τιμὴν ἀμφοτέρων τῶν μερῶν».

(Ἀπὸ τῆ μελέτη τοῦ Ν. Βλάχου, *Γένεσις τῶν κομμάτων*, σελ. 8-9)

«Ίσως υπάρξει κάποιο σημείο στον αγώνα, πού η Μεγάλη Βρετανία να μporέσει να άσκήση τήν έπιρροή της για να προωθήσει ένα συμβιβασμό μεταξύ των Έλλήνων και της Πύλης όχι για τήν άπόλυτη άνεξαρτησία της Έλλάδος, γιατί αυτό θά ήταν σάν να τά ζητούσαμε όλα και δέν θά μπορούσε να είναι τό άντικείμενο ενός συμβιβασμού (άν μπορούσαν οι Έλληνες να κερδίσουν τήν άνεξαρτησία τους μόνοι τους, πάει καλά, και αυτό είναι δική τους ύπόθεση), αλλά για όποιαδήποτε λύση έκτός από άνεξαρτησία πού θά μπορούσε να γίνει βάση μιάς συμφωνίας μέ τήν Πύλη».

(Άπό τήν 'Ιστορία Έλλ. Έθνους τόμ. ΙΒ' σ. 407)

5

Έγγραφή Αίτηση (ΥΠΟΜΝΗΜΑ) των ύπευθύνων του γαλλικού κόμματος προς τό Δούκα της Όρλεάνης

(ΜΕΤΑΦΡΑΣΙΣ)

Έκλαμπρότατε!

Αί ύπό χρονολογίαν 28 λήξαντος Όκτωβρίου έπιστολαί του Στρατηγού κ. Σεβαστιάνη και αί του Κ^ω Ρουμινύ ηύχαρίστησαν ήμάς τελείως περί της πιθανής άποδοχής ύπό της 'Υ. Β. 'Υψ. του θρόνου της Έλλάδος ύπέρ του Σεπτου υίου Αύτης, του δουκόκ του Νεμουρ.

Είχομεν άποφασίσει ν' άκολουθήσωμεν κατά γράμμα τάς συμβουλάς του Στρατηγού κ. Σεβαστιάνη και του Ρουμινύ ως προς τό έγγραφον, τό όποιον ήθέλωμεν άπευθύνει προς τούς 'Ηγεμόνας της Χριστιανωσύνης και να προβώμεν άκολουθως εν τή Γενική του Έθνους Συνελεύσει εις τήν έκλογήν του δουκόκ του Νεμουρ, έπετύχομεν δέ, κατά τάς συμβουλάς αυτών, να συγκεντρώσωμεν επί τό αυτό πάσας τάς γνώμας, ούχι δ' άνευ κόπου τό είχομεν κατορθώσει, ότε ό άντιναύαρχος κ. δέ 'Ρινύ, διά των άκαιρων έπιστολών του άνεστάτωσε τούς εκ της Πελοποννήσου κυρίους, τουτο δ' άναγκάζει ήμάς να προβώμεν εις τό νέον τουτο διάβημα παρά τή 'Υ. Β. 'Υψ., όπως διαβεβαιώσωμεν ό,τι προεξεθέσαμεν.

Αί έπιστολαί, τάς όποίας ό Κ^ω Δεριγνύ έγραψε προς τόν Κ^ω Μαυροκοδάτον, ύπουργόν επί των Έξωτερικών, όπως προκαταλάβη αυτόν κατά θετικόν τρόπον, ίνα δυοπιστή προς τάς ραδιουργίας του Στρατηγού Κ^ω Ρός, εις τόν όποιον ήμεις έχομεν πλήρη έμπιστοσύνην, λέγων εις τήν προς τόν Κ^ω Φαβιέρον έπιστολήν του, ότι έβλεπε μετά λύπης, ότι αυτός ό *τρελλός δέ Ρουμινύ* διά των προς τόν Ρός έπιστολών του, έξήψε τάς ελληνικάς κεφαλάς, και προσθέτων επί πλέον, ότι δέν ένόει πως ήδύναντο να πιστεύωσιν εις *αυτό τό ζῶον τόν Βιτάλην*: είναι αί ίδιαι φράσεις του: τέρπονται ν' άνακοινώσιν εις τό Κοινόν τάς έπιστολάς εκείνας, όπως διεγείρωσι τήν δυοπιστίαν προς πάν ό,τι επράξαμεν ύπέρ της πατρίδος ήμων. 'Επί τή ύποθέσει ταύτη έθεωρήσαμεν, ότι όφείλομεν ν' άποτελέσωμεν έπιτροπήν, συγκεκριμένην εκ τριών μελών της Κυβερνήσεως, τριών γερουσιστών, εκ τριών πρωτεόντων προύχόντων της Πελοποννήσου, εκ του 'Αρχιεπισκόπου Πατρών, του έν τή 'Εθνική συνελεύσει πληρεξουσίου Κ^ω Αινιάνος και του Κ^ω 'Υπουργού επί των Στρατιωτικών 'Αδάμ Δούκα, όπως ύποβάλωμεν τά ζητήματα, τά μνημονευόμενα εν τή από κοινού έπιστολή ήμων, τήν όποίαν λαμβάνομεν τήν τιμήν ν' άπευθύνωμεν προς τήν 'Υ. Β. 'Υψ., παρακαλούντες αυτήν εν όνόματι της Πατρίδος να δώση ήμίν ταχείαν λύσιν, διότι ή Έθνοσυνέλευσις, ήτις έπρεπε να συνέληθι επί τῷ σκοπῷ τούτῳ τόν 'Ιανουάριον, άνεβλήθη διά τας άρχάς του προσεχοῦς Μαρτίου, όπως δυνηθῆ νά λάβῃ τήν 'Υμ. άπάντησιν. Ένεκα τούτου, έδέησε να πιέσωμεν τῶν γενναίων στρατηγόν Ρός ν' άποφασίσῃ νά δανείσῃ μίαν

ήμιολιαν, ἴν' ἀποστείλωμεν τό σπουδαῖον τοῦτο ἔγγραφο, τό μέλλον ν' ἀποφασίση περί τῆς τύχης τῆς χώρας ἡμῶν καί ὅπερ ἐπιφορτίζομεν, ἵνα φέρῃ ὕμιν ὁ συμπατριώτης ἡμῶν Κ^{ος} Γεώργιος Βιτάλης. Θέλει ἐξηγήσει ὑμῖν οὕτος πάσας τὰς δυσκολίας, τὰς ὁποίας ἐδέησε νά ὑπερπηθῆσῃ, προερχομένας δ' ἐκ τῶν ἀμφιβολιῶν, τὰς ὁποίας περί τῆς ὑμετέρας συγκαταθέσεως ἔρριπεν ὁ Κ^{ος} δέ Ριγνύ.

Δέν ἔχομεν ἄλλην ἀσφαλεστέραν καί ταχύτεραν ὁδόν, διότι τά πλοῖα τοῦ Βασιλέως τῆς Γαλλίας δέν ἐφάνησαν ἐνταῦθα ἀπό τῆς 3 Δεβρίου λήξαντος. Ἄλλως, πῶς δυνάμεθα νῦν νά ἐμπιστευθῶμεν εἰς τόν Κ^{ον} δέ Ριγνύ, ὅστις, διά τοῦ ὑποπλοιάρχου Βαυλλάν, ἀνεκοίνωσε πρὸς τὴν Κυβέρνησιν, ὅτι νά δυσπιστῶμεν πρὸς τοὺς ἐνταῦθα εὐρισκομένους ῥαδιούργους Γάλλους, οἵτινες ἐτόλμων νά λέγωσιν ὅτι ἡ Ὑ. Β. Ὑψ. θέλει δεχθῆ τό στέμμα τῆς Ἑλλάδος ὑπὲρ τοῦ δουκὸς τοῦ Νεμούρ, προσθέτων, ὅτι ἡ τοιαύτη διαβεβαίωσις εἶναι παντελῶς ψευδῆς καί ὅτι ἔχει ἐντολήν τῆς Κυβερνήσεώς του νά εἰδοποιήσῃ τοὺς Ἕλληνας, ὅτι οὐδέποτε ὁ βασιλεὺς τῆς Γαλλίας θέλει συγκατανεύσει εἰς τόν διορισμὸν τοῦτον.

Αἱ θλιβεραὶ αὐταὶ εἰδήσεις, Ἐκλαμπρότατε, εἶναι τοιαῦται, ὥστε ν' ἀνησυχῶσι τοὺς Ἕλληνας καί νά ῥίπτωσιν αὐτοὺς εἰς δικαίαν δυσπιστίαν.

Προσφεύγομεν, λοιπόν, εἰς τὴν ὑψηλὴν περινοίαν Ὑμῶν, ὅπως διαφωτίσῃ ἐκ νέου τοὺς ἀμφιβάλλοντας καί νά χαράξῃ ἡμῖν τὴν πορείαν, τὴν ὁποίαν ὀφείλομεν ἔχειν ἀκολουθήσωμεν ἐν τῇ προσεχεί Ἐθνοσυνελεύσει καί νά ἐπιβεβαιώσῃτε τὰς ὑπὸ χρονολογίαν 18 Ὀκτωβρίου ἐπιστολάς τοῦ Κ^{ον} δέ Ρουμινύ καί τοῦ Κ^{ον} Σεβαστιάνη. Ἰκετεύομεν τὴν Ὑ. Β. Ὑψ. ν' ἀπευθύνῃ τὰς ἀπαντήσεις αὐτῆς εἰς τὰς ἀπό κοινοῦ ἐπιστολάς ἀπ' εὐθείας πρὸς τόν Πετρόμπεην, ἡγεμόνα τῆς Μάνης, ὅστις εὐρίσκεται εἰς Μέθανα τόπον τῆς Συνελεύσεως, ἐντὸς φακέλλου πρὸς τόν στρατηγόν Ῥός, καί νά εἴπῃ ἡμῖν ἐάν δυνάμεθα νά ἐνεργήσωμεν κατὰ τὸν ἐθνικὸν πόθον, τὸν κηρύττοντα ἐκ τῶν προτέρων ἡμέτερον ἡγεμόνα τὸν Κύριον δοῦκα τοῦ Νεμούρ.

Λαμβάνομεν τὴν τιμὴν νά εἶμεθα μετὰ βαθέως σεβασμοῦ

τῆς Ὑ. Β. Ὑψ. οἱ ταπεινότετοι καί
εὐπειθέστατοι θεράποντες

Ναύπλιον, 10/22 Φεβρουαρίου 1826

ΑΡΧΕΙΟ ΡΩΜΑ, Τόμος Β', σ. 51-53

6

Θ. ΚΟΛΟΚΟΤΡΩΝΗΣ ΚΑΙ Α. ΖΑΪΜΗΣ ΠΡΟΣ Δ. ΡΩΜΑΝ ΚΑΙ Κ. ΔΡΑΓΩΝΑΝ
(Πρωτότυπον. Ἄριθ. 7514 Ἀρχείου Ἐθν. Βιβλιοθήκης).

Ἐξοχώτατο Κύριε!

Τό μέ τόν Κύριον Ζαχαριάδην γράμμα Σας ἐλάβομεν καί ἀνέγνωμεν μετ' ἐπιστασίας νοός τὰ ἐν αὐτῷ. Ἦκούσαμεν παρά τοῦ ἰδίου καί ὅσα παρηγγέλη νά μᾶς εἴπῃ. Εἶδαμεν καί τὴν ἐξ Ὑδρας σταλεῖσαν μᾶς ἀπόκρισιν, τὴν δοθεῖσαν πρὸς τόν υἱόν τοῦ Μιαούλη παρά τοῦ ὑπουργοῦ τῆς Αὐτοῦ Βρεταννικῆς Μεγαλειότητος εἰς τὰ πρὸς τὴν ἐξοχότητά του διευθυνθέντα δημόσια ἔγγραφα μᾶς, καί θέλει ἀπαντήσωμεν εἰς αὐτήν, καθὼς μᾶς ὀδηγήσῃ τό συμφέρον τῆς πατρίδος μᾶς.

Σπεύδομεν νά Σᾶς ἀποστείλωμεν ἄνευ βραδύτητος τόν Κύριον Ζαχαριάδην, διὰ νά Σᾶς κοινοποιήσωμεν τὰ ἀκόλουθα: Ἐνῶ ἀνεσκάπταμεν πανταχόθεν τό τοῦ Γαλλικισμοῦ Δένδρον καί τό κατηντήσαμεν εἰς τό ν' ἀποσπασθῇ πρόρριζον καί

ένησυχούμεθα εἰς τό νά συνάψωμεν καί διευθύνωμεν τῶν περισσοτέρων τά πνεύματα (ἐννοοῦμεν τοὺς ἄχρι τοῦδε ἀντιφρονούντας) εἰς ἓν καί τό αὐτό φρόνημα, ἐπὶ τοῦ ὁποίου καταβάλαμεν τά θεμέλια τοῦ οἰκοδομημάτων ἡμῶν, τῆς ἐλευθερίας τῆς πατρίδος μας, βλέπομεν αἴφνης ἀναφύοντων ἄλλο, τοῦ ὁποίου οἱ κλάδοι ἐπαυξανόμενοι ἐξαπλοῦνται μάλιστα εἰς τήν Στερεάν Ἑλλάδα. Ἄντι τοῦ πίπτοντος Γαλλικισμοῦ, ἀναφαίνεται **Ρωσισμός**, καί, καθ' ὅσον ἐν μικρῷ καιροῦ διαστήματι παρετηρήσαμεν, πληροφοροῦμεθα εὖρε πολλοὺς προσηλύτους ἐν τῇ Στερεᾷ Ἑλλάδι, καί ἡ πρόδός του φαίνεται τόσο ταχύτερα, καθόσον ὑποστηρίζεται ἀπό μεγάλας καί πραγματικὰς νομιζομένας ὑποσχέσεις καί ἐπὶ πᾶσι μέ ἀνά χεῖρας χρήματα.

Ἡμεῖς, σταθεροὶ εἰς τήν ὁποίαν ἐπατήσαμεν γραμμὴν, τείνουσαν εἰς τὴν προστασίαν τῆς ἐλευθερίας καί ἀνεξαρτησίας τοῦ Ἑθνους μας, ἐπεχειρήσαμεν τὰ χρειώδη καί κατὰ τοῦ Νεοφρονούντος τούτου καί ἔχομεν πεποιθήσιν, ὅτι τοῦλάχιστον θέλει εὐρεθῶμεν σύμφωνοι Πελοποννήσιοι καί Ὑδραῖοι. Ἄλλ ἐπειδὴ, ὡς προεῖρηται, δέν εἶναι τῶν μὴ ἐνδεχομένων **νά προοδεύσῃ τό κόμμα τοῦτο**, παρακαλεῖσθε, **ἀναφερόμενοι περὶ αὐτοῦ ὅπου ἀνήκει, νά μὴ βραδύνετε νά μᾶς δώσετε τάς ἀπαιτούμενας ὁδηγίας, διὰ νά ἡξυρῶμεν πῶς νά φερθῶμεν εἰς τά πράγματα. Τὰς ἀναμένοντες ὅσον τό γλιγορότερον.**

Οἱ μυσταγωγοὶ τοῦ νεοφρονούντος τούτου κόμματος δέν ἐνεφανίσθησαν πρὸς οὐδένα ἐξ ἡμῶν εἰσέτι. Ἐμεῖς ἐνασχολούμεθα εἰς τὴν ταχεῖαν συγκρότησιν τῆς Ἑθνικῆς Συνελεύσεως, προσπαθοῦντες ἐν ταύτῳ νά πείσωμεν τοὺς ἀγνοοῦντας τὰ ἀληθῆ τῆς πατρίδος συμφέροντα, πλὴν καί εἰς αὐτὴν τὴν συγκρότησιν τῆς Συνελεύσεως ἀναφύονται πολλὰ δυσκολία, ἐπειδὴ οἱ ἐπέχοντες τόν Διοικητικόν τόπον, φοβούμενοι δικαίως τὴν πτώσιν των, ἀντενεργοῦν μυριοτρόπως καί ἀφοῦ μέχρι τοῦδε δισκεδάσαμεν ἱκανὰ τῶν ἐπιχειρημάτων των μέ κολακευτικὰ καί ὑποσχητικὰς τρόπους, ἐσχάτως ἔφθειραν τοὺς ὄπλαρχηγούς τοὺς προαπεσταλμένους ἀπὸ Μεσολόγγι διὰ νά γράψουν πρὸς τὴν Στερεάν Ἑλλάδα, διαμαρτυρόμενοι καθ' ἓνα τρόπον, ὅτι ἡ Συνέλευσις αὐτὴ δέν εἶναι οὔτε ἔγκαιρος, οὔτε συμφέρουσα νά γίνῃ πρὸς τό παρόν, ἐνῶ τό Μεσολόγγι, τό ὁποῖον βαστᾷ τόν πόλεμον, κινδυνεύει καί δέν ἠμποροῦν οἱ πατριῶται, οἱ εὐρίσκόμενοι ἐν Μεσολογγίῳ, νά στείλουν τακτικῶς τοὺς πολιτικούς καί πολεμικούς πληρεξουσίου των εἰς αὐτὴν τὴν Συνέλευσιν, καί ὅτι εἶναι τῆς πρώτης ἀνάγκης νά δώσουν οἱ Ἕλληνες ἐν γένει τὴν προσοχὴν των εἰς τὴν διάσωσιν τοῦ Μεσολογγίου καί ὄχι νά καταγίνονται εἰς τὴν Συνέλευσιν, ἡ ὁποία θέλει φέρει παραλυσίαν εἰς τὰ τὸν πολέμου. Τοῦτο, ἂν καί ἀνίσχυρον, ἐπειδὴ ὑποστηρίζεται ἀπὸ τὸν Γαλλικισμόν καί Ρωσισμόν, προησιάζεται ὡς φαινόμενον δύσκολον νά ματαιωθῇ. Οἱ ἐν Μεσολογγίῳ Στρατηγοὶ εἶναι προκατεληγμένοι ἀπὸ τὸν Ρωσισμόν, οἱ δὲ τῆς ἀνατολικῆς Ἑλλάδος, τό πλεῖστον μέρος εἶναι, καθ' ὅσον ἔως τώρα παρετηρήθη, ἀφωσιωμένοι εἰς τὸν Γαλλικισμόν καί ἐπειδὴ θεωροῦν ἀμφότερα τά κόμματα, ὅτι, συγκροτούμενης τῆς Συνελεύσεως θέλει ματαιωθῶν τὰ ἐπιχειρήματά των καί ἔπειτα νά ὑπερισχῆ ἡ πρὸς τὴν κραταιάν Βρετανίαν τοῦ Ἑθνους ἀφοσίωσις, εὐαρεστοῦνται νά ἀναβληθῇ ἡ Συνέλευσις καί νά μείνουν τὰ πράγματα εἰς τὴν ἰδίαν στάσιν ἔως νά λάβῃ καθέν τῶν ἀνωτέρω μερῶν τὰς ὁποίας ἐλπίζει ὁδηγίας. Ἡμεῖς ἀντέχομεν εἰς ὅλας αὐτάς τὰς προσβολὰς (μολονότι καί ἐν μέρος τῶν ὁμοφρονούντων μᾶς ἐπιβουλεύθη, καί οὗτος εἶναι ὁ Κολιόπουλος, καθὼς θέλετε ἀκούσῃ πλατύτερον ἀπὸ τὸν Κύριον Ζαχαριάδην, ὅτις εἶδεν ἰδίους ὀφθαλμοῖς καί ἤκουσε τό φέρισμόν του) καί ἤδη, γράφοντες πρὸς ὑμᾶς, γράφομεν καί πρὸς τοὺς ἐν Ὑδρᾷ προκρίτους ἐξηγούντες πρὸς αὐτοὺς λεπτομερῶς τὴν στάσιν τῶν πραγμάτων καί τὴν μεγάλην ἀνάγκην, ἣτις ὑπογορεῖ νά φανῶμεν εἰς τό

στάδιον προφανώς σύμφωνον καὶ ὄχι πλέον δι' ὑποκεκρυμμένων ἀνταποκρίσεων καὶ εἴθε νὰ αισθανθῶσι καὶ αὐτοὶ τὸν ὅποιον τρέχον κίνδυνον.

Ἐν τοσοῦτῳ, Κύριοι, Ὑμεῖς, οἵτινες καὶ τὸ τῆς πατρίδος συμφέρον ὁμολογουμένως ἀγαπᾶτε καὶ πρὸς ἡμᾶς ἐλάβετε φιλικὴν διάθεσιν, φροντίσατε σπουδαίως, ἂν τὰ πράγματα τὸ συγχωρῶν, νὰ μᾶς ὀδηγήσετε καθαρὰ καὶ νὰ μᾶς ὑποστηρίξετε διὰ τῶν φίλων βασιμῶς, διὰ νὰ μὴν ὑποπέση καὶ ἡ Ἑλλάς εἰς δυστυχίαν καὶ ἡμεῖς ἐκτεθῶμεν εἰς νέους κινδύνους.

Εἶσθε ἄρκετοί, καὶ νὰ Σᾶς εἴπωμεν περισσότερα εἶναι περιττόν· μάλιστα, ἐρχομένου τοῦ Κυρίου Ζαχαριάδου, πληροφορεῖσθε τὰ πάντα λεπτομερέστερον. Μένομεν εἰς τὰς προσταγὰς σας

Ἀπὸ Νέαν Ἐπίδουρον
Τῆ 14 Μαρτίου 1826

Οἱ ἀδελφοί
Θ. Κολοκοτρῶνης
Ἄνδρέας Ζαΐμης

8. Ἡ ἐνεργὸς ἀνάμειξη τῆς Ἀγγλίας στὴν Ἑλληνικὴ ὑπόθεσι (1825)· τὸ πρωτόκολλο τῆς Πετρούπολης (1826)

Ἐκτιμήσεις καὶ ἐνέργειες τοῦ Κάνιγκ

Ἐνῶ ἡ διπλωματία προχωροῦσε μὲ προσεκτικὰ βήματα γιὰ ξενικὴ μεσολάβηση, τὰ γεγονότα τοῦ πολέμου ὀδηγοῦσαν ταχύτατα στοῦ ἴδιου ἀποτελέσματος. Ὁ Κάνιγκ ἐνθαρρυσμένος ἀπὸ τὶς ἑλληνικὰς ἐνέργειες ἀποπειράθηκε νὰ λύσει τὸ Ἑλληνικὸ Ζήτημα, ἀποκομίζοντας φυσικὰ τὰ μεγαλύτερα δυνατὰ ὀφέλη γιὰ τὴν Ἀγγλίαν¹. Στὴν Κων/πολὴ ὁ νέος Πρεσβευτὴς Στρ. Κάνιγκ θὰ πίεζε τοὺς Τούρκους νὰ προβοῦν σὲ μεγαλύτερες ὑποχωρήσεις, ἀπειλώντας τους ὅτι σὲ περίπτωση Ρωσοτουρκικῆς σύραξης οἱ εὐρωπαϊκὲς δυνάμεις θὰ ἔμεναν οὐδέτερες. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά θὰ προσπαθοῦσε νὰ προσεταιριστεῖ τοὺς Ρώσους. Ὁ ἴδιος ὁ Κάνιγκ ἔκανε τὰ πρῶτα ἀνοίγματα στοῦ Ρῶσο Πρεσβευτῆ στοῦ Λονδίνου Λίβεν.

Στὶς 30 Ὀκτωβρίου 1825 ὁ Λίβεν πληροφόρησε τὴν Πετρούπολιν ὅτι «ὁ Κύριος Κάνιγκ κι ἐγὼ βρισκόμαστε στοῦ δρόμο τῶν ἐκμυστηρεύσεων». Ὡστόσο τὰ πράγματα ἤλθαν λίγο ἀπρόοπτα. Στὶς 19 Νοεμβρίου ὁ Τσάρος Ἀλέξανδρος πέθανε στοῦ Ταγκαρόκ ὕστερα ἀπὸ ὀλιγοήμερὴ ἀσθένεια.

Ἀπροσδόκητες ἐξελίξεις στὴ Ρωσία

Τὸ γεγονὸς ἀναστάτωσε τὴν Πετρούπολιν καὶ προκάλεσε ἀνησυχίες τόσο στὴν Κων/πολιν, ὅσο καὶ στοῦ Λονδίνου, τῆ Βιέννης καὶ τῆ Παρίσι. Ἡ διπλωματία σταμάτησε περιμένοντας τὴ διάδοχὴ κατάστασι.

Νέος αὐτοκράτορας ἀνακηρύχθηκε ὁ μέγας δούκας Νικόλαος

ύστερα από παραμερισμό του νόμιμου διαδόχου, του μεγαλύτερου αδελφού του Κωνσταντίνου.

Μιά σειρά συνωμοσίες και αίματηρές συγκρούσεις απόδειξαν ότι ο νέος Τσάρος ήταν θεληματικός και ικανός να χτυπήσει με τὰ όπλα ό,τι θά τον έμποδίζε, περιορισμένος από φιλοπόλεμους στρατιωτικούς πού τον βοήθησαν ν' ανέβει στό θρόνο. Άποφάσισε νά λύσει τή Ρωσοτουρκική διαφορά μέ πόλεμο. Άμέσως μάλιστα διέταξε νά έτοιμαστούν τά ρωσικά στρατεύματα.

Διπλωματικές έπαφές τής Άγγλίας μέ τήν Πετρούπολη και μέ "Έλληνες

Άνήσυχος ό Κάνιγκ έπεισε τό Γεώργιο Δ', βασιλέα τής Μ. Βρετανίας, νά στείλει στήν Πετρούπολη τό δούκα Ουέλιγκτον, τό νικητή του Ναπολέοντα, γιά νά συχαρεί τό νέο αυτοκράτορα εκ μέρους του βασιλιά του και ταυτόχρονα νά προσπαθήσει ν' αποτρέψει τον πόλεμο προτείνοντας στό Νικόλαο σύμπραξη τής Ρωσίας μέ τήν Άγγλία πάνω στό «Έλληνικό Ζήτημα», μέ βάση τό άγγλικό σχέδιο, πού έγινε ύστερα από τήν αίτηση των Έλλήνων γιά μεσιτεία τής Άγγλίας. Άρχικά ό Νικόλαος άπόρριψε άμεσα τίς προτάσεις τής Άγγλίας, ζητώντας νά μήν άνακατεύεται στό θέματα τής Ρωσίας μέ τήν Τουρκία· ύστερα όμως άρχισε νά σκέπτεται τή συνεργασία. Σ' αυτό συνέβαλαν και τά παρακάτω γεγονότα.

Στό τέλος του 1825 ό Στράτφορντ Κάνιγκ, καθώς πήγαινε γιά τήν Κων/πολη ως Πρεσβευτής τής Άγγλίας στήν Ύψηλή Πύλη, συναντήθηκε μέ τον Καποδίστρια στή Γενεύη, στάθηκε ύστερα στήν Κέρκυρα και τέλος στις 28 Δεκεμβρίου (9 Ιανουαρίου) είχε μιá συνάντηση κοντά στήν Ύδρα μέ τούς Ά. Μαυροκορδάτο και Ζωγράφο². Στή συνάντηση αυτή οι δύο Έλληνες, πού άνήκαν στό άγγλικό κόμμα, φάνηκαν πολύ μετριοπαθείς κάτω από τήν πίεση των γεγονότων και τήν έλλειψη χρημάτων· και ενών ή επίσημη γραμμή τής Έλληνικής Κυβέρνησης, παρέμενε τό «άνεξαρτησία ή θάνατος», ό Μαυροκορδάτος κι ό Ζωγράφος διαβεβαίωσαν έμπιστευτικά τον Στράτφορντ Κάνιγκ ότι πολλοί Έλληνες άρχηγοί ήταν έτοιμοι νά δεχτούν τή λύση τής αυτονομίας, έστω κι αν ή Ελλάδα παρέμενε φόρου ύποτελής στό Σουλτάνο.

Ή άποδοχή τής λύσης αυτής θά διευκόλυνε τίς όποιεσδήποτε συμφωνίες.

Τό πρωτόκολλο τής Πετρούπολης και ή σημασία του

Ό Στράτφορντ Κάνιγκ άμέσως έστειλε όλα τά σχετικά μέ τίς μετριοπαθείς αυτές δηλώσεις των Έλλήνων "ύπευθύνων" στόν Ουέλιγκτον και ό Άγγλος άπεσταλμένος στήν Πετρούπολη έκανε χρήση αυτών άμέσως στις συζητήσεις μέ τούς Νέσσελροντ και Λίβεν. Ό

Τσάρος Νικόλαος αποδέχτηκε τις αγγλικές προτάσεις νά συνεργαστούν με τόν Ουέλιγκτον και νά προχωρήσουν στην κατάρτιση πρωτοκόλλου για τή σύμπραξη τής Ἀγγλίας καί τής Ρωσίας μέ βάση τό αγγλικό σχέδιο για μεσολάβηση μεταξύ τής Ἑλλάδας καί τής Τουρκίας καί μέ καθορισμό τῶν ὄρων συμβιβασμοῦ.

Μεγάλη σημασία εἶχε ὅτι ἐγκαταλειπόταν τό σχέδιο τοῦ Ἀλέξανδρου για τό διαμελισμό, ἐξοβελιζόταν ἡ Αὐστρία ἀπό τόν κατάλογο τῶν συμμάχων πού ἐνδιαφέρονταν για τό «Ἑλληνικό Ζήτημα» καί, τέλος, ἀποτρεπόταν για τήν ὥρα ὁ πόλεμος.

Τό πρωτόκολλο αὐτό **οὐσιαστικά κατέλυε τήν Ἱερή Συμμαχία**. Ἦταν τό πρῶτο ἐπίσημο διπλωματικό ἔγγραφο πού ἀναγνώριζε πολιτική ὕπαρξη στήν Ἑλλάδα καί μιά θέση μεταξύ τῶν ἄλλων κρατῶν.

Τό πρωτόκολλο ὑπογράφηκε στίς 4 Ἀπριλίου 1826, καί παρατίθεται στό τέλος, ὅπως μεταφράστηκε λίγο ἀργότερα στό Ναύπλιο³.

Τό πρωτόκολλο τής Πετρούπολης, πού δέν ἱκανοποίησε ἰδιαίτερα τόν Κάνιγκ καί τό χαρακτήρισε σάν «ὄχι πολύ ἀριστοτεχνικά διαγραμμαμένο», εἶχε πραγματικά πολλές ἀοριστίες, τόσο για τή δρᾶση πού θά ἀναλάμβαναν οἱ Δυνάμεις, ὅσο καί για τά σύνορα τοῦ νέου Κράτους.

Οὐσιαστικά ἡ ὑπογραφή τοῦ πρωτοκόλλου ἦταν ρωσική ἐπιτυχία, γιατί ἐπέτρεπε στή Ρωσία νά κηρύξει τόν πόλεμο στήν Τουρκία μονομερῶς, χωρίς νά ἀδρανήσει ἡ ἰσχὺς τοῦ Πρωτοκόλλου καί οἱ ἀπ' αὐτό προερχόμενες αγγλικές ὑποχρεώσεις.

Ἐκμετάλλευση τοῦ πρωτοκόλλου ἀπό τή Ρωσία στό Ἔκκερμαν

Τέλος, ἡ Ρωσική διπλωματία χρησιμοποίησε μέ ἐπιδέξιο τρόπο τό Πρωτόκολλο τής Πετρούπολης στίς διαπραγματεύσεις πού εἶχε μέ τούς Τούρκους στό Ἔκκερμαν*. Ἐκεῖ στίς 7 Ὀκτωβρίου 1826 ὑπογράφηκε ἡ συνθήκη τοῦ Ἔκκερμαν πού ὀριζε νά γίνουν ὅλα ὅσα εἶχε ζητήσει ἡ Ρωσία μέ τό τελεσίγραφο πού ἔστειλε στήν Πόλη στίς 17 Μαρτίου 1826.

Στή συνθήκη αὕτη μῆτηκε καί ὁ ὅρος ὅτι ἡ Ρωσία «δέ θά ἀνακατευόταν πιά στό Ἑλληνικό ζήτημα ποτέ». Ὁ Νικόλαος δέχτηκε νά ἀναλάβει μιά τέτοια ὑποχρέωση, γιατί ἤξερε πῶς θά μπορούσε εὐκόλα νά ἀποδευθετεῖ, ἐπικαλούμενος ἀκριβῶς τό Πρωτόκολλο, πού εἶχε ἤδη ὑπογράψει μέ τήν Ἀγγλία.

* Οὐκρανική πόλη κοντά στά ρουμανικά σύνορα· ἐκεῖ ὑπογράφηκε ἡ ὁμώνυμη συνθήκη μεταξύ Ρωσίας καί Τουρκίας, πού: (α) ἀναγνώριζε τήν αὐτονομία τής Σερβίας καί (β) τό δικαίωμα ρωσικῆς ἐπέμβασης στή Μολδαβία καί Βλαχία.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ, ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ, ΠΑΡΑΘΕΣΗ ΠΗΓΩΝ:

1 Γράφει σχετικά ο Finley, ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛ. ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ, σελ. 391:

Στίς 25 Αύγουστου 1825 ύπογράφηκε μιά πράξη από τή μεγάλη πλειοψηφία του κλήρου, τών αντιπροσώπων, τών προεστῶν καί τών ναυτικῶν καί στρατιωτικῶν ἀρχηγῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους, πού ἔβαζε τήν Ἑλλάδα κάτω ἀπό τήν προστασία τῆς Ἀγγλικῆς κυβερνήσεως. Ἡ πράξη αὐτή ἐξουσιοδότησε τή Βρετανικὴ κυβέρνηση νά διαπραγματεύεται σχετικὰ μέ τήν εἰρήνευση στήν Ἑλλάδα μέ ἓνα βαθμὸ ἐξουσίας πού προηγούμενα δέν εἶχε. Καί ὁ Τζῶρτζ Κάννινγκ ἀποτόλμησε τώρα νά συνηγορήσει ὑπέρ τῆς ἰδρύσεως Ἑλληνικοῦ κράτους, σάν τό ἀσφαλέστερο μέσο εἰρηνεύσεως τῆς Ἀνατολῆς. Καί αὐτός, ὅπως πολλοὶ ἄλλοι φίλοι τῆς Ἑλλάδας, πιστεύανε ὅτι ἡ **ἐλευθερία θά γεννούσε τὴν ἀγάπη τῆς δικαιοσύνης**, ὅτι οἱ Ἕλληνες ἀπὸ ἐθνικὴ συμπάθεια, ὅσο καί ἀπὸ συμφέρον θά γινόντουσαν σύμμαχοι τῆς Ἀγγλίας καί ὅτι κάτω ἀπὸ μιά ἐλεύθερη καί φωτισμένη διοίκηση, οἱ Ἕλληνες θά καθιστοῦσαν τὴν πολιτικὴ ἐλευθερία καί τὸ χριστιανικὸ πολιτισμὸ πολὺ εὐεργετικὰ στοὺς πληθυσμούς τῆς Ἀνατολικῆς Εὐρώπης καί τῆς Δυτικῆς Ἀσίας. Ἡ Ρωσία θά ἔχανε τὴ δύναμη νά βρίσκει στό θρησκευτικὸ φανατισμὸ τό μέσο γιὰ νά προκαλεῖ ἀναρχία στήν Τουρκία σάν πρῶτο βῆμα γιὰ τὴν κατάκτηση, καί ἴσως οἱ Ἕλληνες νά ξεπερνοῦσαν τὴν πρόοδο τῶν Ἀγγλικῶν ἀποικιῶν, καί μέ ταχύτατη αὔξηση τοῦ πληθυσμοῦ καί τῆς οἰκονομίας τους νά ἐπανδρῶνανε καί νά ἀναζωογονοῦσανε τὶς ἔρημωμένε περιοχῆς τῆς Εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας. Ὅσο κι ἂν εἴτανε λογικῆς αὐτῆς οἱ ἐλπίδες στὰ 1825, οἱ Ἕλληνες ἀφήσανε νά περάσουν τριανταπέντε χρόνια χωρὶς νά κάνουν πολλὰ πράγματα γιὰ νά τὶς ἐκπληρῶσουν.

2 Γράφει σχετικά ὁ Σ. Τρικοῦπης, ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛ. ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ, τόμος Δ', σελ. 3.

Προθέμενος ὁ πρέσβυς οὗτος νά μάθῃ τί ἐβουλεύοντο οἱ Ἕλληνες περὶ τοῦ μελετωμένου συμβιβασμοῦ, κατῆρεν ἐπὶ τοῦ διάπλου ἀντικρῦ τῆς Ὑδρας, λήγοντος τοῦ Δεκεμβρίου (1825), ὅπου εἶδεν ἐν πρώτοις τόν Μιαοῦλην καί τόν Τομπάζην ὡς ἰδιώτας, καί μετ' αὐτοῦς τόν Μαυροκορδάτον καί τόν Ζωγράφον, σταλέντας παρὰ τῆς κυβερνήσεως. Ἀφ' οὗ δὲ ἐγένετο μεταξύ αὐτῶν πολὺς λόγος ἀνεπιστήμης περὶ συμβιβασμοῦ βάσειν ἔχοντος τὴν αὐτονομίαν τῆς Ἑλλάδος καί ἀπλὴν ὑποτέλειαν εἰς τὴν Πύλην, ἀπέπλευσεν εἰς Κωνσταντινούπολιν, ὅπου ἔτυχε λαμπρᾶς ἀλλ' ὄχι καί φιλικῆς ὑποδοχῆς· δέν ἐπρότεμε δέ τι κατ' ἀρχάς περὶ Ἑλλάδος, διότι ἡ Πύλη ἔλεγε παρρησίᾳ ὅτι «οὐδεμία ξένη μεσιτεία μεταξύ δεσπότη καὶ ραγιάδων ἦτο δεκτὴ, καί οὐδεμία παρέμβασις ἀνεκτὴ» οὐδ' ἐπέιθετο, ὅτι ἡ Ἀγγλία ἐπρωτίθετο κυρίως διὰ τοῦ ἐλληνοτουρκικοῦ συμβιβασμοῦ νά τὴν προφυλάξῃ τοῦ ἐπικειμένου ῥωσικοῦ πολέμου.

Ἄλλ', ἐν ᾧ αὐτὴ ἐδυστῶπει, ὁ Βελλιγκτὸν ἠύρε πρόθυμον τὸν νέον αὐτοκράτορα εἰς ἀναλαβὴν τῶν ἐπὶ τοῦ προκατόχου του διακοπειῶν ἐπὶ τοῦ τουρκοελληνικοῦ ζητήματος ἀγγλορωσικῶν συνδιαλέξεων, καί εἰς θερμὴν σύμπραξιν πρὸς εἰρήνευσιν καί ὀριστικὴν ἀποκατάστασιν τῆς Ἑλλάδος. «Ἄς ἀρχίσωμεν, πρέπει καί νά τελειώσωμεν,» ἀπεκρίθη ὁ αὐτοκράτωρ πρὸς τὸν πρεσβείναντα τὴν εἰρήνευσιν Βελλιγκτῶνα. Ὑπὸ τὸν ὄρον τοῦτο ὑπέγραψαν αἱ δύο αὐλαὶ τὴν 23 Μαρτίου πρωτόκολλον διαλαμβάνον τά ἐξῆς.

3 Πρωτόκολλο τῆς Πετρούπολης:

Πρῶτον πρωτόκολλον μεταξύ Ἀγγλίας καί Ρωσσίας
περί τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων

Δεθθεῖσιν παρά τῶν Ἑλλήνων τῆς Βρετανικῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος νά μειυτεῖσιν περὶ συνδιαλλαγῆς αὐτῶν μετὰ τῆς Ὄθωμανικῆς Πόρτας — τῆς Πύλης — προβαλλούσης ἐπομένως τὴν μειοτείαν τῆς πρὸς ταύτην τὴν Δύναμιν, καὶ ἐπιθυμούσης νά συμφωνήσῃ μετὰ τῆς Α.Μ. τοῦ Αὐτοκράτορος πασῶν τῶν Ρωσσιῶν περὶ τῶν κατὰ ταῦτα μέτρων τῆς Κυβερνήσεώς της. Ἐπιθυμούσης δὲ πάλιν καὶ τῆς Α.Α.Μ. νά καταπαύσῃ ὁ πόλεμος, ὁ κατὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὸ Αἰγαῖον πέλαιος ὑφιστάμενος, διὰ συμβιβασμοῦ ἀρμόζοντος εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς θρησκείας, τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς φιλανθρωπίας, οἱ ὑποφαινόμενοι ὤρισαν:

1. Ἡ εἰς τὴν Πόρταν προβληθησομένη συνδιαλλαγή, ἐάν ἡ κυβερνήσις αὐτῆ δεχθῆ τὴν προταθεῖσαν μειοτείαν, **σκοπὸν θέλει ἔχει τὸ νά θέσῃ τοὺς Ἑλληνας πρὸς τὴν Ὄθωμανικὴν Πόρταν** εἰς τὰς κατωτέρω ρηθησομένας σχέσεις.

Ἡ Ἑλλάς θέλει εἰσθαὶ ἐξάρτημα ἐκείνου τοῦ βασιλείου, καὶ οἱ Ἕλληνες θέλουν πληρῶνει εἰς τὴν Πόρταν φόρον ἐτήσιον, τὸ ποσὸν τοῦ ὁποίου νά προσδιορισθῆ διὰ κοινῆς συγκαταθέσεως. Θέλουν κυβερνᾶσθαι ἀποκλειστικῶς ἀπὸ Διοικητῆς, παρ' αὐτῶν ἐκλεγομένους καὶ διοριζομένους, εἰς τὸν διάστημα ὅμως τῶν ὁποίων ἡ Πόρτα θέλει ἔχει κάποια ἐπιρροήν. Εἰς τὴν καταστάσιν ταύτην οἱ Ἕλληνες θέλουν ἀπολαμβάνει τελείαν ἐλευθερίαν συνειδήσεως, ὀλόκληρον ἐλευθερίαν ἐμπορίου, καὶ θέλουν κανονίζει ἀφοριστικῶς τὴν ἐσωτερικὴν αὐτῶν κυβέρνησιν.

Διὰ νά ἐκτελεσθῆ δὲ πλήρης διαχώρισις μετὰ τῶν ἀνθρώπων τῶν δύο ἐθνῶν καὶ νά ἐμποδιοθῶν αἱ συγκρούσεις, αἰτινες μέλλουν νά εἶναι τὰ ἀναγκαῖα παρεπόμενα τόσοσ μακροχρονίου πολέμου, οἱ Ἕλληνες θέλουν καταλάβει (ἀγοράσει) τὰς τε ἐν τῇ Ἠπειρῷ καὶ τὰς ἐν ταῖς νήσοις τῆς Ἑλλάδος κειμένας Τουρκικὰς κτήσεις.

2. Γενομένης δεκτῆς τῆς ἀρχῆς μειοτείας μετὰ τῶν Τούρκων καὶ Ἑλλήνων, κατὰ συνέπειαν τῶν ἐπὶ τούτῳ γενομένων ἐν Κωνσταντινουπόλει παρά τοῦ Πρέσβευος τῆς Β.Α.Μ. διαβημάτων, ἡ Α.Α.Μ. θέλει μεταχειρισθῆ κατὰ πᾶσαν περιστάσιν τὴν ἐπιρροήν της διὰ νά ἐπιταχύνῃ τὸν σκοπὸν τῆς μειοτείας ταύτης. Ὁ δὲ τρόπος καὶ ὁ χρόνος, καθ' ὃν ἡ Α.Α.Μ. θέλει μεθέξει εἰς τὰς μετέπειτα πρὸς τὴν Ὄθωμανικὴν Πόρταν διαπραγματεύσεις, αἰτινες θέλουν εἰσθαὶ τὸ παρεπόμενον ταύτης τῆς μεσολαβήσεως θέλουν προσδιορισθῆ μετέπειτα ἐκ κοινῆς συγκαταθέσεως ἀπὸ τὰς κυβερνήσεις τῆς Β.Α.Μ. καὶ τῆς Αὐτοκρατ. Α.Μ.

3. Ὅπὲ ποτε ἡ Πόρτα δὲν ἤθελε δεχθῆ τὴν παρά τῆς Α.Β.Μ. προταθεῖσαν εἰς αὐτὴν μεσολάβησιν, ὁποιαδήποτε καὶ ἂν ἤθελεν εἰσθαὶ ἡ φύσις αὐτῶν πρὸς τὴν Τουρκικὴν Κυβέρνησιν σχέσεων τῆς Β.Α.Μ., ἡ Β.Α.Μ. καὶ ἡ Α.Α.Μ. θέλουν τηρήσει πάντοτε τοὺς ὅρους τοῦ συμβιβασμοῦ τοῦ εἰς τὸν ἀριθ. 1 τοῦ παρόντος πρωτοκόλλου δηλωθέντος, ὡς βάσιν ὁποιασδήποτε συνδιαλλαγῆς μετὰ τῆς Πόρτας καὶ τῶν Ἑλλήνων (γενησομένης διὰ τῆς μεσολαβήσεως αὐτῶν ἀπὸ σκοποῦ ἢ κατ' ἰδίαν), καὶ δὲν θέλουν παραβλέψει καμμίαν ἀρμοδίαν εὐκαιρίαν νά μεταχειρισθῶν τὴν ἐπιρροήν των πρὸς τὰ δύο διαμαχόμενα μέρη, διὰ νά κατορθώσουν τὴν συνδιαλλαγὴν κατὰ τὰς ἄνω εἰρημένας βάσεις.

Ἡ Β.Α.Μ. καὶ ἡ Α.Α.Μ. ἐπιφυλάττονται εἰς τὸ μετὰ ταῦτα νά παραδεχθῶν τὰ ἀναγκαῖα μέτρα, **διὰ νά προσδιορίσουν τὰ καθέκαστα τῆς περὶ ἧς ὁ λόγος συνδιαλλαγῆς**, καθὼς καὶ τὰ ὅρια τῆς γῆς, καὶ τὰ ὀνόματα τῶν τοῦ Αἰγαίου

πελάγους νήσων, αΐτινες θέλουν συμπεριληφθῆ καί τά όποία θέλουν προταθῆ εἰς τήν Πόρταν, νά γνωρίζη υπό τό όνομα Ἑλλάς.

5. Ἐτι δέ ἡ Β.Α.Μ. καί ἡ Α.Α.Μ. δέν θέλουν ζητήσῃ κατά τόν συμβιβασμόν τούτον καμμίαν αὔξησιν γῆς, οὔτε καμμίαν αποκλειστικήν ἐπιρροήν ἢ πλεονεκτήματα διά τό ἐμπόριον τῶν ὑπῆκόων Ἐθνῶν, τό όποῖον νά μήν ἀπολαμβάνουν ἐπίσης ὅλα τά ἄλλα ἔθνη.

6. Ἡ Β.Α.Μ καί ἡ Α.Α.Μ. ἐπιθυμοῦσιν νά συμμεθέξωσιν οἱ σύμμαχοί των εἰς τούς όριστικούς συμβιβασμούς, τῶν όποίων τό παρόν πρωτόκολλον περιέχει τό σχέδιον, θέλουν κοινοποιήσῃ τήν παροῦσαν συνθήκην μυστικῶς εἰς τάς Αὐλάς τῆς Βιέννης, τῶν Παρισίων καί τοῦ Βερολίνου, καί θέλουν προβάλλῃ εἰς αὐτάς τό νά στερῶσιν νά ἐγγυηθοῦν μετά τοῦ Αὐτοκράτορος τῆς Ρωσίας τήν συνθήκην, διά τῆς όποίας θέλει ἐκτελεσθῆ ἡ μεταξύ Τούρκων καί Ἑλλήνων συνδιαλλαγῆ, ἐπειδῆ ἡ Β.Α.Μ. δέν δύναται νά ἐγγυηθῆ παρομοίαν συνθήκην.

Ἐν Πετροῦπόλει τῆ 23 Μαρτίου (4 Ἀπριλίου) 1826.

Οὐέλιγκτον, Νέσσαελοδ, Λιέβεν.

(Δ. Κόκκινου, Ἰστ. Ἑλλῆν. Ἐπαναστάσεως, Τ. 9, σελ. 456-457)

9.— Ἡ ἐξωτερική πολιτική τῆς ἑλληνικῆς κυβερνήσεως σύμφωνα μέ τίς ἀποφάσεις τῆς Γ' ἔθνοσυνελεύσεως τῆς Ἐπιδαύρου

Ἡ Γ' Ἐθνοσυνέλευσις τῆς Ἐπιδαύρου* συνδέεται ἄμεσα μέ τήν ἐξωτερική πολιτική. Εἶναι ἡ πρώτη Ἐθνοσυνέλευσις, πού ἀποφάσεις τῆς ἀφοροῦσαν τίς ἐξωτερικές σχέσεις τοῦ ἐπαναστατημένου ἔθνους. Φυσικά ἡ Γ' αὐτή ἔθνοσυνέλευσις εἶναι δεμένη μέ τήν ἐξωτερική πολιτική τῆς Ἀγγλίας καί μάλιστα ὡς συνέπειά τῆς¹.

Εἶδαμε στό προηγούμενο μάθημα ὅτι ὁ Στράτφορντ Κάνιγκ, ἐξάδελφος τοῦ Γεωργίου Κάνιγκ, Ἰπουργοῦ Ἐξωτερικῶν τῆς Ἀγγλίας, πηγαίνοντας στήν Πόλη ὡς πρεσβευτής τῆς πατρίδας του καί περνώντας ἀπό τήν Ὑδρα, ἤλθε σέ ἐπαφή ἐθιμοτυπικά μέ τό Μιαούλη καί τόν Τομιάζη, οὐσιαστικά ὁμως μέ τό Μαυροκορδάτο καί τό Ζωγράφο. Ἐκεῖ, στό λιμανάκι Περιβόλες, συζητήθηκαν τά θέματα τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς. Τό πρῶτο πού τούς ρώτησε ὁ Στράτφορντ Κάνιγκ ἦταν ἂν οἱ Ἕλληνες, σύμφωνα μέ τήν «πράξη ὑποτέλειας», πού εἶχαν στείλῃ στήν Ἀγγλική Κυβέρνηση, ἐπιθυμοῦσαν τῆ μεσολάβησις. Ἐκεῖνοι ἀπάντησαν θετικά·

* Ὑπενθυμίζεται ὅτι στήν ἐπίσημη ἀρίθμησις τῶν Συνελεύσεων ἀναφέρονται ἐκεῖνες πού ψήφισαν ἢ ἀναθεώρησαν κείμενα συνταγματικά (Α' Ἐθνοσυνέλευσις στήν Ἐπίδαυρο [1821-22], Β' στό Ἄστρος [1823], Γ' στήν Τροιζήνα [1827])· τούτη ἡ Ἐθνοσυνέλευσις διαφορίζεται ἀπό τήν ἐπίσης Γ' Ἐθνοσυνέλευσις τῆς Τροιζήνας μέ βάση τόν τόπο, τό χρόνο καί τό σκοπό τῆς σύγκλησῆς τῆς, πού ἀναλύεται σέ τοῦτο τό μάθημα.

τότε αυτός ζήτησε, για να μπορέσει να διαπραγματευθεί με την Πύλη, εξουσιοδότηση από την Έλληνική Κυβέρνηση, που θα δεχόταν τον όρο της επικυριαρχίας της Τουρκίας πάνω στην Ελλάδα. Μάλιστα στην άποψη του αυτή, ο κ. Πρεσβευτής ήταν ανυποχώρητος. Αποτέλεσμα της συνάντησης αυτής στάθηκε η Γ' Έθνοσυνέλευση της 'Επιδαύρου.

Η Συνέλευση δέν ασχολήθηκε μόνο με αυτό τό αντικείμενο, αλλά και με θέματα έσωτερικής οργανώσεως και πολιτικής, που ή διαπραγμάτευση τους θά γίνει σέ άλλο σημείο του βιβλίου αυτού. "Ο,τι αφορά την έξωτερική πολιτική είναι τό έξής:

Η Συνέλευση άρχισε τίς έργασίες της στίς 6 'Απριλίου 1826. Στίς 12 'Απριλίου έφθασε τό θλιβερό άγγελμα της πώσης του Μεσολογγίου. "Υστερα από αυτό, για να αντιμετωπιστεί ή κατάσταση, αποφασίστηκε να όριστεί μιá ένδεκαμελής έπιτροπή «για όλική κυβέρνηση των έλληνικων πραγμάτων», που όνομάσθηκε «Διοικητική Έπιτροπή της 'Ελλάδος».

Στήν ίδια συνεδρίαση της 12ης 'Απριλίου όρίστηκε ή «Έπιτροπή της Συνελεύσεως», που την άποτελούσαν οί: Παλ. Πατρών Γερμανός, 'Α. Πορφυρίου, Παν. Νοταράς, Β. Μπουντούρης, 'Α. Κοπανίτσας, 'Α. Λόντος, Γ. Μπούκουρης, Γ. Δαρειώτης, 'Εμμ. Ξένος, Γ. Αιιάν, Σπ. Καλογερόπουλος, Ν. Ρενιέρης και ό Ν. Βελισσαρίου. Έργο της ήταν «νά διαπραγματευθεί διά του έν Κων/πόλει Άγγλου Πρέσβεως κυρίου Κάνινγκ τό μεταξύ του Έθνους και της Όθωμανικής Πόρτας συμβιβασμόν μέ τόν πλέον έπωφελη τρόπον διά τό έλληνικόν Έθνος και άνταξίως των μεγάλων του θυσιών». Έτσι όρίστηκε για πρώτη φορά έπιτροπή για τίς έξωτερικές ύποθέσεις και ψηφίστηκαν όδηγίες και ύποδείξεις στην έπιτροπή. Μέσα στό ψήφισμα αυτό ύπήρχαν οί όροι του συμβιβασμού².

Τά ψηφίσματα για τόν καταρτισμό της έπιτροπής έξωτερικων θεμάτων και για τίς όδηγίες προς αυτή ύπογράφηκαν από την πλειοψηφία. Οί μόνοι που δέν ύπόγραψαν ήταν λίγοι πληρεξούσιοι της Στερεάς 'Ελλάδας, της Σάμου και της Μυκόνου, που άνηκαν στό «γαλλοφρονικό» κόμμα.

Κανείς δέν άντέδρασε σ' ό,τι πρότεινε τό άγγλικό κόμμα ουσιαστικά. Ό 'Αλ. Μαυροκορδάτος, που ήταν άνακατεμένος σ' όλα αυτά, δέν παρευρισκόταν στή Συνέλευση, αλλά ξεκουραζόταν στην Τήνο.

Ό μόνος που άντέδρασε και διαμαρτυρήθηκε γραπτά ήταν ό Δημήτριος Ύψηλάντης, ό τίμιος και άγνός αυτός πατριώτης.

Είχε μελετήσει, φαίνεται, την «πράξη ύποτέλειας» που είχαν στείλει στόν Κάνινγκ οί έκπρόσωποι του άγγλικού κόμματος και είχε νιώσει φοβερή άπογοήτευση. Δέν άντέδρασε τότε γιατί ό Κάνινγκ δέ φάνηκε να ένθουσιάζεται: τώρα όμως έβλεπε καλά τί χρήση έκανε ή άγγλική διπλωματία, γι' αυτό έγραψε την περίφημη διαμαρτυρία του για την

πράξη αυτή του συμβιβασμού, πού τή χαρακτήρισε «παράνομον καί άνθελληνικήν»³.

Ἡ συνέλευση ὅμως ἀποδοκίμασε τή στάση τοῦ Ὑψηλάντη καί μέ ψήφισμά της τόν στέρησε ἰσόβια ἀπό κάθε πολιτικό καί στρατιωτικό δικαίωμα⁴. Ἡ παρέμβαση τοῦ Κολοκοτρώνη, πού μίλησε θερμά γιά ὅσα πρόσφερε ὁ Δημ. Ὑψηλάντης καί ὁ ἀδελφός του Ἀλέξανδρος στόν Ἀγώνα καί τόνισε ὅτι δέν μπορούσαν νά τούς καταργήσουν ἀπό τήν Ἱστορία τῆς Ἑλλάδας, στάθηκε αἰτία τοῦ περιορισμοῦ τῆς ποινῆς σέ ἕνα χρόνο.

Ὑστερα ἀπό αὐτά ἡ Συνέλευση μέ ἐπίσημο ἔγγραφο, πού τό ὑπόγραψε ὁ Πανοῦτσος Νοταράς, ἔδινε ὁδηγίες καί τήν πληρεξουσιότητα στόν Στράτφορντ Κάνινγκ νά χειριστεῖ τό θέμα τῆς μειτείας⁵.

Ὅσα ψηφίστηκαν στή Συνέλευση αὐτή εἶχαν ἄμεση ἢ ἔμμεση τουλάχιστον σχέση μέ τήν ὑπογραφή τοῦ πρωτοκόλλου τῆς Πετρούπολης, πού τό κείμενό του στό μεταξύ εἶχε φτάσει στήν Ἑλλάδα. Συμπέρασμα τῶν ἐνεργειῶν τῆς Ἐθνοσυνέλευσης αὐτῆς ἦταν ὅτι ἡ ἀγγλική πολιτική εἶχε κυριαρχήσει καί εἶχε γίνει συνείδηση στούς περισσότερους Ἕλληνες ἡ ἀνάγκη νά ἐξαρτηθοῦν ἀπό τήν Ἀγγλία.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ, ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ, ΠΑΡΑΘΕΣΗ ΠΗΓΩΝ:

1

Σχολιάζει σχετικά ὁ Finley, Ἱστορία τῆς Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως, σελ. 392:

Ἄ κ. Στάτφορντ Κάνινγκ (Λόρδος Στράτφορντ ντές Ράντκλιφ), ἕνας ἀπό τούς ἰκανότερους Ἀγγλους διπλωμάτες, ἔφτασε στήν Κωνσταντινούπολη σάν πρεσβευτής στήν Πύλη, στίς ἀρχές τοῦ 1826, μέ τή λεπτή ἀποστολή νά πείσει τό σουλτάνο νά τερματίσει τόν πόλεμο στήν Ἑλλάδα καί νά ἐμποδίσει τήν ἔκρηξη πολέμου μεταξύ Ρωσίας καί Τουρκίας. Κατευθυνόμενος στά Δαρδανέλλια συσκέφτηκε μέ τό Μαυροκορδάτο σχετικά μέ τή βάση μιᾶς ἀποτελεσματικῆς μεσολαβήσεως μεταξύ τῶν ἐμπολέμων¹. Ἀποτέλεσμα τῆς συναντήσεως αὐτῆς εἶτανε ὅτι ἡ Ἐθνοσυνέλευση τῆς Ἐπιδαύρου ψήφισε διάταγμα, μέ ἡμερομηνία 24 Ἀπριλίου 1826, μέ τό ὁποῖο ἐξουσιοδοτοῦνταν ὁ Βρεττανός Πρεσβευτής στήν Κωνσταντινούπολη νά διαπραγματευθεῖ τήν εἰρήνη πάνω στή βάση μιᾶς ανεξάρτητης αὐτοδιοικούμενης Ἑλλάδας, μέ τήν ἀναγνώριση τῆς ἐπικυριαρχίας τοῦ σουλτάνου καί τῆς καταβολῆς ἐτησίου φόρου ὑποτελείας.

Ἡ εἰρήνευση τῆς Ἑλλάδας εἶχε γίνει τώρα πρωταρχικός σκοπός τῆς βρετανικῆς πολιτικῆς στήν Ἀνατολή. Ὁ αὐτοκράτορας Νικόλαος εἶχε ἀπορρίψει κάθε μεσολαβητική σίς διαφορές του μέ τήν Τουρκία, ἀλλά ἡ Βρετανική κυβέρνηση ἐξακολουθοῦσε νά ἐπιδιώκει τήν ἐξασφάλιση ἐνότητας δράσεως μεταξύ Ἀγγλίας καί Ρωσίας στό ἑλληνικό ζήτημα. Ὁ Δούκας τοῦ Οὐέλινγκτων στάλθηκε στήν Πετρούπολη γι' αὐτό τό σκοπό καί στίς 4 Ἀπριλίου 1826 ὑπογράφηκε πρωτόκολλο, πού ἀνέφερε τούς ὅρους πού συμφωνήθηκαν ἀπό τίς δυᾶ δυνάμεις σά βάση εἰρηνεύσεως τῆς Ἑλλάδας. Τό πρωτόκολλο ἀναγνώριζε τό δικαίωμα τῶν Ἑλλήνων νά ἀποκτήσουν ἀπό τήν Πύλη ἐπίσημη ἀναγνώριση τῆς ἀνεξάρτητης

πολιτικής υποστάσεώς τους, μέχρι σημείου πού να εξασφαλίζεται η έγγγυση τής ελευθερίας τής συνειδήσεως, ή ελευθερία του εμπορίου και ή αποκλειστική ρύθμιση τής εσωτερικής τους διοικήσεως. Τοῦτο ἀποτελοῦσε σημαντικό βήμα πρὸς τὴν ἐγκαθίδρυση τής ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας πάνω σέ στερεά θεμέλια.

2

Ἐπισημειώσεις τῆς Γ' Ἐθνοσυνέλευσης τῆς Ἐπιδαύρου γιὰ τὴν Ἐξωτερικὴ Πολιτικὴ

«Ὁδηγία πρὸς τὴν Ἐπιτροπὴν τῆς Συνελεύσεως»

Α'. Εἰς τὴν περί συμβιβασμοῦ διαπραγμάτευσιν μεταξύ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους καὶ τῆς Ὄθωμανικῆς Πόρτας, χρεωστεῖ ἡ Ἐπιτροπὴ νὰ ἐπιμείνη ἀνενδότως, ὥστε οἱ Τούρκοι νὰ μὴ ἔχουν ἰδιοκτησίαν, οὔτε μόνιμον κατοικίαν εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Β'. Νὰ ἐπιμείνη εἰς τὸ νὰ ἀφεθοῦν ἀπὸ τοὺς Τούρκους τὰ κρατούμενα ἀπὸ αὐτοὺς φρούρια.

Γ'. Νὰ μὴ δεχθῆ ὥστε ἡ Πόρτα νὰ ἔχη μέρος ἢ ἐπιρροήν, μήτε ἐκ πλαγίου μήτε κατ' εὐθείαν, εἰς τὴν ἐσωτερικὴν κυβέρνησιν, εἴτε πολιτικὴν, εἴτε ἐκκλησιαστικὴν τῆς Ἑλλάδος.

Δ'. Νὰ ζητήσῃ ἐπιμόνως τὸ νὰ ἔχη ἡ Ἑλλάς τὰ ἀναγκαῖα στρατεύματα διὰ τὴν ἐσωτερικὴν καὶ ἐξωτερικὴν ἀσφάλειαν τῆς ἐπικρατείας, καὶ τὴν ἀναγκαίαν ναυτικὴν δύναμιν διὰ τὴν ὑπεράσπισιν τοῦ ἐμπορίου τῆς.

Ε'. Νὰ ἐπιμείνη ὥστε ἡ Πελοπόννησος, ἡ Ἀνατολικὴ καὶ Δυτικὴ Ἑλλάς, αἱ Ναυτικαὶ καὶ αἱ τοῦ Αἰγαίου πελάγους νῆσοι, καὶ ἡ Κρήτη, νὰ λάβουν ἐξ ἴσου διὰ τῆς εἰρήνης ἀπαράλλακτα τὰ ἴδια δικαιώματα καὶ τὴν αὐτὴν τύχην, χωρὶς νὰ ἡμπορῇ ἡ Ἐπιτροπὴ, δι' ὅποιονδήποτε λόγον καὶ εἰς οἰανδήποτε περίστασιν, νὰ συγκατατεθῆ ὥστε νὰ ἐξαίρεθῆ τῆς περί ἴσων δικαιωμάτων διαπραγματεύσεως κανὲν ἀπὸ τὰ ἀνωτέρω μέρη τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπικρατείας. Νὰ ἀπαιτήσῃ πρὸς τοῦτοις καὶ δι' ὅσα ἄλλα μέρη ἔπιασαν ὄπλα κατὰ τοῦ ἐχθροῦ ἢ ἐσυσσωματώθησαν μὲ τὴν Προσωρινὴν Ἑλληνικὴν Διοίκησιν, τὰ αὐτὰ δικαιώματα, καθ' ὅσον ὁμοῦς ἡ ἀπαιτήσις αὕτη εἶναι δυνατόν νὰ κατορθωθῇ.

ΣΤ'. Νὰ ζητήσῃ ὥστε οἱ Ἕλληνες νὰ ἔχωσι σημαίαν καὶ νόμισμα ἐθνικὰ καὶ τὸ δικαίωμα νὰ στέλλουν εἰς ξένας αὐλὰς καὶ νὰ δέχωνται διπλωματικούς πράκτορας.

Ζ'. Ἐμπορεῖ ἡ Ἐπιτροπὴ νὰ συγκατατεθῆ διὰ τὴν ὑπεροχὴν τῆς Πόρτας, εἰς τὸ νὰ πληρῶνῃ εἰς αὐτὴν ἢ ἀπαξ μίαν χρηματικὴν ποσότητα εἰς διαφόρους δόσεις, ἢ ἓνα ἔτησιον φόρον.

Η'. Ἐννοεῖται ὅτι μόλις ἀρχίσῃ ἡ διαπραγμάτευσις τῆς εἰρήνης, ἡ Ἐπιτροπὴ χρεωστεῖ νὰ ἀπαιτήσῃ τὴν ἀνακαχὴν τῶν ὄπλων μεταξύ τῶν διαμαχομένων μερῶν.

Θ'. Νὰ ζητήσῃ ἐπιμόνως ὥστε ἡ Μεγάλη Βρετανία νὰ γίνῃ ἐγγυήτρια διὰ τὴν συντήρησιν τῶν συνθηκῶν ἐκ μέρους καὶ τῶν δύο διαμαχομένων ἐθνῶν.

Ι'. Ἡ Ἐπιτροπὴ κατὰ τὰς ὁποίας ἤθελε λάβει ἀπαντήσεις ἀπὸ τὸν πρέσβυν, καὶ κατὰ τὴν πολεμικὴν τῆς Ἑλλάδος κατάστασιν, ἔμπορεῖ νὰ δεχθῆ ἢ νὰ ἀπορρίψῃ (ἐχουσα ὁμως πάντοτε ὑπ' ὄψιν τὴν πλειοτέραν ὠφέλειαν τῆς Ἑλλάδος) νέας ἐνδεχομένας προτάσεις, ἢ τὰς προβληθησομένας προσθαφαιρέσεις εἰς ὅλα τὰ ἀνωτέρω, ἐκτός τῶν ἀριθμῶν Α', Β', Γ', Δ', Ε' τὰ ὁποία χρεωστεῖ νὰ φυλάξῃ ἀπαρασαλεύτως καὶ ἀναλλοιῶτως καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν.

ΙΑ'. Εἰς ἀποτυχίαν δὲ τῆς διὰ τοῦ Ἀγγλικοῦ πρέσβους διαπραγματεύσεως τοῦ συμβιβασμοῦ νὰ ἐπικαλεσθῆ τὴν βοήθειαν εἴτε γενικῶς ἀπὸ ὅλας τὰς Δυνάμεις τῆς Εὐρώπης, εἴτε μερικῶς, καθὼς ἡ περίστασις τὸ ὑπαγορεύσῃ.

ΙΒ'. 'Η 'Επιτροπή ἐκλέγει πρόεδρον μεταξύ τῶν μελῶν της, ἢ διὰ τῆς ψήφου τῶν πλειόνων ἢ διὰ τοῦ κλήρου.

ΙΓ'. Αἱ ἀποφάσεις τῆς ἐπιτροπῆς γίνονται διὰ τῆς ψήφου τῶν πλειόνων.

ΙΔ'. "Ἐχει γενικὸν γραμματέα, ὅστις πρὸς υπογράφεται εἰς ὅλα τὰ ἔγγραφα της, ὑπογεγραμμένα ἀπὸ ὅλα τὰ μέλη της, ἢ ἀπὸ τὰ δύο τρίτα, καὶ ἐσφραγισμένα μὲ τὴν σφραγίδα της.

ΙΕ'. Χρεωστεῖ νὰ κρατῇ ἀκριβῆ ἔκθεσιν τῶν πρακτικῶν της καὶ νὰ δώσῃ λόγον τῶν πράξεων της εἰς τὴν 'Εθνικὴν Συνέλευσιν.

ΙΣΤ'. 'Η καθέδρα της διορίζεται παρὰ τῆς ἰδίας 'Επιτροπῆς.

Τῆ 12 'Απριλίου 1826 ἐν 'Επιδαύρῳ.

Ὁ Πρόεδρος τῆς 'Εθνικῆς Γ' Συνελεύσεως
Πανοῦτος Νοταρᾶς
Ὁ Ἀρχιγραμματεὺς
Α. Παπαδόπουλος

(Δ. Κόκκινου, *Ἱστορία Ἑλλ. Ἐπαναστάσεως*, Τόμ. 9, σελ. 460-61)

3

Διομαρτυρία

Πρὸς τὴν Γ' 'Εθνικὴν Συνέλευσιν τῶν Ἑλλήνων

Καὶ ὡς ἀπλοῦς πολίτης καὶ ὡς πρωταίτιος τοῦ σημερινοῦ ἀγῶνος, χρεωσθῶ εἰς τὸ "Ἔθνος, εἰς τὴν οἰκογένειάν μου, εἰς ἐμέ τὸν ἴδιον νὰ ἐκφράσω παρρησίᾳ τὰ φρονήματά μου εἰς μίαν κρίσιμον περίστασιν, ἐκ τῆς ὁποίας κρέματα ἢ μέλλουσα τύχη τῆς Ἑλλάδος.

'Η Ἐθνικὴ Συνέλευσις ἀποφασίζουσα νὰ ζητήσῃ τὴν μοναδικὴν μεσιτείαν τοῦ ἐν Κων/πόλει πρέσβευος τῆς Ἀγγλίας διὰ νὰ συμβιβάσῃ τὴν Ἑλλάδα μὲ τοὺς τυράννους της, παρεκτρέπεται ἀπὸ τὰ ἱερὰ χρέη της καὶ ἀπὸ τὸν πρὸς ὄν ὄρον τῆς συγκροτήσεώς της.

Ὁ λαός, κύριοι, τοῦ ὁποίου παρρησιάζετε τὸ πρόσωπον, δέν σὰς ἔδωκε πληρεξουσιότητα νὰ καταργήσετε τὴν ἐθνικὴν καὶ πολιτικὴν ἀνεξαρτησίαν του, ἀλλὰ νὰ τὴν στερεώσετε, νὰ τὴν διαωνίσετε. 'Η ἱστορία θέλει κρίνει μίαν ἡμέραν ἀδεκάστως τὴν πράξιν σας. 'Η Εὐρώπη, κύριοι, ἠσθάνθη παρὰ ποτε πλέον ὅτι ἡ ὑπόθεσις τῶν Ἑλλήνων εἶναι ἀρκετὰ προχωρημένη, διὰ νὰ μὴν ὑποπέσῃ ἐφεξῆς εἰς τὰς ἐναντιότητας τῆς τύχης. Καὶ πῶς γίνεται οἱ πληρεξούσιοι τοῦ ἴδιου αὐτοῦ ἔθνους διὰ μιᾶς πράξεως, ἀνηκούστου εἰς τὰ χρονικά τῶν λαῶν, ν' ἀποδεικνύωσιν εἰς τὸν κόσμον ὅτι μόνοι αὐτοὶ δέν γνωρίζουν αὐτὴν τὴν ἀλήθειαν! Σὰς φοβίζει ἡ πτώσις τοῦ Μεσολογγίου; Ἀφιερωθῆτε, ὡς καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ἀγῶνος, εἰς τὴν χαρακτηριστικὴν ἐνέργειαν καὶ εἰς τὸν πατριωτισμὸν τῶν Ἑλλήνων. Τὸ στήθος κάθε Ἑλλήνος εἶναι δεύτερον Μεσολόγγιον. Σὰς θορυβεῖ ἡ ἐλλειψις τῶν χρηματικῶν πόρων; Καταφύγετε εἰς τὴν γενναιοφροσύνην τῶν πολιτῶν. Ἑλλην δέν ἐκώφευσέ ποτε εἰς τὴν φωνὴν τῆς πατρίδος. Ἐχομεν ἀνάγκην προστασίας; Ἄς καταφύγωμεν εἰς τοὺς ἡγεμόνας ὄλων τῶν ἐθνῶν. Ἐξίσου ὅλα ἔχουσιν δικαιώματα εἰς τὴν εὐγνωμοσύνην μας. Αἱ περιστάσεις μας, αἱ θέσεις των ἐγγυῶνται τὴν ἐπιθυμητὴν βοήθειαν. Τὰ μεγάλα ἔθνη καὶ οἱ καλοὶ πατριῶται φαίνονται εἰς τὰς κρίσιμους περιστάσεις τῆς πατρίδος των. Δούλος εἶν' εὐκόλον νὰ γενῆ τις ὅταν θέλῃ. Αὐθέντης εἶναι δύσκολον. Ἐπιθυμοῦμεν τὴν εἰρήνην; Ἄς τρέξωμεν εἰς τὰ ὄπλα. Ἄν ἐξ ἐναντίας διὰ λόγους ἀποκρῦφους εἰς ἐμέ ἢ ἐθνικὴ συνέλευσις ἐπιμένῃ εἰς τὴν προλαβοῦσαν ἀπόφασίν της, κρίνω χρέος μου ἐρόν

καί ἀπαραίτητον νά διαμαρτυρηθῶ, ὡς καί ἤδη διαμαρτύρομαι ἐπισήμως κατ' αὐτῆς ἐνώπιον τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καί ὄλων τῶν λοιπῶν τῆς χριστιανικῆς Εὐρώπης, ὡς κατὰ μιᾶς πράξεως παρανόμου, ἀνθελληνικῆς καί διόλου ἀναξίας ἐνός ἔθνους, τό ὅποϊον ὑπέδουλώθη μέν πολλάκις, πλὴν ποτέ δέν ἐσυμβιβάσθη μέ τούς τυράννους του. Ἕλλην ὅμως, καί φίλος ἄδολος τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἔθνους μου, δέν θέλω λείπει νά συναγωνισθῶ μετὰ τῶν λοιπῶν συναδέλφων μου, καί νά χύσω καί τήν τελευταίαν ρανίδα τοῦ αἵματός μου, ἐν ὅσῳ διαρκεῖ ὁ ὑπέρ ἀνεξαρτησίας πόλεμος. Παρακαλῶ δέ νά μοί δοθῇ ἐπίσημον ἀντίγραφον τῆς παρουσίας μου διαμαρτυρήσεως.

Μένω μέ τό ἀνήκον σέβας.
'Εν Πιάδα τῆ 12ῃ Ἀπριλίου 1826.

Ὁ πατριώτης
Δημήτριος Ὑψηλάντης

4

Ἀποδοκιμασία τῆς Συνελεύσεως γιά τήν ἐνέργεια τοῦ Δ. Ὑψηλάντη

'Εν ᾧ δέ κατεγίνετο εἰς τόν συμβιβασμόν διά τῆς μοναδικῆς μεσιτείας τῆς Ἀγγλίας, ἀνεγνώσθη ἐπί συνεδριάσεως διαμαρτύρησις τοῦ Δημητρίου Ὑψηλάντου κατὰ τῆς περὶ τοῦ συμβιβασμοῦ πράξεως, ὡς παρανόμου καί ἀνθελληνικῆς. Ἀγανακτήσασα ἡ συνέλευσις ἐπὶ τῇ διαμαρτυρῆσει ἐνός πολίτου κατὰ τῆς ὁμοφώνου ἀποφάσεως ὄλου τοῦ ἔθνους ἐστέρησε διά ψηφίσματός της τόν διαμαρτυρηθέντα παντός πολιτικοῦ δικαιώματος καί τόν ἀπέκλεισε πάσης στρατιωτικῆς ὑπηρεσίας.

(Τρικούρης, Ἱστορία Ἑλλήν. Ἐπαν. τ. 4, σ. 13.)

5

Ἡ Συνέλευσις ἐξουσιοδοτεῖ τόν Στράτ. Κάνιγκ νά μεσιτεύει γιά τό Ἕλλην. Ζήτημα:

«Οἱ νόμιμοι τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους πληρεξούσιοι μετὰ τοῦ κλήρου καί τῶν πολεμικῶν συνελθόντες διά νά σκεφθῶσι καί ἀποφασίσωσι περὶ τῶν μεγάλων αὐτοῦ συμφερόντων καί περὶ τῆς ἐξασφαλίσεως τῶν ἱερῶν αὐτοῦ δικαιωμάτων.

Θεωροῦντες πόσον εἶναι ἐναντία εἰς τήν ἀνθρωπότητα, ἐπιζήμιος εἰς τ' ἀληθινά συμφέροντα καί τῶν δύο διαμαχομένων ἐθνῶν, καί ταραχῆς καί σκανδάλου πρόξενος εἰς τόν χριστιανικόν κόσμον ἡ περαιτέρω παρέκτασις τοῦ μεταξύ Ἑλλήνων καί Τούρκων ἐξολοθρευτικοῦ πολέμου, ἐπιθυμοῦντες νά ἴδωσι τήν κατάτασίν του καί ἔχοντες ὄλην τήν πεποίθησιν εἰς τὰς φιλανθρωπίας καί φιλελευθέρους ἀρχάς τῆς Διοικήσεως τῆς Βρετανικῆς Αὐτοῦ Μεγαλειότητος καί εἰς τὰς διπλωματικές γνώσεις τῆς Ὑμετέρας Ἐξοχότητος Σᾶς παρακαλοῦν νά μεταχειρισθῆτε ἐπ' αὐτῷ, τούτῳ τήν εὐνοϊκὴν Σας συνέργειαν.

Δυνάμει δέ τῆς παρουσίας πράξεως Σᾶς δίδουν τήν δύναμιν νά διαπραγματευθῆτε καί φέρετε εἰς ἔκβασιν μίαν εἰρήνην, σύμφωνον μέ τήν τιμὴν καί τὰ συμφέροντα τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, καί ἀνάλογον μέ τὰς μεγάλας ὑπέρ ἐλευθερίας θυσίας του.»

(Κόκκινος, Ἱστ. Ἑλλ. Ἐπαν., τ. 9, σελ. 492)

10. Ήξελίξεις στό διπλωματικό πεδίο πού όδηγοῦν στή συνθήκη του Λονδίνου (6 Ίουλίου 1827) καί στή ναυμαχία του Ναβαρίνου (7/20 Οκτωβρίου 1827)

Ή ειρήνευση τής Έλλάδας είχε γίνει τώρα πρωταρχικός σκοπός τής άγγλικής πολιτικής στήν Άνατολή. Ο Τσάρος Νικόλαος είχε άπορρίψει κάθε μεσολάβηση στίς διαφορές του μέ τήν Τουρκία, αλλά ή άγγλική κυβέρνηση έξακολουθοῦσε νά επιδιώκει τή συνεργασία Άγγλίας καί Ρωσίας στό Έλληνικό Ζήτημα.

Δυστυχώς όμως οί σχέσεις τής Άγγλίας μέ τίς άλλες κυβερνήσεις δέν ήταν καί τόσο φιλικές. Γι' αυτό δέν μπορούσε νά γίνει καμία πρόοδος σέ διαπραγματεύσεις, στίς όποιες ή Πύλη θά υποχρεωνόταν νά συμφωνήσει μόνο άπό φόβο σύμπραξης τών χριστιανικών δυνάμεων καί τής άπόφασής τους νά ένεργήσουν όλες μαζί.

Στό τέλος του 1826 ό Κάνιγκ πρότεινε τήν άνάκληση τών διπλωματών άπό τήν Τουρκία καί τήν άπειλή άναγνώρισης τής Έλληνικής Άνεξαρτησίας. Οί προτάσεις αυτές όμως δέν ίκανοποίησαν τήν Πετρούπολη. Τό Σεπτέμβριο του ίδιου χρόνου ό Νέσσελροντ πληροφορήσε τόν Κάνιγκ ότι ό Τσάρος ήταν άποφασισμένος νά λύσει τό Έλληνικό Ζήτημα. Στίς όδηγίες-προτάσεις¹, πού έστειλε ό ρώσος Ύπουργός Έξωτερικών στόν πρεσβευτή του Λίβεν στό Λονδίνο καί πού ίσοδυναμοῦσαν μέ πρόταση κοινού πολέμου, χωρίς μάλιστα προηγούμενη κήρυξη του, υπάρχουν τά σπέρματα του μετέπειτα μυστικού άρθρου τής συνθήκης του Λονδίνου, πού όδήγησε στή ναυμαχία του Ναβαρίνου καί συνέβαλε άποφασιστικά στήν άπελευθέρωση τής Έλλάδας.

Ο Κάνιγκ άπάντησε ότι «ή Άγγλία ήταν έτοιμη νά συνεχίσει άποκλειστικά μέ τή Ρωσία τό έργο του συμβιβασμού καί τής Ειρήνης... χωρίς νά φείδεται προσπαθειών προκειμένου νά τό φέρει σέ αίσιο πέρας».

Τό Νοεμβρίο 1826 ό Κάνιγκ έπισκέφτηκε τό Παρίσι, ύστερα άπό πρόσκληση. Έκει άρχισε προσπάθειες συνεννόησης μέ τή Γαλλία, σκοπεύοντας νά τήν προσελκύσει ως τρίτη δύναμη στήν ύπόθεση τής Έλλάδας. Στή συνάντησή του μέ τό Βασιλιά τής Γαλλίας Κάρολο Ι' ό Κάνιγκ βρήκε πρόσφορο έδαφος. Ο Γάλλος Βασιλιάς, σάν νά έπρόκειτο αυτός νά πείσει τόν Κάνιγκ, είπε τά έξης χαρακτηριστικά: «Δέν άνέχομαι νά βλέπω μέ άδιαφορία τούς όμοθρήσκους μου Έλληνες νά έξολοθρεύονται άπό τούς Τούρκους καί τούς Αιγύπτιους. Είμαι άποφασισμένος νά ένεργήσω καθετί πού είναι άναγκαίο γιά τήν παρεμπόδιση μιås τέτοιας άξιοθρήνητης κατάστασης».

Ή Γαλλική Κυβέρνηση του Βιλλέλ, πού δέ συμφωνοῦσε μέ όσα έλεγε ό Βασιλιάς καί πού ήταν δεμένη ως τότε στό άρμα του Μέττερνιχ, αναγκάστηκε ν' ακολουθήσει τήν Άγγλία.

Ή Αύστρία συνέχιζε ν' άρνείται τή συμμετοχή της στίς έργασίες τής

συνθήκης κατά της Τουρκίας λέγοντας πώς: «Ἡ Αὐτοῦ Μεγαλειότητα πάντοτε ἐναντιωνόταν καί ἀκόμη ἐναντιώνεται σέ οποιαδήποτε βίαιη ἐπέμβαση, σέ οποιαδήποτε ἐπίθεση στά δικαιώματα τῆς Τουρκίας καί ἀκόμη σέ οποιαδήποτε ἀπειλή ἐναντίον αὐτῆς τῆς Δύναμης».

Ἐξακολουθοῦσε νά θεωρεῖ τούς “Ἕλληνες ἀντάρτες καί καλοῦσε τήν Τουρκία νά τούς πατάξει. Ὁ Μέττερνιχ μισοῦσε θανάσιμα τόν Κάνιγκ γιά τήν πολιτική του καί συνήθιζε νά λέει ὅτι: «τό γάντι μεταξύ τοῦ κυρίου Κάνιγκ καί ἐμοῦ ἔχει πιά ριχτεῖ». Μέγα χάσμα ὑπῆρχε στήν Ἱερή Συμμαχία. Ἡ Πρωσία πάλι ἀκολουθώντας τήν Αὐστρία ἀρνήθηκε νά συμμετέχει σ’ οποιαδήποτε ἐνέργεια. Ἔτσι ἀπό τίς πέντε μεγάλες δυνάμεις ἀποτέλεσαν μιά ἔνωση οἱ τρεῖς μόνο, ἡ Ἀγγλία, ἡ Ρωσία καί τελευταία ἡ Γαλλία.

Στίς ἀρχές τοῦ 1827 ὁ Νέσσελροντ ἔστειλε ὁδηγίες πάλι στό Λίβεν, ὅπου ἐπέμεινε στό ζήτημα τῆς ἔνωσης τῶν ναυτικῶν δυνάμεων τῶν τριῶν χωρῶν, γιά νά ἐξαναγκάσουν τήν Τουρκία νά δεχτεῖ τή συμφωνία². Τόν Ἀπρίλη τοῦ 1827 ὁ Γεώργιος Κάνιγκ γίνεται Πρωθυπουργός τῆς Ἀγγλίας καί ἔτσι λύνονται τά χέρια του. Ἡ Γαλλία στό μεταξύ ὑπέβαλε στήν κρίση τῆς Ἀγγλίας ἕνα σχέδιο συνθήκης.

Ἡ Τουρκία ὅμως εἶχε σκληρύνει τή στάση της, ὕστερα μάλιστα ἀπό τίς ἐπιτυχίες τοῦ Ἰμπραήμ καί τοῦ Κιουταχῆ. Ὅλη αὐτή ἡ διπλωματική δραστηριότητα τῶν τριῶν Δυνάμεων καί ἡ ἀπόρριψη τοῦ Πρωτοκόλλου τῆς Πετρούπολης ἀπό τόν Ρεῖς Ἐφέντη Μεχμέτ Περτέφ, ἔδωσαν τήν τελευταία ὄθηση γιά μιά εὐνοϊκή κατάληξη τῶν συμμαχικῶν διαπραγματεύσεων στό Λονδίνο. Ἐκεῖ εἶχαν συγκεντρωθεῖ οἱ ὑπεύθυνοι Ὑπουργοί Ἐξωτερικῶν τῶν τριῶν Δυνάμεων καί περίμεναν τά ἀποτελέσματα τῶν παρατάσεων τῶν Πρεσβευτῶν τους.

Ξαφνικά τήν 6η Ἰουλίου 1827 ὑπογράφηκε ἡ Συνθήκη τοῦ Λονδίνου³, ἀπό τούς ἐκπροσώπους τῆς Ἀγγλίας, Γαλλίας καί τῆς Ρωσίας. Ἡ πρωτοβουλία αὐτῆ τῶν τριῶν Δυνάμεων θεμελιωνόταν, σύμφωνα μέ τό προοίμιο τῆς συνθήκης, στήν ἀνάγκη προστασίας τοῦ ἐμπορίου (*καταπολέμηση πειρατείας*, κτλ.), στήν αἴτηση προστασίας πού εἶχαν κάνει οἱ “Ἕλληνες στήν Ἀγγλία καί τή Γαλλία καί σέ γενικότερους ἀνθρωπιστικούς λόγους.

Οἱ ὅροι τῆς συνθήκης δέν ἦταν τίποτε ἄλλο ἀπό ἐπανάληψη τῶν ὅρων τοῦ πρωτοκόλλου τῆς Πετρούπολης. Ἀπαιτοῦσαν ἀπό τούς Τούρκους καί ἀπό τούς “Ἕλληνες νά κάνουν ἀνακαχώη. Ἄν συνέβαινε αὐτό, τότε οἱ Δυνάμεις θά ἄρχιζαν στήν Κων/πολη διαπραγματεύσεις. Ἡ Ἑλλάδα θά ἔμενε φόρου ὑποτελῆς στό Σουλτάνο, ἀλλά θά κέρδιζε τήν αὐτονομία της. Γιά τά σύνορα τοῦ νέου Κράτους ἔβαλαν ὄρο νά τά διαπραγματευτοῦν μέ τήν Τουρκία καί τήν Ἑλλάδα.

Τό πιό σημαντικό μέρος τῆς συνθήκης τοῦ Λονδίνου ὑπῆρξε τό μυστικό «συμπληρωματικό» ἄρθρο⁴ πού καθόριζε τά μέσα ἐξαναγκα-

μοῦ τῶν μερῶν, ιδιαίτερα τῆς Τουρκίας, γιά τή συμμόρφωσή τους μέ τούς ὄρους τῆς συνθήκης. Ἄν σέ ἕνα μήνα οἱ ἀντιμαχόμενοι δέν ἀποδέχονταν τήν ἀνακωχή, οἱ Δυνάμεις θά τούς δήλωναν ὅτι ἦταν ἀποφασισμένες νά τήν ἐπιβάλουν. Θά ἔστελναν ὁδηγίες στούς ναυάρχους νά λάβουν τά κατάλληλα μέτρα. Στίς 12 Ἰουλίου ὁ Ναύαρχος Κόδριγκτον ἔλαβε τίς πρώτες ὁδηγίες⁵ ἀπό τούς συνεδριάζοντες στό Λονδίνο γιά τό τί ἔπρεπε νά πράξει.

Ἡ συνθήκη τοῦ Λονδίνου εἶχε πολύ μεγάλη σημασία γιά τό Ἑλληνικό Ζήτημα. Γιατί δέν ἦταν μιά «μεσολαβητική» συνθήκη, ὅπως διακήρυξαν οἱ Δυνάμεις, ἀλλά μιά ἀποφασιστική παρέμβαση γιά τήν εἰρήνευση. Ὑστερα ἀπό αὐτή τήν ἐπέμβαση στό διπλωματικό πεδίο ἦταν πολύ εὐκόλο τό πέρασμα στήν πολεμική ἐνέργεια.

Ἡ συνθήκη δημοσιεύτηκε στούς τάϊμς («TIMES») τοῦ Λονδίνου στίς 12 Ἰουλίου μαζί μέ τό «συμπληρωματικό» ἄρθρο καί, ὅταν μαθεύτηκε στήν Ἑλλάδα, προκάλεσε ἐνθουσιασμό καί χαρά πού ἐκφράστηκε μέ πανηγυρισμούς, κωδωνοκρουσίες καί δοξολογίες πρὸς τό Θεό.

Οἱ ὁδηγίες πού στάλθηκαν στούς ναυάρχους, ὡς συνέπεια τῆς συνθήκης αὐτῆς, διπλωματικά δημιουργοῦσαν τή δυνατότητα μιάς σύγκρουσης ἔνοπλης μέ τόν τουρκοαιγυπτιακό στόλο· πραγματικά ἡ ἀφορμή δόθηκε ἀπό τήν αἰγυπτιακή πλευρά καί ἀκολούθησε ἡ ναυμαχία τοῦ Ναυαρίνου.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ, ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ, ΠΑΡΑΘΕΣΗ ΠΗΓΩΝ:

1

Ἐνημέρωση τοῦ ΥΠΟΥΡΓΟΥ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ τῆς Ρωσίας ΝΕΣΣΕΛΡΟΝΤ πρὸς τόν Πρεσβευτὴ του στήν Ἀγγλία ΛΙΒΕΝ (α) 29-9-1826

«Νομίζουμε ὅτι θά ἦταν ἀπαραίτητο, ἀπὸ τή μιά μεριά, νά συνεργαστοῦμε στέλνοντας προξενικές ἀρχές στήν Ἑλλάδα γιά τήν ὀργάνωση αὐτῆς τῆς χώρας σύμφωνα μέ ἀρχές ἀνάλογες μέ ἐκεῖνες πού ὀρίστηκαν στό πρωτόκολλο τῆς 4ης Ἀπριλίου, νά αὐξήσουμε τά μέσα καί τίς πιθανότητες ἐπιτυχίας τοῦ ἀγῶνος τῆς, καί συγχρόνως νά προωθήσουμε τήν ἐμπέδωση τῆς τάξεως, νά ἐξαλείψουμε τή διχόνοια καί νά ἐπιμείνουμε στὸν σχηματισμό πραγματικά ἰσχυρῆς κυβερνήσεως. Ἀπὸ τήν ἄλλη μεριά, τό κύριο μέλημά μας θά ἔπρεπε νά εἶναι νά παραλύσουμε τήν ὑποστήριξη πού ὁ πασάς τῆς Αἰγύπτου προσφέρει στήν Πύλη... Συνεπῶς, θά προσπαθήσετε, ἀγαπητέ μου Πρίγκιπ, νά πείσετε τόν κύριο Κάνιγκ ὅτι τό καταλληλότερο σχέδιο... θά ἦταν αὐτό πού ὁ ἴδιος εἶχε κάποτε προβάλει, ὅταν εἶχε προτείνει τήν ἀποστολή ἑνὸς στόλου πού θά σταματοῦσε τίς ἐνισχύσεις πού στέλνει ὁ πασάς τῆς Αἰγύπτου στὸν τουρκικό στρατό στήν Ἑλλάδα καί νά ἀποκλείσουμε τὸν στρατό τοῦ Ἰμπραήμ, δεῖχνοντάς ἔτσι στήν Πύλη, χωρὶς κήρυξη πολέμου, ὅτι ἂν δέν εἶναι διατεθειμένη νά ἀποδεχτεῖ τήν ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδος θά ἀναγκαστεῖ νά ὑποκύψει στίς εἰρηνικές πρωτοβουλίες τῆς Ρωσίας καί τῆς Ἀγγλίας. Ἡ ἰδέα αὐτή ἐξ ἄλλου εἶναι πρακτικῶς εὐκόλα πραγματοποιήσιμη, σίγουρα θά εἶναι ἀποτελεσματικὴ καί μπορεῖ νά ἐφαρμοστεῖ

μέ μιá κοινή επιχείρηση τῶν στόλων ὄλων τῶν Δυνάμεων πού συνεργάζονται γιά τήν εἰρήνευση τῆς Ἑλλάδος».

(Ἀπό τήν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τ. IB', σελ. 437)

2

Ὁδηγίες τῆς 9-1-1827 τοῦ ΝΕΣΣΕΛΡΟΝΤ στόν LIBEN στό Λονδίνο (β)

«Τά πραγματικά ἐξαναγκαστικά μέτρα στά ὁποία ἀποδίδουμε σημασία εἶναι νά ἐνωθοῦν οἱ ναυτικές μοῖρες μέ σκοπό τήν παρεμπόδιση εἰσόδου τουρκικῶν ἢ αἰγυπτιακῶν ἐνισχύσεων ἀνδρῶν, ὄπλων, πλοίων καί πολεμοφοδίων στήν Πελοπόννησο ἢ στό Ἀρχιπέλαγος... Ἄν ὁ κύριος Κάνιγκ ἀρνηθεῖ μιá συνθήκη σύμφωνη μέ τίς ἐπιθυμίες μας... ὁ αὐτοκράτωρ σᾶς ὑποβάλλει μιá μέθοδο διαπραγματεύσεων, τήν ὁποία νά κρατήσετε σάν ἐφεδρικό μέσο πού θά μεταχειριστετε μόνο σέ ἔσχατη ἀνάγκη. Αὐτή ἡ μέθοδος θά ἦταν νά ἐπιστήσετε τήν προσοχή τοῦ κυρίου Κάνιγκ στό ἔκτο ἄρθρο τοῦ πρωτοκόλλου τῆς 4ης Ἀπριλίου, ὑποδεικνύοντάς του ὅτι σύμφωνα μέ αὐτό τά συμβαλλόμενα μέρη διατηροῦν τό δικαίωμα, ὁποιαδήποτε εἶναι ἡ κατάσταση τῶν σχέσεων τῆς Ρωσίας μέ τήν Πύλη, νά ἐκμεταλλεῦνται κάθε εὐνοϊκή εὐκαιρία, γιά νά παρακινήσουν τό Διβάνι νά ἀποδεχτεῖ τίς συμφωνίες γιά τήν ἀποκατάσταση τῆς εἰρήνης στήν Ἑλλάδα».

(Ἀπό τήν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, IB', 461)

3

ΤΟ ΠΡΑΚΤΙΚΟ ΤΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ ΤΟΥ ΛΟΝΔΙΝΟΥ τῆς 6 Ἰουλίου 1827

«Ἐν ὀνόματι τῆς Ἁγίας καί Ἀδιαίρετου Τριάδος

Ἡ Μεγαλειότης τοῦ ὀ βασιλεῦς τοῦ Ἠνωμένου κράτους τῆς Μεγάλης Βρετανίας καί τῆς Ἰρλανδίας, ἡ Μεγαλειότης τοῦ ὀ βασιλεῦς τῆς Γαλλίας καί τῆς Ναβάρρας, καί ἡ Μεγαλειότης τοῦ ὀ αὐτοκράτωρ ὄλων τῶν Ρωσιῶν, αἰσθανόμενοι τήν ἀνάγκη νά δώσουν τέλος εἰς τήν αἰμοσταγή πάλην, ἡ ὁποία παραιτοῦσα τάς Ἑλληνικές ἐπαρχίας καί τάς νήσους τοῦ Αἰγαίου πελάγους εἰς ὄλας τάς ἀτάξιας τῆς ἀναρχίας ἐπιφέρει νέα καθημερινά ἐμπόδια εἰς τό ἐμπόριον τῶν Εὐρωπαϊκῶν ἐπικρατειῶν καί δίδει αἰτίαν εἰς πειρατείας, αἱ ὁποῖαι ὄχι μόνον ἐκθέτουν τούς ὑπηκόους τῶν ὑψηλῶν συμφωνουσῶν Δυνάμεων εἰς σημαντικές ζημίας, ἀλλά περιπλέκον ἀποκατασταίνον ἀναγκαῖα μέτρα βαρέα (πολυδάπανα) προστασίας καί παιδείας.

Ἡ Μεγαλειότης τοῦ ὀ βασιλιάς τοῦ ἠνωμένου κράτους τῆς Μεγάλης Βρετανίας καί τῆς Ἰρλανδίας καί ἡ Μεγαλειότης τοῦ ὀ βασιλιάς τῆς Γαλλίας καί τῆς Ναβάρρας, λαβόντες προσέτι ἐκ μέρους τῶν Ἑλλήνων μιάν σπουδαίαν ζήτησιν, διά νά μεταχειρισθοῦν τήν μεσιτείαν των πρός τήν ὀθωμανικήν αὐλήν, καί ὄντες ἐξ ἴσου μέ τήν Μεγαλειότητά του τόν αὐτοκράτορα ὄλων τῶν Ρωσιῶν ἐμψυχωμένοι ἀπό τήν ἐπιθυμίαν τοῦ νά ἐμποδίσουν τήν χύσιν τοῦ αἵματος καί ν' ἀναχαιτίσουν τά παντοειδή κακά, τά ὁποῖα ἠμποροῦν νά πηγάζουν ἀπό τήν ἐξακολούθησιν τῆς τοιαύτης καταστάσεως τῶν πραγμάτων, ἀπεφάσισαν νά ἐνώσουν τά δυνατά των καί νά κανονίσουν τάς ἐργασίας αὐτῶν μέ μιάν ἐπίσημον συνθήκην ἀποβλέποντες εἰς τό νά ἀναστερέωσουν τήν εἰρήνην μεταξὺ τῶν διαμαχομένων μερῶν διά μέσου ἐνός συμβιβασμοῦ, τόν ὁποῖον ἡ φιλανθρωπία καί τά συμφέροντα τῆς Εὐρωπαϊκῆς ἡσυχίας ἀπαιτοῦσι.

Διά ταῦτα ἐδίδορσαν τούς πληρεξουσίουσ των, διά νά συζητήσουν, συμφωνήσουν καί ὑπογράψουν τήν ρηθεῖσαν συνθήκην, ἧτοι:

Ἡ Μεγαλειότης τοῦ ὀ βασιλεῦς τῆς Μεγάλης Βρετανίας καί τῆς Ἰρλανδίας

τόν έντιμότατον Ουίλιαμ άντίκόμητα Δούδλεϋ, όμότιμον (πατρίκιον) του ήνωμένου κράτους τής Μεγάλης Βρετανίας και τής Ίρλανδίας, σύμβουλον τής Α.Β.Μ. εις τό ιδιαίτερόν του συμβούλιον και άρχιγραμματέα τής επικρατείας διά τόν κλάδον των έξωτερικών ύποθέσεων.

Ή Μεγαλειότης του ό βασιλιάς τής Γαλλίας και τής Ναβάρρας τόν πρίγκιπα Ίούλιον κόμητα του Πολινιάκ, ίππότην των ταγμάτων τής Α.Χ.Μ., στρατηγόν των στρατευμάτων του, μέγalon σταυρόν του τάγματος του Άγίου Μαυρικίου τής Σαρδηνίας κτλ. κτλ. και πρέσβυν του προς τήν Αυτόϋ Β. Μεγαλειότητα.

Και ή Μεγαλειότης του ό αυτοκράτωρ όλων των Ρωσιών τόν πρίγκιπα Λιέβεν, στρατηγόν του πεζικού των στρατευμάτων τής Α.Α.Μ., γενικόν ύπασπιστήν του, ίππότην των ταγμάτων τής Ρωσσίας, εκείνων του Μαύρου Άετου, και του Έρυθρού Άετου τής Πρωσσίας, εκείνου των Γουέλφων του Χανόβερ, διοικητήν μέγalon σταυρόν του τάγματος τής σπάθης, και του τάγματος του Άγίου Ίωάννου τής Ίερουσαλήμ, πρέσβυν του έκτακτον και πληρεξούσιον προς τήν Αυτόϋ Β.Μ.

Οι όποιοι άφου έκοινοποίησαν τά έγγραφα τής πληρεξουσιότητάς των και τά εύρηκαν εις καλήν και τήν άπαιτουμένην τάξιν, έσυμφώνησαν εις τά έπόμενα άρθρα:

Άρθρον 1. Αί συμφωνούσαι Δυνάμεις θέλουν προσφέρει εις τήν όθωμανικήν αύλήν τήν μεσιτειαν των επί σκοπώ νά πραγματοποιήσουν μίαν μεταξύ αύτής και των Έλλήνων συνδιαλλαγήν. Ή προσφορά αύτη τής μεσιτειας θέλει γίνει προς τήν ρηθείσαν Δύναμιν άμέσως μετά τήν επικύρωσιν τής συνθήκης διά μέσου μιάς κοινής διακηρύξεως ύπογεγραμμένης άπό τούς εις Κωνσταντινούπολιν πληρεξουσίους των συμμαχικών αύλων, και θέλει γίνει εις τόν ίδιον καιρόν και εις τά δύο διαμαχόμενα μέρη τήσης μιάς άμέσου εις τό μεταξύ των άνακωχής όπλων, ως άναποφεύκτου προηγουμένου εις τήν ένναρξιν όποιασδήποτε διαπραγματεύσεως.

Άρθρον 2. Ό προβληθησόμενος εις τήν όθωμανικήν αύλήν συμβιβασμός θέλει θεμελιωθή εις τās έφεξης βάσεις. Οί Έλληνες θέλουν θεωρει τόν σουλτάνον ως άνώτερον κύριον και κατά συνέπειαν αύτης τής ύπεροχής θέλουν πληρώσει εις τό όθωμανικόν κράτος χρονικόν (έτήσιον) φόρον, τό ποσόν του όποίου θέλει όρισθι μίαν φοράν διά πάντα ως κοινή συμφωνία. Θέλουν διοικείσθαι άπό έξουσίας, τās όποιās αύτοί οι ίδιοι θέλουν εκλέγει και όνοματίζει, άλλ' εις τόν όνοματισμόν των όποιών ή Πόρτα θέλει έχι μίαν προσδιωρισμένην ψήφον. Διά νά επέλθη πλήρης ό διαχωρισμός μεταξύ των άτόμων των δύο έθνών, και διά νά έμποδισθουν αι συγκρούσεις, αι όποιαί είναι άφευκτον άποτέλεσμα τοιαύτης πολυχρονίου πάλης, οι Έλληνες θέλουν έξουσιάζει τά εις τήν Στερεάν ή τās νήσους τής Έλλάδος κείμενα τουρκικά κτήματα, επί συμφωνία του ν' άποζημιώσουν τούς προλαβόντας κυριους των ή μέ τήν πληρωμήν έτήσιου τινός χρηματικής ποσότητος προστεθησομένης εις τόν φόρον, όστις μέλλει νά πληρώνεται εις τήν Πόρταν, ή κατ' άλλον τινά τρόπον τής αύτης φύσεως.

Άρθρον 3. Αί λεπτομέρειαι αύτου του συμβιβασμού, καθώς άκόμη και τά όρια του τόπου επί τής Στερεάς, και ή φανέρωσις των νήσων του Αιγαίου, εις τās όποιās θέλει προσαρμοσθι συμβιβασμός, ταύτα θέλουν προσδιορισθι εις μίαν μεταξύ των ύψηλών Δυνάμεων και άμφοτέρων των διαμαχομένων μερών προσεχώς επακόλουθον διαπραγματεύσειν.

Άρθρον 4. Αί συμφωνούσαι Δυνάμεις ύπόσχονται νά εξακολουθήσουν τήν σωτήριον πράξιν τής ειρηνεύσεως τής Έλλάδος επί των εις τά προηγούμενα

άρθρα στερεωθεισῶν βάσεων, καί νά ἐφοδιάσουν χωρίς τῆς παραμικρᾶς ἀναβολῆς τοὺς εἰς Κωνσταντινούπολιν ἀντιπροσώπους των μέ ὄλας τὰς ὁδηγίας, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἀναγκαῖαι διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἤδη ὑπογραφομένης συνθήκης.

Ἄρθρον 5. Αἱ συμφωνοῦσαι Δυνάμεις δέν θέλουν ζητήσῃ εἰς αὐτάς τὰς διατάξεις καμμίαν αὐξησιν τόπων, οὐδεμίαν ἀποκλειστικὴν ἐπιρροήν, κανέν ἐμπορικόν ὄφελος διὰ τοὺς ὑπήκόους των, τὸ ὅποιον οἱ ὑπήκοοι ὁποιασδήποτε ἄλλης Δυνάμεως δέν δύνανται ἐπίσης ν' ἀπολαύσουν.

Ἄρθρον 6. Αἱ συνδιατάξεις τῆς συνδιαλλαγῆς καὶ εἰρήνης, αἱ ὁποῖαι ὀριστικῶς θέλουν συμφωνηθῆ μεταξύ τῶν διαμαχομένων μερῶν, θέλουν εἶσθαι ὑπὸ τὴν ἐγγύησιν ἐκείνης μεταξύ τῶν ὑπογραφομένων Δυνάμεων, ἡ ὁποία θέλει κρίνει ὠφέλιμον καὶ δυνατόν τὸ ν' ἀναλάβῃ τὴν ὑποχρέωσιν τῆς ἐγγυήσεως. Ὁ τρόπος τῶν ἀποτελεσμάτων, ἴσως καὶ τ' ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς ἐγγυήσεως θέλει εἶσθαι τὸ ἀντικείμενον ἐπακολούθων συμφωνιῶν μεταξύ τῶν ὑψηλῶν Δυνάμεων.

Ἄρθρον 7. Ἡ παρούσα συνθήκη θέλει ἐπικυρωθῆ καὶ ἡ ἐπικύρωσις θέλει συναλλαχθῆ εἰς δύο μῆνας ἢ καὶ ταχύτερον, ἂν εἶναι δυνατόν. Εἰς πίστιν τῶν ὁποίων οἱ πληρεξούσιοι ὑπέγραψαν τὴν παρούσαν καὶ τὴν ἐφωδίασαν μέ τὴν σφραγίδα τῶν ἐμβλημάτων των.

Ἔγινεν εἰς Λονδῖνον τῆ 6 Ἰουλίου 1827

Δούδλεϋ, Πολινιάκ, Λιέβεν

(ἀπὸ Δ. Κόκκινου, Ἑλληνικὴ Ἐπανάσταση, ΙΑ', 194-197)

4

Τὸ μυστικὸ «Συμπληρωματικὸ Ἄρθρο τῆς ΣΥΝΘΗΚΗΣ ΤΟΥ ΛΟΝΔΙΝΟΥ τῆς 6 Ἰουλίου 1827

Ἄρθρον Συμπληρωματικόν

Ἐάν ἡ Ὄθωμανικὴ Πόρτα, ἐν διαστήματι ἐνός μηνός, δέν δεχθῆ τὴν προβληθησομένην μεσιτείαν, αἱ Ἑψηλαὶ συμφωνοῦσαι Δυνάμεις παραδέχονται τὰ ἀκόλουθα μέτρα:

Α'. Θέλει δηλοποιηθῆ εἰς τὴν Πόρταν ἀπὸ τοὺς ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀντιπροσώπους των ὅτι τὰ δυσάρεστα ἐπακόλουθα καὶ δεινά, τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται εἰς τὴν φανεράν Συνθήκην, ὡς ἀχώριστα ἀπὸ τὴν κατάστασιν τῶν πραγμάτων, ἦτις πρὸ ἕξ ἡδὴ ἐτῶν διαρκεῖ εἰς τὴν Ἄνατολήν, καὶ τῆς ὁποίας τὸ τέλος, κατὰ τὰ φαινόμενα μέτρα τῆς Ἑψηλῆς Πόρτας, δέν φαίνεται ὅτι προσεγγίζει, ὑποχρεώνουν τὰς ὑψηλὰς συμφωνοῦσας Δυνάμεις νά λάβουν ἄμεσα μέτρα διὰ νά σχετισθοῦν μέ τοὺς Ἕλληνας.

Ἐννοεῖται ὅτι αἱ Δυνάμεις διὰ νά ἐκτελέσουν αὐτὸν τὸν σκοπὸν, θέλουν συστήσῃ ἐμπορικὰς σχέσεις μετὰ τῶν Ἑλλήνων, στέλλουσαι καὶ δεχόμεναι ἐκ μέρους αὐτῶν Προξένους, ἐν ὧσφ υπάρχουν εἰς τὴν Ἑλλάδα Ἀρχαὶ ἱκαναὶ νά διατηρήσουν τοιαύτας σχέσεις.

Β'. Ἐάν, εἰς τὸ ρηθὲν διάστημα τοῦ ἐνός μηνός, ἡ Πόρτα δέν δεχθῆ τὴν προβληθησομένην εἰς τὸ α' ἄρθρον τῆς φανερᾶς συνθήκης ἀνακωχὴν, ἢ ἐάν οἱ Ἕλληνες δέν στέρξουν νά τὸ ἐκτελέσουν, αἱ Ἑψηλαὶ συμφωνοῦσαι Δυνάμεις θέλουν δηλοποιῆσῃ εἰς ἐκεῖνο τῶν διαμαχομένων δύο μερῶν, τὸ ὅποιον θέλει ἐξακολουθῆσῃ τὰς ἐχθροπραξίας, ἢ καὶ εἰς τὰ δύο, χρειὰς καλούσης, ὅτι αἱ ρηθεῖσαι Ἑψηλαὶ Δυνάμεις ἔχουν σκοπὸν νά μεταχειρισθοῦν ὅσα μέτρα αἱ περιστάσεις ὑπαγορεύουν εἰς τὴν φρόνησίν των, διὰ νά ἐπιτύχουν τὴν ἐπιθυμητὴν ἀνακωχὴν, προλαμβάνουσαι, ὅσον δύνανται, κάθε σύγκρουσιν μεταξύ τῶν

διαφερομένων μερών. Καί τῶντι, ἀμέσως μετά τήν ρηθείσαν δηλοποιήσιν, αἱ Ὑψηλαί Δυνάμεις θέλουν μεταχειρισθῆ ἕκ συμφώνου ὄλα τά μέσα διὰ νά ἐκτελέσουν τόν σκοπόν των, χωρίς ὁμως καί νά λάβουν μέρος εἰς τάς μεταξύ τῶν δύο διαμαχομένων μερῶν ἐχθροπραξίας.

Κατά συνέπειαν, αἱ Ὑψηλαί συμφωνοῦσαι Δυνάμεις, ἀμέσως μετά τήν ὑπογραφήν τοῦ παρόντος συμπληρωματικοῦ καί μυστικοῦ ἄρθρου, θέλουν πέμψει εἰς τούς κατά τάς θαλάσσας τῆς Ἀνατολῆς ἀρχηγούς τῶν στόλων τῶν ὁδηγίας συμπωματικῆς (éventuelles), συμφώνους μέ τά ἀνωτέρω παραδεδωμένα.

Γ'. Καί τό τελευταῖον, ἄν παρά πᾶσαν ἐλπίδα τά μέτρα ταῦτα δέν εἶναι ἱκανά διὰ νά κρίνουν τήν Ὄθωμανικήν Πόρταν νά δεχθῆ τάς προτάσεις τῶν Δυνάμεων, ἤ ἄν οἱ Ἕλληνες ἀπορρίψουν τάς ὑπέρ αὐτῶν συμφωνίας τῆς σημερινῆς συνθήκης, αἱ Ὑψηλαί συμφωνοῦσαι Δυνάμεις οὐχ ἤττον θέλουν ἐξακολουθήσει τό τῆς εἰρηνοποιήσεως ἔργον εἰς τάς μεταξύ αὐτῶν συμφωνηθείσας βάσεις καί κατά συνέπειαν δίδουν ἀπό τοῦ νῦν εἰς τούς ἐν Λονδίῳ ἀντιπροσώπους των τήν ἄδειαν νά συζητήσουν καί νά προσδιορίσουν τά μετά ταῦτα μέτρα, εἰς τά ὁποῖα ἡμπορεῖ νά γίνῃ χρεία νά καταφύγουν.

Τό παρόν συμπληρωματικόν καί μυστικόν ἄρθρον θέλει ἔχει τήν αὐτήν ἰσχύν ὡς νά ἦτο καταχωρημένον κατά λέξιν εἰς τήν σημερινήν συνθήκην. Θέλει δέ ἐπικυρωθῆ καί αἱ ἐπικυρώσεις θέλουν ἀνταλλαχθῆ συγχρόνως μέ τήν ρηθείσαν συνθήκην.

Ἐν Λονδίῳ τήν 6ην Ἰουλίου 1827

Δούδλεῦ, Πολινιακ, Λιέβεν

(Δ. Κόκκινου, Ἑλληνική Ἐπανάσταση, ΙΑ', 197-98)

5

Ὁδηγίες τῆς Ἀγγλικῆς Κυβερνήσεως πρὸς τόν ΛΟΡΔΟ ΚΟΔΡΙΓΚΤΟΝ

Οἱ ὁδηγίες κατέληγαν: «Ἐχετε ὑπ' ὄψη σας ὅτι πρέπει νά μεταχειρισθῆτε ἐξαιρετική προσοχή, ὥστε τά μέτρα πού θά λάβετε κατά τοῦ ὀθωμανικοῦ ναυτικοῦ νά μήν καταλήξουν σέ ἐχθροπραξίες. Ἡ ἀκριβῆς ἐπιδίωξη τῶν τριῶν Δυνάμεων εἶναι νά παρεμβληθοῦν σάν εἰρηνοποιοί... Κάθε ἐχθρική διαδικασία θά ἀντέβαινε στόν εἰρηνικό ρόλο πού ἐπιθυμοῦν νά διατηρήσουν. Ἡ παράταξη τῆς δυνάμεως πού ἔχουν συγκεντρώσει ἔχει σκοπό νά ἐπιβάλλῃ τόν σεβασμό αὐτῆς τῆς ἐπιθυμίας. Ἀλλά [οἱ Δυνάμεις] δέν θά χρησιμοποιήσουν αὐτή τή δύναμη, ἐκτός ἐάν οἱ Τούρκοι ἐπιμένουν νά βιάσουν τά περάσματα πού θά ἔχουν καταλάβει [οἱ στόλοι τους].»

Στίς 4 Σεπτεμβρίου ὁ Στράτφορντ Κάνιγκ ἔστειλε στόν Κόδριγκτον λεπτομερέστερες ὁδηγίες: «Ὅχι μόνον ἔπρεπε νά ἐμποδίσῃ μετακινήσεις ἀπό ἓνα ἑλληνικό λιμάνι σέ ἄλλο, ἀλλά ἔπρεπε καί νά συνοδεύσῃ ὡς τόν προορισμό του καί νά προστατεύσῃ ἀπό ἑλληνικές ἐπιθέσεις ὅποιο μέρος τοῦ τουρκοαιγυπτιακοῦ στόλου ἀποφάσιζε νά ἐπιτρέψῃ στήν Ἀσία ἢ στήν Ἀφρική. Σέ προσωπική ἐπιστολή του στόν Κόδριγκτον ὁ Στράτφορντ Κάνιγκ διευκρίνιζε: «Παρ' ὅτι τά μέτρα δέν παίρνονται μέ ἐχθρικό πνεῦμα, ἡ παρεμπόδιση ἐνισχύσεων στήν ἀνάγκη θά ἐπιβληθῆ, ὅταν ὄλα τά ἄλλα μέσα ἐξαντληθοῦν, μέ κανονιοβολισμό». «Ὅσο γιά τά τουρκικά καί τά αἰγυπτιακά πλοῖα οἱ ἐνὶ τῶρα στά λιμάνια τοῦ Ναβαρίνου καί τῆς Μεθώνης καί πού θά ἐπιμένουν νά παραμείνουν ἐκεῖ, θά πρέπει νά ἀντιμετωπίζουν τό ἐνδεχόμενον μιᾶς ἐπιθέσεως.»

(Ἀπό τήν Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ΙΒ', 642)

11. Οί συνέπειες τής ναυμαχίας του Ναβαρίνου στήν εξωτερική πολιτική τών μεγάλων δυνάμεων

Ο αντίκτυπος τής Ναυμαχίας του Ναβαρίνου στάθηκε τεράστιος πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις. Οἱ καρδιές τῶν Ἑλλήνων γέμισαν ἀπὸ χαρά, πού σώθηκαν ἀπὸ μεγάλο κίνδυνο. Ἡ πολύπαθη Ἑλλάδα πανηγύριζε¹. Στὴν Τουρκία τὸ γεγονός μαθεύτηκε ὕστερα ἀπὸ τρεῖς μέρες. Ὁ πρῶτος πού τὸ ἔμαθε ἦταν ὁ Ἄγγλος Πρεσβευτὴς Στράτφορντ Κάνιγκ καὶ εἰδοποίησε τοὺς Πρεσβευτὲς τῆς Γαλλίας Γκιγιεμινό καὶ τῆς Ρωσίας Ριβωπιέρ. Ἡ ὀργή τοῦ Σουλτάνου Μαχμούτ ἔφτασε τὰ ὅρια τῆς ὑστερίας, σάν τὸ ἔμαθε. Ἡ κατάσταση δὲ σήκωνε καθόλου ἤρεμη διπλωματία. Ἡ ἀπειλή γενικῆς σφαγῆς τῶν χριστιανῶν ραγιαδῶν καὶ τῶν φράγκων τῆς Κων/πολῆς ἐπέβαλε τὴ σύσκεψη τῶν Πρεσβευτῶν μέ τόν Ρεῖς Ἐφέντη Περτέφ. Ἡ σύσκεψη ἔγινε στίς 24 Νοεμβρίου 1827. Ὁ Ρεῖς Ἐφέντης ἔβαλε τρεῖς ὅρους γυρεύοντας πανηγυρική ἐκδίκηση γιά τὴν αἰσχρὴ κατὰ τοῦ Σουλτάνου βιαιοπραγία, ὅπως εἶπε. Οἱ ὅροι ἦταν: 1) Νά παραιτηθοῦν οἱ Δυνάμεις ἀπὸ κάθε ἄλλη ἀνάμιξή τους στό Ἑλληνικό Ζήτημα. 2) Ν' ἀποζημιώσουν τὴν Τουρκία γιά τὴν καταστροφή τοῦ στόλου της, καὶ 3) Νά ἱκανοποιήσουν ἔμπρακτα τὴν Πύλη.

Στίς ἀπειλές τοῦ Ρεῖς Ἐφέντη οἱ Πρεσβευτὲς ζήτησαν νά ἐπιρρίψει τὴν εὐθύνη στὸν Ἰμπραήμ, πού προκάλεσε τὴ σύγκρουση καὶ γύρεψαν ν' ἀποσπάσουν κατηγορηματικὴ ἀπάντηση, ἂν οἱ σχέσεις τῆς Τουρκίας καὶ τῶν τριῶν μεγάλων Δυνάμεων θά ἐξακολουθοῦσαν νά εἶναι φιλικές ἢ ὄχι. Ὁ Περτέφ ἀπόφυγε νά ξεκαθαρίσει τὴ θέση του καὶ οἱ Πρεσβευτὲς δὲ δέχτηκαν τοὺς ὅρους, πού ὑπέβαλε. Εὐτυχῶς γιά τὴν Ἑλλάδα ἡ Τουρκία κράτησε ἀδιάλλαχτη στάση, ἐνῶ οἱ Πρεσβευτὲς ἔδειχναν σημεῖα συμβιβασμοῦ ἀναλογιζόμενοι τὴ συμφωνία τοῦ Λονδίνου, πού ἦταν ἡ εἰρήνευση κι ὄχι ἡ ἐμπόλεμη ρῆξη μέ τὴν Ὄθωμανικὴ Αὐτοκρατορία.

Ἡ ἀδιαλλαξία ὅμως τῆς Τουρκίας, πού δὲν ἤθελε νά κάνει καμιά ὑποχώρηση στό Ἑλληνικό Ζήτημα καὶ ἡ γνώμη τοῦ Ρεῖς Ἐφέντη, ὅτι «ἡ ὑποταγή εἶναι ἡ μόνη λέξη γιά τοὺς Ἕλληνες», ἔφερε τοὺς Πρεσβευτὲς στήν ἀπόφαση νά φύγουν ἀπὸ τὴν Κων/πολὴ καὶ νά ἐγκατασταθοῦν στήν Κέρκυρα πού ἦταν ὑπὸ βρετανικὴ ἀρμοστεία. Ὅλα τὰ ἐπιχειρήματα τῶν Τούρκων στάθηκαν ἀδύνατα νά τοὺς μεταπείσουν νά παραμείνουν. Ἡ ὀργή τοῦ Σουλτάνου ὑπῆρξε μεγάλη. Κακοποιήθηκαν μερικοὶ Εὐρωπαῖοι καὶ ὅλα τὰ Εὐρωπαϊκὰ ἐμπορεύματα ριχτήκαν στό Βόσπορο καὶ γιά λίγες μέρες ἡ διατήρηση τῆς εἰρήνης ἦταν πολὺ ἀμφίβολη. Στό Λονδίνο τὸ συμμαχικό συνέδριο ὅταν πληροφορήθηκε γιά τὴν τουρκικὴ ἀδιαλλαξία ὕστερα ἀπὸ τὸ Ναβαρίνο, ἀποφάσισε ὅτι: Ἡ στιγμή, ἔφτασε πού, παρά τὶς ἐπιθυμίες καὶ τὶς προσπάθειές τους, οἱ συμμαχικὲς Δυνάμεις ἴσως δοῦν τὸν ἑαυτὸν τους ἀναμιγμένο σ' ἓνα πόλεμο μέ τὴν

‘Οθωμανική Πύλη».

‘Ο Σουλτάνος πάλι μέ μιά όργισμένη προκήρυξη στρεφόταν κατά τής Ρωσίας «πού έδω καί πενήντα χρόνια δέν άφηνε καμιά εύκαιρία πού νά μή στραφεϊ κατά τής Τουρκίας». “Όλοι οί ‘Οθωμανοί έπρεπε νά ξεσηκωθούν, γιά «νά ξεπλύνουν τήν προσβλημένη τιμή του ‘Ισλάμ». Τό πολεμικό αυτό προσκλητήριο του Μαχμούτ είχε σάν άποτέλεσμα νά ένταθοúν στό έπακρο οί ρωσοτουρκικές σχέσεις.

‘Ο άντίκτυπος τής ναυμαχίας του Ναβαρίνου στήν Εύρώπη δέ στάθηκε όμοιόμορφος. Μάλιστα ή άγγλική στάση ήταν άντιφατική. Στήν άλλαγή αυτή συνέβαλε φυσικά ό θάνατος του Κάνιγκ. ‘Η καινούργια Κυβέρνηση του Ουέλλιγκτον ήθελε νά δείξει τήν άντίθεσή της στήν έξωτερική πολιτική πού είχε άκολουθήσει ό Κάνιγκ. “Εφτασε μάλιστα σέ σημείο νά γίνει επίσημη άποκήρυξη τής ναυμαχίας άπό τό Βασιλιά τής ‘Αγγλίας Γεώργιο Δ’ «στό λόγο του θρόνου»². ‘Ο Κόδριγκτον, ό πρωτεργάτης στή Ναυμαχία του Ναβαρίνου, παύτηκε άπό τήν άρχηγία του στόλου τής Μεσογείου. ‘Ο Ναύαρχος Ντερινγύ έστειλε γράμμα στόν Κόδριγκτον πού έκφράζει τή λύπη καί τήν άγανάκτησή του γιά τά γεγονότα αυτά³. Σχετικά μέ τήν άγγλική μεταστροφή ό Καρολίδης γράφει⁴ ότι αυτή όφείλεται στή διάψευση τών άγγλικών επιδιώξεων· δηλαδή, ή ‘Αγγλία είχε προσπαθήσει νά δεσμεύσει τή Ρωσία καί τώρα (ύστερα άπό τό Ναυαρίνο) ένιωθε ότι αυτή είχε ουσιαστικά παρασυρθεί άπό τή ρωσική πολιτική.

‘Αντίθετα μέ τήν ‘Αγγλία, ή νίκη τών συμμαχικών στόλων στό Ναυαρίνο γίνηκε δεκτή μέ ένθουσιασμό άπό τήν Γαλλία καί τή Ρωσία. Στή Γαλλία βέβαια ύπήρξαν καί άντίθετες έκδηλώσεις, όπως εκείνη του ‘Υπουργού τών Ναυτικών Σαβρόλ⁵, αλλά γενική ήταν ή χαρά· μάλιστα, πέρα άπ’ αυτό, Γάλλοι έκφράσανε τή γνώμη ότι οί “Ελληνες κατέκτησαν μόνοι τους τή λευτεριά τους κι ότι ή ναυμαχία του Ναυαρίνου στάθηκε κατόρθωμα τών λαών⁶.

‘Η πιό ένθουσιώδης όμως ύποδοχή τής ναυμαχίας έγινε στή Ρωσία. ‘Ο ίδιος ό Τσάρος Νικόλαος τίμησε τούς τρεις ναύαρχους επιδεικτικά καί έστειλε συγχαρητήριο γράμμα στόν Κόδριγκτον⁷.

“Όλα αυτά κάνανε τό Σουλτάνο νά γίνει τελείως άδιάλλακτος. ‘Ο Ρεΐς ‘Εφέντης άπόρριψε κάθε συμβιβαστική λύση λέγοντας πώς «ήταν άδύνατο νά παραχωρήσουν στους “Ελληνες πλεονεκτήματα σάν αυτό πού τούς ζητούσαν, δηλαδή άυτονομία».

‘Η Τουρκία, άποκρούοντας τήν ίδρυση περιορισμένης έλληνικής ήγεμονίας κάτω άπό τήν έπικυριαρχία της κατά τό πρότυπο τών ήγεμονιών τής Μολδοβλαχίας, βοηθούσε άθελά της γιά πιό ριζική λύση: δημιουργία άνεξάρτητου ‘Ελληνικού Κράτους.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ, ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ, ΠΑΡΑΘΕΣΗ ΠΗΓΩΝ:

1

Έντυπώσεις από τή Ναυμαχία του Ναβαρίνου:

α) ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ΑΝΩΝΥΜΟΥ

(*N. Λιδωρίκης*): *Σελίδες τινές τής 'Ιστορίας του Βασιλέως 'Οθωνος*

«Τήν ἐπαύριον (τῆς ναυμαχίας) οἱ χωρικοί ἐπανελθόντες ἐκ τῆς τακτικῆς ἐβδομαδιαίας καθόδου των (στό χωριό Περαχώρα κοντά στό Λουτράκι), διηγήθησαν τῷ ἱερεῖ, ὅτι ἐκ τῶν ὁρέων τῆς Ἀρκαδίας διέκρινον οἱ ποιμένες κατά τήν Πύλον φλόγας ὑπερμεγέθεις, καί ἰσχυρός κανονιοβολισμός ἐτάραττε τήν γῆν τοῦ Μωρέως ὡς κεραυνός κατά συνέχειαν ἐξ οὐρανοῦ, ὁ κόσμος ἦτο ἐντρομος μὴ δυνάμενος νά ἐξηγήσῃ τό γεγονός, καί οἱ πάντες ἐπίστευον εἶς Θεῖαν ἐπέμβασιν. Τά ἐρημοκλήσια ἠνοιχθησαν, καί προσέτρεχον ἐν κατανύξει προσευχόμενοι, καί προσδοκῶντες τό ἔλεος τοῦ Ὑψίστου. Ἡ τό πᾶν ἀπώλετο ἢ Θεός πάσχει, ἀνέκραξεν ὁ ἱερεὺς καί εἰσηλθεν εἰς τήν ἐκκλησίαν τοῦ χωρίου, καί ἡ μεγάλη παράκλησις ἐψάλη ἀναφωνούντων πάντων, Κύριε ἐλέησον. Αἱ γυναῖκες ἔκλαιον· ἡ νύξ ἐκείνη ἐν ἀπνία καί συγκινήσει παρήλθεν. Αἱ δύο γυναῖκες ἔτρεμον μὴ μέ τό φῶς τοῦ ἡλίου τά ἀπευκαῖα γίνωσιν αἰσθητά, καί προυτίμων τήν ἀγωνιώδη νύκτα τῆς ἀληθείας τῆς ἡμέρας. Ἄλλ' ὅποια ὑπῆρξεν ἡ εὐδαιμονία των, ὅτε κώδων ἡμίονου εὐκρινῶς ἠκούετο ἀνερχομένου πρὸς τό χωρίον, καί ὀλίγον κατ' ὀλίγον διεκρίνετο καί ὁ ἀναβάτης μὴ ἔχων φορέματα χωρικοῦ· ἀλλ' ἀρειμάνιος μέ καρουφίλι ἐπ' ὤμου, σπάθην παρὰ τό πλευρόν, καί γιαιταγάνι εἰς τό σελάχι. Ἐ! ἐφώναξε πρὸς τούς παῖδας περιέργως πρὸς αὐτόν συναζομένου, δέν εἶναι ἐδῶ δύο κυράδες ἀπό τά Γιάννενα; Νούκ ἐντί, λέγουν τά παιδιά⁷⁵. Ὁ ἀρειμάνιος ἠτοιμάζετο πρὸς ἐπίθεσιν νομίζων ὅτι ἐμυκτήριζον αὐτόν, ὅτε ὁ Νικόλαος προλαμβάνει τήν ρῆξιν, λέγων: Κύριε μόνον ἐγώ καί ἡ μάνα μου καί ὁ παπᾶς ὀμιλοῦμεν ἑλληνικά ἐδῶ, καί κατά τήν πολυλογίαν τῆ συνήθη εἰς τήν ἡλικίαν του, ἠτοιμάζετο νά δώσῃ πάσας τās πληροφορίας, καί χωρίς νά ζητηῶσιν. Ὁ ἀρειμάνιος τόν διακόπτει λέγων «δέν εἶσαι τοῦ Κύρ Θανάση παιδί ἐσύ;» καί ἀφιπτεύων τόν ἀσπάζεται τρυφερῶς. Εἰσελθὼν δέ μέτ' αὐτοῦ εἰς τήν καλύβην διηγήθη εἰς τās δύο συγκεκριμένους γυναῖκας καί εἰς τόν ἱερέα προστρέξαντα, ὅτι ἦτο ἀπεσταλμένος τοῦ πατρός τοῦ Νικολάου, ἐξέθηκε τήν ναυμαχίαν τοῦ Ναβαρίνου, τήν καθ' ὀλοκληρίαν καταστροφὴν τοῦ στόλου τοῦ Τουρκικοῦ, τούς κατά μυριάδας ἀναβραζομένους ἐκ τῆς θαλάσσης Ἄραβας, τόν τρόπον τοῦ κόσμου μὴ γνωρίζοντος τί συμβαίνει, ἔως οὐ πλοῖον Ἀγγλικόν ἐκπλεῦσαν ἐκεῖθεν ἔφθασεν ἀντίπεραν τῆς Αἰγίνης, καί διὰ σημείων πρὸς τήν ἐδρεῦσαν ἐκεῖ Κυβέρνησιν τοῦ τόπου προσεκάλεσεν ἀκόλουθόν τινα αὐτῆς ἐν τῷ πλοίῳ εἰς ὃν ἀνεκοίνωσε τὰ γενόμενα, τήν ἀπόφασιν τῆς σωτηρίας τῆς Ἑλλάδος ὑπὸ τῆς Εὐρώπης, τήν προσεχῆ ἐκλογὴν ἡγεμόνος, καί ἀπῆλθεν ὀλοταχῶς, φέρων πανταχόσε τήν εἰδησιν τοῦ ἐκλάμπρου γεγονότος. Εἰς τήν Αἴγιαν εἶχε συναχθῆ τό πᾶν· αἱ ἀρχαί, οἱ προεστῶτες, αἱ μεγάλοι οἰκογένειαι αἱ ἐκδιωχθεῖσαι ἐκ Κωνσταντινουπόλεως, ἀλλ' οἱ πάντες κατοικοῦντες ἐν καλύβαις καί ξυλίνους οἰκίσκοις. Ἀνάρπαστος ἐγίνεν ὁ φέρων τās ἐκ τοῦ πλοίου εἰδήσεις, καί πληθος τόν φερεν εἰς τās χεῖρας μέχρι τοῦ Κυβερνήτου, οὐρανομήκη οὐρρά ἠκούοντο, πυραὶ διὰ ρητίνης ἠνήφθησαν, οἱ χοροὶ δι' ὄλης τῆς νυκτός ἐσύροντο, καί ρητινίτης ἔρρεε ἀφθόνως».

β) ΑΠΟΜΝΗΜΟΝΕΥΜΑΤΑ ΚΑΣΟΜΟΥΛΗ, Τομ. Β' σ.σ. 670-71

«Ἐνῶ ἐμελετοῦσα αὐτά ἐτοιμαζόμενος διὰ τό ταξίδι (νά πάει στήν Αἴγινα) καί οἱ ὄπλαρχηγοί προετοιμάζοντο, καί εὐρισκόμασθον συνηθροισμένοι, κρότον βαθύν φέρει ὁ ἀέρας εἰς τάς ἀκοάς μας, δυνατώτερον τῶν κανονίων, καί ἀκολουθῶς φήμην, εἰς 24 ὥρας, ὅτι οἱ στόλοι τῶν τριῶν Δυνάμεων κατακεραύνωσαν τόν στόλον τοῦ ἔχθρου, εὐρισκόμενοι ὅλοι μαζί ἐντός τοῦ λιμένος τοῦ Νεοκάστρου.

»Εἶναι ἀδύνατον νά περιγράψῃ κανένας τήν χαράν ἐκείνης τῆς ἡμέρας. Δέν ἤξεύραμεν τί νά κάμωμεν νά εὐαρεστήσωμεν τόν ἑαυτόν μας συγχαίρομενοι ἑαυτούς, συλλογιζόμενοι ὅτι ἐκείνη ἡ ἡμέρα ἦτον ἡ πρώτη ὅπου ἔκοψεν τόν δεσμόν, τόν ὅποιον οἱ διπλωμάται μέ τό κονδῦλι δέν εἶχαν τελειώσει ἔως τότε.

»Εἶδομεν πράγματα πλέον τῆς θελήσεως τῶν Βασιλέων τῶν μεγάλων Ἐθνῶν, καί λογαριάζοντες στρατιωτικῶς τήν πράξιν, εὐρίσκαμεν αὐτήν πρώτην τῆς ἀποκαταστάσεώς μας. Διότι ποῦ ἤξεύραμεν οἱ δυστυχεῖς ἡμεῖς τί ἔκαμον αἱ Αὐλαί, καί ἔως ποῦ ἐκαταγίνοντο νά φθάσουν, ἀφοῦ εἶχαμεν βαρεθῆ ἀκούγοντες τήν υπεράσπισίν μας, χωρίς νά βλέπωμεν πράξιν». Αὐτήν τήν ἡμέραν ἐπερίμεναν ὅλοι οἱ γέροντες καί πατέρες μας, αὐτήν ὁ Γῶγος Βακόλας ὅστις ἀπέθανεν ἀπελπισμένος, αὐτήν οἱ ἀποθανόντες εἰς Μεσολόγγι καί Ἀθήνας, αὐτήν οἱ ψευδῶς προσκυνήσαντες Ἀρματωλοί καί οἱ εἰκονικῶς ὑποταχθέντες λαοί.

»Ὁ ἦχος τῶν πυροβόλων ἐξαπλώθη διαδιδόμενος διὰ τῶν φαράγγων, τῶν ὑψηλῶν βουνῶν, ἀπέρασεν ἐκείθεν ἀπό τόν Ὀλυμπον καί ἐκείθεν ἀπό τήν Ἥπειρον καί εἰς ὄλην τήν Μεσόγειον».

2

Ἐπίσημο Ἄποσπασμα ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΤΟΥ ΘΡΟΝΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Δ' γιά τό Ναβαρίνο

«— Εἰς τήν πορείαν τῶν μέτρων, τά ὅποια εἶχον ἐγκριθεῖ καί ἀπέβλεπον εἰς τήν ἐφαρμογήν τῆς Συνθήκης, ἐπηκολούθησε, ἐχτελῶς ἀπροσοδικῶς διὰ τήν Αὐτοῦ Μεγαλειότητα, σύγκρουσις εἰς τόν λιμένα τοῦ Ναβαρίνου μεταξύ τῶν στόλων τῶν ὑπογραψασῶν τήν συνθήκην Δυνάμεων καί τῆς Ὄθωμανικῆς Πύλης. Καίτοι ἐκτιμῶμεν τήν ἀνδρείαν τήν ὅποιαν ἐπέδειξεν ὁ ἠνωμένος στόλος, ἡ Αὐτοῦ Μεγαλειότης θρηνεῖ διότι ἡ ἐν λόγῳ σύγκρουσις ἐγένετο μέ τάς ναυτικές δυνάμεις παλαίου συμμάχου. Ἐν τούτοις ἀκόμη διατηρεῖ μετ' ἐμπιστοσύνης τήν ἐλπίδα, ὅτι τό δυσάρεστον τοῦτο γεγονός (untoward event) δέν θά τό ἀκολουθήσουν ἄλλαι ἐχθροπραξίαι».

3

Ἐπιστολή Ντερινγύ πρὸς Κόδριγκτον γιά τό Ναβαρίνο

Συμμερίζομαι ὅλην τήν λύπην ποῦ θά νιώσετε διαβάζοντας τό λόγο τοῦ βασιλιά τῆς Ἀγγλίας. Κατάφερε νά φουσκώσει τά κεφάλια τῶν Τούρκων καί τῶν ἐμπόρων μας. Ἄν τυχόν ἀκολουθήσει πόλεμος ἴσως ἡ λέξη untoward (δυσάρεστο) νά σταθεῖ ἡ αἰτία. Ἄν καί δέν πήρατε τίς εὐχαριστίες τῆς Βουλῆς, ἔχετε τοποθετηθεῖ, ἀκριβῶς γι' αὐτό, ἀκόμα πιό ψηλά στή δημόσια ἐκτίμησιν.

4

Γνώμη τοῦ ΚΑΡΟΛΙΔΗ γιά τά αἰτία τῆς μεταστροφῆς τῆς Ἀγγλίας ὕστερα ἀπό τό Ναβαρίνο

«Ἡ Ἀγγλορωσική συνεννόησις καί ἡ ἐκ ταύτης προελθοῦσα καί ἐπί μακρόν

έμπεδώσασα αυτήν τριπλή συμμαχία ἐγένετο, ἵνα παρακλώσῃ τόν πόλεμον τόν Ρωσσικόν. Ἄλλ' ἢ ναυμαχία τοῦ Ναβαρίνου διαλύσασα κατ' οὐσίαν τήν συμμαχίαν καί παρασκευάσασα ἐμμέσως τόν πόλεμον ἔφερε τό Ἑλληνικόν Ζήτημα εἰς τήν μόνην λογικήν καί πρακτικήν ὁδόν τῆς λύσεως. Καί ἡ ὁδός αὕτη ἦτο νῦν τοσοῦτω μᾶλλον ἢ πρότερον ὁμαλή, ὅσον ἡ Ἀγγλία ζητήσασα διὰ τῆς συμμαχίας νά δεσμεύσῃ τήν Ρωσίαν, δεσμευομένη δέ πράγματι αὐτή πρὸς τήν Ρωσίαν, ὑπεχρεούτο ἠθικῶς νά μὴ ἀντιπράξῃ κατ' αὐτῆς ἐν τῷ ἀπαραιτήτῳ Ρωσοτουρκικῷ πολέμῳ. Καί κατὰ τοῦτο ἡ ναυμαχία τοῦ Ναυαρίνου ὑπὸ τήν ἔποψιν τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῆς εἶναι ἥττα ἠθική καί πολιτική τῆς Ἀγγλίας καί νίκη ἠθική τῆς Ρωσσίας».

(Π. Καρολίδη, *Σύγχρονη Ἱστορία*, Β', 715)

5 **Γράμμα τοῦ Σαβρόλ Ὑπουργοῦ τῶν ΝΑΥΤΙΚΩΝ τῆς Γαλλίας πρὸς ΤΟΝ ΝΤΕΡΙΓΝΥ γιὰ τό Ναβαρίνο**

«Ἡμεῖς δ' αὐτοὶ ἠθελήσαμεν ν' ἀποφύγωμεν τήν διάλυσιν τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καί ἴσως ἴσως τήν ἐπεσεύσαμεν. Τ' ἀνακτοβούλια ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ φέρονται μᾶλλον ὑπὸ τῆς κοινῆς γνώμης ἢ ὑπὸ τῆς περισκέψεως, καί τῆς φρονήσεως· τέλος ὁμως εἰσῆλθομεν εἰς τήν ὁδόν ταύτην, πρέπει νά φθάσωμεν μέχρι τέρματος». Καί πρόσθετε: «Φοβοῦμαι ὅτι οὐδέν σπουδαῖον γηνῆσεται μετὰ τοῦ λαοῦ τούτου (τοῦ ἑλληνικοῦ) τῶν πειρατῶν».

6 **α) ΓΝΩΜΗ τοῦ ΕΝΤΓΚΑΡ ΚΙΝΕ, Γάλλου συγγραφέα γιὰ τό Ναβαρίνο**

«Τὴν ἀπαρχὴ τῆς ἐθνικῆς ζωῆς τοὺς οἱ Ἕλληνες, πού συχνά τοὺς κατηγοροῦν πῶς τήν ἀπόκτησαν ἀπὸ εὐεργεσία, τὴ χρωστᾶνε στὸν ἴδιο τόν αὐτὸ τους. Στάθηκε ἔργο τῶν χειρῶν τους. Ἡ Εὐρώπη ἐπενέβη ἔπειτα ἀπὸ ἑπτὰ μονάχα χρόνια, ὅταν πιά χόρτασε τό θέαμα τῆς σφαγῆς».

β) Γνώμη Πιέρ Λεμπρέν γιὰ τό Ναβαρίνο

«Ἡ μάχη τοῦ Ναβαρίνου στάθηκε κατόρθωμα τῶν λαῶν. Ὁ ἀλαλαγμός τῆς Νίκης πού μᾶς ἔρχεται ἀπὸ τό Αἰγαῖο εἶναι ἴσως ὁ πρῶτος πού ἔπειτα ἀπὸ πολλοὺς αἰῶνες οἱ λαοὶ δέχτηκαν μὲ κοινὴ συμπάθεια. Τὰ κανόνια τοῦ Ναβαρίνου ἀνοιξαν μιά καινούργια περίοδο, ἀναγγέλοντας τό θριαμβευτικὸ ἀνέβασμα τῆς κοινῆς γνώμης πού ὑψώνεται πᾶν ἀπὸ τοὺς θρόνους καί γίνεται γιὰ πρῶτὴ φορά ἀληθινὴ βασίλισσα, ἔχοντας στή διάθεσή της στόλους καί κανόνια καί δίνοντας διαταγὲς σέ ναύαρχους».

7 **Ἐπιστολὴ τοῦ ΤΣΑΡΟΥ ΝΙΚΟΛΑΟΥ Α' πρὸς τό Ναύαρχο ΚΟΔΡΙΓΚΤΟΝ. (8/20 Νοεμβρίου 1827)**

Κατηγοῦστε μίαν νίκην, Κύριε Ἀντιναύαρχε, διὰ τὴν ὁποίαν ἡ πεπολιτισμένη Εὐρώπη σὰς ὀφείλει διπλὴν εὐγνωμοσύνην. Ἡ ἀξιοσημειώμενος ναυμαχία τοῦ Ναυαρίνου δέν φανερώνει μόνον εἰς τόν κόσμον ὀλόκληρον τόν ζῆλον τῶν τριῶν συμμάχων Δυνάμεων πρὸς ἐκτέλεσιν ἔργου, οὔτινος, ἢ ἀνιδιοτέλεια ἐξυψώνει ἔτι μᾶλλον τὴν εὐγένειαν. Ἀποδεικνύει ἀκόμα πόσον ἡ ἐνεργητικότητα ὑπερέχει τοῦ ἀριθμοῦ, πόσον τό ἱκανῶς ὀδηγούμενον θάρρος εἶναι ὑπέρτερον τῆς τυφλῆς

βίας, όσασδήποτε και άν ή τελευταία διαθέτη δυνάμεις. Έφεξης, τό όνομά σας άνήκει εις τήν ιστορίαν. Οί έπαινοι θά έσκίαζον μάλλον τήν δόξαν, ήτις τό περιβάλλει. Θεωρώ έν τούτοις έμαυτόν ύποχρεωμένον νά σάς παράσχω λαμπρόν δείγμα τής εύγνωμοσύνης και τής εκτιμήσεως ήν ένεπνεύσατε έν Ρωσία και επί τοιούτω τέλει ός άποστέλλω τό παράσημον του στρατιωτικού τάγματος του Άγίου Γεωργίου. Ό ρωσικός στόλος είναι τετιμημένος διότι έτυχε τής συνδρομής σας εις Ναυαρίνον.

Εις έμέ ιδιαίτερος είναι εξαίρετως εύχάριστον νά σας διαβεβαιώσω περί τών προς ύμάς αισθημάτων τής εκτιμήσεώς μου.

Νικόλαος

12. Οί διπλωματικές ενέργειες του Ίωάννη Καποδίστρια ως κυβερνήτη και οί εξελίξεις του έλληνικού ζητήματος

Η συνθήκη τής 6ης Ίουλίου στό Λονδίνο, τό μυστικό άρθρο της και ή ναυμαχία του Ναβαρίνου προκάλεσαν ραγδαίες εξελίξεις· ιδιαίτερα μάλιστα όταν τή διακυβέρνηση τής Χώρας ανέλαβε ό Καποδίστριας.

Έντυπωσιακή στάθηκε ή άμεση καταστολή τής πειρατείας, πού ένδιέφερε τό εύρωπαϊκό έμπόριο και πού ήταν μιά βασική προϋπόθεση για τήν ανταλλαγή έμπορικων πρακτόρων μεταξύ τών τριών Δυνάμεων και τών Έλλήνων.

Κύριο μέλημα τής πολιτικής του Καποδίστρια ήταν ή ίση φιλία προς τίς τρεις Δυνάμεις και ή άποφυγή άπόκλισης προς τή μία ή τήν άλλη.

Ό έμπειρότατος στίς διπλωματικές κινήσεις Κυβερνήτης ήξερε καλά ότι στό σημείο πού είχαν φτάσει τά πράγματα ή παραμικρή άστοχη ένέργεια από έλληνική πλευρά θά μπορούσε νά είναι μοιραία τήν ώρα πού κρίνονταν δύο σοβαρότατα θέματα του Έλληνισμού: τά σύνορα και ό βαθμός άνεξαρτησίας. Ό Σπυρίδων Τρικούπης, γραμματέας τής Έπικράτειας και γνώστης τής πολιτικής του Καποδίστρια, παρ' όλο πού ήταν άγγλόφιλος, δίνει έγκυρότατες μαρτυρίες για τόν Κυβερνήτη¹.

Ό Καποδίστριας τήρησε αυτή τήν άρχή άπαρέγκλιτα και, έχοντας διεθνές κύρος και εξααιρετικές ικανότητες, έφερε τό Έλληνικό Ζήτημα σε πρώτη θέση μέσα στη διεθνή διπλωματική κοινότητα. Αυτό δέν άρρεσε στην Άγγλία του Άμπερντην, Υπουργού Έξωτερικων τής Άγγλίας από τό 1828 έως τό 1830.

Ό Κυβερνήτης είχε ως άρχή νά προχωρεί στίς ένέργειές του μέ σύστημα και μέ σειρά, σαν νά άνέβαινε μιά σκάλα πού σε κάθε

σκαλοπάτι έπρεπε νά πατάει καλά. “Υστερα φρόντιζε νά υπολογίζει καλά τίς δυνατότητες καί σύμφωνα μέ αυτές νά προχωρεί κάθε φορά. “Ετσι άμέσως μετά από τή συνθήκη του Λονδίνου (6 ‘Ιουλίου 1827) δέχεται άδιαμαρτύρητα τήν άυτονομία τής Χώρας μέ ύποτέλεια στό Σουλτάνο. “Εκείνη τή στιγμή έτσι έπρεπε νά κάνει, μή έχοντας τίποτε σταθερότερο στά χέρια του. “Υστερα όμως από τρείς μήνες φανεώνεται τολμηρότερος: στίς 3 ‘Οκτωβρίου 1827 διαμαρτύρεται έντονα πρός τό ‘Αγγλικό ‘Υπουργείο ‘Εξωτερικών γιά τόν περιορισμό τών έδαφών πού θά δίνονταν στήν ‘Ελλάδα. Μέ ένα θαυμάσιο ύπόμνημα² πρός τά «‘Ανακτοβούλια ‘Αγγλίας, Γαλλίας, Ρωσίας» ό Καποδίστριας ύποδεικνυε τρόπους γιά τήν ταχύτερη πραγματοποίηση τών σκοπών τής συνθήκης τής 6ης ‘Ιουλίου.

Στό μεταξύ ή στάση τής ‘Αγγλίας άπέναντι στήν Τουρκία είναι έφεκτική καί τρομερά διστακτική άπέναντι στήν ‘Ελλάδα. ‘Η γαλλική πολιτική είναι ευνοϊκότερη από τήν άγγλική, ή ρωσική όμως στάση βοήθησε ιδιαίτερα τίς διπλωματικές εξέλιξεις. Στίς άρχές του 1828, τόν ‘Απρίλη, άρχισε ό Ρωσοτουρκικός πόλεμος, πού ή επίδρασή του στάθηκε ιδιαίτερα ώφέλιμη γιά τά έλληνικά πράγματα³, όπως θά δούμε παρακάτω.

Τά έπακόλουθα του πολέμου φάνηκαν άμέσως. Στό Λονδίνο συνέρχονται σέ Διάσκεψη οί αντιπρόσωποι τών τριών Δυνάμεων γιά νά άποφασίσουν. Βασικό θέμα ό καθορισμός τών συνόρων γιά τήν ‘Ελλάδα. Μιά πρώτη άπόφαση ήταν ή άποστολή γαλλικού στρατού στήν Πελοπόννησο⁴. ‘Ο Καποδίστριας δέν ήθελε στρατό από ένα κράτος, αλλά ζητούσε «συμμαχικά τάγματα», ώστε νά μή δεσμεύεται μέ μία Δύναμη, αναγκάστηκε όμως νά δεχτεί τό γαλλικό, μία καί ή ‘Αγγλία άρνήθηκε νά στείλει δική της. Καί ή Ρωσία βρισκόταν σέ έμπόλεμη κατάσταση. Τόν άνταγωνισμό μεταξύ Γαλλίας καί ‘Αγγλίας έκμεταλλεύτηκε μέ κατάλληλη ένέργεια ό Καποδίστριας. Πρίν φτάσει ό γαλλικός στρατός στό Μωριά, έτρεξε ό Κυβερνήτης στή Ζάκυνθο, 27 ‘Ιουνίου/6 ‘Ιουλίου 1828, νά συναντήσει τόν Κόδριγκτον. ‘Εκεί ό Καποδίστριας υπέβαλε τήν ιδέα στόν “Αγγλο Ναύαρχο νά πλεύσει τό ταχύτερο στήν ‘Αλεξάνδρεια γιά νά πείσει τό Μωχάμετ “Αλυ νά διατάξει τήν έκκένωση τής Πελοποννήσου. Μέ αυτό τόν τρόπο έδινε νά καταλάβει ότι συμφέρον τής ‘Αγγλίας ήταν νά μην έχει ή Γαλλία μόνη τήν τιμή τής άπελευθέρωσης τής Πελοποννήσου. Πραγματικά, ό Κόδριγκτον έσπευσε στήν ‘Αλεξάνδρεια, συνάντησε τό Μωχάμετ “Αλυ καί μέ τήν παρουσία τών Προξένων τής Γαλλίας καί τής ‘Αγγλίας ύπογράφηκε στίς 9 Αύγουστου ή Συνθήκη τής ‘Αλεξάνδρειας, μέ τήν όποία δόθηκε ή ύπόσχεση τής άπελευθέρωσης τών άρχιμαλώτων καί τής άποχώρησης τών αϊγυπτιακών στρατευμάτων⁵.

Τό Σεπτέμβριο του 1828 οί Πρεσβευτές τών τριών Δυνάμεων στήν

Κωνσταντινούπολη Στράτφορντ Κάνιγκ, Γκιγιεμινό και Ριμπωπιέρ, διατάχτηκαν να αφήσουν την Κέρκυρα και να συνεχίσουν τις εργασίες τους κοντά στην έδρα της Έλληνικής Κυβερνήσεως. Οι Πρεσβευτές έφτασαν στον Πόρο με οδηγίες για τον καθορισμό των συνόρων του νέου κράτους, οι όποιες δέν ικανοποιούσαν τις επιδιώξεις της Έλληνικής Κυβερνήσεως.

Ο Καποδίστριας πάλι έκρινε τη στιγμή κατάλληλη να προβάλλει τις Έλληνικές διεκδικήσεις τολμηρότερα, ένθαρρυσμένος από τη νέα κατάσταση, ύστερα από τό Ρωσοτουρκικό πόλεμο και τόν έρχομό του γαλλικού στρατού.

Έτσι υπέβαλε στους Πρεσβευτές «ύπόμνημα έμπιστευτικόν της Α.Ε. του Κυβερνήτου της Ελλάδος προς τούς αντιπροσώπους των Τριών Συμμάχων Δυνάμεων» (11/23 Σεπτεμβρίου 1828). Στο υπόμνημα αυτό προσπαθούσε ο Κυβερνήτης να δώσει να καταλάβουν ότι ήταν άσφικτικά τά σύνορα του νέου Κράτους και ότι, αφού ή Τουρκία άρνήθηκε να δεχτεί τη μεσολάβηση των Δυνάμεων, έπρεπε να γίνει μετατροπή και άναπροσαρμογή των όρων της Συνθήκης του Λονδίνου. Στο υπόμνημα αυτό άπόφευγε να άποκηρύξει την επικυριαρχία του Σουλτάνου, γιατί ήταν νωρίς άκόμη, μιά και έπρεπε να πειστούν οι αντιπρόσωποι πρώτα για τά σύνορα. Έγστερα λοιπόν από τό υπόμνημα της 11/23 Σεπτεμβρίου ο Καποδίστριας έστειλε άλλα δύο. Η διάσκεψη στον Πόρο απέδωσε ικανοποιητικά άποτελέσματα για την «όρθοεσία» του Έλληνικού Κράτους. Η γνωμάτευση των τριών Πρεσβευτών για τόν καθορισμό των συνόρων συμφωνούσε με τις άπόψεις της Έλλην. Κυβερνήσεως. Ο ίδιος ο Καποδίστριας, με άυτοπρόσωπη παρουσία, πέτυχε να πείσει τούς Φιλέλληνες Πρεσβευτές, ιδιαίτερα τόν Στρατ. Κάνιγκ, προσωπικό φίλο του από τό 1814.

Οι προτάσεις όμως του Στρατ. Κάνιγκ άποδοκιμάστηκαν από τόν Προϊστάμενό του Έγπουργό Έξωτερικών Άμπερντην, ο όποιος μόλις είδε ότι οι διαθέσεις των Πρεσβευτών ήταν ευνοϊκές για την Ελλάδα κάλεσε τούς πληρεξουσίου της Γαλλίας Πολινιάκ και της Ρωσίας Λίβεν στο Λονδίνο και, ενώ συνεχιζόταν ή σύνοδος των τριών Πρεσβευτών στον Πόρο, ύπόγραψαν τό Πρωτόκολλο του Λονδίνου της 4/16 Νοεμβρίου 1828, όπου ως κύριο όρο είχαν τόν καθορισμό στενών συνόρων. Τό νέο κράτος θά περιλάβαινε μόνο την Πελοπόννησο και τις Κυκλάδες⁶.

Γιά την άποτροπή του κινδύνου να περιοριστεί τό Έλληνικό Κράτος στην Πελοπόννησο και στις Κυκλάδες, ο Καποδίστριας άπευθύθηκε με κατάλληλα ύπομνήματα προς τη Ρωσία και τη Γαλλία. Με τά ύπομνήματα αυτά ο Καποδίστριας έκανε τη Ρωσική Κυβέρνηση να άρχισι να προσανατολίζεται προς την άναγνώριση της άνεξαρτησίας του Έλληνικού Κράτους.

Ο Νέσσελροντ είδε στά έκτεταμένα και άσφαλή σύνορα, πού

διεκδικούσε για την Έλλάδα ο παλιός συνυπουργός του Καποδίστρια, την πρόθεση δημιουργίας ανεξάρτητου Κράτους.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ, ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ, ΠΑΡΑΘΕΣΗ ΠΗΓΩΝ:

1

Γνώμη Σπ. Τρικούπη για τον Καποδίστρια

Μεγαλυνθείς ο Καποδίστριας εν τη αὐλῇ τῆς Ῥωσσίας ἐθεωρεῖτο ὄχι μόνον φίλος ἀλλὰ καὶ θιασώτης τῆς πολιτικῆς τῆς ἐν Ἑλλάδι. Εἰς μάτην, καθ' ἣν ὥραν ἐκλήθη εἰς τὴν κυβέρνησιν τοῦ τόπου τούτου, παρητήθη πάσης συντάξεως Ῥωσσικῆς καὶ ἀπελύθη παντός Ῥωσσικοῦ δεσμοῦ· οὐδεὶς ὑπελάμβανε τὴν διαγωγὴν του ταύτην εἰλικρινή· ἀλλ' ἠδίκουν τὸν ἄνδρα, διότι οἰαδῆποτε καὶ ἂν ἦτον ἢ πρὸς τὴν Ῥωσσικὴν αὐλὴν κλίσις του, οὐδενός Ἑλληνοῦ καρδία ἦτον ἑλληνοικωτέρα· ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος μετῆλθε τὴν Ῥωσσικὴν ἐπιρροὴν του, καὶ ὄχι ὑπὲρ τῆς Ῥωσσίας τὴν ἑλληνικὴν Ἀρχὴν του· ἀρχηγός ἔθνος, καὶ ἀρχηγός ὄχι διὰ Ῥωσσικῆς ἢ ἄλλης ξένης ἐπιρροῆς οὐδὲ δι' ἐσωτερικῆς ῥαδιουργίας, ἀλλὰ διὰ τῆς αὐθορμητοῦ θελήσεως τοῦ ἔθνος, οὐδένα λόγον εἶχε ν' ἀσπασθῆ ξένης ἐπικρατείας συμφέροντα εἰς βλάβην τῆς πατρίδος του· ἂν δὲ ἐφαίνετο κλίων πρὸς τὴν Ῥωσσικὴν αὐλὴν, ὤφειλεν αὐτὴ πολλὴν εὐγνωμοσύνην ὡς κυβερνήτης τῆς Ἑλλάδος, διότι καὶ πᾶσαν ὑπὲρ αὐτῆς αἰτησίαν του προθύμως ἐδέχετο, καὶ εὐμενῶς πρὸς αὐτὸν διέθεσε τὴν κυβέρνησιν τῆς Γαλλίας καὶ τὴν ἀσπίδα τῆς ἔσθησεν ἐνώπιόν του εἰς ἀντίκρουσιν τοῦ δυσμενῶς πρὸς αὐτὸν διακειμένου ἀγγλικοῦ ὑπουργείου· οὐδενός, ἐνὶ λόγῳ, ἐφείσθη ἢ Ῥωσσικῆ αὐλῆς εἰς κοστήριζιν τοῦ κυβερνήτου, οὐδὲν οὐδέποτε ἀπήτησε παρ' ἐκείνου ὑπὲρ ἑαυτῆς ἐν Ἑλλάδι, καὶ ἀγαθοποιός ἀπέβη πρὸς τὸν τόπον ἢ πρὸς αὐτὸν σχέσις τῆς.

ΣΠ. ΤΡΙΚΟΥΠΗ: *Ἱστορία ἑλλ. ἐπαναστάσεως τόμ Δ' σ. 267-68*

2

Ἐπόμνημα τοῦ Ἰ. Καποδίστρια πρὸς τίς Μεγάλες Δυνάμεις:

[«Ἦ ἐν Λονδίῳ συνθήκη τῆς 6ης Ἰουλίου ἀναγγέλλει ὅτι ἡ αἵματοχυσία καὶ τὰ δυστυχήματα ὅσα ἀπὸ τοῦ 1821 ἐρημῶνουν τὰ πρὸς Ἀνατολάς καὶ θέτουν εἰς κίνδυνον τὰ μέγιστα συμφέροντα θὰ παύσουν καὶ ἐπομένως δὲν θὰ παραχθῆ ἐκ τούτων ἡ εἰρήνη, τὴν ὁποίαν ἡ Εὐρώπη ἀπολαύει, διότι πρὸς τοῦτον τὸν σκοπὸν αἱ Δυνάμεις τῆς Ἀγγλίας, τῆς Γαλλίας καὶ τῆς Ῥωσσίας προσφέρουν διὰ τῆς μεσιτείας καὶ ἐγγυησέως των πρὸς μὲν τὸν Σουλτάνον ἔντιμον μὲ τὴν Ἑλλάδα εἰρηνοποιήσιν, πρὸς δὲ τοὺς Ἕλληνας τὸν τρόπον τοῦ ν' ἀπαλλαγοῦν ἀπὸ τὴν ὀλεθρίαν ἀπομόνωσίν των, νὰ βελτιώσουν τὴν ἐνεστῶσαν κατάστασίν των καὶ τέλος νὰ ἐλπίσουν εὐτυχέστερον μέλλον. Ἀλλὰ τὰ Μυστικοσυμβούλια αὐτῶν μελετῶντα τὰς περιστάσεις, ὅσας δύνανται νὰ βραδύνουν ἢ νὰ ἐπενέγκουν δυσκίνητα ἐμπόδια εἰς τὴν κατόρθωσιν τῆς σωτηριώδους προθέσεώς των καὶ ζητοῦντα νὰ προλάβουν ἢ νὰ ὑπερικήσουν ὅλα τὰναντία, θὰ καταπεισθοῦν ὅτι δὲν θὰ φθάσουν τὸν σκοπὸν τῶν Δυνάμεων εὐτυχῶς πως, εἰμὴ μόνον ἀπαλλάττοντα τὴν Ἑλλάδα ὅσον τάχιον ἀπὸ τὴν ἀθλιωτάτην καὶ ἀξιοθρήνητον κατάστασιν, εἰς τὴν ὁποίαν ἐφθασεν ἐξ αἰτίας τοῦ ὀκταετοῦς ἐξολοθρευτικοῦ πολέμου καὶ τῶν ἐξ αὐτοῦ συμφορῶν.] .....

Στὸ μακρὸ κείμενο πού ἀκολουθοῦσε ὁ Καποδίστριας προσπαθοῦσε νὰ

έκμεταλλευθεί με τον καλύτερο τρόπο την τότε διπλωματική κατάσταση, γιά να εξυπηρετήσει τά ελληνικά συμφέροντα.

(*ἀπό Δ. Κόκκινου 'Ιστορία 'Ελλην. 'Επαναστάσεως, τ. 12, σελ. 231 κ.έ.*)

3 Δήλωση τῆς Ρωσίας γιά τόν Πόλεμο ἐναντίον τῆς Τουρκίας

«Ἐνώ ὁ σουλτάνος ἐρεθίζει τό μῖσος τῶν Μουσουλμάνων κατά τῆς Ρωσσίας, παριστάνων αὐτήν ὡς ἐχθράν θανάσιμον τῶν ὀπαδῶν τοῦ Προφήτου, ἐνώ προσκαλεῖ εἰς πόλεμον ὅλους τοὺς παρά τά ἀνατολικά ὄρια ἡμῶν γείτονας λαοὺς καί τοὺς πολυαριθμούς ὑπηκόους τοῦ αὐτοκράτορος, οἵτινες ὑπό τήν προστασίαν τοῦ νόμου πρεσβεύουν ἐν εἰρήνῃ τόν 'Ισλαμισμὸν, ἐνώ ἀποδίδει εἰς ἡμᾶς τήν ἐπανάστασιν τῶν Ἑλλήνων καί τήν πρόθεσιν τοῦ νά καταστρέψωμεν τό κράτος του, κηρύττει συγχρόνως πρὸς τὰς συμμάχους αὐλάς ὅτι ὁ μόνος καί ἀληθῆς σκοπὸς του οὐδεὶς ἄλλος ἢτο εἰμὴ νά κερδίση καιρὸν καί ν' ἀπαντήσῃ ἐνόπλιως εἰς τὰς προτάσεις τὰς ἀποτούσας εἰς τήν εἰρήνην τῆς Ἑλλάδος.

Ἐπί πλέον δέ διὰ τοῦ αὐτοῦ κηρύγματος ὁ σουλτάνος ἀναγγέλλει εἰς τήν Ρωσίαν τήν κατάργησιν ὄλων τῶν μετὰ τῆς Πύλης συναφθεισῶν συνθηκῶν, λέγων ὅτι οὐδέποτε ἐθέωρησε τήν ἐν "Ἀκκερμαν σύμβασιν ὡς ὑποχρεωτικὴν δι' ἑαυτὸν, ὅτι συνῆψεν αὐτήν διὰ νά τήν διαρρήξῃ καί διὰ νά σχίσῃ μετ' αὐτῆς ὅλας τὰς προτέρας συνθήκας, τὰς ὁποίας αὐτὴ ἐπεκύρωσε καί ἐπομένως νά ἐξαφανίσῃ τοὺς πολυτιμότερους καί σπουδαιότερους τίτλους τῶν δικαιωμάτων μας, τῆς δόξης μας.

Πρὶν καί μετὰ τήν δημοσίευσιν τοῦ ἐγγράφου τούτου τό Διβάνιον τῆς Κωνσταντινουπόλεως δέν ἔπαυσε νά παραβιάζῃ ἀναφανδὸν τὰς συνθήκας ταύτας, περὶ τῶν ὁποίων ἐδήλωσε πλέον τήν ἀληθῆ γνώμην του. Ἡ σημαία μας καί πᾶσαι αἱ ἄλλαι ἀπεκλείσθησαν πλέον ἀπὸ τοῦ Βοσπόρου. Αἱ μεσημβριναὶ ἐπαρχίαι μας βλέπουν τήν μόνην πόλιν τοῦ ἐμπορίου των ἀποκλειομένην. Τά πλοῖα μας συλλαμβάνονται εἰς τήν Κωνσταντινούπολιν καί τά φορτία των ἀρπάζονται. Τέλος, οἱ ὑπήκοοί μας ἐξεδιώχθησαν ἐκ τῆς εὐρωπαϊκῆς χώρας ἐντὸς δεκατεσσάρων ἡμερῶν ἢ ἐβιάσθησαν νά γίνουν ραγιάδες καί νά ὑποστοῦν τά ἐπακόλουθα τῆς βίας ταύτης.

Τοιαύτη διαγωγή, τοιαῦται βαρεῖαι προκλήσεις καί τά ὡς ἐκ τούτου ἀναγκαῖα μέτρα, εἶναι λίαν ἀξιοθρήνητα. Ἄλλὰ τά αἷτια τῶν παραπόνων, τά ὁποῖα ἔδωσαν εἰς ἡμᾶς ἡ Πύλη, ἀπαιτοῦν ταχέα καί ἀποτελεσματικά φάρμακα καί ἡ Ρωσία ἐνῶ ἐξακολουθεῖ συνεργαζομένη μετὰ τῶν συμμάχων της εἰς τό ἔργον τῆς Λονδινεῖου συνθήκης καί θέλει φροντίσει νά ἐκπληρώσῃ ἀκριβῶς τό γράμμα καί τήν ἔννοια τῆς συνθήκης ταύτης, θέλει ἐπιφέρει, θεοῦ βοηθοῦντος, καί τήν ἀπαραίτητον ταύτην θεραπείαν. Θέλει ἀσφαλίσῃ τήν ἀπαραβίαστον ἑλευθερίαν τοῦ ἐμπορίου εἰς τόν Εὐξείνιον καί θέλει καταστήσει τὰς μετὰ τῆς Πύλης συνθήκας στερεάς καί σεβαστάς, ὡς εἶναι δίκαιον, καί θέλει χορηγήσει εἰς τοὺς ἀδικουμένους ὑπηκόους της τήν δικαίαν ἀποζημίωσιν.»

(*δ.π., τόμ. 12, σ. 15-16*)

4 Ἀπόσπασμα Πρωτοκόλλου Γιά τήν ἀποστολή Γαλλικοῦ Στρατοῦ

Ἐπογράφηκε ἔτσι τό ἀπό 7/19 Ἰουλίου πρωτόκολλο τῆς Διασκέψεως τοῦ Λονδίνου. Τά οὐσιαστικώτερα σημεῖα του ἦταν: «... Νά σταλῇ, ὅσον τάχος, εἰς τήν Πελοπόννησον σῶμα στρατιωτικόν, διὰ νά πολιορκήσῃ αὐστηρῶς τό στράτευμα τοῦ Ἰμπραήμ. Νά προσκληθῇ ἡ Α.Μ. ὁ Βασιλεὺς τῆς Γαλλίας νά ἀναλάβῃ μόνος τήν ἐκτέλεσιν τοῦ μέτρου τούτου ἐξ ὀνόματος τῶν τριῶν Αὐλῶν, διότι ἡ μὲν

Ἄγγλία ἔχει αἰτίας, αἱ ὁποῖαι τὴν ἐμποδίζουν νὰ δώσῃ τὸ ἀνάλογον εἰς τὴν ἐπιχείρησιν αὐτὴν μέρος τῆς, ἡ δὲ Ῥωσία δὲν θέλει νὰ παροξύνῃ περισσότερον εἰς τὰς σημερινὰς περιστάσεις τὴν Τουρκίαν, μέ τὴν παρουσίαν στρατιωτικῶν δυνάμεων εἰς τὴν Ἑλλάδα... Νὰ λάβουν ὁδηγίας τὰ Γαλλικὰ στρατεύματα νὰ ἀναχωρήσουν ἀπὸ τὴν Πελοπόννησον, ἅμα ἐπιβιασθῆ εἰς τὰ πλοῖα ὁ στρατός τοῦ Ἰμπραὴμ πασᾶ. Εἶδὲ καὶ ὁ στρατός ἀναχωρήσῃ διὰ ξηρᾶς, νὰ μείνῃ σῶμα ἐπιτηρητικόν εἰς τὸν Ἰσθμόν τῆς Κορίνθου, διὰ νὰ ἐμποδίσῃ τὴν ἐπιστροφὴν του εἰς τὴν Πελοπόννησον».

(ΙΣΤΟΡΙΑ ΕΛΛ. ΕΘΝΟΥΣ, τόμ. ΙΒ', σ. 501)

5

Τὰ κύρια σημεῖα τῆς Συνθήκης τῆς Ἀλεξάνδρειας

«...Α'. Ὁ Ὑ. Μωχάμετ Ἄλυ πασᾶς ὑπόσχεται νὰ ἀπολύσῃ τοὺς αἰχμαλώτους Ἑλληνας τοὺς μετὰ τὴν ναυμαχίαν τοῦ Νεοκάστρου μεταφερθέντας ἐκ Πελοποννήσου εἰς Αἴγυπτον. Θέλει δὲ παραδώσει, ἐν πρώτοις εἰς τὸν Ἐ. ναύαρχον Κόδριγκτον ὅλους ἐκείνους ἐκ τῶν αἰχμαλώτων, τοὺς ὁποίους δύναται νὰ ἀπολύσῃ πάραυτα. Ὅσον δὲ περὶ ἐκείνων, οἵτινες εὐρίσκονται εἰς τὴν ἐξουσίαν ἰδιαίτερων (ἰδιωτῶν), ἡ Α.Υ. ὑπόσχεται νὰ μεσιτεύσῃ δραστηρίως, ὥστε οἱ κύριοι Πρόξενοι τῶν συμμάχων Δυνάμεων νὰ δυνηθοῦν νὰ ἐξαγοράσωσι τοὺς πλειότερους ἐξ αὐτῶν καὶ μέ τὰς ὅσον τὸ δυνατόν καλυτέρας συμφωνίας. Ὁ δὲ Ἐ. ναύαρχος Κόδριγκτον ὑποχρεοῦται πάλιν νὰ ἐνεργήσῃ τὴν ἀπελευθέρωσιν ὄλων τῶν στρατιωτῶν ἢ ὑπηκόων Αἰγυπτίων, τῶν εὐρισκομένων αἰχμαλώτων παρά τοῖς Ἑλλησιν ἡθῶς καὶ τῶν ἀξιωματικῶν καὶ τῶν ναυτῶν τῆς αἰγυπτιακῆς κορβέτας, τῆς ὑπὸ τῶν Ῥώσων συλληφθείσης εἰς τὰ παράλια τῆς Μεθώνης.

Β'. Ὁ Ὑ. Μωχάμετ Ἄλυ πασᾶς ὑπόσχεται νὰ στείλῃ ὅσον τάχιστα ὅλα τὰ ὑπὸ τὴν ἐξουσίαν του πολεμικὰ καὶ φορτηγὰ πλοῖα, διὰ νὰ ὑπάγουν εἰς τὸ Νεοκαστρον νὰ λάβουν ὅλα τὰ αἰγυπτιακὰ στρατεύματα. Τὰ στρατεύματα ταῦτα θέλουν ἀναχωρήσει ὀλοτελῶς ἐκ Πελοποννήσου ὅσον τάχιστα.

Ε'. Οὔτε ὁ Ἐ. Ἰμβραὴμ πασᾶς, οὔτε κανεὶς ἀξιωματικὸς ἐκ τῆς οἰκίας ἢ τοῦ στρατεύματός του, τέλος πάντων κανεὶς ἐκ τῶν ἀναχωρούντων δὲν θέλει δυνηθῆ νὰ πάρῃ κανένα Ἑλληνα, ἐκτός ἐάν αὐτός ἐκεῖνος θέλῃ, εἴτε γυνὴ εἴτε παιδίον εἶναι.

ΣΤ'. Ὁ Ἐ. Ἰμβραὴμ πασᾶς, ἀναχωρῶν ἐκ Πελοποννήσου, θέλει δυνηθῆ νὰ ἀφήσῃ εἰς τὰ φρούρια τῶν Πατρῶν, Χλουμουσιῶν, Μεθώνης, Κορώνης καὶ Νεοκάστρου, φρουράν ἰκανὴν πρὸς ὑπεράσπισίν των...».

(ὅπου παραπάνω τόμ. ΙΒ', σ. 501)

6

Ὁ Κύριος Ὅρος τοῦ Πρωτοκόλλου τῆς 4/16 Νοεμβρίου 1828 στὸ Λονδίνο πού καθόριζε τὰ σύνορα τῆς Ἑλλάδος

«Ἡ Πελοπόννησος, αἱ παρακείμεναι νῆσοι καὶ αἱ κοινῶς καλούμεναι Κυκλάδες, νὰ τεθῶσιν ὑπὸ τὴν προσωρινὴν ἐγγύησιν τῶν τριῶν Αὐλῶν, ἕως ὅτου νὰ ἀποφασισθῆ ὀριστικῶς ἡ τύχη τῆς Ἑλλάδος μέ τὴν συγκατάθεσιν τῆς Πύλης, χωρὶς νὰ ἐννοοῦν μέ τοῦτο νὰ προαποφασίσουν εἰς τὸ παραμικρόν τὸ περὶ τῶν ὀριστικῶν ὀρίων τῆς Ἑλλάδος ζήτημα, τὸ ὁποῖον θέλει ἀποφασισθῆ εἰς τὰς μετὰ τῆς Τουρκίας νέας διαπραγματεύσεις».

(ὅπου παραπάνω, τόμ. ΙΒ', σ. 13)

13. 'Η διπλωματική πορεία πρὸς ἀναγνώριση ἀνεξάρτητου ἑλληνικοῦ κράτους. Οἱ ἐπιπτώσεις τοῦ Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου. 'Η συνθήκη τῆς ἀνεξαρτησίας

Οἱ ὄροι τοῦ πρωτοκόλλου τοῦ Λονδίνου τῆς 4/16 Νοεμβρίου 1828 ἦταν πολύ δυσμενεῖς γιὰ τὴν Ἑλλάδα κι ὁ Κυβερνήτης ἀντέδρασε μὲ κάθε τρόπο γιὰ τὴ βελτίωσή τους. Ἀπευθύνθηκε λοιπὸν μὲ ὑπόμνημα στὶς ἀρχές τοῦ 1829 στὸν Ὑπουργὸ Ἐξωτερικῶν τῆς Γαλλίας Λαφεροναί. Σ' αὐτὸ παρουσίαζε πόσους σοβαροὺς κινδύνους ἔκρυβε αὐτὸ γιὰ τὴν Ἑλλάδα καὶ ἰδιαίτερα γιὰ τοὺς πληθυσμοὺς τῆς Στερεᾶς. Ἡ Ἑλληνικὴ Ἐπικράτεια μόνον μὲ τὴν Πελοπόννησο καὶ τὶς Κυκλάδες δὲ θά ἦταν βιώσιμη.

Τὸ Μάρτιο τοῦ 1829 ἄρχισε πάλι τὶς ἐργασίες τῆς ἡ Διάσκεψης τοῦ Λονδίνου γιὰ τὸ Ἑλληνικὸ Ζήτημα. Ὁ πληρεξούσιος τῆς Γαλλίας ὑπέβαλε ὑπόμνημα καὶ πρότεινε νὰ γίνῃ δεκτὴ ἡ ἔκθεση τῶν Πρεσβευτῶν στὸν Πόρο, πού καθόριζε τὴ συνοριακὴ γραμμὴ Παγασητικοῦ-Ἀμβρακικοῦ κόλπου καὶ συνιστοῦσε παραχώρηση τῆς Κρήτης στὸ νέο κράτος. Ὁ Ρῶσος πληρεξούσιος συντάχθηκε μὲ τὸ Γάλλο συνάδελφό του. Ὁ ἄγγλος ἀντιπρόσωπος ὅμως ἀντιτάχθηκε λέγοντας ὅτι οὔτε οἱ Τούρκοι θά δέχονταν νὰ παραχωρήσουν τόσα ἐδάφη, οὔτε οἱ Ἕλληνες θά μπορούσαν νὰ τὰ κρατήσουν. Πρότεινε ἀκόμη ἡ στάση τῶν Δυνάμεων νὰ εἶναι διαπραγματευτικὴ καὶ νὰ μὴν ἔχει τὴ μορφή τελεσιγράφου. Ὁ Καποδίστριας σ' ὄλο αὐτὸ τὸ διάστημα, ὕστερα ἀπὸ τὸ Νοέμβριο τοῦ 1828, βομβάρδιζε συνέχεια τοὺς γάλλους καὶ τοὺς ρώσους ὑπεύθυνους μὲ ὑπομνήματα.

Τέλος, οἱ πληρεξούσιοι μετὰ ἀπὸ ἀμοιβαῖες ὑποχωρήσεις ὑπόγραψαν τὸ νέο πρωτόκολλο τῆς 10/22 Μαρτίου 1829¹. Σ' αὐτὸ υἱοθετοῦσαν, ὅσον ἀφορᾷ τὸ θέμα τῶν συνόρων, τὶς προτάσεις τῶν Πρεσβευτῶν, πού εἶχαν κάνει στὸν Πόρο. Πέρ' ἀπ' αὐτὸ, τὸ πρωτόκολλο καθόριζε τὸν ἐτήσιο φόρο, πού ἔπρεπε νὰ καταβάλλῃ τὸ νέο κράτος στὸ Σουλτάνο, δηλαδὴ 1.500.000 γρόσια, καθὼς ἐπίσης τὸν τρόπο ὑπολογισμοῦ τῶν ἀποζημιώσεων τῶν μουσουλμανικῶν κτημάτων. Στὸ πρωτόκολλο αὐτὸ δὲν περιλαμβάνονταν ἡ Κρήτη στὸ Ἑλληνικὸ κράτος.

Τὸ Πρωτόκολλο ἀπογοήτευσε καὶ δυσαρέστησε τοὺς Ἕλληνες, ἰδιαίτερα μὲ τοὺς ὄρους ἐκείνους, πού πρόβλεπαν κληρονομικὸ ἡγεμόνα χωρὶς τὴ γνώμη τοῦ Ἑλληνικοῦ λαοῦ καὶ ἀβάσταγο φόρο ὑποτελείας.

Ὁ Καποδίστριας ἀντέδρασε πάλι μεθοδικά, βασιζόμενος ἀπὸ τὴ μιά μεριά στὸ ὅτι οἱ Τούρκοι δὲ θά δέχονταν ἀμέσως τὶς προτάσεις καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη στὶς στρατιωτικὲς ἐπιτυχίες, πού φαινόταν ὅτι θά εἶχαν οἱ Ρῶσοι ἐνάντια στοὺς Τούρκους (*συνεχιζόταν ὁ ρωσοτουρκικὸς πόλεμος*).

Ὁ Βρετανὸς ἀντιπρόεδρος Ντῶκινς, διαπιστευμένος στὴν Ἑλληνικὴ

Κυβέρνηση από τό Νοέμβριο τοῦ 1828, κοινοποίησε τό Πρωτόκολλο τῆς 10/22 Μαρτίου καί ζήτησε τήν ἄμεση ἀνάκληση τῶν ἐλληνικῶν στρατευμάτων ἀπό τή Στερεά Ἑλλάδα, ὡς ἀπόδειξη καλῆς πίστεως. Ὁ Καποδίστριας ὅμως ἀρνήθηκε νά συμμορφωθεῖ στήν ἐντολή καί στάθηκε ἀνένδοτος. "Ἔστειλε παντοῦ ὑπομνήματα-ἀπαντήσεις δικαιολογώντας τήν ἀρνήσή του.

Στά τέλη Ἰουνίου 1829 ἄρχισε τίς ἐργασίες τῆς ἡ Δ'. Ἐθνική Συνέλευση στό Ἄργος. Ἐκεῖ ὁ Καποδίστριας ζήτησε νά ἐγκριθεῖ ἡ ἐξωτερική του πολιτική. Πραγματικά μέ τό Α' ψήφισμα τῆς 22 Ἰουλίου ἐγκρίθηκαν ὅλες οἱ διπλωματικές του ἐνέργειες καί ἐξουσιοδοτήθηκε ἀπό τή Συνέλευση νά συνεχίσει καί στό μέλλον².

Στήν πορεία τῶν πραγμάτων ὁ Καποδίστριας δικαιώθηκε στίς προβλέψεις του ὅσον ἀφορᾶ τό Ρωσοτουρκικό πόλεμο, ὁ ὁποῖος ἔφερε αἴσια ἔκβαση γιά τά ἐλληνικά πράγματα. Γιατί ἡ Ὄθωμανική κυβέρνηση ὅσο πιεζόταν μόνο διπλωματικά δέν ὑποχωροῦσε καί ἀπέριπτε συνέχεια ὅλες τίς προτάσεις τῶν διαπραγματευτικῶν πρωτοκόλλων τοῦ Λονδίνου, ἰδιαίτερα μάλιστα τοῦ τελευταίου, δηλ. τῆς 20/22 Μαρτίου. Ὅταν ὅμως οἱ ἥττες στόν πόλεμο ἦλθαν ἡ μιά πάνω στήν ἄλλη ἄρχισε νά ὑποχωρεῖ σταδιακά.

Στίς 9 Σεπτεμβρίου ὁ ρωσικός στρατός προέλασε πέρα ἀπό τήν Ἀδριανούπολη καί κατευθυνόταν πρός τήν Κων/πολη. Τότε ἡ Ὄθωμανική Πύλη πανικοβλήθηκε καί ἀποδέχτηκε χωρίς ὄρους τή Συνθήκη τῆς 6ης Ἰουλίου 1827.

"Υστερα ἀπό λίγες μέρες, στίς 14 Σεπτεμβρίου 1829, στό στρατηγεῖο τοῦ ρώσου ἀρχιστρατήγου Δεΐβιτς στήν Ἀδριανούπολη, οἱ ἐκπρόσωποι τῆς Ὄθωμανικῆς Πύλης ὑπόγραψαν τό κείμενο τῆς Συνθήκης τῆς Ἀδριανούπολης. Ἡ Συνθήκη αὐτή, ὅπως θά δοῦμε, ἄλλαξε τήν πορεία τῆς ἐλληνικῆς μοίρας, γιατί μέ τό ἄρθρο 10, πού ἀφοροῦσε τήν Ἑλλάδα³ ἡ Τουρκία ὑποχρεώθηκε νά ἀποδεχτεῖ:

α) τή συνθήκη τῆς 6 Ἰουλίου 1827 καί β) τό πρωτόκολλο τῆς 10/22 Μαρτίου 1829, πού ὄριζε συνοριακή γραμμή Παγασητικοῦ-Ἀμβρακικοῦ κόλπου.

Ἡ συνθήκη τῆς Ἀδριανούπολης κατατάραξε τήν ἀγγλική κυβέρνηση καί τά μέλη τῆς παρουσίασαν ποικίλες ἀντιδράσεις. Ὁ φόβος, μήπως ὕστερα ἀπό τήν ἐπικείμενη κατάρρευση τῆς Ὄθωμανικῆς αὐτοκρατορίας, ἐπεκταθεῖ ἡ ρωσική δύναμη στή Μεσόγειο, στήθηκε μπροστά στά μάτια τῶν ἄλλων διπλωματῶν. Τό ἄρθρο 10 τῆς Συνθήκης δημιουργοῦσε αὐξημένο γόητρο τῆς Ρωσικῆς Αὐτοκρατορίας στήν Ἑλλάδα καί μείωση τοῦ γοήτρου, ἂν ὄχι ταπείνωση, τῆς Ἀγγλίας. "Ἔτσι ἐρμήνευσαν οἱ ἀγγλοὶ διπλωμάτες τήν παραπάνω Συνθήκη. Γιά ν' ἀντιδράσουν σκέφτηκαν τή δημιουργία ἑνός ἀνεξάρτητου ἰσχυροῦ Ἑλληνικοῦ κράτους. Σ' αὐτή τή λύση στράφηκε ὁ Ἄμπερντην, ὁ ἀγγλος ὑπουργός Ἐξωτερι-

κῶν, πού ἔδειξε τότε μιά ἔντονη φιλελληνική διάθεση. Ἀντίθετα, ὁ Πρωθυπουργός Οὐέλλινγκτον δέν πίστευε πῶς μπορούσε νά υπάρξει δυνατότητα νά ὑποκατασταθεῖ ἡ Ὄθωμανική Αὐτοκρατορία μέ ἰσχυρό Ἑλληνικό Κράτος καί ζητοῦσε λύση «τιμῆς» γιά τήν Ἀγγλία. Στό μεταξύ ἡ Γαλλία, μέ τόν Πολινιάκ ὡς πρωθυπουργό της καί ὑπουργό Ἐξωτερικῶν, ἔτρεφε τολμηρά σχέδια γιά τήν Ἑλλάδα. Ὁ Μέττερνιχ τήρησε πάλι μιά στάση ἐφεκτική χωρίς θεαματικές ἀντιδράσεις.

Γεννιέται τότε θέμα «Ἡγεμόνος τῆς Ἑλλάδος» καί κρατοῦν τρεῖς μῆνες τά διαβούλια τῶν μεγάλων Δυνάμεων γύρω ἀπό τό ζήτημα αὐτό. Ἡ Γαλλία καί ἡ Ρωσία εἶχαν ἤδη δεχθεῖ γιά κληρονομικό ἡγεμόνα τῆς Ἑλλάδας τό Λεοπόλδο τοῦ Σαξκόμπουργκ, ἡ Ἀγγλία ὅμως εἶχε ἀντιρρήσεις γιά τό πρόσωπο αὐτό· στό τέλος ὁ Οὐέλλινγκτον ἀποδέχτηκε κι αὐτός τό Λεοπόλδο παρ' ὅτι ἦταν ἀνεπιθύμητος στό Βασιλιά τῆς Ἀγγλίας. Ἐγκρίθηκε ἀκόμη καί σχέδιο Πρωτοκόλλου γιά τή ρύθμιση τοῦ Ἑλληνικοῦ Ζητήματος.

Ὁ Καποδίστριας μέσα σ' αὐτές τίς διπλωματικές ἐνέργειες δέν ἔμεινε ἀργός· διὰ μέσου τοῦ Στόκμαρ* εἰσηγεῖται στό Λεοπόλδο ὄρους, πού ὁ ὑποψήφιος βασιλιάς παρουσίασε καί ζήτησε νά τούς κάνουν δεκτούς οἱ Δυνάμεις προκειμένου κι αὐτός μέ τή σειρά του νά ἀποδεχθεῖ τόν Ἑλληνικό θρόνο. Συγκεκριμένα, ζήτησε νά περιληφθεῖ καί ἡ Κρήτη στό νέο κράτος. Οἱ ὄροι του ὅμως ἀγνοήθηκαν τελείως.

Στίς 22 Ἰανουαρίου / 3 Φεβρουαρίου 1830 ἡ Διάσκεψη τοῦ Λονδίνου, ὕστερα ἀπό ἀγγλική πρόταση, διακήρυξε τήν πολιτική ἀνεξαρτησία τῆς Ἑλλάδας⁴. Μέ τό ἄρθρο 1 τοῦ Πρωτοκόλλου αὐτοῦ καθοριζόταν πανηγυρικά ὅτι ἡ Ἑλλάδα ἦταν ἕνα ἐλεύθερο καί ἀνεξάρτητο κράτος. Μέ τά II ἄρθρα τοῦ Πρωτοκόλλου οἱ μεγάλες Δυνάμεις ἔβλεπαν τήν ὀριστική διευθέτηση τοῦ ἐνοχλητικοῦ Ἑλληνικοῦ Ζητήματος· γι' αὐτό στό «Συμπέρασμα» τοῦ Πρωτοκόλλου ἡ μιά συνέχαιρε τήν ἄλλη γιά τήν ἐπίτευξη τοῦ «κλεισίματος» τοῦ προβλήματος. Οἱ Ἕλληνες ὅμως ἔβλεπαν σ' αὐτά, καί ἰδίως στό πρῶτο ἄρθρο, τήν ἔναρξη τοῦ ἐλεύθερου πολιτικοῦ βίου τοῦ Ἔθνους. Ἔτσι, μέ τό Πρωτόκολλο τοῦ Λονδίνου τῆς 3ης Φεβρουαρίου 1830, τερματιζόταν ἡ Ἑλληνική Ἐπανάσταση, πού ξεκίνησε πρὶν ἀπό ἔννεα χρόνια, καί ἄρχιζε ἐπίσημα νά ὑπάρχει Ἑλληνικό Κράτος μέσα στήν Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν.-

* Stockmar Κάρολος, φίλος τοῦ Λεοπόλδου καί ἀπεσταλμένος του πρὸς τόν Καποδίστρια.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ, ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ, ΠΑΡΑΘΕΣΗ ΠΗΓΩΝ:

1

Πρωτόκολλο του Λονδίνου της 10/22 Μαρτίου 1829

«ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟΝ ΤΗΣ ΥΠΟ ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑΝ 10/22 ΜΑΡΤΙΟΥ
ΣΥΝΔΙΑΣΚΕΨΕΩΣ ΤΟΥ ΕΝ ΛΟΝΔΙΝΩ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ»

Παρόντες: Οί Πληρεξούσιοι της Μεγάλης Βρετανίας, της Γαλλίας καί της Ρωσίας.

Οί Πληρεξούσιοι της Συμμαχίας, αναγνόντες τά έγγραφα, τά έν τῷ παρόντι πρωτοκόλλῳ ἐπισυνημμένα υπό τά στοιχ. Α,Β,Γ,Δ, καί συνδιασκεψάμενοι, ἀπεφή-
ναντο τάδε.

Οί παρά τῇ Ὁθωμανικῇ Πύλῃ πρέσβεις τῆς Γαλλίας καί τῆς Μεγάλης Βρετανίας, ὅμα φθάσαντες εἰς Κωνσταντινούπολιν, θέλουσιν ἀρχίσει διαπραγμά-
τευσιν μετά τῆς Τουρκικῆς Κυβερνήσεως, ἐν ὀνόματι τῶν τριῶν Αὐλῶν, αἵτινες
ὑπέγραψαν τὴν συνθήκην τῆς 23ης Ἰουλίου 1827, περί τῆς μελλούσης εἰρηνοποιή-
σεως καί διοργανώσεως τῆς Ἑλλάδος, κατά τὰς κάτωθι σημειουμένας βάσεις.

Νοεῖται δέ, ὅτι ἐκάστη τῶν Συμμάχων Αὐλῶν ἐπιφυλάττεται εἰς ἑαυτὴν τὸ
δικαίωμα νά σταθμίση τὴν ἀξίαν τῶν παρατηρήσεων, τὰς ὁποίας ἡ Ὁθωμανικὴ
Πύλη ἤθελε κάμει ἐπὶ τῶν προτάσεων τῶν δυνάμει τοῦ παρόντος πρωτοκόλλου
γενησομένων εἰς αὐτήν. Καί ὅτι ἐν ταύτῃ τῇ περιπτώσει αἱ τρεῖς Δυνάμεις, μετά
συνδιάσκεψιν, ἐμποροῦν νά κάμωσιν ἐκ συμφώνου ἄλλας προτάσεις, βάσιν
ἐχούσας τὴν διηνεκὴ ἔφεσιν αὐτῶν, τὸ νά περαιωθῇ τουτέστι ταχέως, ἢ, εἰς ἣν
αὐταὶ ἀσχολοῦνται ἤδη, ὑπόθεσις.

Ὅροθεσία τῆς Στερεᾶς καί τῶν Νήσων.

.....
Φόρος.

.....
Ἀποζημίωσις.

.....
Ἐπικυριότης.

.....
Ἀμνηστία καί δικαίωμα μεταναστεύσεως.

Οί Πληρεξούσιοι τῆς Γαλλίας καί τῆς Μεγάλης Βρετανίας ἀνήγγειλαν ὅτι μετά
τοιαύτην δῆλωσιν, καί διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ σκοποῦ τοῦ παρόντος πρωτοκόλ-
λου, οἱ παρά τῇ Ὁθωμανικῇ Πύλῃ Ἀντιπρόσωποι τῶν Αὐλῶν αὐτῶν θέλουσι
θεωρεῖσθαι, χωρὶς νά εἶναι ἀνάγκη ἄλλων τύπων, ὡς νομίμως ἐπιτετραμμένοι νά
διαπραγματευθῶσι τόσοσιν ἐν ὀνόματι τοῦ Αὐτοκράτορος τῆς Ρωσίας, καθὼς καί
ἐν ὀνόματι τῶν Βασιλέων αὐτῶν. Καί ὅτι θέλουσι διαταχθῆ ν' ἀπέλθωσιν ἀνευ
ἀναβολῆς εἰς Κωνσταντινούπολιν, διὰ ν' ἀρχίσωσι τὰς διαπραγματεύσεις, ἐν
ὀνόματι τῶν τριῶν, συνάμα, συμμάχων Αὐλῶν, καί κατά τὰς βάσεις καί τὰς
συμφωνίας, τὰς διὰ κοινῆς συναινέσεως ἄνωθι ὀρισθείσας.

Ἀβερδῆνος, πρίγκιψ Πολινιάκ, Λιέβεν

(Δ. Κοκκίνου, τόμ. 12, σελ. 104-109)

Ἡ Δ΄ ΕΘΝΙΚΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΣ

Ἐκούσασα μετὰ προσοχῆς τὰ διπλωματικά ἔγγραφα, τὰ εἰς αὐτὴν διακοινωθέντα παρὰ τῆς Α.Ε. τοῦ Κυβερνήτου τῆς Ἑλλάδος, διὰ τοῦ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν Γραμματέως.

Ἐπιστήσασα τὸν νοῦν συντονώτερον:

1. Εἰς τὴν διακοίνωσιν τῆς 6/18 Μαΐου (ΚΖ), τὴν ὅποιαν ὁ ἀντιπρόεδρος τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως τῆς Μεγάλης Βρετανίας κύριος Δῶκινς διητύθουνεν ἐπ' ὀνόματι τῶν συμμάχων Αὐλῶν πρὸς τὴν Ἑλληνικὴν Κυβέρνησιν, ἐγχειρίσας εἰς αὐτὴν τὸ πρωτόκολλον τῆς 10/22 Μαρτίου 1829.

2) Εἰς τὴν ἐπίσημον ἐπιστολὴν τῶν ἐξοχωτάτων πρέσβεων τῆς Μεγάλης Βρετανίας καὶ τῆς Γαλλίας, γεγραμμένης ἐκ Σμύρνης τῆ 9ῆ Ἰουνίου.

3) Καὶ τελευταίον, εἰς τὰς ἀπαντήσεις τῆς Α.Ε. τοῦ Κυβερνήτου κατὰ τὴν 11ην καὶ 24ην Μαΐου πρὸς τὰς εἰρημένους διακοινώσεις.

Θεωροῦσα, ὅτι ἡ Κυβέρνησις, ἐκπληροῦσα τὸ σπουδαιότατον ἐπίσης καὶ δυσχερέστατον ἔργον τοῦ νὰ ἀπαντήσῃ πρὸς αὐτάς ταύτας τὰς διακοινώσεις, ἐνόμισε χρέος τῆς νὰ μὴ παρετραπῆ παντελῶς ἀπὸ τὰς βάσεις, τὰς ὁποίας ἡ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἐθνικὴ Συνέλευσις ἔθεσε, περὶ τῆς ἐπανορθώσεως τῆς Ἑλλάδος, ἐκτιθεμένους εἰς τὰς ὁδηγίας τῆς 14ης Ἀπριλίου 1826, μετὰ τὰς ὁποίας ἐφωδίασε τὴν παρ' αὐτῆς διορισθεῖσαν διπλωματικὴν Ἐπιτροπὴν.

Θεωροῦσα, ὅτι αἱ ἄνω εἰρημέναι ὁδηγίαι θετικῶς ἐκφράζουσι τὰς ἐφέσεις τῆς Ἑλλάδος, ὅσας αὐτὴ ἔχει καὶ θέλει ἔχει ἀμεταβλητῶς περὶ τῶν μεγάλων αὐτῆς συμφερόντων, καθὼ νομιμοποιηθεῖσας διὰ τῶν ὑποχρῶσεων, τὰς ὁποίας ἐμαρτύρησεν ἐνώπιον Θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, τόσοσιν αὐτὴ πρὸς ἑαυτὴν καθὼ ἔθνος, ὅσον καὶ πρὸς ἕνα ἕκαστον τῶν Ἑλλήνων, οἱ ὅποιοι ἐθυσίασαν καὶ τὴν περιουσίαν καὶ τὰς ἐστίας τῶν, καὶ ἔχουσιν τὸ ἴδιον αἷμα ὑπὲρ τοῦ ἱεροῦ τῆς πατρίδος ἀγῶνος.

Θεωροῦσα, ὅτι αἱ ὑποχρῶσεις αὗται εἶναι, καὶ ὀφείλουσιν νὰ διαμείνωσιν, ἀπαραβίαστοι, καθότι ἡ τιμὴ καὶ ἡ θρησκεία καὶ τὰς ὥρισαν καὶ τὰς καθιέρωσαν.

Ἡ Δ΄ ΕΘΝΙΚΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΣΥΝΕΛΕΥΣΙΣ

Ψηφίζει

Ἄρθρον Α΄. Αἱ βάσεις, τὰς ὁποίας ἡ Α.Ε. ὁ Κυβερνήτης ἠκολούθησεν εἰς τὰς ἀπαντήσεις, τὰς ὁποίας καθυπέβαλεν εἰς τὴν δικαιοσύνην τῶν συμμάχων Αὐλῶν, διὰ τῆς διακοινώσεως τῆς 11ης Μαΐου, καὶ τοῦ ὑπομνήματος τῆς 24ης τοῦ αὐτοῦ μηνός, ἐγκρίνονται καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν.

Β' Δίδεται εἰς τὴν Α.Ε. τὸν Κυβερνήτην Ἰωάννην Α. Καποδίστριαν πᾶσα πληρεξουσιότης τοῦ νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὰς διαπραγματεύσεις, εἰς τὰς ὁποίας αἱ σύμμαχοι Αὐλαὶ ἤθελον εὐαρεστηθῆ νὰ τὸν προσκαλέσωσιν, διὰ νὰ συμφωνήσῃ συμβιβασμοῦς ἀναφορικῶς πρὸς τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ἐν Λονδίνῳ συνθήκης, συμμορφούμενος μολοντοῦτο μετὰ τὰς εἰς τὸ ἄρθρον Α΄ διαλαμβανόμενας ἀρχὰς καὶ ἐπιστηριζόμενος εἰς τὰς βάσεις, τὰς ὁποίας ἔθεσεν ἡ ἐν Ἐπιδαύρῳ Ἐθνικὴ Συνέλευσις, περιεχομένας εἰς τὰς ὁποίας ἐξέδωκεν ὁδηγίας κατὰ τὴν δεκάτην τετάρτην Ἀπριλίου, τῷ χιλιοστῷ ὀκτακοσιοστῷ εἰκοστῷ ἔκτῳ ἔτει.

Γ'. Οἱ συμβιβασμοί, οἱ ὅποιοι ἤθελον συμφωνηθῆ, δὲν θέλουσιν ὑποχρεοῖ τὸ ἔθνος, εἰμὴ ὅταν ἤθελον γνωρισθῆ καὶ ἐπικυρωθῆ ἀπὸ τοῦς πληρεξουσίουσιν Ἀντιπροσώπουσιν του.

Δ' Τό παρόν ψήφισμα καταχωρηθέν εις τόν Κώδικα τῶν Ψηφισμάτων, καί επικυρωθέν, νά διευθυνθῆ πρὸς τήν Κυβέρνησιν, διὰ νά δημοσιευθῆ διὰ τῶν τύπων καί νά ἐνεργηθῆ.

Ἐν Ἄργει, τήν εικοστήν δευτέραν Ἰουλίου, τῷ χιλιοστῷ ὀκτακοσιοστῷ εικοστῷ ἐνάτῳ.

Ὁ Πρόεδρος
Γεώργιος Σιάνης

(Δ. Κόκκινου, Τόμ. 12, σελ. 144-146)

3

Τό ἄρθρο 10 τῆς συνθήκης τῆς Ἀδριανουπόλεως

«Ἄρθρον 10. Ὁμολογοῦσα ἡ Ὑψηλὴ Πόρτα τήν τελείαν Αὐτῆς συγκατάθεσιν εἰς τὰ ὠρισμένα ἐν τῇ τοῦ Λονδίνου συνθήκῃ τῆς 24ης Ἰουνίου (6 Ἰουλίου) 1827 μεταξύ τῆς Ρωσσίας, τῆς Μεγάλῃς Βρετανίας καί τῆς Γαλλίας, συναποδέχεται καί τήν πράξιν τῆς 10/22 Μαρτίου 1829, ἐκ συμφώνου μεταξύ τῶν αὐτῶν τούτων Δυνάμεων, ἀποφασισθεῖσαν ἐπὶ τῇ βάσει τῆς εἰρημένης συνθήκης καί διαλαμβάνουσαν τοὺς πρὸς τήν ὀριστικὴν ἐκείνης ἐκτέλεσιν λεπτομερεῖς συμβιβασμούς. Εὐθύς δὲ μετὰ τὴν συναλλαγὴν τῶν επικυρώσεων τῆς παρούσης περὶ εἰρήνης συνθήκης ἡ Ὑψηλὴ Πόρτα θέλει διορίσει πληρεξουσίου διὰ νά συμφωνήσῃ μετὰ τῶν τῆς Ρωσικῆς Αὐτοκρατορικῆς Αὐλῆς καί τῶν Αὐλῶν τῆς Ἀγγλίας καί τῆς Γαλλίας περὶ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν εἰρημένων ὀρισμῶν καί συμβιβασμῶν.»

(Δ. Κόκκινου, τόμ. 12, σελ. 156)

4

Ὅριστικὴ συνθήκη διακήρυξης τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδος (22 Ἰανουαρίου / 3 Φεβρουαρίου 1830)

«Παρόντες: Οἱ πληρεξούσιοι τῆς Μεγάλῃς Βρετανίας, τῆς Γαλλίας καί τῆς Ρωσσίας....

1. Ἡ Ἑλλάς θέλει σχηματίσει ἐν Κράτος ἀνεξάρτητον, καί θέλει χαίρει ὅλα τὰ δίκαια πολιτικά, διοικητικά καί ἐμπορικά τὰ προσπεφυκότα εἰς ἐντελὴ ἀνεξαρτησίαν.

2. Κατὰ λόγον αὐτῶν τῶν εἰς τὸ νέον Κράτος παρεχομένων πλεονεκτημάτων, καί πρὸς συγκατάνευσιν εἰς τὴν ἦν ἐξέφρασεν ἔφεισιν ἡ Πόρτα περὶ τῆς ἐλαττώσεως τῶν ὑπὸ τοῦ πρωτοκόλλου τῆς 22ας Μαρτίου τεθέντων ὀρίων, ἡ διοριστικὴ γραμμὴ τῶν συνόρων τῆς Ἑλλάδος, ἀρξάμενη ἀπὸ τὰς ἐκβολὰς τοῦ Ἀσπροποτάμου, θέλει ἀνατρέξει τὸν ποταμὸν αὐτὸν ἕως κατέναντι τῆς λίμνης τοῦ Ἀγγελοκάστρου, καί διασχίσασα τόσον αὐτὴν τὴν λίμνην ὅσον καί τὰς τοῦ Βραχωρίου, καί τῆς Σαυροβίτσας, θέλει καταλήξει εἰς τὸ ὄρος Ἄρτοτινα, ἐξ οὗ θέλει ἀκολουθήσει τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους Ἄξου, τὴν κοιλάδα τῆς Κοτούρης, καί τὴν κορυφὴν τοῦ ὄρους Οἶτης ἕως τὸν κόλπον τοῦ Ζητουνίου, εἰς τὸν ὁποῖον θέλει καταντῆσει πρὸς τὰς ἐκβολὰς τοῦ Σπερχειοῦ.

Ὅλαι αἱ χώραι καί τόποι κείμενοι πρὸς Μεσημβρίαν αὐτῆς τῆς γραμμῆς, τὴν ὁποῖαν τὸ συμβούλιον ἐχάραξεν ἐπὶ τοῦ ἐνταῦθα ὑπὸ στοιχείον ΣΤ συναπτομένου γεωγραφικοῦ πίνακος, θέλουσιν ἀνήκει εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ὅλαι δὲ αἱ χώραι καί τόποι, οἱ πρὸς Ἄρκτον κείμενοι πρὸς τὴν αὐτῆς γραμμῆς, θέλουσιν ἐξακολουθεῖν ἀποτελεῖσαι μέρος τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας.

Θέλουσιν ἀνήκει ὡσαύτως εἰς τὴν Ἑλλάδα ἡ νῆσος Εὐβοία ὁλόκληρος, αἱ Δαιμονήσοι, ἡ νῆσος Σκύρος, καί αἱ νῆσοι, αἱ ἐγνωσμέναι τὸ ἀρχαῖον ὑπὸ τὸ ὄνομα Κυκλάδες, συμπεριλαμβανομένης καί τῆς νήσου Ἀμοργοῦ, κείμεναι

μεταξύ του 36 και του 39 βαθμού πλάτους βορείου, και του 26 βαθμού μήκους ανατολικού, του μεσημβρινού του Γρενβίσχ (Γκρήνουιτς).

3. 'Η 'Ελληνική Κυβέρνησις θέλει είναι μοναρχική και κληρονομική κατά τάξιν πρωτοτοκίας. Θέλει ἐμπιστευθῆ εἰς ἓνα 'Ηγεμόνα, ὅστις δὲν θέλει εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκλεχθῆ μεταξὺ τῶν οικογενειῶν τῶν βασιλευσασῶν εἰς τὰς 'Επικρατείας τὰς ὑπογραψάσας τὴν συνθήκην τῆς 6ης 'Ιουλίου 1827, καὶ θέλει φέρει τὸν τίτλον **'Ηγεμῶν Κυριάρχης τῆς 'Ελλάδος**. 'Η ἐκλογή αὐτοῦ τοῦ 'Ηγεμόνος θέλει εἶναι τὸ ἀντικείμενον διακοινώσεων καὶ συμφωνιῶν μεταγενεστέρων.

4. "Αμα τὰ ἄρθρα τοῦ παρόντος πρωτοκόλλου ἤθελον γνωστοποιηθῆ εἰς τὰ ἐνδιαφερόμενα μέρη, ἢ μεταξὺ τοῦ 'Οθωμανικοῦ Κράτους καὶ τῆς 'Ελλάδος εἰρήνη θέλει ἐκλαμβάνεσθαι ἀποκαταστημένη ἐξ αὐτοῦ τούτου τοῦ γεγονότος. Καὶ ἐκάτερα τὰ Κράτη θέλουσιν προσφέρεσθαι πρὸς τοὺς ὑπηκόους ἐκατέρων ἀμοιβαίως ὡς πρὸς τὰ δίκαια τοῦ ἐμπορίου καὶ τῆς ναυτιλίας, καθὼς πρὸς τοὺς ὑπηκόους τῶν ἄλλων 'Επικρατειῶν, τῶν ἐν εἰρήνῃ μετὰ τοῦ 'Οθωμανικοῦ Κράτους καὶ τῆς 'Ελλάδος.

5. Πράξεις πλήρους καὶ ὁλοσχεροῦς ἀμνηστίας θέλουσιν ἀμέσως δημοσιευθῆ παρὰ τῆς 'Οθωμανικῆς Πύλης καὶ παρὰ τῆς 'Ελληνικῆς Κυβερνήσεως.

'Η περὶ ἀμνηστίας πράξις τῆς Πύλης θέλει κηρῦξει ὅτι κανεὶς "Ἕλλην ἐφ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῆς 'Επικρατείας τῆς, δὲν θέλει εἶναι δυνατὸν νὰ στερηθῆ τὰς ἰδιοκτησίας του, μηδὲ νὰ ἐνοχληθῆ παντάπασι διὰ τὸν λόγον ὅτι ἔλαβε τάχα μέρος εἰς τὴν 'Ελληνικὴν ἐπανάστασιν. 'Η περὶ ἀμνηστίας πράξις τῆς 'Ελληνικῆς Κυβερνήσεως θέλει κηρῦξει τὴν αὐτὴν ἀρχὴν ὑπὲρ ὅλων τῶν Μουσουλμάνων ἢ Χριστιανῶν, οἵτινες τυχὸν ἔλαβον μέρος ἐναντίον τῆς ὑποθέσεώς της. Θέλει δὲ προσέτι ἐννοεῖσθαι καὶ δημοσιευθῆ ὅτι οἱ Μουσουλμᾶνοι, οἵτινες ἐκουσίως ἤθελον ἐξακολουθῆσαι νὰ κατοικῶσιν εἰς τὰς χώρας καὶ νήσους τὰς διορισθείσας εἰς τὴν 'Ελλάδα, θέλουσιν διατηρεῖ ἐν αὐταῖς τὰς ἰδιοκτησίας των, καὶ θέλουσιν χαίρει ἐν αὐταῖς ἀμεταβλήτως μετὰ τῶν οικογενειῶν των ἐντελῆ ἀσφάλειαν.

6. 'Η 'Οθωμανικὴ Πύλη θέλει παρέξει εἰς ὅσους ἐκ τῶν ὑπηκόων της 'Ελλήνων ἤθελον ἐπιθυμήσει νὰ παραιτήσων τὸ 'Οθωμανικὸν ἔδαφος προθεσίαν ἐνός ἔτους διὰ νὰ πωλῶσιν τὰς ἰδιοκτησίας των καὶ νὰ ἐξέλθωσιν ἐλευθέρως ἀπὸ τὸν τόπον.

'Η 'Ελληνικὴ Κυβέρνησις θέλει ἀφήσει τὸ αὐτὸ ἐλεύθερον εἰς τοὺς κατοικοῦς τῆς 'Ελλάδος, οἵτινες ἤθελον ἐπιθυμήσει νὰ μεταφερθῶσιν εἰς τόπον 'Οθωμανικόν.

7. "Ολαὶ αἱ θαλάσσιοι καὶ πεζικαὶ 'Ελληνικαὶ δυνάμεις θέλουσιν κενώσει τὰς χώρας, φρούρια καὶ νήσους, τὰ ὅποια κατέχουσιν ἐπέκεινα τῆς γραμμῆς τῆς τεθείσης εἰς τὰ ὅρια τῆς 'Ελλάδος ἐν τῷ § 2, καὶ θέλουσιν ἀποσυρθῆ ὀπισθεν αὐτῆς ταύτης τῆς γραμμῆς ἐντὸς τῆς πλέον συντόμου προθεσμίας. "Ολαὶ αἱ θαλάσσιοι καὶ πεζικαὶ 'Οθωμανικαὶ δυνάμεις, αἱ κατέχουσαι χώρας, φρούρια καὶ νήσους, περιλαμβανόμενα εἰς τὰ ἄνω εἰρημένα ὅρια, θέλουσιν κενώσει αὐτὰς τὰς νήσους, φρούρια καὶ χώρας, καὶ θέλουσιν ἀποσυρθῆ ὀπισθεν τῶν εἰρημένων ὀρίων, καὶ ὡσαύτως ἐντὸς τῆς πλέον συντόμου προθεσμίας.

8. 'Εκάστη τῶν τριῶν Αὐλῶν φυλάττει τὴν διὰ τοῦ ἔκτου ἄρθρου τῆς συνθήκης τῆς 6ης 'Ιουλίου ἐξασφαλιζομένην ἐξουσίαν, τοῦ νὰ ἐγγυᾶται περὶ τοῦ ὅλου τῶν προηγουμένων συμβιβασμῶν καὶ ἄρθρων. Αἱ περὶ ἐγγυήσεως πράξεις, ἐάν γενῶσι, θέλουσιν συνταχθῆ χωριστά. 'Η ἐνέργεια καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τῶν διαφόρων αὐτῶν πράξεων θέλουσιν γενῆ κατὰ συνέπειαν τοῦ ἄνω εἰρημένου ἄρθρου, τὸ ἀντικείμενον μεταγενεστέρων συνθηκῶν τῶν Ὑψηλῶν Δυνάμεων.

Κανὲν στράτευμα ἀνήκον εἰς τινὰ τῶν συνταξασῶν τὴν συνθήκην τριῶν

Δυνάμεων δέν θέλει δυνηθῆ νά ἔμβῃ εἰς τό ἔδαφος τοῦ Ἑλληνικοῦ νέου Κράτους, ἀνευ τῆς συγκαταθέσεως τῶν δύο ἐτέρων Αὐλῶν τῶν ὑπογραφασῶν τήν συνθήκην.

Πρός ἀποφυγῆν τῶν συγκρούσεων, αἱ ὁποῖαι θέλουν ἀναμφιβόλως γεννηθῆ εἰς τās παρούσας περιστάσεις ἀπό τήν συναφῆν μεταξύ τῶν ἐπιτρόπων ὀροθετῶν Ὁθωμανῶν καί τῶν ἐπιτρόπων ὀροθετῶν Ἑλλήνων, ὅταν προτεθῆ τό ν' ἀποφασισθῆ ἐπιτοπίως ἡ διαχάραξις τῶν ὁρίων τῆς Ἑλλάδος, συμφωνεῖται ὅτι ἡ ἐργασία αὕτη θέλει ἀνατεθῆ εἰς ἐπιτρόπους Ἕλληνας, Γάλλους καί Ρώσους, καί ὅτι αἱ τρεῖς Αὐλαί θέλουν διορίσει ἀνά ἕνα ἐκάστη. Οὗτοι οἱ ἐπίτροποι, ἐφωδιασμένοι μέ τήν ὑπό στοιχεῖον Ζ συναπτομένην ἐνταῦθα ὁδηγίαν, θέλουν ἀποφασίσαι τήν διαχάραξιν τῶν εἰρημένων ὁρίων, ἐπόμενοι μέ ὅλην τήν δυνατῆν ἀκρίβειαν εἰς τήν ἐνδεικνυμένην ἐν τῷ § 2 γραμμῆν, τήν ὁποῖαν θέλουν ἐπισημαίνει μέ πασσάλους, καί θέλουν σχεδιάσει δύο πίνακας τῆς ὑπογεγραμμένου παρ' αὐτῶν, καί ὁ μὲν εἰς θέλει δοθῆ εἰς τήν Ὁθωμανικήν Κυβέρνησιν, ὁ δὲ ἕτερος εἰς τήν Ἑλληνικήν Κυβέρνησιν.

Θέλουν ὀφείλει ν' ἀποπερατώσουν τās ἐργασίας των ἐν τῷ διαστήματι μηνῶν ἕξ. Ἐάν συμβῆ διαφορά γνώμων μεταξύ τῶν τριῶν ἐπιτρόπων, ἡ πλειοψηφία θέλει ἀποφασίσαι.

10. Αἱ διατάξεις τοῦ παρόντος πρωτοκόλλου θέλουν ἀμέσως γνωστοποιηθῆ εἰς τήν Ὁθωμανικήν Κυβέρνησιν διὰ τῶν Πληρεξουσίων τῶν τριῶν Αὐλῶν, οἵτινες θέλουν ἐφοδιασθῆ ἐπ' αὐτῷ τούτῳ μέ τήν κοινήν ὁδηγίαν τήν ἐνταῦθα ὑπό στοιχεῖον Η συναπτομένην. Οἱ ἐν τῇ Ἑλλάδι ἐδρεῦντες Ἀντιπρέσβεις τῶν τριῶν Αὐλῶν θέλουν λάβει ὡσαύτως περί αὐτῆς τῆς ὑποθέσεως τήν ὑπό στοιχεῖον Θ συναπτομένην ἐνταῦθα ὁδηγίαν.

11. Αἱ τρεῖς Αὐλαί ἐπιφυλλάττουσιν εἰς ἑαυτάς τό νά κάμωσιν νά εἰσαχθῶσιν αἱ παροῦσαι συμφωνίαι εἰς συνθήκην τινά ἐπίσημον, ὑπογραφησομένην ἐν Λονδίῳ θεωρηθησομένην ὡς ἐκτελεστικήν τῆς κατὰ τήν 9ην Ἰουλίου 1827, καί διακοινωθησομένην καί πρὸς τās ἄλλας τῆς Εὐρώπης Αὐλάς, διὰ νά τήν παραδεχθῶσιν, ἐάν τό κρίνωσι προσηκόν.

Συμπέρασμα

Αἱ τρεῖς Αὐλαί φθάσασαι οὕτως εἰς τό τέρμα μακρᾶς τινοῦ καί χαλεπῆς διαπραγματεύσεως, συχαίρουσιν αὐταί ἑαυτάς μετ' εὐλικρινείας, διότι ἐφθασαν εἰς ἐντελῆ συμφωνίαν ἐν μέσῳ τῶν πλέον ἐμβριθῶν καί τῶν πλέον ἀξίων προσοχῆς καί ἀκροσφαλῶν περιστάσεων.

Ἡ τῆς συναφείας αὐτῶν συντήρησις κατὰ στιγμᾶς τοιαύτας παρέχει τό ἀσφαλέστερον ἐχέγγυον τῆς διαρκείας τῆς, καί αἱ τρεῖς Αὐλαί προσηνεῖς ἔχουσιν ἐλπίδας, ὅτι αὕτη ἡ τόσον μόνιμος, ὅσον ἀγαθοποιός ἐννοία, δέν θέλει παύσει ἀπό τό νά συνεισφέρῃ εἰς τῆς παγκοσμίου εἰρήνης τήν ἐμπέδωσιν.

Ἄβερδην, Μοντμορανσύ - Λαβάλ, Λιέβεν»

14. Οί διπλωματικές συνέπειες του πρωτοκόλλου τής ανεξαρτησίας τής Ελλάδας (3 Φεβρουαρίου 1830). Οί ενέργειες του Κυβερνήτη γιά τήν όριστική ρύθμιση τών συνόρων του νέου κράτους

Ἡ συνθήκη του Λονδίνου (3 Φεβρουαρίου 1830) ἀνακοινώθηκε στήν Ὑψηλή Πύλη ἀπό τούς Πρεσβευτές τῶν Τριῶν Δυνάμεων στίς 27 Μαρτίου / 8 Ἀπριλίου 1830. Ἡ Πύλη, κάτω ἀπό τήν πίεση τῶν πραγμάτων, ἀναγκάστηκε νά δεχτεῖ τήν ανεξαρτησία τής Ἑλλάδας καί τήν ἀναγνώριση εὐρύτερων συνόρων στίς 12/24 Ἀπριλίου¹.

Ὑστερα ἀπό τήν Τουρκική αὐτή ἀποδοχή οἱ διαπιστευμένοι Ἀντιπρόσωποι τῶν Τριῶν Δυνάμεων στήν Ἑλλάδα κοινοποίησαν ἐπίσημα καί στήν Ἑλληνική Κυβέρνηση τό πρωτόκολλο τής 3ης Φεβρουαρίου. Ἡ γλώσσα πού χρησιμοποιήσαν στό συνοδευτικό του πρωτοκόλλου ἔγγραφο καί οἱ ἄμεσες ἀξιώσεις πού πρόβαλαν² δέν ἔκαναν τόν Κυβερνήτη Ἰ. Καποδίστρια νά πτοηθεῖ καί νά σταματήσει τίς ἐνεργειές του γιά βελτίωση τῶν ὄρων του πρωτοκόλλου. Γιατί βέβαια ἦταν πολύ ἱκανοποιημένος γιά τό ἀναπάντεχο δῶρο τής Ἀνεξαρτησίας, πού ἤλθε πολύ νωρίτερα ἀπ' ὅ,τι ὑπολόγιζε ὁ ἔμπειρος διπλωμάτης, γνώριζε ὅμως ὅτι δέν ἔπρεπε νά δείξει αὐτή τήν ἱκανοποίηση. Συνέχισε λοιπόν νά παραπονεῖται, γιατί δέν εἶχαν δοθεῖ ὅλα ὅσα ζητοῦσε. Τά βόρεια σύνορα εἶχαν χαραχτεῖ μέ διάθεση νά περιορίσουν τήν Ἑλληνική Ἐπικράτεια. Ταυτόχρονα ἔπρεπε νά ἀποφύγει τή ρήξη μέ τίς τρεῖς Δυνάμεις ἢ ἔστω καί νά τίς δυσαρεστήσει, γιατί τό νέο Ἑλληνικό Κράτος εἶχε ἀνάγκη ἀπό τήν οἰκονομική ὑποστήριξή τους γιά νά μπορέσει νά ἐπιβιώσει.

Ἐξ ἄλλου ὑπῆρχε καί ἕνα ἄλλο ζήτημα: οἱ τρεῖς Δυνάμεις εἶχαν ἤδη ὑποδείξει ὡς ἡγεμόνα τής Ἑλλάδας τό Λεοπόλδο του Σάξ Κόμπουργκ καί ἀποτελοῦσε κι αὐτός τώρα ἕνα σοβαρό παράγοντα γιά τή θέση τής Ἑλλάδας ἀπέναντι στίς Τρεῖς Δυνάμεις.

Ὁ Καποδίστριας, ἀντιμετωπίζοντας ὅλα αὐτά, κατόρθωσε νά πολιτευτεῖ μέ δεξιότητα μοναδική. Χρησιμοποίησε δύο δρόμους γιά νά διαπραγματευτεῖ πρὸς τίς Δυνάμεις: ὁ ἕνας ἦταν νά ἐνεργήσει ὁ ἴδιος ὡς κυβερνήτης καί ὁ ἄλλος διαμέσου τής Γερουσίας, μέ τήν ὁποία συνεργάστηκε πρὶν ἀπαντήσει στούς Ἀντιπρόσωπους³.

Ἡ ἀπάντηση, πού ἐγκρίθηκε ἀπό τή Γερουσία ὁμόφωνα, ἐκθέτει μέ ἔξοχη διπλωματική εὐστροφία τά ζητήματα πού ἔθεταν τά πρωτόκολλα γιά τό Ἔθνος.

Ὅσον ἀφορᾷ τό θέμα τῶν συνόρων ὁ Κυβερνήτης ἀκολούθησε τή μέθοδο τής ἀναβλητικότητας. Ἔθεσε ὡς προϋπόθεση γιά τήν ἀποχώρηση του ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ ἀπό τίς ἐπαρχίες Αἰτωλίας καί Ἀκαρνανίας, τήν προηγουμένη ἀποχώρηση τῶν Τούρκων ἀπό τήν Ἀττική καί τήν Εὐβόια, τήν ἐπί τόπου παρουσία ξένων ὀροθετῶν καί τήν ἐξασφάλιση

μέσων άρκετών για τήν αντιμετώπιση του προσφυγικού ζητήματος, πού θά δημιουργούσε ή εκκένωση των έξω από τά σύνορα περιοχών. Μ' αυτό τόν τρόπο πίστευε ότι θά ματαιωνόταν ή εκκένωση καί ότι οί άποσπώμενες έπαρχίες της Στερεάς θά δίνονταν στην Έλλάδα. Πραγματικά, ό Κυβερνήτης δικαιώθηκε στίς προβλέψεις του.

Στό τέλος της άπάντησής του δήλωνε πρός τούς 'Αντιπρέσβεις ότι ή 'Ελληνική Κυβέρνηση θά υπέβαλε όλες τίς παρατηρήσεις της για τό θέμα της Συνθήκης στό Λεοπόλδο, τόν εκλεγμένο από τίς τρεις Δυνάμεις ήγεμόνα της Έλλάδας, καί γι' αυτό άρμόδιο νά εκπροσωπήσει εκεί τή χώρα πρός αυτές.

Παράλληλα μέ τήν άπάντηση έστειλε στό Λεοπόλδο αντίγραφο της, καθώς επίσης υπόμνημα της Γερούσιας για τίς έθνικές επιδιώξεις καί άλλα έγγραφα καί έπιστολές, για νά είναι ένημέρος καί νά υποστηρίξει σωστά τά 'Ελληνικά δίκαια.

Ό Καποδίστριας πραγματικά κατόρθωσε νά πείσει τό Λεοπόλδο νά ένστερνιστεί τίς άπόψεις καί τίς γνώμες του καί νά έργαστεί μέ ζήλο για τήν 'Ελληνική υπόθεση.

Ό Λεοπόλδος όμως βρήκε άκαμπτη αντίσταση από τήν 'Αγγλική Κυβέρνηση σ' ό,τι προσπάθησε νά επιτύχει. "Όλη αυτή τήν αντιπολιτευτική προσπάθεια της 'Αγγλίας ένάντια στα 'Ελληνικά δίκαια ό Λεοπόλδος τή θεώρησε προσωπική του υπόθεση, κι όταν είδε ότι δέν είχαν διάθεση νά ικανοποιήσουν τά δίκαια αίτήματα των 'Ελλήνων, πού καί ό ίδιος τά συμεριζόταν, υπέβαλε τήν παραίτησή του⁴ πρός τούς πληρεξουσούς των Τριών Δυνάμεων από τήν ήγεμονία της Έλλάδας. Βασικό έπιχειρήμα της παραίτησής του, πέρα από τούς προσωπικούς λόγους πού είχε, υπήρξε τό ζήτημα των συνόρων.

Η παραίτησή του, μέ τά έπιχειρήματα πού έφερε σ' αυτή, καθώς κι όλες οί ένέργειές του, βοήθησαν ιδιαίτερα τή χάραξη νέων συνόρων. Γιατί μέ τήν άλλαγή της 'Αγγλικής Κυβερνήσεως ό νέος 'Υπουργός 'Εξωτερικών Πάλμερστον έστειλε άπόρρητη έπιστολή στόν άγγλο 'Αντιπρεσβευτή στην Έλλάδα Ντώκινς (28 'Οκτωβρίου 1830) νά μή πιέζει τόν Καποδίστρια για τήν εκκένωση της 'Ακαρνανίας καί μέρους της Αίτωλίας.

Στό μεταξύ ή άναβλητική πολιτική του Κυβερνήτη έφερε τά άποτελέσματα της. Σ' αυτό βοήθησε καί ή σκόπιμη καθυστέρηση της Γαλλίας καί της Ρωσίας νά στείλουν εκπροσώπους για τή χάραξη της συνοριακής γραμμής, όπως ό Καποδίστριας είχε θέσει ως προϋπόθεση. Βοήθησε σ' αυτό επίσης καί ό Στράτφορντ Κάνιγκ, πού τόν Αύγουστο του 1831, έγινε πάλι Πρέσβυς της 'Αγγλίας στην Κων/πολη.

Τόν Ιούλιο του 1831 συνήλθε στό Λονδίνο ή τακτική Διάσκεψη των Τριών Δυνάμεων για τό θέμα των 'Ελληνικών συνόρων. "Υστερα από συζητήσεις άποφάσισαν νά έτοιμάσουν σχέδιο όδηγιών πρός τούς

Πρεσβευτές τῶν Τριῶν Δυνάμεων, γιά νά προτείνουν στήν Ὀθωμανική Κυβέρνηση τή βελτίωση τῶν βορείων συνόρων τῆς Ἑλλάδας. Σύμφωνα μέ τήν ἀπόφαση αὐτή στίς 14/26 Σεπτεμβρίου 1831 ἡ Διάσκεψη τοῦ Λονδίνου ὑπέγραψε Πρωτόκολλο, ὅπου ἀναγνωρίζεται ὅτι ἡ συνοριακή γραμμή τοῦ Πρωτοκόλλου τῆς 3 Φεβρουαρίου 1830 εἶχε πολλά καί σπουδαῖα ἐλαττώματα, πού δέν παρήχαν ἐγγύηση ἀμοιβαίας ἀσφάλειας τῶν δύο χωρῶν, καί ὑποδείκνυε στήν Τουρκία νά ἀναγνωρίσει τή συνοριακή γραμμή Βόλου-Ἄρτας, πού εἶχε ὀριστεῖ μέ τό πρωτόκολλο τῆς 22ας Μαρτίου 1829. Τά ἐπιχειρήματα πού χρησιμοποίησαν οἱ Πρεσβευτές γιά τήν τροποποίηση αὐτή ἦταν ὅλα παρμένα ἀπό τήν ἐπιχειρηματολογία τοῦ Καποδίστρια.

Ὁ Στράτφορντ Κάνιγκ ἐπί ἓνα χρόνο χειρίστηκε τό ζήτημα μέ πολλή δεξιότητα ἕως ὅτου πέτυχε. Συνέβαλε βέβαια, σάν ἱστορική συγκυρία, κι ὁ πόλεμος Τουρκίας καί Αἰγύπτου, τόν ὁποῖο ἐκμεταλλεύτηκε κατάλληλα καί πέτυχε ἔτσι τή βελτίωση τῶν Ἑλληνικῶν συνόρων τόν ἐπόμενο χρόνο.

Ὁ Καποδίστριας ὅμως δέν ὑπῆρχε πιά. Εἶχε ἤδη δολοφονηθεῖ λίγες μέρες μετά τήν ὑπογραφή τοῦ πρωτοκόλλου τῆς 14ης/26ης Σεπτεμβρίου 1831 καί δέν εἶδε τή δικαίωση τῆς ἐξωτερικῆς του πολιτικῆς πάνω στό συνοριακό ζήτημα.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ, ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ, ΠΑΡΑΘΕΣΗ ΠΗΓΩΝ:

1

Δήλωση ἀποδοχῆς τῆς συνθήκης τοῦ Λονδίνου (3-2-1830) ἀπό τήν Ὑψηλή Πύλη

«Ἐσκέφθη ἡ Ὑψηλή Πόρτα τά διαλαμβανόμενα ἐν τῇ ἀξίωματικῇ διακοινώσει, τήν ὁποῖαν ἔστειλαν πρὸς αὐτήν οἱ φίλοι της, οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει διατρίβοντες ἀντιπρόσωποι τῶν τριῶν Ὑψηλῶν Δυνάμεων, καί ἡ ὁποία περιέχει τὰς τελευταίας ἀποφάσεις τὰς ἐν ταῖς συνδιαλέξεσιν τοῦ Λονδίνου γενομένας.

Ἡ ἀπάντησις τῆς Ὑ. Πόρτας, ἀνάλογος μέ τό περιεχόμενον αὐτῶν, καί σύμφωνος μέ τήν συνορικὴν γραμμὴν τήν κεχαραγμένην ἐπὶ τοῦ χάρτου τοῦ εἰς τήν διακοίνωσιν ταύτην συνημμένου, θεωρεῖται ἀπὸ τὰς τρεῖς Δυνάμεις ὡς μέσον τοῦ νά καταπαύσων αἱ ὑπάρχουσαι ταραχαί, ἰκανόν νά χορηγήσῃ τὰς ἀναγκαίας ἐγγυήσεις. Καί ἡ ὑποχώρησις τῆς Πόρτας ἤθελε καταπαύσει ὅλας τὰς περὶ τοῦτο ἀμφισβητήσεις.

Δίδει ἡ Ὑ. Πόρτα εἰς τοῦτο τήν συγκατάθεσίν της, καί ἀποδέχεται τὰ περὶ αὐτὸ ἀποφασισθέντα, ὡς ἀφορῶντα εἰς τό νά παρέξωσιν εἰς τόν τόπον ἀσφάλειαν καί ἡσυχίαν, καί νά στερεώσωσι τήν καθολικὴν εὐδαιμονίαν καί τήν κοινὴν εἰρήνην.

Γίνεται δέ ἡ παρούσα ἀξίωματικὴ διακοίνωσις καί στέλλεται πρὸς τοὺς ἐξοχωτάτους τοὺς προειρημένους ἡμῶν φίλους, διὰ νά τοὺς κοινοποιηθῇ αὐτὴ ἡ ἀπόφασις, καί νά τήν γνωστοποιήσωσιν εἰς τήν ἰδίαν αὐτοῦ Αὐλὴν ἕκαστος.

Τῆν 1ην Ἰσκλαδέ 1245 (12ην Ἀπριλίου 1830).»

(Δ. Κοκκίνου Ἑλλ. ἐπανάστασις, τόμ ΒΒ', σελ. 168)

Ἀπόσπασμα προκηρύξεως σουλτάνου Μαχμούτ γιά τή συνθήκη τοῦ Λονδίνου

«... Δυστυχῶς ἐλλείπει ἡ πρὸς τὴν πίστιν καὶ τὴν θρησκείαν θεόθεν ἀφοσίωσις, ὅπως συσπειρούμενος θυσίασῃ τὴν ζωὴν καὶ τὴν κεφαλὴν του ὑπὲρ τῆς πίστεως καὶ τοῦ κράτους αὐτοῦ. Εἶδον καὶ κατενόησα, προσεγγίζοντος τοῦ ρωσικοῦ στρατοῦ πρὸς τὴν πρωτεύουσαν Ἰστανμπόλ, εἰς ποίαν κατάπτωσιν περιήλατε καὶ ἐχάσατε τὰ λογικά σας. Ἔμαθα πὼς τὰ ἀνθρωπάκια (τουρκιστί:., χερὶφ "οἱ ἐρίφηδες), τὰ ὁποῖα λέγονται λαὸς τῆς Ἰστανμπόλ, θά διαπράξουν ἐπαναστατικά κινήματα. Ἐνῶ φανερά ἦσαν ὅλα ταῦτα τὰ δεινά, ἐμὲ ποῖον νὰ ἀντισταθῶ καί, ἂν ἀπήντων ἀρνητικῶς, πὼς νὰ κρατήσω τὸν πόλεμον; Γνωρίζοντες ποῖα δεινά θά προκύψουν κατόπιν, ἐδέησε νὰ δεχθῶμεν τὴν εἰρήνην...»

(δ.π., σελ. 169)

2

Συνοδευτικὴ διακοίνωση τῆς συνθήκης τοῦ Λονδίνου ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἀντιπρόσωποις τῶν δυνάμεων

«Πρὸς τὸν ἐξοχώτατον Κυβερνήτην τῆς Ἑλλάδος

Οἱ παρὰ τῆ προσωρινῆ Ἑλληνικῆ Κυβερνήσει ἀντιπρόσωποι τῶν τριῶν συμμάχων Αὐλῶν διετάχθησαν νὰ κοινοποιήσουν εἰς αὐτὴν τὰς ὀριστικὰς ἀποφάσεις ὁμοῦ μὲ τὰς συμπληρωτικὰς αὐτῶν πράξεις, τὰς ὁποίας ἀπεδέχθησαν τὰ Συμβούλια τῶν εἰρημένων Δυνάμεων, διὰ νὰ καταστήσωσι τέλος πάντων εἰς τὸν ὀπίον προέθεντο σκοπὸν, ὅτε συνυπέγραψαν τὴν συνθήκην τῆς 29 Ἰουλίου...

Α' Νὰ δημοσιεύσῃ ἐπισήμως τὴν ἀνακαυχὴν, ὑπάρχουσαν ἤδη πραγματικῶς.

Β' Νὰ κενώσωσι τὰ Ἑλληνικά στρατεύματα καὶ αἱ θαλάσσιοι ναυτικά μοῖραι ὅλους τοὺς τόπους, μέρη καὶ νήσους, τὰ ὁποῖα δὲν θέλουν συμπεριληφθῆ εἰς τὸν νέον Ἑλληνικὸν Κράτος, καὶ νὰ ἀποσυρθῶσιν ἐντὸς τῆς ὀροθετικῆς γραμμῆς, τῆς ὀριζομένης διὰ τοῦ πρωτοκόλλου.

Γ' Νὰ χαίρωσι τὴν προσωπικὴν καὶ κτηματικὴν ἀσφάλειαν ὅσοι τῶν Μουσουλμάνων προαιροῦνται νὰ διαμείνωσιν εἰς τὴν Ἑλλάδα.

Αἱ σύμμαχοι Δυνάμεις, ἀπαιτοῦσαι τὴν ἀποδοχὴν τούτων τῶν συμβιβαστικῶν μέτρων, ἔχουν ὀλην τὴν πεποίθησιν ὅτι ἡ Ἑλλάς, ἐκπληροῦσα αὐτὰ μετὰ σπουδῆς, θέλει ἀναφανῆ ἀδιαλείπτως ἀξία τῶν πρὸς αὐτὴν εὐεργετημάτων.

Τὸ αὐτὸ πρωτόκολλον, τὸ ὁποῖον δίδει εἰς τὴν Ἑλλάδα τὰ προνόμια ταῦτα, περιέχει καὶ ἄλλο ἄρθρον, τοῦ ὁποίου ἡ ἐκτέλεσις ἔδωκεν ἀφορμὴν νέων συνθηματικῶν πράξεων.

Αἱ σύμμαχοι Δυνάμεις γνωρίζουσι καλῶς ὅτι μόνη ἡ μοναρχικὴ καὶ διαδοχικὴ Κυβέρνησις δύναται νὰ ἐγγυηθῇ τὴν σταθερὰν κατάστασιν, τὴν ὁποίαν ἀπαιτεῖ ἡ εἰρηνοποίησις, ἥτις ἦτον τὸ ἀντικείμενον τῶν σκέψεων τῶν συνέθεντο ὁμοφώνως νὰ τεθῇ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ νέου Κράτους Ἡγεμῶν τοιοῦτος, τοῦ ὁποίου ὁ χαρακτήρ νὰ ἐγγυᾶται ἀσφαλῶς τὴν ἡσυχίαν τῆς Ἑλλάδος καὶ ὅλης τῆς Εὐρώπης.

Αἱ ψῆφοι καὶ τῶν τριῶν Δυνάμεων συνῆλθον χωρὶς ἀναβολὴν εἰς τὴν ἐκλογὴν τῆς Α.Β.Υ. τοῦ πρίγκηπος Λεοπόλδου, τοῦ ὁποίου αἱ προσωπικαὶ ἀρεταὶ καὶ ἡ πολιτικὴ καὶ ἀνεξάρτητος θέσις ἐπλήρουν κατ' εὐχὴν τὸ ἐπιθυμητὸν τοῦτο ἀντικείμενον.

Αἱ σύμμαχοι Δυνάμεις, ἀφοῦ διέθεσαν οὕτω περὶ τῶν εἰρημένων, ἀπεφάσισαν καὶ εἰδικούς τινας ὀρισμούς, τοὺς ὁποίους διέταξαν τοὺς ἀντιπρόσωποις αὐτῶν νὰ γνωστοποιήσωσιν ὡσαύτως εἰς τὴν Ἑλληνικὴν προσωρινὴν Κυβέρνησιν.

Ὁ πρῶτος εἶναι ὅτι αἱ τρεῖς Αὐλαὶ νὰ δώσωσιν ἐξάπαντος εἰς τὸν νέον Κράτος

χρηματικά βοηθήματα δι' ενός δανείου, τό όποϊόν θέλει ένεργήσει ή 'Ελληνική Κυβέρνησις με τήν έγγύησιν τών Δυνάμεων. Τό δέ δάνειον τούτο θέλει χρησιμεύσει εις μισθοδοσίαν καί διατροφήν τών στρατευμάτων, τά όποια ό κυρίαρχος 'Ηγεμόν έν ανάγκη ήθελε στρατολογήσει πρός ίδίαν ύπηρεσίαν.

Συμφωνήθη πρός τούτοις από τάς τρεις Δυνάμεις νά διαμένη εις τήν διάθεσιν τής Α.Β.Υ. έν διαστήματι ενός χρόνου τό κατά τήν 'Ελλάδα εύρισκό-μενον ήδη Γαλλικόν στράτευμα. 'Εάν δέ ή περαιτέρω διαμονή τής στρατιωτικής ταύτης μοίρας κριθή άφεύκτως άναγκαία, τότε άπαιτείται νά συγκατανεύσωσιν αι ειρημέναι Δυνάμεις κατά ζήτησιν του 'Ηγεμόνος συνεννοούμεναι μετ' αυτού.

Οι άντιπρόσβεις τών συμμάχων Δυνάμεων κοινοποίησαντες ταύτα εις τήν 'Ελληνικήν Κυβέρνησιν, καθώς διετάχθησαν από τάς ίδίαις αυτών Κυβερνήσεις, τρέφουσι χρηστάς έλπίδας ότι θέλουν εύρει όλην τήν άποδοχήν εκ μέρους του 'Ελληνικού 'Εθνους με αισθήματα εύγνωμοσύνης, τά όποια πρέπει νά του εμπνέσωσιν αι πράξεις αύται, καί με τήν όποίαν εκήρυξεν άχιρ τουδε πεποιθήσιν πρός τούς κραταιούς ύπερασπιστάς του. 'Ισχυροί καί δίκαιοι λόγοι ήτον άκόλου-θον νά εμπνεύσωσιν εις αυτό τοιαύτα αισθήματα, διότι ή 'Ελλάς όφείλει τήν ύπαρξίν της εις τά παντοία βοηθήματα, τά όποια επιδαψίλευσας εις αυτήν αι τρεις Δυνάμεις. 'Ελευθερώσασαι αυτήν έλαβον υπό τήν άμεσον προστασίαν των καί τήν διέσωσαν από τόν άναπόδραστον όλεθρον. Διά τούτους τούς λόγους προσεκτήσαντο θετικά δικαιώματα εις τήν εκ μέρους τών 'Ελλήνων τελείαν καί πρόσθετον προσχώρησιν εις τά δεδογμένα.

Αί Δυνάμεις αύται έχουσι νέα δικαιώματα εις τήν εύγνωμοσύνην της, διότι συμπληρώσασαι σήμεραν τό νησιωτικόν αύτης σύστημα, διδουσιν εις αυτήν τήν άσφαλή κτήσιν τόπων, οι όποιοι είναι άγαπητοί διά τήν άνάμνησιν τών προγόνων, καί ώφέλιμοι διά τήν γεωγραφικήν αυτών θέσιν.

Αί σύμμαχοι Δυνάμεις συγκατατεθείσαι νά δώσωσιν εις τό νέον τούτο Κράτος τελείαν άνεξαρτησίαν καί όλα τά εκ ταύτης πηγάζοντα δικαιώματα, άπαλλάξαν-τες αύτήν πρός τούτοις καί από ύποχρεώσεις δυσφόρους, ύπερέβησαν παρά πολύ τάς έλπίδας, τάς όποίας νομίμως έδύνατο νά τρέφη. 'Η άνάπτυξις της έσωτερικής της εύτυχίας, ή άναγέννησις του έμπορίου της, είναι ήδη ήσφαλισμέ-ναι, καί ή εκλογή αύτή του ήγεμόνος, όστις μέλλει νά τήν κυβερνήσῃ, διδει εις αύτήν πάσαν έγγύησιν τής εύταξίας καί τής έσωτερικής ήσυχίας, τών όποίων έχει άνάγκην, καί τά μέσα του νά συνταχθῇ κατά τάς σωτηριώδεις άρχάς, αι όποιαί φέρουν τήν εύδαιμονίαν τών επικρατειών. Αί σύμμαχοι Αύλαί διάταξαν πρός τούτοις τούς άντιπρόσβεις των νά διασαφηνίσωσιν ότι, μέχρι τής εις τήν 'Ελλάδα άφιξεως του ήγεμόνος Λεοπόλδου, αι ύπάρχουσαι σχέσεις μεταξύ τής διοικητι-κής άρχής του τόπου τούτου καί τών συμμάχων, θέλουν διατηρείσθαι όποιαί καί όπως ύπάρχουσιν επί του παρόντος.

Οί έν Κωνσταντινουπόλει πρόσβεις τών τριών Δυνάμεων έλαβον επίσης αναλόγους διαταγάς με τάς σταλείσας όδηγίας πρός τούς παρά τῇ 'Ελληνική Κυβερνήσει άντιπρόσβεις. Διευθύνθησαν δέ καί πρός τούς ναυάρχους τών κατά τό άρχιπέλαγος θαλασσίων μοιρών, με διαταγήν νά συμπράξωσιν εκ συμφώνου εις τήν εκτέλεσιν του πρωτοκόλλου τής 22ας 'Ιανουαρίου /3ης Φεβρουαρίου.

Οί ύποφαινόμενοι έχουν τήν τιμήν νά προσφέρωσι πρός τήν Α.Ε. τόν Πρόεδρον τής Προσωρινής τών 'Ελλήνων Κυβερνήσεως βαθύτατον σεβας.

'Εν Ναυπλίω τῇ 27ῃ Μαρτίου /8ῃ 'Απριλίου 1830

Ε. Δῶκινς, βαρώνος Α. Ρουάν, κόμης Ν. Πανίν

(Δ. Κοκκίνου, ΙΒ', σελ 170-174)

Διάγγελμα του Κυβερνήτη προς τή Γερουσία

“Υστερον ἀφοῦ ἔλαβα ἐκ μέρους τῶν κυρίων Ἀντιπρέσβειων τῶν συμμάχων Αὐλῶν τήν διακοίνωσιν τῶν πράξεων τῆς ἐν Λονδίῳ Συνδιαλέξεως, αἱ ὅποια ἀφορῶσι τήν τύχην τῆς Ἑλλάδος, σᾶς ἐσυγκάλεσα περὶ ἐμέ πολλάκις διὰ νά σᾶς γνωστοποιήσω τάς πράξεις ταύτας, καί διὰ νά φωτισθῶ ἀπό τήν γνώμην σας.

Δέν θέλω σᾶς ἐπαναλέξει, Κύριοι, ὅλας τάς παρατηρήσεις, τάς ὁποίας ἦτον ἐκ τῶν καθηκόντων μου νά σᾶς κάμω, διὰ νά σᾶς ἀποδείξω κατά τρόπον σαφή καί θετικόν ὕψ’ ὅποιαν πρόσοψιν ἐθεωροῦσα τήν πράξιν τῆς 3ης Φεβρουαρίου, καί τό συνοδεῦον αὐτήν ἐπαγγελματικόν ἔγγραφον.

Δέν θέλω σᾶς ἐπαναλέξει ὡσαύτως τάς μεγάλας θεωρίας, καθ’ ἃς ἡ Ἑλληνική Κυβέρνησις εἰς τήν ἐμβριθεῖν περίστασιν ταύτην ὤφειλε νά ρυθμίση τήν διαγωγὴν τῆς, τήν ὁποίαν ἐξηκολούθησεν ὡφείλεν αὐτὴ ἐξ ἐνός μὲν μέρους νά δικαιώση τήν ἐμπιστοσύνην, μέ τήν ὁποίαν τό Ἔθνος τήν τιμᾶ, καί ἀφ’ ἐτέρου ν’ ἀποδείξη τά αἰσθήματα τῆς εὐγνωμοσύνης, τά ὁποία ἐμπνέουσιν εἰς τοὺς Ἑλληνας οἱ γενναῖοι σκοποὶ τῶν σεβαστῶν συμμάχων Ἡγεμόνων καί αἱ ἐκ τῆς μεγαλοδωρίας τῶν πρὸς αὐτοὺς εὐεργεσίαι.

Τοιοῦτον εἶναι τό ἔργον, τό ὁποῖον τά καθήκοντά μου μέ ὑποχρέωσαν νά ἐκπληρώσω, καί τολμῶ νά καυχηθῶ ὅτι ἐπέτυχα εἰς τοῦτο.

Εἰς Σᾶς, Κύριοι, ἀνήκει νά κρίνετε περὶ τούτου, θεωρήσαντες τά συναπτόμενα ἐνταῦθα ἔγγραφα. Θέλετε ἴδει εἰς αὐτά τάς διακοινώσεις τῶν Κυρίων Ἀντιπρέσβειων τῶν συμμάχων Αὐλῶν, καί τό σχέδιον τῆς ἐπαγγελματικῆς ἀπαντήσεως μου.

Εὐέλπις εἶμαι ὅτι θέλετε συμμεθέξει, κύριοι, καί εἰς τοὺς ἀγῶνες μου καί εἰς τήν εὐθύνην μου, καί θέλετε καταστήσει τοὺς μὲν δραστικωτέρους, τήν δέ εὐθύνην ὀλιγώτερον βαρεῖαν, ἐμφανίζοντες σεῖς αὐτοὶ πρὸς τήν Βασιλικὴν Α. Υ. τόν Ἡγεμόνα Λεοπόλδον τᾶς νομίμους εὐχὰς τοῦ Ἔθνους. Αὐτός οὗτος μόνος εἰς τό ἐξῆς δύναται μετ’ ἐπιτυχίας νά γένη τό ὄργανον τῶν εὐχῶν τοῦ Ἔθνους παρά ταῖς σεβασταῖς συμμάχοις Αὐλαῖς.

Σᾶς προβάλλω ὡσαύτως τό νά συναποφασίσετε μετ’ ἐμοῦ περὶ τῆς ἀποστολῆς μῆς πρεσβείας, εἰς προϋπάντησιν τῆς Βασιλικῆς Α. Υ.

Ἐν Ναυπλίῳ τήν 4ην /16ην Ἀπριλίου 1830

Ὁ Κυβερνήτης

Ι. Α. Καποδίστριας

Ὁ ἐπὶ τῶν Ἐξωτερ. καί τοῦ Ἐμπορ. Ναυτικοῦ Γραμματεῦς

Ι. Ρίζος

(Δ. Κοκκίνου, Ἑλλ. ἐπανάσταση, τόμ. ΙΒ’, σελ. 174-75)

Παραίτηση τοῦ Λεοπόλδου, Πρίγκιπα του ΣΑΞ ἀπὸ τόν Ἑλλ. θρόνο

«Πρὸς τοὺς Πληρεξουσίους τῶν τριῶν συμμάχων Αὐλῶν

Ὁ ὑπογεγραμμένος, μόλις ἔλαβε τὰ ἔγκλειστα σοβαρά ἔγγραφα — ἐπρόκειτο περὶ τῶν ἐπιστολῶν τοῦ Καποδίστρια — καί τὰ κοινοποιεῖ εἰς τό πρωτότυπον πρὸς τοὺς πληρεξουσίους τῶν τριῶν συμμαχικῶν Αὐλῶν.

Ὁ ὑπογεγραμμένος βλέπει μέ ἄκραν του λύπην, ὅτι ἐβεβαιώθησαν οἱ ἀπ’ ἀρχῆς τούτων τῶν διαπραγματεύσεων ἐκφρασθέντες φόβοι του, μήπως ἡ ἀπόκλεισις τῶν Ἑλλήνων ἀπ’ αὐτάς τάς διαπραγματεύσεις, καί ἡ ἤδη γενομένη ὀρθοθεσία τῆς Ἑλλάδος ἤθελον ἐπιφέρει τάς μεγίστας δυσκολίας καί τοὺς μεγίστους κινδύνους. Αὐταὶ αἱ δυσκολίαι καί οἱ κίνδυνοι τόν φαίνονται τώρα πολὺ

δικαιότεροι, καί πολύ μεγαλύτεραν άνησυχίαν τόν προξενούσι, καθότι είναι συνδεδεμένοι καί μέ συνθήκας, τάς όποίας ό ύπογεγραμμένος δέν έμπορεί νά παραδεχθῆ. 'Ο δέ Κυβερνήτης τῆς 'Ελλάδος, τόν λέγει καθαρά, ότι άπορεί πώς άλλως δύναται νά γένη άσπαστός εις τήν 'Ελλάδα.

Τούτων ούτως έχόντων, χρεωστέι ό ύπογεγραμμένος νά παρακαλέση θερμώς τούς Πληρεξουσίους διά νά συσκεφθώσιν, ότι αι άποφασισθεΐσαι συμβάσεις δέν δύνανται, άνευ ούσιωδών μεταρρυθμίσεων, νά συμφωνήσωσι μέ τ' άληθῆ συμφέροντα τών Δυνάμεων, ως δέν συμφωνούσιν ούτε μέ τά συμφέροντα τῆς 'Ελλάδος.

'Ο ύπογεγραμμένος εύρίσκειται, όσον από μέρους του, εις τήν πλέον δεινήν άμηχανίαν. Μέ δυσαρέσκειάν του βέβαια ήθελεν άποβάλει έν έπιχείρημα, τό όποϊον ήμπορούσε νά είναι πολλά ώφέλιμον. Μ' όλον τουτο βλέπει, ότι ή εκτέλειαι τών άποφάσεων, ως τό προείδε, τόν εκθέτει πολύ πλέον εις παντοίους κινδύνους, έτι δέ καί εις τόν κίνδυνον νά μισηθῆ από τούς "Ελληνας, όταν ήθελε τούς βιάσει νά ύποταχθώσιν εις μίαν συνθήκην, μέ τήν όποϊαν ότι δέν συμφωνεί ή Γερουσία, τό εφανέρωσεν ήδη εις τόν Κυβερνήτην τῆς 'Ελλάδος, καί τῆς όποίας επιθυμεί αύτή νά μείνη άμέτοχος.

'Ο ύπογεγραμμένος, πριν διακοινώση τήν τελευταίαν άποφασίν του, θέλει προσμείνει τό φθάσιμον τών έγγράφων, τών όποϊών είναι αντίγραφα τά παρόντα. Κρίνει όμως χρέος του νά προπαρασκευάση, τούς Πληρεξουσίους εις τήν παραίτησίν του από έν έπιχείρημα, τό όποϊον ειχε μέν δεχθῆ μέ άκραν του εύγνωμοσύνην διά τήν προς αύτόν ένδειχθεΐσαν έμπιστοσύνην τών συμμαχικών Δυνάμεων, αλλά τουτο τό έκαμε καί μέ τήν έλπίδα, ότι θέλει συνεισφέρει εις τήν παρούσαν ειρήνην, άνεξαρτησίαν καί εύδαιμονίαν τῆς 'Ελλάδος.

'Ο ύπογεγραμμένος λαμβάνει τό έλεύθερον νά βάλη ύπ' όσιν τών Πληρεξουσίων τήν λυπηράν κατάστασιν, εις τήν όποϊαν εύρίσκειται ταύτην τήν στιγμήν ή 'Ελληνική Κυβέρνησις, καί τήν όποϊαν είναι τόσον εύκολον εις αύτούς νά θεραπεύσωσιν.

'Ωφελείται από αύτήν τήν περίστασιν διά νά εκφράση τά προς αύτούς εξαίρετά του αισθήματα.

Μάλμπορου Χάους 3/15 Μαΐου 1830

Λεοπόλδος, Πρίγκηψ του Σάξ.»

(Δ. Κοκκίνου, τόμ. 1Β', σελ. 220-21)

15. Οί Διπλωματικές ένέργειαι τών Ξένων δυνάμεων γιά τήν εκλογή του "Οθωνα ως βασιλιά τῆς 'Ελλάδας

'Η τελική ρύθμιση του 'Ελληνικού ζητήματος

Τόν πρώτο χρόνο τῆς 'Επανάστασης κανένας από τήν 'Επίσημη Εύρώπη δέν πίστευε στήν έπιτυχία του 'Αγώνα. "Ετσι δέν εκδηλώθηκε καμία κίνηση γιά τό πώς θά διοικηθῆ ή επαναστατημένη 'Ελλάδα. "Υστερα όμως από τίς πρώτες έπιτυχίαις φαινόταν ότι ένα καινούριο

κράτος πήγαινε να ιδρυθεί και γεννήθηκε σε πολλούς ή ελπίδα της κατάκτησης ενός νέου θρόνου. Οι μνηστήρες υπήρξαν πολλοί. Και ποικίλα τά κίνητρα εκείνων που τους πρόβαλαν. Πρώτη εμπνευση για βασιλιά είχε ο Μαυροκορδάτος και πρότεινε τον πρίγκηπα Ευγένιο Μπαρναί να αναλάβει¹. Αυτός όμως αρνήθηκε. Δεύτερος προβλήθηκε από τους όμογενείς της Τεργέστης ο Ίερώνυμος, αδελφός του Μεγάλου Ναπολέοντα. Τό πρόσωπο του Ίερώνυμου υιοθέτησαν ο Θ. Νέγρης και ο Κωλέττης. Υπόβαλαν μάλιστα ένα υπόμνημα με πέντε όρους, σύμφωνα με τους οποίους θά γινόταν δεκτός στο θρόνο ο υποψήφιος².

Ή υποψηφιότητα όμως απορρίφθηκε και σ' αυτό ενέργησε ιδιαίτερα ο Μαυροκορδάτος. Υποψήφιο βασιλιά υπόδειξε κι ο Ρώμας, ο Ζακύνθιος Κόντες· τό γιό του πρώην βασιλιά της Σουηδίας, που είχε μείνει χωρίς θρόνο.

Όλες αυτές οι φιλοβασιλικές κινήσεις ξεκίνησαν από "Ελληνες. Όλες όμως έπεσαν στο κενό. Έκείνη τήν εποχή εκδηλώθηκε ή πρώτη κίνηση από τό έξωτερικό. Όπως έχουμε ήδη μιλήσει, υποψήφιος προτάθηκε Γάλλος, ο γιός του δούκα της Όρλεάνης, ο Νεμούρ, που ήταν τότε μόλις 10 χρονών.

Ή περίπτωση αυτή έγινε αιτία να δημιουργηθεί τό γαλλικό κόμμα στην Έλλάδα, που προπαγάνδιζε με πάθος γιά τήν επιτυχία αυτού του σκοπού. Καί ή περίπτωση αυτή δέν είχε καλύτερη τύχη από τίς προηγούμενες.

Πέρα από όσα αναφέραμε προβλήθηκαν στο μεταξύ και πολλές άλλες υποψηφιότητες, ώσπου οι τρεις μεγάλες Δυνάμεις κατάληξαν να αναγορεύσουν ήγεμόνα της Έλλάδας τό Λεοπόλδο, πρίγκηπα του Σάξ-Κόμπουργκ, με πρωτόκολλο που υπογράφηκε τήν ίδια μέρα με τό Πρωτόκολλο της Άνεξαρτησίας (22 Ίανουαρίου / 3 Φεβρουαρίου 1830), όπου στο άρθρο 3 γινόταν ο καθορισμός και του τίτλου του «Ήγεμών Κυριάρχης της Έλλάδος»³. Ο Λεοπόλδος αποδέχτηκε αρχικά τό θρόνο, κατόπιν όμως, γιά λόγους που ήδη αναφέραμε στο προηγούμενο μάθημα, παραιτήθηκε.

Μέ τήν άρνηση του Πρίγκηπα Λεοπόλδου να δεχτεί τό θρόνο του Ήγεμόνα-Κυριάρχη, οι τρεις Δυνάμεις αναζήτησαν νέο υποψήφιο. Στο μεταξύ ή Εύρώπη είχε οξύτατα προβλήματα να αντιμετώπισει. Τόν Ίούλιο του 1830, γίνεται επανάσταση στη Γαλλία και εκθρονίζεται ο Κάρολος ο Ι'. Νέος Βασιλιάς της Γαλλίας στέφεται ο Λουδοβίκος-Κάρολος, Δούκας της Όρλεάνης. Τήν ίδια εποχή ή εξέγερση των Βέλγων θά αναστατώσει τήν Εύρώπη. Σοβαρά γεγονότα συμβαίνουν επίσης στην Ίταλία και τήν Πολωνία.

Μέσα σ' αυτή τήν αναστάτωση μόνο ή Συνδιάσκεψη του Λονδίνου μπορεί να ασχοληθεί με τό Έλληνικό Ζήτημα, που ήδη θεωρείται δευτερεύον.

Ἡ δολοφονία τοῦ Καποδίστρια καί ἡ ἀναρχία πού ἀκολούθησε ἀνάγκασαν τίς Δυνάμεις νά στραφοῦν πρὸς τὴν Ἑλλάδα, παρ' ὅλα τὰ συγκλωστικὰ γεγονότα πού συνέβαιναν στὴν Εὐρώπη.

Θεωρήθηκε εὐτύχημα τότε γιὰ τὴν Ἑλλάδα ὅτι τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τῆς Ἀγγλίας διαχειριζόταν ὁ Πάλμερστον, πολιτικός πού ἦταν διατεθειμένος εὐνοϊκῶς, συνεχίζοντας κατὰ κάποιον τρόπο τὴν πολιτικὴ τοῦ Γεωργίου Κάνιγκ. Ὁ Πάλμερστον λοιπὸν ἀπέστειλε στὴν Κων/πολη Πρεσβευτὴ τὸν Στράτφορντ Κάνιγκ μὲ ἐντολὴ νά πείσει τὴν Πύλη νά δεχθεῖ ὅ,τι πρόβλεπαν οἱ τρεῖς Δυνάμεις καί νά ὑπογραφεῖ συνθήκη. Ἀκόμα, σάν δεῦτερο σοβαρὸ στοιχεῖο, ἔδωσε ταχύτερο ρυθμὸ στὶς ἐργασίες τοῦ συνεδρίου γιὰ τὸ Ἑλληνικὸ Ζήτημα.

Οἱ ὑποψήφιοι γιὰ τὸ θρόνο τῆς Ἑλλάδας ὑπῆρξαν πολλοί. Οἱ ἐκπρόσωποι τῶν Δυνάμεων ὅμως ἀπόκλεισαν τοὺς Πρίγκηπες ἐκείνους πού ἀνήκαν στὶς βασιλικές οἰκογένειες τῶν τριῶν Δυνάμεων ἢ συγγένευαν μ' αὐτές. Ἔτσι, τελικὰ οἱ πληρεξούσιοι τῶν Δυνάμεων κατὰ τὸ τέλος τοῦ 1831 στράφηκαν στὴν ὑποψηφιότητα τοῦ νεαροῦ Πρίγκιπα Φρειδερίκου Ὁθωνα, δευτερότοκου γιοῦ τοῦ βασιλιᾶ τῆς Βαυαρίας Λουδοβίκου Α'.

Σύμφωνα μὲ τὴ μαρτυρία τοῦ Ντριώ (DRIAULT) (*E. DRIAULT ET M. LEHERITIER, HISTOIRE DIPLOMATIQUE DE LA GRECE*, τόμ. Β' σελ. 32), ὁ Ἑυνάρδος πρῶτος ἄσκησε ὅλη του τὴν ἐπιρροή στοὺς Παρίσι, ὥστε νωρὶς ὁ Ὁθων νά προβληθεῖ ὡς ὑποψήφιος ἀπὸ τὴ Γαλλία. Αὐτὸ πρέπει νά συνέβη γύρω στὰ 1829. Ὅταν ὅμως παραιτήθηκε ὁ Λεοπόλδος, ὁ Βαυαρὸς Βασιλιάς ἄρχισε ὁ ἴδιος ἐπίμονες προσπάθειες γιὰ νά ἐκλεγεῖ ὁ ἀνήλικος γιὸς του Ὁθωνας ἡγεμόνας τῆς Ἑλλάδας. Στὴν ἀρχὴ ὑπῆρξαν δυσκολίες· οἱ Ρῶσοι δὲν ἤθελαν τὸν Ὁθωνα, γιατί δὲν ἦταν ὀρθόδοξος, οἱ Ἀγγλοὶ, γιατί ἦταν ἀνήλικος. Στὴν πραγματικότητα τὸ πρόβλημα ἦταν ἂν ἡ ἐκλογὴ τοῦ Ὁθωνα, πού ἦταν καί ὁ πιὸ πιθανὸς ὑποψήφιος, συνοδευόταν μὲ ἐξασφάλιση συνταγματικῶν ἐλευθεριῶν. Οἱ Ρῶσοι καί ἰδιαίτερα ὁ Τσάρος Νικόλαος ἦταν ἐναντίον κάθε μορφῆς Συντάγματος, ἰδιαίτερα δὲ κατὰ τοῦ Συντάγματος τῆς Τροιζήνας-Ἐπιδαύρου, ἐπομένως δὲν ἤθελαν νά ἐκλέξουν Βασιλιά μὲ προϋπόθεση νά δοθεῖ σύνταγμα. Μὲ τὴ ρωσικὴ ἄποψη συντάχτηκε κι ἡ Γαλλία. Ἡ διπλωματικὴ αὐτὴ συμμαχία Γαλλίας καί Ρωσίας ὀδήγησε στὴν ἐκλογὴ τοῦ Ὁθωνα καί στοὺς σιωπηρὸ ἀποπνιγμὸ τῶν συνταγματικῶν ἐλευθεριῶν.

Ἡ Ἀγγλία μὲ τὸν Πάλμερστον προσπάθησε νά ἀντιδράσει· βρέθηκε ὅμως σὲ μειοψηφία καί ἀναγκάστηκε νά ὑποχωρήσει.

Ἡ δεῦτερη φάση τῆς δολοπλοκίας διαδραματίστηκε στὰ ἀνάκτορα τοῦ Μονάχου, ὅπου ὁ Βασιλιάς Λουδοβίκος εἶχε ἀρχικὰ τὴν πρόθεση νά «παραχωρήσει» Σύνταγμα στοὺς Ἕλληνες. Ὑστερα ὅμως ἀπὸ πιέσεις ἀναγκάστηκε νά ἐνδώσει καί νά ἰκανοποιήσῃ τὸ φίλο του Τσάρο

Νικόλαο Α⁴, προκειμένου νά εξασφαλίσει τό θρόνο καί τήν προστασία.

Ἡ ἐκλογή τοῦ Ὕθωνα ἐγινε καταρχήν μέ πρωτόκολλο, πού ὑπογράφηκε στίς 1/13 Φεβρουαρίου 1832⁵. Ἀκολούθησαν διαπραγματεύσεις μεταξύ τῶν τριῶν Δυνάμεων καί τοῦ Βασιλιᾶ τῆς Βαυαρίας. Στίς 14/26 Ἀπριλίου 1832 ὁ πληρεξούσιος τῆς Βαυαρίας στό Λονδίνο Ντέ ΣΙΤΤΟ (DE CETTO) ὑπέβαλε στή Διάσκεψη τοῦ Λονδίνου ὑπόμνημα. Ὁ Λουδοβίκος τῆς Βαυαρίας ἀποδεχόμενος τό θρόνο γιά τό γιό του ζητοῦσε διασφαλίσεις.

Οἱ ὅροι του ἦταν α) Νά ἐπεκταθοῦν τά ὅρια τοῦ νέου Κράτους ὡς τή γραμμή Ἴρτας - Βόλου (δέν εἶχαν ἀκόμη καθοριστεῖ). β) Νά προστεθοῦν στό νέο Κράτος ἡ Σάμος καί ἡ Κρήτη. γ) Νά προσαγορεύεται ὁ Ὕθωνας ὄχι ἡγεμόνας Κυριάρχης ἀλλά Βασιλιάς. δ) Νά ἐγγυηθοῦν οἱ Δυνάμεις σημαντικό δάνειο γιά τίς δαπάνες διοργάνωσης τοῦ νέου Βασιλείου.

Πέρα ἀπό αὐτά ὁ Πληρεξούσιος ὑπέβαλε καί ὑπόμνημα μυστικό, ὅπου ὁ Λουδοβίκος εἰσηγήθηκε νά ἀποτραπεῖ μέ κάθε τρόπο ἡ χορήγηση Συντάγματος στούς Ἕλληνες⁶. Εἶναι ἀλήθεια βέβαια ὅτι ταυτόχρονα καί μέ κάθε τρόπο ἀπέκρυπτε αὐτή του τή θέση, ἰδιαίτερα ἀπό τούς Ἕλληνες. Ἔστειλε μάλιστα γι' αὐτόν τό σκοπό, τήν προβολή δηλαδή τῆς ὑποψηφιότητος τοῦ γιοῦ του, τόν Καθηγητή Θεῖριο, πού μιλοῦσε παντοῦ γιά εἰσαγωγή στήν Ἑλλάδα φιλελεύθερων θεσμῶν. Αὐτή τή θέση ἀπέναντι στούς Ἕλληνες τή στήριξε καί μέ ἐπίσημο ἔγγραφο, πού ἔστειλε ὁ Ὑπουργός Ἐξωτερικῶν τῆς Βαυαρίας Φόν Γκίτσε στήν Ἑλληνική Κυβέρνηση⁷.

Μ' αὐτές τίς διπλωματικές κινήσεις καί διπλοπροσωπίες ὑπογράφηκε στίς 25 Ἀπριλίου/7 Μαΐου τό ἔγγραφο τῆς Συνθήκης, μέ τήν ὁποία ἡ Ἑλλάδα γινόταν **κράτος μοναρχικό καί ἀνεξάρτητο μέ Βασιλιά τόν Ὕθωνα**. Οἱ πληρεξούσιοι τῆς Ἀγγλίας, Γαλλίας καί Ρωσίας ἀπηύθυναν προκήρυξη πρὸς τόν Ἑλληνικό Λαό καί ζητοῦσαν νά περιβληθεῖ ὁ Ὕθωνας μέ τήν ἐμπιστοσύνη καί τήν ἀγάπη τῶν Ἑλλήνων⁸.

Στό μεταξύ τό Ἑλληνικό ζήτημα συζητήθηκε στήν Κων/πολη ἀπό τούς ἀντιπροσώπους τῶν Δυνάμεων καί τήν Ὑψηλὴ Πύλη. Τό θέμα τῆς ρυθμίσεως τῶν ἑλληνικῶν συνόρων ἦταν πολὺ ἀκανθῶδες. Ἡ Τουρκία, πού βρισκόταν σέ δυσχερῆ θέση, δέν ἦταν διατεθειμένη νά ὑποχωρήσει. Τέλος ὅμως ὁ Στράτφορντ Κάνιγκ, ἔμπειρος διπλωμάτης, κατόρθωσε νά πείσει τήν Πύλη νά γίνουν δεκτές οἱ προτάσεις.

Ἔτσι στίς 9/21 Ἰουλίου 1832 στό Ἀνάκτορο τοῦ Κελεντέρ - Κιόσκ κοντά στό Βόσπορο ὑπογράφηκε ἀπό τούς ἀντιπροσώπους τῶν Δυνάμεων καί τήν Ὑψηλὴ Πύλη ἡ **Συνθήκη τῆς Κωνσταντινούπολης**.

Μέ τόν Διακανονισμό τῆς Κωνσταντινούπολης δόθηκε ἡ οριστικὴ λύση τοῦ Ἑλληνικοῦ Ζητήματος. Τό Αὔγουστο τοῦ 1832 ἐπιδικάστηκε καί ἡ περιοχὴ τῆς Λαμίας στήν Ἑλλάδα καί ἐγινε δεκτὴ ἡ χάραξη τῶν

συνόρων από τούς όροθέτες. Στίς 14/26 Δεκεμβρίου 1832 ή 'Οθωμανική Πύλη μέ Διακοίνωση του Ρείς 'Εφέντη αποδέχτηκε όλες τίς ρυθμίσεις τών συνόρων καθώς καί τήν έκλογή του 'Οθωνα ώς Βασιλιά τής 'Ελλάδας⁹.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ, ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ, ΠΑΡΑΘΕΣΗ ΠΗΓΩΝ:

1

α) 'Απόσπασμα 'Επιστολής του 'Αλ. Μαυροκορδάτου πρός τόν Δ. 'Υψηλάντη

Στίς 27 'Οκτωβρίου 1821 ό Μαυροκορδάτος — πού είχε φτάσει στήν 'Ελλάδα πρό τριών μόλις μηνών — έγραψε στόν Δημήτριο 'Υψηλάντη: «... "Αν θέλωμεν νά σώσωμεν τό Γένος... νά συγκεντρώσωμεν (τήν διοίκησιν) εις **όλίγας χείρας**, εν όσω (μέχρις ότου) νά προκαλέσωμε κανένα ύποκειμενον, **οίος ό πρίγκιψ Ευγένιος**, ή ό κόμης Καποδίστριας, ή πās τίς άλλος ίκανώτερος ήμών...»

β) 'Απάντηση του 'Ιγνατίου μητροπολίτη Ούγγροβλαχίας πρός τό Μαυροκορδάτο

«'Εγώ — έγραφε — έκαμα περισσότερον. 'Εδοκίμασα αν εύρίσκεται κανέν ύποκειμενον εις τήν Ευρώπην μέ πλούτη καί αξιότητα, ώς ό πρίγκιψ Ευγένιος, πρώην αντιβασιλεύς τής 'Ιταλίας, διά νά τόν προσκαλέσωμεν καί νά του δώσωμεν **τήν υπερτάτην άρχήν**, αλλά καί κατά τουτο άπέτυχα, διότι άνθρωπος μέ λαμπράν τύχην δέν τήν κινουμένη εις άβέβαια πράγματα, αν δέν είναι τρελλός, καί ό τρελλός τί χηρσιμεύει;...» (28 'Ιουνίου 1822).

(Γ. Ρούσσου: *Νεώτερη 'Ιστορία του 'Ελλ. 'Εθνους τόμ. Β', σελ. 17-18*)

2

'Υπόμνημα γιά τήν ύποψηφιότητα του 'Ιερωνύμου

«'Η 'Ελληνική Βασιλεία προσδιορίζεται εις τό ύποκειμενον αυτού (του 'Ιερωνύμου) καί εις τούς διαδόχους αυτού, από πατέρα εις υιόν... 'Ο Βασιλεύων εις τήν 'Ελλάδα νά είναι πάντοτε Χριστιανός τής 'Ανατολικής του Χριστου 'Εκκλησίας, ώσαύτως καί όλόκληρος ό Οϊκος αυτού... Νά λαμβάνη τό όνομα Βασιλεύς τής 'Ελλάδος... Νά όρκίζεται πριν άνεβη εις τόν θρόνον, ότι θά φυλάξη καί προφυλάξη τά καθεστώτα (τό Σύνταγμα). «'Ο οργανικός νόμος τής 'Επιδαύρου (τό Σύνταγμα) **νά μή καταργηθή ποτέ**, όλικώς θεωρούμενος, αλλά νά ισχύη **ώς θεμελιώδης νόμος** του "Εθνους. 'Επειδή όμως ό προσδιορισμός τής Διοικήσεως εις Μοναρχίαν άπαιτεί **άλλοιώσεις καί προσθαφαιρέσεις**, νά φυλαχθώσιν εις αυτές οι τρεις ακόλουθοι όροι: α) **Τό παραστατικόν** τής Διοικήσεως, (δηλαδή ή ύπαρξις Βουλής καί τό αντιπροσωπευτικόν σύστημα) **νά παραμείνη αναλλοίωτον**, καί έπομένως νά διατηρηθή ή άκεραιότης τών δύο αυτών συγκροτούντων άρχών, Μοναρχικής καί Δημοτικής, (δημοκρατικής) β) **Νά περιορισθούν** τά βασιλικά δικαιώματα καί προνόμια εις τά όποία περιγράφει όρια ή έντελώς παραστατική Διοίκησις κατά τόν Γαλλικόν Συνταγματικόν Χάρτην... γ) Νά μήν επέλθη τό παραμικρόν έμπόδιον (στις συνταγματικές έλευθερίες του λαου) από αυτές τάς προσθαφαιρέσεις, αλλά μάλιστα (νά εξασφαλισθή) ή δυνατή εύκολία καί ασφάλεια εις τήν **έντελη άπόλαυσιν τής άτομικής έλευθερίας** καί όλων τών έγγυθησων καί εις τήν ταχείαν πρόοδον καί άνάπτυξιν **του άνθρωπίνου νοός εις τήν 'Ελλάδα**».

(Γ. Ρούσσου, τόμ. Β', σελ. 20)

3 Βλέπε ΠΡΩΤΟΚΟΛΛΟ ΑΝΕΞΑΡΤΗΣΙΑΣ στο προπροηγούμενο μάθημα

4 Γνώμη του Καρολίδη γιά τό Λουδοβίκο της Βαυαρίας

«Ο φιλέλλην βασιλεύς της Βαυαρίας Λουδοβίκος, ὅστις καί ὡς κηδεμών τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ καί ὡς κυρίαρχος τῶν ἀποτελούντων τήν Ἀντιβασιλείαν ἀνδρῶν ἦτο, μέχρι τῆς ἐνηλικίωσης τοῦ Ὁθωνος, οἰονεῖ **ὑπέρτατος κυρίαρχος** τοῦ ἑλληνικοῦ κράτους, δέν ἐφρόντισε νά προικίσῃ τήν Ἑλλάδα τουλάχιστον μετά τῶν μετριῶς φιλελευθέρων ἀντιπροσωπευτικῶν θεσμῶν, οἵτινες ἴσχυον κατά τόν χρόνον ἐκεῖνον ἐν Βαυαρία καί ἐν ἄλλοις τισί μεσαίσις ἢ μικροῖς κράτεσι τῆς νοτίου ἰδίως Γερμανίας. Ὁ Λουδοβίκος δέν ἦτο μέν τυφλῶς καί φανατικῶς ἀπολυταρχικός ἡγεμών, ἀλλ' ἦτο ὅπωςδῆποτε θερμότατος θιασώτης συντηρητικῶν ἀρχῶν μοναρχίας πατρικῆς, πεφωτισμένης. Ἀλλά καί θέλων ὁ βασιλεύς Λουδοβίκος, ὁ στενῶς συνδεδεμένος πρός τόν Τσάρον Νικόλαον, δέν ἤδύνατο νά προβῇ εἰς ἐνέργειαν ἀντιβαίνουσαν εἰς τήν τοσοῦτον σαφῶς καί ἐντόνως ἐκδηλωθεῖσαν ἐν τῷ ζητήματι τούτῳ γνώμην τῆς ρωσικῆς Αὐλῆς».

(δ.π. σ. 41-42)

5 Πρωτόκολλο ἐκλογῆς τοῦ Ὁθωνα ἀπό τοῦς πληρεξουσίου τῶν τριῶν Δυνάμεων

«Παρόντες: Οἱ Πληρεξούσιοι τῆς Γαλλίας, τῆς Μεγάλης Βρετανίας καί τῆς Ρωσίας.

Οἱ Πληρεξούσιοι τῆς Γαλλίας, τῆς Μεγάλης Βρετανίας καί τῆς Ρωσίας, συνελθόντες εἰς συνδιάσκεψιν, ἠρεύνησαν τάς μεταξῦ τῶν τριῶν Αὐλῶν ἀνταλλαγείας κοινοποιήσεις περί ἐκλογῆς Ἡγεμόνος τῆς Ἑλλάδος.

Ἐκ τῆς ἐρεύνης ταύτης προκύπτει, ὅτι αἱ τρεῖς Αὐλαί εἶναι παμπηφεῖ σύμφωνοι περί τῆς κατεπειγούσης ἀνάγκης τῆς ἐκλογῆς ταύτης.

Ὅτι τήν θεωροῦσιν ὡς τό μόνον μέσον πρός κατάπαυσιν τῶν μαστιζόντων τήν Ἑλλάδα δεινῶν καί πρόληψιν τῶν ὄσων εἰσέτι τήν ἐπαπειλοῦσι.

Ὅτι κατά τήν κοινήν Αὐτῶν γνώμην, ἡ ἀρίστη ἐκλογή, ἦν δύνανται νά κάμωσιν, ἤθελεν εἰσθαι ἡ Α.Β.Υ. τοῦ Πρίγκηπος Ὁθωνος τῆς Βαυαρίας, δευτεροτόκου υἱοῦ τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως τῆς Βαυαρίας, Πρίγκιπος, ὅστις εἰς τάς παρούσας περιστάσεις τούς φαίνεται συγκεντρῶν τάς ἐπιθυμητάς ἰδιότητες ὑπέρ πάντα ἕτερον ὑποψήφιον, εἰς ὃν ἤδύναντο νά ἐπιστήσωσιν τήν ἐκλογήν τω αἱ τρεῖς Αὐλαί.

Κατά συνέπειαν οἱ Πληρεξούσιοι συνεφώνησαν:

1. Νά κοινοποιήσωσιν πρός τήν Α.Μ. τόν Βασιλέα τῆς Βαυαρίας τό ἐπισυνημμένον ἔγγραφον ὑπό στοιχ. Α', δι' οὗ τό Ἑλληνικόν Ἔθνος ἀνέθεσεν εἰς τάς τρεῖς Αὐλάς τήν ἐκλογήν Ἡγεμόνος.

2. Νά εἰδοποιήσωσιν ἐμπιστευτικῶς τήν Α.Μ. τόν Βασιλέα τῆς Βαυαρίας, ὅτι αἱ τρεῖς Αὐλαί προτίθενται νά προσφέρωσι τό Ἑλληνικόν στέμμα εἰς τόν δευτερότοκον Αὐτοῦ υἱόν, τόν Πρίγκηπα Ὁθωνα τῆς Βαυαρίας.

3. Νά προσκαλέσωσι τήν ρηθεῖσαν Α. Μ. νά πέμψῃ εἰς Λονδίνον πληρεξούσιον εἰδικόν, ἡ νά ἐφοδιάσῃ τόν παρά τῇ Βρετανικῇ αὐτοῦ Μεγαλειότητι Πρέσβυν Της μέ τήν ἀναγκαίαν πληρεξουσιότητα, ἵνα συμφωνήσῃ μετά τῶν Πληρεξουσίων τῶν Αὐλῶν τῆς Γαλλίας, τῆς Μεγάλης Βρετανίας καί τῆς Ρωσίας περί πάντων τῶν μέτρων, ὑφ' ὧν ἡ ἐκλογή τοῦ Πρίγκηπος Ὁθωνος τῆς Βαυαρίας πρέπει ἀναγκάως νά συνοδευθῇ, ἵνα ἐξασφαλίσῃ τήν ἡσυχίαν καί τήν εὐδαιμονίαν τῆς Ἑλλάδος.

4. Νά κοινοποιηθῆ τό παρόν Πρωτόκολλον πρός τόν ἐν Λονδίῳ Πρέσβυν τῆς Α. Μ. τοῦ Βασιλέως τῆς Βαυαρίας καί νά προσκληθῆ, ἵνα φέρῃ αὐτό εἰς γνῶσιν τοῦ Σεβαστοῦ αὐτοῦ Ἠγεμόνος.

5. Νά κοινοποιηθῆ προσέτι εἰς τούς παρά τῆ Αὐλῆ τοῦ Μονάχου διαπεπιστευμένους Πρέσβεις τῆς Γαλλίας, τῆς Μεγάλης Βρετανίας καί τῆς Ρωσσίας, ἵνα τεθῶσιν εἰς κατάστασιν νά ἐνεργήσωσιν ὁμοφώνως κατά τάς προθέσεις τῶν τριῶν Δυνάμεων.

Ταλλεϋράνδ, Πάλμερστον, Λιέβεν, Ματούτσεβιτς.»

(Δ. Κοκκίνου, Ἑλλ. Ἐπανάσταση, τόμ. ΙΒ', σελ. 556)

6

α) Μυστικό υπόμνημα Λουδοβίκου Α' Βαυαρίας πρός τίς τρεῖς Δυνάμεις

«Νέος σκόπελος ἀπειλῶν τήν ἐσωτερικήν ἡσυχίαν θά εἶναι τό Σύνταγμα διότι θά εἶναι γέννημα ἀναβρασμοῦ, συγκεφαλαίωσης διασκέψεων ὑποκινουμένων ἀπό τά πάθη. "Ὅτι ἐπομένως δέν θέλει χορηγῆ εἰς τόν ἡγεμόνα τήν ἀναγκαίαν ἐξουσίαν, ὥστε νά δύναται νά κυβερνᾷ ἐπιτυχῶς... Ἡ Α.Μ. (ὁ βασιλεὺς Λουδοβίκος) δέν ἐπιθυμεῖ νά εὐρεθῆ ὁ υἱός του εἰς θέσιν τοιαύτην, ὥστε νά διακινδυνεύσῃ τά πάντα. Παρακαλεῖ, λοιπόν, ἐπιμόνως τάς δυνάμεις νά διαβιβάσωσιν εἰς τούς ἐν Ἑλλάδι πράκτοράς των τήν διαταγήν νά ἀντισταθοῦν δι' ὄλων τῶν μέσων εἰς τήν ἐγκαθίδρυσιν Συντάγματος, τό ὁποῖον ἤθελεν ἀφαιρέσει ἀπό τόν Μονάρχη νά μέσα τῆς ἐνεργείας...»

(Γ. Ρούσσου ὁ.π., τ. Β', σελ. 45.)

β) Ἐντολή Λουδοβίκου Α' πρός τούς Ἀντιβασιλεῖς

«Ἐπειδὴ ἡ κυβέρνησις τοῦ Βασιλείου τῆς Ἑλλάδος, ὑπό τήν ἔννοιαν μιᾶς Ἀντιβασιλείας, οὐδαμῶς δικαιοῦται, διαρκούσης τῆς ἀνηλικιότητος τοῦ βασιλέως, νά παραχωρήσῃ ἐν Σύνταγμα εἰς τό Βασίλειον, θά ἀσχοληθῆ κυρίως αὕτη (ἡ Ἀντιβασιλεία) εἰς τό νά διαφυλάξῃ ἀκέραια τά δικαιώματα τοῦ Βασιλέως, καί οὐδενός τούτων νά ἀποξενωθῆ». Καί προχώρησε ἀκόμα περισσότερο ὁ Λουδοβίκος — ὅπως ἀποκάλυψε μετέπειτα ὁ ἕνας ἐκ τῶν ἀντιβασιλέων, ὁ φόν Μάουερ: «Τά μέλη τῆς Ἀντιβασιλείας ὑπεχρεώθησαν μάλιστα, πρό τῆς ἀναχωρήσεως αὐτῶν, νά ὀρκισθοῦν πρό τοῦ Βασιλέως, ὅτι δέν θά ἐξετίθεντο ποτέ εἰς συνταγματικά πειράματα».

(Γ. Ρούσσου, ὁ.π., σελ. 44)

7

Ἀπόψεις τοῦ Ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν τῆς Βαυαρίας φόν Γκίτσε

«Πρωτίστη φροντίς τῆς Ἀντιβασιλείας, ἡ ὁποία ἐπεφορτίσθη τήν Διοίκησιν τοῦ Κράτους κατά τήν διάρκειαν τῆς ἀνηλικιότητος τοῦ βασιλέως ("Ὄθωνος), αὕτη εἶναι νά συγκαλέσῃ τήν γενικήν τοῦ Ἔθνους Συνέλευσιν... Ἡ συνέλευσις αὕτη θέλει ἐπιφορτισθῆ νά συνεργασθῆ μετά τῆς Ἀντιβασιλείας, εἰς τήν προπαρασκευήν τοῦ ὀριστικοῦ τοῦ Κράτους πολιτεύματος, τό ὁποῖον καταρτιζόμενον τοιοιουτρόπως διά τῆς ἐλευθέρας συνδρομῆς τοῦ Ἔθνους καί τῆς βασιλείας του», κτλ.

(Γ. Ρούσσου, ὁ.π., σελ. 43)

Ἕλληνας

Τὰ τῆς νέας σας τύχης ἀποπερατοῦνται. Αἱ Αὐλαὶ τῆς Γαλλίας, τῆς Μεγάλης Βρετανίας καὶ τῆς Ρωσίας ἔκλεξαν ἐσχάτως τὸν Ἀνακτα, καθὼς ἐπὶ αὐτῷ τοῦτῳ ἐπροσκήθησαν ἀπὸ τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος. Ἐπίσης δραστήριος καὶ ἀφιλοκερδῆς ἡ σύμπραξις των συνέδραμεν εἰς τὴν ἀνεξαρτησίαν τῆς Ἑλλάδος.

Ἡ ἀνακτορική σημερινὴ ἐκλογή των τὴν ἐπιστηρίζει. Ὑπὸ τὸ σκῆπτρον τοῦ Πρίγκηπος Ὁθωνος τῆς Βαυαρίας, ἡ Ἑλλάς ἀζιώνεται νὰ συστηθῆ Βασιλείον, καὶ ἀποκτᾷ τὴν συμμαχίαν ἑνὸς τῶν παλαιότερων καὶ ἐπιφανεστέρων Βασιλικῶν οἴκων τῆς Εὐρώπης, ἑνὸς οἴκου, ὁ ὁποῖος τὴν ὑπεστήριξεν εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς, τὴν ἐβοήθησεν εἰς τὰ παθήματά τῆς, τὴν ἐνεθάρρυνεν εἰς τὴν ἀναγέννησίν τῆς. Ὁ Βασιλεὺς τῆς Ἑλλάδος δὲν θ' ἀργήσῃ νὰ ἔλθῃ νὰ συνδέσῃ ὁ ἴδιος τοὺς ἱερωτέρους δεσμούς μετ' ὃ ἔθνος. Φέρει πρὸς αὐτὸ τὴν δικαίαν ἐλπίδα ἀσφαλεστέρων καὶ πλατυτέρων ὀρίων, μεγάλους χρηματικούς πόρους, ὅλα τὰ μέσα διὰ νὰ προχωρήσῃ εἰς μέγαν ἐξευγενισμόν βαθμηδόν, ὅλα τὰ στοιχεῖα μιᾶς σοφῆς διοικήσεως, ὅλα τὰ στοιχεῖα καλοῦ στρατιωτικοῦ ὀργανισμοῦ, ἐπομένως ὅλα τὰ ἐχέγγυα τῆς εἰρήνης καὶ τῆς εὐδαιμονίας τῆς νέας πατρίδος του. Αἱ τρεῖς Αὐλαὶ ἠθέλον νομίσει ἑαυτὰς ἀπατημένας περὶ τοῦ χαρακτῆρος τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους ἂν ἀμφέβαλλαν περὶ τῶν αἰσθημάτων, τὰ ὁποῖα ὁμοφώνως ἡ Ἑλλάς δὲν θέλει λείπει νὰ διαδηλώσῃ.

Ἕλληνας! δεῖξατε θαρροῦντως ὅτι τοιαῦτα εἶναι τὰ αἰσθήματά Σας. Περικυκλώσατε τὸν νέον Ἀνακτὰ σας μετ' τὴν εὐγνωμοσύνην Σας, καὶ μετ' ἀγάπην Σας. Πιστοὶ ὑπῆκοοι, συναθροιστῆτε ὅλοι γύρωθεν τοῦ θρόνου του. Συντρέξατέ τον διὰ τῆς δικαίας ἀφοσιώσεώς Σας, εἰς τὸ ἔργον τοῦ νὰ δώσῃ εἰς τὸ Κράτος ὀριστικὸν Σύνταγμα, καὶ τοῦ νὰ τῷ ἀσφαλίσῃ τὸ διπλοῦν καλὸν τῆς εἰρήνης ἔξωθεν, καὶ τῆς ἡσυχίας, τῆς ἰσχύος τῶν νόμων καὶ τῆς εὐταξίας ἔσωθεν. Εἶναι ἡ μόνη ἀνταμοιβὴ τὴν ὁποίαν Σας ζητοῦν αἱ τρεῖς Αὐλαὶ δι' ὅσα ὑπὲρ Ὑμῶν ἔπραξαν.

Ταλλεϋράντ, Πάλμερστον, Λιέβεν, Ματούστζεβιτς

(Δ. Κοκκίνου, ὁ.π., τομ IB' σελ. 566)

Διακοίνωσις τοῦ Τούρκου ὑπουργοῦ Ἐξωτερικῶν (Ρεῖς ἐφέντη) γιὰ τὴν ἀποδοχὴ τῆς συνθήκης καὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Ὁθωνά

«Ἐλαβεν ἡ Ὑψηλὴ Πύλη γνώσιν τοῦ περιεχομένου ἐν τῇ ἀπὸ 7 τοῦ παρελθόντος Νοεμβρίου διακοινώσεως, ἣν οἱ Ἡμέτεροι φίλοι, οἱ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐδρεῦοντες κ. κ. Ἀντιπρόσωποι τῶν τριῶν Αὐλῶν, τῇ ἐπαρουσίασαν, περὶ τῆς ἐκλογῆς τοῦ Πρίγκηπος Ὁθωνος, υἱοῦ τοῦ Βασιλέως τῆς Βαυαρίας, εἰς τὸν θρόνον τῆς Ἑλλάδος. Τὸ ἀντικείμενον τῆς διακοινώσεως ταύτης ὑπῆρξε δι' Αὐτὴν λίαν εὐάρεστον.

Ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐπιβεβαίωσεν ὅτι κατ' ἑαυτὴν τὴν ἀπόφασιν τῶν Δυνάμεων καὶ τὴν παρ' αὐτῶν γενομένην ἐκλογὴν τοῦ Πρίγκηπος Ὁθωνος, ὡς Βασιλέως τοῦ τόπου, ὅστις περιέχεται ἐντὸς τῶν προσδιορισθέντων ὀρίων, ἅτινα θέλουσιν ὀριστικῶς τεθῆ μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῶν τριῶν Αὐλῶν.

Διὰ τῆς γενομένης ταύτης ἀποφάσεως ἐλπίζεται εὐλόγως ὅτι, τοῦ Θεοῦ εὐδοκοῦντος, θέλουσι παύσει αἱ ταραχαὶ ἐν τοῖς τόποις τοῖς περιλαμβανομένοις ἐντὸς τῶν κανονισθέντων καὶ τεθησομένων ὀρίων, ὅτι τὰ πρὸς ἐξασφάλισιν τῆς

ήσυχίας καί τῆς εὐταξίας τῶν ὁμόρων λαῶν συμφωνηθέντα θέλουσι τηρηθῆ ἀπαρσάλευτα, καί ὅτι θέλουσιν ὑπάρχει σχέσεις φιλικαί μεταξὺ τῶν δύο γειτνιαζουσῶν Ἐπικρατειῶν.

Ἐπιθυμοῦσα νά ἐκφράσῃ τὴν ἐλπίδα ὅτι μεγίστη θέλει καταβληθῆ προσοχὴ ὡς πρὸς ἅπαντα ταῦτα τὰ ἀποκείμενα, ἡ Ὑψηλὴ Πύλη ἐπέδωκε διακοίνωσιν πρὸς τὸν κ. πρέσβυν τῆς Ἀγγλίας καί πρὸς τὸν κ. ἀπεσταλμένον τῆς Ρωσσίας, διαβιβάζουσα συγχρόνως τὴν παροῦσαν φιλικὴν διακοίνωσιν πρὸς τὸν κ. ἐπιτετραμμένον τῆς Γαλλίας, μετὰ τῆς ἐπανειλημμένης διαβεβαιώσεως τῆς ὑπολήψεως κτλ. κτλ.»

(Δ. Κοκκίνου δ.π., τόμ. ΙΒ', σελ. 571)

Περιεχόμενα:

Πρόλογος	5
Πρώτο Μέρος: 'Ο Εύρωπαϊκός Διαφωτισμός	
— Εισαγωγικά και όρισμός.....	11
— Κύρια γνωρίσματα του Διαφωτισμού	13
— 'Η πρόοδος τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν καί ἡ ἐπίδρασή τους στὸν τρόπο σκέψης τῶν Διαφωτιστῶν	14
— Οἱ ἰδέες τοῦ Λόκ καὶ τοῦ Μοντεσκιέ γιὰ τὴν πολιτικὴ ζωὴ	15
— 'Υπεράσπιση τῆς ἀνεξιθρησκίας.....	16
— Τὸ αἶτημα γιὰ ἐλευθερία	17
— Οἱ 'Εγκυκλοπαιδιστές καί ἡ διάδοση τῶν ἰδεῶν τοῦ Διαφωτι- σμοῦ	18
— Κοινωνικὲς ἀλλαγές πού προώθησε ὁ Διαφωτισμός	19
— 'Η οἰκονομικὴ σκέψη κατὰ τοὺς χρόνους τοῦ Διαφωτισμοῦ. Οἱ φυσιοκράτες	20
— 'Επίλογος	22
Κείμενα	
1. Ντεκάρτ, Κανόνες μεθοδικῆς σκέψης.....	23
2. Νεύτονα, Κανόνες διαλογισμοῦ στὴ Φιλοσοφία.....	23
3. Λόκ, Οἱ δύο πηγές τῶν ἰδεῶν μας.....	24
4. Μοντεσκιέ, Τὸ πνεῦμα τῶν Νόμων (ἀποσπάσματα ἀπὸ τὰ δύο πρῶτα κεφάλαια)	25
5. Βολταίρου, 'Ανεξιθρησκία	26
6. Ρουσσό, Τὸ Κοινωνικὸ Συμβόλαιο (ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸ πρῶτο κεφάλαιο)	27
7. Ντιντερό, Πολιτικὴ Αὐθεντία (Λήμμα ἀπὸ τὴν 'Εγκυκλοπαί- δεια, ἀποσπάσματα)	27
Δεύτερο Μέρος: Νεοελληνικὸς Διαφωτισμός	
Εἰσαγωγικὸ διάγραμμα	31
1. 'Ιστορικὴ ἀναδρομὴ.....	33
2. Φάσεις τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ.....	35
α. Προδρομικὴ περίοδος.....	35
β. 'Η μεγάλη ὥρα τοῦ Διαφωτισμοῦ	39
γ. 'Ανακαινιστικὴ πνοή	42
3. Οἱ κύριοι φορεῖς τοῦ Νοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ τὰ ἔργα τους	45
α. Εὐγένιος Βούλγαρης	45
β. 'Ιώσηπος Μοισιόδουκας	46

γ. Δημήτριος Καταρτζής.....	49
δ. Νεωτερική Γεωγραφία (Δ. Φιλιππίδης - Γρ. Κωνσταντάς)	50
ε. Ρήγας Βελεστινλής	52
στ. Άδαμάντιος Κοραΐς	56
ζ. Έλληνική Νομαρχία	60
η'. Κωνσταντίνος Κούμας	63

Τρίτο Μέρος: Θέματα Έλληνικής Ιστορίας (1750-1850) από τις πηγές της:

Κεφάλαιο Α΄: Οί πολιτειακές αντιλήψεις των Έλλήνων πριν από την Έπανάσταση και ό χαρακτήρας των συνταγματικών κειμένων που διαμορφώθηκαν κατά τή διάρκειά της.

Εισαγωγή.....	71
α) Οί πολιτειακές αντιλήψεις των Έλλήνων πριν από τήν Έπανάσταση του 1821	71
β) Ό πολιτειακός χαρακτήρας των πολιτευμάτων του άγώνα τής άνεξαρτησίας.....	88

Κεφάλαιο Β΄: Τά οικονομικά του Άγώνα:

1. Δημοσιονομική άντιμετώπιση.....	101
2. Έσοδα.....	102
3. Τά έθνικά κτήματα	105

Κεφάλαιο Γ΄: Παιδεία:

1. Έ παιδεία του Άγωνιζόμενου Έθνους	129
2. Έ Οργάνωση Έκπ/κού συστήματος του Έλεύθερου Έλληνικού Κράτους	
(α) επί Καποδίστρια.....	146
(β) επί Άντιβασιλείας	155

Κεφάλαιο Δ΄: Έξωτερική Πολιτική (άπό 1821 ώς 1832)

1. Έ Εύρωπαϊκή διπλωματία έναντι του Έλληνικού Ζητήματος κατά τήν έναρξη τής Έπαναστάσεως.....	167
2. Έ θέση των Έλλήνων έναντι τής Εύρώπης κατά τήν έναρξη τής Έπαναστάσεως	172
3. Τό Συνέδριο τής Βερόνας	177
4. Έ Έξωτερική Πολιτική τής Άγγλίας μετά τό Συνέδριο τής Βερόνας (1823)	181
5. Έ Έξωτερική Διπλωματία κατά τό 1824.	
Έ Άγγλωρωσική άντίθεση πάνω στό ζήτημα τής Έλληνικής Έπαναστάσεως.....	185
6. Έ Δημιουργία των πρώτων Έλληνικών κομμάτων μέ ξενικό όνομα, ώς διαφόρων παραγόντων έσωτερικής και έξωτερικής πολιτικής.....	191
	259

7. Συνέπειες από τήν ἴδρυση τῶν τριῶν κομμάτων στήν ἐξωτερική πολιτική τῆς ἐπαναστατημένης Ἑλλάδας	197
8. Ἡ ἀνάμειξη τῆς Ἀγγλίας στήν Ἑλληνική ὑπόθεση (1825). Τό Πρωτόκολλο τῆς Πετρούπολης (1826)	206
9. Ἡ Ἐξωτερική πολιτική τῆς Ἑλληνικῆς Κυβερνήσεως σύμφωνα μέ τίς ἀποφάσεις τῆς Γ' Ἐθνοσυνέλευσης τῆς Ἐπιδαύρου.....	211
10. Ἐξελίξεις στό Διπλωματικό πεδίο πού ὀδηγοῦν στή Συνθήκη τοῦ Λονδίνου (6 Ἰουλίου 1827) καί στή Ναυμαχία τοῦ Ναβαρίνου (7/20 Ὀκτωβρίου 1827).....	217
11. Οἱ Συνέπειες τῆς Ναυμαχίας τοῦ Ναβαρίνου στήν Ἐξωτερική Πολιτική τῶν μεγάλων Δυνάμεων	224
12. Οἱ Διπλωματικές Ἐνέργειες τοῦ Ἰωάννη Καποδίστρια ὡς Κυβερνήτη καί οἱ ἐξελίξεις τοῦ Ἑλληνικοῦ ζητήματος	229
13. Ἡ Διπλωματική Πορεία πρὸς ἀναγνώριση Ἀνεξάρτητου Ἑλληνικοῦ Κράτους (Ἡ συνθήκη τῆς Ἀνεξαρτησίας).....	235
14. Οἱ διπλωματικές συνέπειες τοῦ Πρωτόκολλου τῆς Ἀνεξαρτησίας τῆς Ἑλλάδας (3 Φεβρουαρίου 1830). Οἱ ἐνέργειες τοῦ κυβερνήτη γιά τήν ὀριστική ρύθμιση τῶν συνόρων τοῦ νέου Κράτους.....	243
15. Διπλωματικές ἐνέργειες γιά τήν ἐκλογή τοῦ Ὅθωνα.....	249

ΕΚΔΟΣΗ Α' 1980 (I) — ΑΝΤΙΤ. 70.000 — ΣΥΜΒΑΣΗ 3337/8-1-80

ΕΚΤΥΠΩΣΗ: ΝΕΑ ΠΕΙΡΑΪΚΗ ΛΙΘΟΓΡΑΦΙΑ Ε.Π.Ε.

